

Üsküb'ün Tarih ve Kültür Nişânesi
**FATİH SULTAN MEHMET
KÖPRÜSÜ**

Hüner Şencan

İSTANBUL
TİCARET
ODASI 1882

Üsküb'ün Tarih ve Kültür Nişânesi

FÂTİH SULTAN MEHMET KÖPRÜSÜ

Hüner Şencan

KÜLTÜREL VE SANATSAL ARAŞTIRMALAR

Copyright © İstanbul Ticaret Odası

Eserin telif hakları İstanbul Ticaret Odası'na aittir. Yayının hiçbir bölümü yazarın ve İTO'nun önceden yazılı izni olmaksızın mekanik olarak, fotokopi yoluyla veya herhangi bir şekilde çoğaltılamaz. Eserin bazı bölümleri veya paragrafları sadece araştırma veya özel çalışmalar yapmak amacıyla yazarın adı ve İTO kısaltması belirtilmek suretiyle kullanılabilir.

İTO yayınları için ayrıntılı bilgi İleri Araştırmalar Dokümantasyon Birimi'nden alınabilir. Oda yayınlarına tam metin halinde, ücretsiz olarak İnternet'ten ulaşılabilir.

İstanbul Ticaret Odası Yayınları No: 2014-1

İstanbul, 2014

ISBN Basılı: 978-605-137-347-8

ISBN Elektronik: 978-605-137-348-5

İTO Çağrı: 444 0 486

Tel: (0212) 455 63 29

Faks: (0212) 512 06 41

E-posta: ito.yayin@ito.org.tr

Web: www.ito.org.tr

Baskı: G. M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.

100 Yıl Mahallesi, MAS-SİT, 1. Cadde, No: 88, Bağcılar / İstanbul

Tel: (0212) 629 00 24

Faks: (0212) 629 20 13

*Osmanlı Avrupası'nda unuttuğumuz tarihî kültürel
mirâsımıza samîmiyetle sâhip çıkan Başbakanımız
Sayın Recep Tayyip Erdoğan'a ...*

Takdim

Tarih ve kültür milletlerin mayasıdır. Onu hem inşâ eder, hem de yaşarız. Zaman içinde geliştirir, güncelleriz. Kültürümüzün sınırları, inançlarımızın ve değerlerimizin eriştiği, yaşadığı yerlere kadar uzanır. Kültür; benliğimiz, toplumumuzun kimliği, yaşama enerjimiz ve gelecek tasavvurumuzdur. Kültürel eserlerimizin, ürünlerimizin, kültürel bağlarımızın hangi coğrafyalara kadar uzandığı, günümüzde hangi ülke sınırları içinde kaldığı aslında çok da önemli değildir. Biliriz ve hissederiz ki mimarî, sanat ve edebiyat eserlerimizle biz oradayızdır. Orada kalmaya devam edeceğiz.

Uzun tarihî süreçte, Anadolu İslâm medeniyeti üç kıtada sayısız kültür eserleri üretti ve üretmeye devam ediyor. Yakın tarihte yaşanan savaşlar nedeniyle bunların bir kısmı yok edilmiş, bir kısmı tahrip edilmiş, işlevi bozulmuş ve değiştirilmiş bile olsa, etkileri insan yaşamına ve davranışlarına kazınmıştır.

Selâmlaşma biçimimiz, sevinçli ve kederli hallerde gösterdiğimiz davranışlar, alışkanlıklarımız, ticarî ilişkilerimiz, iş kurma ve geliştirme yöntemlerimiz kültürümüze özgüdür ve bizi yüksek gayeli büyük bir topluluk hâline getirir. Maddî eserler, esas itibarıyla manevî kültürel özelliklerin dışı yansıması olan görüntüsü demektir. Köprüler taştan yapılmış geçiş yerleri değil, gönüller arasındaki geçiş noktalarıdır. Ecdadımız Balkanlarda 600 yıl gönüller arasında sevgi köprüleri kurmuştur. İrili ufaklı belki binlerce taş köprü yapılırken, aşılmaz ve geçilmez denilen derin nehirler geçilirken, ticaret kervanları yola koyulurken sevgi ve selâm düsturuyla hareket edilmiştir.

İstanbul Ticaret Odası, sanayici ve tüccarlarımızın dünyanın her tarafında farklı iş adamlarıyla kurdukları ticarî ilişkilerin tarihî süreçte atılan köprüler üzerinde gerçekleştiğinin farkında ve bilincindedir. Bizim için ata yadigârı olan taş köprüler, aynı zamanda ticaret köprüleridir. Karşılıklı anlayış, işbirliği, ticareti büyütme ve geliştirme vesilesidir. Kutlu devlet adamı Fatih Sultan Mehmet Han İstanbul fethedilmeden önce Üsküp'teki taş köprüyü yaptırmışsa, Batı memleketleri ile Anadolu arasında kurulacak ticarî ilişkileri de mutlaka düşünmüş olmalıdır.

Balkanlar bizim kapı komşumuzdur. Bu nedenle ticarî ilişkilerimizin ve bağlantılarımızın çok daha güçlü ve ticaret hacmimizin çok daha yüksek olması gerekmektedir. Bu tür kültürel eserlerin, son dönemlerde giderek güçlenen beşerî ve sosyal bağları geliştireceğine, ayrıca iş ve ticaret dünyasına yeni kapılar açacağına inanıyorum.

Prof. Dr. Hüner Şencan hocamızın bu kitapta, Üsküp'teki Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nü tarihî bağlamı, kültürel çevresi ve diğer Osmanlı mimarî eserleriyle birlikte bir bütün olarak ele aldığı görülmektedir. Beni etkileyen en önemli yanı 560 yıllık bu târihî köprünün Balkanlarda en eski taş köprü olmasına rağmen hâlâ UNESCO Kültür Mirâsı Listesi'ne alınmamış olduğunu öğrenmemdir. Umarım bu tür eserler, UNESCO yetkililerinin ve dünya halklarının ilgisini çeker, koruma ve târihe mal etme çabaları daha kapsamlı çerçevede ele alınır. Çalışmanın bu yönde atılmış ciddi bir adım olduğunu düşünmekteyim.

Ortak kültürel mirasımızı bulup ortaya çıkarma, onları onarma, yaşatma adına bizi bekleyen önemli görevler bulunmaktadır. İstanbul Ticaret Odası üyeleri gittikleri ülkelerde bir taraftan ticarî ilişkiler kurmakta, diğer taraftan kültürel eserlerimizin son durumlarını yakından takip ederek onların korunması çalışmalarına katkıları sağlamaktadırlar. Bu eserdeki gayretleri nedeniyle hocamız Prof. Dr. Hüner Şencan'ı tebrik ediyor, çalışmalarının devam etmesini diliyorum.

Saygılarımla,

İbrahim ÇAĞLAR

İstanbul Ticaret Odası
Yönetim Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hüner Şencan

03.06.1955 tarihinde Kırklareli'nin Babaeski ilçesi, Alpullu beldesinde doğdu. Lisans eğitimini Erzurum Atatürk Üniversitesi, İşletme Fakültesinde tamamladı. Bu fakültenin Üretim Yönetimi Bölümünden 1980 yılında mezun oldu. Lisansüstü eğitimi için, 1981 Yılında İ.Ü. İşletme Fakültesinde Personel Yönetimi ve Endüstri İlişkileri Bölümüne kayıt oldu. Bu bölümden Büro Personelinin Başarı Değerlendirmesi isimli teziyle yüksek lisans derecesi elde etti.

Daha sonra aynı fakültede İşletme ve Personel, Yönetim - Organizasyon Bölümünde doktora öğrencisi oldu. 1982 yılında Davranış Bilimleri Ana Bilim Dalına araştırma görevlisi olarak girdi. "Yönetici Stresi ve Kişilik" konusunda doktora tezi hazırladı ve tezini başarıyla savunarak 1986 yılında bilim doktoru unvânını aldı. Yaptığı bilimsel araştırmalara dayalı eser incelemesi ve sözlü savunma sınavıyla 1990 yılında doçent oldu.

İ.Ü. İşletme Fakültesinin açmış olduğu bir eğitim programı çerçevesinde 1992 yılında kısa bir süre Azerbaycan'da bulundu. Bu ülkede "Halk Tasarrufatını İdâre Etme Enstitüsü"nde Yönetim ve Organizasyon derslerini verdi. 1994 yılında altı ay süre ile ABD'de ziyâretçi öğretim üyesi olarak bulundu, öğretim üyeleriyle ortak araştırmalar yaptı.

Yurt dışı dönüşünde, 1994 yılında, İstanbul Büyükşehir Belediyesinde dört ay süreyle danışmanlık yaptı, Büyükşehir Belediyesinin Yeniden Örgütlenme Raporu'nu hazırladı. 1996 yılında yirmi yılda bir düzenlenen Habitat Uluslararası Konferansı'nın New York'ta iki hafta süren hazırlık çalışmalarına katıldı ve Türkiye'de düzenlenen konferansta onanmış üye olarak rol aldı. Bu konferansta "Vakıflar Kozası"nın çalışmalarını organize etti. İşletmelerde insan davranışlarının incelenmesine yönelik yaptığı bilimsel araştırmalarla 1997 yılında profesörlüğe yükseltildi. 2000-2006 yılları arasında altı yıl süreyle Kültür

Koleji ve Okullarında yönetim danışmanlığı yaptı. 2005 yılında bir yıl süreyle, İstanbul Büyükşehir Belediyesine stratejik plan ve performans programı hazırlama çalışmalarında danışmanlık görevinde bulundu. Aynı süre içinde Hamîdiye Suları A.Ş.'nin yönetim kurulu üyesi oldu. Yine 2005 yılında Dünya Bankası desteğiyle Türkiye Patent Enstitüsünün beş yıllık stratejik planını hazırladı.

2005 yılında Yeminli Mâlî Müşâvirlik Belgesi'ne sahip oldu. 2006 yılında İDO A.Ş. ve İstanbul İl Özel İdaresi'nin stratejik planlarını hazırladı. 2007 yılında İstanbul İl Âfet Planı projesini yaptı ve aynı yıl emekli oldu.

2007-2008 yılları arasında MÜSİAD'a danışmanlık yaptı. Bu süre zarfında İBİDEM isimli eğitim ve danışmanlık şirketini kurarak çok sayıda firma için projeler üretti. Bir yıllık danışmanlığı sırasında kuruma dört rapor hazırladı. Bu raporlardan birinde hükümete "Kalkınma Bakanlığı"nın kurulmasını önerdi ve iki yıl sonra bu bakanlık kuruldu.

2008 yılında Makedonya'nın başkenti Üsküb'de bulunan Uluslararası Balkan Üniversitesi'ne Rektör olarak atandı. Bu görevi dört yıl boyunca yerine getirdi. 2008-2009 yılları arasında Merkez Bankasının stratejik plan ve performans programlarının geliştirilmesine bir yıl süreyle rehberlik etti, yöneticilere eğitim seminerleri verdi. Bu kapsamda, o güne kadar mevcut olmayan, "Türk Lirası için bir simge geliştirilmesi" fikrini stratejik plana koydurdu ve söz konusu simgenin geliştirilmesi konusunda fikir babalığı yaptı.

2012 Haziran ayında, Makedonya'daki rektörlük görevini âilevî nedenlerle bir dönem daha uzatmayarak Türkiye'ye döndü. Prof. Dr. Hüner Şencan hâlen İstanbul Ticaret Üniversitesinde Uygulamalı Bilimler Fakültesi dekanı olarak görev yapmaktadır. Evli ve dört çocuk babasıdır.

Teşekkür

Bu kitabın ilk taslağını değerli kültür ve sanat adamı Behücceddîn Şehâbî okudu. Yerel ifadelerlendirmeler, dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda yararlı tavsiyelerde bulundu. İkinci sırada araştırmacı, yazar ve şâir Avni Engüllü ile haftalar süren müzâkerelerimiz ve değerlendirmelerimiz oldu. Bazı bilgileri ilk kez onun ağzından duydum ve bu bilgiler benim için değerliydi.

Kitabı, üçüncü sırada kadîm dostum edebiyât, eleştiri, gezi yazıları yazar ve benim bu nedenle kendisini yazı ustası olarak isimlendirdiğim *Yedi İklim Dergisi*'nin yayıncılarından Dr. Osman Bayraktar okudu. O güne kadar hiç kimsenin ele almadığı alanlara değindi. Kitabın adı onun tavsiyeleri çerçevesinde şekillendi. Dördüncü sırada, Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği Başkanı Dr. Süleyman Bâki'den destek aldım. Bir kaç önemli noktaya değinmesiyle gözden kaçanları yakalamıştı. Ayrıca kendisinin yüksek lisans tezinden önemli ölçüde yararlandığımı belirtmem gerekir.

Amacım, kitabı Üsküb'de mümkün olduğu kadar fazla kişiye okutarak onların kritik yapmalarını sağlamaktı. Kuşkusuz herkesin çok fazla işi vardı. Kitabın bazı bölümlerini kendilerine verdiğim halde okuyamayanlar da oldu. Asistanım doktora öğrencisi Şener Bilalli, yaptığı tercümelemlerle yardım etti. Başbakanlık Devlet Arşivleri uzmanları İlhan Ovalıoğlu, Nihat Aydoğan ve Mehmetali Alacagöz Üsküb'deki 'Kaplan Köprüsü' ile ilgili belgeleri temin ettiler ve transkripsiyonunu yaptılar. Muhsin Kurtiş büyük babası Atâullah Efendi hakkında bilgi ve fotoğrafları temin etti. Üsküb'den ayrıldığım son yılda kitabı Dr. Seydullâ Alili okudu. Kendisi, akademik bir yaklaşımla kitabı ele aldı. Ayrıntılara kadar indi ve bu eseri özümseyerek tam da benim istediğim gibi heyecanla kritik etti. Gâzî Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Zeki İbrahimgil kitabın başlığı ile içeriği konusunda değerlendirmeler yaptı. Son olarak Ertuğrul Düzdağ Osmanlıca kelimelerin yazımıyla ilgili değerli tavsiyelerde bulundu.

Sözünü ettiğim değerli dostlar kendi alanımın dışında hazırladığım bu kitabı okudular, kritik ettiler. Hatalarımı düzelttiler, yararlı önerilerde bulundular. Dostlarımın katılmadığım görüşleri de oldu. Fakat şunu itiraf etmeliyim ki, dile getirdikleri görüşlerle beni ve okuyucularımı zenginleştirdiler. Bu tür eserlere çok sayıda kişi katkıda bulunur. Bu eserde de böyle olmuştur. İsimlerini zikrettiğim değerli dostlarıma ve büyüklerime okuyucularımın huzurunda teşekkür etmeyi borç bilirim.

Nihâyet bu kitabın gün yüzüne çıkması İstanbul Ticaret Odası başkanımız Sayın İbrahim Çağlar'ın müzâhereti ve alâkasıyla mümkün olmuştur. Kendilerine, verdikleri destek için özel olarak teşekkür ediyorum.

Önsöz

Üsküb, Yıldırım Bâyezîd'in akıncı beyi Paşa Yiğit ile 1392 yılında fethedilmiş, oğlu İshak ve torunu İsâ beyler tarafından îmar edilmiştir. İstanbul fethedildiğinde Üsküb çoktan Osmanlılaşmış, sokaklarında çoğunlukla Türkçe konuşulan bir şehir konumuna gelmiştir. Beş asırdan fazla Osmanlı idâresinde kalmış olan şehirde câmiler, tekkeler, türbeler, hanlar, hamamlar, mektepler, medreseler ve köprüler inşâ edilmiştir. Ancak bu yapılardan en önemlisi, hiç şüphesiz Üsküb'ün simgesi hâline gelen ve şehrin iki yakasını birleştiren Taş Köprü veya diğer ismi ile Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'dür. Bu sebeple, Sayın Prof. Dr. Hüner Şencan'ın kaleme aldığı "Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü" adlı bu kitap Üsküb için ayrı bir değere sahiptir.

Kitabın müellifi Prof. Dr. Hüner Şencan bey ile, Üsküb'de Uluslararası Balkan Üniversitesi rektörü olarak görev yaptığı yıllarda tanıştık. Uzmanlığı farklı bilim dalından olmasına rağmen kendisinin Osmanlı kültür mirasına duyduğu yakın ilgi ve heyecan, bir sanat tarihçisi olarak beni çok duygulandırmıştı. Rektörlük vazifesinin yanında boş kalan zamanlarında profesyonel fotoğraf makinesiyle Üsküb'de var olan ve günümüze kadar gelen Osmanlı'nın tarih ve kültür eserlerini belgelemeye çalıştı. İşte, hocamızın verdiği bu emekler ve çabanın sonucunda herkesin severek okuyacağı bu eser ortaya çıkmıştır.

Rektör hocamızın kitabında Üsküb'deki Osmanlı-Türk eserlerine farklı bir açıdan yaklaşması kitaba yeni bir boyut ve heyecan katmıştır. Kitabın içeriğinde Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü ile bağlantılı çevre yapılardan da özetle bahsedilmektedir. Yapılarla ilgili teknik ve tarihî bilgilerin yanında onların hikayelerine de yer verilmiştir. Bu yaklaşım, bizim gibi sanat tarihçilerinin anlatımından farklıdır ve kitabı özgün yapan özelliklerden biri de budur. Hocamız Üsküb, Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü ve diğer târihî yapılar hakkında verdiği bilgileri Osmanlı arşiv belgeleri ve kendisinin çektiği fotoğraflarla desteklemiştir.

Her geçen gün kaybolmaya yüz tutan ecdât yâdigârı bu tür eserlerin vârisleri olarak bize düşen görev, vakıf eserlerine sahip çıkmak, korumak, îmar etmek, vakfa ait kuruluşları amaçlarına göre yaşatmak ve gelecek nesillere intikâlini sağlamaktır.

Büyük bir özveri ve îtinâ ile hazırlanmış, *Üsküb'ün Tarih ve Kültür Nişânesi: Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü* adlı çalışmanın sanat târihi ve mîmarlık alanında yapılacak değerlendirmelere katkı sağlayacağına inanıyorum. Târihî eserlerimizin korunması hususunda hepimize görevler düşmektedir. Sorum-

luluk tüm toplum katmanları tarafından üstlenilmeli ve târihî eserlerimizin yaşatılması için her türlü gayret sarf edilmelidir.

Bu bağlamda Sayın Prof. Dr. Hüner Şencan hocamı tebrik ediyor, bu eserin çocukluk ve gençliğimin geçtiği, meslekî anlamda çalışma alanım da olan Makedonya'daki Osmanlı-Türk kültür mirâsının tanıtılmasına katkı sağlayacağı inancını taşıyorum. Hocama kaleme aldığı bu kitapla Türk Sanat Târihi bilim alanına yeni bir eser kazandırdığı için şükranlarımı sunarım.

Ankara, 2014

Prof. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL
G.Ü. Edebiyât Fakültesi
Sanat Târihi Bölümü Öğretim Üyesi

İçindekiler

Takdim	iv
Teşekkür.....	viii
Önsöz.....	ix
GİRİŞ.....	1
İNŞÂ SEBEPLERİ, TÜRÜ VE MERKEZİLEŞME	7
İnşâ Sebepleri.....	7
Türü	10
Merkezîleşme	10
KONUMU ve ÇEVRESİ	21
Bulunduğu Bölge.....	21
Bulunduğu Şehir	23
Yakın Çevresi	24
Merkezî Konumu.....	26
YAKININDAKİ ESERLER	47
İbn-i Payko Câmii.....	47
Burmali Câmî	51
Hümâşah Sultan Türbesi.....	57
Şehir Kalesi.....	67
Kiliseler ve Havralar.....	67
YAKININDAKİ VE UZAĞINDAKİ KÖPRÜLER	85
Yakınındaki Köprüler	85
Uzağındaki Köprüler	103
TARİHİ KÖPRÜLERLE KARŞILAŞTIRMA.....	119
Mostar Köprüsü'yle Karşılaştırma.....	119
Mustafa Paşa Köprüsü'yle Karşılaştırma	121

Uzun Köprü ile Karşılaştırma	123
Drina Köprüsü'yle Karşılaştırma	125
Koyunbaba Köprüsü'yle Karşılaştırma.....	129
GÖRÜNTÜSÜ ve MEKÂNLAR.....	135
Bakış Açısı Yakalama	135
Yapısal Perde	136
Görüntüsel Bağlantılar.....	136
Köprünün Geometrisi	141
BÂNİSİ VE İSİMLENDİRME.....	151
Halkın Dilinde İsmi.....	151
Evliyâ Çelebi'ye Göre Bânîsi	151
Osmanlıda Köprülere İsim Verme	151
Köprünün Bânîleri	151
Köprünün Diğer İsimleri	153
Jüstinyen Köprüsü İddiâsı.....	153
Makedon Yetkililere Göre Köprü	154
Sarduşan Köprüsü.....	155
Krali Marko Köprüsü	156
Sahiplenme Nedenleri.....	156
İNŞÂ TARTIŞMALARI	161
İnşâ Tarihi	161
İlk Defa İnşâ – Eski Temelleri Üzerine İnşâ.....	163
HACİM ÖLÇÜLERİ.....	179
Yüksekliği	179
Uzunluğu	180
Genişliği	182
Eğimi	183

GİRİŞ ve ÇIKIŞLARI	189
Günümüzde.....	189
Tarihî Süreçte	193
ÜST YÜZEY	201
Baba Taşları	201
Muhâfız Korunakları.....	202
Korniş Silmesi.....	203
Korkulukları, Yaya Kaldırımları	204
Tabliyesi	209
TEMPAN DUVARLARI	217
Tempan Duvarları	217
Selyaranları.....	223
Payandaları.....	230
Simetrisi	234
Kıyı Şeridi ve Çevresi.....	235
MALZEMESİ, TEMELLERİ VE AYAKLARI	251
Malzemesi.....	251
Ayakları	253
Mahmuzları.....	258
Topukları.....	260
KEMERLERİ	263
Kemerlerin Sayısı	263
Kemerlerin Formu	266
Kemer Açıklıkları.....	266
Günümüzdeki Durum	268
Kemer Süslemeleri	272
Kemer Karınları.....	274

Üzengi ve Bindirme Taşları	274
MİHRÂBİYESİ VE SEYİR BALKONU	277
İsimlendirme	277
Ne Zaman Yapıldığı	278
Mihrâbiyenin Ölçüleri	279
Mihrâbiyenin Özellikleri	279
Mihrâbiyenin Serencâmı	281
Mihrâbiyenin Kitâbeleri	285
Savaşlar ve Kültür Tahrîbâtı	291
VERİLEN ZARARLAR VE RESTORASYON	301
Verilen Zararlar	301
Onarımlar	305
Onarım Yetersizlikleri	314
SONUÇ	321
EKLER	327
Hüdâvendigâr'ın Duâsı	327
Meşhed-i Hüdâvendigâr'a Sesleniş	328
Osmanlı Padişahları Kronolojisi	328
Avrupa Yakası Beylerbeylikleri	330
İlk Dönem Üsküb Uç Beyleri	330
Kosova Vilâyeti Sancakları	330
Paşa Yigit Beg'in Soyağacı	332
Paşa Yigit Hakkında Ek Bilgi	333
Makedonya'daki Osmanlı Taş / Tahta Köprüleri	334
Seçilmiş Tarihlerle Balkanlar Kronolojisi	335
Terimler Sözlüğü	343

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR.....	348
Monografik Eserler.....	348
Tezler.....	352
Gazeteler, Bültenler.....	353
Dijital Kaynaklar.....	353
DİZİN.....	358

Taş Köprü ve Kale.

1850'li yıllarda Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü.

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve Karlızâde Mehmet Beg Camii.

*Üsküb bir Müslümân şehirdi
Bin bir türbeyle müştêhîrdi
Vardar'sa önünde bir nebirdi
Her an tekbîrlerle çağlar.*

Hasan Rızâ'ya Sesleniş'ten...
Yahyâ Kemâl Beyath

GİRİŞ

Kitaplar, genelde teknik bilgi vermek, târihi aydınlatmak, bir tezi savunmak, edebiyat ürünlerini sunmak veya anıların ölümsüzleştirilmesi düşüncesiyle yazılır. *Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü* isimli bu kitabı yazmaya başlarken aklımda tek bir düşünce vardı. O da şuydu: “Nasıl olurdu da böyle bir eser hakkında onu tanıtan kapsamlı ve doyurucu, bir kitap olmazdı?” Böyle bir kitap yazılmıyordu. Hangi açıdan yaklaşılsa yaklaşılsın, yazılmıyordu. Mâdemki yazılmamıştı, o halde ben yazmalıyım. Yolumu, yöntemimi süreç içindeki gelişmelere göre belirleyecektim ve nitekim öyle oldu. Ortaya çıkan çalışma; artık ne bir târih eseri, ne bir teknik doküman ne de bilimsel bir tezi savunan ve bir iddiâyı kanıtlamaya çalışan eserdir. Bununla birlikte biraz târih, biraz teknik bilgi, biraz duygu, kişisel gözlem ve yorumlarımla Üsküb’de yaşayan, Üsküb’ü ziyâret eden veya ziyâret edemeyen okuyucularıyla bir hasbihâl, bir dertleşme ve bir mükâlemedir bu kitap... Her satır ve her cümlesinde istedim ki okuyucum benimle birlikte yaşasın, târih tüneline girsin ve hissetsin... Hatırlasın ve unutmasın...

Çünkü Taş Köprü kitabı, üzerine çizgi çizilen bir dönemi ve onun baş yapıtlarından birini yeniden insanımızın gündemine getirmeyi hedefliyor.

Köprüyü korumak; sadece taşlarını onararak yeniden yerine koymak ve taş bezemelerini gözden geçirmekten ibâret olamaz. Köprüyü korumak ve yaşatmak aynı zamanda ona âit bilgileri, onunla ilgili olan ve onun ismi çerçevesinde geçen olayları, etkinlikleri, kişileri, târihi bilmemizle ve yaşatmakla olur. Bu açıdan Taş Köprü benim için bir vedâ, bir bergüzâr ve sâhip çıkılması gereken atalar yâdigârıdır. Unutmamalıyız ki Taş Köprü herhangi bir etnik kimliğin değil; İslâm medeniyetinin simgesidir ve artık sadece Müslümânlara değil, tüm insanlığa mâl olmuştur. Taş Köprü’nün târihi, Yahyâ Kemâl’in ifâdesiyle ‘Yıldırım Bâyezîd diyârı olarak isimlendirilen Üsküb şehrinin târihidir. Üsküb târihini kaynaklardan izlemeden ve Üsküb coğrafyasını bilmeden köprüyü okuyamaz, anlayamaz ve yorumlayamayız. Taş Köprü bir uygarlığın, felsefenin ve binlerce

yıllık medeniyetler kompozisyonunun taşa yansması, taştan halkın yaşam biçimine girmesi ve halkın yaşam biçimini etkilemesidir. Taş Köprü bir taraftan 560 yıllık bir mâzi, bir taraftan da sonsuza uzanan bir gelecektir. Târihî gelişmelerin ve olayların köprünün çevresinde bıraktığı izler ve kendisiyle ilgili yaşanan hatıralarla gelecek nesillere ışık tutmakta ve yön vermektedir.

Bu kitabın dilindeki kelimelerin yazım ve ifâde edilmiş biçimleri ile ilgili bazı açıklamalar yapmakta yarar görüyorum. Şehrin isminden söz ederken, günümüz *İmlâ Kılavuzu*'na göre yazılan "Üsküp" biçimini değil, Osmanlıca orijinalinde olduğu gibi Üsküb şeklindeki yazılış biçimini tercih ettik. Çünkü ülkede yaşayan Müslümânların dilinde bu şehir hâlâ Üsküb olarak telâffuz edilmektedir. Bu yazım biçimi bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Kelimeye 'de', 'den' ekleri geldiğinde ifâde güçlüğü doğmaktadır. Bu nedenle okuyucu, 'Üsküb'den' şeklinde yazılan bir kelimeyi dilerse günümüz Türkçesine uygun olarak ifâdelendirebilir.

Kitapta zaman zaman 'dili' tanımlayan kısaltmalardan yararlandık. İki dile âit kısaltmadan burada özellikle söz etmek isteriz. Birincisi Makedonca dilinin kısaltması olan MK harfleri ve ikincisi ise Arnavutça dilinin kısaltması olan SQ harfleridir. Belirli terimleri yazarken Makedoncasını, Arnavutçasını ve Türkçesini birlikte kullandık ve yanında hangi dile âit olduğunu kısaltmasıyla gösterdik. Böylece okuyucu çok kültürlü

bir havayı daha iyi teneffüs etme imkanı bulacaktır.

Üsküb kelimesinin diğer dillerdeki yazım ve ifâde edilmiş biçimleri de farklıdır. Makedonlar bu şehre Skopye (Skopje - Скопје), Bulgarlar 'Skopie' ve Arnavutlar ise (Shqipëtar) Şkupi veya Şkup ismini vermekte, o şekilde telâffuz etmektedirler. Sırpalar Skoplye (Скопље), Lâtinler Scupi veya Skupi, Yunanlılar Skopion ve Roman'lar (Üsküblülerin dilinde Rom'lar) ise şehrin ismini Skopiye şeklinde ifâde etmektedirler. Makedonya'da başka bir lehçe olan Aromaniancada (Ulahçada) şehir ismi Scopia şeklinde telâffuz edilmektedir. Şehir isminin farklı yazım biçimleriyle ilgili daha fazla bilgi İnternet'ten *Getty Thesaurus of Geographic Names* isimli siteden temin edilebilir.

Kitabın başlığında, yapıdan 'Fâtilh Sultan Mehmet Köprüsü' olarak söz ettik, fakat içeriğinde çoğunlukla sadece Taş Köprü kelimesini kullandık. Bunun sebebi, halkın bu tür yapıları günlük dilde mümkün olduğu kadar az kelimeyle ifâde etme alışkanlığına sâhip olmasıdır. Üsküb'de yapıyla ilgili olarak Taş Köprü ifâdesi hem Hristiyanlar hem de Müslümânlar arasında yaygınlaşmış olduğundan biz de bu kısa kullanım biçimini tercih ettik. Osmanlının son döneminde basılan kartpostallarda da eski harflerle Taş Köprü sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir.

Kitabı yazarken, lâkap ve unvânların kullanımında şöyle bir yöntem izlen-

miştir. Üsküb’de halkın diline yerleşen târihî ifâdelendirme ve telâffuz biçimiyle, günümüz Türkçesindeki ifâdelendirme biçimleri birlikte kullanılmıştır. Örneğin, zaman zaman ‘Paşa Yiğit Bey’ şeklinde ve çoğunlukla da ‘Paşa Yiğit Beg’ şeklinde yazılmıştır. Makedonya’da ‘yumuşak g’ genelde kullanılmadığından okuyucu bu kelimenin yanlış yazıldığını düşünmemelidir. Yeni ve eski yazım biçimlerini birlikte kullanmamızın sebebi, “mâzi ile hâl ve hâl ile istikbâl” arasında bağlantı kurmak içindir. Bu yazım biçiminde en önemli güçlük, bölgedeki çok kültürlülük nedeniyle isim ve lâkapların birden fazla şekilde yazılması veya ifâde edilmesidir.

Kaynakları incelediğimizde Paşa Yiğit Beg’in adının; (1) Yiğit Beg, (2) Paşa Yiğit Beg, (3) Paşa Yiğit Mehmet Beg, (4) Paşa Yiğit, (5) Saruhan’lı Uç Begi Paşa Yiğit, (6) akıncı komutanı Paşa Yiğit, (7) Yiğit Paşa, (8) Paşa İtbeğ, (9) İgigit Beg, (10) Paşa İfğit Beg şekillerinde ifâde edildiği görülür. Bir de bu yazım biçimine günümüz söz dizimi kurallarına uygun olarak yazılanları eklersek liste daha da uzar. Bu nedenle okuyucu lakap ve unvânların farklı yazılış ve söyleniş biçimlerini yadırgamamalı ilgili literatüre hâkimiyet için bu yazım ve söyleniş biçimlerini bir bütün olarak görmelidir.

Bu kitapta Taş Köprü’yü anlatırken, kullandığımız yön belirlemesine ilişkin sözcükler, bir ölçüde sorun olmuştur. Bu sorun yön tanımlamasında Var-

dar Nehri’nin temel alındığı durumda ortaya çıkmaktadır. Vardar nehri menderesler çizerek, kıvrımlı akmakta ve bu nedenle Vardar’ın kuzeyi, güneyi, doğusu veya batısı sözcükleri yeterince açıklayıcı olmamaktadır. Biz genel bir yaklaşımla ‘köprünün güney kesimi’ derken nehrin sağ tarafını, ‘kuzey kesimi derken’ de nehrin sol tarafını kastettik.

Kitapta bazen yönler yerine “nehrin sağ” ve “nehrin sol tarafı” sözcüklerini de kullandık. Fakat, bu sözcükler ne anlama gelmektedir? Eğer yüzümüzü nehrin geliş veya gidiş istikametinden hangisine çevirdiğimizi bilmezsek bu terimleri anlamak zorlaşır. Bu kitapta yüzümüzü kıbleye veya suyun gidiş yönüne çevirerek baktığımız varsayılmıştır. Nehrin sağ kesimi, son yüzyılda oluşan ve gelişen yeni Üsküb’ü tanımlar. Sol taraf, târihî eski Üsküb şehrini barındırır. Burada bir zamanlar nehrin kıyısında Yahudi Mahallesi ve İbn-i Payko Mahallesi bulunmakta imiş. Günümüzde, Müslümânlar ve Hristiyanlar nehrin her iki yakasındaki semtlerde farklı yoğunluklarda yer almışlardır ve yaşamlarını sürdürmeye devam etmektedirler. Yer tanımlaması yapılırken teknik nitelikteki kitaplarda köprülerin “akar yönü” (mansap - downstream) ve “kaynak yönü” (menbâ - upstream) terimlerinden söz edilir. “Kaynak yönü”, suyun geliş ve “akar yönü” ise suyun gidiş istikametini gösterir. Bu kitapta zaman zaman bu terimleri de kullandık.

‘Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü’ esas olarak Taş Köprü’yü konu edinmekle birlikte inceleme alanı daraltılmamıştır. Taş Köprü’ye yakın olduğu ölçüde câmiler, hanlar, hamamlar ve diğer târihî eserler hakkında da yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bununla birlikte bu kitap, ‘Üsküb’deki târihî eserleri anlatan’ bir forma sâhip değildir. Köprüye yakınlığı ve köprüyle olan güçlü ilgisi nedeniyle Burmalı Cami ve İbn-i Payko Camii hakkında Yahyâ Paşa Camii’nden daha fazla bilgi verilmiştir. Buradaki ilkemiz, ‘köprüye yakınlık’ ve ‘köprüyle ilgililik’ ölçüsüdür.

Yazım özellikleriyle ilgili olarak belirtmek istediğimiz bir diğer husus, bazı kelime ve terimlerin birden fazla okunuş ve yazılış biçimlerini vermiş olmamızdır. Bu durum Makedonya’da yaşayan insanlar için olağan olmasına karşılık, ülkemizdeki bazı kişiler bu tarzı yadırgayabilirler. Fakat bilinmelidir ki, uzun bir hükümrânlık dönemine sâhip, kısaca Osmanlı adını verdiğimiz, Devleti Aliyye-i Osmaniyye târihî sürecinde ve neredeyse 3000 yıllık bir târihe sâhip olduğu söylenen bir yerleşim merkezinde çok sayıda halkın, etnik kimliğe sâhip toplulukların geliştirdikleri dil özellikleri bir şekilde günlük yaşama da yansımış durumdadır. Kelimelere ve kavramlara âşinâ olmadığımız zaman incelediğimiz olguyu tam olarak anlayamayız.

Okuyucu, bu kitap hakkında “Taş Köprü’yle ilgili olarak bize getirdiği yenilik nedir?” diye soracaktır. Doğrusu,

çalışma bittiğinde önce ben kendime bu soruyu sordum. Eserdeki bilgilerin bir kısmına Üsküb hakkında yazılmış çeşitli kitaplardan ulaşılabilir. Fakat çok okumak ve uzun süren araştırmalar yapmak gerekecektir. Bu eserin getirdiği yenilik ve farklılıkları şu şekilde özetleyebilirim. Birincisi, Taş Köprü hakkındaki bilgilerin şehir kültürüyle birlikte derlenmesi ve bir bütün olarak sunulmasıdır. İkincisi Taş Köprü’ye âit teknik terminolojinin unutulmasının önlenmesi ve bu terminolojinin yeniden yaşama kazandırılmasıdır. Kenet demiri, zıvana yuvası, beşgen yıldız topuz, mukarnas, çörten, selyaran, payanda, mihrâbiye, baba taşı, korniş silmesi, kavsara, fil ayağı, tahfif gözü, küfeki taşı, bordür, devr-i âlem, gülbezek, harpušta, helik, söve, kabara, kilit taşı gibi terimler bunlar arasındadır. Üçüncüsü köprünün tempan duvarlarında var olan rölyef süslemelerin ilk kez bu kitapta dile getiriliyor olmasıdır. Dördüncüsü, Taş Köprü’nün Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınması için bu kitabın bir girişimi başlatıyor olmasıdır. Bu girişimin nasıl bir sonuç vereceğini önümüzdeki yıllarda göreceğiz. Eğer listeye alınma işlemi gerçekleştirilebilirse bu kitap amacına büyük ölçüde ulaşmış olacaktır. Beşincisi Taş Köprü’nün önümüzdeki yıllarda yapılacak onarımları için bu kitap somut bir model ve yaklaşım ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım eleştirilebilir, benimsenmeyebilir ve bütünüyle ret edilebilir. Fakat

şunu söylemeliyim ki dört yıllık süre zarfında ben Taş Köprü'yü sadece yazılanlardan okumadım. Bil-fiil gözlemlerim, yakından inceledim. Her ayrıntısı üzerinde dakikalar, saatler süren müşâhedelerim oldu. Bu eserde ileri sürdüğüm bazı görüşler masa başında üretilmiş fikirler değildir. Tam tersine bu görüşler; ayrıntılı inceleme, gözlem ve yakaladığım kimi ipuçlarının değerlendirmesine dayanır. Sanırım saydığım bu beş yenilik veya farklılık yeterlidir. Yeni nesiller bu binanın üzerine daha çok tuğla koyacaklar, bunu yaparken benim eksiklerimi tamamlayacaklar ve hatâlarımı da düzelteceklerdir. Hiç kimse, nâkıs bir varlık olan insanoğlundan mükemmel bir eser beklemesin.

Taş Köprü'yü yazmak için Üsküp'te dört yıllık ikâmet süresi yeterli değildir. Bunu biliyorum. Kitabın ilk taslaklarında bir çok hatâlar vardı. Fakat aynı zamanda çok önemli bir avantaja sâhiptim. Bu şehirde öğretim üyesi, uzman, târihçi, sanat târihçisi, kültür eserleri uzmanı, medeniyet târihçilerinden oluşan çok sayıda dost edinmiştim. Onlardan yardım ve destek aldım.

Buna rağmen bu eser hatâlardan hâlî değildir. Yanlışlarımı tespit ettiğim sürece bunları düzeltmeye devam edeceğim. Fakat asıl görev bizden sonra gelen araştırmacılara düşmektedir. Onlar hatâları görmeli, düzeltmeli ve daha iyisini ortaya koymalıdır.

Taş Köprü'nün kitabını yazmak kolay değildir. Böyle bir kitabı, bi-hakkın

yazabilmek için en azından Türkçe, İngilizce, Arnavutça, Makedonca, Sırpça ve Osmanlıca bilmek gerekmektedir. Özellikle yerel diller önemlidir. Bunun nedeni bir taraftan yerel kaynakları gözden kaçırmamak ve diğer taraftan milliyetçi propogandalara kapılmamak, kuşkucu olmak, geniş bir çerçevede "kuşatıcı ve kapsamlı" olmak içindir. Bu kitabı yazarken Makedoncam olmamasına karşılık çok sayıda Makedon kaynağından yararlandım. İnternet'teki Makedon kaynakları ve İnternet'in bu kaynakları İngilizceye çevirme özelliği benim için çok yararlı oldu. Kuşkusuz bu bilgileri özenle ve dikkatle seçmeye çalıştım. Buna rağmen kitaba yine de bazı hatâlı bilgiler girmiş olabilir. Lütfedilip bildirilirse bu tür hatâlı bilgileri kitabın daha sonraki baskılarında düzeltmek isterim. Çok kültürlü bir ortamda bazen çok sayıda dili bilmek de yeterli olmamaktadır. Derin bir araştırmacı kişiliğine, sabırlı olmaya ve fikirlerin olgunlaşması için bekleyerek düşünsel değerlendirme yapmaya ihtiyaç vardır.

Bu kitapta büyük ölçüde Türkçe, Makedonca ve İngilizce kaynaklardan yararlandım. Bunun yanında asistanım Şener Bilâlli'nin yardım ve destekleri ile bazı Arnavutça ve Sırpça kaynaklara da başvurduğum, fakat bu kaynaklar sayıca azdır bu nedenle de yetersizdir. Görüldüğü gibi bu kitap, gerçeklerin ancak bir kısmını yansıtmaya özelliğine sâhiptir. Önümüzdeki yıllarda başka araştırmacıların bu yönde ortaya çıkan

açığı kapatacaklarına ve yerel dillerdeki diğer kaynakları da tarayarak resmin daha doğru anlaşılmasını gerçekleştireceklerine inanıyorum.

Kitabın okuyucularına fikir zenginliği sağlamasını; târihî eserler ile, târihî şahsiyetlerimize duydukları ilgiyi daha da artırmasını diliyorum.

İstanbul, Beylikdüzü 2014.

Kale ve Hamidiye Yokuşu.

İNŞÂ SEBEPLERİ, TÜRÜ VE MERKEZİLEŞME

Bölümde Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün yapılma nedenleri, yapının hangi tür köprü grubuna girdiği ve köprü'nün merkezî konumunun nasıl şekillendirildiği konuları ele alınmıştır.

İnşâ Sebepleri

Köprü'nün yapılmasında rol oynayan ana etken ve diğer yan etkenleri birlikte değerlendirmek gerekir. Kaynaklarda askerî hedefleri gerçekleştirme ana etken olarak gözüke de böylesine büyük bir yapının inşâsını tek bir ana etkene indirgemek doğru olmaz. Biz yapılma nedenlerini maddî nedenler ve manevî nedenler başlıkları altında inceleyeceğiz.

Maddî Nedenler

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün yapılmasına karar verilmesinin maddî nedenleri; askerî, ekonomik, sosyal ve tarımsal faktörler çerçevesinde açıklanabilir.

Askerî Nedenler. Taş Köprü'nün yapılma nedenlerinin başında Osmanlı ordularının hareket kabiliyetini ve süratini artırmak gelmektedir. Sultan Murat Hüdâvendigâr Han Kosova Savaşı'nı kazandıktan sonra Balkanların doğusu ve kuzeyi yeni fetihlere açık hale gelmiştir.

Üsküb¹, kendi kaynaklarımıza göre Kosova Savaşı'ndan 11 ay sonra, 1390

yılında feth edilmiştir. Osmanlılar Üsküb'ü feth etmek için Selânik tarafından değil, Bulgaristan ve Kosova tarafından gelmişlerdir. Üsküb'ün feth edilmesiyle birlikte Osmanlılar bu yerleşim yerini Edirne'den sonra ikinci ana şehir yapmaya karar vermişlerdir. Bu merkezden bir taraftan bugünkü Arnavutluk bölgelerine, diğer taraftan Sırbistan, Avusturya ve Macaristan bölgelerine akınlar yapılmaya başlanmıştır. Bu akınlar ve seferler sırasında büyük Osmanlı ordularının, çevresi bataklık olan Vardar Nehri'nden geçmesinde güçlükler yaşandığından nehir üzerine köprü yapılması zorunluluk haline gelmiştir.

Birinci Kosova Savaşı (Adam Stefanović 1870).

Üsküb'de uzunca bir süre kalan Fatih Sultan Mehmed'in babası II. Murad, Kale'ye yakın bir yerde köprü yapılmasını ferman buyurmuştur. O yıllarda savaşçıların hareket kabiliyetini kısıtlayan en önemli etken ordudaki ağır topların taşınması idi. Manda ve öküz gibi güçlü hayvanlarla çekilen topların taşınması oldukça zor bir işlemdi. Kış aylarında ordunun bütün ağırlıklarıyla hareket etmesi imkansız

hale gelmekteydi. Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün yapılması ordunun her mevsimde seyyâliyetini artırmış ve sonuçta orduyu daha güçlü hale getirmiştir. Kaynakların belirttiğine göre Sultan II. Murat² Hicri 850-852 (1446-1448) yılları arasında Arnavutluk'un fethi ile ilgilenirken uzunca bir süre Üsküb'de kalmıştır. Bu süre içinde Vardar Nehri'ne bir köprü yapılmasının zarûretini yakından görmüş olmalıdır. Üsküb bu nedenle sadece Yıldırım Bâyezîd'in değil, aynı zamanda Sultan II. Murat'ın ve Fatih Sultan Mehmet'in de diyarıdır.²

Ekonomik Nedenler. Üsküb'ün Osmanlılar tarafından feth edilmesinden sonra o yıllarda Kale ve çevresinde yaşayan 4000 nüfuslu bu küçük yerleşim yerinin şehirleştirilmesi ve kalkındırılması gündeme gelmiştir.

Şehrin kalkındırılmasında en önemli araç ticaret olduğundan tâcirlerin, kervanların ve bölgedeki diğer yerleşim yerlerinden insanların şehre gelmelerini kolaylaştıracak sağlam bir köprünün yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

O yıllarda Kale civarında ulaşım için kullanılan ağaçtan veya basit bir şekilde taştan yapılmış alçak irtifâlî bir köprünün bulunması ihtimal dahilindedir. Fakat bu köprü muhtemelen büyük deve kervanlarının, at arabalarının ve ağır yüklerin taşınmasına elverişli bir konumda bulunmuyordu. O yıllardaki ağaç veya taş köprü, yaz mevsiminde belli ölçüde işlev

görse bile kış mevsiminde yoğun sel baskınlarının olduğu dönemlerde ticarî hayatın sürdürülmesinde yetersiz kalıyordu.

Taş Köprü'nün yapılmasıyla ticarî hayat dört mevsim canlı hale gelmiştir. Bu sayede halk, köylüler, tâcirler, esnaf ve her türden iş adamı şehre kolaylıkla giriş çıkış yapma imkanı bulmuştur. O yıllarda köprüler ticâretin kilit noktası konumunda idi. XV. yüzyılda şehrin gelişip serpilmesi ve Bağdat ile karşılaştırılabilir bir konuma gelmesi Fatih Sultan Mehmet Köprüsü sayesinde olmuştur.

Temsili bir tasvire göre, Sultan Yıldırım Bâyezîd (tâbe serâhü ve Allah rahmet etsin).

Sosyal Nedenler. Üsküb fethedildikten sonra aynı zamanda Türklerin yerleştiği bir kent olmuştur. Yerli halktan bir kısım insanlar da İslâmiyeti seçince şehrin sosyal, dinsel ve kültürel yapısı zenginleşmiş; çok kültürlü, çok milliyetli ve çok dinli bir yapı ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yapı, çevredeki yerleşim yerleri açısından da bir cazibe merkezi oluşturmaya başlamıştır. İnsanlar, gelişen ve kalkınan Üsküb şehrini görünce buraya gelme istekleri

artmıştır. Kültürel etkileşimin artırılması, seyahatlerin ve gezilerin yıl boyunca devam etmesi için sellerle ve depremlerle yıkılmayacak sağlam bir köprünün yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

Taş Köprü, Müslümanlar açısından İslam dininin yakın çevredeki köylere, şehirlere ve uzak çevredeki yerleşim yerlerine yaygınlaştırılmasının bir aracı olarak da görülmüştür.

Tarımsal Nedenler. Fethedildiği yıllarda Üsküb şehri yakın çevresinde geniş ovalara ve verimli tarlalara sahipti. Miladî 518 yılında gerçekleşen depremden sonra şehir, nehrin sol tarafına taşınmış olduğundan nehrin sağ kesiminde yer alan bu tarlalara erişim güçlüğüle yapılmaktaydı. Sağlam bir köprüye ihtiyaç vardı. Bu köprü dik ve çok yüksek olmamalıydı. Öküz arabalarının, at arabalarının, yüklü deve kervanlarının ve yüklü diğer hayvanların kolay tırmanabileceği eğimde olmalıydı. Böylece hem Üsküb şehri ve çevresindeki çiftçilik ve tarım hayatı gelişecek, hem de tarımsal ürün ve diğer emtîa ticareti artacaktı.

Yerleşik halkın esas mesleği çiftçilik ve bağcılıktı. Tarım alanlarına Vardar Nehri üzerine kurulan sallarla ulaşamazdı. Sadece yaz aylarında kullanılabilen basit ve alçak bir taş köprü veya tahta köprü ihtiyaçlarını gidermeye yetmiyordu. Tarımın gelişmesi için kalıcı, sağlam bir köprü yapılması gerekiyordu.

Sayılan faktörlerin tümü göz önüne alındığında Taş Köprü'nün yapılması

zorunluluk haline gelmişti. Bu arada köprü yapmak, Osmanlı sultanlarının şânındandı ve dînî ecri vardı.

Manevî Nedenler

Osmanlılar; toplumun geneline hizmet verecek hanlar, hamamlar, köprüler, okullar, medreseler, yollar, çeşmeler, câmiler ve imârethaneler gibi yapıları inşâ etme ve daha sonra bunları topluma vakfetme konusunda çok gayretli olmuşlardır. Onları bu yönde harekete geçiren temel sâik (güdü), Hz. Peygamberin (SAV) şu meşhur hadisidir:

“Ademoğlu ölünce üç şeyden başka ameli inkitâ'a (kesintiye) uğrar. Dünyada iken yaptığı eylemlerinden öldükten sonra da sevabı kesilmeyerek devam edecek olan üç şey şunlardır: (1) sadaka-i câriye, (2) insanlara faydalı olacak bilimsel eserler yazmak ve bırakmak, (3) öldükten sonra kendisine duâ edecek ve kendisini hayırla yâd edecek sâlih evlatlar yetiştirmek” [Sahih-i Müslim].

Köprülerin inşâ sâiki, hadîs-i şerifteki “sadaka-i câriye” konusu ile ilgilidir. Sadaka-i câriye, insanlara faydası olacak her türlü iyilik işleridir. Köprü inşası da bu iyiliklerden biridir. İslâm medeniyetinde insanoğlunun tüm faaliyetleri ve eylemleri bir şekilde dînî öğretiyle ilintilidir. Kapitalist ve sosyalist rejimlerde güç ve gövde gösterisi için yapılan devâsâ binaların, gökdelenlerin ve diğer türdeki mimari yapıların âhîret inancıyla bir ilgisi yoktur. Bu nedenle bu binaların insanlara olan bereket ve faydası da sınırlıdır.

Fatih Sultan Mehmet Köprüsü; bâ-nîlerine, onarımını yaptıran ve yapan diğer Müslüman kişilere sürekli “ecir” getiren, amel defterlerine sevap yazılmasına sebep olan eser konumundadır. Dünyevî gururlanma ve büyüklenme aracı değildir. Sağ iken ifâ edilen bir ibadetin sağladığı ecrin öldükten sonra da sürekli ve kalıcı olmasını ifâde eder. İşte Fatih Sultan Mehmet Köprüsü aynı zamanda bu uhrevî niyetler ve gayeler uğruna yapılmıştır.

Türü

Osmanlı mimarisinde köprüler, temel sınıflandırmada dik ve basık olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, diğer Osmanlı (Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye) köprüleri içinde çok gözlü, yarım daire şeklinde yuvarlak kemerlere sahip, hafif eğimli “basık köprü” türüne girer. Ancak bu türü, ‘düz köprü’ olarak isimlendirmemek gerekir. Çünkü köprü bir tırmanma şeridine sahiptir. Kratova’daki, Köprülü şehrindeki, Uzunköprü, Lüleburgaz ve Babaeski ilçelerindeki taş köprüler gibi düz değildir. Bu nedenle Taş Köprü’yü, *plato eğimli* bir yapı olarak tanımlamak daha doğrudur. Makedonya’daki taş köprüleri türleri açısından sınıflandırmak gerekirse ikili veya üçlü sınıflandırma yeterli olmayacaktır. Bizim gözlemlerimize göre Rumeli taş köprülerini şu gruplar altında ele alabiliriz:

- tek kemerli dik köprüler
- çok kemerli dik köprüler

- tek kemerli düz köprüler
- çok kemerli düz köprüler
- plato eğimli köprüler
- dalgalı, inişli-çıkışlı köprüler
- üstü örtülü taş köprüler
- ayakları taş, tabliyesi tahta köprüler.

Özellikle, son üç köprü Rumeli’de sık rastlanılan örneklerle sahiptir. Fakat ne yazık ki bu köprülerin çoğu yıkılmış olduğundan onları ancak eski fotoğraflarda görebiliyoruz.

Merkezîleşme

Köprünün merkezi, tam ortada bulunan *fil ayağı*’dır. Eskiden, fil ayağının her iki yanında yer alan dörder kemerin üzerindeki kısım, köprü düzlüğünün büyük bölümünü oluştururken günümüzde bu düzlük köprünün sadece güneybatı tarafında kalmıştır. Bu kesimde, fil ayaktan sonra giderek alçalan birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kemerlerin üzerinde hafif eğimli bir düzlük vardır. Daha sonra aşağıya doğru inen kısmen daha dik bir eğimle (plato eğimi) kıyı bağlantısı kurulur.

Köprüde merkezîleşme, “ana kemer” tipolojisi üzerinde değil, “fil ayağı” üzerinde konumlandırılmıştır.

Köprünün tam ortasında ve mihrâbiyenin her iki tarafında yer alan dörder kemeri “ana gövde kemerleri” olarak isimlendirilebiliriz. Fakat köprünün kuzey kesiminde bu nitelik kaybolmuştur. Ana gövde kemerleri sadece köprünün güney kesiminde korunabilmiştir.

Günümüzde, kuzeydoğu yakasındaki kemerlerde ve köprü ayaklarında hem nehir suyuyla olan bağlantı kopmuş, hem de yapılan onarımlarda orijinalinde var olan dört kemerli düzlük kuzey yakasında ihmal edilmiştir. Bazı yazarlar Taş Köprü'nün merkezleşmesinin fil ayak üzerinde değil, târihte daha büyük ve daha yüksek olan bir “merkez kemer” üzerinde odaklandığını iddia ederler.

Üsküb şehir bayrağı.

Yapıldığı ilk yıllarda böyle bir kemerin var olduğuna ilişkin kanıta sahip değiliz. Merkezleşme, belki tek bir kemer üzerinde değil, fil ayağı ile birlikte mihrâbiyenin iki tarafında yer alan iki kemer üzerindeydi. Çünkü bu bölümde belli belirsiz “üçüncü kademe” bir düzlük söz konusudur. Günümüzde bu düzlük esas olarak seyir balkonu ve mihrâbiyeyi kapsayan dört beş metrelik bir alanı kapsamaktadır.

Üsküb'ün ‘şehir bayrağı’nda yer alan köprü simgesinde merkezleşme fil ayağı ve iki merkez kemer üzerinde değil, tek bir merkez kemer üzerinde görselleştirilmiştir. ‘Şehir armasında’ ise durum farklıdır. Şehir armasındaki

kemer figürü ile şehir bayrağındaki kemer figürü aynı değildir. Şehir armasında merkezleşme iki ana kemer üzerinde gösterilmiştir. Buradaki farklılık, sanırız Makedonların bazı Avrupalı seyyahların yazılarını ciddiye almasından kaynaklanmıştır. Avrupalı seyyah Leon Igon'un 1878 târihli yazısında dile getirdiği “... ortadaki kemer diğerlerinden daha yüksektir.” ifâdesi örnek olarak gösterilebilir. Oysa oldukça eski kaynaklardan köprüdeki merkezleşmenin çift kemer üzerinde değil, merkez ayak üzerinde olduğunu net bir şekilde biliyoruz. Merkezleşmeyi oluşturan fil ayağı tipolojisi, köprünün bir Osmanlı eseri olduğunu kanıtlayan en önemli göstergedir.

Üsküb şehir arması.

Merkezleşme Taş Köprü için hayati derecede önemlidir. Çünkü yapılacak onarımların temel felsefesini belirler. Simetri ilkesi, kemer-göz ve ayak sayısı, eğim tipolojisi merkezleşme kriteri çerçevesinde belirlenir. Köprünün restorasyon çalışmaları her bilimsel çalışmada olduğu gibi belirli varsayımlara, faraziyelere ve önkabullere dayalı olarak

gerçekleştirilir. Yola çıkış kabullerimiz (assumptions) yanlış ise, ortaya koyacağımız sonuçlar ve ürünler de yanlış olacaktır.

Bir zamanlar Kuleliler ailesine ait olan Bey Kulesi.

Notlar ve Kaynaklar

1. Yeryüzünde birden fazla Üsküb adlı yerleşim yeri vardır. Bunların çoğu köy, bir kısmı kasaba (belde veya ilçe) bir tanesi de şehir niteliğindedir. Şehir niteliğinde olanı Makedonya'dadır. Yerleşim yerlerinin bazılarında Üsküb ismi yeni, bazılarında ise eskidir. Yunanistan'da bulunan Üsküb isimleri yerleşim yerle-

rine Mübadele Anlaşması'ndan sonra verilmiştir.

Üsküb adlı birinci ve en büyük yerleşme yeri Makedonya'dadır.

İkincisi Türkiye'de ve Trakya bölgesindedir. Kırklareli şehrinin kazalarından birinin ismi Üsküp'tür. Üsküp belediye başkanı ile yaptığımız görüşmede bize şu bilgileri vermiştir: "Üsküp, 1368 yılında Murat Hüdâvendigâr zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kasaba, işgal yılları hariç, Cumhuriyet'in ilanına kadar Müslümanlar tarafından "Küçük Üsküp" diye anılmıştır. Evliya Çelebi 1661 yılında Küçük Üsküp'ü ziyaret etmiş ve şunları söylemiştir: *Müslüman kasabası olup, Bulgar ve Rumları çoktur. Tamamı 6 maballe olup, 3000 kırmızı kiremitli alth üstlü süslü konakları vardır. Herkes evinin altına bir dükkân yapmıştır. Müslüman Maballesinde eski bir cami, 6 mescit, 4 han ve 1 hamam bulunmaktadır.* 1915 yıllarında Bulgaristan'dan 385 göçmen Üsküp kasabasına gelip yerleşmiştir. Fakat esas göç hareketi, 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'ndan sonra gerçekleşmiştir. Mübâdele Antlaşması'na göre Batı Trakya'daki Türkler'in bir kısmı Üsküp'e gelmişler ve Üsküp'ten de 4000 civarında Rum Yunanistan'a göç etmiştir. 1923'ten önce bu ilçenin adı Müslümanların dilinde '*Küçük Üsküp*' iken, Rumların dilinde *Skopye* imiş. Cumhuriyet ilan edildikten sonra kasabanın resmî adı kısaca *Üsküp* olarak belirlenmiş. Bu köyden göç eden Rumlar ise gittikleri Yunanistan'ın Serez veya Siroz (Serres) bölgesinde *Neos Skopos (Yeni Üsküp)* isimli başka bir kasaba kurmuşlar."

Neos Skopos kasabasını üçüncü Üsküb olarak isimlendirebiliriz. Yaptığımız araştırmalara göre sonradan *Yeni Üsküp* adı verilen bu yerleşim yerinde Osmanlılar zamanında *Tumba* adlı bir köy bulunmakta imiş. Belediye başkanına Rum-

ların bu yere niçin Skopye ismini verdiklerini sorduğumuzda 'bu konuda net bir bilgi bulunmadığını' belirtmişlerdir.

Yunanistan'da Neos Skopos kasabası.

Skopje kelimesinin 'palanka' veya 'gradışte' kelimesi gibi *nöbet yeri*, *gözetleme yeri* veya *gözetleme alanı* anlamında 'genel bir terim' olduğu ifade edilmiştir. Târihin oldukça eski dönemlerinde gözetleme yapmaya uygun yüksek yerlerin bazılarına bu tür isimler verilmiş olabilir. Fakat kelimenin etimolojik kökünün Arap yarımadasına kadar uzandığını tahmin etmekteyiz. Etimolojik izler, Irak'ın Musul şehrinden Kayseri'ye, Trabzon'a ve Ege Denizi kıyılarından Bosna'ya kadar uzanmaktadır.

Düzce - Konuralp/Üskübü Beldesi.

Dördüncü Üsküb yerleşmesi Düzce ilinin *Konuralp* (Eski Bağ) beldesinde bulunmaktadır. Kaynaklarda "Orhan Gazi zamanında Akçakoca, Kandıra, Düzce ve Üsküb şehirlerinin fethedildiğinden"

söz edilir. Osmanlı kaynaklarında 200 haneli bu yerleşim yeri Esküb, Üskübüli Kazası, Üskübü veya Üskübü olarak adlandırılır. Düzce - Üskübü'nün Anadolu'nun kuzeybatısında MÖ 280 târihine kadar uzanan antik bir yerleşim yeri ve eski isminin Prusias ad Hypium (Kieros) olduğu ifade edilmiştir.

Antik ismi Kieros olmasına karşılık Romalılar zamanında *Scups* şeklinde değiştirilmiş olmalıdır ki Osmanlılar kelimeye küçük değişiklik yaparak bu yerleşim yerine Üsküb veya Üskübü demişlerdir. Orhan Gâzî, 1323 yılında bu bölgeyi fethettikten sonra burayı komutanlarından olan Konur Alp'in yönetimine vermiştir. XIV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren bu bölge Konur Alp İli ve kısaca "Konrapa" diye anılmıştır. Komutan Konur Alp burada câmiler, hamamlar ve su yapıları yaptırmıştır. 1375 târihinde beldenin Üsküb olarak isimlendirildiği ve Aydın beyi Emir İsa Bey'in burada bulunduğunu görüyoruz. Üsküb fethedildiği yıllarda bir merkez konumunda imiş. 1869 yılında Şemsi Paşa ilçe merkezini Üskübü'den bugünkü Düzce'ye taşımıştır. Böylece Üskübü kazası giderek küçülmüş önce nahiye ve daha sonra köy konumuna düşmüştür. Evliya Çelebi Üskübü kasabasıyla ilgili olarak 1640'lı yıllarda şu görüşleri dile getirir: "*Üskübü Scups kasabasına vardık. Mamurdur. Bolu bâkinde bastır. Câmii, hamamı, hanı, çarşısı gayet mükemmeldir.*" Burada ilginç olan nokta, Evliya Çelebi'nin Üsküb kelimesini Scups kelimesiyle birlikte kullanmasıdır.

Beşinci Üsküb yerleşmesi Bosna-Hersek'tedir. Bosna'da bulunan Yukarı Vakıf (Gornji Vakuf) kasabasının eski adı Skopliye veya Üsküp'tür. Günümüzde de kasabanın resmi adının "Municipality of Uskoplje" olduğu bildirilmiştir. Hırvatların ısrarı ile Boşnakların kullandığı

'Yukarı Vakıf' ismine Uskoplje kelimesi de ilave edilmiştir. Yerleşim yerinin ismi, şehir armasına *Yukarı Vakıf-Üsküp* olarak yazılmıştır. Yukarı Vakıf kasabasının kurucusunun ünlü bir Boşnak beyi olan *Mehmed Beg Stočanin* olduğu belirtilmiştir.

Buradaki Üsküp (Uskoplje) kelimesinin bir yerleşim yerine, kasabaya veya kaleye işaret etmediği 'bölge' veya 'idari birim' anlamında kullanıldığı belirtilmiştir.

Osmanlılar zamanında bu bölgeye *Nahiye-i Üsküb* deniyormuş. Uskoplje kelimesine ilk olarak 1403 tarihinde rastlanıldığı o zamanki Osmanlı hükümetinin bölgeyi Aşağı Skoplje ve Yukarı Skoplje olmak üzere iki ayrı bölgeye böldüğü bildirilmiştir.

Yukarı Vakıf-Üsküp Nahiyesi.

Altıncı Üsküp yerleşmesi Samsun'un Bafra kasabası civarında olmuştur. Osmanlıların burayı fethetmelerinden önce Rumların burada Skopie isminde bir köye sahip olmaları ihtimal dahilindedir. Fakat Osmanlılar bu bölgede Bosna'da olduğu gibi bir bölgeyi temsil etmek üzere *Nahiye-i Üsküb* terimini kullanmışlardır. Mehmet Öz, "*XV. yüzyılda Samsun*" isimli makalesinde şu bilgileri verir: Bafra Nahiyeleri ve alanları şu şekildedir: ... Nahiyeye-i Üskübî: Bafra'nın kuzey kesimindeki Ada, Döğsire, Ercük, Gerçeme, Hacılar, İmanlı, Kavala, Kışla, Mengiz, Önice, Üskübî gibi çoğu günümüze ulaşmayan köylerden ..." meydana gelmiştir. Üskübî Nahiyesi, Bafra merkezinin yakın çevre-

si ile kuzeydeki ova köylerini kapsıyordu. s. 30. Daha sonraki yıllarda Üskübî köyü ve Nahiyeye'nin ismi değişmiş olmalıdır ki bu isim günümüze kadar gelememiştir.

Bosna Üsküb'ü Yukarı Vakıf kasabası.

Kayseri, Gesi, Subaşı-Üskübü Köyü.

Yedinci Üsküb yerleşmesi Kayseri'dedir. Kayseri'ye 18 km uzaklıktaki Gesi Bağları mevkiinde Cumhuriyet dönemine kadar Üskübî isimli bir karye (köy) var olmuştur. Bu köyün günümüzdeki yeni adı *Subaşı Köyü*'dür. Osmanlı döneminde Gesi, Koramaz nahiyesine bağlı bir bucak imiş. Yine Osmanlı zamanında bu çevrede Müslümanlar, Rumlar ve Ermeniler birlikte yaşıyorlarmış. Cumhuriyetten sonra göçler nedeniyle bu bölgede sadece Müslümanlar kalmıştır. Osmanlı Dönemine ait 1510 ve 1520 yıllarını kapsayan Tapu Tahrir defterlerine göre Kayseri'nin 21 nahiyesinden birinin ismi *Koramaz* ve bu nahiyeye bağlı olan 36 köyden birinin adı da *Üskübî* imiş. Bu

isimler ‘gözetleme yeri’ veya ‘gözetleme alanı’ anlamında Roma zamanından veya Büyük İskender zamanından kalmış olabilir. Bk., Reşadiye, Erciyes Kasabası, <<http://wowturkey.com/forum/view-topic.php?p=1102294>> (05.03.2013).

Kayseri’deki Üskübî Köyü’nün Mimar Sinan’ın vatani olduğu iddia edilir. Ağırnas Köyü yerine Üskübî Köyü’nün öne çıkarılması ilginçtir. Mimar Koca Sinan ağanın ailesinden Dr. Stavri Sinan oğlu İshak Sinanoğlu’nun İbrahim Hakkı Konyalı’ya 23 Ocak 1952’de yazıp gönderdiği mektupta şu ifâdelere yer verilmiştir: “Koca Mimar Sinan ağa ne Arnavut, ne Bulgar, ne de Macar, Halis babadan evlada Kayseri’nin Üskübî karyesindedir. Sinan oğlu Stavro’nun oğludur ve kendisinin Hristiyan isminin Dimitri olduğunu bildiririm. Validesi Katerina’dır. Yaşının çok ilerlediği zamanlarda vatani olan Üskübî’ye gelip kaldığını akrabasına müsafir olup kendinin ailelerinden bulunduğunu, Hristiyan iken isminin Dimitri olduğunu ve çocuklarına ruhu için dua etmelerini istediğini ve bir miktar para verdiğini atalarımızdan işitmekteydik.” Bk., İsmail Şahin, Ağırnas Kasabası ve Mimar Sinan’ın Doğduğu Ev, <<http://wowturkey.com/forum/view-topic.php?p=476902>> (28.03.2013). Mimâr Sinan’ın sahip olduğu vakfın gelirlerinden Üskübî köyünde iki çeşme yaptırdığı bildirilmiştir. Üskübî, Küçük Bürüngüz ve Ağırnas birbirine yakın komşu köylere. Üskübî, Bünyan ilçesine yakın bir konumdadır. Bu köyün isminin ‘İncesu Subaşı’ köyüyle karıştırılmaması gerekir.

Sekizinci Üsküb yerleşmesi Trabzon ilindedir. Maçka ilçesine bağlı Ardıçlıyayla köyünün eski isminin İskopya olduğu bildirilmiştir. Trabzon iline 35 km, Maçka ilçesine 7 km uzaklıktadır. Köyde 1485’te 7 hanede 35 Rum, 1515’te 3 hanede 15 ve 1553’te 4 hanede 35 Rum’un yaşadığı, 1920 yılında köyün toplam nüfusunun

250 kişi olduğu bildirilmiştir. Bk., Ömer Yakup Kadioğlu, Osmanlı tahrir defterlerine göre zaman içinde Maçka’da Türk ve Rum nüfus <<http://www.yukarikoy.com/haberdetay.asp?ID=523>> (28.03.2013).

Trabzon, Maçka, İskopya Köyü.

Dokuzuncu Üsküb yerleşmesi Ege Denizi kıyısında Göcek’tedir. Târihte buradaki körfezin adı *Skopea* imiş. Günümüzde burası *Skopea Limanı* olarak bilinir. Kaynaklarda, adının Likya Dönemi’nden geldiği ifade edilmiştir.

Onuncu Üsküb yerleşmesi, Kapadokya’daki Güzelyurt kasabasında Marj-el Uskuf adıyla kurulmuştur.

Onbirinci Üsküb yerleşmesi Yunanistan’dır. Florina’daki Setina köyünün adı Mübadele’den sonra Skopos olarak değiştirilmiştir. Onikinci Üsküb yerleşmesi Florina’daki eski Gorno Nevoleni köyünün adının Skopi olarak değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Onüçüncü Üsküb yerleşmesi, Serez şehrindeki Skrizevo köy adının Skopia olarak belirlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Ondördüncüsü Kavala kasabasıdır. Bu yerleşim yerinin Osmanlı zamanında Sarı Şaban beldesine bağlı Muratlı köyünün adı Skopos olarak değiştirilmiştir. Tamamı Müslüman olan bu köyün sakinleri Mübadelede Samsun’un Çırakman köyüne göç etmişlerdir. Ondördüncüsü Setina kasabasındaki Lerin köy adının Skopos olarak değiştirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Onaltıncısı Osmanlı zamanında Yanya'da *İskopya Mahallesi*'nin bulunmasıdır. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre bu mahallede Malkoçoğlu Bâli Bey'in yaptırmış olduğu bir cami bulunmakta imiş. Onaltıncısı Irak Musul yakınlarında bulunan ve çoğunlukla Hristiyanların yaşadığı Tel Uskuf kasabasıdır. Tespit ettiğimiz bu 16 yerleşim yerinin yerinin yerinin dışında aynı veya benzeri isimleri taşıyan başka yerleşim yerlerinin bulunması da mümkündür.

Göcek, Skopea Körfezi ve Limanı.

Yerebatan Üskübî İbrahim Ağa Camii.

Üsküb şehrinde söz etmişken İstanbul'da Üsküb isminin geçtiği iki câmının ismine de burada yer vermek istiyoruz. Ancak söz konusu câmilerdeki 'Üskübî' kelimesinin hangi Üsküb yerleşimleriyle ilgili olduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Bu camilerden birincisi Yerebatan Üskübî İbrahim Ağa Câmii ve ikincisi ise Üskübî Çakır Ağa Câmii'dir.

İbrahimağa Câmii Ayasofya'ya yakın bir yerde Yerebatan Sarnıcı karşısındadır. Fatih Sultan Mehmed'in seyis başısı

İbrahim Ağa tarafından 1491 yılında inşa ettirilmiştir. E. H. Ayverdi câmii hakkında şu bilgileri verir: Hadika'nın verdiği malûmata göre mescidi Fatih'in Şatır Başısı Mehmet Ağa yaptırmış, Hacı İbrahim de binayı tevdid ettirmiş veya üçüncü bir ihtimalle zamm-ı vakıf yapmıştır. Bir zamanlar Ayasofya Câmii'nin yakınında İbrahim Ağa Câmii çevresinde *Üskübî Mahallesi* bulunmakta imiş. Çakır Ağa Camii, Unkapanı Üsküplü caddesi üzerinde bulunmaktadır. Cami N'îmel-Ceyşden Çakır Ağa (H.861/M.1457) tarafından kendi adına yaptırılmıştır. Çakır Ağa'nın dördü İstanbul, biri Silivri, biri Edirne'de olmak üzere altı mescidi vardır. Vakfiye târihi H.884/M:1479'dur. Fatih devrinde yapılan bu camii, Kanunî zamanında Defterdar Süleyman Efendi tarafından Mimâr Sinan'a yeniden yaptırılıp içine ayrıca minber koydurulmuştur. Bu caminin Üsküb'den göç edenlerin yerleştiği Üsküblü Mahallesi'nde bulunması nedeniyle Çakır Ağa'nın Makedonya'daki Üsküb şehri göçmeni olması ihtimal dahilindedir. Bu arada belirtmek gerekir ki İstanbul'daki üçüncü Üsküblü Mahallesi günümüzdeki Davut Paşa Kışlası taraflarında kurulmuştur. Târih boyunca İstanbul'da üç Üsküb Mahallesi kurulmuştur.

Evliya Çelebi'nin Üsküb tanımlaması muhteşem bir dil güzelliğine sahiptir:

“Nehr-i Vardar-ı azîm içinden cereyân edüp bu şehrin yemîn-ü yesârında bir vâsi musattah çemenzâr ve gül-ü gülîstân ve bâğ-u bostânlı zemîn-i çemenistânın Tiran bayırları cânibi ki, nehr-i Vardar'ın semt-i garbında ve kal'a olduğu bayırlar üzre niçe bin kârgir imârât-ı garâibler ile âreste ve binâ-yı müzeyyenler ile pîrâte olmuş bir sevâd-ı muazzamdır, kim zeyn olup durur.”

Bk., Nurgül Özcan, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'si Işığında Pâre-

pârezâde'nin Hasb-i Hâli'nde Geçen Rumeli Şehirleri," *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1 Winter 2012, p.1707-1725, TURKEY.

Üsküp isminin etimolojisi ve bu isimle ilgili rivayetler de ilgi çekicidir. Bilimsel ve mantıksal tutarlılığı olmayan açıklamalar literatürde 'sahte etimoloji' olarak isimlendirilir. Rivayet ve efsaneleri de, sahte etimoloji olarak değerlendirmek gerekir.

Şehrin ismiyle ilgili rivayetler; her milletin ve her devletin kendi kültürel anlayış ve yaklaşımlarını yansıtır. Bu açıklamalardan bazıları aşağıdaki gibidir:

MÖ 4000 yılından beri buraya yerleşenler olmuştur. Şehrin ilk adı Scupi'dir. *Scupi* bir 'kulübe' veya 'barınak' anlamına gelir. Bu kelime ilk olarak bu bölgede yaşayan *Agriani* kabilesi tarafından dile getirilmiştir. Kaynaklarda, Scupi yerleşim yeri Trakya (Paeonian) kökenli Greko-Romen sınır kale kasabası olarak tanımlanmıştır.

Üsküb, Roma İmparatorluğu'nun özerk Dardanya eyaletinin başkenti idi. Bizans döneminde *Justiniana Prima* dendi. Jüstinyen'in ölümünden sonra şehrin Slavlar tarafından işgal edildiği ve "mızrak" anlamına gelen *Copie* olarak isimlendirildiği iddia edilmiştir.

Bir başka görüşe göre, şehir ismini antik Makedonya Krallığı zamanında almıştır ve "Skopia" kelimesinden gelmektedir. Grek dilinde Skopia'nın anlamı 'gözetleme kulesi'dir. Veya 'burçlar şehri' olarak da nitelendirebiliriz. Antik Makedonya Krallığı zamanında bu şehir Makedonya'nın kuzey uç noktasında bir ileri karakol olarak kurulmuştur. Günümüzdeki Kale'nin bulunduğu yüksek tepe bir tür gözetleme kulesi olarak kullanılmıştır veya buraya düşmanları gözetlemek amacıyla hisarlar ve burçlar

yapılmıştır. Şehir Osmanlılar zamanında *Üsküb* olarak adlandırılmıştır ve Türkler bu ismin *öz küp* veya *yüz küp* isminden geldiğini belirtmişlerdir. Rivayete göre, Üsküb feth edildiğinde şehirde gömülü yüz küp altın bulunmuştur. Bazılarına göre ise bu isim, *yüz küp*'ten değil *öz küp* kelimesinden gelmektedir. Paşa Yigit Beg Üsküb'ü fethettiğinde günümüzde yıkılmış olan Meddah Camii'nin yakınında bir yerde, bir su kaynağı olduğunu görmüştür. Bunun üzerine buraya abdest almak için bir pınar ve bir mescid yapılması emrini vermiştir. İnsanlar o vakitler bu öz'ün veya kaynağın suyunun şifalı olduğuna inandıkları için uzak yerlerden toprak testileri ve küpleriyle buraya su almaya gelirlermiş. Paşa Yigit beg bu nedenle 'bu şehrin adı *öz-küp* olsun' demiş ve daha sonra bu isim Üsküb'e dönüşmüş. Bu tür öyküleştirmeler şehirde yaşayan insanlara aidiyet duygusu kazandırmakta ve aynı zamanda şehir sahipliğini güçlendirmektedir.

1912 ila 1941 yılları arasında şehrin adı Sırpçlar tarafından Skoplje olarak değiştirilmiştir.

1941-1944 Bulgar Krallığı döneminde şehir *Skopje* olarak isimlendirilmiştir.

1945 yılından sonra, günümüze kadar şehrin resmi adı Skopje olmuştur.

Fetihten 120 yıl önce mâiyetindekilerle beraber 1263 yılında Rumeli'ye geçen *Sarı Saltuk* bu şehirden *Süküb* olarak söz etmiştir. Muhtemelen daha sonra Üsküb şekline dönüşmüş olmalıdır. Sözlere şu şekildedir:

Kariban leşkeri, kim Rûmîlere dirler Arab dilince, anlar kaldılar. Giriü gayret getürdiler, ceng ittiler. Fâris, Acem ol Kariban Rûm birle ceng ittiler. Meger bu Kariban leşkeriniün beği adına Taynos dirlerdi, öte Rûm yakasında bir şehri diyârı vardı, asıl Rûm içinde Kariban an-

lar idi ve ol şebre *Süküb* dirlerdi. Ol şebriin pâdişâbı katında iki ulu bân vardı. Birine Surf-ı Rûmî ve birine Lâz dirlerdi. Birbirine bısımlardı.

(Bk., Şükrü Halûk Akalın, “Rumeli’de Sarı Saltuk’un İzleri ve Ohri’deki Sveti Naum / Sarı Saltuk Ziyaretgâhı,” <[http://turkoloji.cu.edu.tr/cadas % 20 turk % 20 lehceleri / 5.php](http://turkoloji.cu.edu.tr/cadas%20turk%20lehceleri/5.php)> (14.02.2013).

‘Gözetleme’ ve ‘bakma’ anlamıyla ilgili olarak, günümüzde halen kullanılan gelen *Skopi* kelimesini de hatırlamakta yarar vardır. Hastanelerde kullanılan ve ‘C Kollu Röntgen’ olarak bilinen cihazın batı literatüründeki adı Skopi’dir.

Üsküb’de teferrüc kelimesinin kültürleşmesi.

Çeşitli dillerde Üsküb isminin ifâde edilmiş biçimleri aşağıdaki gibidir:

İrlandaca: Scóipé.

Latince: Scupi.

Korece: Seukope / Sük’op’e.

Arnavutça: Shkupi.

Ruşça: Skop’e - Скопье.

Yunanca: Skória - Σκόρια.

Bulgarca, Lehçe, İspanyolca: Скопие.

Almanca, Flemenkçe: Skorpe

Romanca: Scoplie.

Sırpça, Hırvatça: Skoplje.

Târihî Macarca: Üszküp.

Arapça: Skübî

Litvanyaca: Skopjė.

Japonca: Sukopie

Türkçe: Üsküp.

Osmanlıca: Üsküb.

Ülkemizde Üsküb isimleri değişik şekillerde telaffuz edilmiştir. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Üskübü, Üskübü, Skopye, Skopya, İskopya, İsgobi, Üsküf, Üsküfi, Nâhiye-i Üsküb, Skopea, Üsküp, Esküb, Süküb, Skub.

Bursa’nın Yıldırım İlçesi’nde *Teferrüç Mahallesi* adlı bir yerleşim yeri bulunduğunu hatırlamamız uygun olur.

Üsküb ile ilgili bir diğer terim, *Üsküf* veya *Üsküfi* kelimesidir. Bu kelime Arabistan yarımadası kaynaklı olabilir. Araplar Hristiyan papazların üst rütbeli olanlarını *Uskuf* olarak isimlendirirler. Ortadoğuda ve Ön Asya’da Papazların hüküm sürdükleri veya yönettikleri yerleşim yerlerine ve kasabalara Uskuf adı verilmiştir. Yazım ve söyleyiş biçimlerinde f harfi ile p harfi sık sık yer değiştirmiştir. Bu kelime Yunanca’da da kullanılmaktadır. Skefia veya skefie kelimesinin “oluk, hendek” anlamına geldiği bildirilmiştir. Yeniçeri subaylarının başlarına giydikleri üzerine sarık sarılan, yarısı veya bir kısmı arkaya sarkan beyaz veya kırmızı yün keçeden yapılmış börk, kavuk, külah veya başlığa *üsküf* denmiştir. Üsküf’ün, Murat Hüdavendigâr

zamanından kalma bir başlık olduğu tahmin edilmektedir. Üsküf'nin boyunun 1,5 endâzeden uzun olduğu söylenmiştir. (Yaklaşık 100 cm civarında. 1 endâze 65 cm) Bir kaç farklı türde hazırlanmıştır. Bazı üsküflerin deriden yapıldığı bildirilmiştir. Kimi yazarlar aslının Rumca *Ūstufya* kelimesinden geldiğini söylemişlerdir. Fakat Arapça'dan gelme ihtimali daha kuvvetli gözükmektedir. Omuzdan aşağıya sarkan bölüm, normal sarıklarda görülen ve sünnet-i şerife uygun olarak sarkan ucu temsil ediyor olabilir. Biz, ilmiye sarığının askeriyedeki görünümü gibi bir izlenim edindik.

“Eflâk voyvodasının başına ak sorguç, sivri üsküf'lü kızıl börk ve beyaz bir gömlek giydirildi. izin verilmesi için el öptü.”

Fatih Sultan Mehmed'in Kanunâmesi'nde Sancak beylerine Üsküf giyme zorunluluğu getirilmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki, Paşa Yigit Beg, başında üsküf taşıyan bir komutandı.

Üsküb'e *Yıldırım Bâyezîd Diyarı* denmesi, Yahya Kemal'in nitelemesinin ötesinde Evliyâ Çelebi'nin yazdıklarına dayanır: “ [Üsküb]...Yıldırım Bâyezîd Hân fethidir. Bê-dest-i Gâzî Evrenos Beg, ba'dehû Yıldırım Bâyezîd Hân bu cây-ı müferrihîn âb-u havâsından hazz edüp gâh taht-ı sâni Edirne'de ve gâh bu şehri Üsküb'de meştâ edüp etrâf-ı diyârlara şebhûnlar edüp feth-u fütûhâtlar ederdi...” (“Evsâf-ı ravzatü'r-riyâz-ı büldân, ya'nî kal'a-i Üsküb-i merâm-ı cihân”, *Evliyâ Çelebi Seyabatnâmesi*. cilt V, s. 295-296).

2. Sultan Murat'lar ile ilgili olarak Yahya Kemal'in dile getirdiği güzel bir anekdot vardır. Şöyle der: “Annem bana; bir Peygamber Efendimizi bir de Murad Efendimizi sev derdi. Bu Murad adında, Balkanların büyük fatihleri olan Birinci ve İkinci Murad'ın hatıraları ve hizmetleri birleşiyordu.” Bk., Nihat Sami Banarlı,

Târib ve Tasavvuf Sobbetleri, Kubbealtı Yayınları, 2008, s. 9.

Yahya Kemal'in annesi Nâkiye Hanım tam bir Müslüman şehri olması nedeniyle, Üsküb'de ölmek ve Gâzî İsa Bey Mezarlığı'nda babası Dilâver Bey'in yanına gömülmek istiyormuş. Öldükten sonra bu vasiyeti yerine getirilmiştir. Fakat Balkan Savaşları ve sonrasında câmi harîmlerindeki mezarlıklar büyük ölçüde tahrip edildiğinden günümüzde kendisinin ve babası Dilâver Bey'in mezar yerleri tam olarak bilinmemektedir.

Bey Kulesi'nin teferrüç adı verilen balkonları.

Yeniçeri aga'larının giydikleri üsküfler, günümüzdeki ifâdesiyle börkler.

Yahya Kemal'in üzerinde annesinin tesiri büyük olduğundan, yazmış olduğu, daha sonraları bestesi de yapılan, 'Ezân-ı Muhammedî' isimli gazelini, annesinin gömülü olduğu Gazi İsa Bey Camii'nin bahçesinde bulunan kabrine hediye etmiştir:

EZÂN-I MUHAMMEDÎ

Emr-i bülendsin ey Ezân-ı Muhammedî
Kâfî değil sadâna, cihân-ı Muhammedî
Sultan Selîm-i Evvel'i, râm etmeyüp ecel
Feth etmeliydi âlemi, şân-ı Muhammedî
Gök, nûra gark olur, nice yüzbin minâreden
Şehbâl açınca, rûh-ı revân-ı Muhammedî
Ervâh cümleten görür, Allahü Ekber'i
Aks eyleyince arşa, lisân-ı Muhammedî
Üsküp'de kabr-i mâdere olsun, bu nev-gazel
Bir tuhfe-i, bed'ü beyân-ı Muhammedî.

“Yahya Kemal’in gözünde Yavuz Sultan Selim bir cihan hükümdarıydı. Eğer ömrü yetseydi o, bütün dünyayı fethedecek, İslâmı bütün dünyaya yayacak, Muhammedî Şânı (ezanı) dünyanın her yerinde okutturacak bir kahramandı.” Bk., Fatih Bağcıoğlu, “Yahya Kemal, Mehmet Akif ve Tevfik Fikret’in Eserlerinde Ezan,” <<http://din.gorevlileri.blogcu.com/yahya-kemal-mehmet-akif-ve-tevfik-fikret-in-eserlerinde-ezan/172041>> (28.03.2013).

Gâzî İsa Beg Câmii'nin hazîresi.

Üsküb Mahkeme Binası'nın yanında Yelen Kapan Câmii (Ceylan Çavuş Camii).

Gâzî İsa Beg Câmii.

KONUMU ve ÇEVRESİ

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nün yapılma nedenlerini kısaca açıkladıktan sonra onun ülke ve şehir içindeki konumuna değinmekte yarar vardır. Köprü'nün târihteki ve günümüzdeki konumu özellik arzeder. Bu konum, çevresindeki mîmârî yapılarla bütünleşerek onu bir numaralı târihî eser seviyesine çıkarmıştır.

Bulunduğu Bölge

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü Makedonya'yı baştan başa kateden Vardar Nehri'nin geçtiği 'Merkez Aksı'nın (Povardarie Region) adeta bir nazar boncuğudur. Povardarie Bölgesi'ni kısaca genişletilmiş "Morova-Vardar Vâdisi'nin"¹ Makedonya'da kalan bölümü olarak isimlendirmek yanlış olmaz.

Ülkeyi Doğu Makedonya ve Batı Makedonya olarak ikiye ayıran mavi renkli Geniş Vardar Vâdisi veya Makedonya Merkez Aksı.

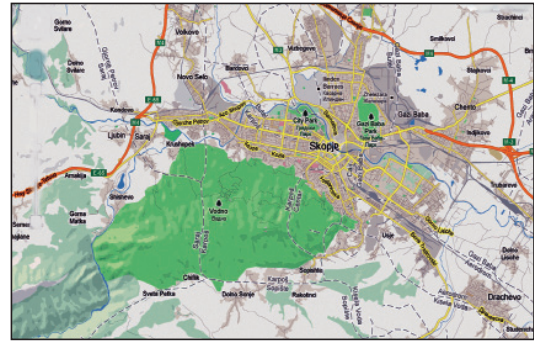
Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra günümüzdeki Makedonya sınırları, 'Vardarska Banovia' [Vardar Banlığı]

olarak isimlendirilmiştir. Osmanlı zamanında bu bölgede yüzlerce Müslümân kasabası ve köyünün bulunduğu bildirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşından sonra Vardar Banlığı (Vardarska).

Vardar Ovası'nın başlangıç kısmında bulunan Taş Köprü nehrin nazar boncuğudur çünkü, nehir gerçek anlamda "Vardar" ismini köprü'nün bulunduğu bu bölgeden sonra almaktadır.

Üsküb şehir haritası.

Makedonya sınırından ayrılırken Vardar Nehri'nin sularını 100 birim olarak kabul edersek, Yukarı Vardar bölgesi nehir sularının yaklaşık %35'ini taşımaktadır. Bu nedenle Vardar Nehri asıl, Taş Köprü'den sonra Vardar Nehri haline gelmektedir.

Taş Köprü; Pena (30 km), Lepenec

(65 km), Treska (130 km) ve Polog Bölgesi'nin diğer küçük nehir kolları ile² eskiden Üsküb şehrinin tam ortasından geçen ve Vardar'ın sol kolu olarak değerlendirilen Serava Çayı³ ve Pçinya Nehri⁴ (Pchinja 136,4 km) sularının birleşerek ana nehir haline geldiği bu bölgenin başlangıç noktası olarak görülebilir.

1963 yılından önce Serava Çayı'nın bir kolu. (Arka planda İsa Beg Câmii'nin minaresi.)

2010 yılında Bitpazarı önünde yapılan bir kazıda ortaya çıkan Hâfız Mehmet Paşa tarafından yaptırılan Serava Tüneli'nin izleri

Kaynaklarda Vardar Nehri'nin 68 km'lik kısmının Polog Ovası olarak isimlendirilen bölgede aktığı bildirilmiştir. İstatistikî bölge 'Polog Vâdisi'nden sonra gelen 'Vardar Vâdisinde' kendisine bağlanacak olan onlarca kol artık oluşmuş olan Var-

dar Nehri'nin suyunu sadece çoğaltma özelliğine sahiptir. Vardar Nehri, özel bir isim olarak tek başına nehir olma özelliğini Taş Köprü'nün bulunduğu bu küçük coğrafi bölgeden itibaren kazanır.

Yörede yaşayan halk Vrutok'taki çıkış kaynağından itibaren Vardar olarak isimlendirse de, bilimsel eserlerde bu ilk ana kol "Yukarı Vardar" olarak değerlendirilir. İncelediğimiz haritalarda özel bir isim belirlenmemiş olsa da biz, Treska Nehri ile Yukarı Vardar Nehri'nin birleştiği noktadan Serava Çayı'nın Vardar'a döküldüğü noktaya kadar olan kısmı *Orta Vardar* olarak isimlendirmeyi uygun bulduk.

Orta Vardar.

Târihte, ticaretle uğraşan küçük pazarcı kayıklarının veya salların nehir suyunu kullanarak akıntı ile Selânik'e kadar gittiklerinden sözedilir.⁵ İslâm-ska Zaednica veya İslâm İttihâdı anlamına gelen bağımsız İnternet sitesinde 1669-1670 yılları arasında Üsküb ile Selânik arasında hububat ve malzeme taşıyan kayık ve salların çalıştığı bildirilir.⁶ Belki daha mâkul bir açıklama, eski târihlerde Var-

dar Nehri'nde gerek karşıdan karşıya geçme şeklinde ve gerekse belirli bölgelerde, tek yönlü ve kısa mesâfeli nehir taşımacılığı da yapılmıştır. *Kosova Salnâmesi*'nin 225. sayfasında verilen bilgiler o dönemdeki nehir taşımacılığı hakkında bize önemli ipuçları vermektedir: *Üsküb şehri kenarından cereyân ile Selânik civarında denize munsab olan, Vardar Nebri üzerinden Köprülü Kazası ve ondan aşağı bulunan mahaller abalisi zâhirelerini sallarla Selânik'e nakil ve tenzîl ederek hayliden hayli temettü ve istifâde etmekte oldukları hâlde nehr-i mezkeûr içinde ve Üsküb'le Köprülü arasında büyük bir taş bulunduğundan Köprülü'den beride olan kurâ ve kasabât abalisi iş bu vasıta-i nakliyenin bahş eylediği fevâid-i külliyyeden mabrûm olduklarına ve icrâ olunan keşfine göre bu taşın kırdırılması nihayet on bin kuruş sarfına muhtaç bulunduğu binâen hulûl-i evvel-baharda vilâyet başmübendisi ma'rifetiyle icra-yı icabına ibtidâr olunmak üzere meblağ-ı mezkeûrun...*

Bu anlamda Taş Köprü'yü Vardar'daki su yolu ticaretinin başlangıç noktası olarak da görebiliriz. Günümüzde, Vardar Nehri'nin Üsküb şehri çevresinde ortalama su debisi oldukça düşmüştür. Eski târihlerde - yıl ortalamaları açısından - nehrin su debisinin daha yüksek ve suyunun daha derin olduğu bildirilmektedir.

Bulunduğu Şehir

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü, 1878'de gerçekleştirilen Berlin Kongresi'ne kadar Avrupa'daki Osmanlı (Avrupa-

î Osmanî) olarak isimlendirilen geniş Balkan topraklarından geriye kalan günümüz Makedonya'sının⁷ başşehri Üsküb'dedir.⁸

Üsküb şehrinde genel görünüm.

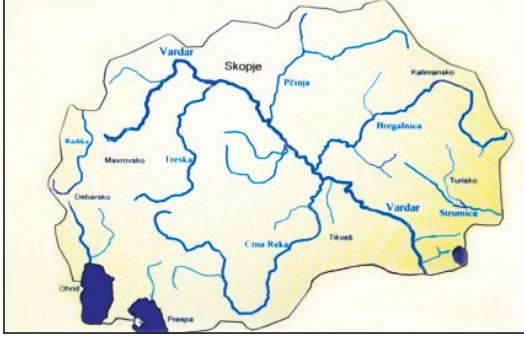

Vardar Vâdisi (Vardar Valley) ve Üsküb.

Günümüzde Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü, bir yerde Kalkandelen ile özdeşleşen Şar Dağları'nın⁹ Vrutok köyündeki kaynağından doğan ve çeşitli kollarla birleşerek nehir haline gelip Ege Denizi'nde Selânik Körfezi'ne (Thermaikos Bay) dökülen 388 km uzunluğundaki¹⁰ Vardar Nehri'nin¹¹ Üsküb'ün tam merkezinden geçtiği nokta üzerinde bulunmaktadır.

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü Vardar Nehri'nin târihî gerdanlığı ve süsüdür. Vardar Vâdisi boyunca uzanan Vardar

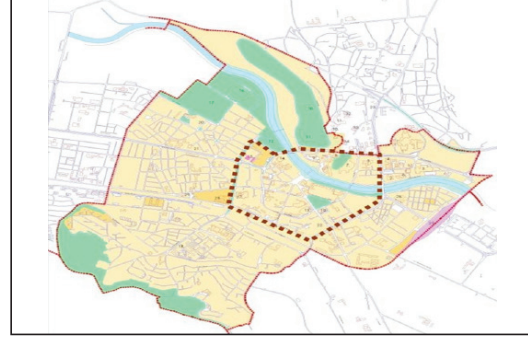
Nehri üzerinde buna benzer ikinci bir târihî köprü bulunmamaktadır. Vardar, Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü ile birlikte anılır.

Makedonya nehirleri.

Taş Köprü'nün bulunduğu alan, Üsküb için bir merkez noktasıdır ve Üsküb'ün aynı isimle anılan Merkez Belediyesi'nin (Opiština Tsentar) sınırları içinde bulunmaktadır. Merkez belediyesinin coğrafi sınırları Taş Köprü'nün hem sağ, hem de sol kesiminde bazı yerleri kapsayacak ve içine alacak şekilde belirlenmiştir. Nehrin kuzey kesiminde köprünün 100 metre ilerisinde, şimdi 'Eski Çarşı' olarak anılan "Tahtakale Çarşısına"¹² giriş veren üst geçitten hemen sonra (Kale, Sveti Dimitri ve Sveti Spas Kiliseleri dışarıda bırakılarak) Üsküb Metropolü'nün on ilçe belediyesinden¹³ biri olan Çayır Belediyesi'nin sınırları başlar. Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü, günümüzde Üsküb'ün kalbidir. Eski ve yeni şehri birbirine bağlayan, trafikten arındırılmış kitlesel yaya geçişini temin eden yegane geçiş noktasıdır. (Bu kitabın yazımına başladığım yıllarda "yegane geçiş noktası" idi,

fakat son iki yılda yakınına yapılmaya başlanan yeni iki köprüyle birlikte Taş Köprü'nün bu özelliği neredeyse elinden alınmıştır. Fakat yegâne geçiş noktası olma özelliği kalksa bile, Taş Köprü, şehrin 'merkezi olma' konumunu hiç bir zaman kaybetmeyecektir.)

Merkez Belediyesi'nin nehrin her iki yakasındaki sınırları.

Yahya Kemal'in 'Kaybolan Şehir' ismini verdiği duygulu şiiri, bize Üsküb'ü bulmamızı, hatırlamamızı ve ona yeniden sahip çıkmamızı öneriyor.

KAYBOLAN ŞEHİR

Üsküb ki Yıldırım Bâyezîd Hân diyârıdır,
Evlâd-ı Fâtihân'a onun yadigârıdır.
Fîrûze¹⁴ kubbeleriyle bizim şehrimizdi o;
Yalnız bizimdi, çevre ve rûhiyle biz'di o.
Üsküb ki Şar Dağı'nda devamıydı Bursa'nın
Bir lâle bahçesiydi dökülmüş temiz kanın.
Üç şanlı harbin¹⁵ arş'a asılmış silâhları
Parlardı yaşlı gözlere bayram sabahları.

Yahya Kemal Beyatlı

Yakın Çevresi

Taş Köprü üzerinden geçen yol, 1963 depreminden¹⁶ önce bugün üzerinde ticarî bir mağaza bulunan üst geçit

aracılığıyla (ki o yıllarda üst geçit bulunmuyordu) bir çatal oluşturarak çatalın bir kolu Eski Çarşı'ya açılıyor ve diğer kolu ise Osmanlı Vilâyet Binasına (veya Mutasarrıf Konağına¹⁷) çıkıyordu. O yıllarda günümüzdeki Bit Pazarska Caddesi (Ulitsa) bu kadar geniş değildi. Çarşıya açılan bu yolun az ilerisinde Murat Paşa Câmii'nin bugünkü şadırvanının yanından Serava'nın¹⁸ bir kolu geçiyor ve Taş Köprü'nün beş altı yüz metre aşağılarında bir yerlerde Vardar Nehri'ne dökülüyordu.

Bir zamanlar Murat Paşa Câmii, Bitpazarska Caddesi'nin girişi ve Serava'nın kolu.

Günümüzde Samoilova Caddesi olarak isimlendirilen Kosova Vilâyet Binası yolu, aynı zamanda târihî Osmanlı kalesine¹⁹ çıkan ana ulaşım merkeziydi. Öyleki, burada Kale'ye çıkan rampanın²⁰ hemen önünde sonradan “yeniden onatılmış veya yapılmış” bir Osmanlı çeşmesini görebiliyorsunuz. Bugün insanlar, ‘her iki tarafında da kurnası ve musluk aynası bulunan çift yüzlü bu çeşme burada ne arıyor?’ diye sorabilirler.

Oysa o çeşme, çok uzak olmayan

bir târihte yol kenarından geçen insanların su içip bânisine hayır duada buldukları bir yapıydı. Bu eser, Üsküb'te Osmanlı çeşmelerinin özelliklerini gösteren ve geçmişten izler taşıyan günümüze kadar yaşatılabilmiş belki tek örnektir.

Çift yüzlü çeşme.

Yapıdaki taşlar orijinal olmasa bile, geçmişten taşıdığı izler ve ‘çift yüzlü çeşme’ mîmârî özelliği nedeniyle mutlaka sahip çıkılması gereken bir yapıdır. Üzüntüyle belirtmek durumundayız ki, Üsküb'de yaşayan Müslümân kardeşlerimiz bu çeşmenin önem ve anlamının fazla farkında değillerdir. Çeşmenin farkına varılması ancak kendisine yeniden içme suyu bağlanması ile mümkün olabilecektir. İnsanlar işte o zaman bu ‘anlamsız taş yığınının’ bir çeşme olduğunu farkedecekler ve târihî derinlik kazanarak düşünmeye başlayacaklardır. Bu konuda Çayır ve Merkez Belediyesi başkanlıklarına görevler düşüyor. Görüldüğü gibi Taş Köprü eski târihlerde Osmanlının Kosova Vilâyet Binası'na,²¹ askerî kışla binalarına, Telgrafhâne (Postahâne) Binâsı'na²² ve aynı

zamanda Kale Meydanı'nda (Kale Meydan) haftada bir, Salı günleri kurulan eski pazar yerine uzanan yolun başlangıç noktasıymış...

Osmanlı zamanında Kosova vilâyet binası, Telgrafhâne ve Osmanlı hâpishâne binası.

Şimdiki Samoilova Caddesi'nin Osmanlı'nın son zamanlarındaki asıl adını tespit edemedik. Üsküb'ün eski belediye başkanı Sâlih Âsım²³ (1869-1935) bu çevrede, Kosova'ya giden caddenin 'Gâzîler Yolu' olduğundan söz eder. Bu cadde üzerinde bulunan hükümet konağı, telgrafhâne binası, askerî kışla, askerî hastahâne, hâpishâne binası, Gâzî Çoban Mustafa Paşa Câmii gibi yapılar onun önemini artırmaktadır. Bazı eski kaynaklarda bu caddeden 'Kosova Yolu' olarak söz edilmektedir. Kimi kaynaklarda da Hümâyün Caddesi'nden söz edilmektedir, fakat bu caddenin yerini tam olarak tespit edemedik.

Gradişte Tepesinde²⁴ (Osmanlı zamanındaki adı Yeni Tepe²⁵ imiş) depremden sonra Polonyalıların inşâ ettikleri Çağdaş Sanat Müzesi'nin bulunduğu yerdeki Askerî kışla binaları (military barracks), zaptiye koğuşu, askerî has-

tahâne,²⁶ Kale'ye giden yolun hemen girişinde bulunan Osmanlı çeşmesi ve bugünkü Türkiye Büyükelçiliği'nin bulunduğu yerde var olan 100 hükümlü için yapılmış olan Osmanlı Hâpishâne binası da bu cadde üzerinde imiş. Makedonlar, Osmanlı'nın önemli devlet binalarının bulunduğu bu caddede bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Çar Samoilova'nın²⁷ (M. 976-1014) ismini vermişler.

Merkezî Konumu

Köprü'nün merkezî konumu, günümüzdeki işlevi açısından görmezlikten gelinemez veya ihmâl edilemez bir gerçeklik haline gelmiştir. Bu merkezî konumu nedeniyle çevresine o kadar çok simge eser, anıt, heykel ve bina yapılmıştır ki, bilinçsizce yapılan bu çalışmalar köprü'nün çevresinde görüntü kirliliği ortaya çıkarmıştır.

İnşâ edildiği yüzyılda Taş Köprü, Üsküb şehrinin giriş çıkış kapısı niteliğinde idi. O zamanlarda şehir, Kale tarafında ve Kale'nin eteklerinde (taht-el kal'a), Serava Çayı kıyıları ile günümüzde Gâzi Baba²⁸ (Kâdî Baba) olarak isimlendirilen Müslümân Kabristanlığı'nın²⁹ bulunduğu tepelik alan arasında konumlanmıştı. 1450'li yıllarda şehir nüfusunun beş altı bin kişiden oluştuğu tahmin edilmektedir. O yıllarda şehir halkının, kuzey yakasında çoğunlukla, Vardar Nehri'nin kıyısına yakın yerlerde ve Serava Çayı'nın aktığı düzlükte yerleştiği anlaşılmaktadır. Köprü'nün sağ kesimi ise (Debar Maalo, Karpoş-I, Karpoş II, Karpoş III; Par-

tizanski Caddesi'nin Vodno Dağı'na bakan tarafında Taftalica ve Kozle Mahalleleri) XVIII. yüzyılın sonlarına kadar üzerinde ziraat ve bahçecilik yapılan geniş tarlalardan, Müslümân ve Hristiyanların mezarlık ve şehitlik alanlarından oluşuyordu. Üsküb fethinin ilk yüzyılı içinde köprünün sağ tarafında ve nehir kıyısına yakın bir kuşakta muhtemelen dar çerçeveli bir yerleşim alanı söz konusuydu. XVI. yüzyılda şehrin güneybatı kesimindeki Müslümân nüfus eski Tren İstasyonu Binası'na³⁰ doğru oldukça artmış olmalı ki Karlızâde Mehmet Bey³¹ tarafından Burmalı Câmî (Karlı'lı Mehmed Bey Câmîi) yaptırılmıştı.

Şimdiki Gâzî Baba Koruluğu'nda bulunan Gâzî Baba Mezarlığı ve Yahyâ Paşa Câmîi.

Fakat o dönemde söz konusu nüfusun ve yerleşmenin yine de çok fazla olmadığını düşünmek zorundayız. Köprünün sağ tarafındaki nüfus artışı esas olarak Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında gelişen göçlerle artmıştır. Eski Tren İstasyonu'na³² (Stara de Jelesnichka Stanitsa) giden ana cadde üzerinde Râhibe Terasa'nın³³ adına yapılan mü-

ze evin 200 metre arkasındaki *Bey Kulesi*³⁴ karşı yakada yapılan ilk binalardan biri olmalıdır.

Köprünün güney kesimindeki iskân ve yerleşmelerin artması Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasında olmuştur.³⁵ 1920 ila 1945 yılları arasında nehir kıyısından Eski Tren İstasyonu'na³⁶ kadar olan bölgede işyerleri, oteller ve restoranlar açılmış, kentleşme hızlanmış ve Taş Köprü "kenar" konumundan uzaklaşarak giderek "merkezi" bir konuma gelmeye başlamıştır.

Üsküb ve Vardar Nehri.

Fakat köprünün merkezileşme konumu esas olarak 1963 Depremi'nden sonra gerçekleşmiştir. Şehir, 1963 Depremi sonrasında yeni baştan planlanmış, özellikle güneybatı yönündeki düzlüklere doğru son 50 yıl içinde büyük bir gelişme göstererek eski tarım arazileri, Hristiyan ve Müslümân mezarlıkları iptâl edilerek buraları bütünüyle yeni yapılan binalarla doldurulmuştur.

Sekiz kilometre uzaklıkta bulunan Vodno Dağı'nın eteklerindeki 'Aşağı Nerezi'³⁷ köyü artık Üsküb şehrinin bir banliyösü haline gelmiştir. Bu gelişme

süreci içinde Taş Köprü, şehrin güney yakasındaki “giriş kapısı” konumundan çıkararak, târihsel önemi olan “merkez geçit noktası” konumuna gelmiştir.

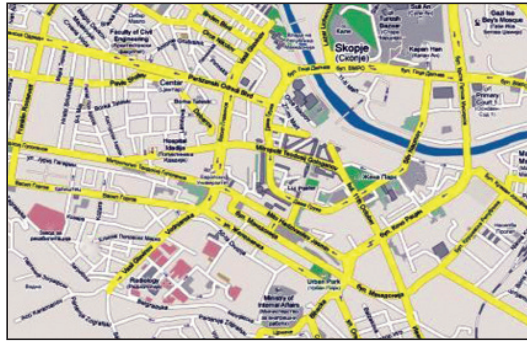
Merkezî geçit yeri olmasının günümüzdeki araç yoğunluğuyla ilgisi yoktur. Onun bu konumu târihseldir. Taş Köprü hâtıralarla yüklüdür. Onun konumu medeniyetlerin buluşma ve birleşme yeri olmasıyla anlamlılık kazanır. Sonradan yapılmış hiç bir köprü bu niteliklere sahip olmamıştır. Çevresindeki geniş, modern, devasa köprüler cansız ve ruhsuz beton yığınları olarak kalmaya mahkumdur.

1900'lü yıllarda eski tren istasyonu.

Taş Köprü, günümüzde şehrin merkez alanına oturmuş durumdadır. Bu merkez, kuş bakışı incelendiği zaman 1920'li yıllarda ana yollarla çizilmiş, düzgün olmayan bir beşgen görünümdedir. Köprü, bu beşgenin tam merkezindedir. Söz konusu beşgeni ikiye ayıran Vardar Nehri'nin güney yakasında 1973 yılında yeniden düzenlenen ve 100 x 170 metre ebadında 17 bin metre kare büyüklüğünde geniş bir alanı kapsayan “Makedonya

Meydanı”³⁸ (Плоштад Македонија, Ploštad Makedonija [Polštad Makedonya]) ile kuzey yakasında büyük ölçüde yola ayrılmış ve adına “Karpoş Ayaklanması Alanı” adı verilmiş olan iki alanın veya meydanın ortasında bulunur. Taş Köprü, aynı zamanda her iki uç noktasında bulunan alanlarda kitlelerin toplandığı ve etkinlikler düzenlediği meydanlar köprüsüdür diyebiliriz. 1900'lü yılların başlangıcında Osmanlı hakimiyetinde iken Karpoş Ayaklanması Alanı'nın adı “İttihâd Meydanı” imiş.³⁹

Beşgen alan ve Taş Köprü.

Taş Köprü, Üsküb'de bu iki alanının arasında ve beşgenin tam ortasındadır. Aslında kuzey kesiminde kalan bölümü günümüzde “alan” olarak isimlendirmek pek doğru olmasa gerektir. Önemli büyüklüğe sahip gerçek alan güney kesimdeki “Makedonya Alanı'dır.” Makedonlar her iki alanı ve çevresini büyük çoğunlukla kendi kültürlerine ait târihî şahsiyetlerin heykelleriyle süsleyerek bir şekilde şehre, yeniden oluşturulmaya çalışılan Makedon ulusal kimliğinin damgasını vurmaktadırlar.

Bu açıdan Taş Köprü'nün girişi ve bu büyük meydan, târih boyunca farklı medeniyetlerin, uygarlıkların ve milliyetlerin “simgesel kimlik oluşturma arenası” haline gelmiştir. Üsküb'e hakim olan devletler, köprüden önce ve köprüden sonra yerleştirdikleri belirli simgelerle iktidarlarını güçlendirmeye, toplumsal kimliklerini yerleştirmeye ve oluşturmaya çalışmışlardır.

Karpoş Meydanı ve Makedonya Meydanı.

Günümüzde Taş Köprü, alanları olduğu kadar “pazarları” ve “çarşılari” da birbirine bağlayan bir konuma sahiptir. Kuzey yakasında yaklaşık 400-500 metre ileride Kale'nin ön bahçesinde 1912 yılına kadar haftalık açık pazar yeri bulunmaktaydı. Günümüzde, haftada bir kurulan Kale'deki târihi açık pazar yeri unutulmuş, zamanla “çarşı” kavramı ön plana çıkmıştır. Yüzyıl önce Üsküb'de iki farklı açık pazar mekânı vardı. Bunlardan birincisi Kale'nin Hükümet Binasına bakan bahçesinde kuruluyordu. Erdoğan'ya göre bu Pazar, önceleri Pazar günleri (Yevm-i Ahad'da) kurulurken daha sonraları Hristiyan halkın ‘yortu gününe’ denk

gelmesi nedeniyle halkın isteği üzerine Salı gününe alınmıştı.⁴⁰ İkincisi ise Alaca Câmii'nin yakın civarında, bugün ‘Bitpazarı’ ve ‘Kadınlar Pazarı’ denilen mekânda bulunuyordu. Bu pazar yeri târihin bir döneminde ‘hayvan pazarı’ ve ‘odun pazarı’ terimleriyle de anılmıştır.

Makedonya Meydanı ve Ristic Palas binası.

Kale'deki pazar yeri, Kosova Vilâyet Binası'nın karşısında idi. Fakat bu pazar yerileri birlikte Murat Paşa Câmii⁴¹ çevresinden başlayıp Alaca Câmii'ne kadar uzanan büyükçe bir alanda küçük dükkanlardan ve üstü kapalı bedestenden oluşan daimi alışveriş merkezleri de yapılmıştı.

Osmanlıların 26 Ekim, 1912'de bölgeden çekilmesiyle⁴² Kale Pazarı kaldırılmış, Alaca Câmii civarındaki Pazar da, Bitpazarı (Bitpazarska) adı altında küçülmüş, fakat küçük dükkanlardan oluşan “târihî çarşı” bir anlamda varlığını sürdürebilmiştir. Osmanlı zamanında bu yerlerin isimleri, “pazar” ve “çarşı” idi. Pazarlar haftada bir kuruluyordu. Günümüzde ise haftada bir pazar kurulması

uygulamasını kaldırılarak sâbit pazar yeri uygulamasına geçilmiştir. Osmanlıların çekilmesi, çeşitli istilâlar ve savaşlar sonucunda “çarşı”nın adı değişerek özellikle yabancıların gözünde “Eski Çarşı” oldu. Günümüzde bu yeri Batılılar etnik tanımlama yapmak ve Müslümânları bölmek için “Türk Çarşısı” olarak isimlendirirler. Oysa çok dinli ve çok kültürlü bir toplumda orası sadece bir “çarşı”dır. Satıcıların ve alıcıların etnik kökenleri ve dinleri ne olursa olsun herkesin alışveriş merkezidir. Çarşının yapımı ve geliştirilmesi de bütün Üsküb halkına aittir. Genel karakteri itibariyle, Osmanlıda Müslümânlar etnik kimliklerini ön plana çıkarmaktan sakınmışlardır.

Günümüzde Çarşı, daha çok lokantaları, tatlıcıları, kuyumcuları, tuhafıye mağazaları ve turistlere hediyelik eşya satan küçük dükkanlarıyla hizmet veren küçük işletmelerin yoğunlaştığı bir merkez olmuştur. Çarşı, târihte olduğu gibi günümüzde de Müslümân ve Hristiyanların temas noktası ve ilişki kurma alanıdır. Bölgede, son yıllarda yapılan Kazancılar Sokağı'nın (Kazandziska) az ilerisindeki İlinden ve Mavrovka isimli çok katlı çarşı binasıyla bu ilişkinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Köprü'nün güney yakasında ise Zivko Popovski tarafından yapıp, 1973 yılında açılmış olan çok katlı büyük bir alışveriş merkezi vardır ve bu merkezin adı Gradski Trgovski Centar'dır. Makedonlar bu alışveriş merkezinden söz ederlerken kısaca GTC kısaltmasını kullanırlar.

300 x 140 metre ebadıyla, Makedonya Meydanı'ndan çok daha büyüktür.

1963 yılında gerçekleşen büyük depremde önce şehrin asıl alışveriş merkezi yörede “Çarşıya” olarak isimlendirilen Eski Çarşı'dır. Fakat deprem sonrası geliştirilen imar planlarıyla, Çarşı bir anlamda ikinci plana itilmiş ve Gradski Trgovski Centar'ın açılmasıyla çoğunlukla kentin güney yakasında yaşayan Hristiyan halk alışverişlerini büyük ölçüde güney kesimindeki bu çarşıda ve son zamanlarda bu yakada yeni açılan modern alışveriş merkezlerinde yapmaya başlamışlardır.

Gradski Trgovski Sentar.

Nehrin kuzey yakasına olan ziyaret yoğunluğu azalmış olmakla birlikte her iki yakaya yönelik ziyaretlerle alışveriş faaliyetleri karşılıklı olarak devam etmektedir. Böylece Taş Köprü zamanla eski ve yeni alışveriş merkezlerini birbirine bağlayan bir işleve sahip olmuştur.

Notlar ve Kaynaklar

1. ‘Vardar Vâdisi’ günümüze ait bir coğrafya terimidir. Osmanlılar zamanında vâdi - ova ayrımı yapılmadığından ‘ova’ sözcüğü hem dar, hem de geniş anlamda kullanılmıştır. Şehirde, Vardar Ovası terimi Üsküb civarındaki dar bir alanı belirler. Osmanlılar zamanında bu bölgeye *Mustafa Ovası* adı verilmiş. Günümüz coğrafi yer tanımlamasında geniş bir bölgeyi ifade etmek istersek ‘ova’ yerine ‘vâdi’ sözcüğünü kullanmak daha doğrudur. Vardar Vâdisi, deniz seviyesinin 610 m ila 915 m yüksekliğine sahip nehir boyunca uzanan, Makedonya sınırlarından çıkıp Yunanistan sınırları içinde de devam eden geniş bir alandır. Bk., A. Rossos, *Macedonia and Macedonians*, Hoover Ins. Press, Stanford University Press, 2008, s. 2.
2. Vardar Nehri’nin 37 ana kolunun olduğu, bunlardan 15’inin sağ kesimde ve 22’sinin ise sol kesimde kaldığı bildirilmiştir. Taş Köprü’nün yukarı bölümünde kalan Polog (Yukarı Vardar) Vâdisindeki Vardar’ın diğer kolları şunlardır: Nozdraca, Novoselska, Paliska, Kalkandelen şehrinin içinden geçen Pena (Osmanlıdaki adı ‘Tabakhane Deresi’) ve Beloviska.
3. Yahya Kemâl “Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım” isimli eserinde Humbaracı-Zâde Yaşar Bey’in Serava kenarındaki konağında ikâmet ettiğinden söz eder. Şimdi bu konağın hemen altında geniş bir cadde bulunmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki, konağın yakınındaki sokaktan geçerek Alaca Câmii’nin (1438) yan tarafına gelen bir eksende Serava Çayı akıyormuş. Serava Çayı eski Üsküb’ü sağ ve sol olmak üzere ikiye ayırıyormuş. Sık sık taşan Serava Çayı’nın Bitpazarı’ndan Holiday Inn Otel’ne kadar olan 1200 metrelik bölümü 1896 veya 1897 yılında Erzurumlu Hâfiz Mehmed Paşa (Aralık 1893 - Nisan 1900; yörede genellikle kısaca Afuz veya Afuz Paşa olarak isimlendirilir.) tarafından örtülerek tünel içine alınmıştır. (Afuz Mehmet Paşa’nın Üsküb’e yaptığı iyilikler nedeniyle şehir meclisi Çayır semtinde Chairska Caddesi’nin paralelindeki cadenin adını ‘Ulitsa Afuz Paşa - Улицата Афуз-пашина olarak isimlendirmeyi uygun bulmuştur.) 1963 yılındaki depremden önce şehir içinde kalan diğer bölümü de (Çayır semtinden Bitpazarı’na kadar olan bölümü) bütünüyle örtülmüştür. 500 veya 600 yıl öncesinde Serava Çayı’nın kollarının bir kaç noktada Vardar Nehri’ne ulaştığı anlaşılmaktadır.
4. İpçinya Nehri: Osmanlı zamanında bu nehrin adının ‘Bıcık veya ‘Bucak Deresi’ olup olmadığını araştırılması gerekmektedir. Kaynaklarda, Kumanova kazasına iki saat mesafedeki Bucak Deresi’nden sözedilmektedir. Bk, Mucize Ünlü, “II. Abdülhamit Döneminde Üsküb’te İmar Faaliyetleri,” GAMER, I, 1 (2012) s. 165-186. Ayrıca bk., “*Bıcık Deresi bengâm-ı sitâda tıgyân ederek Üsküb Caddesi’ni pek fena hâlde bozmasıyla...*” Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Ankara, 2005, s. 51. Başka Osmanlı kaynaklarında ise *İpçinya Nehri* adı geçmektedir.
5. Bu bilgi, Makedon Hükümeti Kültür ve Turizm Bakanlığının Taş Köprü’nün hemen yanına yerleştirdiği ve târihî yapı hakkında bilgi veren “anı plaketi” (memorial plaque) üzerine yazılmıştır.
6. “Skopje Osmanlijsko Time”, <<http://www.islamska-zaednica.com/forum/index>> (01.09.2012).
7. Sınırları hiç bir zaman tam belli olmayan arkaik ‘geniş Makedonya’ coğrafi bölgesine göre günümüz Makedonya’sı, daha belirleyici olması ve arkaik Makedonya’dan ayrılması için bazı yazarlar

tarafından “Vardar Makedonyası” veya “Kuzey Makedonya” olarak da isimlendirilmektedir.

8. 01 ocak 2010 târihi itibariyle Üsküb’de 800 bin kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. 2002 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre şehir halkının %64,18’i Makedon; %25,17’si Arnavut, %3,85’i Türk, %2,66’sı Rom (Roman); %1,78’i Sırp kökenlidir.
9. Şar Dağları (MK: Šar Planina, SQ: Mali Sharr veya Malet e Sharrit): Bazen ‘Şar Dağı’ olarak isimlendirilse de aslında bir dağ dizisidir. Yahya Kemal, ‘Şar Dağı’ şeklinde tekil olarak kullanmıştır. Böyle tekil ifade ile kullanılmasının nedeni olarak Şar Dağları’nın en yüksek tepesinin temel alınmasından kaynaklandığı bildirilmiştir. Osmanlıca haritalarda ‘Şar Silsilesi’ olarak geçer. Şar Dağları’nın %56,25’i Makedonya sınırları içinde; %43,12’si Kosova sınırları içinde; %0,63’ü de Arnavutluk’un sınırları kapsamındadır. Bu dağ dizisinin ismiyle ilgili değişik rivâyetler vardır. Bir görüşe göre Kalkandelen şehrinin yakınında olması nedeniyle “şehir dağları” anlamına gelmek üzere ve “şehir” isminden bozularak oluşturulmuştur. Bir başka rivayete göre ise kelimenin aslı Kuman Türkçesinden gelmektedir ve Kuman Türkçesinde Şar “dağ” demektir. Bunun yanında kelimenin öşür anlamına gelen ‘aşar’, çok dağlık yer anlamına gelen ‘küh-sar’ ve şelâle anlamına gelen ‘ab-şar’ kelimelerinden bozularak türetilmesi de ihtimal dahilindedir. Arnavut vatandaşların görüşüne göre ise, Şar Dağları deyimi Arnavutça ‘testere’ anlamına gelen ‘şar’ kelimesiyle ilintilidir. Çünkü Şar Dağları bir testerin ‘dizili dişleri’ gibi sıralı bir yapıya sahiptir. William Smith’in *Dictionary of Greek and Roman Geography* isimli sözlüğüne göre kelime, Scardus, Scodrus

veya Scordus kelimelerinden dönüşmüştür. Dağın adıyla ilgili olarak halkın arasında gezen söylenceler tanımlama kültürünü zenginleştiren bir işleve sahip olmaktadır. Şar Dağları ile Maya Dağı arasında bir ilişki kurulmak istenmiştir. Maya Dağı denen yerin; o coğrafyada öyle bir dağ olmadığı için aslında Şar Dağları’ndaki bir zirvenin adı olduğu iddia edilmiştir. Vikipedi de, “Maya Dağı, Şar Dağları’nın bir kısmıdır. Kosova ve Makedonya Cumhuriyeti arasında bulunmaktadır.” açıklaması yer almıştır. Yerel halktan kişiler ise ‘Maya’ kelimesinin Arnavutça ‘Zirve’ anlamına geldiğini çok bilinçli olmadan bu şekilde kullanılmış olabileceğini veya Şar Dağı’nın zaman içinde yörede Maya Dağı’na dönüştüğünü belirtmişlerdir. Yaptığımız araştırmalara göre ise Maya Dağı bugün Yunanistan sınırları içindedir ve adı Payko Dağı’dır. Payko Dağı’nda o yıllarda ‘Maya Dağı’ isimli bir Müslümân köyü bulunmaktaymış ve bu köy o târihlerde var olan *Gümmence* adlı kazaya bağlı imiş. Maya Dağı’nın Şar Dağları ile bir ilgisi yoktur. Maya kelimesi ise Arapça bir kelime olan Maî sözcüğünden gelmektedir. Buna göre Maya Dağı ‘Sulu Dağ’ veya ‘Suyu bol dağ’ anlamındadır. Şarkı sözlerindeki Maya Dağı, Payko Dağı ile ilintili olabileceği gibi Vodno Dağı ile de ilgili olabilir. Vodno Dağı, ‘Sulu Dağ’ anlamındadır. Osmanlıların bu dağı Mâî Dağ olarak isimlendirmiş olmaları ihtimal dahilindedir. Bu konuda kaynaklarda ayrıntılı bir araştırma yapmak gerekmektedir. Bir zamanlar Üsküb’de yayımlanan, Yıldız Gazetesi’nin tanımlamasıyla Şar Dağları; “Yeşil eteklik giymiş, başına ak pürgü [bürgü – başörtüsü] örtünmüş yüce boylu bir yosmaya benzer, şahin yatağıdır.” Hayber ve Özcan, s. 407.

10. Bk., “Vardar,” <<http://www.soros.org.mk/konkurs/080/MPBsiteovi/vardar.htm>> (19. 09.2009).

11. Vardar Nehri, etrafında 25 bin km² lik su toplama havzasına sahiptir. Maksimum derinliği dört metredir. Ortalama olarak saniyede 175 m³ su debisine sahiptir. Vardar Nehri'nin bir havza ülkesi olan Yunanistan sınırına girdikten sonra adı değişir ve bu ülkede Axios olarak adlandırılır. Osmanlı zamanında Selânik Körfezine kadar adı, Vardar Nehri iken Yunanlılar bu adı kendi sınırlarında kesmişler ve başka bir şekilde adlandırmışlardır. Wikipedia'ya göre, bu kelime bir Trak dili kelimesi olan ve 'Siyah Su' anlamına gelen *Bardários* kelimesinden gelmektedir. Yunanistan'da *Vardar-isi* (Vardar Esiyor) kelimesi meşhurdur. Bu kelime Vardar Esintisi veya Vardar Rüzgarı anlamına gelmektedir. Eskiden, Selânik'te sert havalarda ikinci vakti kuzeybatıdan esen rüzgâra bu isim verilmiş. Yunanlılar 'Vardar' kelimesini kullanmaktan bilinçli olarak kaçınırlar. Gerekçe olarak, Homer'in Axios kelimesini kullandığını delil gösterirler. Vardar Nehri, günümüz Makedonyası ile o kadar özdeşleşmiştir ki Yunanlılar, isim anlaşmazlığı yüzünden Makedonlara 'Vardar Cumhuriyeti' ismini kullanmalarını önermişlerdir. Bizim kaynaklarımıza göre ise, 'Vardar' kelimesi 'Vardariot' kelimesinden gelmektedir. "Yedinci yüzyılda Vardariotlar olarak anılan Vardar Türkleri Bizanslılar tarafından Selânik çevresine yerleştirilmiştir." Bu konuda bk., Hâlim Çavuşoğlu, "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri, <<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/87.pdf>> (06.03.2010).
12. Bizzat incelediğimiz 1860 târîhli eski yazılı Osmanlı kaynaklarında bu alışveriş merkezinden "Tahtakale Çarşısı" olarak söz edilmektedir. Bk., *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2005, s. 77. "Tahtakale'de bakkal, neccâr (marangoz - dülger) ve semerci esnaflarının dükkânları üzerinde bulunan tabta perdeleri bedm olmağa yüz tutmuş olduğu, ma'âzallah gündüz hâlinde yıkılmış olsa..."
13. Üsküb'de ilçe belediyelerinin örgütlenmesi sürekli gelişme göstermiştir. 1968 yılında İdâdiye, Kale ve Kisela Voda olmak üzere üç; 1994 yılında Çayır, Merkez, Gâzî Baba, Karpoş ve Kisela Voda olmak üzere beş belediye varken 2004 yılından itibaren belediye sayısı 10'a çıkarılmıştır. Osmanlı'nın son zamanlarında Çayır semti Yahya Paşa Mahallesi olarak biliniyormuş. Yaşlılar Üsküb feth edildiğinde günümüzdeki Çayır Belediyesi'nin büyük ölçüde çayır ve meralardan oluştuğunu bildirmektedirler. Rivayete göre Sultan II. Murat ordusuyla Üsküb'e geldiğinde ordusunun asker çadırlarını Çayır Semti'nin meralarına kurduğunu.
14. Firûze: Küpe ve yüzük taşı gibi süslemede kullanılan, yeşil-mavi renkli, mat, hidratlı doğal alüminyum ve fosfatlı oluşan değerli bir taş. Firûze Kubbe: Firûze taşının rengine sahip çinilerle bezenmiş kubbe veya firûze taşı rengine yeşil - mavi renkte boyanmış rûmî kalem işlemlerine sahip kubbe. Firûze kelimesi, bazı yazarlarca turkuaz rengi anlamında kullanılmıştır.
15. Sema Uğurcan'a göre, bu şiiirde belirtilen üç şanlı savaş, I. Kosava Savaşı, II. Kosova Savaşı ve Gâzî Giray Han'ın 1690 yılında Üsküb'ü geri almak için yaptığı savaştır. Bu üçüncü savaş Gâzî Giray Han ve Mora Seraskeri Koca Halil Paşa'nın Kaçanik boğazında ve Kosova Ovasında Avusturyalılarla yaptıkları harptir. Birinci Kosova Savaşı'ndan sonra Üsküb bizim olmuş, ikinci Kosova Savaşı'ndan sonra Üsküb üs yapılmış ve üçüncü Kosava Savaşından

sonra kaybettiğimiz Üsküb tekrar geri alınmıştır. (Bk. Sema Uğurcan, “Yahya Kemal’in Edebi Eserlerinde Rumeli,” s. 386; *Perspectives on Ottoman Studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIE-PO) at the University of Zagreb 2008*. Osmanlılar Balkanlarda Batı milletleriyle Haçlı savaşı niteliğindeki altı önemli savaş yapmışlardır. Bu savaşlardan birincisi 1364 yılındaki Sırp sındığı [Sırp Zındığı] Savaşı, ikincisi Çirmen Savaşı (1371), üçüncüsü Birinci Kosova Savaşı (1389), dördüncüsü Niğbolu (1396), beşincisi Varna Savaşı (1444) ve altıncısı İkinci Kosova Savaşıdır (1448). Yahya Kemal’in önemsedığı Üsküb’ü geri almak için Kaçanik Boğazı ve Kosova Ovası’nda yapılan savaş, büyük savaşlar grubunda değerlendirilmez. Fakat olaya Yahya Kemal’in gözüyle bakacak olursak III. Kosova Savaşı olarak isimlendirilebilecek bu savaşla birlikte büyük savaşların sayısı yediye çıkmaktadır. Not: Birçok kaynakta Sırp sındığı kelimesinin ‘sırppların sındıkları, kırıldıkları, yenildikleri’ anlamına geldiği belirtilmekle birlikte bize göre, Osmanlıca kâfir anlamına gelen ‘zındık’ sözcüğüyle olan bağlantısı daha güçlüdür. Bazı Batılı kaynaklarda da kelime ‘Sırpzındığı’ şeklinde yazılmıştır.

16. 26 Temmuz 1963 yılında Üsküb’de sabaha karşı 5,17’de gerçekleşen Richter ölçeğine göre 6,9 şiddetindeki 20 saniyelik depremde şehirdeki binaların %75’i önemli ölçüde hasar görmüş, 1066 kişi ölmüş, 100 bin kişi evsiz kalmış ve bu arada Osmanlıdan kalan târihî eserlerin büyük bir bölümü yıkılmış ve yok olmuştur. Bunların arasında Kale’nin içindeki ve hemen karşısında bulunan Gradişte Tepesi’ndeki askerî kışla binalarını, Osmanlı Hapisesi’ni, Avto-komanda semtindeki Kızılay Hastanesi’ni

(Günümüzde burada Üsküb Fuarı binaları bulunmaktadır), 1920’li yıllarda Debre’den gelen göçmenler tarafından kurulan Debar Mahallesi’nde yer alan İdâdî (Lise) Binasını, İslahâne Mektebini ve bir çok türbe, han, hamam ve târihî câmiyi sayabiliriz. Daha sonraki yıllarda han, hamam ve câmilerden bir kısmı onarılmış, ne yazık ki önemli bir kısmı yok olmuş, yerleri işgal edilmiş ve bazılarının üzerine yeni binalar yapılmıştır.

17. Vikisözlük’e göre; Osmanlı ‘Supra’ Devleti (Devlet-i Aliyye veya Memâlik-i Osmaniyeye) Tanzimattan sonra; vilâyet, sancak, kaza ve nahiye olmak üzere dört idarî birime ayrılmıştı. “Vilâyet”in başında “vâli”, “sancak”ın başında “mutasarrıf” (Nâzır), “kazâ”nın başında “kaymakam” (Kâi-makam) ve “nâhiye”nin başında ise “nâhiye müdürü” bulunuyordu. Mutasarrıfın rütbesi kaymakamdan büyük, vâliden küçüktü. Bu yönetim şekli Cumhuriyetten sonra kaldırılmıştır. (Bk., Vikisözlük, <<http://tr.wiktionary.org/wiki/mutasarr%C4%B1f>> (16. 11.2009). Sâlih Âsım ise, vilâyetlerin 1864 yılında oluşturulduğunu bu dönemde bir kaç köyden bir kazâ, bir kaç kazâdan bir sancak (mutasarrıflık) ve bir kaç sancaktan bir vilâyet oluşturulduğunu belirtir. Sâlih Âsım’da mutasarrıflık ile vilâyet ayrımının işlevleri net değildir.

18. Serava: Bu kelime çoğunlukla ‘Serava’ şeklinde yazılmıştır. Yahya Kemal de ‘Serava’ şeklindeki yazım biçimini tercih etmiştir. Sâlih Âsım ise Serova şeklinde yazmıştır. Kanımca Osmanlı’nın ilk dönemlerinde bu kelime *Serova* şeklinde ifadelendirilmiş olmalıdır. Serova ‘Başova’ anlamındadır. Makedonlar bu su yoluna *Radishki Potok* (Radişka Akıntısı) adını vermişlerdir. Sâlih Âsım *Raşka Sokağı*’ndan söz eder ki, bu sokak üzeri sonradan örtülmüş olan Serava Çayı’nın geçtiği yerdir. Raşka, Radişka kelimesinin bozulmuş

hâli olmalıdır. Günümüzde Yahya Paşa Câmii'nin civarı *Çair-çanka* olarak isimlendirilir. *Çanka* kelimesinin Bulgarca veya Rusçadan geçtiği ve 'göl-gölcük' anlamında olduğu bildirilmiştir. Bulgarca ve Rusçaya ise Türkçeden geçmiş olmalıdır. 'Çanka' kelimesi 'çanak' kelimesinin bozulmuş halidir. Türkler, geniş çukurluk ve düzlükleri *çanak* kelimesiyle târif ederler. Târihte bir zamanlar Serava Çayı'nın burada küçük bir gölcük veya su birikintisi meydana getirmiş olması da mümkündür. Müslümân şehir halkı, yüzyıllar içinde Serova kelimesini ifade kolaylığı açısından Serava şeklinde yazmış ve okumuş olabilir. Büyük bir ihtimalle çevresindeki ovaya izafeten oradaki su akıntısına bu isim verilmiştir. Osmanlıcada ses uyumu kuralı geçerli değildir. Bu nedenle günümüzde bazı yazarlar bu kelimeyi 'Serve' veya 'Serava' biçiminde yazmayı tercih etmişlerdir. 'Serova' kelimesinin tek başına yazılması halinde 'ova' gibi algılanması söz konusu olabilir. Bu nedele 'Serova Çayı' şeklinde isim tamlaması olarak yazılması veya kısaca Serava denmesi daha doğrudur. Öte yandan Serova akıntısının bir çay mı, dere mi olduğu da belirsizdir. Öyle anlaşılmaktadır ki Üsküb'ün fethi yıllarında şehrin girişine kadar tek kol olarak gelmekte ve şehir düzlüğünde ise çeşitli kollara ayrılarak Vardar Nehri'ne dökülmekte imiş. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde kollara ayrılmayan bölümünün suyu daha fazla ve sürekli aktığından belki bir çay niteliğinde idi, fakat daha sonraları herhalde bu özelliğini kaybetmiş ve zaman içinde suyunun azalmasıyla özellikle kolları bir dere niteliğine bürünmüştür. Sâlih Âsım'ın *Üsküb Târîhi* isimli eserinin orijinal Osmanlıca metninde bu akıntıdan 3,5 m genişliğinde 'Serava Suyu' ve 'Serava Deresi' olarak söz edilir. Çeşitli kolları olduğu için bir nok-

taya kadar Serava Çayı ve kollarına ayrıldıktan sonra da her bir kol 'Serava Deresi' olarak isimlendirilebilir. Biz, Sâlih Âsım'ın yazdıklarından Yahya Paşa Câmii'nin önünden geçen ana cadde-nin altından bir zamanlar Serava'nın ana kolunun geçtiğini düşünmekteyiz. Yan kolları ise arka sokaklardan geçmiştir. Günümüzde bu su akıntısının önemi kalmamıştır. Şimdi, Serava Çayı'nın bir kolunun kapalı tünellerden geçerek Özgürlük Köprüsü'nün hemen altında Vardar Nehri'ne ulaştığı görülmektedir. Bir zamanlar buraya bir sütun dikilip o sütunun üzerinde "**Kapandı iş bu cadde ile Serova, hende-i cerr-i gâyı**" sözleri yazılı imiş. (Bu cadde ile gayya hendiği niteliğinde olan Serova Deresi'nin üstü kapatılmış oldu.) Dere akışı için yapılan tünelin ilk yıllarda 3,5 metre genişliğinde ve 1300 m uzunluğunda olduğu bildirilmiştir. Üzerine şose yol yapılan bu tüneller Sâlih Âsım'ın Üsküb belediye başkanlığı döneminde (1889-1891) inşa edilmiştir. 1963 depreminden sonra, derenin açık olan diğer bölümlerinin de üstünü kapatma işlemine devam edilmiş, fakat artık Serava Deresi akmadığı için bu kanallar yer yer kanalizasyon arka olarak kullanılmıştır. Şehrin içine uzanan küçük kollarının ana akıntıyla olan bağlantısı kesilmiş ve bu küçük kollar zaman içinde toprakla doldurulmuştur.

19. Osmanlı Kalesi: Sırlar ve Makedonlar burayı Slavca bir kelime olan 'Tvr-dina' veya 'Grad' olarak isimlendirme eğiliminde olmakla birlikte şehir halkı artık 'Kale' kelimesini tam olarak benimsemiş bulunmaktadır. Günümüzde yoğun bir şekilde arkeolojik kazıların yapıldığı Kale, 1689 yılındaki büyük yakma hadisesi ve tahribattan önce güzel bir yerleşim yeri imiş. 6750 m² büyüklüğündeki Kale'nin içinde askerî kışla binaları, muhtemelen bir câmi veya mescid (Kumbaracı, XV. yüzyıl tahrir defterlerinde "Üsküb Kalesi

imamından” söz edildiğini belirtir. bk., s. 434) önemli bir şahsiyetin türbesi ve çok sayıda mezar varmış. Sâlih Âsım; Kale'nin içinde Bayrâmiye Tarîkatı'nın şeyhlerinden Câfer Baba'nın yıkık bir türbesinin bulunduğunu ve bu zâtın Hz. Muhammed A.S.'ın neslinden olduğunu belirtir. (Bk., s. 45). Kale'de 2009 ve 2010 yılında yaptığımız incelemelerde Roma Duvarı olarak isimlendirilen duvarın hemen arkasında ve orta yerde dört bir taraftan bir metre kalınlığında mezara benzeyen dikdörtgen esaslı bir temel olduğu tespit edilmiştir. Kaba yonu taşlarıyla örülü olan bu bölümün yakın yüzyıllarda yapılmış olduğu açıkça belli olmaktadır. Buranın söz konusu türbenin temelleri olması ihtimal dahilindedir. Ayrıca Kale içinde Osmanlı mezar lâhitine ait süslü bir mermer lâhit kenar taşının bulunması bu ihtimali güçlendiren bir niteliğe sahiptir. Yahya Kemal ise, Câfer Baba'nın kabrinin güllerden (top güller) oluşan bir duvarla örülü olduğunu bildirir. Düşman Üsküb'ü sardığı zaman topa tutmuş. Menkibeye göre Câfer Baba bu topları daha havada iken elma toplar gibi tutar ve üst üste yığar imiş. Bk., Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hâtıralarım*, s. 54. Kale, Osmanlılar tarafından özellikle 1700'lü yıllardan sonra askerî kışla olarak kullanılmıştır. 1912 yılında şehirden Osmanlıların çıkmasıyla birlikte 1913-1953 yılları arasında Yugoslav ordusunun kışlası olmuştur. Yugoslavya dönemine ait bir kaç târihî top hurda haline gelmiş olmasına rağmen hâlâ Kale'nin bahçesinde ve burçlarında hâtıra olarak tutulmaktadır.

20. Kale'ye çıkan rampa: Osmanlı zamanında halk arasında bu rampanın adı “Hükümet yokuşu” imiş. “Yıldız” isimli

kitapta “Hükümet Yokuşu'ndan” söz edilmektedir (bk., *Yıldız* s. 417).

21. Sâlih Âsım'a göre 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde ve 1875 târihinde Kosova Vilâyeti'nin merkezi Prizren'den (som altın anlamına gelen Pür'zerrîn'den geldiği bildirilmiştir) Priştine'ye alınmıştır. 1887 Eylül ayı içinde ise Üsküb'e nakledilmiştir. Böylece Kosova Vilâyeti; Üsküb vilâyet merkezi olmak üzere Prizren, Priştine, Yeni Pazar, İpek, Yaşlıca ve Debre sancaklarını (mutasarrıflıklarını) içine alan daha geniş bir coğrafi alana sahip olmuştur. *Kosova Vilâyeti Salnamesi*'ne göre ise, Vilâyetin merkez sancağı 1879-1893 târihleri arasında Priştine, 1893 târihinden itibaren ise Üsküb şehri olmuştur. Salnâme'ye göre Üsküb 19 yıl; Sâlih Âsım'a göre ise 25 yıl Kosova Vilâyeti'ne merkezlik yapmıştır.

22. Sâlih Âsım'ın Üsküb'ün en eski Müslümân ailelerinden biri olan Simitçiler ailesinden geldiği bildirilmiştir. İsa Bey Medresesi'nde eğitim görmüştür. Kosova'da 1896 yılında Vilâyet İdare Meclisi üyeliği yapmıştır. Uzun yıllar Belediye Başkanlığı görevini yürüten Sâlih Âsım Bey aynı zamanda kurucusu olduğu Mekteb-i Sanâyi'de, Mektebi Sanâyi Heyeti Başkanlığı görevini de üstlenmiştir. Üsküb Rifâi dergâhı şeyhi Sa'duddîn Efendi 1931 yılında kendisi hakkında şu şiiri yazmıştır:

*Üsküb'ün târihini yazmak için
Herkesin gönlinde vardı bir emel;
Yazdı Sâlih Beyefendi, muntazam
Cümle tafsîlat ile pek bî-bedel;
Gel oku dikkatle “Üsküb Târihi”ni,
Pek mükemmel, pek mübeccel, pek güznel.”*

Bk., Âsım, Sâlih, Üsküb Târihi ve Civarı (Sadeleştiren: Süleyman Baki), Rumeli Araştırmalar Merkezi Yay., İst. 2004, 61.

23. Telgrafhâne binası: Üsküb'te ilk telgraf istasyonu 1849 yılında kurulmuştur. Şehre

elektrik verilirken ilk bağlantı Sultan II. Abdülhamit zamanında, 1899 yılında yeniden yapılan Telgrafhâne binasına 1909 yılında bağlanmıştır. 2009 Aralık ayında elektrik bağlanmasının 100. yılı o zamanlar Uluslararası Balkan Üniversitesinin rektörlük binası olarak kullanılan bu binada bizim de katılımımızla kutlanmıştır. Bu binaya telefon hatlarının çekilmesi ise H 1325 ve M 1907 târihinde olmuştur. Siemens şirketinin Üsküb'de bulunan vekili Mösyö Mozel ile yapılan sözleşme gereğince 440 lira bedel ile biri Vilâyet makamı ile firka ve liva komutanlığı dairelerine, diğeri polis müdüriyeti odasıyla polis mevkilerine telefon hattı çekilmiştir. Bk., Hayber, Özcan; Yıldız, s. 418.

Telgrafhâne binasının kitâbesi.

Günümüzde Üsküb Telgrafhâne binasının mermer kitâbesinde şu sözler yazılıdır: *Ziyet-efzay-i Makâm-ı Muallây-ı Hilâfet-i İslâmiyye ve erikepirây-i saltanat-ı seniyye-i Osmaniyye el-Sultan bin Sultan, el-Sultân, el-Gâzi Abdulhamid Hân-ı Sâni taraf-ı şeriflerinden, işbu telgrafhâne, müessesât-ı âliye-i mülûkânelerine ilâveten, bin üç yüz on yedi sene-i hicriyyesinde binâ ve inşâ edilmiştir.* (Miladi 1899). Günümüz diliyle: İşbu Telgrafhâne, yüce İslâm hilafeti makamının ziynetini yayan ve Osmanlı saltanatının tahtını süsleyen Sultan oğlu Sultan, Gâzi II. Abdülhamit Han tarafı şeriflerinden yüce Osmanlı Devleti mülkiyetinde bulunan müesseselere ilâveten Hicrî bin üç yüz on yedi yılında binâ ve inşâ edilmiştir (Miladi 1899).

Telgrafhâne binası yapılırken Üsküb şehri 32 bin kuruş destek taahhüdünde bulunmuş, fakat halktan bu paranın ancak 12 bin kuruşu toplanabilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak İstanbul'la yapılan yazışmalara ilişkin bir belgede şöyle söylenmektedir:

Müceddiden inşâ kılınan Üsküb Telgrafhânesi için abalı-i maballîye tarafından evvelce taabbüd edilmiş olan otuz iki bin guruş tamamıyla tedarik ve tabsil olunamamasından naşi levazım-ı inşâiyeden açık kalan yirmi bir bin guruşun sene-i hâliye tamirat tesviyesi hakkında Meclis-i idareden tanzim olunan mazbatanın gönderildiğine dair Telgraf ve Posta Nezâret-i aliyyesinden tevrüd iden tezkere 14 Nisan 315 târihinde buzur-ı âli-i sadaret-penabilerine takdim edilmişdi. Te'kidî ve bazı ifadeyi hâvi nezâret-i müşâriin ileyhadan bu kerere alınan 8 Haziran 315 târih ve yüz seksen altı numrolu tezkere leffen takdim kılındığından iş'âr-ı sabık hakkında ifa-yı muktezası hususunda emr û ferman.

Bir başka belgede ise Üsküb'de inşâ edilen Telgrafhâne binasının Abdülhamid'in doğum gününde açıldığı, daha sonra kitâbesinin hazırlanmak istendiği fakat Üsküb'de kitâbeyi hazırlamak için imkân ve şartların yeterli olmadığı bu nedenle kitâbenin İstanbul'da hazırlandıktan sonra Üsküb'e gönderilmesi gerektiği bildirilmektedir.

Üsküpte müceddiden inşâ ve viladet-i hümayun-ı Cenab-ı Hilafet-penabiye müsadif yevm-i mesud da resm-i küşadı icra olunan Telgrafhânenin kapısı bâlâsına vaz' edilecek levbaya hakk olunmak üzere ber-mantuk-ı emr û ferman-ı Humayun-ı şabane 5 Eylül 315 târih ve bin dokuz yüz yirmi dört numrolu tezkere-i samiye ile tevdi' buyurulan târih-i menşurî havi varakamın sureti leffen hakk-ı atufilerine tişyar kılınan vilayatta mermer taş bulunsa bile cila ve hutut ile imlası emrinde ehl-i sanat tedariki dışvar olduğundan levhanın burada güzelce hakk ettirildikten sonra irsali

hususuna himeme-i aliyeleri muktezası buyrulmak babında.

24. Gradişte ismi (SQ: Gradishte, MK: Градиште), değişik şehirlerde ve bölgelerde belirli yerler ve yerleşim mevkileri için kullanılmıştır. Bulgaristan'da Şumnu vilâyetine bağlı bir yerleşim yeridir. O bölgedeki Müslümânlar "Korudışta" şeklinde telaffuz etmektedirler. Makedonya'da aynı zamanda Kavadarci bölgesindeki Negotino (Negotin) kasabasının yanında bir tepenin ve antik bir yerleşim yerinin ismidir. Bunun yanında Taor köyünde de Gradişte adınında arkeolojik kazı alanının bulunduğu bildirilmiştir. Üsküb'de bugünkü Kale ve hemen yakınındaki tepenin de adı Gradişte'dir. 'Grad' kelimesi hem *şehir* hem de *kale* anlamında kullanılmıştır. Bir rivayete göre, *Justiniana Prima* şehrinin asıl yeri Kale'nin bulunduğu yerdir. Günümüzde, eski Osmanlı vilâyet binasının altındaki parktan çarşıya inen ikinci sokağa 'Ulitsa Gradişte' adı verilmiştir. Makedonya'da Gradişte kelimesinin geçtiği bir başka yer Kumanova kasabasının Pelince köyünde bulunan târih öncesi döneme ait arkeolojik kazı alanıdır. Etimolojik olarak Gradişte kelimesinin, 'şehircik' anlamına geldiği bildirilmiştir. Bu kelimenin Slavca 'grad' ve Türkçe 'işte' sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelip gelmediğinin araştırılması gerekmektedir. Fethin ilk yıllarında bu tür kelime evlilikleri çok olmuştur. Örneğin Bulgaristan'daki Razgrad şehrinin diğer adı Hezargrad'dır. Hezar Farsçe 'bin' anlamına gelmektedir. Binşehir gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Fakat bu kelimenin Arapça Slavca karışımı Hâzâ Grad olması da mümkündür. Hâzâ Grad Türkçe-Slavca karışımıyla 'Grad İşte' demektir.

25. Enver İlyas, "Rumeli'nin Canevi," <<http://www.makturk.com/modules.php?name=News&file=print&sid=936>> (07.12.2009).

26. Üsküp Hastanesi'nin bazı kaynaklarda Avtokomanda semtinde olduğu bildirilmekle birlikte Osmanlı kaynaklarında Kale'nin yakınında veya içinde bulunduğu ifade edilmektedir. Bunu "Üsküp kasabasında, kale içinde askerler için halkın aynı ve nakdî yardımlarıyla yapımına başlanan 300 yatak kapasiteli hastane yine bu dönemde tamamlanarak hizmete açılmıştır." ifadelerinden anlıyoruz. Bk. Mucize Ünlü, "II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri," GAMER, I, 1 (2012) s. 165-186. Avtokomanda semtinde, 1907 veya 1908 tarihinde Kale'deki askerî hastahânenin haricinde başka bir hastahâne daha yapılmıştır. Sâlih Âsım bu hastahâneyi Belediye Hastahânesi veya Kızılay Hastahânesi olarak isimlendirir. Avtokomanda semtindeki fuar alanına inşâ edilen *Kızılay Hastahânesi* (Hilâl-i Ahmer) şehir halkı için yapılmıştır.

Kızılay Belediye Hastahânesi.

Kaynaklarda, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Üsküb'de kurulacak hastahâne için şehir merkezinde kendisine ait olan binayı karşılıksız olarak Kızılay Cemiyet'ine bağışladığı, binanın boşaltılarak hastahâne haline dönüştürüldüğü ve bu konuda Baştabip Tevfik Rütü Bey'e görev verildiği belirtilir. Yine aynı kaynağa göre, hastahânenin yatakları Mekteb-i İdadî'den temin edilmiştir. "Şehrin önde gelen isimlerinden olan Kumbaracı zâde Kemal Bey'in yardımları neticesinde diğer

ihtiyaçların da temin edilmesiyle birlikte İstanbul'dan gönderilen personelin de gelmesiyle birlikte hastahâne açılmıştır.

Savaşın şiddetinin artmasıyla birlikte yeterli gelmeyen hastahâne kapasitesi yüz elliye çıkarılmıştır. Üsküp'te kurulan bu hastahâneye halkın vermiş olduğu destek yalnızca ihtiyaçlarının karşılanmasıyla sınırlı kalmamış, yöre halkı ve öğrenciler hastahânedeki gönüllü olarak görev almışlardır.” Bk., Mehmet Polat, “Hilali Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması,” Yüksek Lisans Tezi, s. 81.

27. İngilizcede ‘Tsar Samoil’ şeklinde yazılırken Türkçede ‘Çar Samuel’ olarak ifade edilmektedir.

Gâzî Baba Türbesi'nin yeri.

28. Soyu, Hz. Peygamberimize uzanan Gâzî Baba'nın asıl adı Pîr Mehmet'tir. Kendisinin Seyyidlerden olduğu bildirilmiştir. Üsküb Kalesi'nde mezarı bulunan Câfer Baba'dan sonra ikinci Seyyid kişidir. Bu lakap kendisine Üsküb'de bir dönem kadılık yaptığı için verilmiş ve Üsküb dilinde *Kadı Baba* kelimesi bozularak *Gâzî Baba* olmuştur. Gâziler diyarında, bu şekildeki kelime dönüşümlerine şaşmamak gerekir. Edebiyatta “Âşık Mehmet Çelebi” veya kısaca “Âşık Çelebi” ismiyle meşhur olmuştur. Âşık Çelebi 1571'de öldükten sonra bugün Gâzî Baba Korusu veya Gâzî Baba Parkı (!) olarak isimlendirilen fakat aslında bir Osmanlı kabristanlığı olan Gâzî

Baba Tepesi'nin tam üsüne gömülmüş ve burada bir türbe yapılmıştır. Bir zamanlar üstünde küçük bir alemini de bulunan bu türbe “... bir kaza sonucu yandıktan (!) sonra Üsküb eşrafından merhum Hacı Gâlip bey tarafından bizzat kendi parasıyla yaptırılmıştır” Sâlih Âsım, 44.

Yeniden yapılacak olan türbenin maketi.

Temsili bir resim: Âşık Çelebi (Gâzî Baba).

29. Bu yapı da 26 Haziran 1963'teki şiddetli depremde yıkılmış ve ne yazık ki hâlâ onarıp ihya edilememiştir. (Bu konuda bk., Harvard University, *Journal of Turkish Studies*: Türklük bilgisi, Volume 26, Issue 2, sayfa, 32.) Üsküb'de değişik ulusların (İngiliz, Fransız, Butel) mezarlıkları, “memorial graveyard” adı altında korunurken Osmanlı mirâsının kabul edilmemesi nedeniyle ne yazık ki Gâzî Baba Tepesi'ndeki büyük Osmanlı İslâm mezarlığı sahipsizdir ve günümüzde burası “koru veya park yeri” olarak ilan edilmiştir.

30. Gâzî Baba Kabristanlığı, çoğunlukla savaş şehitleri ve gâzîlerinin defnedilmiş olması nedeniyle bir zamanlar Üsküb'deki Müslümânlar arasında 'Cennet Kapısı' adıyla mâruf imiş. Mezarlığın 1950'li yıllarda yok edilmesiyle günümüzde artık bu terimi bilen ve kullanan kalmamıştır. Batılı bazı seyyahlar Gâzî Baba Mezarlığını, üzerindeki irili ufaklı çok sayıdaki mermer mezar taşları nedeniyle *tipsy-cake hills* olarak isimlendirmişlerdir.

Gâzî Baba Kabristanlığı.

Osmanlı zamanında, Gâzî Baba Tepesi Üsküb'ün en büyük Müslümân mezarlığı niteliğinde imiş. Osmanlı'nın çekilmesinden sonra meydana gelen değişik savaşlar sonrasında bu mezarlık büyük ölçüde tahrip olmuştur. 1950 yılında şehirde yaşayan Müslümânlara yakınlarının mezarlarını Butel Mezarlığı'na taşımaları için belli bir süre verilmiş ve bu sürenin sonunda mezarlıkta kalan tüm mermer mezar şâhîdeler toplanmış ve bütünüyle tahrip edilerek yok edilmiştir.

2010 yılında gezdiğimiz bu mezarlıkta sadece belli belirsiz çukurluklardan oluşan mezar yerleri belli olmaktaydı. Kırıldığı için kökü kalan tek tük küçük mermer taş parçaları, mezarlığı gezen Müslümânlara lisani hâl ile bir Fâtiha okuma görevini hatırlatıyordu. O yıllarda toplanan binlerce mezar şâhîdesi ne oldu, o zamanki yönetim bu taşları ne yaptı, nasıl bir işleme tabi tuttu meçhûlümüzdür. Bu konuda hiç bir kayıt bulamadık. Yahya Kemal, Gâzî Baba mezarlığından söz ederken "*Kandil geceleri Gâzî Baba tepesi*

bir mum şebrâyîni halinde görünürdü." der. Eski Üsküblülerin mezarlıklarda mum yakma alışkanlıklarına işaret eder.

Gâzî Baba Mezarlığı ve Kral Kızı Türbesi.

31. Eski Tren İstasyonu Binası 1876 yılında yapılmıştır. Bu eski bina günümüzde Prilepe'deki tren istasyonu binasına büyük ölçüde benzemektedir. Sırlar bu binayı 1930'larda yıkarak yerine yeni istasyon binası yapmışlardır. Sırların 1938 yılında Bizans ögeleri ve dekorasyonu ile bezedikleri bu bina da 1963 depreminde yerle bir olmuş ve bunun üzerine Makedonlar eski tren istasyonu binasının 1,5 km kadar doğusuna, Vardar Nehri'ne yakın bir yere başka bir istasyon binası yapmışlardır. Yerel mîmârîye uymayan yeni tren istasyonu binası 1965 yılında BM'nin Üsküb'ün yeniden planlanması için açtığı yarışmayı kazanan Japon mîmâr Kenzo Tange tarafından tasarlanmıştır. Eski istasyon binası günümüzde depremin anısını yaşatmak üzere müze olarak (Музеј на град Скопје) kullanılmaktadır. Yeni istasyon binasında ise tren ve karayolu taşımacılığı biraraya getirilmiştir.

32. Beg ve Aga sözcükleri ilk zamanlarda akıncı komutanları için kullanılmaktaydı. Slav dillerinde "kumandan" anlamına gelmek üzere Beg karşılığı olarak "Voyvoda" kelimesi kullanılmıştır. Târihte esas olarak Eflak ve Boğdan beylerine Voyvoda denmiştir.

33. Günümüzde sadece yayalara açık olan

bu yolun adı 'Makedonya Bulvarı'dır. Bu caddenin önceki isimleri sırasıyla Goran Tajnov, Alman işgali sırasında Kaiser Wilhem Caddesi, Bulgarlar zamanında Çar III. Boris Caddesi, Sırpalar döneminde Kral Alexander, Yugoslavya zamanında Maraşal Tito ve Osmanlı zamanında ise Yeni Cadde veya Gâzî Menteş Caddesi imiş. Sultan V. Mehmet Reşat'ın zamanında cadde genişletilmiş ve adına Sultan Reşat Caddesi denmiştir. İlk olarak 1876 yılında Osmanlılar zamanında açılan bu caddenin kaldırımları 100 yıl öncesinde de özellikle *tenezziib* gezileri için geniş tutulmuş. Hoşça vakit geçirme, eğlenme ve dolaşma anlamlarına gelen 'tenezzüih' kelimesi günümüzde trafiğe kapatılan bu caddeyi veya bulvarı çok iyi tanımlamaktadır. Üsküb'de ilk motorlu aracın bu cadde üzerinde faaliyete geçtiği bildirilir. Selânik'ten trenle ambalajlanmış parçalar halinde getirilen Ford otomobili istasyon alanında açılmış ve bu caddenin başında montajı yapılarak ilk yolculuğunu bu cadde üzerinde yapmıştır.

34. Râhibe Terasa: Doğduğu evin şehir meydanında kalması üzerine yakınındaki eski istasyon binasına giden cadde üzerine bir heykeli dikilmiş ve aynı zamanda bir iddiaya göre, eski Katolik kilisesinin tam üzerine bir müze ev yapılmıştır. Evinin bulunduğu Makedonya şehir meydanındaki bölgeye ise yere siyah taştan yapılmış bir plaket yerleştirilmiştir. Katolik Rahibe Terasa (Gonca Boyacı - Gonxha Bojaxhiu) 1910-1997 yılları arasında yaşamıştır.
35. Bey Kulesi: İlginç bir şekilde Üsküb'ü ziyaret eden insanların çok azı, târihi geçmişi XVII. yüzyıla kadar uzanan Bey Kulesi'nin farkındadırlar. Bu bina ve çevresindeki topraklar muhtemelen "hâs" veya "zeâmet" sahibi bir Osmanlı Bey'ine (kumandanına) aitti. Makedonlar sosyalist Yugoslavya'dan kalma

bir alışkanlıkla "sosyalist terminoloji" kapsamında bu yapıyı "Feodal Kule" (Feodalna Kula) olarak isimlendirirler. Onlara göre bu yapı bir Osmanlı "aristokrat" ailesinin eviydi. Oysa Osmanlıda topraklar devlete aitti. Müslümân toprak sahipleri devlete ya kira veya öşür ödedilerdi. Müslümân olmayanlar ise "harâc" ödemek zorundaydılar ('Harâc' kelimesi günümüzdeki yasa dışı para toplama anlamına gelen 'haraç' anlamında kullanılmayıp Müslümân olmayan vatandaşlara devlet tarafından getirilen 'toprak veya baş vergisi' anlamındadır. Bu vergileri toplayan kişilere de Harâccı adı verilir). Öte yandan çeşitli turizm kuruluşlarının ziyaretçilerini "eski tren istasyonuna" götürürken ve Râhibe Terasa'nın evine uğrarken bir Osmanlı eseri olan Bey Kulesi'ne uğramamaları bu kulenin iyi bilinmemesi nedeniyle. Çünkü kule yüksek boylu servi ağaçlarıyla adeta gizlenmiş durumdadır. Bina günümüzde Kültür Bakanlığı tarafından "Kültürel Temas Noktası" olarak kullanılsa da bir şekilde gizli kalmış olduğu bir gerçektir. Bey Kulesi, içeriden çıkılan merdivenlerle birbirine bağlı üç katlı bir yapıdır. *Teferric* adı verilen iki balkonu bulunmaktadır. (Teferric; teferrüc'den bozulmadır. Açılma, ferahlama, geziye veya pikniğe çıkma anlamlarına gelmektedir.) Makedonya bir anlamda çok sayıdaki 'Bey Kuleleri' ile meşhurdur. Sâlih Âsım Bey'den öğrendiğimiz kadarıyla Üsküb'deki bu Bey Kulesi 200 seneden daha eskidir (şimdiki târihe göre 280-300 yıl olmalı) ve bu eser Kuleliler Ailesi'nin mülküdür. Yine Sâlih Âsım'a göre Bey Kulesi'nin tıpkısı Saray ve Kaplan (Katlanova) köylerinde de bulunmaktaymış. Günümüzde söz konusu köylerdeki bu kulelerin her ikisi de yıkılmış ve yok edilmiş durumdadır. Bunlara bir dördüncü olarak Demir Kăpia'daki

Bey Kulesi'ni ilave edebiliriz. Günümüzde bu kulenin "Popova Kula" adıyla şarap lokantası olarak kullanıldığı bildirilmiştir. Kumbaracı, Üsküb'de ilk dönem Osmanlı konut mîmârisinden sadece iki önemli yapının kaldığını bildirir. Bunlardan birincisi Bey Kulesi ve ikincisi ise Bardovça köyündeki Hıfzı Paşa Konağı'dır. Bizim kanaatimiz bu Bey Kulesi'nin bir zamanlar veya yapıldığı ilk yıllarda "palanka" olarak tasarlanmış olmasıdır. Osmanlı'nın Balkanlarda yapmış olduğu palankalar bir tür gözetleme kuleleri ve çevresindeki "havâle"ler ile küçük askerî garnizonlardı. Görüldüğü gibi Osmanlı medeniyeti hep "yapmış" ve "imâr etmiştir". Piccolomini "yakmış", Almanlar ve Sırlar "yıkmişlar", "bombalamışlar", "dinamitlemişler", "tahrip etmişler" ve mayınla "yok etmek" istemişlerdir. Kişisel görüşmemizde Taş Köprü'nün onarımında görev alan Vasil İljev'a bu durumu aktardığımda kendisinin bu olayı, "Batı Avrupa'nın yok etme fenomeni" olarak isimlendirdiğini söylemiştir. Yapım ve yıkım medeniyetleri arasındaki farkı insanlarımız çok net olarak görebilmektedir. Kaynakların belirttiğine göre günümüzde Makedonya'da toplam 19 Beg Kulesi (veya Palanka) bulunmaktadır. Not: Palanka kelimesi Batı dillerinden Osmanlıcaya geçerek dönüşmüş ve bir anlamda Osmanlılaşmış bir sözcüktür. (Bk., <tp://www.coe.int/t/dghl/moni_toring/minorities/3_FC_N_Md_ocs/PDF_1st_SR_FYROM_en.pdf.> (02. 10. 2009).

36. Virtual Tourist, "History of Skopje," <http://members.virtualtourist.com/m/51b37/6e596/>(28.08.2009).

37. Eski Tren İstasyonu: Üsküb'de ilk tren istasyonu binası, 240 km uzunluğundaki Üsküb-Selânik demiryolunun 1873 veya 1874'te fâliyete geçmesinden üç yıl sonra 1876 yılında Üsküb mutasarrıfı olan Hıfzı Paşa (1832-1900) tarafından yap-

tırılmıştır (Kardeşi Abdurrahman Paşa o sırada Yakova mutasarrıfıdır. Hıfzı Paşa evlât ve yakınlarının öğretimi için Seyyid Muhammed Nûr-el Arabî'den Üsküb'de kalmasını istemiştir. Nûr-el Arabî kabul etmeyince altı ay Koçana'da ve altı ay Üsküb'de kalması için ricâda bulunmuştur.). 1885 /88 yılları arasında da 131 km uzunluğundaki Üsküb - Mitroviçe demiryolu yapılmıştır. Bk., "A Brief Account of the History of Skopje," <http://www.skopje.gov.mk/EN/PrintPageAll.aspx?tabid=46> (10. 01.2010). (Sâlih Âsım Bey ise ilk tren yolunun 1860 yılında Selânik-Mitroviçe arasında devreye alındığını belirtir. Bk., age, s. 27.

Bizim kaynaklarımıza göre, Üsküb - Selânik demiryolunun imtiyaz târihi 1868, inşâ târihi ise 1872-1874'dür.) Osmanlılar demiryollarına o kadar önem vermişlerdir ki, 1912'de Balkanlardan çekilmeden önce Üsküb'ü Sofya'ya bağlayacak demiryolunun temellerini atmışlardır. Bu demiryolu günümüzde dahi gerçekleştirilebilmiş değildir.

Yukarı Nerezi, Panteleymon Manastırı.

Üsküb - Selânik arasındaki demiryolu "Şark Demiryolları" adı altında isimlendirilmiştir ve Alman kökenli "Rumeli Şimendifer Şirketi" tarafından 206 milyon kuruşa yapılmıştır. Bu demiryolu için Osmanlı hükümeti 17 Nisan 1869'da Avusturyalı banker Baron Maurice de Hirsch ile 99

yıllığına imtiyaz anlaşması imzalamıştır. Bk. Tayfun Uzun, “Osmanlıdan Günümüze Demiryollarımız.” <http://www.kemalistyol.com/downloads.php?cat_id=1&download_id=22> (27.03.2010).

38. Nerezi: SQ: Nerez Köyü (MK: Gorno ‘yukarı’ Nerezi - Dolno ‘Aşağı’ Nerezi). Bu bölgede iki Nerezi köyü vardır. Aşağı Nerezi (Neresi-i Zîr) ve Yukarı Nerezi (Neresi-i Bâlâ). Bölgede daha çok Yukarı Nerezi köyü meşhur olmuştur. Burası XII. yüzyıldan kalma (1164) târihi Panteleimon [Panteleymon] isimli Bizans manastırı ile meşhurdur. Manastır 1932 yılında yeniden yapılmış ve 1963 depreminden sonra da onarılmıştır. Bu manastır freskleriyle ünlüdür ve söz konusu fresklerin yapımının 140 yıl sürdüğü bildirilmiştir. Sanat târihçilerine göre bu freskler Orta Bizans devri resim üslubunu yansıtır. Günümüzde Aşağı Nerezi ve Yukarı Nerezi köylerinde yeni yapılmış iki güzel câmi bulunmaktadır. Nerezi köyü, çocukların dilinde “Nerez kara kirez” tekerlemesiyle meşhur olmuştur.

Yukarı Nerezi Câmii'nin eski görünümü.

Yukarı Nerezi Yeni Câmi.

Osmanlı kaynaklarında bu köyün adı Osmanlı harfleriyle ‘Neresi’ şeklinde yazılmış, fakat yerel dilde telaffuz kolaylığı açısından Nerez veya Nerezi şekline dönüşmüştür. 1963 Depremi’nden sonra *Üsküb Türk Radyosu* bir ara yayınlarını Nerezi köyündeki barakalarda sürdürmüştür.

39. Makedonya Meydanı: Köprü çıkışının “meydan” olarak ayrılması ve genişletilmesi 13 Ekim 1912’de Osmanlıların bölgeden ayrılmasından sonra olmuştur. Osmanlıların son zamanlarında bölgedeki “Makedonya Meydanı” köprüden geçen bir ana cadde halinde idi ve bu geçit yeri o yıllarda “Sultan V. Mehmet Reşâd Caddesi” adıyla biliniyordu. (Bk., Süleyman Baki, “Burmali Câmi (Karlı İli Begi, Mehmed Bey Câmi) (900/1495)” <<http://www.facebook.com/topic.php?uid=65409754723&topic=8449>> (21.1.2009). Kaynaklarda, ilk yapıldığı yıllardaki adının ‘Yeni Cadde’ olduğu belirtilir. Alman işgali sırasında (1915-1917) buraya *Kaiser Wilhem Platz Caddesi* adı verilmiştir. Yugoslavya zamanında bu yerin eski ismi *Maraşal Tito Alanı* idi. 1920’lerde ve Sırp zamanında ise Kral Petar Meydanı - Trg Kralja Petra (Peter) - olarak anılıyordu. Meydan, bir dönem halk arasında “Revü Meydanı” olarak da isimlendirilmiştir. Gazetelerin bildirdiğine göre bundan 30-40 yıl evvel ülkedeki her milletten kızlar akşamları bu meydanda saat yönünde, her milletten erkekler de tam tersi istikamette iç içe iki daire halinde yürür, birbirini beğenenler göz göze gelir ve belki de kız, oğlanın kendisini eve bırakmasına izin verirmiş. (Bk., Haber-Te, “Üsküp’ün Her Yeri Biz - 2005,” <http://www.haberte.com/news_detail.php?id=69832> (14.03.2010).

Makedonya Meydanı, *Ristić Palace* adı verilen târihî binası ile ünlüdür. Ristic Palas’ın yerinde daha önceleri Balkan Oteli isimli

bir yapı bulunmaktaymış. Köprü'nün tam karşısında yer alan ve mîmârî Dragutin Maslač olan *Ristić Palace* 1926 yılında yapılmıştır. Binanın cephesinde yer alan rölyef kabartmalar özellikle turistlerin ilgisini çekmektedir. Makedonya Meydanı'nın 1914-1930 dönemi düzenlenmesinde mimar ve şehir plancısı olan Sırp *Dimitrije T. Leko* rol ve görev almıştır.

Dimitrije T. Leko

Kendi döneminde 'kışkırtıcı ve devrimci' mimar ve şehir plancısı olarak nitelendirilmiştir. Leko, Niş'te Osmanlı komutanı Hurşit Paşa'nın bir zamanlar yaptırdığı ve 1878'de Niş'in tekrar Sırların eline geçmesiyle kısmen yıkıldığı iddia edilen Kelle Kulesi'ni tekrar ele almıştır. Leko 1892 yılında Sırbistan'ın her tarafından toplanan yardımlarla Kelle Kulesi'nin her tarafını kaplayacak ve örtecek şekilde bir kilise (şapel) yapmıştır. 1929'da Makedonya Meydanı'na yapılan Subaylar Evi tasarımı da (Officirski Dom) onun eseri olduğu bildirilmiştir. Üsküb şehrinin ilk düzenleme planı 1914'te Dimitrija Leko tarafından yapılmış, bunu Josif Mihajlovic'in 1929 da yaptığı plan izlemiştir. Makedonlara göre Leko, Üsküb'e 'modern Avrupa şehircilik modelini getirmiştir.' Leko, radikal 'tabula rasa' yaklaşımıyla Üsküb'ün geleneksel şehir formlarını bütünüyle elimine etmiştir. Bunun anlamı Üsküb'deki câmilerin, türbelerin, mezarlıkların Osmanlıya ait çeşmelerin büyük ölçüde yok

edilmesi demektir. Leko Osmanlı târihî eserlerini elimine ederken onun yerine şehir insanlarının toplanacağı büyük meydanlar, parklar ve kamu binaları tasarlamıştır. Kale'deki son kazılardan önce var olan 'tahtadan yapılmış akropolis' düzenlemesi de onun düşünce eseri olabilir.

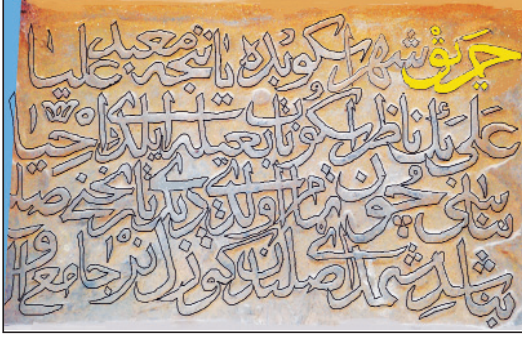
Bu konuda bk., Skopje - The Phoenix City, <<http://b.unfnishedmodernitions.net/skopje-the-phoenix-city>> (22.01.2013).

Ayrıca, "Urban Transformations of Skopje (1890-1948)," <http://www.academia.edu/969310/Urban_Transformations_of_Skopje_1890-1948> (22.01.2013).

İslâm şehirlerinin en önemli özelliği 'ölümle yaşamın' iç içe olmasıdır. Târihî Üsküb içinde türbeler, câmiler ve mezarlıklar günlük yaşamın bir parçası halinde idi. İnsanlar yol kenarlarındaki, câmî bahçelerindeki türbe ve mezarlardan korkmuyorlardı. Batı toplumları ise şehir içinde ölümü hatırlatan tüm öğeleri şehir dışına çıkarmıştır. Leko'ya göre kent modernleşmesi, şehir içindeki İslâmî öğeleri, formları, yapıları elimine etmek ve toplum yaşımından uzaklaştırmak anlamına geliyordu.

40. Abdülkadir Hayber ve Recai Özcan, *Üsküb Yıldız*, Matüsiteb, 2009, s. 395. (Kaynaklarda *Yıldız Gazetesi*'nin 1908 yılında İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kurulan Şubbân-ı Vatan (Vatan Gençliği) kulübü veya derneği tarafından çıkarıldığı belirtilmiştir. 8 Ekim 1912 târihinde patlak veren Balkan Savaşı ile Şubbân-ı Vatan Kulübü faaliyetlerine son vermiştir.
41. M. Akif Erdogru, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I" <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13511.pdf>> (01.09.2012). "**Nefs-i Üsküb'de kal'a pişgahında yevm-i Ahad'da her mut-**

ed bazar kurulmakta ise de ahali-i reayanın yortu günlerine tesadüfi cihetiyle icra-yı âyinlerine mâni olup ahz-ü itâ edemediklerinden bazâr-ı mezkûrun Salı gününe tahvili hususu Üsküb meclisi tarafından bâ-ilâm ve baazbata inhâ olunmuş ...”.

Murat Paşa Câmii'nin kitâbesi.

42. Murat Paşa Câmii'nin kesin yapım târihi ve hangi Murat Paşa olduğu belli değildir. Târihçiler genel bir ifade ile XV. yüzyılda yapıldığını bildirirler. Kumbaracı, Murat Paşa'nın *Şabin* isimli bir kişinin oğlu olduğunu belirtir. 1689 yılında tahrip olan Câmî 1802/3 yılında yeniden inşâ edilmiştir. 1963 yılındaki depremde minaresinin *petek* bölümünün üstünde yer alan külah bölümü yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Câmînin giriş kapısının üstündeki kitâbede şu satırlar yazılıdır:

Harîk-ı şehri Üsküb'de, yanınca mabedi uhya,

Ali Bey, nâzırı Üsküb, tab'yle eyledi ihyâ,

Binası çün tamam oldu, dedi târihini Sâlih

Bina-şüü, şimdi aslından güzel bir cam-i vâlâ.

Üsküb şehri yangınında bu yüce mabed yanınca,

Üsküb nazırı Ali Bey, aftarbiyle onu ihyâ etti.

Binası tamamlanınca Sâlih târihini söyledi.

Giden bina, şimdi aslından güzel bir Câmî-i âlâ.

43. Bazı kaynaklara göre Üsküb, Birinci Balkan Harbi sırasında şehrin zarar görmesinden çekinen Yedinci Kolordu Komutanı Fethi Paşa tarafından, 26 Ekim 1912 yılında, tek kurşun sıkılmadan Sırp'lar'a teslim edilmiştir.”

Bk., “Firuze kubbeleriyle bizim şehrimiz,” <<http://www.tumgazeteler.com/?a=2358410>> (16.11.2009).

Fakat şunu ifade etmeliyiz ki, gerçekte ‘teslim etme’ durumu değil, savaşta yenilince Kalkandelen ve Prilepe’ye doğru hızla ‘geri çekilme’ durumu söz konusudur. Ne yazık ki, silah ve cephanenin var olmasına karşın, Üsküb’de ikinci bir direnme hattı kurulamamıştır. 23-24 Ekim 1912 târihinde yapılan Kumanova Savaşı’nda yenilerek geri çekilen Fethi Paşa 25 Ekim’de Üsküb’e gelmiş ve 26 Ekim’de şehirden ayrılarak Kalkandelen’e geçmiştir. Manastır yakınlarındaki Koçişte Tepesi’nde askerlerini savaş için cesaretlendirirken düşman kurşunuyla vurularak ölmüştür. (Bk., Edwin E. Jacques, *The Albanians: An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present*, Mc Farland, 1994. 1995, s. 274. Sırp'lar, şehri Osmanlılardan bilfiil teslim almamışlardır. Büyük ölçüde boşaltılmış ve terk edilmiş olan Üsküb’e 26 Ekim 1912 târihinde mukavemetsiz girmişlerdir.

Bitpazarı ve Çayır Caddesi.

Serava Tüneli'nin Vardar'a açıldığı yer.

Souvenir d'Uskub. Издигане на знамето по случай обявяването на конституцията
Споменъ отъ скопје. въ гр. скопје на 12/VII 908 год. اسكوبستان

Hükümet Konağı - Mutasarrıflık Binası.

Mustafa Paşa Câmii.

YAKININDAKİ ESERLER

Taş Köprü'nün konumunu, yakınında yer alan diğer tarihî eserlerin tanıtımı ile sürdürmek durumundayız. Çünkü Taş Köprü bu tarihî eserlerle bir bütünlük arzietmekte, bir taraftan onları etkilerken diğer taraftan da onlardan etkilenmektedir.

İbn-i Payko Câmii

Taş Köprü, iki yakada yer alan câmile-ri,¹ havraları, Ortodoks ve Katolik kiliselerini ve manastırlarını² birleştiren bir niteliğe sahiptir. Yüzyıllık bir süre öncesinde Taş Köprü, birbirinden 300 metre uzaklıkta iki meşhur câmi arasında bulunmakta idi. Güney kesiminde, Gâzi Menteş Mahallesi'nin Sultan Murat sokağında bulunan ve Karlızâde Mehmed Bey tarafından 1494/95 yıllarında yaptırılan Burmalı Câmi³ ve müştemilatı ile kuzey kesiminde ise İbn-i Payko Mescidi ve müştemilatı var idi.

İbn-i Payko mâbedi, yapıldığı ilk yıllarda mescid olarak anılırken daha sonra muhtemelen Cuma namazlarının kılınmaya başlanması nedeniyle kendisinden câmi olarak söz edilmiştir. Bu nedenle, bundan sonra biz de 'İbn-i Payko Câmii' sözünü kullanacağız.

İbn-i Payko Câmii'nin hangi tarihte yapıldığına ilişkin kesin bir bilgi bulunamamıştır. Mustafa Özer, 1455 tarihli defterlerde bu mescidin kayıtlı olduğunu belirtir.⁴ Bu bilgi doğru ise

İbn-i Payko Mescidi Burmalı Câmi'den daha eskidir. Yine Özer'e göre, bu mescid "Üsküb'de tımar sahibi Hristiyan erlerinden Payko oğlu Haraccı Şûcâ tarafından yaptırılmıştır." Fakat, kendisinin *tımar sabibi Hristiyan erlerinden biri* olduğuna dair elimizde kesin bir kanıt bulunmamaktadır.

İbn-i Payko Câmii.

Üsküb Sicil Defteri'nde Payko Mahallesi'nden söz edilirken 'İbn-i Payko Muhtesib' sözcükleri kullanılır.⁵ Muhtesib, dünyevî yönüyle İslâm şehirlerinde çarşı ve pazar esnafını denetleyen 'zâbita âmiri' (market inspector) anlamındadır. Fakat muhtesibler aynı zamanda şehirde dinî hayatın yaşanmasını sağlayan ve kontrol eden kişilerdi. Kimi Makedonlar İbn-i Payko'nun Hristiyan olduğunu düşünürler, fakat öldükten sonra gömüldüğü câmi avlusundaki türbesine hiç bir açıklama getirememektedirler. Kuşkusuz pek çok Makedon ne İbn-i Payko Câmii'nin, ne de türbesinin farkındadır.

İbn-i Payko'nun soy ağacındaki kişileri tanımıyoruz. Atalarının inançları ne olursa olsun kendisi kesinlikle Müslümân bir kişidir.⁶

Bazı Makedonlar şu iddiayı ileri sürerler: Bir tâcir olan İbn-i Payko, Müslümânların gururunu okşamak, hükümet yetkilileriyle olan ilişkilerini geliştirmek ve ticarî ilişkilerini güçlendirmek için 'rüşvet olarak' bu câmiyi yaptırmıştır.⁷ Bu iddiayı ileri süren kişilerin iddialarına kendilerinin bile inanmadıklarını düşünüyoruz. Muhtesib unvânından anlıyoruz ki kendisi sıradan bir Müslümân olmanın ötesinde özüne, sözüne ve fiiline güvenilir, ittikâ sahibi özel olarak seçilmiş ve görevlendirilmiş bir Müslümândır. Onun ihtidâ etmiş bir kişi olup olmadığının fazla bir önemi yoktur.

İbn-i Payko Câmiî ve Türbesi'nin üzerine yapılan bina (Dom İbn-i Payko).

Bugün İbn-i Payko⁸ Câmiî'nin yerinde veya bitişiğinde İbn-i Payko'nun Evi (Dom İbn-i Payko - Dom İbn-i Ducks)⁹ isimli çok katlı büyük bir iş merkezi bulunmaktadır. Bu evin veya çok katlı binanın 1938 yılında

yapıldığı ifade edilmiştir. Binanın üst katında kocaman harflerle ve kırmızı renkle yazılmış 'İbn-i Payko Evi' yazısı vardır ki, Taş Köprü'den geçen Üsküb Müslümânlarına sürekli olarak İbn-i Payko Câmiî'ni, İbn-i Payko Medresesi ve İbn-i Payko Türbesi'ni hatırlatmaktadır.

Hemen yakınında bir zamanlar var olan İbn-i Payko Maalo da bütünüyle yok edilmiştir. Payko Maalo'da çoğunlukla Yahûdilerin yaşadığı, fakat belli sayıda Müslümân ailenin de burada ikamet ettiği bildirilmiştir.

1530 yılında, Mahalle-i Harâccî Şücâ, nâm-ı diğer Payko Oğlu'nda 17 hane ve 1 imamın Müslümân olduğu bildirilmiştir.¹⁰ İnbaşı'nın tespitlerine göre o yıllarda Müslümân hâne sayısı 86'dır.¹¹ Kaynaklara göre Müezzîn Hoca lakabıyla meşhur Muslihuddîn Abdülgâni'nin bânisi olduğu câmi ve yapıların giderlerini karşılamak üzere çeşitli akarların yanında İbn-i Payko Mahallesi'nde de biri ondokuz, diğeri yirmialtı odalı iki Yahûdihâne'nin gelirlerini vakfettiği ifade edilmiştir.¹² Güler Eren, Kemal Çiçek ve Halil İnalçık'a göre 1455 ve 1468 yıllarını kapsayan kayıtlarda bu mahalleden Mahalle-i Şücâ¹³ olarak söz edilmiştir. Şücâ, 'yiğit' veya 'kahraman' anlamındadır. Şücâ kelimesi muhtemelen *Şücâüddîn* kelimesinin kısaltmasından oluşmuştur. Üsküb'de bu şekilde kelimeleri kısaltmak yaygın bir gelenektir. Kelimeyi, 'şücâüddîn' olarak ele alırsak anlamı 'dinin savunucusu' veya 'dinin koruyucusu'

olarak ortaya çıkmaktadır. Şücâüddîn İbn-i Payko kelimesi, “dinin savunucusu muhtesib’in oğlu” anlamına gelmektedir. Fakat şimdilik, bu unvânlardan veya lakaplardan ayrı, ilgili şahsın orijinal adına ulaşılammıştır.

İbn-i Payko Câmii ve çevresi.

İbn-i Payko Câmii ve hemen yanındaki türbesi (Hibni Pajko’s Turbe) farklı tarihlerde yıkılmış¹⁴ ve bir daha yapılmamıştır. Bugün yerinde bulunan binanın vakıf malı olduğu, eski vakıf mallarının Makedonya yasalarına göre satılmaması gerektiği halde, devlet tarafından millileştirilerek satıldığı ve bu nedenle bu satışın yasal olmadığı ve hukuksuz bir işgalin söz konusu olduğu belirtilmiştir.

Makedonya İslâm Birliği, İbn-i Payko evkâfının peşine düşmüş ve hükümetten bu yerin işgalden kurtarılmasını kendilerine geri verilmesini talep etmiştir. İbn-i Payko vakıf arazisinin üzerine Filarmoni Orkestrası Binası’nın yapılmış olması Müslümânları derinden üzmüş ve yaralamış bulunmaktadır. Yeri gelmişken İbn-i Payko Câmii ile ilgili bir tespit daha yapmakta yarar vardır. İbn-i Payko Câmii’ni artık sadece eski resim-

lerde görebilmekteyiz. Fakat ilginçtir İnternet’te dolaşan bu eski resimlerin bir kısmında câminin minâresi kasıtlı olarak silinmiştir ve bu nedenle orada bir câmii olduğu anlaşılmaz. Câmilerin fizikî olarak yıkılması yetmezmiş gibi bir de eski resimlerde oynama yapılarak minârelerinin silinmesi suretiyle yok edilmeye çalışılması¹⁵ tipik bir “kültürel vandalizm” olgusundan başka nasıl açıklanabilir? İbn-i Payko sadece câmisiyle değil, türbesiyle, medresesi ve o bölgedeki mahallesiyile de meşhurdur.

İbn-i Payko Türbesi, 1924 yılında Hümâşah Sultan Türbesi’yle birlikte yıktırılmıştır. İbn-i Payko Câmii ise 1930 veya 1940 yılında yıktırılmıştır.¹⁶ Makedon kaynaklarında câminin İkinci Dünya Savaşı sırasında veya sonrasında 1946/47 yıllarında yıktırıldığı ifâde edilmiştir.¹⁷ İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Makedonya’nın Sosyalist Cumhuriyet olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Meddah Câmii’nin, İbn-i Payko Câmii’nin, Yelen Kapan (Ceylan Çavuş) Câmii’nin yıktırılması ve yerlerinde hiçbir iz bırakılmaması gerçekten hazin bir öyküdür. Kilci’ye (2010) göre, İbn-i Payko Câmii’nin hemen yanında yer alan İbn-i Payko Türbesi “Kare planlıdır, kubbeli türbenin kaidesi ve kriptası yoktur. (Kripta: Türbenin görünen kısmının hemen altına yapılan küçük mezar odası. İshak Beg’in yıkılan türbesinin kalıntılarında bu tür bir kriptanın var olduğu gözlenmektedir.)

Gâzi İshak Beg Türbesi'nin kriptası.

Köşelerdeki dört ayağın sivri kemerlerle birleştirilip, üzeri sekizgen kasnağa oturan bir kubbeye örtülmüştür.

Osmanlı türbe kubbelerinde görülen sekizgen kasnak düzenlemesi.

Türbe, taş ve tuğlayla inşâ edilmiştir. Kaba yonu taşı ve üç sıra tuğlayla örülen kare planlı ayaklar sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmıştır. Kemerler, iki sıra tuğla ve bir sıra düzgün kesme taş ile almaşık düzende örülmüştür. Türbe cephesi ve yüksek kasnak dışı taşmalı bir sıra tuğla saçakla bitmektedir.”¹⁸

İbn-i Payko Türbesi'nin *baldaken* tarzında olduğu ifade edilmiştir. Baldaken tarzı, Osmanlının Beylikler Devri'nde görülen dört bir tarafı açık türbe tipidir. Üsküb'de bu türbelerden sadece bir tane Yahyâ Paşa Câmii'nin haziresinde kalmıştır. O da metruk durumdadır.

Kosava'daki Meşhed-i Hüdâvendigâr Türbesi de başlangıçta baldaken tarzında inşâ edilmiştir. İbn-i Payko Câmii ve Türbesi o yıllarda üzeri kara kiremitle (Üsküb'de geniş enli bu türe 'Çingene kremidi' adı veriliyor.) örtülmüş, temelleri taştan ve üst tarafı ise kerpiçten yapılmış bahçe duvarları ile koruma altına alınmıştı. Bu bahçe duvarının hemen yanında ise Payko Maalo'ya doğru uzanan bir sokak var idi.

Yahyâ Paşa Câmii haziresinde bulunan baldaken tarzında inşâ edilmiş Yahyâ Paşa'nın oğlu Mehmet Paşa Türbesi.

İbn-i Payko Mahallesi, İbn-i Payko Câmii ve İbn-i Payko Türbesi artık Üsküb tarihi söz konusu olduğunda her zaman hatırlanacak ve izleri silinemeyecek bir olgudur. Üsküb'lü Müslümânlar bu isimleri tarihsel hâfizalarına nakşetmişlerdir. İslâmla şereflenmiş bu kişi veya kişilerin yaptırması olduğu Allah'ın evi, bütün Müslümânlara aittir. Bu mekânda bir kere câmi yapıldıktan sonra yıkılıp yerine başka binalar yapılmış olsa bile aynı yerde söz konusu câminin tekrar ihyâ edilmesi bütün Müslümânların üzerinde kalan inkâr edemeyecekleri ve vazgeçemeyecekleri bir borçtur.

Burmalı Câmî

Köprünü sağ tarafındaki ikinci ibâdet yeri, 1492 yılında inşâ edilen Gâzi Mustafa Paşa¹⁹ Câmî'nden üç yıl sonra yapılan Burmalı Câmî'dir. 1503 tarihli mevâcib defterine göre II. Bâyezîd'in dâmadı olan Karlızâde Mehmet Bey²⁰ (Mehmed İbn-i Karlı) tarafından 1495 yılında yaptırılan Burmalı Câmî 1920 veya 1925 yılında²¹ Sırp, Hırvat ve Slovenlerden oluşan Sosyalist Yugoslavya Cumhuriyeti zamanında "Kral Petar Meydanı" adıyla anılan şehir alanını oluşturmak veya bu alanı genişletmek amacıyla yıkılmış ve yerine 1925-1929 yılları arasında Ordu Evi²² (Oficerski Dom - офицерски дом veya Subaylar Evi) yapılmıştır.²³ Fakat 1963 yılında vukû bulan büyük depremde bu Ordu Evi ile karşısında bulunan neoklasik mimârî özelliklere sâhip "Ulusal Banka" (Narodna Banka)²⁴ binaları da yıkılınca 430 yıllık Burmalı Câmî'nin ve Hümâşah²⁵ Sultan Türbesi'nin yeri şehir meydanı için kullanılmıştır.

Karlı İli Sancağı (Acarmania).

Süleyman Bâki'ye göre, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde bu yapı-

dan 'Karlızâde Câmîi' olarak"²⁶ bahsedilmiştir, fakat asıl adı Karlılı Mehmed Bey Câmî'dir. Yine Bâki'ye göre, Karlılı Mehmet Bey, II. Sultan Bâyezîd'in damatlarından biridir²⁷ ve Pirin Makedonyası'ndaki Karlo I ve Karlo II'ye ait toprakların idaresi kendisine verilmiştir. Süleyman Bâki, Burmalı Câmîyle ilgili olarak aşağıdaki bilgileri vermektedir:²⁸

Bu câminin Makedonya'da inşâ edilen Osmanlı eserlerinin ilk dönemlerinde görülen Selçuklu mîmârîsinin özelliklerini taşıyan tek câmi olduğunu söylemek mümkündür. Câmînin diğer câmilerden farkı, kibleye yönelik üç sıra manastır tonozuyla [y: beşik tonozuyla] örtülü olmasıdır. Tonozlar kurşun ile kaplanmıştır. Câmî'nin tek kubbe yerine tonozlarla örtülmesi bir nev'i Bursa'daki Ulu Câmî tipini anımsatmaktadır. Fakat ona nazaran küçüktür. Câmî, kare şeklindedir. Tonozlu olmasından dolayı, câminin içinde tonozların dayandığı iki kemer sırası ve kemer sıralarının her birinde dörder sütun olması muhtemeldir.

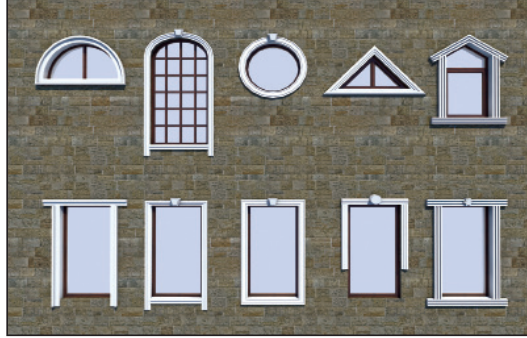
Duvarları bir sıra tuğla ve bir sıra kesme taşla örülmüştür. Câmînin aydınlatılması için sağ ve sol cepelerde altlı üstlü ikişer pencere kullanılmıştır. Kible duvarında da iki alt düzeyli pencere vardır. Ayrıca giriş kapısı üstünde bir pencerenin bulunması da ihtimâl dabilindedir. Câmînin son cemaat yeri, altı sütun üzerine konumlandırılmış beş kubbe ile örtülmüştür. Sütunlar tamamıyla mermer olup kemerlerinde iki sıra renkli taş kullanılmıştır. Câmî duvarı üstüne oturan burmalı minâresi pek zariftir. Minâre kâidesi dört köşeli, gövdesi ise belezonik burmalıdır.

Minârenin yapısı son yıkılma anına kadar şeklini değiştirmeden aslını koruyabilmiştir. Şerefesi basittir. Buna benzer tipteki minâre şekillerini Edirne'deki Üç Şerefeli Câmii'nde ve Afyon'da görebilmekteyiz. Câminin giriş kapısı üzerinde Arapça bir kitabesi bulunmaktaymış. Kitâbeden câminin Hicrî 900 yılında Mehmed Bey tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Kitâbesinin Üsküp'teki Kurşumlu Han'ın deposunda (lapidarium - taş beykeller ve yazıtların bulunduğu yer) olduğu bildirilmiştir.²⁹

“Tarih Portalı” adlı İnternet sitesinde câminin kare değil, dikdörtgen planlı olduğu; duvarlarının iki sıra tuğla bir sıra kesme taşla örüldüğü bildirilmiştir. Yine bu siteye göre “Güney cephede altta iki, üstte üç, kuzey cephede kapının üstünde bir adet ve iki yanında birer pencere daha vardır. Üst sıra pencereleri sivri kemerli olup ahşap lentoludur (halk dilinde: lente). Alt taraftaki pencereler düz lentolu ve taş sövelidir. Pencere açıklıklarında ve lento üzerlerinde sağır alınlıklı sivri formda ve iki kademeli içe girintili olarak düzenlenmiş tahfif kemeri [sağır kemer] bulunmaktadır. Kemerler taş ve tuğlanın alternatif biçimde istifile örülmüştür. Beden duvarları testere dişi iki sıra tuğla saçakla nihayetlenmekte olup doğuda ve batıda üçer, güneyde ise iki çörtten mevcuttur.”³⁰

Burmali Câmî'nin ve Hümâşah Sultan Türbesi'nin yıkılması şehrin Müslümân halkının ve aydınlarının gönüllerinde derin yaralar bırakmıştır. Şehrin

Müslümân halkı Burmalı Câmî'nin fotoğraflarını evlerine, işyerlerine asmış ve yaşanan duyguyu bütün canlılığıyla gelecek nesillere aktarmak için sanatın ve edebiyatın gücüne başvurmuştur.

Pencere kenarlarında ‘söve’ uygulamaları.

Bu edebiyatçılardan biri de araştırmacı yazar Avni Engüllü'dür. Engüllü, 14 Ağustos 2009 yılında Burmalı Ödülü'nü alan tek yapıt “Üsküb'ün Ortasında Burmalı Câmî” başlıklı şiirinde hasret, özlem ve üzüntü dolu duygularını dile getirmiştir. Gönlümüzü kabartan, gözlerimizi nemlendiren o hisli şiiri, herkesin zezem suyunun yudum yudum içilmesi gibi manasını idrak ederek okuması gerekir.

Kumbaracı, Glişa Elozoviç'ten yaptığı alıntıyla Burmalı Câmî'nin avlusunda iki önemli mezar bulunduğunu bunlardan birisinin Hümâşah Sultan'ın Türbesi ve diğerinin de Karlızâde Mehmet Bey'in kabri olduğunu belirtir. Eski fotoğraflarda Hümâşah Türbesi'nin hemen arkasında kerpiç avlu içinde gözüken iki katlı küçük bina *Hümâşah Vakıf Mektebi* olmalıdır. Sâlih Âsım bu mektebin belediye

tarafından satıldığını belirtir. Adı daha sonra Fevziye Mektebi olarak değiştirilmiştir. 1884'te Çayır semtinde yeni okulun yapılmasıyla birlikte okulun adı tekrar değiştirilmiş bu kez Tefeyüz Okulu olarak adlandırılmıştır.

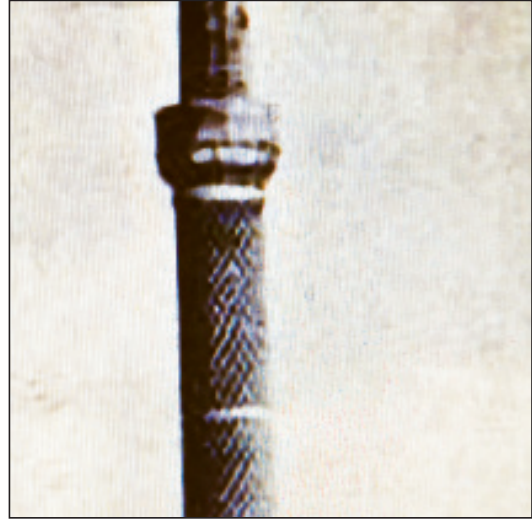

Hümâşah Türbesi ve Fevziye Medresesi.

Osmanlı mimârîsinin bir özelliği, kentlerin giriş veya çıkışlarında çoğunlukla bir câminin bulunmasıdır. Kalkandelen Köprüsü, Prilepe Köprüsü, Yakova Köprüsü, Trakya'daki Babaeski Köprüsü ve Lüleburgaz'daki Ali Paşa Köprüsü bu uygulamaya ilişkin tipik örnekler olarak gösterilebilir. Şehrin giriş veya çıkışlardaki bu câmiler, aynı zamanda günde beş defa edâ edilen “namaz ibâdetine” verilen olağanüstü önemin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Spiral döngülü minâresine izâfeten bu ismi alan Burmalı Câmi'nin minâresine bazı kaynaklarda 'baklavali minâre' adı da verilmiştir. Tarihî resimleri incelediğimizde biri baklava dilimli ve diğeri düz burmalı iki farklı minâre türü ile karşılaşmaktayız. Son

'düz burmalı minâre görünümünden' önceki minâre biçimi, uzaktan bakıldığında 'baklava dilimli' olarak algılanmaktadır. Kaynaklarda 1908 yılındaki olaylarda Üsküb'de 800 evin yandığından iki câmi ve bir kilisenin tahrip edildiğinden söz edilmektedir.

Baklavali minâre.

Bu zaman diliminde Burmalı Câminin 'baklava dilimleri' bir şekilde zarar görmüş olmalıdır. Veya bu zarar görme olgusu, uzun tarihî sürecin getirdiği yapranmadan da kaynaklanmış olabilir. Câminin burmalı tarzda örülen ve açık olan *dış tuğlaları* zamanla yer yer kırılıp düşmeye başladığından bu kat daha sonra harçla sıvanarak *düz kabartma burmalı* yeni bir tarz ortaya konmuş olmalıdır.

Gerçekten de eski bir fotoğrafta 'baklava dilimi imajını veren' tuğlaların belirli bölgelerde yer yer düştüğü görülmektedir. Baklavali görüntüden bur-

malı minârenin burmalarının küfekiyonu taşından değil, kırmızı tuğlalardan yapıldığı anlaşılmaktadır.

Eski fotoğraflardan bariz bir şekilde anlaşılmaktadır ki uzaktan bakıldığında baklava dilimi görüntüsü veren minârenin gövde bölümünün tam ortasında beyaz taştan yapılmış bir bilezik silmesi ve süslemesi mevcuttur. Bu süslemeyi, son Burmalı Câmi resimlerinde görememekteyiz. Son Burmalı Minâre resimlerinde, kırmızı tuğlaların harçla sıvandığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Şu görüşü de ilave etmemizde yarar vardır: Câminin son burmalı minâre fotoğrafları 400 yıllık bir sürecin izlerini üzerinde taşımamaktadır. Tam tersine bu fotoğraflar yakından incelendiğinde dış kaplaması yenilenmiş izlenimini vermektedir.

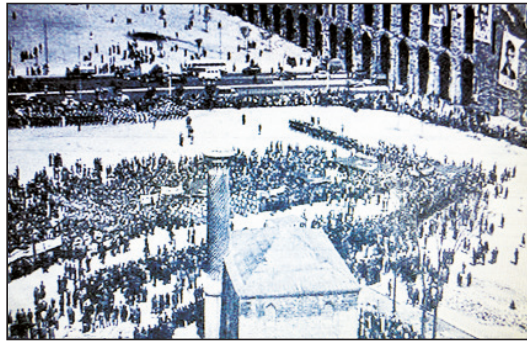
Burmalı Câmi.

1900'lü yılların başında çekildiğini tahmin ettiğimiz bir başka fotoğrafta minârenin petek kısmının beyaz taştan veya tahtadan yapılmış olabileceği anlaşılmaktadır. Tarih içinde bilemediğimiz bir nedenle Burmalı Câmi

minâresinin petek kısmı yıkılmış ve daha sonra baklava görünümü veren kırmızı tuğlalar harçla sıvanırken petek kısmı da yenilenmiş olmalıdır.

İnternet'teki "Tarih Bilinci" isimli sitede bu konuda şöyle bir bilgi mevcuttur: 'Minârenin şerefeden yukarısının bilinmeyen bir tarihte yıkıldığı ve daha sonra yeniden yaptırıldığı, şerefeye kadar olan kısım ile yukarı kısmındaki mimârî ve inşâî farklılıklardan anlaşılmaktadır.'

Tuğlalı spiral döngünün uzaktan bakıldığında 'baklava dilimi' imgesi oluşturduğuna ilişkin elimizde güzel bir örnek bulunmaktadır. Aynı imajı İstanbul'da Sarayhâne semtinde bulunan Burmalı Mescid'in eski fotoğraflarında da görmekteyiz. Bu imaj benzerliğinden anlamaktayız ki Burmalı Mescid'in burmalarıyla Burmalı Câmi'nin burmaları aynı tarzda ve aynı usuller ile yapılmıştır. Zaten iki câminin yapım tarihleri arasında da uzun bir zaman farkı bulunmamaktadır. Burmalı Mescid'in tesis tarihi 1540'tır. Burmalı Câmi'den 45 yıl sonra yapılmıştır.

Burmalı Mescid'in 'baklavali' burmaları.

Günümüzde Burmalı Câmî'nin yeniden ihyâsı için Üsküb'ün Müslümân halkı büyük gayret göstermektedir. 2008 yılının Şubat ayında Makedonya Cumhuriyeti'nde faaliyet gösteren 76 sivil toplum teşkilâtı, Başbakan Nikola Gruevski'ye gönderdikleri mektupta Burmalı Câmî'nin yeniden inşâ edilmesini dile getirmişlerdir.

Saraçhane'deki Burmalı Mescid'in baklava dilimi görüntüsü oluşturan burmaları.

Burmalı Mescid'de 'pabuç' geçişleri.

Burmalı Mescid'de gövde.

Makedon Hükümeti ve Hristiyan çevreleri Burmalı Câmî'nin yakınında veya temelleri altında çok eskiden bir kilise bulunduğu iddiasıyla bu kiliseyi yeniden yapmak istemeleri üzerine Müslümân halk bu duruma itiraz etmiş, tarihte hiçbir zaman olmayan kilise iddiasına karşılık 1925 yılına kadar var olan ve çok sayıda resmiyle Müslümânların zihinlerine kazınan, tarihsel, duygusal ve kimliksel aidiyet geliştirdikleri Burmalı Câmî'ye sahip çıkarak yeniden inşâ edilmesini talep etmişlerdir.

Burmalı Mescid'de şerefe geçişi.

Hükümet ve Anayasa Mahkemesi kilise yapılmasına taraftar olanlar ve kilise yapılmasına karşı çıkanlarla, Burmalı Câmî'nin yeniden yapılmasını isteyenler ve Burmalı Câmî'nin yapılmasına karşı çıkanlar arasında "dinî yapıların hiçbirine izin vermeyen" bir tutumu benimseyerek bu sorunu geçici olarak kendilerine göre çözmüş gözükmektedirler. Fakat Müslümânlar, kilise yapılmasından vazgeçilse bile Burmalı Câmî'nin yeniden inşâ edilmesi talebinden asla vazgeçmeyeceklerini bildirmişlerdir. 2007 yılında, olayın

avevlendiği günlerde hükümet yanılıcı bir manevra ile Müslümânlarla Kalkandelen'deki Çarşı Câmii'nin onarılmasını önermiş, fakat Müslümânlar bu teklifi etik bulmamışlardır.

Burmali Cami minaresinin 'petek' kısmının sonradan yapılmış olduğu izlenimi.

İlk kez 1993 yılında gündeme gelen Girişim Kurulu'nun 2008 yılında koordinatörlüğünü yapan Behücid-din Şehâbî; "Câminin Makedonya'nın çok etnikli³² bir kenti olan Üsküb'ün şehir meydanında yapılması gerektiğini; Kalkandelen'deki câminin onarılmasıyla, Üsküb'teki Burmalı Cami'nin yeniden inşâsı konularının birbirini ikâme edemeyeceğini, bunların her ikisinin de yapılması gerektiğini" belirtmiştir.³³ Kilise veya câmi yapılması ne yazık ki, Anayasa Mahkemesi tarafından yapay bir şekilde "tekil etnik bir sorun" gibi görülmüştür. "Burmali Cami'nin Yeniden İnşâsı için Girişim Kurulu" üyeleri; câminin yapımı için hükümetten para istemediklerini belirtmişlerdir. 2008 Şubatı'nda 76 derneğin temsilcileri Burmalı Cami'nin bulunduğu alanda bir araya gelerek 1925 yılında dinamitle yıkılan câminin yerini tebeşirle işaret

edip namaz kılmaya başlayacaklarını açıklamışlardır.

Selânikli Fâik Paşa Câmii

Tarihî süreç içinde, Müslümânlar nehrin güney yakasında bulunan dört beş tarihî câminin maalesef hepsinden yoksun kalmışlardır. Tarihî mirasın korunması için en azından Burmalı Cami'nin yeniden inşâ edilmesi Müslümânlar için bir teselli kaynağı olacaktır. Üsküb'ün güney kesiminde (Karşiyaka'da - Karşijak)³⁴ Osmanlı dönemine ait ibâdet yeri olarak dört beş câminin yeri tespit edilebilmiştir. Bunlardan birincisi Burmalı Cami, ikincisi eski Muhâcir Mahallesi'nin³⁵ yakınında bulunan ve 1887 yılında inşâ edilen³⁶ Fâik Paşa Câmii,³⁷ Süleyman

Bâki'nin bildirdiğine göre üçüncüsü tren istasyonu civarındaki Hamîdiye Mahallesi'nde bulunan Hamîdiye Câmii, dördüncüsü de Gâzi Menteş Mahallesi Câmii³⁸ idi. Günümüzde bu dört câmiden hiçbir iz kalmamıştır. Yüzbeş yıllık tarihî Fâik Paşa Câmii de "eski eser statüsünde kayıtlı olmasına rağmen"³⁹ 1988 veya 1989 yılında yıkılmıştır.⁴⁰ Hamîdiye Câmii ile Gâzi Menteş Mahallesi Câmii'nin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.⁴¹

Üsküb'deki farklı milletlerin dinî hoşgörüsüyle, bir arada ve huzur içinde yaşamaları için Burmalı Câmii'nin yeniden yapılması gerekmektedir. Burmalı Câmii, Müslümânların tarihî ibadethanesidir. Sosyalist Yugoslavya'nın çökmesinden sonra dinî eserlere verilen önemin, dinî hak ve özgürlüklerin tam olarak yerine getirilebilmesi için bu câminin yeniden yapılmasına izin vermek gerekmektedir. Müslümânlar bu konuyu gündemde tutmaya devam edeceklerdir. Makedonya Meydanı'nı sadece geniş bir toplantı alanı olarak görmek, eğlence ve etkinlik alanlarının daralacağını, eğer câmi yapılırsa diğer dinden insanların rahatsız olacağını ileri sürmek tarihî gerçekliğe ters düşmektedir. Tarihte bu câmi söz konusu konumunda dört yüz yıl boyunca varlığını sürdürmüş toplum kesimleri arasında hiç bir rahatsızlık uyandırmamıştır.

Câmii, farklı milletlerden olan insanların anlaşmazlığı nedeniyle değil, o dönemde Osmanlı - İslâm kültürüne

husûmet besleyen güçlerin 'yüreklere dağılayan gözü kara müdâhaleleri' sonucu ortadan kaldırılmıştır. O bölgede 'meydan yapma' veya 'var olan meydanı genişletme' görüşü yanıltıcı ve aldatıcı bir iddiâdır.

Hümâşah Sultan Türbesi yıkıldıktan sonra Burmalı Câmii ve çevresi.

Toplumsal beklentiler bir çığa benzer. Beklentilerin üzeri örtülemez. Beklentiler unutturulamaz ve ertelenemez. Hükmet, başlangıçta câminin inşâatına sıcak bakmıştır, fakat tartışmaların çıkması ve Anayasa Mahkemesi'nin de olumsuz karar vermesi üzerine bu konuda ciddi bir ilerleme gösterilememiştir. Bilinmelidir ki, zamana bırakarak "unutturma politikası" çalışmayacaktır. Müslümânlar kendi kültürlerinin bir parçası olan Burmalı Câmii'ye sahip çıkmaya ve onu yeniden ihyâ etme kararlılıklarını göstermeye devam edeceklerdir.

Hümâşah Sultan Türbesi

Taş Köprü'yle birlikte anılması gereken bir diğer eser, 1924 yılına kadar Burmalı Câmii'nin yanında var olan Hümâşah Sultan Türbesi'dir.

Bazıları bu türbenin Karlzâde Mehmet Bey'e ait olduğunu söylese de, bizim kanatımız Hümâşah Sultan'a ait olduğu yönündedir.

Kumbaracı'nın bu konudaki görüşleri şu şekildedir: "Gliša Elezoviç'in türbenin girişinde yer alan ahşap levha üzerine Osmanlı Türçesiyle yazılı kitâbeye dayanarak verdiği bilgiye göre, türbe içindeki kabirde Hümâşah Sultan adlı şahıs yatmaktadır."⁴²

Bu cümlelerden, bir zamanlar türbenin kapısında en azından ahşap bir kitabe bulunduğu ve bu kitabede Hümâşah Sultan'dan söz edildiği anlaşılmaktadır.

Günümüzde şehir meydanı oluşturmak için yıkıldığı iddia edilen bu tarihî yapı, hangi pâdişahın kızına veya hangi beyin eşine ait olduğuyla ilgili bir bilgi olmadığından sadece 'Hümâşah Sultan Türbesi' olarak meşhur olmuştur. Hümâşah Sultan'ın kabrinin veya türbesinin bulunduğu yerle ilgili farklı ihtimaller söz konusudur. Birincisi İstanbul'daki Şehzâdebaşı Câmii'nde, ikincisi Üsküb'de Taş Köprü'nün yanında bulunma ihtimalidir. Üçüncüsü her iki yerin de Hümâşah Sultanlara ait olma ihtimalidir. Böyle bir durumda Hümâşah Sultanların farklı kişiler olduğunu söylememiz gerekir. Bu gibi, tarihsel karmaşıklıklarda bilim adamları her türlü ihtimâli göz önünde bulundurmak zorundadırlar.

Hümâşah Sultan isminde ilk dikati çeken sözcük, 'şah' kelimesidir. Osmanlının klâsik döneminde sadece

erkeklerde değil, pâdişah eşleri ve kızlarında da 'şah' ekli isimlere sıkça rastlamaktayız. Örneğin, Yıldırım Bâyezîd'in eşlerinden birinin adı Devlet Şah Hâtun'dur.

Burmalı Câmî ve Hümâşah Sultan Türbesi.

II. Bâyezîd'in Hümâ Sultan ve Şah Sultan isimli kızları bulunmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in ve II. Selim'in Şah Sultan isimli kızları bulunmaktadır. 'Şah' ismini verme Selçuklulardan gelen bir isim koyma alışkanlığı gibi gözükmektedir.⁴³ Şah ismi, hem kadınlar hem de erkekler için kullanılmıştır. Bir rivâyete göre Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu olan Hümâşah Sultan, çocuklarından birine Hüseyin Şah adını vermiştir. Bunun yanında Osmanlı pâdişah ve çocuklarının o dönemde isim olarak 'Hümâ' kelimesini ve ismini sevindikleri çocuklarına ve torunlarına bu ismi çokça verdikleri anlaşılmaktadır. Fâtih Sultan Mehmet'in annesinin adı Hümâ Hâtun'dur ve türbesi Bursa'da bulunmaktadır.

Hümâ; başına konduğu kimseye mutluluk getirdiğine inanılan tâlih kuşu, devlet kuşu, saadet ve mutluluk ge-

tiren, zümrüt yeşili renkte kanatları olan, gittiği yere zenginlik ve mutluluk dağıtan kuş anlamlarına gelir. Söz konusu bu mitolojik kuş ismi o kadar sevilmiştir ki Osmanlı'nın son dönemlerine kadar pâdişah aileleri içinde sürekli kullanılmıştır. Günümüzde de Özbekistan Cumhuriyeti'nin devlet armasına konu ve amblem olmuştur.

Taş Köprü'nün koruyucularından olan Hümâşah Sultan'ın bir şekilde paâdişah ailesiyle ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yıkılan türbedeki Hümâşah Sultan, ya II. Bâyezîd'in kızı veya Kânunî Sultan Süleyman'ın torunu olmalıdır.

Birinci ihtimâl Üsküb'deki bu türbenin II. Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan'a âit olmasıdır. Kaynaklarda 'Hümâ Sultan' ve 'Hümâşah Sultan' kelimeleri birbirinin yerine kullanılmıştır. Çağatay Uluçay'a göre Hümâ Sultan "Antalyalı Bâlî Paşa'nın karısıdır. Vesikalarda ve kitaplarda Hümâşah hakkında sarih kayıtlar yoktur. Âşık Paşazâde ve Mehmed Süreyya 1504 yılında öldüğünü kaydettikleri halde muâsır bir vesîkada Bursa'da Sultan Murad Türbesi'nin şarkındaki bir türbede gömülü olduğu yazılıdır." İkinci ihtimâl, Kanunî'nin torunu olmasıdır. Sâlih Âsım'a göre Hümâşah Sultan, Kânunî Sultan Süleyman'ın oğlu Mehmet Bey'in kızıdır.⁴⁴ Yine onun verdiği bilgilere göre, Hümâşah Sultan'ın "Mustafa Paşa'nın eşi olduğu Hümâşah Sultan'ın Vakıfnâme'sinde⁴⁵ kayıtlıdır. Fakat hangi Mustafa Paşa olduğu bilinmemek-

tedir. Oğlu Üsküb'ün yakınındaki Saray ilçesinde (Sarayköy-Hüseyn Şah Köyü) medfûn bulunan Hüseyn Şah Sultan'dır."⁴⁶ Slobodan Ćurčić'e göre de, Hümâşah Sultan, Mustafa Paşa'nın eşi ve Hüseyn Şah'ın annesidir.⁴⁷

Sâlih Âsım'ın "Hangi Mustafa Paşa olduğu belli değildir." dediği kişinin yaptığımız araştırmalara göre Kıbrıs Fâtihî, Lâla Mustafa Paşa olması ihtimâl dâhilindedir. Lâla Mustafa Paşa 1500-1580 tarihleri arasında yaşamış, Sokullu Mehmet Paşa'nın ailesinden gelen, bir zamanlar Kânunî Sultan Süleyman'a çeşitli hizmetlerde bulunmuş ve daha sonra II. Selim'e lâlalık yapmış ve zaman içinde 1580 tarihinde üç ay gibi kısa bir süre sadrâzamlık görevinde bulunmuş bir kişidir.⁴⁸ Lâla Mustafa Paşa, ilk evliliğini Mısır'da son Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed Bey'in kızı Fatma Hâtun ile yapmıştır. Bu evliliğinden olan oğlu Mehmed Paşa, babasının vefatından beş yıl önce Halep Beylerbeyi iken vefat etmiştir.

Lâla Mustafa Paşa, ikinci evliliğini Kanunî Sultan Süleyman Han'ın oğlu, Şehzâde Mehmed'in kızı Hümâşah Sultan ile yapmış ve bu evliliğinden de Sultanzâde Abdülbakî Bey isimli bir oğlu olmuştur. Bu bilgilere göre Hümâşah Sultan'ın büyük ihtimalle Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehzâde Mehmet'ten olma kız torunu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu kaynakta Hümâşah Sultan'ın oğlu olduğu iddia edilen Hüseyn Şah Sultan'dan söz edilmemiştir. Hüseyn

Şah Sultan, Hümâşah Sultan'ın birinci evliliğinden doğmuş olabilir. Hümâşah Sultan'ın babası Şehzâde Mehmet, 1543 yılında Manisa'da Sancak beyi iken, 22 yaşında çiçek hastalığından ölmüştür.

Temsili bir resime göre Lâla Mustafa Paşa.

Tarihçiler, öldüğünde Hümâşah Sultan'ın üç beş aylık bir bebek olduğunu ve onu Hürrem Sultan'ın büyüttüğünü belirtirler. Annesinin Baharnâz Hâtun olduğu bildirilmiştir. Üsküb Meşîhati'nın (Şeyh-ül İslâmlık Makamı'nın, İslâm Birliği Riyâseti'nin veya bir anlamda Makedonya Diyanet İşleri Başkanlığı'nın)⁴⁹ çıkarmış olduğu "Üsküb'te Osmanlı Eserleri" isimli kitapta "Hümâşah Sultan'ın sahip olduğu maddî gücü inşâ ettirdiği câmi, tekke ve okullara sarf ettiği ve bir kısmını da Bursa'da yaptırdığı türbede kullandığından"⁵⁰ söz edilmektedir. Bursa'daki türbenin hangisi olduğu net değildir. Bu türbe Hümâ Hâtun'un⁵¹ Türbesi olabilir. Bursa'daki Murâdiye Câmii'nin bahçesinde bulunan Hümâ Sultan'ın kabri (Hâtuniy-

ye Türbesi) 1449 yılında Fâtih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır ve Fâtih'in annesi Hümâ Sultan'a aittir (II. Murat'ın eşi).⁵² Hümâşah Sultan, bu kabrin korunmasına sahip çıkmış olabilir. Ancak Üsküb Meşîhati'nın yayımladığı kitapta Hümâşah Sultan'ın II. Bâyezîd'in kızı veya Kânunî'nin torunu olup olmadığı konusuna yer verilmemiştir. Hümâşah Sultan hakkında zihinleri karıştıran bir başka değerlendirme, 1907 tarihli Üsküb Yıldız Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Hayber ve Özcan'ın derleyip sâdeleştirdiği "Yıldız" kitabındaki "Üsküb Mektepleri" isimli yazıda "Burmali Câmî Şerîfi yanında Hümâşah Sultan Feyziye Mektebi bulunduğ, bu mektebin Avcı Sultan Mehmet Han hazretlerinin kerîmeleri (kızı) Humâyun Sultan'ın vakıf gelirlerinden vücuda geldiği ve vakıf sahibinin mekteb yakınındaki türbe-i mahsusasında gunûde-i Hakk-ı Gufrân olduğu halde mektebin namı Hümâyunla yad edilmesi muvafık görülmeyip sadece Hümâ Sultan Feyziye Mektebi diye anılması kabul edilmiş ve öylece yazdırılan levha kapı üzerine asılmıştır." denmektedir. Bu değerlendirmeyi daha yakından inceleyerek şu tespitleri yapabiliriz:

(1) Yaptığımız araştırmalarda Avcı Sultan Mehmet Han'ın Hümâşah Sultan veya Hümâyun Sultan isimli bir kızının bulunduğu tespit edilememiştir. Böyle bir kızı varsa yazılanlar doğru olabilir. Eğer yoksa böyle bir durumda Hümâşah Sultan tanımlaması doğru,

fakat Avcı Mehmet tanımlaması yanlıştır.

(2) Vakıf sahibinin mektebinin yanındaki türbede gömülü olduğu ve bu türbenin vakıf gelirlerinden yararlanılarak sonradan yapıldığı anlaşılmaktadır. Hümâşah Sultan tanımlaması doğru ise bu bilgiler de anlamlı gözükmemektedir.

(3) Bu bilgilerden aynı zamanda Feyziye Mektebi'nin (günümüzde Üsküb'deki Tefeyyüz İlköğretim Okulu'nun) ilk nüvesinin pâdişah ailesinden gelen Hümâşah Sultan'ın vakıf gelirlerinden yararlanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır ki, bu bilgi okulun kuruluş tarihinin çok daha eski dönemlere, 1500 veya 1550'li yıllara uzanacağı anlamına gelmektedir. Çünkü yazılanlardan anlaşılan okulu, Hümâşah Sultan değil, onun kurduğu vakfın mütevellisi yaptırmıştır. Belki de, Karlızâde Medresesi Feyziye Mektebine dönüştürülmüştür.

(4) 7 Haziran 1325 tarihli *Yıldız Gazetesi*'nde çıkan bu yazının muharriri, Hümâşah Sultan ve Hümâyun Sultan kelimelerini özensiz bir şekilde ve geçişimli olarak birbirinin yerine kullanmıştır. Bir yerde Hümâşah Sultan derken diğer yerde Humâyun Sultan sözcüklerini kullanmıştır. Bu sözcükler eğer aynı anlama geliyorsa gerçek isim, Hümâşah Sultan olmalıdır. Hümâşah Sultan'ı da Avcı Mehmet ile değil, ya II. Bâyezîd'in kızıyla veya Kanunî'nin Şehzâde Mehmet'den doğma torunu ile irtibatlandırmak daha doğru olacaktır. Taş Köprü ile Hümâşah Sultan ismi arasında güçlü bir bağlantı vardır.

Hatta bazı araştırmacılar bu güçlü bağlantı nedeniyle Taş Köprü'nün bânisinin Hümâşah Sultan olabileceğini belirtmişlerdir. Kumbaracı, anıtsal nitelikteki eserinin 394. sayfasında; “Ortaya koyduğumuz bütün bu bilgiler, kanımızca Hümâşah Sultan'ın Üsküb Taş Köprü'sünün bânisi olduğunu daha kesin bir dille söyleyebilmemize olanak tanımaktadır.” demektedir. Fakat bize göre, tarihsiz veya tarihî kanıtları sağlam olmayan bilgi ve belgelerin neden olduğu bir tür zihin karışıklığı durumudur bu. Çünkü yazar, daha önce Taş Köprü'nün Fâtih Sultan Mehmet zamanında yapılmış olma ihtimalinin güçlü olduğunu açık bir şekilde belirtmiştir. Ayrıca yukarıdaki görüşlerin dile getirildiği paragraftan iki sayfa öncesinde “Karlızâde Mehmet Bey ve Hümâşah Sultan'ın Taş Köprü'nün de bânisi olduklarını kanıtlayabilmemize yetecek delil yoktur.” sözlerini ifâde etmiştir. Kumbaracı'nın⁵³ ve diğer yazarların Taş Köprü, Hümâ Sultan ve Hümâşah Sultan isimleriyle ilgili dile getirdikleri önemli görüş ve kanıtları da dikkate alarak bazı tespitler yapabiliriz.

Hümâ ve Şah isimleri: On beşinci ve on altıncı yüzyıllarda pâdişah hanımı, pâdişah kızı ve pâdişah torunu olarak birden fazla 'Hümâ', 'Şah Sultan' ve 'Hümâşah' ismi vardır. O dönemde Hümâ ismi kullanılırken çoğunlukla 'terkip yapılmakta' bu kelimeye 'hâturn' 'kadın', 'şah' veya 'sultan' kelimeleri de ilâve edilmektedir. Ayrıca 'hümâ' veya 'hümâşah' kelimeleri pâdişah ailesinden

olduğunu belirtmek üzere lâkap olarak da kullanılabilir. Örneğin, Semiz Ali Paşa ile evli olan Kânûnî'nin büyük kızının adı kaynaklarda Hümâşah Ayşe Sultan olarak geçmektedir. Bu kişi için bazen 'Hümâ' ve bazen de 'Hümâşah' kelimelerinin kullanıldığını görebilmekteyiz.

Yedi Hümâ ismi: Taş Köprü'nün yapıldığı Osmanlı'nın ilk dönemlerinde pâdişah ailelerine ait yedi 'Hümâ' ismi ön plana çıkmaktadır. Birincisi, Hümâ Hâtun'dur ki kendisi Fâtih Sultan Mehmet'in annesidir. İkincisi, Bâyezîd-i Veli'nin kızı olan Hümâ Sultan'dır. Üçüncüsü, Yavuz Sultan Selim'in kızı olan Şah Sultan veya Şehzâdeşâhî Sultandır.⁵⁴ Dördüncüsü, Kıbrıs fâtihî Lâla Mustafa Paşa'nın ikinci eşi Hümâşah Sultan'dır ki Kanunî Sultan Süleyman'ın Şehzâde Mehmet'ten torunudur. Beşincisi Kânûnî'nin oğlu "Şehzâde Mehmed'in genç yaşta ölen kardeşi Cihangir'in kızı Hümâşah Sultan'dır".⁵⁵ Altıncısı Kânûnî'nin kızı Mihrimah Sultan'dan olan torunu Hümâşah Sultan'dır. Yedincisi Semiz Ali Paşa ile evli olan Kanunî'nin büyük kızıdır ki kaynaklarda adı Hümâşah Ayşe Sultan⁵⁶ olarak geçmektedir.

Akrabalık ilişkilerinin belli olmaması: Taş Köprü ile ilgili tarihî belgelerde, 'kimin eşi' veya 'kimin kızı' olduğu ve kiminle evlendiği konusunda net bir belirleme yapılmaksızın 'II. Bâyezîd', 'Hümâ Sultan' ve 'Hümâşah

Sultan'ın isimleri geçmekte veya bu isimlere atıf yapılmaktadır.

Tarihî dönemin önemi: II. Bâyezîd'in kızı olan Hümâ Sultan'ın⁵⁷ toplumsal faaliyetlerinin 1500'lü yıllarda etkin olduğunu görüyoruz. Kaynaklarda II. Bâyezîd ve Hümâşah Sultan isimleri birlikte anılmaktadır. Bu delil, Sâlih Âsım'ın "... vakfiyesinde Mustafa Paşa ile evli olduğu yazılıdır, fakat hangi Mustafa Paşa olduğu belli değildir." görüşünden daha güçlüdür.

Hümâ Sultan-Bâlî Paşa: Uluçay, II. Bâyezîd'in kızı olan Hümâ Sultan'ın Antalyalı Bâlî Paşa ile evli olduğunu belirtmiştir.⁵⁸ Bâlî Paşa'nın⁵⁹ hanımı olan Hümâ Hâtun ile II. Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan'ın isimlerinin karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bâlî Paşa ve Hümâ Hâtun'un kabirlerinin İstanbul'da olduğu bildirilmiştir. Pek çok kaynağa göre, karı - koca İstanbul'daki 1494 - 1504 tarihli Bâlî Paşa Câmi'i'nin bânileridirler. Ancak bânileri oldukları ifade edilirken, bir hata yapılarak veya yanlışlıkla Hümâ Hâtun'dan II. Bâyezîd'in kızı olarak söz edilmiştir. Bâlî Paşa'nın hanımı Hümâ Hâtun'un II. Bâyezîd'in kızı olduğu görüşüne itiraz edilmiş, bu yanlışlığın üç beyitlik câmi kitabesinin yanlış okunduğundan kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu görüşe göre İstanbul'daki Bâlî Paşa ile evli olan Hümâ Sultan, II. Bâyezîd'in kızı değil, Vezir⁶⁰ İskender Paşa'nın kızı Hümâ Hâtun'dur.⁶¹

Hümâ Sultan - Yahyâ Paşa: II. Bâyezîd'in kızı asıl Hümâ Sultan⁵⁷ 1501 yılında bir rivayete göre Yahyâ Paşa ile evlenmiştir.⁶² Diğer bir rivâyete göre Yahyâ Paşa ile evlenen Hümâ Sultan değil, II. Bâyezîd'in kızı Hatîce Sultan'dır. II. Bâyezîd'in damatlarından birinin Karlızâde Mehmet Bey olduğunu biliyoruz. Karlızâde Mehmet Bey ile Hümâ veya Hümâşah Sultan arasında acaba bir ilişki var mıdır? Bu konunun araştırılması gerekmektedir.

Hümâ Sultanın kabri: İkinci Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan'ın kabrinin nerede olduğuyla ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. Uluçay'a göre, muasır bir belgede Bursa'da Sultan Murat Türbesi'nin şarkındaki bir türbede gömülü olduğu yazılıdır.⁶³ Fakat, "Bursa Kütüğü"nden alınan bu bilgi de yeterince aydınlatıcı değildir. İkinci Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan'ın kabri Üsküb'de olabilir.

Hümâ'nın ölüm tarihi: Uluçay, Âşık Paşazâde ve Mehmed Süreyya'dan alıntı yaparak II. Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan'ın 1504 yılında öldüğünü kaydeder.⁶⁴ Fakat bu tarih de yeterince güvenilir değildir. Çünkü daha önce belirtildiği gibi başka kaynaklarda 1501 yılında evlendiğinden söz edilmiştir. Üç yıl sonra ölmüş olabilir, fakat yine de bu bilgileri ihtiyatla karşılamak gerekir.

Hümâ isimlerinin karışması: Yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz sonuçlara göre, II. Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan ile (1500'lü yıllar)

Kanunî'nin Şehzâde Mehmet'ten torunu olan Hümâşah Sultan'ı (1550'li yıllar), Kanunî'nin Şehzâde Cihangir'den olma torunu Hümâşah Sultan'ı ve Kanunî'nin Mihrimah Sultan'dan olan torunu Hümâşah Sultanları birbirine karıştırmamak gerekir. Tespitlerimize göre Kanunî'nin Hümâşah Sultan adına sahip en az üç torunu bulunmaktadır.

Hümâ ve vakfiye: Öte yandan "Hümâşah Sultan'ın köprüyü koruma-ya yönelik olarak oluşturduğu vakfiye" konusu ile "II. Bâyezîd'in hediyesi..." ifâdeleri büyük ölçüde birbiriyle ilintili gözükmektedir. Bâyezîd'in hediyesi, ya kızı Hümâ Sultan'a yöneliktir veya torunu Yavuz Selim'in kızı Şah Sultana yöneliktir. Eğer kızına yönelik ise Hümâ Sultan Vakfiyesi tanımlaması zaman içinde Hümâşah Sultan Vakfiyesi şekline dönüşmüş olabilir. Bu hediye eğer torununa yapılmışsa o zaman Şah Sultan Vakfiyesi'nin zaman içinde Hümâşah Sultan Vakfiyesi şekline dönüştüğünü düşünmemiz gerekecektir. Üsküb Meşîhatı'nın yayımladığı kitap ile Kumbaracı'nın yayımladığı eserlerdeki "II. Bâyezîd'in Hümâşah Sultan'a hediye ettiği Şişevo köyü..." bilgileri Sâlih Âsım'ın eserinde dile getirdiği "Kânûnî'nin torunu" görüşünü zayıflatmaktadır.

Şehzâdebaşı: Pek çok kaynakta Kanunî'nin Şehzâde Mehmet'ten torunu Hümâşah Sultan'ın kabrinin İstanbul'un Eminönü ilçesi, Şehzâdebaşı'nda Şeh-

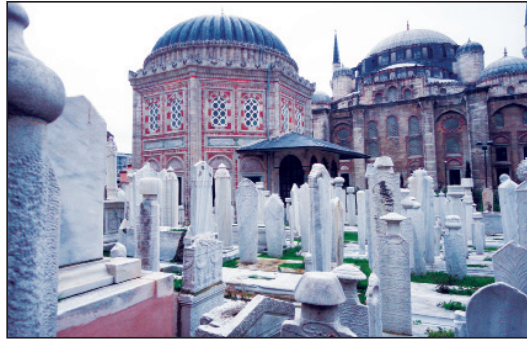
zâde Külliyesi'nin avlusunda bulunan Şehzâde Mehmet Türbesi'nin içinde olduğu bildirilmiştir.⁶⁵ Bu nedenle olsa gerektir, Prof. Dr. Semâvi Eyice'de Taş Köprü'nün yanındaki türbenin Kanunî'nin torunu Hümâşah Sultana ait olmadığını, türbede Karlızâde Mehmed Bey'in medfun olduğunu söylemiştir. Fakat bazı kaynaklarda da söz konusu Hümâşah Sultan kabrinin Şehzâde Mehmet'in değil, erkek kardeşinin kızı olan Hümâşah Sultana ait olduğu ifâde edilmiştir. Eğer bu ikinci bilgi doğru ise Şehzâde Mehmet'in kızı olan Hümâşah Sultan'ın kabri veya türbesi Üsküb'deki türbe de olabilir. Eğer bu bilgi yanlışsa o zaman Üsküb'deki türbenin II. Bâyezîd'in kızına ait olma ihtimali güç kazanmaktadır.

İstanbul, Bayezid, Şehzâdebaşı'nda Şehzâde Mehmet ve Hümâşah Türbesi.

Sosyal etkinlik dönemi: Kânûnî Sultan Süleyman'ın Şehzâde Mehmet'ten torunu olan Hümâşah Sultan'ın sos-

yal etkinlik dönemi 1550'li yıllardır. Hümâşah Sultan'ın İstanbul Şehzâdebaşı'nda minibüs durağının karşı-sındaki meşhur tarihî hamamın bâni-si⁶⁶ olduğu bildirilmiştir. Fakat hangi Hümâşah Sultan olduğu tam olarak belli değildir. Kânûnî'nin torunu Hümâşah Sultan'ın etkinlik yıllarında çoğunlukla İstanbul'da mı, yoksa Üsküb'de mi yaşadığı araştırılmalıdır.

Şehzâde Mehmet Türbesi.

Evlilik durumu: II. Bâyezîd'in kızı Hümâşah Sultan'ın kocasının kim olduğu konusunda kesin bilgilere sahip değiliz. Şehzâde Mehmet'in kızı Hümâşah Sultan ise üç evlilik yapmıştır. Birinci evliliği Ferhat Paşa ile,⁶⁷ ikinci evliliği Lâla Mustafa Paşa ile⁶⁸ ve üçüncü evliliği Damad Gâzî Mehmed Paşa iledir. Ferhat Paşa ile 1558 yılında evlenmiş⁶⁹ ve sekiz yıl evli kalmıştır. Kendisinin bu evlilikten beşi erkek, dördü kız toplam dokuz çocuğu olmuştur. Fakat bu çocuklarının isimlerini tam olarak bilememekteyiz. Lâla Mustafa Paşa'dan da bir çocuğu olmuştur.

II. Bâyezîd'in kızı: Kumbaracı, eserinde 'Hümâşah Sultan'a II.

Bâyezîd tarafından hediye edilen Şişova, Glumova, Kondova, Sivilare (Salerovo) köylerindeki arazilerden vergi alınmayarak buralarda yaşayan köylülerin Taş Köprü'nün bakımı ile görevlendirildiklerinden söz etmektedir. Kumbaracı, ileriki paragraflarda "1545 yılıyla ilgili bir metinden Sultan Bâyezîd Han'ın Şişova köyünü Mustafa Paşa'nın eşi Hümâşah Sultan'a hediye ettiğini" söyleyen alıntılar yapmaktadır. II. Bâyezîd 1447'de doğmuş ve 1512'de ölmüştür. O halde Şişova köyünü II. Bâyezîd değil, Kanunî Sultan Süleyman kendi torununa hediye etmiş olmalıdır. Tersine, eğer "II. Bâyezîd" tanımlaması doğru ise o zaman bu vakfı Hümâşah Sultan değil, II. Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan veya torunu Şah Sultan kurmuş olmalıdır. Böyle bir durumda Hümâ Sultan Türbesi'yle Hümâşah Sultan Vakfı aynı kişiye ait olacaktır ki, Taş Köprü'nün yanındaki türbenin II. Bâyezîd'in kızına veya torununa ait olma ihtimali güç kazanmaktadır.

Vakfın amacı: Hümâşah Sultan'ın kurmuş olduğu vakıf, genel amaçlıdır. Bu vakfın içinde korunması ve yaşatılması için tekke (zâviye), türbe, medrese, imâret, câmi ve aynı zamanda Taş Köprü de bulunmaktadır.

İkiyüz yıl süren sağlıklı koruma: Tarihî belgelerden anlaşılmaktadır ki, Hümâşah Sultan Vakfı kapsamında Taş Köprü 1500'lü yıllardan 1700'lü yıllara kadar ilgili köy sâkinleri tarafından

korunmuş ve gerekli bakımları yapılmıştır. Fakat yine Kumbaracı'nın açıklamalarından Üsküb Sicili'ndeki 1724 tarihli bir belgeye göre, 1700'lü yıllarda vakıfnâme hükümlerinden sapıldığı anlaşılmaktadır. Hatırlamalıyız ki o dönem Piccolomini şehir Yakması'na rastlamaktadır. Şehir yakmasından sonra dengelerin bozulduğu anlaşılmaktadır. Bölge idarecileri köylüleri muaf oldukları vergileri ödemeye zorlayınca vakıf reyası bu bölgeyi terk edip başka yere taşınmış, köprü bakımsız ve güvensiz kalmıştır. Bunun üzerine Sultan III. Ahmet vakıfnâmeye uyulmasına dâir bir emirname çıkarmaya mecbur kalmıştır.⁷⁰

Üsküb'de yaşama durumu: Kumbaracı, Glişa Elezoviç'ten yaptığı alıntıyla, Hümâşah Sultan'ın Üsküb'te yaşadığını ve Üsküb'de öldüğünü, mezarının Burmalı Câmi yanında bulunduğunu bildirmiştir.⁷¹ Fakat daha önce belirttiğimiz gibi burada Hümâ Sultan, Şah Sultan ve Hümâşah Sultan isimleri ya karıştırılmakta veya bu kelimeler özensiz olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Üsküb'de yaşayan Hümâşah Sultan II. Bâyezîd'in kızı da olabilir.

Akarların tahsîsi: Hümâşah Sultan, vakfettiği mülklerin akarlarını Taş Köprü'ye, bu köprünün hemen yanında bulunan medrese ve zâviyeye, Bursa'daki türbenin ihtiyaçlarının karşılanmasına tahsis etmiştir. Süleyman Bâki, bitirme tezinde "Vakıf Sicillerinden anlaşılan şu ki Hümâşah

Sultan Bursa'da bir türbe inşa ettirmiştir. Üsküb'de bulunan türbeden bahsedilmemektedir.” demektedir. Bu durumda vakfin ve vakfiyenin II. Bâyezîd'in kızı Hümâ Sultan'a ait olma ihtimali güç kazanmaktadır. Çünkü türbe daha sonra muhtemelen 1550'li yıllarda vakıf mütevellisi tarafından yaptırılmış olmalıdır.

Hümâşah Sultan - Karlızâde: Semâvi Eyice, Hümâşah Sultan Türbesi etrafındaki bu çetrefilli durumdan belki de çıkmak için türbenin Karlı'lı Mehmet Paşa'ya ait olabileceğini söylemiştir. Semâvi Eyice bu görüşü için herhangi bir kanıt göstermemiştir. Bizim kanaatimiz ve Gliçe Elizoviç'in görüşü, Karlızâde Mehmet Paşa'nın kabrinin, câminin avlusunda türbenin yakınlarında bir yerde olabileceği yönündedir. O dönemlerde beyler için yapılan türbeler *baldecken* tarzında yapılırken bu türbenin kapalı olarak yapılması, türbeye özel bir önem verilmesi, dış duvarlarının rumî süslemelere sahip olması onun bir pâdişah kızına veya kız torununa ait olabileceği fikrini güçlendirmektedir.

Karlızâde'nin Hümâşah Sultanın eşi olması: Herhangi bir kanıtı sahip değiliz, fakat II. Bâyezîd'in damadı olan Karlızâde Mehmet Bey'in Hümâ Şah Sultan ile evli olabilecekleri ihtimalini gözönünde bulundurmak gerekmektedir.

Vakfiyenin kaybolması: Hümâşah Sultan Vakfı'na ait Vakıfnâme 1689 Avusturya işgali ve Piccolomini Şehir

Yakması sırasında kaybolmuştur. Daha doğru ifâdelendirmeye Gâzî İsa Beg Medresesi'nin kütüphanesiyle birlikte yakılıp yok edilmiştir. Bu dönemde türbenin de yıkılmış olması ihtimâl dahilindedir. Son dönem türbenin duvarlarındaki rumî süslemeler orijinal olmayıp sonraki onarımlar sırasında ilâve edilmiş olmalıdır.

Taş Köprü'nün ismiyle anılması: Kumbaracı'ya göre “... köprünün her zaman iyi durumda olmasını temin etme görevi ona [Hümâşah Sultan'a] verildiğinden belli bir zaman dilimi içinde köprü, [Taş Köprü] onun adıyla anılmıştır.”⁷³

Gezinme yeri: Günümüzde Hümâşah Sultan Türbesi'nin yerinde 10 x 50 metre ebadında ağaçlıklı gezinme ve oturma yerleri bulunan bir düzenleme yapılmıştır. Karşısındaki ağaçlıklı alan ile simetri oluşturulmak istenmesine karşın unutulmamalıdır ki bu alanın köprüye yakın bulunan “uç kısmı” ya II. Bâyezîd'in kızı Hümâşah Sultan veya Kanunî'nin torunu Hümâşah Sultan Türbesi'nin yeridir.

Krallık Yugoslavyası zamanında burası bütünüyle yeşil alan olarak ayrılmış ve insanların üzerinde yürümelerine ve geçmelerine izin verilmemiştir. Sosyalist Yugoslavya zamanında bu yeşil alan bütünüyle kaldırılarak yola alınmıştır. Makedonya Cumhuriyeti zamanında ise iki sıra ağaç dikilerek orta bölümü yürüme yolu olarak ayrılmıştır. Müslümânlara düşen görev,

ağaçlıklı olan bu alanın köprüye yakın olan bölümünde Hümâşah Sultan'ın Türbesi olduğunu hatırlamak ve gereğini yerine getirmektir.

Şehir Kalesi

Köprünün konumunu tarihî Kale⁷⁴ ile de ilişkilendirmekte fayda vardır. Bazı kaynaklara göre Kale, tarih öncesi yıllarda da bir tür yerleşim yeri olarak kullanılsa bile ilk olarak VI. yüzyılda Bizanslılar tarafından inşa edilmiştir.⁷⁵ Şehre hâkim bir konumda bulunan Kale'nin Taş Köprü'yü doyumsuz bir şekilde seyretme imkânı vermesi açısından önemi büyüktür. Köprü, daha 15-20 yıl gibi kısa bir süre önce Kale'den bakıldığında “seyredilecek bir yapı” ve aynı zamanda Üsküb'ün “nazar boncuğu” görünümünde idi. Geçmiş zaman kipi kullanıyoruz, çünkü son bir kaç sene içinde yapılan mimârî uygulamalarla köprü artık beton blokların koyu renkli gölgelerine gömülmüş ve adeta gözlerden, tahayyüllerden ve hâtıralardan saklanmak istenmiştir. Bundan sonra ne Taş Köprü'den Kale ve ne de Kale'den Taş Köprü görülebilecektir. Bunun için ya yüksek binaların tepesine çıkmamız veya helikopter gezisi yapmamız gerekecektir. Tarihî yapılar arasında görsel bağlantılar koparılmış, Taş Köprü ve Kale yalnızlaştırılmış, yüzyılların kültürel mirası modern beton yığınlarının koyu renkli gölgeleri arkasına adeta saklanmıştır. Kale, son yıllarda büyük ve güzel bir onarımdan geçirilmiştir.

Fakat görülmüyor ve anlaşılıyor mu ki, kaleyi “köprüden seyretmek” ve köprüyü de “kaleden seyretmek” güzeldir. Taş Köprü'nün her iki yanında ortaya çıkan bu betonlaşmaya ruhsat veren mimârlar, mühendisler ve ilgili tüm yöneticiler tarih önünde sorgulanıyor olmaktan kurtulamayacaklardır. Kale'deki onarımlar ayrı bir kitap konusudur. Fakat belirtmek gerekir ki insanlar Kale'ye özellikle köprüyü seyretmek için çıkıyorlardı. Şimdilerde o insanlar sadece kütsel bir beton yığını olarak gözüken dumanlı bir silüet halindeki şehri seyredeceklerdir.

Yüzyıl öncesinde Kale.

Kale'den artık ne köprüyü, ne Dâvut Paşa⁷⁶ Hamamı'nı,⁷⁷ ne de çoğunlukla Müslümânların yaşadığı⁷⁸ mahallerdeki tarihî câmileri görmek mümkün olmayacaktır.

Kiliseler ve Havralar

Taş Köprü'nün giriş ve çıkışlarında nasıl ki câmiler varsa değişik zamanlarda köprünün çok yakınında kiliseler, manastırlar ve havralar da yapılmıştır. Kısacası, Taş Köprü sadece câmilerle değil, bütün dinî yapılarla ilintilidir.

Taş Köprü'nün hemen çıkışında Dünya Savaşlarına kadar oldukça gelişmiş bir Yahûdi Mahallesi⁷⁹ bulunmaktaydı. Sâlih Âsım'ın bildirdiğine göre bu mahallede Yahûdilerin ibadet etmelerine yönelik iki havra ve bir okul vardı. Bu havraları eski Üsküb resimlerinde de görmek mümkündür. Günümüzde yıkılmış bulunan bu havralar (sinagoglar); çok dinli, çok kültürlü ve çok etnikli bir şehrin doğal uzantısı niteliğindedir.

Üsküb'de Tahta Kale Caddesi.

Günümüzdeki adı Bitpazarska Caddesi iken Çayır Belediye Meclisi'nin almış olduğu bir kararla isminin *Recep Tayyip Erdoğan Caddesi* olarak değiştirilmesi kabul edilmiş ve bu karar onay için merkezî hükümete gönderilmiştir.

Eski tarihlerde Yahûdiler, bölgede kervan ticâreti ve deniz aşırı ticâretle meşgul olmakta idiler. Taş Köprü, aynı zamanda yakın çevresinde yer alan Hristiyan kiliseleri ve manastırlarıyla birlikte değerlendirilmelidir. Bu kilise-

lerin bir kısmı tarihsel bir niteliğe sahipken diğerleri yenidir.⁸⁰

Köprü'nün kuzey ve güney kesiminde yer alan ve günümüzde de var olan iki önemli kilise Kuzeydeki tarihî Sen⁸¹ Dimitri (Sveti Dimitri) Kilisesi ile köprü'nün güney kesiminde, fakat nispeten uzakta kalan Bunjakovets yolu üzerinde, Üsküb'en en büyük Ortodoks dinî mabedi olan "Sveti Kliment Ohridski Kilisesi"dir (Y.T. 1990).

Kuzey kesiminde tarihsel özelliği olan asıl kilise ise "Sveti Spas" veya "Sen Saviour" ismini taşır. Sâlih Âsım Bey, 1900'lü yıllarda şehirdeki yedi kiliseden altısının Ortodokslara ve birinin ise Katoliklere ait olduğunu bildirir.⁸² Bunlardan sadece Sveti Spas (Church of the Holy Salvation) ve Sveti Dimitri Kiliseleri Taş Köprü ile yakın bir bağlantıya sahiptir. Taş Köprü'nün kuzeyinde ve köprü çıkışında yer alan Sveti Dimitri Kilisesi 1890'lı yıllarda yapılmıştır veya yenilenmiştir. Taş Köprü'den geçen yolun bir kolu çevre yolları yapılmadan önce doğrudan bu kilisenin önünden geçmekteydi.

XVIII. yüzyılın başlarında yapılan Sveti Spas Kilisesi eski Osmanlı vilâyet binası yolunun üzerindedir. Bu kilisenin XVI. veya XVII. yüzyıldan kalma 'kutsal bir yerin' üzerine inşâ edildiğini düşünen⁸³ Makedonlar kilisenin kasıtlı olarak câmilerden ve minârelerden yüksek olmaması için yer seviyesinin altında yaptırıldığını iddia ederler. Eski tarihlerde Taş Köprü'den bakıldığında

kuşkusuz bu tür kiliselerin çan kuleleri değil, Müslümân mahallerindeki câmiler ve onların minâreleri gözükürdü. ‘Yer seviyesinin altında yapıldığı’ iddiasının ne derece doğru olduğunu bilmiyoruz. Üsküb’de bu şekilde düşük kotlu yapılmış başka bir kilise hatırlamamaktayız. Sadece “bu kiliseye yönelik mi böyle bir uygulama yapılmıştır?”

Osmanlıda yeni yapılacak olan Hristiyan ve Yahûdi mâbetlerinin câmilerden daha büyük ve heybetli yapılmasına izin verilmemesi genel bir uygulamadır. Fakat heybetli yapmamakla ‘yerin altına gömmek’ farklı uygulamalardır. Gömme iddiasının doğru olduğunu gösteren bir veriye ve bilgiye sahip değiliz. Kilisenin bulunduğu yer eğimli bir arazidir. Gömülme gibi gözükken durum aslında kot farkından kaynaklanmış olabilir veya bilemediğimiz başka nedenler olabilir. Yerel Müslümân halk, Sveti Spas Kilisesi’ni Sultan Abdülhamit’in kendi şahsi parasıyla yaptırdığına inanmaktadır.

Osmanlılar hiç bir zaman kiliseleri yerin altına gömmemişlerdir, fakat çok sayıda minâre örneği gösterebiliriz ki bu minâreler savaşlar ve insafsız saldırılar sonucunda en azından ‘pabuç’ kısmına kadar yıkılmıştır. Evet doğrudur, Üsküb’de bazı minâreler depremlerle yıkılmış ve bazıları da çıkan büyük yangınlarda tahrip olmuştur. Fakat, bunlardan hangilerinin savaş

öfke nöbetinin ve hangisinin deprem felaketinin mağduru olduğunu bilemiyoruz. Şurası gerçektir ki Makedonya devletinin Müslümânların mimârî eserlerine çok az ilgi duyması, yeterince bütçe ayırmaması ve halkın yoksulluğu nedeniyle Üsküb’deki bir çok minâre pabuç kısmına kadar yıkıktır. Yıkık olan bu bölümlerin üzerine derme çatma, üzeri kapalı şerefeler yapılmıştır. Devlet, deprem riski nedeniyle uzun boylu minârelere izin vermiyor olabilir, fakat yine de bu minâreler uzaklardan gözükcek şekilde belli büyüklükte yapılabilir.

Kurşumlu An’ın ‘enikli kapısı’.

Günümüzde, sağlam kâide ve pabuç bölümünün üzerinde yer alan çok kısa gövde kısmının üzerindeki ‘şemsiyeli şerefeleri’ ile yeni bir tanımlama olarak, “güçük minâreli câmî” olgusu ortaya çıkmıştır. Örneğin, Kurşunlu Han’ın⁸⁴ hemen arkasında yer alan Hüdâverdi (veya Hüdaverdigâr) Câmii⁸⁵ gövdesiz ve şerefesiz kalmıştır. Kapıcı Hamza Câmii, Cedit İsâ Beg Câmii, diğer örneklerdir. Son yıllarda Kapıcı Hamza Câmii’nin minâresi yeniden yapılmıştır.

Notlar ve Kaynaklar

1. Üsküb câmileri: 1660 yılında şehri ziyaret eden Evliyâ Çelebi o yıllarda Üsküb'de namaz kılınan 120 câmi ve mescid bulunduğunu; bunlardan 45'inin büyük mâbet olduğunu ve buralarda Cuma namazının kılındığını 75'inin ise vakit namazlarının kılındığını mescit niteliğinde olduğunu bildirmiştir. Günümüzde tarihî geçmişe sahip sadece 21 câmi ve mescid bulunmaktadır. Bu câmi ve/veya mescidler alternatif isimleriyle şunlardır (Tanımlamada câmi-mescid ayrımına gidilmemiştir.): (1) Murat Hüdâvendigâr Câmii / II. Murat Câmii / Hünkâr Câmii / Câmii Atık / Ulu Câmii, Saat Câmii, (2) Alaca Câmii / İshak Beg Câmii / İmaret Câmii, Câmii Kebîr, (3) İsâ Beg Câmii / Zâviyeli Câmii / Hankâh Câmii, (4) Köse Kadı Câmii, (5) Murat Paşa Câmii, Çarşı Câmii, (6) Paşa Yiğit Beg Câmii / Arasta Câmii, (7) Kebir Mehmet (Çelebi) Bey Câmii, (8) Tütünsüz Câmii, (9) Dükkanlık Câmii / Müezzîn Hoca / Muslihuddîn bin Abdülgâni Câmii, (10) Gâzi Çoban Mustafa Paşa Câmii, (11) Hacı Balaban Câmii / Balaban Beg Câmii, (12) Hüdâverdigâr veya Hüdâverdi Câmii, (13) Hâtuncuk (lar) Câmii, (14) Gâzi Yahyâ Paşa Câmii, (15) Kapıcı Hamza Câmii, (16) Hacı Muhiddin / Hacı Muhyiddin Câmii, (17) Cedid İsâ Bey Câmii, (18) Hacı Yunus Câmii, (19) Kara Kapıcı (Hacı Kâzım) Câmii, (20) Hüseyin Şah Câmii / İsen Şah Câmii, (21) Hacı Hayreddin Câmii. Not: Hacı Hayreddin Mescidi'nin asıl adının Kuyumcu Hayreddin olduğu daha sonraları Kazancı Hayreddin ve Hacı Hayreddin şeklinde değiştiği 1455 tarihli bir tahrir kaydında rastlanmıştır. İlk yapıldığı yıllarda bu mescidde sadece üç vakit namazının kıldırıldığı bildirilmiştir. Bu konuda bk., G. Eren, K. Çiçek, H. İnalçık, Osmanlı: Kültür ve

Sanat, 1999, s.101. Hacı Hayreddin ismini Osmanlı'nın ilk dönemlerinde yaşamış olan Hoca Hayreddin ve Mimâr Hayreddin isimleriyle birlikte hatırlamakta yarar vardır. Hoca Hayreddin, Fâtih Sultan Mehmet'in hocalarından birinin adıdır. Mimâr Hayreddin ise Mimâr Sinan'ın öğrencisi olup 1560'lı yıllarda Üsküb'de yaşamış sancağın veya eyaletin baş mimârıdır. Bu nedenle "Mimârbaşı Hayreddin" olarak anılmıştır. Mimârbaşı Hayreddin Üsküb'de Memiş ve Yusuf ustalarla birlikte çalışmıştır. (Bk., G. Necipoğlu, The Age of Sinan, architectural culture in the Ottoman Empire, London 2005, 157-158.) Mimâr Hayreddin'in Mostar Köprüsü'nü yaptığını biliyoruz. Üsküb'de mahalleler câmilerinin adlarıyla ve câmi-ler de çoğunlukla bânilerinin adlarıyla isimlendirilmiştir. Fakat son iki yüzyılda yaşanan savaşlar ve toplumsal karmaşalar sonucunda bazı küçük mescidler yerel halk tarafından o mescidde uzun yıllar görev yapan imamının ismiyle adlandırılır olmuştur. Bu nedenle 'Kara Kapıcı (İmam Hacı Kâzım) Câmii' (1489-1490) ismini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Günümüzde söz konusu 21 câmiden 17'si tarihî özelliklerini belli ölçülerde korurken Arasta Câmii, Hacı Yunus Câmii, Hacı Hayreddin Câmii ve Köse Kadı Câmii yıkıldıktan sonra bütünüyle yeniden yapılmıştır. Bu tarihî câmilerin dışında 21.06.2012 tarihli *Novo Makedonya* isimli gazetenin bildirdiğine göre Üsküb ve köylerinde kayıtlı 115 câmi vardır. Bu câmilerin 50 kadarı Üsküb'ün içinde bulunmaktadır. Makedonya'daki toplam kayıtlı câmi sayısı ise aynı gazetenin bildirdiğine göre 580'dir. Ortodoksların dinî yapılarının (kilise, manastır) sayısı ise 1842'dir. Konrad Adenauer Vakfı tarafından yapılan bir kamuoyu araştırmasında Ortodoks inancına sahip olanların %74,2'si ülkede yeterince kilise olduğunu düşünürken

Müslümânların sadece 44,6'sı yeterince câmi olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun anlamı, Makedonya'da Müslümânlar için daha fazla câmiye ihtiyaç olduğudur. Makedonya'nın başlıca şehirlerindeki câmi sayıları 2012 tarihi itibarıyla şu şekildedir: Skopje 115, Tetovo 98, Gostivar 73, Debar 50, Kichevo 44, Struga 36, Ohrid 11, Bitola 24, Veles 13, Prilep 24, Kumanovo 36, Stip 45, Resen 11. Yeterince güvenilir olmayan resmi rakamlara göre, ülkede Müslümân nüfus oranı %33,3'dür. Müslümânlar ise bu oranın en az %40 olduğuna inanmaktadırlar.

2. Manastır: Bir takım kurallara bağlı olan keşişlerin dünya ile ilgilerini keserek yaşadıkları, şehre uzak mesafelerde, çoğunlukla dağlarda veya tepelik araziler üzerinde inşâ edilmiş yapı, keşişhâne. Paşa Yigit Beg, Üsküb'ü feth ettiği zaman *istimâlet* (dinî tolerans) politikası uygulamış kilise ve manastırlarda görev yapan din adamlarını, keşişleri vergi ödemekten muaf tutmuştur.
3. Burmalı Câmî'nin bir benzeri İstanbul'da Şehzâdepaşa Câmî'nin yanında Saraçhane'nin avlusu içinde bulunmaktadır. Bu câmi 1550 yılında Mısır Kazaskeri Nuredin Efendi için yapılmıştır ve İstanbul'da Burmalı Câmî tarzında tek örnektir.
4. Mustafa Özer, *Üsküb'te Türk Mimârisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s. 267.
5. Marlene Kurz, *Das Sicill aus Skopje. Kritische Edition und Kommentierung des einzigen*, Weisbaden, 2003, s. 244.
6. İbn-i Payko, Üsküb şehrinin muhtesibi olduğundan Müslümân olmak zorundadır. Muhtesibde bazı şartlar aranır. Muhtesib her şeyden önce ihtisâb işini üstlenecekse Müslümân ve mümin olmak zorundadır. Çünkü, dünyevî çarşı-pazar işlerinin yanında *emr-i bil marûf ve nehy-i anil müinker'i* yerine getirmek durumundadır. Bu uygulama dinî bir hizmettir. Muhtesiblik kişilere özel bir yetki ve hâkimiyet tanı-

dığından 'özünde Müslümân' olmayan kişiler bu göreve tâyin edilemezler. Muhtesib'in tek başına Müslümân olması yeterli değildir. Aynı zamanda onun takvâ sahibi ve dinî duyarlılıklara sahip saygın bir kişi olması gerekir. O dönemdeki Balkan coğrafyasında muhtesibler *emr-i marûf nehy-i anil müinker* görevinden ziyâde, çarşı-pazarı denetleme işini görmüşlerdir.

7. "Цамија Ибни Пајко," <mk.wikipedia.org/wiki/Цамија_Ибни_Пајко> (01.09.2012).
8. İbn-i Payko hakkında çok fazla bilgi edinilememiştir. Bir İnternet sitesinde iddia edildiğine göre İbn-i Payko, "I. Murat'a kız vermiş, Rumeli Sancak Beyliği'ni yürütmüş, harâccı şücâlardan gulâm-ı mir (Üsküb beylerinin emrinde hizmetkar olarak çalışan)" bir kişidir. Yine iddiaya göre, İbn-i Payko Rumeli Sancak Beyliği, vâililik ve kadılık yapmıştır. İbn-i Payko aynı zamanda hâfız ve müderris imiş. Kahire'de El-Ezher Üniversitesini bitirmiş. Bk., <<http://www.turkiye-forum.org>> (27.09.2009).

I. Murat'la ilgisini kuracak herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak II. Murat zamanında Edirne'de Şeyh Şucâeddin Karamânî yaşamıştır ve adına *Maballe-i Zâviye-i Şeyh Şucâ* kurulmuştur.

Başka bir iddiaya göre ise, İbn-i Payko Yahûdilikten dönme bir Müslümândır. Bu iddianın ileri sürülme nedeni; Payko, Bike, Beko gibi soyadların daha çok Yahûdilerde görülüyor olmasındandır. Fakat, kendisinin veya babasının Yahûdilikten döndüğünü doğrulatacak somut bir kanıt elde edilememiştir. Bu kadar farklı rivâyetlerin ortaya çıkmasının sebebi, asıl adının bilinmemesidir.

Babasına atfedilen 'Payko' kelimesi bir isim değil, lâkap da olabilir. Osmanlı kaynaklarında, 'İbn-i Payko Muhtesib' sözcükleri geçmektedir. Muhtesib, bir

tür Belediye Zâbita Âmiridir. (*İbn-i Payko Muhtesib Mahallesi sakinlerinden iken bundan akdem müteveffâ...*). Üç kelimededen oluşan bu söz dizimini iki şekilde de yorumlayabiliriz. Birincisi ‘çarşı pazarda muhtesiblik yapan Payko’nun oğlu’dur. İkincisi, ‘Payko veya Muhtesibin oğlu’ şeklinde anlamamızdır. İkincisinde sanki Müslümânların ve Müslümân olmayan kişilerin ona verdikleri unvân birlikte kullanılmış gibidir.

Üsküb’de yaşayan yaşlılar kulaktan kulağa gelen rivâyetlere bağlı olarak, kendisinin hiç evlenmediğini, şehirde sünnet elbisesine benzeyen uzun Arap elbisesiyle dolaştığını ifade etmişlerdir.

Batılı kaynaklarda Payko kelimesi ‘paytak’tan bozulma duck-ördek kelimesiyle karşılanmaya çalışılmıştır. Fakat kelimenin etimolojik analizini yapan daha ciddi kaynaklar Payko kelimesinin ‘ticâretle’ ilgili olabileceğini ifade etmişlerdir: “*The meaning of Payko may come from a trade, such as the name “Miller” which referred to the profession of working in a mill.*” Makedon kaynakları bu tanımlamadan dolayı olsa gerektir kendisinin tüccâr olduğunu ifade etmişlerdir.

Osmanlı tarihini incelediğimizde, vilâyetin kadısına bağlı olarak görev yapan muhtesiblerin tüccâr veya dükkan sahibi kişiler olabildiğini görüyoruz. O vakitler muhtesiblerde derin şeriat ve fıkıh bilgisi aranmamış. Önemli olan çevresinde güvenilir, saygın ve dindar kişiler olarak tanınması imiş. Muhtesipler genelde bir ila üç yıl arasında görev yaparlarmış. Muhtesiplerin sayısı, ihtiyaca göre belirlenirmiş. Bir şehirde, genellikle iki ilâ beş arasında muhtesib olurmuş. (Bk., Mesut İdriz, *The Balkan City of Ottoman Manastır (Bitola)*, Pelanduk Publications, Selangor, 2010, s100-106.)

Muhtesip, ilin kadısına bağlı olarak çarşı pazarı denetleyen, pazar vergisi (bâci ba-

zâr) toplayan, esnafı teftiş eden, pazardaki ürünlerin fiyatını tesbit eden, âzamî fiyatları belirleyen ve narh koyan bir devlet görevlisidir.

Biz, daha somut bir kanıt bulununcaya kadar Payko kelimesini Muhtesib kelimesinin karşılığı olarak görme eğilimindeyiz.

Payko, ‘fiyatları belirleyen’, ‘kendisine pazar vergileri ödenen’ ve ‘hesap kesen’ kişi anlamındadır.

Üsküb Sicil Defteri’nin Almanca tercümesinde de ‘İbn-i Payko (Muhtesib)’ ve ‘İbn Muhtesib’ kelimelerinin kullanılmış olması ve özellikle parantez içinde Payko kelimesinin ‘muhtesib’ anlamına geldiğinin belirtilmesi bizim düşüncemizi destekler niteliktedir.

Üsküb Sicil Defteri’nde bazen *İbn-i Payko* bazen de *İbn-i Muhtesib* denmiştir.

Bununla birlikte Üsküb’te ‘Harâccı Şûcâ İbn-i Payko Mahallesi’nden ayrı, ‘Mahalle-i Muhtesib’in bulunuyor olması bizim tezimizi zayıflatmaktadır.

Osmanlı’nın ilk dönemlerinde vergi mültezimlerine harâccı denirdi. Normal olarak, muhtesiblerin harâccı olarak isimlendirilmemesi gerekir. Fakat bazı kaynaklarda Harâccı Şûcâ İbn-i Payko ifâdesi kullanılmıştır. Pazar vergilerini toplaması nedeniyle mi bu unvân verilmiştir, yoksa aynı zamanda harâc vergilerini de topladığı için mi bu ifâde kullanılmıştır, bilmiyoruz.

Osmanlı kaynaklarında geçen ‘İbn-i Payko (Muhtesib) Mahallesi’ ifâdesi ile, ‘İbn-i Muhtesib Mahallesi’ terimleri birbirine yakınlık gösterirken; iki ayrı mahalle olarak zikredilmesi konunun daha ayrıntılı araştırılmasını gerektirmektedir. Bu muhtesibler (zâbita âmirleri) Üsküb’de aynı tarihte veya farklı tarihlerde yaşamış olabilirler. Aynı tarihlerde yaşamışlarsa, Payko kelimesinin muhtesibin karşılığı olduğu tezi geçersiz hale gelmektedir. Farklı yüzyıllarda yaşamışlarsa bu ihtimâli gözönünde bulundurmamak durumundayız.

9. Dom İbn-i Payko: Bu binanın İsviçreli mimâr Le Corbusier'in 'brutalizm' mimârî tarzında, yani malzemeyi mümkün merteye doğal haliyle kullanan; kaplama, süs, boya gibi eklere gerek duymayan; strüktürü saklamayan, bilakis vurgulayan tarzda yapıldığı ifade edilmiştir.
10. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, s.149.
11. Mehmet İnbaşı, "XVI. Yüzyılda Üsküp Şehrini Mahalleleri," s.90, <<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2064/2062>> (01.09.2012).
12. Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, "Dükkanlık Câmii Tarihçesi, Mimârî, Özellikleri," <<http://www.filozof.net/Turkce/tarihî-eserler-d/12195-dukkanlık-câmii-tarihçesi-mimârî-özellikleri-hakkında-bilgi.html>> (01.09.2012). Kaynaklarda Kurşunlu Han gelirlerinin Dükkanlık Câmii'ne vakfedildiği bildirilmiştir.
13. Güler Eren, Kemal Çiçek, Halil İnalıcık; *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 1999. s. 110.
14. Behücidîn Şehâbî, "Üsküp Taş Köprüsü İlgi(sizliğin)nin Aynasıdır." *Köprü*, Kasım, 2006, s. 6.
15. Minârelere yönelik bu eylemler sadece resimlerle sınırlı değildir. Eski çarşıda, Kurşunlu Han ve 1550'li yıllarda yapılan Şengül Hamamı'nın hemen arkasında bulunan Hüdâverdi Mescidi'nin minâresi hâlâ papuç bölümüne kadar yıkıktır ve üzerine yağmur sularının girmemesi için bir teneke parçası konmuştur. Gerek Osmanlı zamanındaki savaşlarda ve gerekse Osmanlının çekilmesinden sonra minâreler hep hedef tahtası olmuştur. Minâreler ya bütünüyle veya 'pabuç kısmına' kadar yıkılarak boyları kısaltılmıştır. Son yıllarda Avrupa'nın değişik şehirlerinde de bu yönde eğilimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin, İsviçre'de halk oylaması yapılarak minâre yapımının yasaklanması ve minârelerin "İslâmiyetin Gözdağı" olarak görülmesi "İslâmafobik" bir davranış olmanın ötesinde, bu yasaklamayı yapanların kendi inançlarına olan güvensizliklerinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.
16. *Makedonya'da Rumeli Türkleri'nin Tarihi ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı*: I. Panel, 21 Mayıs 1995; I. Konferans, 16 Aralık 1995; II. Panel, 26 Mayıs 1996: *Tebliğler, Belgeler, Yankılar*, s. 125. Öte yandan Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu *Armağam* isimli eserde yıkılış tarihi olarak 1940 yılı verilmiştir. Bk., s. 316.
17. "Цамија Ибни Пајко," <mk.wikipedia.org/wiki/Цамија_Ибни_Пајко> (01.09.2012).
18. Ali Kilci, "Balkanlardaki Osmanlı Baldaken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme," <http://www.vgm.gov.tr/08_Kulturel_Faaliyetler/003_Yayinlar/VakifDergi/Sayi32/005_xv_gm.pdf> (06.06.2010).
19. *Avrupa Diyânet Dergisi* Eylül 2009, Sayı 125'te Mustafa Paşa Câmii'nden söz edilirken "Kara Mustafa Paşa" sözcükleri kullanılmıştır. Fakat eğer câminin yapım tarihi doğru ise bu câminin bânisinin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (1635-1683) olması imkansızdır. Çünkü tarih uyumsuzluğu söz konusudur. Bk., ilgili dergi, s.7. Bazı yazarlar bu Mustafa Paşa'nın Merzifonlu değil, "Kaçanık'lı Kara Mustafa Paşa" olduğunu belirtmişlerdir. Fakat tarihî kaynaklarda 'Kaçanıklı Mustafa Paşa' adında bir şahsa rastlamamaktayız. Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinde bu câminin Koca Mustafa Paşa Câmii olduğunu bildirmiştir (Bk., *Seyahatnâme*, İstanbul, 1315, V, s. 556). Tarihçi Yılmaz Öztuna da eserden Koca Mustafa Paşa Câmii

olarak söz eder. Bu kişinin vezir Koca Mustafa Paşa olma ihtimâli zayıftır. Çünkü, Koca Mustafa Paşa 1513'te idâm edilmiştir. Bizim tespitlerimize göre ilgili kişi Çoban Mustafa Paşa'dır. Kanunî Sultan Süleyman, 1520 yılında Osmanlı tahtına geçtiği zaman, Divan'da Veziri azam Pîrî Mehmed Paşa, ikinci vezir Çoban Mustafa Paşa ve üçüncü vezir Ferhad Paşa bulunmakta idi. Çoban Mustafa Paşa'nın Asıl adı Gâzî Mustafa Bin Abdülkerim'dir. Mustafa Paşa, Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş Rumeli Beylerbeyliği'nden sonra Yavuz Sultan Selim zamanında vezir olmuştur. 1514 yılında Çaldıran seferine katılmıştır. Kendisi Yavuz Sultan Selim'in damadıdır. T. Gökbilgin de Çoban Mustafa Paşa'nın Üsküb'de vakıfları olduğundan bahsetmiştir. Elezovic ise Üsküb'de iki ayrı Mustafa Paşa Câmii olduğundan söz etmiştir. Elsie'nin bildirdiğine göre, Mustafa Paşa Câmii Üsküb'de önemli bir vakıf kurumu idi. Onüç köyün vergi gelirleri Mustafa Paşa Câmii Vakfına geliyordu. Kreshova, Bulaçana, Rashtak, Novoselo ve Vrapçište köyleri bunlar arasındaydı. 1930'lu yıllara kadar Mustafa Paşa Câmii mütevellisi Hacı Mustafa Bey'in oğlu Şevket Bey vakıf faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. O yıllarda şehrin fakir insanlarına her gün 200 somun ekmek dağıtmaktaydı. Fakat ne yazık ki hükümet vakfın gelirlerine el koymuştur. R. Elsie, *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosova and Macedonia*, Dukagjini Balkan Books (Peja 2002), p.47-96.

20. Evliyâ Çelebi bu dinî yapıdan Karlzâde Câmii olarak sözeder.
21. Ekrem Hakkı Ayverdi, Burmalı Câmî'nin 1920 yılında yıkıldığını belirtir. Bk., a.g.e. s. 9. Kulturen Život'a göre ise Burmalı Câmî Birinci Dünya Savaşı sırasında yıkılmıştır. (Kulturen Život, Macedonian

Review, Volumes 6-7, s. 245.) Süleyman Bâki ve Kumbaracı 1925 tarihini verirler (bk., S. Bâki, Burmalı Câmî (Karlı İli Mehmed Bey Câmî) (900/1495), <<http://www.facebook.com/topic.php?ui d= 654 0 9 7 5 4723&topic=8449>> (03.01.2010). Kumbaracı, a.g.e., s. 391.

22. İngiliz gazeteci ve yazar Rebecca West, 1937 yılında Üsküb'ü ziyaret ettiğinde köprü girişindeki 'muhkem mevkide bulunan' ve 300 yıllık güzel bir yapı olan Burmalı Câmî'nin Krallık Yugoslavyası zamanında Sırp-lar tarafından yıkıldığını ve yerine Avrupa'nın en çirkin ve iğrenç (hideous) binası olan 'ordu evinin' yapıldığını belirtir. (Bk., John Phillips, *Macedonia: Warlords and Rebels in the Balkans*, 2002, s.44. Bu değerlendirmede 'iğrenç' kelimesinin kullanılmış olması ilginçtir. Çünkü Yugoslavya zamanında bu binanın çok sayıda resmi çekilerek kartpostal yapılmış ve bina halka güzel bir sanat eseri olarak tanıtılmaya çalışılmıştır. Krallık Yugoslavyası Hükümeti Burmalı Câmî'yi yıkarken ne halkın rızasını almış ne de onlara herhangi bir ödeme yapmıştır. Halkın rızası, daha sonradan Üsküb'de III. Ordu komutanı olan General Božidar Terzić (1867-1939) tarafından tehdit edilerek zorla alınmıştır. Terzić Üsküb Müslümânlarına "Ya bir milyon dinara (15 bin avro) veya hiç parasız iki bombayla câmîyi havaya uçurmamıza razı olursunuz" demiştir. Bu konuda bk., Katolik Papazlar Gjon Bisaku, Shtjefën Kurti & Luigj Gashi: "The Situation of the Albanian Minority in Yugoslavia," Memorandum Presented to the League of Nations, 1930 <www.albanianhistory.net/...2/AH1930.html> (21.12.2012). Taken from; *La Situation de la minorité albanaise en Yougoslavie (Geneva 1930)*. Translated from the French original by Robert Elsie.

First published in R. Elsie, *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosova and Macedonia*, Dukatjini Balkan Books (Peja 2002), p.47-96.

Vladan Jovanovich, 1928 yılında açılan Ordu Evi'nin şov ve gösteriş amaçlı olarak yapıldığını, Üsküb'ün politik ve askerî üst düzey insanların burasını toplantı ve sosyal etkinlik yeri olarak kullandıklarını belirtir. O zamanlar Ordu Evi'nin çatı katı lüks bir restoran olarak askerî ve politik zevâta hizmet vermekte imiş. "Devlet binaları yapılması adına, köklü tarihî câmilerin yıkılmasının geçmişe karşı işlenen bir günah" olduğu değerlendirmesine, o zamanki askerî Yugoslav yöneticileri alaycı bir dille "ilerleme her zaman acılı olur." sözüyle karşılık vermişler. Bk., "Pseudoeuropean View Among The Ruins Of Orient: City Of Skopje In Yugoslav National Policy 1918-1941," s.123. *EthnoAnthropoZoom (Ethno-AnthropoZoom/ЕтноАнтропозум)*, issue: 6 / 2009, pages: 115139.

23. Şehirde yaşayan Müslümân halk, Burmalı Câmi yerine Subaylar Evi yapılmasını hiç bir zaman affetmemiş, bu nedenle 1963 Depremi'ni Allah'ın gazâbı olarak değerlendirmiştir.
24. Makedonlar Narodna Bank'ı (Merkez Bankası'nı) bugünlerde eski yerinde yeniden inşâ etmişlerdir. Binanın yapılmasıyla birlikte bazı kişiler, bu bankanın hemen önünde bir zamanlar var olan 10x5 m ebâdındaki mermer fiskiyeli havuzun da yeniden yapılmasını önermişlerdir. Aşırı simgesel duyarlılık nedeniyle köprünün iki yanı beton kütlelerle sıkıştırılmış ve kuşatılmış hale gelmiştir. Makedonya'daki çok kültürlülük görmezlikten gelinerek tek yanlı olarak kültürel kimliği ayağa kaldırma ve oluşturma kaygısı artık zealotik (müfrit - aşırı abartılan) bir yaklaşıma sahip olmuştur.

25. 'Hümâ' kelimesinin İngilizce metinlerde 'Huma' şeklinde yazılması nedeniyle, ülkemizdeki bazı kişilerin de bu şekildeki yazım biçimini tercih ettikleri görülmektedir. Oysa Osmanlıcada kullanılan harf 'ha' değil, 'he' harfidir ve ötüre aldığı zaman 'hü' şeklinde yazılır ve okunur.

26. Süleyman Bâki, "Burmali Câmi (Karlı İli Begi, Mehmed Bey Câmi) (900/1495)" <<http://www.facebook.com/topic.php?uid=65409754723&topic=8449>> (21.1.2009). Bâki; Karlızâde'den 'Karlı İli Begi' olarak söz etmesine karşılık bu konuda net bir bilgiye sahip değiliz. Karlı İli'nin 1475 ila 1489 tarihleri arasında sancak yapıldığı bilgisi vardır. Kendisi muhtemelen Karlı ilinin beyliğini veya mutasarrıflığını yapmamıştır. Fakat bir çok kaynakta bir dönem kendisinin Üsküb Mutasarrıfı olduğundan söz edilmektedir. Kardeşi, Sultan Cem'in lâlası olan Karlızâde Ali Bey'in ise Bulgaristan'daki *Karlova* kasabasının beyliğini yaptığı bildirilmektedir. Zachariadou, Karlızâde Mehmed Beyin, Ali Bey'in ve Saray ilçesindeki Hüseyin Şah'ın Carlo Tocco I'n (Karloççi'nin) çocukları ve/veya torunları olduğunu bildirmektedir. Karloççi'nin çok sayıda çocuğu olduğunun, bunların bir kısmının Hristiyan olarak timara sahip oldukları ve bir kaç tanesinin de İslâmı seçtiği bildirilmiştir. Karlo vassal olmayı kabul ettikten sonra bazı çocuklarını Osmanlı sarayına göndermiştir. Vassallığı kabul eden kralların bu şekilde çocuklarını ve hatta ailelerini mütehakkim devlete göndermeleri o yıllarda kurumlaşmış bir uygulama imiş. İslâmiyeti seçen çocukların sarayda kaldıkları ve yetiştikleri bu sırada Müslümân olabilecekleri dile getirilmiştir. Prof. Dr. Zachariadou; Carlo (Karloççi) ailesinden geldiğini ileri sürdüğü dört kişinin ismini vermektedir. Bunlar Malkoç Beg, İskender Beg, Karloğlu Mehmed Beg ve Mehmed Beg'in oğlu Hüseyin Şah'tır. 'Çok soylu' ve 'çok bilgili' olduğu ifade edilen

Hüseyin Şah'ın Angelokastron (Engili Kasrı), Aya Mavra (Ayamavra), Lefkada (Lefke) ve Vonitza (Vonitsa - Xeromeros) şehirlerinin sancak beyi olduğu ifade edilmiştir. Daha fazla bilgi için bk., Elizabeth A. Zachariadou, "Les Tocco: Seigneurs, Vassaux, Otages, Renegats," *GAMER, I, 1* (2012) s. 11-22.

27. II. Bâyezîd'in damadı olduğu Çağatay Uluçay tarafından da ifade edilmiştir. Bk., *Pâdişabların Kadınları ve Kızları*, TTK yayınları, 2001, s. 26.

Beyhan Hâton Türbesi.

28. Aynı. (Süleyman Bâki, Karlı İli Beyi Mehmet Bey'in II. Bâyezîd'in (Bâyezîd-i Velî 1481-1512) damatlarından biri olduğunu söylerken, II. Bâyezîd'in kızı hakkında bilgi vermemektedir. II. Bâyezîd'in kızlarından birisinin adı Hümâ Sultan, diğer kızının adı ise Beyhan Hâton'dur. Adı geçtiği için bilgi vermemiz gerekir ki, Sultan Murat Câmî'nin hazîresindeki türbede medfun bulunan Beyhan Hâton'un da kim olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Örneğin, Sâlih Âsım, bu kişinin Sultan III. Mustafa'nın kızı olduğunu belirtir. Bk., s. 48. Bu arada Yavuz Sultan Selim'in kızlarından birinin isminin de Beyhan Sultan olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Bir çok kaynak bu türbenin Sâlih Âsım'ın bildirdiği gibi III. Mustaa'nın kızına değil, Yavuz Sultan Selim'in kızına ait olduğunu ifade eder.

29. Lâpidarium kelimesi değişik şekillerde kullanılmaktadır. Bazıları Kurşumlu An'ın tümü için bu kelimeyi kullanırken bazıları sadece deposu için kullanma eğilimindedirler. Herhalde doğru olan, Kurşunlu Han'ın bir zamanlar 'taş heykel ve taş yazıtlar müzesine dönüştürülmesi' anlamında olanıdır.

30. Karlı-ili oğlu Mehmed Bey külliyesi <<http://www.tarihbilinci.com/forum/mimari-eserler-68/karli-ili-oglu-mehmed-bey-kulliyesi-13434/>> (25.12.2012). Karlı İli'nin Yunanistan'ın kuzey batısında bir zamanlar Acarnania olarak isimlendirilen ve Carlo Tocco P'in (1381-1430) topraklarının bulunduğu bölge olduğu bildirilmiştir. Bk., *The Encyclopedia of Islam*, Vol IV, 1978, Leiden, 656. Zachariadou'ya göre "Carlo'nun torunları, önce Sultan I. Mehmed daha sonra Sultan II. Murad'ın sarayında rehine olarak hizmet etmişlerdir. Tocco Hanedanı Venedikliler ile Osmanlılar arasındaki savaşı sonlandıran 1479 antlaşmasıyla birlikte son bulmuştur. Ancak 1539'da [Mora Eyaletinin bir kasabası olan] Aya Mavra'nın Sancakbeyi Karluzâde Hüseyin Şâh Bey idi. Tocco'lara ait bölgelerin adı vassal Carlo'ya atfen Osmanlılar tarafından Karlı ili ya da Karl'eli olarak adlandırılmıştır. Daha fazla bilgi için bk., Elizabeth A. Zachariadou, "Les Tocco: Seigneurs, Vassaux, Otages, Renegats," *GAMER, I, 1* (2012) s. 11-22.
31. "Burmali Câmî Yeniden İnşa Edilsin," <http://www.yenibalkan.com.mk/index.php?Itemid=59&id=2184&option=com_content&task=view> (27.09.2009).

32. Çok etnikli yapı sadece Üsküb'ün değil tüm Makedonya'nın genel özelliğidir. Kaynaklar, Makedonya'dan söz ederken coğrafi alan olarak Trakya büyüklüğündeki bu ülkeyi "Osmanlı İmparatorluğunun mikro - kozmosu" olarak tanımlarlar ve 'rich mélange' terimini kullanırlar. 'Zengin

etnik karışım' anlamına gelen bu kavramı bazı sözlükler 'ümitsiz etnik karışım' şeklinde tercüme etmişlerdir ki, terim gerçekten de bu ülkeyle ilgili düşüncelere belli bir vüs'at ve derinlik kazandırmaktadır.

33. bilgi@balkanincileri.gen.tr, "Burmali Câmisi Yeniden İnşa Edilsin," <http://www.balkanincileri.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=171:burmalı&catid=42:güncel&Itemid=63> (01.03.2010).
34. Günümüzdeki 'Karşıyaka' terimiyle tarihteki 'Karşıyaka' teriminin algılanması farklıdır. Tarihte köprünün hemen sağ tarafı Karşıyaka olarak değerlendirilirken bu ifâdelendirme son yüzyılda nehrin aşağı kesimlerine doğru genişletilmiştir. Ayrıca Studenicani taraflarındaki bir dağın adına da Karşıyaka denmiştir.
35. Muhâcir Mahallesi: Yahyâ Kemal, kendi ifâdesiyle belirttiği gibi bu mahallede doğmuştur. Bazıları Y. Kemal'in muhâcir olmadığını belirtmelerine karşılık Yahya Kemal'in ailesinin Leskofça muhâcirlerinden olduğu bildirilmiştir. Başka kaynaklarda ailesinin 1878'den sonra Niş'ten göçettiği belirtilir. Yaklaşık 50 ada veya parselden oluşan Muhâcir Mahallesi, eski tren istasyonuna bağlanan tren yolunun Jelezen (Zezezen Most) Köprüsü'ne ulaştığı yer ile yeni tren istasyonunu Vardar Nehri'ne bağlayan yolun arasında bulunmaktadır. Kısaca, nehrin güney kesiminde; Devrim Köprüsü ile Yeni Demiryolu Köprüsü'nün arasında kaldığını söyleyebiliriz.
36. Sâlih Âsım, a.g.e. s. 32. Sâlih Âsım Bey'den Fâik Paşa'nın (1838-1908) aslen Karaferiye'li olduğunu ve Selânik'te Belediye Başkanı olduğunu öğreniyoruz. (1873 veya 1875 yılı olabilir.) Fâik Paşa 1882 yılında Üsküb Mutasarrıfı, 1887'de ise Kosava Vâlisi olmuştur. Fâik Paşa

II. Abdülhâmit zamanında yaşamıştır. Onun zamanında yaşamış beş farklı Fâik Paşa olduğu bildirilmiştir.

Bazı kaynaklara göre Selânik belediye başkanı daha sonra Manastır Vâlisi olmuştur. Fakat Sâlih Âsım böyle bir bilgi vermez. Söz konusu kişi eğer Selânikli Fâik Paşa ise onun hakkında şu bilgilere sahibiz: Selânikli Fâik Paşa Ekim 1885 - Ekim 1889 tarihleri arasında Kosava valiliği, Ekim 1889 - Nisan 1895 yılları arasında Manastır valiliği ve Nisan 1902 - Şubat 1903 tarihleri arasında Diyarbakır vâliliği yapmıştır. (Bk., Kunalalp, Sinan: Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922). Prosopografik Rehber. 2nd ed. İstanbul: Isis, 2003).

Sicill-i Osmanî'de şu bilgilere yer verilmiştir: Paşa askerlikten yetişip hayli seneler livâ (albay) ve ferîk (general) olarak görev yapmış ve geçen savaşta (1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı) rütbesini haklı olarak kaybederek bir müddet memleketten uzak kalmış ve aftan sonra Rebiyülâhır 1301'de (Aralık 1890) vefât etmiştir. Fâik Paşa Üsküb mutasarrıflığı zamanında inşâ ettirdiği câminin yanına "İbtidâ-i Hayriye Mektebi" isimli bir de okul yaptırmıştır. Bazı kaynaklarda Fâik Paşa Câmii'nin 1883/1884 yılları arasında yapıldığı belirtilmiştir. Sâlih Âsım 1887 tarihini verir. İstanbul Acıbadem semtinde de 1883 yılında yapılmış Fâik Paşa Câmî adında bir mabed vardır ki, bânisinin hangi Fâik Paşa olduğu tam belli değildir.

37. Günümüzde Fâik Paşa Câmii'nin yeri halen boş olarak durmaktadır. *Vera* isimli büyük alışveriş merkezinin karşısında yer alan büyük binanın yan tarafındadır. Burada hala bazı taş kalıntılar, şadırvanın yeri otlarla örtülü bir şekilde durmaktadır.

38. Süleyman Bâki, Üsküp Câmileri, Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Bursa, 1989, s. 58.
39. Ömer Turan, Mehmet Zeki İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk Mimârî Eserlerinden Örnekler*, Ankara, 2004, s. 331.
40. Behücceddîn Şehâbî, “Üsküp Taş Köprüsü İlgi (sizliğin) nin Aynasıdır.” *Köprü*, Kasım, 2006, s. 6. Süleyman Bâki 1989 tarihini verir. Fâik Paşa Câmii 1883/84 yıllarında yapılmıştır.
41. Turan ve İbrahimgil’e göre, günümüze kadar eski halini koruyarak veya yenilenerek ulaşabilen Makedonya’daki Osmanlı eserlerinin sayısı 468’dir. Bunlardan sadece 225’i Makedonya Tabiat ve Kültür Varlıkları Koruma Enstitüsü’ne “Osmanlı Eseri” olarak kayıtlıdır. Söz konusu 225 eserden 107’si ise eski eser statüsünde değerlendirilmiştir. Bk., a.g.e., s., 331.
42. Kumbaracı-Bogoyeviç, s. 188.
43. Kaynaklara göre, “Osmanlılar ilk zamanlarda, Selçuklularda olduğu gibi kadınlarına ve kızlarına Hâtun diyorlardı. Bu terim XVI. yüzyıla dek kullanıldı, bundan sonra daha çok Kadın ve Kadın Efendi terimleri kullanıldı. Osmanlı tarihinde Sultan adı ile anılan ilk kadın Yavuz’un hanımı, Kanunî’nin annesi Hafsa Sultan’dır. Kadın efendilerin oğulları pâdişah olunca isimleri derhal Hanım Sultan’a çevrilmiştir. Osmanlı pâdişahlarının kızlarına da tıpkı Anadolu Selçukluları’nda olduğu gibi “Hâtun” deniliyordu. Fâtih’ten sonra “Sultan” denildi.” Bk., Münir Atalar, Osmanlı Pâdişahları, <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9766.pdf>> (24.02.2010).
44. Sâlih Âsım Bey, *Üsküp Tarihi ve Civârı*, Rumeli Türkleri Vakfı, İstanbul, 2004, 42.
45. Kumbaracı, Glişa Elezoviç’ten yaptığı alıntıyla bu Vakıfnâme’nin Avusturyalıların Üsküb’ü kuşatıp tahrip ettikleri sırada kaybolduğunu belirtir. Bk., a.g.e. s, 392. Sâlih Âsım’ın en güçlü delili “Hümâşah Sultan’ın Vakıfnâme’sinde Mustafa Paşa’nın eşi olduğu yazılıdır.” ifâdesidir. Bu cümleden iki sonuç çıkarabiliriz. Birinci sonuç, bu Mustafa Paşa ya Lâla Mustafa Paşa’dır veya başka bir Mustafa Paşa’dır. İkinci sonuç, Hümâşah Sultan Vakfıyesi ile Hümâşah Sultan Türbesi’nin iki ayrı olgu olabileceğidir.
46. Aynı.
47. Bk., Slobodan Ćurčić, *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and its Preservation*. Thessaloniki, 1997 s. 344.
48. Bu konuda bk., “Lâla Mustafa Paşa,” <http://www.turkcebilgi.com/lala_mustafa_pa%C5%9Fa/ansiklopedi> (26.11.2009).
49. Burada ‘Meşihât’ kelimesini unutulmaması ve hatırlanması için bilinçli bir şekilde kullandık. Osmanlıda meşihât kelimesi eyâletlerde veya vâlilerdeki en yüksek dinî sorumluluk mevkiî anlamında kullanılıyor ve Şeyhülislâmlık anlamına geliyordu. Yugoslavya zamanında tek bir meşihât bulunmakta imiş. Yugoslavya parçalanınca Makedonya’da İslâm Birliği Riyâseti kurulmuş ve başındaki kişiye de ‘Reîs-ül Ulemâ’ adı verilmiş. Fakat ‘meşihât’ kelimesi halkın diline yerleşmiş olduğundan zaman zaman bu kelime de kullanılmaktadır.
50. Lidija Kumbaradzi Bogoeviç, Vera Jovanovska, Stefan Georgievski, *Üsküp’te Osmanlı Anıtları*, (Osmanlı Spomenici vo Skopje), MC İslâm Birliği (Meşihat). 1998.
51. Gâzî II. Murat’ın eşlerinden birinin adı Mara Hâtun’dur ve bu kişi Sırp kökenlidir. Batılı tarihçiler kafa karıştırmaya yönelik olarak Mara Hâtun’un Hümâ Hâtun olduğunu iddia ederler. Bu iddiâ tarihsel olarak ispat edilmemiştir. Hümâ Hâtun’un babasının ismi Abdullahdır ve Müslümân bir kişidir. Fâtih

- 1431 yılında doğmuştur. II. Murat'ın 1435'de gerçekleştirdiği Mara ile olan evlilikten böyle bir doğumun olması imkânsızdır. Daha fazla bilgi için bk., "Türk Sultanları," <http://www.turksultans.com/hhalki.php?h_id=4> (12.01.2010).
52. Bu türbenin Fâtih'in annesi Hümâ Sultan'a ait olduğu konusunda ilgili olarak Bursa sicillerinde ayrıntılı bilgiler vardır. Bk., Çağatay Uluçay, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980, 14-16.
53. Kumbaracı, a.g.e., s. 391-394.
54. Çağatay Uluçay, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, 2001, s. 32. Ayrıca bk., Ahmet Sherif, *Vakıf ve Maqedoni ni Periudbin Osmane*, Nun: Shukup, 2006, s. 82. Bu son kaynaktaki, "İ.H. Ayverdi ve Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II. Cilt, Ankara, 1975" isimli eserden alıntı yapılarak "Mustafa Paşanın hanımı Hümâ Vakfiyesinden" söz edilmektedir. Hümâ'nın ise bir taraftan Mustafa Paşa'nın hanımı olduğu belirtilmekte ve diğer taraftan da Yavuz Sultan Selim'in altı kızından biri olduğu ifade edilmektedir.
55. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, 1993, s. 154.
56. "Encyclopedia of the Ottoman Empire," <<http://www.learningpractical-turkish.com/encyclopedia-s.html>> (24.01.2010).
57. Bazı yayınlarda Hümâ Sultan'ın II. Bâyezîd'in kızı değil, torunu olduğu bildirilmiştir.
58. Uluçay, s.27.
59. Buradaki Bâli Paşa, Üsküb'deki Yahyâ Paşa - Hümâ Sultan ikilisinin oğlu olan Bâli Beg ile karıştırılmamalıdır.
60. Osmanlıda pâdişahın yanında başlangıçta tek bir vezir bulunurdu. 1386 yılında vezirlerin sayısı ikiye çıkarılmıştır.
- XVI. yüzyılın ortalarında ise yönetimde dört vezirden yararlanılmaya başlanmış ve sonraları vezirlerin sayısı giderek daha da artmış ve vezirler birinci vezir, ikinci vezir gibi unvanlarla derecelendirilmeye başlanmıştır.
61. "Bâli Paşa Câmii," <<http://nacizanebilgi.com/sozluk.php?process=word&q=Bali%20pasa%20cami>> (16.01.2010).
62. "Malkoçoğlu Ailesi," <http://tr.wikipedia.org/wiki/Malkoçoğlu_Ailesi>, (16.01.2010).
63. M. Çağatay Uluçay, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, 1985, s. 27.
64. M. Çağatay Uluçay, *Pâdişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, 1985, s.
65. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*, Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul şubesi, 1979, s. 36. Ayrıca bk., *İstanbul Câmileri 1-2*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 139.
66. Derviş Efendi Mustafa, *1782 Yılı Yangınları*, İletişim, 1994, s. 80.
- Şehzâdebaşı'nda iki tarihî hamam vardır. Birincisi Vezneciler Alanı'nın tam karşısında ve ikincisi ise Süleymaniye'ye giden yolun üst sokağındadır. İkincisi günümüzde 'Tarihî Vezneciler Hamamı' adıyla bilinmektedir. Bu yapının 1481 yılında II. Bâyezîd tarafından inşa edildiği, dünyada ve Türkiye'de ikinci katta bulunan tek hamam olduğu belirtilmiştir. Bizim düşüncemiz Hümâşah Sultan'ın yaptırmış olduğu hamamın Vezneciler Alanı'nın karşısındaki yapı olduğudur. Bu hamam son zamanlara kadar 'Acemoğlu Hamamı' (Acemi Oğlanlar Hamamı) olarak bilinmiştir. Bânisinin ismiyle değil, işleviyle meşhur olmuştur. Son zamanlarda bu hamam yıkılarak küçük bir şekilde yeniden yapılmış ve çevresinde büyük bir otel inşa edildiği için artık gözlerden uzak kalmıştır. Yeniden yapılan hamamın orijinaline ne ölçüde uygun olduğuna ilişkin bir bilgi sahibi değiliz. Ayrıca Hümâşah

Sultan Hamamı'nın hangi tarihte yapılmış olduğuna ilişkin bir bilgi edinilememiştir.

67. Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazreti Ali vecizeleri*, Öncü Kitap, 2006, s. 218.

Hümaşah Sultan Hamamı'nın eski görünümü.

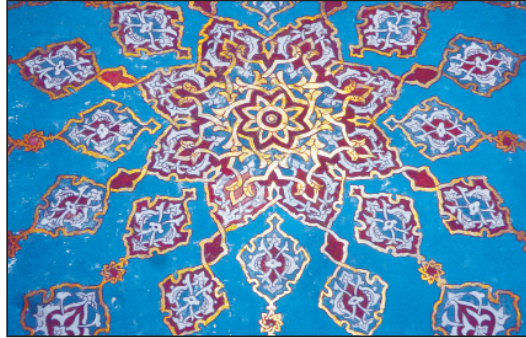
Hümaşah Sultan Hamamı'nın yeni görünümü.

Eyüp Câmii'nde Lâla Mustafa Paşa Türbesi.

68. Lâla Mustafa Paşa, <<http://www.turkansklopedi.com/turkiye/293-biyo-grafi/18546-lala-mustafa-pasa.html>> (16.01.2010). Bu kaynağa göre, Lâla Mustafa Paşa, ilk evliliğini Mısır Mem-

lûk Hükümdârı Kansu Gavri'nin oğlu Mehmed Beyin kızı Fatma Hâtunla, ikinci evliliğini ise Kânûnî Sultan Süleymân Han'ın oğlu, Şehzâde Mehmed'in kızı Hümaşah Sultan ile yapmıştır. Lâla Mustafa Paşa'nın mezarı Eyüp'te câmi iç avlusunun kuzey kapısı girişindedir. Lahid alınışında şu satırlar yazılıdır: *Ey sual idüp bu meşhed sâhibin bu da gelüp / Fâtîhi Kıbrıs alandır bu güzünü Gâziyan / nice bir serdar olup açdı / Âkibet kıldı cihanda azm-i ukbâ virdi can / Rihletin gördü bülbülü târihin / Mustafa Paşa'yı Hüdâ Cennet-i Mekan / Sene 988/1580*

Lâla Mustafa Paşa Türbesi'nin kubbe içi süslemeleri.

69. Gülrû Necipoğlu, *The age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion, 2005, s. 400.
70. Kumbaracı - Bogoyeviç, a.g.e., s. 392.
71. Kumbaracı - Bogoyeviç, a.g.e., s. 391.
72. Aynı, s. 392.
73. Aynı, s. 393.
74. Sultan II. Murat, 1446-1448 yılları arasında Kale'yi onartmış ve giriş kapısına Osmanlıca bir onarım kitâbesi yerleştirmiştir. Günümüzde Kale kapısının üzerindeki yazıtın bu kitâbe olmaması gerekir. Söz konusu kitâbedeki Osmanlıca yazılar, demir çekiçle kasıtlı olarak okunamayacak şekilde tahrip edildiğinden hangi tarihî esere ait olduğu anlaşılmamaktadır.

75. George Webster, Skopje: Under - explored gem in heart of the Balkans, <<http://edition.cnn.com/2010/WORLD/europe/05/14/skopje.city.guide.macedonia/index.html>> (30.05.2010).
76. Dâvut Paşa, Sultan II. Bâyezîd döneminde sadrazamlık yapmıştır. 1484 yılında inşâ edilen Dâvut Paşa Hamamı 1689'daki Piccolomini Şehir Yakması'ndan sonra 259 sene kendi halinde kalmış ve giderek yok olmaya başlamıştır. İlk kez 1948'de yeniden tamir edilmiş ve sanat galerisi haline getirilmiştir.
77. Dâvut Paşa Hamamı'nı, hemen yakınında bir zamanlar var olan ilk para basma merkeziyle (darphane) birlikte hatırlamamız gerekmektedir. 1447 yılında Üsküb'de ilk sikkeler Fâtih Sultan Mehmet zamanında basılmıştır. Bu dönemde gümüşten yapılmış akçe, bakırdan yapılmış mangır ve altından yapılmış sarı liralardan basıldığı tahmin edilmektedir. Başlangıçta 1 altına 300 akçe verilirken daha sonraları 1 altın 120 akçeye kadar düşmüştür. O zamanlarda sekiz büyük mangır, veya 24 küçük mangır, bir akçe bedelindeydi.

Üsküb'de bazı tarihî yapıların isimlendirilmesinde çeşitlilik söz konusudur. Örneğin; İshâk Beg Câmii - Alaca Câmii - İmaretü-ş Şerife veya İmâret Câmii - Câmii Kebir - Ulu Câmii; Sultan Murat Câmii - Hünkâr Câmii - Hüdavendigâr Câmii - Saat Câmii - Câmii Atîk; İdâdiye - Mektebi Muallimîn; Bezistân - Bedesten; İslahâne Mektebi - Sanayî Mektebi veya Sanat Okulu. Dâvut Paşa Hamamı da Kumbaracı tarafından Büyük Çifte Hamam olarak isimlendirilmiştir. Oysa Üsküb'de Müslümân şehir halkı Murat Paşa Câmii'nin karşısındaki yapıyı Çifte Hamam (YT:1531) olarak isimlendirmektedir. Okuyucu 'Büyük Çifte Hamam' ile 'Çifte Hamam' arasında ayırım gözetmeli ve bu iki-

sinin farklı olduğunu bilmelidir. 1531 yapım tarihli Çifte Hamam'ın diğer ismi ise İshâ Beg Çifte Hamamı'dır. Çifte Hamam, günümüzde değişik eserlerin geçici olarak sergilendiği Sanat Galerisi olarak kullanılmaktadır.

78. Üküb'de yaşayan Müslümânlar, 'resmî söylemi' dikkate alırsak beş etnik grup içinde değerlendirilmektedir: Arnavutlar, Türkler, Romlar, Boşnaklar ve Makedonca'yı ana dili olarak konuşan Müslümânlar.

Devletin geliştirdiği resmî söylem nedeniyle, sonuncu grup 'Makedon Müslümânlar' olarak anılsa da daha doğru ifâdelendirme "Makedonca'yı ana dili olarak konuşan Müslümânlar" olmalıdır. Sayılarının 50 ila 100 bin civarında olduğu tahmin edilen bu kesimdeki kişiler kendilerini etnik köken olarak farklı şekillerde tanımlayabilmektedirler. Aynı şekilde, etnik kökenlerinin ne olduğuna yönelik dış değerlendirmeler de farklılıklar içermektedir.

Bir kısım yazarlara göre, bu kesimdeki kişiler "Müslümânlaşmış Makedonlardır." Bu görüş bütünüyle ihmal edilemez; gerçeklik payı vardır. Bazı Üsküb Türklerine göre ise, bu kişiler Osmanlılardan önce bölgeye gelen Kuman Türkleri'nin torunlarıdır ve zaman içinde Slavca'yı öğrenerek ana dilleri haline getirmişlerdir. Makedonca'yı ana dili olarak konuşan Müslümânların etnik kökenlerinin Makedon, Boşnak, Sırp veya Bulgar olması, bir kısmının da Uz Türk olması veya bazılarının başka etnik kökenlerden geliyor olması onların İslâm Milletinden olma gerçekliğini değiştirmez. Önemli olan, insanlara zorla etnik köken atfetmek yerine onları kendi hissettikleri gibi değerlendirmektir. Unutmamalıyız ki, İslâm milletine mensup insanlar, inançlarının gereği olarak, etnik kimlik tartışmalarından uzak durmak zorundadırlar.

Üsküp Rom'larının büyük bir kısmı *Şutka* adı verilen semtte yaşamaktadırlar. Burası, Avrupa'da Rom dilinin resmen kabul edildiği tek yerdir.

79. Yahûdilerin hangi tarihte Selanik'ten Üsküb'e geldikleri tam olarak belli değildir. Bazı kaynaklarda 1528 veya 1529 tarihi telaffuz edilmektedir. Bu kaynaklara göre söz konusu tarihlerde Yahûdiler Üsküb'e ve Dubrovnik'e yerleşmeye başlamışlardır. Fakat kimi yazarlar Osmanlılardan önce de bölgede bazı Yahûdi ailelerinin yaşadığını haber vermişlerdir. (Bk., Unesco, Macedonia Report, 2004, s. 12.
80. Üsküp'teki diğer önemli manastır ve kiliseler şunlardır: (a) Manastırlar: Nerezi (OSM: Neresi) köyündeki Panteleymon Manastırı (1164), Treska Nehri Kanyonundaki Nikolas Şişevski Manastırı (1388), Markova Sushica köyündeki Markov Manastırı (1346), MANU binasının karşısındaki Holy Modher of God Manastırı - ilk inşâsı 1204; son inşâsı 2002. (diğer ismi St. Bogorodica). St. Nikita Manastırı - Üsküb'ün kuzeybatısında Banjani, Skopska Crna Gora yanında, (b) Kiliseler: Gâzî Baba semtinde yer alan St. Archangel Michael Kilisesi (diğer ismi, Cathedral Church of Glory), St. Atanas Kilisesi; St. Gjorgjija Kilisesi (Çayır semtinde 1924-27 yılları arasında yapılmış); United Methodist Kilisesi (1968); Roman Catholic Kilisesi (1977).
81. Dilimizde 'Azîz' veya 'Velî' anlamına gelen 'Saint' veya 'Sveti' kelimeleri okunuş kolaylığı sağlaması için son yıllarda 'Sen' şeklinde yazılmaktadır.
82. Sâlih Âsım Bey, a.g.e., s. 32-33.
83. Bazı kaynaklarda Çar Duşan'ın annesinin mezarının bu kilisede olduğu bildirilir.

"The church Svt. Spas (Svt. Salvation), Skopje" <<http://www.culture.org.mk/ESVSPS.K.HTM>> (03.12.2009).

84. 60 odası bulunan, 2800 m² büyüklüğündeki bu han 1540 veya 1550 yılında Abd-ül Gâni'nin oğlu Molla Muslihiddin tarafından inşâ edilmiştir. Hanın lapideryum (eskiden ahır veya at harası - Bu haranın 100 at aldığı belirtilmektedir.) adı verilen arka bölümdeki depoda tarihî taş eserler korunmaktadır. Hanın hemen giriş kapısına yakın bir yerde eskiden var olan Kazancılar Câmii günümüzde bulunmamaktadır, onun yerinde sadece bir dut ağacı dikilmiştir. Bu yapıya Kazancılar Câmii adının verilmesi nedeni Kazancılar Sokağı'nın buraya kadar uzanması nedeniyle imiş.

Yıkık minâresiyle Hüdevârdi Câmii.

Prof. T. Okıç'ten nakledilen bir nota göre, Müezzinzâde Hacı Muslihiddin Kurşunlu Han'ın yanında bir mescid yaptırmıştır. (Bk. *Türk Kültürü*, Aylık Dergi, yayınlayan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1. cilt, 2-12. sayılar, s. 28. Büyük bir ihtimalle bu mescid Kazancılar Mescidi veya Câmii olmalıdır.

Kaynakların belirttiğine göre bu câmide minârenin kâidesi dışarıdan değil, içeridenmiş. Minâre, bir taraftan yan câmi duvarı ile son cemaat yerinin duvarları ve diğer taraftan câmi içinden ayrıca örülen L şeklindeki duvarların üzerine bina edilmiş. Minâre

1555 depreminde büyük ölçüde zarar görmüş. Câmîye 1950 yılında onarım yapılmış, fakat ne yazık ki câmîi 1963 depreminde tekrar yıkılmış ve bir daha yapılmamıştır.

85. Kaynaklarda XV. yüzyılda yapılan bu câmiden hep 'Hüdâverdi Câmîi' olarak söz edilmiştir, fakat bazen 'Hüdâverdigâr' şeklinde yazıldığını görürüz. Günümüzde Lüleburgaz'da Osmanlı pâdişahının ismi bir caddeye verilmiş ve bu isim 'Murat Hüdâverdigâr Caddesi' olarak yazılmıştır.

Hüdâverdigâr Câmîi'nin, Kurşunlu Han yapılırken inşâatta çalışan işçiler tarafından günlük ibâdetlerini yerine getirmek için "bir gecede" 7 x 7 m ebâdında inşâ edildiği ve 49 metre karelik bir alana sahip olduğu bildirilmiştir. Câmînin adının bir rivayete göre bir gecede inşâ edilmesinden dolayı Hüdâverdi olduğu söylenmesine karşılık yerel halkın dilinde bu câmî Hüdâverdigâr şeklinde telaffuz edilmektedir.

XV. yüzyıl eseri Kazancılar Câmîi.

Eski Osmanlı kaynaklarında Kurşunlu Han'ın yanında Hüdâverdi Mahallesi'nden söz edildiğini görmekteyiz. Câmî, adını bu mahalleden de almış olabilir. Bir başka kaynakta ise, bu ismin câmînin imamı olan Hüdâverdi Hoca'dan geldiği bildirilmiştir. Taş ve tuğla karışımından yapılan Hüdâverdi Câmîi, 1963 Depremi'nde tahrip olduktan sonra Üsküb İslâm Birliği tarafından 1995 yılında onartılmış ve yeniden ibâdete açılmıştır.

Hüdâverdi Câmîi'ni Sırbistan'ın Yeni Pazar kentindeki *Çalâpverdi Câmîi*'yle birlikte hatırlamakta yarar vardır. Câmî cemaatiyle görüştüğümüzde bize bu câmîyi yapan kişinin bir zamanlar hırsızlık yaptığını sonra tövbe ettiğini ve bu câmîyi yaptırdığını söylemişlerdir. Câmînin anlamının 'çalıp verdi' manasına geldiğini ifade etmişlerdir. Kendilerine Yunus Emre Divânı'nda 'Çalâp' kelimesinin 'Hüdâ' veya 'Allah' anlamına geldiğini söyleyerek, hayrını gizleyen bir Müslümânın veya Müslümânların bu câmîyi yaptırmış olabileceklerini ifade ettik.

Üsküb Fâtihleri Şehitlik Tepesi.

Gâzî İshak Beg'in 1555 Depremi'nde yıkılmış olan türbesinden geriye kalan tek lâhid taşı. Eski fotoğraflarda var olduğunu gördüğümüz baş ve ayak şâhideleri zaman içinde tahrip edilmiştir. Arka plânda oğlunun yaptırdığı Gâzî İsâ Beg Câmîi görülmektedir.

Kale dehliz kapılarından biri.

Vilayet binası altında Vakuf Han.

Dâvut Paşa Hamamı

YAKININDAKİ VE UZAĞINDAKİ KÖPRÜLER

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nü tanımak ve öğrenmek için onu yakınındaki ve uzağındaki tarihî köprülerle birlikte ele almak gerekir. Çünkü insanların kendi aralarında ilişki kurmalarına benzer şekilde, köprüler de her zaman birbirleriyle bağlantılı olmuştur.

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü, yakınındaki diğer tüm köprülerin ağabeyi konumundadır. Üsküb tarihi, Taş Köprü'nün çevresinde döner. Bütün tarihî yapılar, tarihî olaylar ve etkinlikler bir şekilde Taş Köprü ile ilintilidir. Taş Köprü eğitmandir, deneyimdir ve bir anlamda akıl yüklüdür. Makedonya, çok rahatlıkla Taş Köprü çerçevesinde okunabilir.

Yakınındaki Köprüler

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü, Üsküb'ün merkezinde bugün *iç şehir*¹ olarak adlandırılan yer ile, onu sarmalayan bilezik alan ve yakın çevresinde konuşlanan tarihî dört köprünün en önemlisidir. Bu dört köprü şunlardır: *Tahta Köprü*, *Taş Köprü* (Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü), *Demir Köprü* ve *Şimendifer Köprüsü*.

Taş Köprü hâricindeki diğer tarihî köprüler Osmanlıların Üsküb'den ayrılmasından sonra değişik tarihlerde yok edilip yerlerine yenileri yapılırken sadece Taş Köprü bugüne kadar varlığını sürdürebilmiştir.

Yakınındaki köprülerden en önemlisi Demir Köprü'dür. Taş Köprü'nün güneydoğusunda yer alan Demir Köprü'yü resmî yetkililer ve halk farklı isimlerle anmıştır. Bu köprü, Osmanlı zamanında ve demirden yapıldığı ilk yıllarda resmî belgelerde *Mabmut Şevket Paşa Köprüsü* olarak anılırken halk o köprüyü sadece Demir Köprü olarak isimlendirmiş ve hatırlamıştır. Günümüzde, eski köprülerin yerlerine yapılan yeni köprülerin isimleriyle ele alırsak şunları söyleyebiliriz:

- Tahta Köprü'nün yerine Goce (Gotse) Delçev Köprüsü yapılmıştır;
- Taş Köprü eski halini korumaktadır;
- Demir Köprü (Zeleden Most) yerine Devrim Köprüsü yapılmıştır;
- Şimendifer Köprüsü yerine modern Demiryolu Köprüsü yapılmıştır.

İç şehir (küçük yüzük) ve onu sarmalayan bilezik alan (veya büyük yüzük).

Bir zamanlar tarihte var olan komşu köprüler kadar günümüzdeki komşu köprüler ve yakın çevredeki köprüler de önem taşımaktadır. Çünkü günümüzdeki komşu köprüleri ve çevre köprülerini tarihteki komşu köprülerle ilişkilendirerek sürekliliği sağlamak

zorundayız. Günümüzdeki komşu köprüler esas olarak son bir yüzyıllık süre içinde ortaya çıkmıştır.

Günümüzde *İç Şehir* ve ikinci sırada yer alıp onu sarmalayan *bilezik alan* çevresinde eski veya yeni, dokuz köprüden söz edebiliriz. Bu köprüler sırasıyla şunlardır:

- Dönmeler Köprüsü (Pesacki Most - Yaya Köprüsü)
- Islâhâne Yaya Köprüsü
- Tahta Köprü (Goce Delçev Köprüsü)
- Taş Köprü (Kameni Most)
- Göz Köprüsü (Most OKO)
- Sanat Köprüsü (Most na Umetnosta)
- Özgürlük Köprüsü (Sloboda Bridge)
- Demir Köprü (Devrim Köprüsü)
- Şimendifer Köprüsü, Frenk Köprüsü.

Günümüzde Üsküb Büyükşehir Belediyesi sınırları içinde Vardar Nehri üzerine kurulan köprülerin sayısı yirmiye yaklaşmıştır, fakat bunların çoğunun tarihsel ve kültürel bir değeri yoktur.

Ayrıca şehrin tam merkezinde Vardar Nehri üzerine yeni yapılan iki köprüye birlikte (*Göz Köprüsü* ve *Sanat Köprüsü*) şehir, tarihsel kimliğini yavaş yavaş kaybeden bir konuma doğru sürüklenmektedir.

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nü, iç şehirde ve onu sarmalayan bilezik çevresinde yer alan diğer köprülerle birlikte ele alıp incelersek daha iyi tanıtmış oluruz. Çünkü, bir anlamda yakın komşu olarak değerlendirile-

bilecek bu köprüler ve çevresindeki yerleşmeler yaşanan tarihsel olayların ve etkinliklerin, kültürel gelişmelerin ve kentteki değişikliklerin ortak müşâhididirler.

Dönmeler Köprüsü

Dönmeler Köprüsü'nü ilk kez Avni Engüllü'den öğrendik.² Kendisiyle yaptığımız kişisel görüşmede *Dönmeler* kelimesinin bu köprünün ayaklarında oluşan girdaplar nedeniyle o köprüye ad olarak verildiğini söylemişti.

Tarihsel özelliği olmayan o yıllardaki bu tahta köprü, bir tür yaya geçidi niteliğinde imiş. Yerini tam olarak bilmiyoruz. Islâhâne Köprüsü'nün kuzeyinde bir yerlerde imiş. Günümüzde, eski Dönmeler Köprüsü'nün yerine mi yapılmıştır bilmiyoruz ama, o civarda, Amerikan Büyükelçiliği'nin hemen altında, poligon bölgesinde veya belki biraz daha aşağıda Crv Bazaar bölgesinde, Pesacki Most (Yaya Köprüsü) isimli yeni bir köprü bulunmaktadır.

Topaana Mahallesi, Amerikan Büyükelçiliği ve hemen altında Dönmeler Köprüsü

Islâhâne Köprüsü

Islâhâne Köprüsü, İç Şehir ve onu sarmalayan bilezikten oluşan geniş beşgen alanının Vardar Nehri'nin kaynak istikâmetindeki ilk köprüsüdür. Goce Delçev Köprüsü'nün (1971) 250 metre yukarısında yer alır. Yüz yıl önceki tarihte muhtemelen böyle bir köprü bulunmamaktaydı. Günümüzde son yıllarda yapıldığı anlaşılan bu küçük yaya köprüsü, Kale'nin hemen altında kalan sahil kesimini *Islâhâne Parkı* girişine bağlar.

Avni Engüllü bu köprüden söz ederken şu ifadeleri kullanır: “*Sonra önemsenmeyen bir köprü vardır... Ama bizim için önemlidir... Islâhâneye götürür bizi.. Vardar üzerinden geçerek...*” Engüllü'nün belirttiği gibi bu köprü aracılığıyla doğrudan parkın içindeki *Ezerce Restuarant*'a³ ve yeniden yapılmak üzere temelleri atılmış bulunan *Kermes Restaurant*'a ulaşabilirsiniz.

Islâhâne Köprüsü (kalenin kuzey ucunda, sağ altta ince çizgi şeklinde gözükten köprü).

Bu köprüye, Islâhâne Köprüsü adını biz verdik. Çünkü yerel halka sorduğumuzda bize net bir isim söyleyemediler. Is-

lâhâne Köprüsü'nden söz ederken *İdâdiye Mektebi*, *Islâhâne Mektebi* ve *Islâhâne Parkı* hakkında bazı bilgileri ele almadan geçemeyeceğiz. Çünkü incelediğimiz köprüler, yakın çevresinde yer alan diğer yapılar ve düzenlemelerle anlamlılık kazanmaktadır.

İdâdiye Mektebi. İdâdiye Mektebi, Hâfız Mehmet Paşa⁴ (Afuz Mehmet Paşa) tarafından Üsküb'de açılan *sıbyân* ve *rüşdiye* okullarında alınan eğitimden sonra devam edilen bir orta öğrenim kurumu idi. İdâdiye, günümüzde lise eğitimine denk gelmektedir. Yatılı ve gündüzlü olarak eğitim veriyordu. İdâdiye, sekiz yıllık bir süreye sahipti ve her dinden öğrenci bu okula devam edebiliyordu. İdâdiler başlangıçta askeri okullara hazırlık niteliğinde eğitim verirken iken Rüşdiye'lerin yaygınlaşmasıyla orta öğrenim kurumları haline gelmiştir. Üsküb İdâdisi (Mekâtib-i İdâdi-i Mülki) o yıllarda Mekteb-i Sultâniye olarak da anılıyordu. N. Tençev'e göre, 1911 yılında Sultan V. Mehmet Reşad'ın Üsküb ziyaretinde padişah *Sultâniye* yani saray olarak düzenlenen *Islâhâne Sanat Mektebi*'nde kalmıştır. Kumbaracı ise, Sultan Reşad'ın *İdâdiye* binasında kaldığı görüşündedir.⁵ Burada Tançev'in yanıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Sultâniye olarak isimlendirilen okullar İdâdi'lerdir.

Üsküb Belediyesi'nin ilk belediye başkanı Sâlih Âsım'a göre İdâdiye binası 1885 yılında yaptırılmıştır.⁶ Demir ise, okulun 1888'de II. Abdül-

hamid Han'ın direktifleriyle açıldığını belirtir.⁷ İdâdîlerin açılmasına öncülük eden Sâid Paşa (1884-1885) bu okulların mimârî planlarının geliştirilmesiyle ilgili şu bilgiyi verir: *Bu cihetle yapacağımız mekteplerin resimlerini, planlarını Avrupa'dan getirme mecburiyeti hâsıl oldu. Paris sefiri Esat Paşa'dan muhtelif mektep resim ve planlarını talep ettim. Vurûdunda Maarif Nezâretine verilerek bunlar tab ile Vilâyetlere gönderilmişti ki vücûda gelen mekâtib-i İdâdîyenin eşkâl ve taksîmatı Paris mekteplerinininkine mutâbiktir.* (Bk., N. Birol, "XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilâyeti'nde Müslümân Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri," AÜ, TAED, s.18.

Bugün *Mekteb-i İdâdîye* binasının sadece ön cephesindeki sütunlu giriş bölümü kalmıştır ve harap haldedir. Bu sütunlardan birine 1935 yılında Vardar Nehri'nin taşması ve suyun yükselmesi sonucu suyun yükseldiği yer işaretlenmiş ve o yılın tarihi atılmıştır. Tarihte Mekteb-i İdâdîye binası Üsküb'ün simge eserlerinden biri konumunda idi ve aynı zamanda bulunduğu semtte, ilçe belediyesine ad olmuştu.

İdâdîye binası bir süre sonra öğretmen yetiştiren *Dâr-ül Muallimîn* - Öğretmen Okulu (Učitelska) binasına dönüştürülmüştür.⁸ Günümüzde Merkez Belediyesi'nin avlusu içinde kalan bu bina 1908 yılında öğretmen yetiştiren bir kurum olarak hizmet vermiştir.

Bugün yıkılmış ve sadece giriş kapısı kalmış olan sözkonusu binanın orijinaline uygun olarak yeniden inşa edilmesi ve topluma kazandırılması şehrin tarihsel kimliğini güçlendiren bir işleve sahip olacaktır.

Mekteb-i İdâdîye ve arka planda Mekteb-i Islâhâne.

Islâhâne Mektebi. Yüzyılı aşkın bir süre önce *Islâhâne Köprüsü*, *Islâhâne Mektebine* giden yolun üzerindeymiş. Kaynaklarda Islâhâne Mektebi'nin yapılmasına o yıllarda belediye başkanı olan *Sâlih Âsım*'ın öncülük ettiği belirtilir. Mekteb-i Islâhâne'nin bir benzeri 1863'te Mithat Paşa tarafından Niş'te açılmıştır. Bu tür okullar daha sonra Rumeli'ndeki önemli ve büyük şehirlerin hepsinde görülmeye başlanmıştır.

Şimdi *Şehir Parkı* (Gradski Park) adıyla anılan ve ortasında büyük bir havuz bulunan bu yerde çok önceleri 10-14 yaş grubundaki yetim ve öksüz çocukların eğitildikleri, bazılarının Islâhâne Mektebi⁹ bazılarının da Sanâyi Mektebi (Mekteb-i Sanâyi) olarak isimlendirdikleri bir Sanat Okulu (Craftmanship School) varmış.¹⁰ Sâ-

lih Âsım'a göre, İdâdiye'den 11 yıl sonra 1896 yılında yapılan ve öğrenim süresi altı yıl olan bu okulda "terzilik, kunduracılık, marangozluk, oymacılık, matbaacılık ve musikî dersleri öğretilirmiş".¹¹ Mükemmel bir müzik bandosu varmış. Öğrenciler farklı dinlerden alınır ve %90'ı ücretsiz kabul edilirmiş. Sâlih Âsım, bu okulun halktan oluşan bir komisyon tarafından yönetildiğini belirtmiştir.

Ünlü, ise bu okulun 1 Eylül 1897'de hizmete sunulduğunu bildirir. Yine Ünlü'den öğrendiğimize göre, "Üç katlı olan binada dershânelerin yanı sıra atölye, yatakhâne, yemekhâne, câmi, hamam ve vilâyet matbaası için bir dâire mevcut" imiş.¹²

Günümüzde, faaliyetlerini 1912 yılına kadar sürdüren Islâhâne Parkı'ndaki üç katlı Sanat Okulu'na ait herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Kumbaracı eserinde Islâhâne Mektebinin giriş kapısı üzerindeki H. 1313 (M. 1896) tarihli 'iki bölümden oluşan' mermer kitabesinin fotoğrafına yer vermiştir. Binanın İdâdiye okulunun bitişiğinde olduğu bilinmektedir. Günümüzde *İlinden Bulvarı'nın* hemen sağında park girişinde yer alan mermer havuz civarında bulunduğunu tahmin etmekteyiz. 1963 yılındaki depremde hasar gördüğü ve daha sonra yıkıldığı bildirilmiştir.¹³ Bazılarına göre ise, kasden yıktırılmıştır. Islâhâne Mektebi'nin giderleri Kosova Vilâyet Matbaası, Katlanova Kaplıcaları ve Kermes Lokantası'nın gelirle-

rinden karşılanmakta imiş. Islâhâne Mektebi'nin Osmanlıların çekilmesinden sonra nasıl değerlendirildiğine ilişkin bir bilgi bulunamamıştır.

Islâhâne Parkı. Islâhâne Parkı, Kosova eyaleti vâililiğini yapan Hâfız Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. İnşâ tarihi olarak 1896 yılı gösterilir.¹⁴ Adını içinde barındırdığı aynı yıl yapılan Islâhâne Mektebi'nden almıştır.

Günümüzde ise *Gradski Park* (Şehir Parkı) olarak anılmaktadır. Bu parkın Islâhâne olan eski adını şehirde sadece yaşlılar hatırlamaktadır.

Nehrin güney yakasında 486.000 metre karelik büyük bir alan kaplayan¹⁵ bu parkta yer alan Kermes Restaurant'ını yeniden açmak ve canlandırmak için çalışmalar yapılmaktadır.

Kermes Lokantası olarak bilinen bu yerin Osmanlı sonrasında içkili pub veya gazino haline getirildiğini biliyoruz. Kermes binasının aslında bir Osmanlı beyine veya paşasına ait olduğu ve bu beyin sözkonusu konağı Osmanlı zamanında Üsküp Belediyesine hibe ettiği ifade edilmektedir.¹⁶ Fakat zaman içinde park genişlemiş ve Kermes binası parkın içindeki merkezî önemini kaybetmiştir. Günümüzdeki tartışma, Kermes Lokantası'nın orijinaline uygun olarak yapıp yapılmayacağıyla ilgilidir. Yapılan inşâata bakılırsa, yeni bina eski binanın orijinal özelliklerini taşımayacaktır. Böyle olunca tarihsel süreklilik ve otantiklik kaybolmakta, büyük masraflarla yapılan binalar sıradan yapılar haline gelmektedir.

1900'lü yıllarda Islâhâne Parkı'na atlarla çekilen tramvay hattıyla ulaşılmış. Bu tramvay arabası ve demir rayları Viyana'dan 50 altına satın alınarak *Abdullah Hacı Mehmet* tarafından servise konulmuş. Tramvay hattı Islâhâne Parkı ile Burmalı Câmi arasında çalışıyormuş. Üsküb *Yıldız Gazetesi*'nin 22 Teşrin-i Sâni 1325 tarihli (1907) sayısında bu gelişmeden şu şekilde söz edilmiştir: *Üç günden beri Taş Köprü'den Sanâyî Caddesine doğru (dekovil) demir hatları döşeniliyor. Evvelce getirilmiş öylece kalmış olan iki güzel araba bu hat üzerinde işleyecektir. Bundan belediye istifâde edeceği gibi o cibetlerde bulunan kışta yağmur, çamur, yazda toz toprak içinde yuvarlanan bir çok hâne halkı, bâ husûs Sanâyî, İdadî ile beraber Dar-ül Muallimîn ve Bulgar Rubanî Mektepleri de müstefîd olacaktır.*¹⁷

1900'lü yıllarda Atlı Tramvay.

Atla çekilen tramvay arabasının raylarına veya o zamanki görünümüne ilişkin temiz görümlü bir fotoğraf bulamadık, fakat okuyucularımıza fikir vermek için

başka bir şehirde o zaman uygulanan sisteme ilişkin temsili bir resim vermemizin uygun olacağını düşündük.

Islâhâne Parkı'nın önemli bir özelliği de Burmalı Câmi'nin revâklarında (son cemâat yerinde) bulunan sütunların ve sütun başlıkları ile sütun kâidelerinin bu parkta hâlen süs olarak kullanılıyor olmasıdır. Bazıları bu sütunların yıkılan Ordu Evi'ne ait olduğunu söyleseler de şehirde yaşayan yaşlılar bu sütunların Burmalı Câmi'ye ait olduğuna ifade etmişlerdir.

Parkta altı sütundan dördü bulunmaktadır. Diğer iki sütunun ne olduğu bilinmemektedir. Yine parkta mukarnaslı (stalaktitli) beş sütun başlığı, iki sütun kaidesi değişik yerlere dağıtılmış durumdadır. Bazı sütun başlıkları ise çiçek saksısı olarak kullanılmıştır. Burmalı Câmi'nin inşâsı halinde umarız bu sütunlar ve kâideleri yeniden işlevini yerine getirir.

Islâhâne Parkı'nda Burmalı Câmi sütunları üzerine konan şebek heykelcikleri.

Son yıllarda Gradski Park'da yer alan bu sütunların üzerine maymun veya şebek heykelciklerinin yerleştirilmiş

olması ne garip bir uygulamadır. Hangi psikolojiyi yansıtmakta ve hangi muzdarip ruh halinin bir yansımasını bize vermektedir? Derin bir ‘ah!’ çekip üzülmez misiniz? Taş Köprü’nün güneybatısında kalan Islâhâne Parkı ve çevresi o yıllarda, kuzey yakasındaki câmilerle dolu dini mekanlar ile alışveriş merkezlerinden sonra şehrin eğitim ve rekreasyon merkezi olarak gelişme göstermiştir.

Tahta Köprü - Delçev Köprüsü

Şimdiki iç şehir (bazı yazarlar tarafından ‘küçük yüzük’ olarak da isimlendirilmektedir) ve bilezik sarmalı kapsamında düşünürsek Tahta Köprü, Vardar Nehri’nin kaynak tarafında Islâhâne Köprüsü’nden sonra gelen ikinci tarihî yapıdır. İlk inşâ tarihini bilmiyoruz. İlk biçimi 1900’lü yıllarda yapılmış olmalıdır. Daha ihtimamli olarak 1910’lu yıllarda, yenilenen Osmanlı Tiyatro binasının faaliyete geçmesinden sonra yapılmıştır.

Taş Köprü’nün 250 metre kadar yukarısında, eski Yahûdi Mahallesi’yle sonradan güney yakasında gelişen yeni Yahûdi Mahallesi’ndeki pasajı birbirine bağlayan bir Tahta Köprü bulunmaktaydı ve bu isimle meşhur olmuştu. Tahta Köprü de tarihî süreç içinde değişik isimlere sahip olmuştur:

- Tahta Köprü
- Yahûdi Köprüsü
- Çifutâne Köprüsü
- Piyâde Köprüsü
- Goce Delçev Köprüsü.

Sâlih Âsım, “...tiyatro binasının yanında Ago[p] Paşa tarafından yapılmış bir tahta köprü vardı. 1916 yılında Vardar Nehri’nin taşmasıyla yıkıldığından şu anki köprüyü belediye yaptırmıştır.” der ve bu köprüyü ‘Piyâde Köprüsü’ olarak isimlendirir. Ermeni asıllı olan Agop Kazazyan Paşa, 1885 yılından itibaren Abdülhâmid’e Maliye Bakanı olarak hizmet etmiştir ve Tahta Köprü’yü de muhtemelen o yıllarda yaptırmış olmalıdır.

Agop Kazazyan Paşa.

Yüz yıl önce Müslümân halktan bazı kişiler bu köprüyü ‘Çivutâne Köprüsü’ olarak isimlendirmişlerdir. ‘Çivutâne Köprüsü’ Yahûdi Köprüsü anlamına geliyordu. Çivutâne, günümüzde artık kullanılmayan bir kelimedir. Arapça *ye-hûd*’dan Farsçaya *cubûd*, Farsçadan da dilimize *çift* olarak geçmiş ve Rumeli topraklarında ise *çivutâne* olmuştur.

Kaynaklarda Tahta Köprü’nün “Yahûdi Mahallesi ile Pasajı birbirine bağladığından” söz edilir. Nehrin batısındaki pasajın bir iki kasap ve üç dört manavdan oluşan sıra dükkanlı küçük bir çarşıcık olduğu bildirilmiştir. Tahta

Köprü, Yahûdi Mahallesi'nin köprüsü idi. Bu mahallede yaşayan kişiler o yıllarda *Cemâat-i Yahûdiyân* olarak isimlendiriliyorlardı. Mahalle İngilizce kaynaklarda Jewish Quarter olarak adlandırılmıştır. Makedonlar ise bu mahalleyi Evrejsko Maalo olarak isimlendirirler.¹⁸

Tahta Köprü'nün hemen üst tarafında, muhtemelen 1905 yılından 1917 yılına kadar varlığını sürdürebilen bir câmi varmış. Bu mabed Kale'nin alt köşesinde yeni yapılan burcun hemen altında imiş. Uzaktan çekilen tarihî fotoğraftan çıkarabildiğimiz kadarıyla bu mabed günümüzdeki Goce Delçev Köprüsü'nün hemen kuzeyinde yer alan yuvarlak alanının üzerinde bulunuyormuş. Bugün bu câminin ne adını hatırlıyoruz ne de elimizde onu yakın planda gösterecek daha iyi bir fotoğraf var. Biz bu mabede 'Tahtakale Câmii' adını verdik.

Tahtakale Câmii'nin yerindeki yuvarlak alan.

Osmanlıların Üsküb'den çekilmesinden sonra Tahta Köprü daha çok o mahalleye yakınlığı nedeniyle bir kısım insanlar tarafından "Yahûdi Köprüsü"

olarak isimlendirilmiştir. Fakat halkın çoğunluğu "Tahta Köprü" terimini kullanmıştır. Osmanlının son zamanlarında Tahta Köprü'nün su baskınları nedeniyle belirli yıllarda yıkıldığı ve küçük yer değişiklikleriyle aynı yerde yeniden yapıldığı bilinmektedir. Bu durumu 1916 tarihli eski bir fotoğraftan da tespit etmek mümkündür. Son olarak 1963 yılındaki depremden bir yıl önce 1962 yılında gerçekleşen büyük sel âfeti sırasında yıkılmış ve bir daha yapılmamıştır. Tahta Köprü'nün 70-75 yıllık bir ömrü olmuştur ve bu süre içinde en az üç kez onarılmış veya yeniden yapılmıştır.

Tahta Köprü (Güneybatı Kesimi).

Tahta Köprü'nün yıkıntıları ve temel kazıkları 1971 yılında bütünüyle temizlenerek yerine depremden sonra çift geliş ve gidişi bulunan ve Belgrad'a kadar uzanan yol üzerinde Makedonya devrimci örgüt lideri Goce Delçev¹⁹ (1872-1903) adına 40 metre genişliğinde devâsa bir köprü yapılmıştır. Günümüzdeki Goce Delçev Köprüsü tam Tahta Köprü'nün üstünde veya hizasında olmayıp Tahta Köprü'nün bir miktar daha üst tarafında kalmıştır.

Tahta Köprü veya günümüzdeki Goce Delçev Köprüsü'nün bulunduğu yer, aynı zamanda eski Vardar Nehri'nin adacıklar oluşturarak çatallı aktığı veya Kale'nin yukarısında bulunan nehir kenarındaki un değirmenine su getirmek için oluşturulan kanal suyunun tekrar Vardar Nehri'yle buluştuğu bir yerdi. Ana akıntıdan ayrılan bu kolun Osmanlı Tiyatrosu yakınlarındaki bir bölümünün önce üstü örtülmüş ve daha sonra bu kanal doldurularak kara parçası haline getirilmiştir.

Şehirde yaşayan mimar Yusuf Edip Bey'in bildirdiğine göre, eskiden Vardar Nehri'nin bu bölümünde (Kale'nin ön bölümünde veya biraz daha arkasında - sürücü okullarının acemi şoför pisti olarak kullandıkları yerde olabilir.) ve hemen sâhil kesiminde Osmanlı askerî iâşe kumandanlarından olan Şâban Paşa'nın konağı ve bir un değirmeni varmış. Eski fotoğrafları incelediğimizde biri Kale'nin ön bölümünde ve diğeri Kale'nin biraz arka kısmında kalan iki farklı bina kompleksi olduğunu görürüz. Bizim kanaatimiz, Kale'nin arka tarafına kalan bina kompleksinin Şâban Paşa'ya ait olabileceği yönündedir.

Fakat şimdi ne değirmenden ne de bu konaktan bir iz kalmıştır. Sahil şeridi, hızlı yürüyüş bandı ve sportif etkinlik alanı haline getirilmiştir. Goce Delçev Köprüsü'nün güney yakasında başbakanlık binaları, hükümet binası ve yakın karşısında ise 1970

yılında yapılan Büyük Postahâne binası (Makedonska Pošta) bulunmaktadır. 1979 yılında yapılan ve *futuristik sosyalist realizm* özelliğine sahip olduğu iddiâ edilen bu bina pek çok Makedonyalı tarafından çirkin bir beton yığını olarak tanımlanmıştır.

Aslına bakılırsa modern Delçev Köprüsü'yle modern postahâne binası birbirini tamamlamaktadır. Fakat ne yazık ki bu bütünlük aynı zamanda tarihsel doku ve tarihsel şehir kimliğinin bozulmasına yol açmıştır. Büyük Postahâne binasının hemen yanında bulunan Telekomünikasyon Binası ise 1974 yılında inşâ edilmiştir.

Günümüzde Goce Delçev Köprüsü'nün hemen altında, eski adıyla *Üsküb Halk Tiyatrosu* ve ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra yeni adıyla *Makedonya Ulusal Tiyatrosu* yapılmaktadır.²⁰

Makedonlar tiyatro binasını nehrin bu bölümünde yaparken esas olarak Osmanlı tiyatro binasını temel almışlardır. Kaynaklara göre bu yeni tiyatro binasının yerinde eskiden Osmanlı Tiyatro Binası vardı ve girişi Taş Köprü'ye bakıyordu. Tiyatro binası muhtemelen Delçev Köprüsü'nün güneyinde değil, tam üstündeydi. Fakat önemli olan konu şudur. Gerek eski Halk Tiyatrosu ve gerekse yeni yapılan Ulusal Tiyatro Binası nereden bakılırsa bakılsın Osmanlı Tiyatro binası geleneğinin bir devamıdır. Fakat bu binalar arasında önemli bir mâhiyet farkı vardır ve o da Osmanlı Tiyatro

Binası'nın Taş Köprü'nün ve Kale'nin görüntüsünü asla gölgelemediğidir.

Günümüzde plâni, yapılan uluslararası yarışma sonucu belirlenerek inşa edilen tiyatro binası ve müze kompleksi devâsa kütleleriyle hem tarihî eserlerin görülmesini ve seyredilmesini engellemekte, hem de şehrin kuzey kesimi ile güney kesimi arasında sadece fizikî değil, psikolojik bir perde olarak da yükselmektedir.

Eski tarihlerde Tahta Köprü'nün yukarısında kalan Osmanlı Tiyatro Binası'ndan söz etmişken bânisini de anmadan geçemeyiz.

Osmanlı Tiyatro binasını Hâfız Mehmet Paşa'dan sonra vâililik görevine atanan *Mahmut Şevket Paşa* yaptırmıştır. Tiyatro binasının yapılma nedeni, Üsküb'de yabancı ülkelerden gelen seyyar tiyatro gruplarının sayısının ve tiyatroya olan ilginin artması, bu nedenle özel bir tiyatro binasına ihtiyaç duyulmasıdır.²¹ Bina 1906 yılında inşa edilmiştir. O yıllarda Şubbân-ı Vatan gençlerinin de bu yapıyı kullanmaları nedeniyle onlar tarafından Şubbân-ı Vatan Tiyatrosu (Vatan Geçlerinin Tiyatrosu) olarak da isimlendirilmiştir.²² 1912 yılında Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine 1913 yılında yakılmıştır.²³

Mahmut Şevket Paşa.

Osmanlı Tiyatrosu'nda ilk yıllarda "Vatan Yâhut Silistre", "Yurdumuz", "Napoleon Bonapart", "Nasıl Oldu?", "Genç Osman" "Târık" ve Şemsettin Sâmî'nin yazdığı "Besa Yâhud Ahde Vefâ" gibi çeşitli oyunlar oynanmış ve bu tiyatronun aynı zamanda Makedonya'da Karagöz Oyunları'nın gelişmesine ve yerleşmesine önemli bir katkısı olmuştur.²⁴ Duygu yüklü *Vatan Yâhut Silistre* gibi oyunlar Üsküb'de bir taraftan izlenme rekorları kırarken diğer taraftan şehrin Müslümân halkının önemli bir bölümü, Batı kaynaklı 'tiyatro' gelişmesine mesâfeli kalmayı tercih etmiştir. Diyebiliriz ki, tarihî açıdan Makedonya'daki tiyatro binalarının büyük ağabeyisi Osmanlı Tiyatro Binası'dır.²⁵

Osmanlıların ayrılmasından sonra bu tiyatro binası 1914 yılında Sırp tarafından yeniden faaliyete geçirilmiştir. 1914'te açılan tiyatro binasının hangisi olduğunu bilmiyoruz. O yıllardaki tiyatronun yönetmeni, tanınmış Sırp komedi yazarı *Branislav Nusiç* olmuştur. 1913 yılında çıkan yangında kül olan eski tiyatro binasının yerinde 1927 yılında yeni bir bina inşa edilmiştir. Sırp biraz da Osmanlıya nazîre olması düşüncesiyle, bu kez heybetli bir kütleyle sahip çevresindeki Yahûdi Mahallesi binalarıyla uyum göstermeyen başka bir tiyatro binâsı yapmaya karar vermişlerdir. 1927 yılında yaptıkları bu binâ 1963 depreminde yıkılınca Makedonlar Sırpların yaptıkları bu binâyı aynı veya yakın yerde yeniden inşa

etmeye karar vermişler ve 2007 yılında binânın temelini atmışlardır. Beton ve çelikten yapılan bu binâ artık yangın ve depremlerle kolay kolay yıkılmaz. Ancak bu hâliyle, “Vardar’ın tarihsel sit alanına kondurulmuş, tarihî dokuyu dikkate almayan, ölçsüz ve orantsız bir bina” değerlendirilmesinden de kurtulamayacaktır. Köprüler sadece birer taş âbidesi değildirler. Osmanlı köprüleri resamlara, grafikerlere, şâirlere ve edebiyatçılara ilham vermiş; onların sevinç, üzüntü ve ümitlerini dile getirmelerine neden olmuş, böylece millet - ümmet kültür mayasının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Köprüler ve nehirler, insanlarda duygu seli yaratan eserlerdir. Tarihî olaylar ve anılar onlarla birlikte anılır ve onlarla birlikte yaşanır. Soluk görüntülü resimleriyle, adına yazılan şiirleriyle ve bir yüzyıldan fazla bir süre üzerinde taşıdığı insanların torunlarına bıraktığı anılarıyla Abdülhâmid Han’ın eseri, Tahta Köprü gönüllerde yaşamaya devam edecektir.

Göz Köprüsü

Temeli 2010 yılında atılan yeni yaya köprüsüdür. Taş Köprü’nün çok yakınına yapılmış olması nedeniyle eleştirilmekte ve Taş Köprü’yü gölgeleme amacına yönelik yapıldığı iddiâ edilmektedir. Göz Köprüsü denmesinin sebebi, köprünün “çekik bir göz” gibi orta bölümünün göz şeklinde yapılmış olmasındandır. Tarihî kimliği olmayan bu yapı, kuşkusuz Taş Köprü’nün sosyal etkinliklerde ortaya çıkan

yoğun yaya trafiğinin bir bölümünü alacaktır. Fakat şu soruyu sormadan da edemiyoruz: Acaba Taş Köprü gözlerden kaçırılmak, kaderiyle başabaşa bırakılarak yalnızlaştırılmak mı istenmektedir?

Sanat Köprüsü

Temeli 2011 yılında atılan ve 2012 yılında tamamlanarak üzeri heykellerle donatılmaya başlanan, sadece yayalara açık bir yapıdır. 83 m uzunluğunda ve 9,20 m genişliğindedir. Her iki tarafının da heykellerle donatılması nedeniyle Sanat Köprüsü adı verilmiştir (Most na Umetnost). Köprünün üzerinde 14 ilâ 29 arasında heykelin bulunması plânlanmıştır. Bu heykellerden birinin de Üsküb’lü şair, Necati Zekeriyâ’ya ait olması öngörülmüştür. Özgürlük Köprüsü’ne yakın bir konumdadır.

Özgürlük Köprüsü’nün dar kaldırımları önemli etkinliklerde yaya geçişlerine yeterli olmayacağından bu yaya köprüsü kullanılabilir. Fakat öyle anlaşılmaktadır ki bu köprü bir tür açık hava müzesi niteliğinde olacaktır.

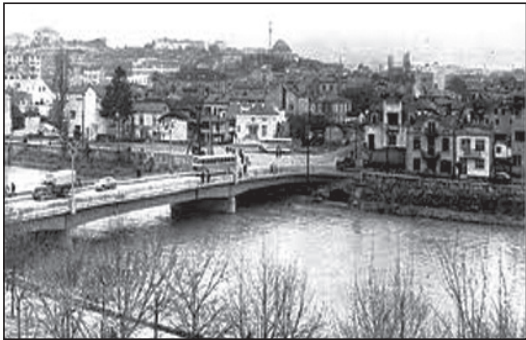
Yapım aşamasında Göz Köprüsü.

Amacı yayaların geçişini sağlamaktan çok, insanlara sanat ürünü sayılan heykelleri seyrettmek; Makedon kahramanlarını tanıtmak, milliyetçilik duygularını güçlendirmek, ziyaretçilerin ve turistlerin ilgisini mümkün olduğunca Taş Köprü'den uzaklaştırmaktır.

Özgürlük Köprüsü – Holiday Inn Köprüsü

Taş Köprü'den güneydoğu yönüne doğru gidildiğinde yeni yapılan Göz ve Sanat Köprüleri'nden sonra başka bir köprüyle karşılaşılır ki, bu yapının adı pek bilinmez. Göz ve Sanat köprülerine isim verilmesiyle şimdi bu köprü'nün de ismi duyulmaya ve halk arasında yaygınlaşmaya başlamıştır: Özgürlük Köprüsü.

Özgürlük Köprüsü olarak adlandırılmasının nedeni Makedonya Cumhuriyeti'nin 8 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanması nedeniyle dir. Özgürlük Köprüsü 1936 yılında yapılmıştır. Devrim Köprüsü'nden daha eski tarihlidir. Günümüzde Holiday Inn Oteli'nin yanında ve Sen Naum Caddesi'nin üzerindeki bu köprü, şehirde yaşayan Müslümânlar tarafından yakınındaki otelin ismiyle anılır ve 'Holiday Inn Köprüsü' olarak isimlendirilir.

Özgürlük Köprüsü.

Holiday Inn Oteli'nin karşısında geniş bir otopark bulunmaktadır. Depremden önce bu otoparkın yerinde eski Üsküb Üniversitesi'nin binaları bulunmaktaymış. Yaklaşık 80 yıllık geçmişi olan Özgürlük Köprüsü'nün bizim için tarihî bir anlamı yoktur.

Demir Köprü - Devrim Köprüsü - MANU Köprüsü

Yüzyıl önce Demir Köprü olarak biliniyordu. Tarihî süreç içinde bir çok isme sahip oldu. Günümüzde ise Devrim Köprüsü olarak isimlendirilmektedir (Revolution Bridge). *Centar Beledijesi* sınırlarındaki Koço Racin Bulvarı'ndan *Čair Beledijesi*'ndeki Krste Misirikov Bulvarı'na uzanan cadde üzerinde bulunur. Devrim Köprüsü, Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi (MANU) binâsının yanından geçen cadde üzerindedir. Eski tarihli köprüler arasında, Taş Köprü'den sonra araç ulaşımına açılan ikinci önemli yapıdır. O tarihlerde daha Özgürlük Köprüsü yapılmamıştı. Bu nedenle eski Üsküb resimlerinde Taş Köprü'den sonra yapılan anlamında Yeni Köprü olarak isimlendirilmiştir.

Başka bir görüşe göre o tarihlerde bu köprüye açılan "Yeni Cadde" isimli bir cadde yapıldığından halk tarafından köprüye bu ismin verildiği söylenmektedir. Osmanlılar zamanında Fransızlar tarafından çekilmiş bazı fotoğrafların üzerinde Demir Köprü'den Nouveau Pont (Yeni Köprü) olarak söz edilmektedir.

Taş Köprü ile Şimendifer Köprüsü arasında yer alan bu köprü Mahmut Şevket Paşa tarafından 1905 yılında²⁶ “tecdîden” yaptırılmıştı, o nedenle bu adla anılıyordu. *Tecdîden* kelimesini nasıl yorumlamak gerekir? Bize göre, eski tahta köprünün yerine yaptırılmış olması nedeniyle bu kelime kullanılmıştır.

Osmanlıların çekilmesinden sonra köprü halk arasında Demir Köprü adıyla meşhur olmuştur. Sırp şehir hâkim olduktan sonra köprüye Kumanova Savaşı'nı yöneten ve Birinci Ordu Komutanı olan General Petar Boyaviç'in adını vermişlerdir. General Petar Boyaviç 1913 yılında Londra'da Osmanlılarla yapılan barış görüşmelerinde askerî uzman ve delege olarak katılmıştır. 1912'de Osmanlıların şehirden çekilmelerinden iki yıl sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında şehir Alman işgaline uğramış ve bu kez köprüye Alman Generali Wilhelm Splatzi'nin ismi verilmiştir.

Demir Köprü.

Böyle olunca Demir Köprü'nün birden fazla adı olmaktadır:

1. Tahta Köprü
2. Mahmut Şevket Paşa Köprüsü
3. Petar Boyaviç Köprüsü
4. Demir Köprü
5. Kaiser Wilhelm Splatzi Köprüsü
6. Yeni Köprü
7. Devrim Köprüsü
8. MANU Köprüsü

Partizanlar, depremden sonra 1965 yılında aynı yerde ikinci kez yapılan bu köprüye Devrim Köprüsü adını vermişlerdir (Mostot na Revolucijata).

Üsküb'de yaşayıp yaşı 70'in üzerinde olan kişiler eski Demir Köprü'yü hatırlamaktadırlar. Köprünün 6 Nisan 1941 yılında İtalyan, Alman ve Bulgar işgalcilerinin Üsküb'ü bombalaması sırasında hasar gördüğü ve kısmen yıkıldığı bildirilmiştir.²⁷ Bazı kaynaklarda Demir Köprü'nün ilk nüvesinin Osmanlılar zamanında tahtadan yapıldığı ve daha sonraki yıllarda Demir Köprü'ye dönüştürüldüğü iddia edilir. Bu görüşün doğru olması gerekir, çünkü elimizde bu görüşü destekleyen o yıllarda çekilmiş bir kaç fotoğraf bulunmaktadır.

Günümüzde MANU Köprüsü, Devrim Köprüsü veya eski Demir Köprü'nün yerine yapılan Yeni Köprü.

Bu fotoğraflardan eski Tahta Köprü'nün girişinde bir kontrol kulübesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca köprünün sağ tarafında köprüden önce ve köprüden sonra iki su değirmenine ait çarklar (su dolapları) göze çarpmaktadır. Eski fotoğrafları incelediğimizde Demir Köprü'nün suyun içinde üç ayağının bulunduğunu, köprü ayaklarının eliptik yapılı 20 x 30 x 20 cm'lik blok taşlarla örülmüş olduğunu görmekteyiz. Taş ayaklarının üzerine demir kolonlar çekilmiş ve kenarlarında çapraz bağlantıları bulunan demir korkuluklar kullanılmıştır. Köprüde yoğun bir şekilde demir kullanılmış olması nedeniyle şehir halkı bu köprüye kısaca 'Demir Köprü' adını vermiştir. Aslında Üsküb şehir halkının günlük konuşma dilinde Taş Köprü dışında diğer köprüleri isimleriyle tanımlama geleneği bulunmamaktadır. Köprülere bu kadar çok isim verilince bunu normal karşılamak gerekir. Yer târifı yapılırken insanlar kestirme sözcüklerle konuşmakta ve diğer köprüleri çevresindeki caddeler veya büyük binalarla tarif etmektedirler. Üsküb'lü Müslümânlarda günümüzde bu köprüyü tarif edecekleri zaman "MANU Binası'nın yakınındaki Köprü" ifadesini kullanırlar veya kısaca "MANU Köprüsü" ismini verirler.

1911'de Üsküb'ü ziyaret ettiği zaman Sultan V. Mehmet Reşat'ın faytonuyla Demir Köprü'den geçtiği belirtilir. II. Abdülhâmit'ten sonra tahta çıkan Sultan V. Mehmet Reşat, Balkan gezisi kapsamında 11 Haziran

1911 yılında trenle Üsküb'e geldiğinde ikinci namâzını kılmak için, dört atın çektiği özel faytonuyla Sultan Murat Câmîne²⁸ Taş Köprü'den geçerek gitmiş ve dönüşünde ise "Demir Köprü" veya bazılarının deyişiyle "Demirli Köprü" yolunu kullanmıştır.

Sultan II. Murat Câmîi.

Sultan V. Mehmet Reşat'ın Üsküb'ü ziyaretinden söz etmişken gerçekleştirdiği "hayırlı bir iş"ten de söz etmeden geçemeyiz. Sultan V. Mehmet Reşat bu ziyaretinde aynı zamanda Vardar Nehri'nin kıyısında, bugünkü MANU binasının çevresinde Üsküb Üniversitesi'nin de temelini atmış, fakat ne yazık ki, kısa bir süre sonra Balkan Savaşı'nın patlak vermesiyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır.²⁹ Üç günlük şehir ziyaretine üniversite temelini atma törenini de ilâve eden Sultan V. Mehmet Reşat bu topraklara Osmanlının imâr faaliyetinden sonra bilimsel bilginin temellerini de atmıştır. Önemli olan temeli atmaktır. Müesseseler, sonuçta hep başkaları tarafından bitirilir ve açılır. Diyebiliriz ki, Sultan V. Mehmet Reşat'ın faytonuyla Taş Köprü'den geçip temel

atması adına Taş Köprü, Üsküb'de yüksek öğretim alanına açılan bir kapı olmuştur aynı zamanda...

Demir Köprü'nün ilk hâlinde yaya geçişleri için özel bir bölüm yapılmamışken daha sonraki yıllarda her iki tarafına ayrı demir parmaklıklar yapılarak yaya geçişi bölümleri ilâve edilmiştir.

1963 Depremi'nden sonra, 1965 yılında Demir Köprü'nün yerine bizim MANU Köprüsü adını verdiğimiz betondan başka bir köprü yapılmıştır. Demir Köprü'nün ayak kalıntıları MANU Köprüsü'nün hemen altında görülebilmektedir. Belirtmemiz gerekir ki 2011 yılında yeniden tasarlanan ferforje demir korkulukları ve 22 yeni aydınlatma direğiyle daha estetik bir görünüme kavuşmuş olsa da modern MANU Köprüsü'nün hiç bir özelliği yoktur. Yeni yapılan altın rengine boyanmış süslü demir korkuluklar ona bir mânâ kazandırmamıştır. Fakat seçifi olan Mahmut Şevket Paşa Köprüsü, en azından tarihî kişiler ve olaylarla ilgili olduğundan tarihsel bir anlamlılığa sahipti. Sadece hâtıra yüklü yapılar anlamlıdır. Çünkü insanlar bu yapılarda kendilerinin, ailelerinin, kimliklerinin ve inançlarının yansımalarını bulurlar.

Bize göre Demir Köprü ile Sultan V. Mehmet Reşat'ın Üsküb'de üniversite binasının temelini atması arasında yakın bir ilişki vardır. Temeli atılan Osmanlı üniversite binasının şimdiki MANU binasının yakın çevresinde olduğunu tahmin etmekteyiz. Sırp'ların üniver-

te kütüphâne binası, Sâlih Âsım'ın bildirdiğine göre Osmanlılar zamanında *Rüşdiye-i Askeriyye Mektebi* imiş. Sırp'lar bu binayı önce Armiya Binası'na daha sonra da Felsefe Fakültesi ve Üniversite Kütüphâne binasına çevirmişler. Osmanlı'nın planladığı üniversite binasının yeri *Askeriyye Mektebi*'nin yakınında bir yerlerde olmalıdır. Sâlih Âsım, Mektebi-i Askeriyye'nin ne zaman yapıldığı hakkında bir bilgi vermemiştir.

Başka kaynaklarda Üsküb Askerî Rüştiyesi'nin 1893 yılında açıldığı ifade edilmiştir. Bu bina 1963 Depremi'nde yıkılmış ve yerine bugünkü MANU binası yapılmıştır. Demir Köprü, Karşiyaka'daki Muhacir Mahallesi'nin (Teşvikiye Mahallesi'nin) ve genişleyen şehrin köprüsüdür. Savaş görmüştür. Çevresinde değirmen çarkları (su dolapları) bulunan eski bir tahta köprünün bilinmeyen bir tarihte sellerle yıkılması üzerine yeniden yapılmıştır.

Önce 'Rüşdiye-i Askeriyye Mektebi' sonra 'Üsküb Üniversitesi, Kütüphâne Binası'.

Eski resimleri incelediğimizde Demir Köprü'nün hem güney hem de

kuzey bölümünde iki ayrı câminin bulunduğunu görmekteyiz. Kuzeydoğu kesiminde MANU Binası'nın 200 m ilerisinde bugünkü Adliye Sarayı'nın yerinde Yelen Kapan Câmii (Ceylan Çavuş Câmii) bulunmaktaydı.

Bu câmi 1978 yılında yıkılmıştır.³⁰ Güney Batı kesiminde ise Demir Köprü'nün 50 m kadar aşağısında, Muhacir Mahallesi'nin bitişiğinde Fâik Paşa Câmii (inşâ tarihi 1883-1884)³¹ ve bir Osmanlı hamamı yer alıyordu. Bu hamam *Muhâdžirski Hammam* veya *Vardar Banya* olarak biliniyormuş.

Günümüzde Fâik Paşa Câmii yerine bir kafe veya pub yapılmıştır. Çevresi ise boş bir arsa olarak durmaktadır. Hamamın üzerinde ise ortasında bir havuz bulunan küçük bir park yapılmıştır. Eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla sadece Muhâcir Mahallesi'nde 1850'li yıllarda en azından üç câmi veya mescid bulunmakta imiş.

Vardar Banya'nın günümüzdeki yeri.

Göçlerden sonra mahallede Müslümanların büyük ölçüde azalmasıyla bu câmiler de zaman içinde yıkılmış ve tarih sahnesinden çekilmiştir. Taş Köprü örneğinde olduğu gibi, bu köprünün giriş

ve çıkışlarında da câmilerin bulunması klasik Osmanlı geleneğini yansıtır. Köprü, câmi, han, hamam, medrese ve yoksullar için aş evi o dönemdeki uygarlığın ve İslâm medeniyetinin temel öğeleridir.

Şimendifer Köprüsü – Demiryolu Köprüsü

Kentin, 'bilezik' kapsamında değerlendirebileceğimiz son köprüsüdür. İlk yapıldığı yıllarda muhtemelen "Şimendifer" ve "Demiryolu Köprüsü" terimleri birlikte kullanılmış olmalıdır (Jelezen Bridge - Gvozden Most - Гвоздени Мост). Fakat, daha sonra demir korkulukları olan Mahmut Şevket Paşa Köprüsü yapıldığından bu köprüyü tek başına Şimendifer Köprüsü olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Demir Köprü'nün güneydoğusunda bugünkü modern demiryolu köprüsünün hemen altında bulunmaktadır.

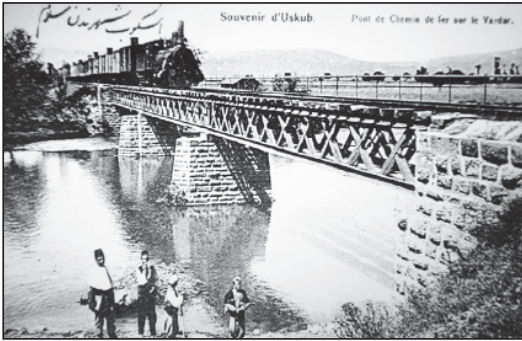
Yelen Kapan Câmii'nin yerinde mavi camlı ve yüksek katlı mahkeme binası.

1895 tarihli eski bir krokiye göre Maacır Maalo'nun uç noktasında olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut Demiryolu Köprüsü, Devrim Köprüsü'nden yak-

laşık 750 metre daha güney tarafta kalmaktadır. Bu köprü de değişik adlarla anılmıştır:

- Şimendifer Köprüsü
- Demiryolu Köprüsü
- Nerezi Köprüsü
- Frenk Köprüsü
- Otobüs İstasyonu Köprüsü

1873 yılında Belgrad-Selanik demiryolu yapılıp³² bu yol Üsküb'den geçince Fransızca tren anlamına gelen *şimendifer* (chemin de fer) kelimesi kullanılarak “Şimendifer Köprüsü” yapılmıştır.³³ Bu yapının bu şekilde isimlendirilmesini ilk kez Sâlih Âsım Bey'in eserinde görüyoruz. Şimendifer Köprüsü o yıllarda nehrin güney kesimindeki “maacir maalesini” (madzhar maalo - madzirov neigborhood, madzirov Stallion) nehrin kuzey kesimindeki Hacı Lâla ve Gâzi İskender Mahallelerine bağlıyordu.

Şimendifer Köprüsü.

Daha sonraki yıllarda nehir kenarına yapılan plajlar bu köprü'nün çevresine kadar uzanmıştı. Köprü'nün kuzey kesiminde sonraki yıllarda Karadağ

Mahallesi oluşmuştur.³⁴ Demir Köprü ile Şimendifer Köprüsü arasındaki mesâfe yaklaşık olarak 300 metre idi. Şimendifer Köprüsü'nün Taş Köprü'ye olan uzaklığı ise 800-900 metre civarındaydı.

Osmanlı zamanındaki Şimendifer Köprüsü ile ilgili olarak günümüze kadar gelebilen tek kare bir fotoğraf elde edebildik. Bu fotoğrafta köprü'nün üzerinden geçen bir tren net olarak görülmektedir. Tarihî Şimendifer Köprüsü'nün Almanlar tarafından tahrip edildiği bildirilmiştir.

Yugoslavya zamanında bu köprü yüksek demir taşıyıcı sistemle yeniden yapılmıştır. Elimizde buna ilişkin tek bir kare fotoğraf bulunmaktadır. Yeni yapılan köprü'nün 1963 depreminde hasar görmesiyle Makedonlar bu köprüyü iptal ederek yerine başka bir trenyolu köprüsü yapmışlardır. Bu dönemde hem demiryolu köprüsü yapılmış, hem de buraya taşınan otobüs terminali için ayrı bir karayolu köprüsü inşa edilmiştir ve bu iki köprü yan yana birlikte hizmet vermektedir.

Maacir Maalo, Demiryolu ve Karayolu Köprüleri.

Zamanla gizemli tarihin derinliklerinde unutulacak olsa da, “Tah-ta Köprü”, “Taş Köprü”, “Demir Köprü” ve “Şimendifer Köprüsü” isimleri bölgede yaşayan veya bölgeden göç eden yaşlı insanların zihinlerinde silinmez izler bırakmıştır. Şimdi onların çocukları, torunları bu köprülerin çevresinde şekillenen kâh acı, kâh tatlı tarihî hatıralar ve anılarla büyümektedirler.

Diğer Köprüler

Osmanlıların Üsküb şehrinde tek bir köprü eseri olduğu zannedilir.³⁵ Çulpan’a göre Osmanlıların Üsküb’de yaptıkları köprü sayısı üç, Mustafa Özer’e göre ise beştir. Özer, diğer dört köprüyü şu şekilde sayar:

- Hümâşah Sultan Köprüsü
- Mahmud Şevket Paşa Köprüsü
- Ahmed Eyüp Paşa Köprüsü
- Küçük Milân Köprüsü.

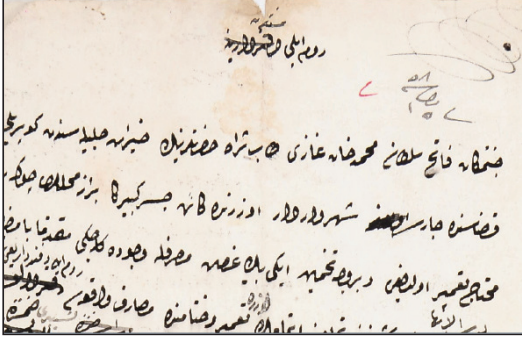
Üsküb Belediye Başkanı Sâlih Âsım.

Bu köprüler zaman içinde tahrip edilmiş ve ortadan kalkmıştır.³⁶ Özer, referans olarak gösterdiği Softiç’ten yaptığı alıntıyla Ahmet Eyüp Paşa Köprüsü’nün 1905 yılında; Küçük Milân Köprüsü’nün ise Tuğlacı’dan yapılan alıntıyla 1879 yılında inşâ edildiğini belirtir. Çulpan’ın eserinde ise yukarıda sayılanlardan sadece ikisinin ismi verilir: Hümâşah Sultan köprüsü ve Mahmud Şevket Paşa Köprüsü.

Bu eserler günümüzde ne yazık ki şehir halkı tarafından hiç bilinmemektedir. Çulpan, bu iki köprü ismini tarihî kaynaklara dayandırır. Başvekâlet Arşivi’nde bulunduğu 1723 tarihli el yazması bir belgeden yaptığı alıntıyla II. Bâyezîd’in kızı “Hümâşah Sultan Köprüsü”nden ve aynı zamanda 1963 tarihli Semavi Eyice’nin *Üsküb’de Türk Devri Eserleri* isimli kitaptan yaptığı alıntıyla “Mahmut Şevket Paşa Köprüsü”nden söz eder. Tarihî fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla Mahmud Şevket Paşa Köprüsü, eskiden halkın “Demir Köprü” olarak isimlendirdiği köprüdür. Özer, Softiç ve Eyice’den yaptığı alıntılarla Mahmud Şevket Paşa Köprüsü’nün 1906 yılında inşâ edildiğini belirtir.³⁷

Demir Köprü’nün tarihî resimleri incelendiğinde korkuluklarının ve taş temellerinin üzerine binen kirişlerinin demirden yapılmış olduğu görülür. Özer’in Tuğlacı’dan yaptığı alıntıyla 1847 yılında inşâ edildiğini

belirttiği “Hümâşah Sultan Köprüsü” konusunda bir kayıt veya fotoğraf bulunamamıştır. Bu konuda kaynakların daha dikkatli bir şekilde araştırılması gerekmektedir. Hümâşah Sultan Köprüsü için değişik ihtimaller söz konusudur. Bu köprünün diğer lâkabının Büyük Köprü olması, büyük köprülerle ilişki kurulmasına neden olmaktadır. Kayıtlara geçen yıllarda iki büyük köprü vardır: Taş Köprü ve Demir Köprü.

Veles'teki Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'ne ait belge.

“Cennetmekân Fâtih Sultan Mehmet Han Gâzi, tâbe serâhü, Hazretlerinin hayrât-ı celîlesinden Köprülü Kazâsında câri olan Şehr-i Vardar üzerinde kâin Cîs-i Kebîrin biraz mahalleri çökerek muhtac-ı tamir olduğu ve bervecb-i tahmin iki bin kuruş masrafla vücûda geleceği... 15 Receb 1258 (22 Ağustos 1842)

Türbesinin Taş Köprü'nün yanında bulunması nedeniyle Taş Köprü'ye bir zamanlar bu ismin verilmiş olabileceği zayıf bir ihtimaldir. Eğer inşâ tarihi doğruysa Saray Köyü Köprüsü gibi günümüzde izleri kaybolmuş başka bir köprü de olabilir.

Uzağındaki Köprüler

Taş Köprü'nün nispeten uzağında kalan fakat Osmanlı kaynaklarında “Üsküp havâlisi köprüleri” olarak adı geçen tahtadan veya taştan yapılmış başka eserler de vardır. Doğrudan Taş Köprü'yle ilgili olmasa da kaynaklarda isimleri geçen bu köprülerden de söz etmek gerekir.

Lepença Köprüsü

Osmanlıların Vardar'ın bir kolu olan *Lepença Çayı* (Osmanlı kaynaklarında *Lipençe Nehri*) üzerinde başlangıçta bir tahta köprü ve daha sonra onun yerine bir taş köprü yaptırdıkları yaşlı insanların aktarımıyla bilinmektedir. Fakat bu köprüye ilişkin elimizde bir fotoğraf bulunmamaktadır. *Kosava Vilâyeti Salnâmesi*'nde söz konusu ahşap köprünün Yemen Fâtihî Gâzi Sinan Paşa tarafından yaptırıldığı ifade edilmiştir. Osmanlıların bölgede yaptıkları taş köprülerin hepsi ‘kemerli taş köprü’ niteliğinde değildi. Bu köprülerin bir kısmı Köprülü (Veles) ilinde yine Fâtih Sultan Mehmet'in hayratından olan ayakları kalın taş ve tabliyesi tahtadan yapılmış köprüler de vardı. Lepença Köprüsü'nün de böyle ‘taş ayak - tahta tabliyeli’ bir köprü olması ihtimâl dâhilindedir.

Jelina (Zelino) Köprüsü

Üsküp havâlisinde olup günümüze kadar gelen ikinci kemerli taş köprüdür. Eski bir fotoğrafta Zelino

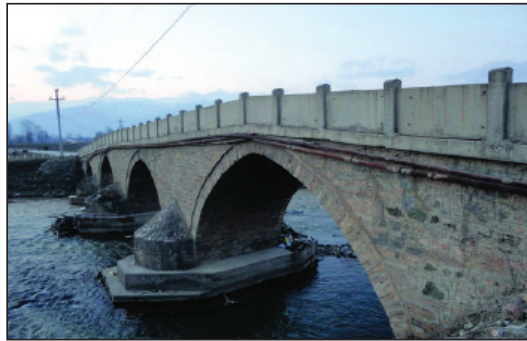
Köprüsü'nün 'Kaldırım Bogazı' mevkinde bulunduğu bildirilmektedir. Jelina köyündeki kemerli taş köprü'nün XVI. yüzyılda yapıldığı ifade edilmiştir. (1530'lu yıllarda olma ihtimali yüksektir. Taş Köprüden 60-70 yıl sonra yapılmıştır.) Köprü'nün Prizren ve Şkodra sancak beyi olan Kukli (Kukuli³⁸ veya Kokulu) Mehmet Beg³⁹ (1487 - 1538) tarafından inşa ettirildiği bildirilmiştir.⁴⁰ Kukli Beg'in Vakfiyesinde şu ifadeler yer almıştır: *Kazâ-i Kalkandelen'de Vardar üzerinde binâ eylediği köprüyü gözedüp merammât eylemek için yılda 360 akçe tayin eyledi, şu şartla ki, köprü kurbünde olan halkından her kim gözedirse yılda 360 akçe verile.* (Bk. Raif Vırmiça, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, T.C. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara, 2010, s. 8.)

Zelino Köprüsü kesme taştan yapılmış olup halen dört kemeri işlevseldir. Diğer dört kemeri toprak altında kalmıştır. Üsküb'den ayrıldığımız yılda diğer dört kemerin de açığa çıkarılmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştı. Bu köprüde de Fâtiht Sultan Mehmet Köprüsü'nde olduğu gibi nehir yatağı bir tarafa doğru yaslanmış ve köprü'nün ancak yarısı işlev görür hale gelmiştir. *Zelino Köprüsü'nün*, II. Dünya Savaşı sırasında Arnavutluk ile Yugoslavya arasındaki sınır çizgisi olarak belirlendiği ifade edilmiştir. Bu savaşta Kalkandelen Kasabası Arnavutluk'a bırakılmıştır. *Zelino Köprüsü'nün* korkulukları daha sonra betonla yapılmıştır ve orijinal değildir.

Hüseyin Şah Köprüsü

Bir diğer önemli yapı Saray İlçesi'ndeki Hüseyin Şah Köprüsü'dür. Bugün 'Saray' olan karyenin (köyün) adı o zamanlar 'Hüseyin Şah Köyü' imiş ve köprü de adını bu köyden almış. Köprüyü Hüseyin Şah'ın yaptırdığına ilişkin herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Bu köprü, ne yazık ki günümüze kadar gelememiştir. Saray ilçesinin girişinde halen var olan demir köprü son yüzyılda veya II. Dünya Savaşı sonrasında, 1945 yılında, Almanlar tarafından yapılmıştır ve günümüzde 'Saray Köprüsü' olarak bilinmektedir. Saray Köprüsü, günümüzde Gorce Petrov ve Saraj ilçelerini birbirine bağlar.

Osmanlı zamanında bu bölgede *Hüseyin Şah Köprüsü* isimli bir taş köprü'nün varlığı bilinmektedir. Bu köprü'nün kemerli veya kemersiz taş köprü olduğu hakkında bir bilgiye erişilememiştir. Fakat İnternet ortamında, dikdörtgen prizması şeklinde taş ayakları olan büyük bir köprü fotoğrafı bulunmaktadır.

Zelino Köprüsü, Kalkandelen.

O yıllarda küçük bir karye olan Hüseyin Şah Köyü için kemerli köprü yapılıma ihtimali uzak gözükmektedir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar Üsküb ve havâlisinde çok sayıda köprünün fotoğrafı çekilirken bu köprünün fotoğrafının çekilmemiş olduğunu düşünemeyiz. Biz, söz konusu fotoğrafın Hüseyin Şah Köprüsü olma ihtimalini güçlü görüyoruz. Kumbaracı, eski Hüseyin Şah Köprüsü'nün temel izlerinin yakın zamanlara kadar mevcut köprünün altında gözükmekte olduğundan söz eder.

Hüseyin Şah Köprüsü'nün ilk inşâ tarihi bilinmemektedir. Çeşitli tarihlerde tamir edilmiş veya yeniden yapılmıştır. Gliša Elezoviç, 1735 tarihli bir belgeden alıntı yaparak şu bilgileri vermektedir:

“Hüseyin Şah Köyü yakınlarındaki Vardar Nebri'nin üstünde inşâ edilen köprü uzun zamandır yıkık durumdadır. Bu köprü ana caddede bulunmakta, ancak şimdiki acınacak ve yıkık durumda olması nedeniyle Üsküb sakinleri ve özellikle yolcular için ulaşım konusunda sıkıntılar doğurmaktadır. Su taşkınlarının yaşandığı zamanlarda çoğu kez ölümlerle sonuçlanan olaylara sebebiyet vermektedir. Yaşanan bir hâdise sonucunda, Sultanın çıkardığı fermana göre, Köstendili Sancağı'nın beylerbeyi olan Yahyâ Paşa konuyla ilgili olarak köprünün tamirati için gerekli olan malî ihtiyacı belirlemiş ve İstanbul'a bildirmiştir. ... Bundan sonra köprünün tamiri için gerekli bütün malzeme ve işçilerin giderleri hesap edilerek 15.306 kuruş ve seksen

akçe tutarında bir hesap belirlenmiştir. Hesapta ihtiyaç duyulandan fazlası bulunmakla birlikte, komisyonda bulunan herkes tarafından onaylanmıştır. Bu belge H. 1147 22 Zil-kâde / 05. Nisan 1735'te yazılmıştır.”⁴¹

Almanların yaptığı demir köprüden önceki hâli 1875 yılında yapılmıştır.⁴² Köprünün yapımıyla ilgili bir Osmanlı belgesinde eserin temelini yerleştirmek için satın alınan 21 adet taban ağacının kesim, bağlama urganı, yapım işçiliği ve nakliye ücreti olarak 1280 kuruş harcandığı, inşâta 54 işçinin çalıştığı, ağaçların bölgeye trenle getirildiği belirtilmektedir.⁴³ Tarihî Hüseyin Şah Köprüsü'nün I. Dünya Savaşı sırasında yıkılmış olduğu veya bombalandığı tahmin edilmektedir. Daha önce, Hümâşah Sultan Köprüsü'nün diğer lâkabının “Büyük Köprü” olduğunu belirtmiştik. O yıllarda Osmanlıca ‘Cisr-i Kebîr’ olarak anılıyordu. Başbakanlık devlet arşivlerinde yaptığımız bir araştırmaya göre Saray ilçesindeki köprünün adı Cisri Kebîr idi. Buna göre Saray Köprüsü şu isimlere sahip olmuştur:

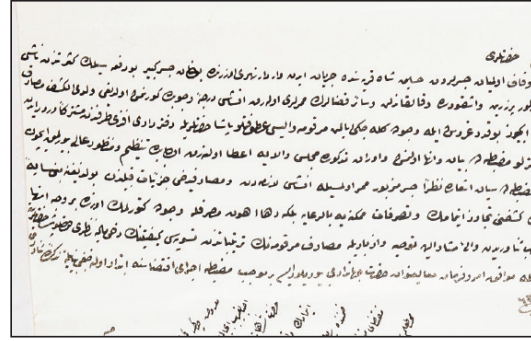
- Cisr-i Kebîr
- Hümâşah Sultan Köprüsü
- Büyük Köprü
- Hüseyin Şah Köprüsü
- Demir Saray Köprüsü
- Beton Saray Köprüsü.

Bu aşamada sormamız gereken soru şudur: Niçin ‘büyük’ köprü? Bu sorunun cevabı çevresindeki tahtadan

yapılmış diğer küçük köprülere göre daha büyük olduğu şeklinde olabilir. Fakat bu açıklama yine de çok anlamlı gözükmemektedir. Bir diğer ihtimâl ‘kebîr’ kelimesinin ‘Kebîr Mehmet Çelebi’ ile ilişkili olabileceğidir. Kebîr Câmii (Câmi-i Kebîr) varsa, Kebîr Köprüsü de olabilir şeklinde düşünebiliriz. O zaman 1875 yılında bu köprü ilk defa değil, daha önceden yapılmış bir tahta köprünün yerine yapılmış olmalıdır. Söz konusu tahta köprünün veya taş-tahta karışımı köprünün ilk bânisi Kebîr Mehmet Çelebi⁴³ olabilir mi? İsâ Beg’in oğlu olan Kebîr Mehmet Çelebi’nin bu yörede ve özellikle Kalkandelen’de çok sayıda evkâfa mâlik, varlıklı bir uç beyi olduğunu biliyoruz. Fakat bu konuda daha fazla söz söyleyecek veya bir iddiâda bulunacak durumda değiliz. Osmanlı kaynaklarında Hüseyin Şah Köprüsü’nden Cısr-i Kebîr olarak söz eden belgedeki ifadeler şu şekildedir:

Meclis-i Vâlâya i'tâ buyurulan bir kıt'a tabirât ile bâlâsı defterlü mazbatanın hülasâ-i meallerinde Üsküb Kazâsında dâbil-i evkâf olmayan cisrlerden Hüseyin Şah Karyesinde cereyân eden Vardar Nehri üzerinde bulunan Cısr-i Kebîr bu def'a seylin kesretinden nâşî münbedim olmuş ve Cısr-i mezîkûr Prezrin ve İşkodra ve Kalkandelen vesair kazâların memerr-gâhı olarak inşâsı derece-i vücûbda görünmüş olduğu ve lede'l- keşf masârif-i inşâiyesi on bir bin iki yüz bu kadar kuruş ile vücûda geleceği beyan ve inhâ olunmuş olup siyâk-ı iş'âra nazaran... 27 Cemaziyel evvel [12]63 (13 Mayıs 1847).

Günümüzde, Almanların yapmış olduğu eski demir köprünün yerine betondan yeni bir köprü yapılmış ve böylece tarihî Cısr-i Kebîr, yeni bir görünümüne sahip olmuştur. Hüseyin Şah Köprüsü; tahta köprü, taş köprü, demir köprü ve çelik-beton köprü aşamaları ile yeni bir sürece girmiştir. Yeni yapılan bu çelik-beton karışımı köprünün ömrü eski köprülere kıyasla çok daha uzun olacaktır.

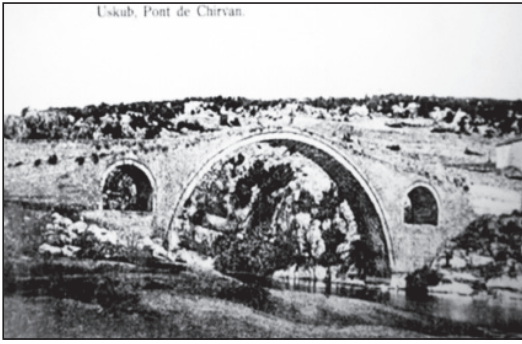
Hüseyin Şah Köprüsü’nden Cısr-i Kebîr olarak söz eden belge.

Kaplan Köprüsü

Kaplan Köprüsü’nün günümüzde Üsküb’den 25 km uzaklıkta bulunan Katlonova Köyü’nde *Pçinya Nebri* (Osmanlılar zamanında *İpçinya* veya *İpsina*) üzerinde olduğu bilinmektedir. Osmanlılar zamanında Kaplanköy civarındaki bu köyün adı “Mecîdiye Köy” imiş. Bu köye giderek yerinde yaptığımız incelemelerde söz konusu köprünün temellerini, kalıntılarını bulduk ve fotoğraflarını çekerek belgeledik. Fakat bu köprünün ne zaman yıkıldığına dair hiç bir bilgiye ulaşamadık. İlginçtir son dönem latin harfleriyle basılan kaynaklarda bu

köprüden çok az söz edilmiştir. Kaplan Köprüsü ismine bir Osmanlı belgesinde rastladık. Ünlü, sel sularıyla yıkılan Kaplan Köprüsü'yle ilgili olarak “Köprülerin inşâ ve onarımında inşâatın sağlamlığına dikkat edilmesi, tasarruf kâidelerine riâyet edilmesi, keşif tutarının aşılması ve fiilî yardımlarına mürâcât edilecek halka baskı yapılmaması gibi hususlara vurgu yapıldığını” belirtir (M. Ünlü, II Abdülhamit Döneminde..., s. 181.).

Tarihî Osmanlı Köprüsü'nün kalıntıları yeni yapılan modern köprünün hemen yanında halen görülebilmektedir. Kaplan Köprüsü adıyla anılan bir fotoğrafa sahip değiliz, fakat Şirvan Köprüsü isimli bir fotoğrafın Kaplan Köprüsü olduğunu düşünmekteyiz.

İpçinya Nehri üzerinde Şirvan Köprüsü.

Şirvan Köprüsü

Şirvan Köprüsü'nün, ayrı bir köprü mü, yoksa başka bir köprünün diğer adı mı olduğu tam tespit edilememiştir. Bu köprüye ait elimizde tek kare bir fotoğraf bulunmaktadır. Köprünün doğal tabiat çevresi incelendiğinde bu köprünün Kaplan Köyü Köprüsü

olabileceği düşünülmektedir, fakat tam emin olamamaktayız. Bu konuda daha kapsamlı araştırma yapılmasına ihtiyaç vardır.

Notlar ve Kaynaklar

1. İç şehrin sınırları, 1963 depremi sonrasında Japon mimâr Kenzo Tange'nin tasarladığı yüksek binalardan oluşan dramatik “Şehir Duvarları” (Gradski Zid) ile belli edilmiştir. Tange, şehrin yerleşim düzenlemesini yeniden yaparken tarihî Kale'den esinlenerek “kapı” ve “duvar” temalarından hareket etmiştir. Tange, şehirlerin tarihsel sürekliliğe sahip oldukları gerçeğini ihmal ederek Osmanlı mimârî dokusunu ya hiç anlamamış veya kendisine sosyalist yönetim tarafından verilen direktifler doğrultusunda şehrin ortasında Ortaçağ kale duvarlarına benzer şekilde yüksek beton binalardan oluşan bir tür duvar örmüştür. Bu mimârî yaklaşım o yıllarda “sosyalist modernizmi” olarak isimlendirilmiştir. Bu yaklaşımın eleştirisi için bk., S. Milevska, Skopje: The Heterotopia of Socialist Modernism, <<http://www.europelostandfound.net/node/593>> (02.12.2009). Belirtmek gerekir ki, 1965 yılında başlayan bu “otokratik top-down” yaklaşımı bu günlerde nehrin sol tarafında yeni yapılan tarih müzesi, halk tiyatrosu ve diğer binalarla bir şekilde sürdürülmeye çalışılmaktadır. Makedon Hükümeti 2014 Projesi kapsamında “Kapı” simgesini gerçekleştirmek için Paris'teki *Zafer Tâkı / Zafer Kapısı*'na benzer şekilde 4.5 milyon avro mâliyetle 21 metre yüksekliğinde büyük bir kapı veya zafer tâkı yaptırmıştır.
2. Avni Engüllü, “Üsküp'te Köprüler,” 11 Mart 2010, <<http://avniengullu.blogspot.com/2010/03/uskupte-kopruler.html>> (20.10.2010).

3. Ezerce, Bulgaristan'da Razgard şehrine bağlı bir köyün ismidir aynı zamanda. 1940'lı yıllarda Ezerce Restaurant'ın bu bölümünde Komünistler tarafından çocuklar için oluşturulan Piyoner Treni'nin kalkış istasyonu bulunuyormuş.

Zafer Kapısı.

4. Kaynaklarda Hâfız Mehmet Paşa'nın (1844-1903) Erzurum doğumlu olduğu, 1894-1899 yıllarında Üsküb belediye başkanı olduğu ve aynı zamanda Kosova vâililiği yaptığı bildirilmiştir. Bk.,> http://www.erkzurumlu.com.tr/forum/viewthread.php?thead_id=241, Bazı kaynaklarda ise Bağdat doğumlu olduğu ifade edilir.

Hâfız Mehmet Paşa

Hâfız Mehmet Paşa, Mayıs 1892 - Aralık 1893 yılları arasında Basra vâlisi; Aralık 1893 - Nisan 1900 yılları arasında Kosova vâlisi, Haziran 1900 - Şubat 1903 yıllarında Trablusgarb vâlisi ve Ocak - Nisan 1903 ayları

arasında tekrar Kosova vâlisi olarak görev yapmıştır. Paşa'nın 1904 yılında öldüğü ve kabrinin Kosova'da Sultan Murat Hüdâvendigâr'ın Türbesi'nin bahçesinde olduğu bildirilmiştir. Yaptığımız incelemede üzerinde Osmanlıca yazılarıyla baş ve ayak şahideleri bulunan taş lahadinin Meşhed-i Hüdâvendigâr Türbesi'nin batısında, bahçenin arka bölümünde bulunduğu görülmüştür. Bu türbenin harîminde ayrıca 1859 yılında Priştine'de vefat eden Sofya Ordusu Hümâyun Silistre kahramânı Rıfat Paşa'nın da mezarı bulunmaktadır. Servet-i Fünûn'da Hâfız Mehmet Paşa'yla ilgili olarak "zât-ı ekseriyeden" olduğu yazıldıktan sonra deniliyor ki: "Hâfız Mehmed Paşa, dirâyet ve faaliyette hakikaten nâdiru'l-vücûd Osmanlı ricâlinden mâdüt idi." Milli Mücâdele yıllarında yayımlanan Dergah Mecmuâsı'nın dördüncü sayısında ise "Üsküb halkının bir şekilde Hâfız Mehmet Paşa'dan hoşlanmadığını, kendisini istememek dâiyesiyle bir ihtilâl çıkardığını ve kendisini Sultan Murad Câmîi'ne kapattığını; Yıldız'ın bu ihtilâlden ürküp (sonraları sadr-ı âzam olan) Hakkı Bey'i, Mahmud Esad Efendi'yi ve daha birkaç Bâb-ı âli siyâsisini heyet hâlinde Üsküb'e gönderip ahâliyi teskîn ettiğini" bildirmiştir. Bu konuda bk., "Karanlıkta Uyanan Biri..." <<http://www.gundembizde.com/karanlikta-uyanana-biri---4543.html>> (21.03.2010). Kaynaklarda, 1884 yılında Üsküb'de doğan Yahya Kemal'in Hâfız Mehmet Paşa'nın soyundan geldiği bildirilir. Okuyucu iki Hâfız Mehmet Paşayı birbirine karıştırmamalıdır. Biri Niş'li, diğeri Erzurum'ludur. Bu konuda bk., Ahmet Oktay, *İmkânsız Poetika*, s. 367.

Hâfız Mehmet Paşa'nın Üsküb'deki önemli hizmetlerini şu şekilde sayabiliriz: (1) Mekteb-i İdâdî, (2) Mekteb-i Islâhâne, (3) Islâhâne Parkı, (4) Kosova

Vilâyet Binası, (5) yenilenen Telgraphâne Binası, (6) Vardar Nehri'nin rıhtımlarına duvar örülmesi, (7) Serava Çayı'nın su yolunun düzenlenmesi ve bir bölümünün üstünün tünel yapılarak örtülmesi (8) 1890 yılında Taş Köprü'nün kuzey kesimindeki tuğla kemerli bölümünün yapılması, (9) Saat Kulesi'nin tahta olan üst bölümünün tuğlalı hale getirilmesi, (10) Katlanova Banya'daki ılıca tesislerinin iyileştirilmesi, (11) Pagaruşa Köyü'ne yapılan câminin yapımına destek verilmesi.

5. Kumbaracı, *Balkanlarda Osmanlı Mimârî-sî*, s. 421.

Sultan V. Mehmet Reşat'ın Üsküb'ü ziyareti anısına bir serî özel posta pulları çıkarılmış ve bir müddet Osmanlıdaki postahâne idaresinde bu pullar kullanılmıştır.

Sultan Mehmet Reşat'ın 29 Mayıs Pazar sabahı Üsküb'e girişi çok ihtişamlı olmuştur. Üsküblüler Sultan Reşat'ı “**Padişamız efendimiz, imreti (yaşa)**” diye bağırarak karşılamışlardır. Bulgar kızları (Makedon kızları) hep bir ağızdan “**Üsküb'e verdin sefâ, Sultan Reşat binler yaşa**” diye marşlar okumuşlardır. Karşılama sırasında mızıkalar çalınmış, fener alayları yapılmış ve yer yerinden oynamıştır. Sultan Reşat'ın yüzü, sadece Cuma selamlıklarında sınırlı sayıda kişi tarafından ve ancak uzaktan görülebildiğinden onun Üsküb ve Kosova'da halkın arasına karışması büyük heyecan uyandırmıştır. Sultanın Kosova ziyareti basında “**Vatanın bir cüz-ü kıymettarını nazar-ı hümayunlarından geçirmek ve orada mütemekkin bulunan efrad-ı Osmaniyeyi mesrûr etmek**” olarak açıklanmıştır. Ziyâreti esnasında isyancılardan çok sayıda kişi gelerek kendisine bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bunların adedi, 200 Arnavut ve 128 Bulgarı (Makedonu) kapsıyordu. Bu kişiler yüce sultanın afvına mazhâr

olmuşlardır. (Bk., Tarih Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993, 73-84. sayılar, s. 110). Bu esnada “**İsâ Bulatin gelip padişamıza dehâlet edecek mi?**” diye sorulmuştur. İsâ Bulatin'in Padişahla ancak perdesiz konuşabileceğini söylemesi üzerine bu buluşma gerçekleşmemiştir.

6. Aida İslâm, “Music Education in the Ottoman Period in Macedonia,” <<http://my.opera.com/ancientmacedonia/blog/2006/12/20/music-education-in-the-ottoman-period-in>> (21.03.2010).
7. Necati Demir, “Education in Kosovo Among 1877-1912 According to the Prime Ministry Ottoman Archives”, *Journal World of Turks*, Vol 2, No: 3, (2010). Mucize Ünlü ise Osmanlı kaynaklarından yaptığı alıntılarla İdâdî'nin 1891 yılında kiralık bir binada eğitime başladığını, modern idâdî binasının ise bir çok parasal zorluklardan sonra ancak 1904 yılında faaliyete geçtiğini belirtir. Bk., Mucize Ünlü, II. Abdülhamit Döneminde Üsküb'de İmar Faaliyetleri, *GAMER*, I, 1 (2012) s. 165-186.

Üsküb Dâr-ül Muallimîn'in o yıllarda “Yeni Mektep” isimli bir dergi çıkardığı ve Ahmet Tefvîk'in bu dergide yayımladığı “Dâr-ül Muallimînler-Çiftlik Mektepleri” isimli makalenin daha sonra kurulacak olan Köy Enstitüleri'ne kaynaklık ettiği iddia edilmiştir. Bk., P. Ö. Yenice, “Köy Enstitüleri,” <<http://80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/aksoy/reform/yenice.doc>> (02.10.2009). Kanatimize göre “Çiftlik Mektep” kavramı asıl kaynağını Osmanlı'nın “tekke” yaklaşımından almaktadır. Şehir kenarlarında ve şehirden bir miktar uzakta kurulan tekeler eskiden hem bir okul, hem de orada kalanların çiftçilik ve ziraatla uğraşarak kendi geçimlerini kendilerinin sağladıkları bir tür öğretmen yetiştirme okul ve yurtları niteliğinde idi.

8. İdâdînin *Uçitelska* (Öğretmen Okulu)

- binasına dönüştürüldüğünü Sâlih Âsım Bey'den öğreniyoruz. Bk., *Üsküb Tarihi ve Civârı*, Süleyman Bâki (Sadeleştiren) Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 29. Başka kaynaklarda da İdâdî'nin 1898 yılında Öğretmen Okuluna dönüştürüldüğünden söz edilir. Burada dönüştürülme kelimesinden söz edilmekle birlikte aslında İdâdîye, Sanâî Mektebi ve Dâr-ül Muallimîn mekteplerinin farklı eğitim kurumları olarak aynı zamanda eğitim verdikleri anlaşılmaktadır. 1910-1912 yılları arasında Üsküb Dar-ül Muallimîn'inde Yeni Mektep isimli bir dergi yayımlanmıştır. Mekteb-i Muallimîn 1913 / 1914 öğretim yılında 287 öğrenciye eğitim verirken faaliyetine son verilmiştir. Ord. Prof. Dr. Mustafa Şekip Tunç Balkan Savaşları sonuna kadar Üsküb Öğretmen Okulunda ders vermiştir. Ord. Prof. Dr. Mustafa Şekip Tunç (1886 - 1958) psikoloji ve felsefe alanında önemli faaliyetlerde bulunmuş bir akademisyendir.
9. Bazı yazarlar, İslâhâne kelimesini yaramaz çocukların eğitilmesi anlamında kullanmışlardır. Oysa Rumeli dilinde 'İslah oldu' terimi 'iyi oldu', 'yetenek ve becerileri arttı' anlamındadır.
10. Sâlih Âsım'ın eserinde ve bazı başka kaynaklarda bu okuldan aynı zamanda *Sanâî Mektebi* olarak söz edildiğini görürüz. Bu mektepler ülkemizdeki Sanat Okullarının veya Endüstri Meslek Liselerinin ilk nüvesi olarak görülebilir. Ord. Prof. Dr. Mustafa Şekip Tunç Üsküb Sanâî Mektebi'nin marşını yazmış ve okulun müzik öğretmeni olan Ali Fevzi ise, bu marşı bestelemiştir. Marşın metni, Yeni Mektep dergisinde yayımlanmıştır. O günlerden günümüze gelen bu marşın bir dördlüğü şu şekildedir:
- Seberlerde uyanırız tezgâhlara koşarız;
Başka yerde gözümüz yok biz burada coşarız;
Almımızdan bep ter akar, gördüğümüz mü bir leke!
Bu meslektir götüreceğ hepimizi dirliğe.*
11. Sâlih Âsım, *Üsküb Tarihi ve Civârı*, Rumeli Türkleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2004, s. 30.
12. Mucize Ünlü, "II. Abdülhamit Döneminde Üsküb'te İmar faaliyetleri", GAMER, I, 1 (2012) s. 165-186.
13. Lidiya Kumbaracı Bogayevič, *Üsküb'te Osmanlı Mimârî Eserleri*, ENKA, İstanbul, 2008, s. 417.
14. Aida İslâm, "Music Education in the Ottoman Period in Macedonia," <<http://mmc.edu.mk/IRAM/Conferences/XI-Conf/AIslamXI.pdf>> (25.09.2009).
15. Bk., "General information about Skopje City Park," <http://www.front.org.mk/archive2_eng.php?id=7> (2.10.2009).
16. Bu konuda bakınız: Danilo Kocovski, *Bect Gazetesi*, Volume: 3 Number: 864 Tuesday, 5/27/2003. Bu gazete haberine göre bağışlama eylemi 1918 yılında gerçekleştirilmiştir. Balkan Savaşından sonra bu binanın mülkiyetinin *Metropol* isimli şirkete geçtiği, fakat yeniden belediyeye ait olması gerektiği konusundaki tartışmalar devam etmektedir. Gazete, 'güzellik', 'zevk' ve 'eğlenme' manasına gelen Kermes kelimesinin müdâvimlerince *barbekü* (kebab) yemek anlamına geldiğini bildirmiştir. Kumbaracı, Kermes Lokantası'nın yapılma amacının bu ticarethânenin gelirleriyle parktaki İslâhâne Okulu'nun ihtiyaçlarının giderilmesinin amaçlandığını belirtmiştir. Bk., Kumbaracı, a.g.e., s. 417.
17. Hayber ve Özcan, *Yıldız*, 420. Tramvay Hattı 1907 yılında gerçekleştirilmiş olmakla birlikte bu konudaki çalışmaların 1904 yılına kadar uzandığı bilinmektedir. "1904 yılı sonunda Üsküb'de bir tramvay hattı inşâsı gündeme gelmiştir. Selanik'te oturan Memduh Bey söz konusu hat için imtiyaz talep etmiştir. Bu teşebbüs, bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle olumlu karşılanmıştır. Söz konusu hat iki kısımdan ibarettir. Birinci kısım, Üsküb'de şimendifer mevkiinden başlayarak Serava Nehri'nin

belediyece kapatılmış olan kısmının sonuna kadar tahminen 2,5 km'lik bir mecbûrî hattır. İkinci kısım ise, Sanâyî mektebi meydanının uygun görülecek noktasından başlayarak şimendifer mevkiinden Serava Nehri'ne giden yolu keserek dakik fabrikasına kadar tahminen 2.5 km uzunluğundaki ihtiyârî hattır. Memduh Bey'e bu hattın inşâsı imtiyazı verilmesi uygun görülmüştür.”

Önde, Yahûdi Mahallesi surları.

18. Yahûdiler 1492 yılında İspanya'dan ve 1497 yılında Portekiz'den çıkarıldıktan sonra Osmanlılar tarafından kabul edilmişler ve büyük ölçüde Selanik'e yerleştirilmişlerdir. İspanya'dan gelen Yahûdilere *Safarâd Yahûdileri* adı verilmiştir. O yıllarda bu şekilde 300.000 Yahûdinin geniş Osmanlı topraklarına yerleştirildiği bildirilmiştir (Bk., Georgief, a.g.e. s., 25). O sırada Yahûdilerin bir kısmı ise Üsküb, Manastır, İştîp, Strumca, Ohri gibi Rumeli şehirlerine gelmişlerdir. Zaman içinde Üsküb'deki Yahûdi sayısı giderek artmıştır. Taş Köprü civarındaki bir 'anı plakaya' göre, XVII. yüzyıldan kalma bir resimden anlaşıldığı kadarıyla Yahûdi Mahallesi'nin etrafı yüksek duvarlarla çevrili büyük bir avlu şeklinde imiş. Bu mahallenin girişlerinde büyük porta kapıları bulunmakta, bu kapılar akşam olduğunda kapatılmakta ve böylece Yahûdiler büyük ölçüde kendi içine kapalı bir hayat sürmekte imişler. İnalçık, ilk göç yıllarında Yahûdi Mahallesi'nde 62 hânenin bulunduğunu bildirir. Bk., Halil İnalçık, Osmanlı, 5.

Cilt; S. 1999. XX. yüzyılın başlarında ise durum değişmiştir. Yahûdi yerleşim yerlerindeki binaların hem sayısı artmış; hem de Avrupaî görünümlü, zengin ve gösterişli klasik mimârî tarzında yapılmış binalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu zenginleşme eğilimi ve mimârî gelişme 1940'lı yıllara kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Vardar Makedonya'sının merkezi konumunda bulunan Manastır şehrinde yaklaşık olarak 8000, Üsküb'de yaklaşık 3000 ve İştîp'de de yaklaşık 500 Yahûdi olduğu bildirilmiştir.

19. Aynı zamanda, Goce Delçev veya Koca Delçev olarak da tellâffuz edilmektedir. Delçev, İç Makedonya Devrimci Örgütü'nün lideridir. Wikipedia'nın bildirdiğine göre, Goce Delçev İinden Ayaklanması'ndan yaklaşık üç ay önce, bu ayaklanmaya yönelik hazırlık yaparken 4 Mayıs 1903 yılında Banitsa Köyü yakınlarında Osmanlı zâbitleriyle girdiği bir çatışmada öldürülmüştür. 1950'li yıllarda Makedonya'nın doğusunda, Bulgaristan sınırı yakınında bir yerleşim yeri olan *Sultâniye* kasabasının ismi değiştirilerek Goce Delçev'in soyadı verilerek suretiyle bu kasabanın ismi *Delçevo* yapılmıştır.
20. Eski Ulusal Tiyatro Binası 1921-1927 yılları arasında yapılmıştır.
21. Risto Stefanovski, *Türk Tiyatrosu Monografi*, Tika, 2010, 7.
22. Stefanovski, 14.
23. Sâlih Âsım yakılma tarihi olarak 1913 yılını verir. Bk., S. Âsım, 49. Fakat, Sâlih Âsım, 'yakıldığını' söylemez; 'yangın geçirmiştir' der. Bu konuda daha derin bir araştırmaya ihtiyaç vardır.
24. Aynı, 15.
25. Müslümânların kendi tiyatro binalarını kaybeteleri üzerine, daha sonra onlara Bitpazarı içinde başka bir bina tahsis edilmiştir.
26. Lidya Kumbaracı - Bogoyeviç, *Üsküp'te*

Osmanlı Mimârî Eserleri, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2008, 403.

27. Aynı.

28. Üsküb'te halk bu yapıyı 'Sultan Murat Câmii', 'Hüdâvendigâr Câmii', 'Saat Câmii', 'Câmi-i Atîk' veya "Hünkâr Câmii" olarak isimlendirir. Bu mâbed Üsküb'ün birinci ve balkanların da dördüncü sıradaki büyük câmisidir (S. Bâki, a.g.e., s. 23). 'Hüdâvendigâr' veya 'Hüdâverdigâr' kelimesi Gâzî Sultan I. Murat'a (1362-89) Kosova zaferi sonrasında verilen lâkapdır. 'Hükümdâr', 'Pâdişah' veya 'Allah diyarının sultanı' anlamlarına gelir. I. Kosova zaferinden sonra Osmanlı devlet adamları kendileri için 'Emîr' lâkabını bırakarak artık 'Sultan' veya 'Hükümdâr' unvanını kullanmaya başlamışlardır. Halkın câmiyi bu şekilde adlandırması hem doğrudur, hem de yanlıştır. Câmînin bânisi Sultan II. Murat'tır (1421-1451). Bu nedenle bazı yazarlar câmiden söz ederken "Sultan II. Murat Câmii" ifadesini kullanırlar. Fakat Sultan II. Murat bu câmiyi cediti 'Hüdâvendigâr' lâkaplı Sultan I. Murat adına yaptırmıştır. Üsküb halkı, bânisi olan II. Murat yerine Hüdâvendigâr Sultan Murat'ı kast ederek 'Sultan Murat Câmii' terimini tercih etmiştir veya 'Sultan Murat Câmii' ifadesiyle her ikisine birden gönderme yapılmaktadır. Menkıbelere göre Sultan II. Murat Üsküb'e geldiğinde o zamanki Virgîn Tepesi'ne (Günümüzde Üsküplüler buraya 'Saat Bayırı' adını vermişlerdir.) Sultan I. Murat Câmii'nin yapılmasını ferman buyurur. Bunun nedeni, kendisine cediti Sultan I. Murat'ın nâşının Bursa'ya götürülürken 'bir gece bu tepede bekletildiğinin' söylenmesidir (Bk., Mete Oman, "Üsküb'teki Sultan Murat Câmii Hakkında Bilgi ve Resimleri", <<http://www.meteoman.net/uskupteki-sultan-murat-camii-hakkinda-bilgi-ve-resimleri.html>> (28.01.2010). Bunun üzerine bu anının yaşatılması için o yerde bir câmi yapılması fermanını vermiş ve câmînin inşaat masraflarını

kendi kişisel bütçesinden karşılamıştır. Tarihçiler, o dönemde henüz Üsküb'ün feth edilmediğini o nedenle I. Sultan Murad'ın nâşının Üsküb üzerinden Bursa'ya götürülmüş olabileceğinin kuşkulu olduğunu belirtirler. Ancak bu menkıbe yine de doğru olabilir. Çünkü, 1360'lı yıllarda Sırp Prensi Vukaşin kısa bir dönem bağımsız kalmıştır. Sultan Murat 1366 yılında Makedonya'yı feth etmek için sefere çıkmış, bölgede bir çok yerleri feth etmiş ve bu bölgenin prensi olan Vukoşin'in bağımsız olarak bölgeyi idare etmesine belli bir süre izin vermiştir. Bölge toprakları henüz feth edilmemiş, fakat Osmanlı Devleti'nin hakimiyet ve kontrolü altına girmiştir. Örneğin; İştîp 1380, Bitola ve Prilep 1382 ve Ohrid 1385, Niş 1386 tarihinde feth edilmiştir (UNESCO, Macedonia, Mission Report, 2004, s. 11.)

Böyle olunca Sırp Prensi Vukaşin'in Sultan Murat'ın nâşının Üsküb'den geçmesine, hele hele Kosova Savaşı kazanıldıktan sonra izin vermemesi düşünülemez. Kosova Savaşı öncesinde Üsküb ve civarının Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet ve kontrolü altına girdiği konusuyla ilgili olarak bk., Trudy Ring, Robert M. Selkin, Sharon La Boda, International Dictionary of Historic Places: Southern Europe, S. 659.

Üsküb Saat Kulesi.

İlginç bir tanımlamayı da hatırlamakta yarar vardır. Yahya Kemâl, Sultan Murat Câmii'nin bulunduğu tepeden herhangi açıklama yapmaksızın sırlı ve gizemli bir kelimeyi kullanarak söz eder: "Mübârek yer." Bu sözcük rastgele kullanılmış değildir. Çok sonraları, Kânûnî Sultan Süleyman'ın 1566/72 yılları arasında yaptırmış olduğu 40 m uzunluğuyla Balkanların en yüksek Saat Kulesi'nin de bu tepede bulunması mânidârdır. Gâzî İshak Beg'in açıkta kalan taş lah-dinin ve 1435 gibi çok eski bir tarihte yapılmış olmasına rağmen 1555 yılındaki depremden sonra 450 yıl yıkık kalan türbesinin, Yavuz Sultan Selim'in kızı ve Kânûnî Sultan Süleyman'ın üvey kız kardeşi Beyhan Sultan ve kocası Ferhat Paşa'nın kabirlerinin bu bölgede bulunduğunu unutmamız gerekir. (Ferhat Paşa'nın Kânûnî tarafından idâmının ardından Beyhan Sultan'ın saraydan ayrılıp Üsküb'e geldiği ve burada vefat ettiği rivayet edilmektedir. Fakat aynı zamanda Ferhat Paşa'nın türbesinin Eyüp'te bulunduğu bildirilmektedir. Öyle olunca yanındaki mezarın sahibi kuşkulu hale gelmektedir. Bilindiği gibi babası Yavuz Sultan Selim, annesi Kırım beyi Mengi Giray'ın kızı Ayşe hanım olan Beyhan Sultan, Kânûnî'nin ana ayrı kızkardeşi olup vezir Ferhat Paşa ile evliydi.) Sultan Murat Câmii'nin ön bahçesindeki medrese dışında, arka bahçesinde H 1300 ve M 1883 yılında Fâik Paşa tarafından 'yeni usulde eğitim vermek üzere' yapılan Mekteb-i Kebîr İbtidâîsi de buradadır ve Yıldız Gazetesi maharrîri bu yapıdan "mukaddes binâ" olarak söz etmiştir. Binaların ve yerlerin kendileri 'mübârek' veya 'mukaddes' olmaz. Onlara bu husûsiyeti kazandıran; tarihî olaylar ve şahıslardır. Sultan Murat Câmii'nden söz etmişken, bazı aşırı milliyetçi Makedonların boş bir söylemden ibaret olan iddiâlarına da göz atmakta

yarar vardır. Bu kişilerin iddiâlarına göre, "Sultan Murat Câmii bu bölgedeki eski bir manastırın (*Svt. George*) temelleri üzerine inşâ edilmiştir. Hatta, eski manastırın üç nave'sini (nef'ini) câminin içinde bu gün bile görmek mümkündür." Câmî olgusunu iyi tanımamaları nedeniyle tebessüm etmemize neden olan bu tür iddiâlar Makedonya'da aşırı milliyetçi görüşlere sahip kişiler tarafından neredeyse Müslümânların inşâ ettiği tüm câmiler ve hamamlar için dile getirilmektedir. Bu kişiler İslâm coğrafyasındaki câmileri gezseler görecektirler ki câmiler onların *nave* bizim *nef* adını verdiğimiz ahşap veya beton sütunlarla doludur. Sultan Murat Câmii'nde olduğu gibi dikine yönelen *neflerle* bölünmüş *harîmleri* bulunan câmilere ilk olarak Anadolu Selçuklu ve erken Osmanlı devirlerinde rastlanmaktadır. Sonraki dönemlerde, nef düzenlemesi bir tür ara kat niteliğindeki mahvil düzenlemesi ile birlikte düşünülmüştür. Tarihte Osmanlıların feth ettikleri topraklar üzerinde 40 yıl geçtiği halde kullanılmayan bazı kiliseleri câmiye çevirmiş oldukları bilinmektedir. Müfrit görüşlü kişiler bu yüzden olsa gerektir, Üsküb'deki câmiler için de aynı iddiayı dile getirmektedirler. Fakat, unutulmamalıdır ki Hristiyanlar "40 yıl kullanılmama" gibi bir kural getirmeye dahî gerek duymaksızın eski Osmanlı toprakları üzerinde yer alan bir çok câmiyi daha sonradan kiliseye çevirmişlerdir. Turan ve İbrahimgil'in tespitleriyle "Peç'teki Kasım Paşa Câmii ve Zigetvar'daki Ali Paşa Câmii'nin kiliseye çevrilmesi ve kilise olarak kullanılması" iki tipik örnektir (Turan ve İbrahimgil, a.g.e. s., 11). Bunun dışında Ohrid'de Kale içinde göle nazır olarak yapılmış olan İmâret Câmii'nin yıkılıp yerine büyük bir kilise yapılmış olması bir başka örnektir. Virgin Tepesi'nde orta çağlarda

var olduğu iddia edilen kilisenin veya manastırın bugünkü câminin bulunduğu yerde değil, bu tepenin eteklerinde Serava Çayı'na yakın bir yerlerde olduğu bildirilmiştir. Prof. Dr. Kosta Balabanov kişisel görüşmemizde bu tür iddiaların gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. Balabanov'a göre, aşırı milliyetçi duygulara sahip az sayıda Makedon vatandaşı bu tür görüşleri Bulgarlardan öğrenmişlerdir. Makedonya'daki Bulgar hâkimiyeti zamanında Bulgarlar şu görüşün yaygın bir şekilde propogandasını yapmışlardır: "Osmanlılar Üsküb'e geldiklerinde bütün Hıristiyan tapınaklarını yıktılar ve yerlerine câmi yaptılar." Bu görüşe daha sonra Sırp'lar sarılmıştır. Bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte bu kez aşırı milliyetçi duygulara sahip olan Makedonlar bu görüşe sahip çıkmışlardır. Balabanov, XV. yüzyılda Üsküb'ün bu bölgesinde kilise ve manastır dahil hiç bir mimârî yapının bulunmadığını belirtir.

29. Halil İbrahim Kılıçaslan, "Doğu Üniversitesi," <p://www.tellal.com.tr/anasayfa/yazi.asp?yazilar_id=989&yazar_id=20.> (25.09.2009). Bu konuyla ilgili diğer kaynaklar şöyledir: Türkmen Parlak, *Yeni Asır'ın Selânik yılları: Evlâd-ı Fâtihan Diyarları, "1895-1924"*, Yeni Asır Yayınları, Apa Ofset Basımevi 1989, İstanbul s. 313, "Sultan Reşad 27 Haziran sabahı Kosova'da muassır Dâr-ül Fünûn çağdaş üniversitenin temelini atmıştı." Bir diğer kaynak: *Bilinmeyen Taraflarıyla Said-i Nursî*, Mevcut halde Makedonya'nın en büyük devlet üniversitesi olan 50 binden fazla öğrencinin devam ettiği Kril ve Metodi Üniversitesi (Ss. Cyril and Methodius University) 1949 yılında kurulmuştur.
30. Bazılarımız 'Yelen Kapan Câmii' terimini yadırgayarak yaklaşık isimlerle bu ismi düzeltmeye çalışmaktayız. 'Yılan Kapan' adlandırması bunlardan biridir. Câminin

isminin 'yılan' ile ilgisi yoktur. 1904 Sivas doğumlu Âşık Talibi'nin şiirlerinde kullandığı yöresel ifade ve terimlere baktığımızda 'yelen' kelimesinin "sağasola aceleyle koşuşturan" anlamına geldiğini görürüz. 'Yılan' kelimesi ve anlamına göre, "koşuşturanları kapan" anlamı en azından daha tutarlı gözükmektedir. Çünkü o yıllarda gündüz vaktinde ezan okunduğunda Müslümânlar için ticarî hayat durmakta ve tüm Müslümânlar vakit namazlarını edâ etmek için câmilere koşmakta idiler. 'Yelen' kelimesinin aceleyle koşuşturma anlamına geldiği konusunda bk., Dr. Doğan Kaya, *Âşık Talibi Coşkun'un Şiirlerindeki Yöresel Terimler ve Deyimler*, <turkoloji.cu.edu.tr> (01.03.2010). Belki daha doğru açıklama 'Ceylan' kelimesiyle ilgili olabilir.

Elen Skok (Ceylan Sekisi) Köprüsü.

Çünkü bazı kaynaklarda bu câmiden Ceylan Çavuş Câmii olarak söz edilmektedir. Yelen Kapan 'Ceylan Çavuş Hanı' anlamına geliyor olabilir. Bazı uygulamalarda câmilere yanlarındaki hanların ismi verilmiştir. Örneğin Kırklareli'deki Kapan Câmii böyledir. Yanındaki handan ismini almıştır. Birçok örnekte ceylan kelimesi Makedonya'da 'yelen veya elen' şeklinde yazılmış ve okunmuştur. Örneğin, 'Elen Skok' Köprüsü 'Ceylan Sekisi' köprüsü anlamına gelmektedir.

Bu arada İstanbul'daki "Un Kapanı" semtini de hatırlamakta yarar vardır. 'Un toptancı hanı' anlamındaki bu kelimenin manasını gençlerimize öğretmemiz gerekmektedir.

31. Hikmet Dergisi'nden öğrendiğimize göre; "Fâik Paşa Câmii XIX. yüzyıl'da, Üsküb sancağı mutasarrıfı Fâik Paşa tarafından inşâ ettirilmiştir. Fâik Paşa'nın, Hicri 1301 tarihli vakfiyesine göre, Vardar Nehri ve Hâmidiye Mahaleleri arasındaki arsaya inşâ edilen bu câmiye, Üsküb içinde dört dükkan, bir menzil binası, değirmen ve bazı araziler vakfedilmiştir. Yapının ilk mimârî görüntüsü Sultan Hâmîd Albümleri 90436 No'dan alınan bir fotoğraftan öğrenilmiştir. Bu eski fotoğraftan, Fâik Paşa Câmisi'nin tek kubbeli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Ön kısmında üç bölümlü son cemâat yeri vardır. Tekne tonozla örtülü olan son cemaat yeri, yuvarlak kemerli altı ahşap direk ile desteklenmiştir. Fotoğraftan, yapının ince ve uzun bir minaresi olduğu görülmektedir. Câmînin avlusunda, dörtgen planlı ve çapraz tonozla örtülmüş şadırvanı bulunmaktadır. 1963 yılındaki depremde büyük hasar gören bu yapı, hiç onarılmadan 26 yıl ayakta kalmış, 1989 yılında ise şehirleşme projesi uğruna yıkılmıştır. Fâik Paşa Câmii'nin kitabesi, stükko çerçevesi mihrabı ve oymalı kapı kanatları bu câmînin zengin süslemeye sahip olduğunu göstermektedir. Yapının kitabesi, mihrabı ve kapı kanatları Üsküb Şehir Müzesi eski eserler deposunda korunmaktadır."
32. Üsküb'den trenle Belgrad dokuz saat ve Selânik ise beş saat uzaklıktadır.
33. "Macedonia in the XIX century," <http://www.soros.org.mk/ko_nk_urs/058/maked_xix.htm> (03.12.2009).
34. D. Kocevski, "The Pazar Means En-

counter not Separation," <<http://www.sfcg.org/programmes/macedonia/pdf/forumsarticles.pdf>> (25.09.2009). Üsküb'de ilk şehir planı, Osmanlılar zamanında Maacır Mahallesinde, 1876 yılında mühendis İsâ Bey tarafından yapılmıştır.

35. Bu kitapta esas olarak Üsküb köprülerini incelemekteyiz, fakat Makedonya'daki Osmanlı köprülerinin ayrıca ele alınıp araştırılması gerekmektedir. Kaynaklarda Kalkandelen'de Pena Çayı (Tabakhâne Çayı) üzerine XVI. ve XVII. yüzyıllar arasında, tek sivri kemere sahip beş Osmanlı taş köprüsü ve İştîp'te de büyük bir taşköprü olduğundan söz edilmiştir. İştîp Taşköprüsü'nün II. Dünya Savaşı sırasında bombalanarak yıkıldığı bildirilmiştir. Kalkandelen'de ise günümüzde Pena Çayı üzerinde tek bir taş köprü kalmıştır. Paşa Câmii'nin yanındaki tek kemerli taş köprü'nün (Paşa Köprüsü'nün) fotoğraflarına İnternet'ten erişmek mümkündür.

Kazzaz (İpekçiler) Köprüsü.

Pena Çayı'nın yukarı kısmında bulunan Kazzaz Köprüsü'nün (İpekçiler Köprüsü) ve Paşa Köprüsü'nün yeniden yapılması için girişimler devam etmektedir.

36. Mustafa Özer, *Üsküb'te Türk Mimârîsi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2006, 365.
37. Aynı, 279.

38. ‘Kukul’ kelimesinin anlamıyla ilgili birkaç alternatif açıklama söz konusudur. Birincisi Kukul’un Makedonya’da 1789 metre yüksekliğinde bir dağın ismi olmasıdır. İkincisi tarihte Eflak-Boğdan sınırını belirleyen *Rimnik Nebri* üzerindeki *Martinești* kasabası yakınındaki bir köyün ismi olmasıdır. Bu köy günümüzde Ukrayna sınırları içinde kalmıştır. Üçüncüsü Kosova, Prizren - Bresane yakınlarında bir başka köyün ismi olmasıdır. Dördüncüsü, bazı kaynaklarda ‘Kukuli’ lakabının ‘Kokulu’ kelimesinden geldiğinin bildirilmesidir. Bu kelime Balkan coğrafyasında yerel halkın dilinde değişime uğrayarak ‘Kukuli’ şekline dönüşmüştür.

Kukli Beg.

(Raif Vırmiça, *Kukli Mehmet Bey Vakfiyesi*, Atatürk Kültür Merkezi yayını, Ankara, 2010.)

Altay Suroy Recepoğlu Kukuli Mehmet beyin “Van’lı bir akıncı” olduğunu bildirmiştir (bk., Altay Suroy Recepoğlu, *Kosova’da Türk Kültürü veya Türkçe Düşünmek*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2001, s. 355). Hasan Kaleşi, Kukli Mehmet Bey’in vakfında mütevellî görevinde bulunan bir kişinin torunundan

aldığı bilgiye göre onun Vanlı olduğunu bildirir. Ayrıca kendisinin Selânik ve Bosna vâililiği yaptığı bildirilmiştir. Kimi kaynaklarda Kukli Beg’in babasının bir dönem Kalkandelen’de vâililik yaptığı ifade edilmiştir. Kukli Mehmet Beg’in Prizren’de 1534 yılında yapılmış kendi adıyla anılan bir câmisi bulunmaktadır (Kuklibeg Câmii veya Saraçhâne Câmii).

Kukli Mehmet Beyin Türbesi’nin Kosova’da Prizren’e 20 km uzaklıkta Dragaş (Zinova), Bresane (Brodosana) köyünde olduğu bildirilmiştir. Prizren’e yirmi kilometre uzaklıktaki Kukli Beg Türbesi, üzerindeki kitâbe ile hâlâ ayakta. Bu türbe hakkında Dr. M. K. Özergin, Dr. H. Kaleşi ve İ. Eren’in “Vakıflar Dergisi”nde ortaklaşa yazdıkları bir makalede yeterince bilgi verilmiştir (“Prizren Kitabeleri”, *Vakıflar Dergisi*, sayı vii; 1968, İstanbul).

Bazı yazarlar asıl adını, *Mehmed Hayreddin Kukli Beg* olarak verirler. Bugün “Kukli Beg köyünde” Kukli soyadını taşıyan birkaç aile hâlâ yaşamaktadır. Bu aileler Kukli Mehmet Bey’in soyundan geldiklerini ileri sürmektedirler. Sözlüklerde ‘kukul’ kelimesi; külâh, küçük tepe, küçük yığın anlamlarına gelmektedir. Bu nedenle olsa gerektir, Trakya bölgesinde sivri tepeli külâh şeklindeki yün örme başlıklara ‘kukuleta’ adı verilir.

39. Literatürde bazen ‘Kukli Mehmet Beg’ şeklinde bazen de ‘Mehmet Kukli Beg’ şeklinde ifade edilmiştir. Kukli Mehmet Beg’in Prizren’de bir câmisi, zengin bir vakfı ve vakıf külliyesinin bulunduğu bildirilmiştir. İddialara göre vakfiyesinde 117 dükkan, altı değirmen, bir câmî bir kervansaray bulunmaktaymış. (Bk., G. Warrander and V. Knaus, *Bradt Guide: Kosova*, Bradt, 2008, s.199.

40. N.U. Muzej Na Tetovski Kraj, “Tetovo Biennial 2009,” <<http://tetovobienale>.

webs.com/museumoftetovoarea.htm>
(22.08.2010).

41. Gliša Elezoviç, “Turski Spomenici u Skoplju”, G.S.N.D., Knjiga V, Skopje 1929, s.258-260, Aktaran, Lujutfi Nedzipi, XV – XVI. Yüzyıllarda Makedonya’da Kültür ve Medeniyet, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 77-78.

Prizren Sarachâne / Kukli Beg Câmii.

42. Kumbaracı, köprünün XVI. yüzyılın ortalarında câmiyle birlikte yapıldığını belirtir. Bk., a.g.e., s. 403. *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2005, s.83.

Kosova, Prizren yakınlarında Bresane köyü.

43. Kebîr Mehmet Çelebi Üsküb’de bir de câmi ve bir imâret (aş evi) yaptırmıştır. Kaynaklarda bu câminin 1469 yılında

yapıldığı belirtilir. Bejadin Ahmeti’nin “Makedonya’da Hadis Çalışmaları” isimli doktora tezinde ifade ettiğine göre, “Üsküb’de inşâ ettirdiği bir câmi ve imaret için; bir hamam, beş değirmen, yirmi iki verimli arâzi parçası, yedi çayır, altı dükkân vakfetmiştir. Bunlar 874/1470 yılında tasdik edilen vakfiyesinde görülmektedir. Kalkandelen şehrinde 867/1463 yılında tasdik edilen vakfiyesinden bir câmi, tekke ve imaret inşâ ettirdiği ve bunlar için altı dükkân, on beş odadan oluşan bir han, yirmi dört ev, ondan fazla değirmen, ondan fazla verimli arazi parçası, bir çayır, Kalkandelen şehrinde on bir bahçe, dört köy vs. vakfetmiştir.” s. 82. Sâlih Âsım’a göre, Çelebi lakabı Sultan Yıldırım Bâyezid’in çocuklarına kadar şehzadelere verilen isim olarak kullanılırken, sonraları bu uygulama terk edilerek erdemli, soylu ve kültürlü kişilere verilen bir unvan olarak kullanılmaya başlanmıştır.

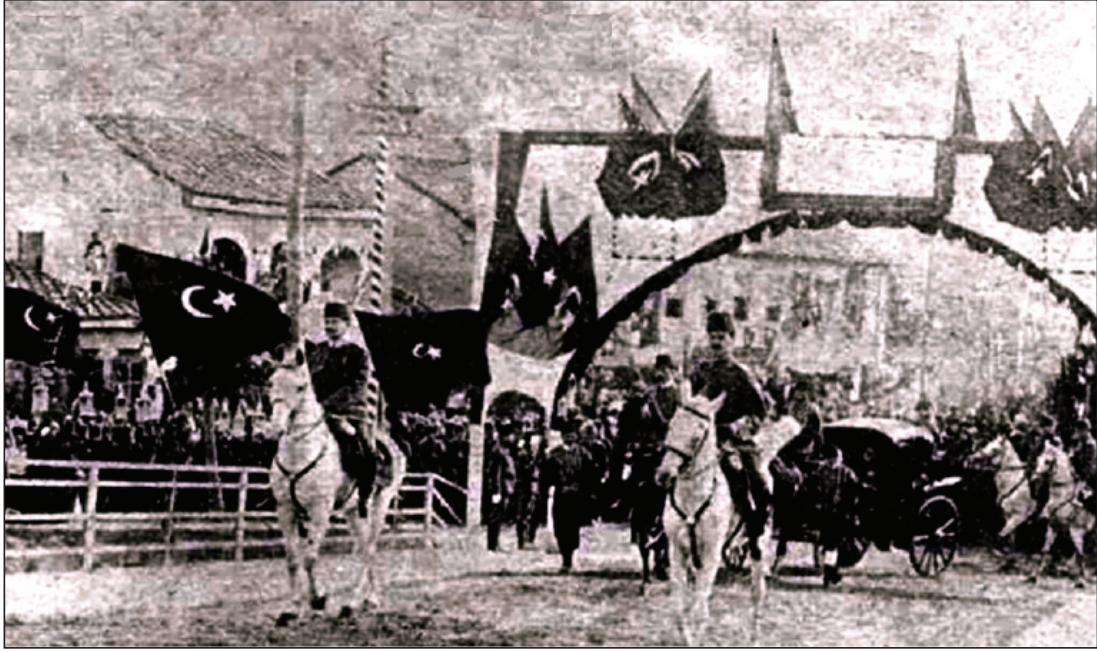
Kukli Mehmet Beg Türbesi.

Kebîr Mehmet Çelebi Câmii.

1911 yılında Sultan V. Mehmet Reşat'ın Üsküb'e gelişinin karşılama töreni.

Sultan V. Mehmet Reşat'ın faytonuyla Fâtihtan Mehmet Köprüsü üzerinden geçerek cediti Sultan II. Murat'ın yaptırmış olduğu camiye gitmesi.

TARİHÎ KÖPRÜLERLE KARŞILAŞTIRMA

Bu bölümde Taş Köprü, çağdaşı olan, tarihî niteliği hâiz, bazı büyük köprülerle karşılaştırılarak onun bu köprüler arasındaki yeri ve bu köprülerle olan benzerlik ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Mostar Köprüsü'yle Karşılaştırma

Fâtiḥ Sultan Mehmet Köprüsü'nü Bosna Hersek'teki Mostar Köprüsü (Mostarski Stari Most) ile karşılaştırmak kaçınılmaz bir zorunluluktur. Mostar'da Kânûnî Sultan Süleyman'ın fermanı üzerine 1557-1566 yılları arasında tek gözlü olarak inşâ edilen ve kemer açıklığı 28,60 m olan bu köprü 1993 yılındaki savaş sırasında aşırı milliyetçi Hırvat milislerinin topçu ateşiyle yıkılmıştır. Bu nedenle Neretva Nehri üzerindeki tarihî Mostar Köprüsü, dünya kültürel kamuoyu tarafından çok daha iyi bilinmekte ve tanınmaktadır. Bunun nedeni Mostar Köprüsü'nün UNESCO tarafından 'Dünya Kültür Mirâsı Listesine' alınmış olmasıdır. Mostar Köprüsü, Taş Köprü'den yaklaşık 100 yıl sonra yapılmıştır. Nispeten daha yeni bir köprüdür. *Dünya Kültür Mirâsı Listesi*'ne alınmasının nedenleri arasında tarihî bir yapı olması, dik kemer özelliği, geniş kemer açıklığı gibi nitelikleri sayılmıştır. Bu özellikleri nedeniyle Dünya Kültür Mirâsı Listesine alınmayı fazlasıyla hak etmiştir.

Ancak ondan 100 yıl daha eski olan Taş Köprü'nün Dünya Kültür Mirâsı Listesine alınmaması veya böyle bir teklifte bulunulmaması şaşılacak bir durumdur. Köprü, her ne kadar *Makedonya Cumhuriyeti Kültür Eserlerini Koruma Kurulu*'nun (Republički Zavod za Zaštita na Spomenicite na Kulturata) 10.03.1952 tarihli ve 32 sayılı karar ile tarihî eser olarak tescil edilmiş olsa da, bu tescil yeterli değildir. Ayrıca Dünya Kültür Mirâsı Listesi'ne alınması gerekir. Böyle bir teklifin Makedonlar tarafından yapılmasını bekleyemeyiz. Çünkü onlar tarihsel zihin karışıklığı nedeniyle Taş Köprü'nün dünyada meşhur olmasını ve tanınmasını bölgede yaşayan Müslümânlar kadar güçlü bir şekilde arzu edemezler.

Makedonya'da yaşayan Müslümânlara ve Müslümân sivil toplum kuruluşlarına düşen görev Taş Köprü'nün Dünya Kültürel Mirâsı Listesi'ne girecek üstün özelliklerini belirleyerek bu özellikleri dünya insanlarına tanıtmak ve kültürel bir bilinçlilik yaratmaktır. Tespit ettiğimiz kadarıyla, Taş Köprü'nün Dünya Kültür Mirâsı sayılmasına yetecek temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

1. XV. yüzyılın ortalarında inşâ edilmiş ve günümüze kadar yaşatılmış 560 yıllık geçmişe sahip az sayıdaki tarihî taş köprülerden biri olması.
2. Kendi yüzyılı içinde inşâ edilenler arasında heybetli, yüksek ve uzun taş köprülerden biri olması.
3. Zelzelelere ve ağır yüklere dayanana-

- bilen sağlam ve güçlü kemerlere, köprü ayaklarına ve ayak topuklarına sahip olması. (Mimâr Yusuf Edip bey, 1941 yılında Taş Köprü'nün üzerinden ağır Alman tanklarının geçtiğini bildirmiştir.)
4. Yapıldığı yıllarda yaklaşık 250 metre genişliğindeki bir nehrin üzerine kurulmuş, yapım aşamasında bir süreliğine de olsa nehir akışını değiştirmeyi gerektiren inşâati zor yapılardan biri olması.
 5. Kaba yonu taşlarıyla yapılan Roma köprülerinin aksine ince yonu taşlarından yapılmış ilk örnekler arasında bulunması.
 6. Geometrik ve simetrik yapı özellikleriyle o yıllarda mühendislik ve matematik bilgisinin kullanıldığı az sayıdaki köprülerden biri olması.
 7. Köprüde, yapımından sonra kendisini belki bin yıl ve sonrasına taşıyacak sağlam ve güçlü taşların kullanılmış olması.
 8. Orijinal ve benzersiz mukarnasları olan bir fil ayağına sahip bulunması.
 9. Osmanlı köprüleri içinde tarih köşkü ve seyir balkonu düzenlemesinin yapıldığı ilk örneklerden biri olması.
 10. Tarih köşkü bulunan diğer köprüler arasında mihrâbiye tasarımına sahip muhtemelen tek köprü olması.
 11. Klasik Osmanlı mimârisinde taş bezeme süslemeli kemerlere, tempın duvarlara ve bezeme süslemeli selyaranlara sahip ilk köprülerden biri olması.
 12. Geçme külahları olan selyaran ve payandalara sahip bulunması (Günümüze her ne kadar sadece bir tanesi ulaşmış olsa da...)
 13. Osmanlının ilk dönemine ait dekoratif stilleri, taş bezeme süslerini ve simgelerini üzerinde taşıyor olması (Örneğin, geçmeli külâh, gülbezek rozetleri, mukarnas, çörtten, desenli kabara, devri âlem simgeleri ve çeşitli hayvan röl-yefleri).
 14. Nehir suyunun yükseldiği hallerde nehir derinliğini ölçmeye imkan verecek basamaklı selyaran ve payanda düzenlemesine sahip bulunması.
 15. Klasik dönemde Balkanlarda inşâ edilen köprüler arasında tahfif gözleri bulunan ilk köprüler arasında bulunması. (Bazı yazarlar bunların sonradan ilave edildiğini söylese de bu konu çok net değildir. Gerçekten sonradan ilave edilmiş olsa bile, Taş Köprü bu özelliğiyle her dönemde köprü Mimârlarının kendi yaratıcılıklarını ve yeniliklerini toplumla paylaştıkları bir sergileme aracı olmuştur.)
 16. Simetrik eğim mimârisine ve simetrik kemer düzenlemesine sahip bulunması. (Sonraki yıllarda yapılan onarımlarda bu simetrik özellik bir ölçüde bozulmuş olsa da...)
 17. İnşâ edildiği yıllarda Vardar Nehri'nin kuzey - güney kesimi bağlantısını kuran araç geçişine müsâit en önemli ve tek geçit yeri olması.
 18. Orta kemerlerin oldukça geniş ark açıklıklarına sahip olması. Yapıldığı yıllarda bu genişliklere sahip köprü yapımının zor olması.
 19. Ağır yük taşıyan araçları taşıma kapasitesine sahip güçlü, dayanıklı bir mimârî yapıya ve taş malzemeye sahip olması.

20. Taşlarının *zvana* adı verilen uzun delikler açılarak *kenet demirleriyle* birbirine bağlandığı ve zivana deliklerinin içine erimiş kurşun alaşımı dökülerek güçlendirildiği bir yapılanmaya sahip bulunması.
21. Sel, yangın, deprem ve savaş tahribatlarına karşın sürekli yapılan onarımlarla temel özellikleri korunarak günümüze kadar varlığını sürdürmüş olması.
22. 550 yıllık uzun bir süre içinde yapılan onarım ve bakım çalışmalarıyla her dönemin kendine ait özelliklerinden bir şeyler katılarak zenginleştirilen, farklı devlet yapıları altında farklı ulusal kimliklerin bir parçası haline getirilmeye çalışılan bir yapı olması.
23. Köprünün giriş ve çıkışlarına her dönemde farklı heykeller, anıtlar, anıt eserler, sütunlar dikilerek, hâtrâ ürünler konularak şehir halkının ve bölgede yaşayan toplumların kimlik belirteci olarak kullanılmak istenmesi.
24. Gerek çevresinde ve gerekse üstünde yapılan toplantılar nedeniyle kitlesel toplantı alanı olarak kullanılan bir yapı olması. Fiziksel işlevinin yanında sosyal bir işlev görmesi.

Bu belirlemeler, kuşkusuz konunun uzmanları tarafından çok daha kapsamlı olarak ve daha iyi nitelendirmelerle yapılacaktır. UNESCO'nun *Dünya Kültür Mirâsı Listesi* Makedonya'daki eserler açısından eksiktir, yetersizdir.

1979 yılında Ohrid Gölü, "Avrupa'daki en eski göl" unvanıyla Dünya Doğa ve Kültürel Mirâsı Listesi'ne alınırken tarihî Taş Köprü'nün un-

utulmuş olması veya görmezlikten gelinmesi anlaşılır bir durum değildir.

Mustafa Paşa Köprüsü'yle Karşılaştırma

Svilengrad,¹ Bulgaristan sınırları içinde Edirne'ye 14 km mesâfede, Haskova iline bağlı bulunan 20 bin nüfuslu küçük bir kasabadır. Osmanlı zamanında resmî adı Cısr-i Mustafa Paşa olan bu kasaba, halk tarafından 'Mustâa Paşa' şeklinde anılıyordu. 5 Ekim 1912 tarihine kadar da bu adla anılmıştır. Ortasından Meriç Nehri'nin geçtiği şehrin iki yakası, Mustafa Paşa Köprüsü ile birbirine bağlanmıştır.

Günümüzde yerel halk bu yapıyı "Eski Köprü" [Stariya Most] olarak adlandırmaktadır. Mustafa Paşa Köprüsü'nün 1529 yılında aynı zamanda kasabaya ismini veren Pâdişah damadı Çoban Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Mustafa Paşa'nın "Çoban" lakaplı Mustafa Paşa olduğu tarihî kayıtlarla da belirlenmiştir.²

Svilengrad veya Çoban Mustafa Paşa Köprüsü'nü Taş Köprü'yle karşılaştırmak istememizin nedeni Taş Köprü'den yaklaşık 70-80 yıl sonra Kânûnî Sultan Süleyman zamanında yapılmış olmasına rağmen, ortak özelliklerinin bulunması nedeniyledir. Denebilir ki Üsküb'deki Taş Köprü Mustafa Paşa Köprüsü'nün 'öncülü' ve Mustafa Paşa Köprüsü de kendisinden 50 yıl sonra Vişegrat'ta Drina Nehri üzerinde yapılan Sokullu Mehmet Paşa Köp-

rüsü'nün (Drina Köprüsü - 1578) öncülüdür veya bu köprülerin prototipini oluşturmaktadır. Mustafa Paşa Köprüsü de Taş Köprü gibi zaman içinde bulunduğu *Svilengrad* şehrinin simgesi ve arması haline gelmiştir.

Svilengrad, Cisir-i Mustafa Paşa Köprüsü.

Yirmi kemeri bulunan Mustafa Paşa Köprüsü, 259 metre uzunluğunda ve altı metre genişliğindedir. Korkuluklarında 706 adet büyük yekpare blok taş kullanılmıştır. Genişliği, Taş Köprü ile aynıdır. Mimâr Sinan tarafından, vakıf olarak bir câmi, 700 atın barınabileceği büyük bir kervansaray, çarşı ve hamam kompleksi (külliyesi) kapsamında yapıldığı belirtilen Çoban Mustafa Paşa Köprüsü'nün mihrâbiyesi üzerinde köprünün İslâm Halifesi Kânûnî Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında ve Mustafa Paşa tarafından yapıldığı belirtilmiştir. Köprü, Mîmâr Sinan'ın gerçekleştirdiği ilk eserlerden biri olarak sayılmaktadır. Köprünün yapımında, kireç harcında kullanılmak üzere bütün Trakya bölgesindeki köylerden yumurta toplandığı bildirilmiştir. Mustafa Paşa Köprüsü Bulgaristan'da *ulusal anıt* olarak ilan edilmiştir ve UNESCO'nun

koruması altındadır. Fotoğraflarından inceleyebildiğimiz kadarıyla Mustafa Paşa Köprüsü de Taş Köprü gibi güneye bakan, akar kesiminde bir mihrâbiyeye sahiptir. Ancak, daha uzun veya daha yüksek olan mihrâbiyesinin (6 m) üzerinde "timpanon" (üçgen alınlık) bulunmamaktadır. Taş Köprü'deki mevcut timpanon'un yapıya sonradan ilave edildiği anlaşılmaktadır.

Mustafa Paşa Köprüsü'nün tam ortasındaki taş yükselti "mihrâbiye" yapıları ve görünümünde olmaktan çok, "kitâbe köşkü" niteliğindedir. Bu karşılaştırmadan şu sonucu çıkarabiliriz. Üsküb'deki Taş Köprü, mihrâbiye tasarımlı tarih köşküne sahip belki yegane köprüdür.

Mustafa Paşa Köprüsü'nde de nispeten küçük olmak üzere sivri külahlı üçgen selyaranlar ve akar kesiminde payandalar bulunmaktadır. Köprünün korkulukları yaklaşık olarak Taş Köprü'dekilerle aynı yüksekliktedir. Farklı olarak bu köprüde yuvarlak değil, hafif sivri kemer yapısı kullanılmıştır. Düz köprü özelliğindedir. Köprünün 20 kemere sahip olması (Bazı kaynaklarda kemer sayısının 21 olduğu ifade edilmiştir.) Taş Köprü'de de kemer sayısının daha fazla olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Mustafa Paşa Köprüsü'nün ayakları Taş Köprü'ye göre daha dardır. İki köprü arasındaki bir diğer benzerlik timpan duvarlarında kullanılan taşların for-

mu ve büyüklüğüdür. Taş Köprü'nün özellikle orta bölümündeki kemerlerin yanlarındaki ayakların tempan duvarlarındaki taşların ebatları ve kesiliş biçimleriyle Mustafa Paşa Köprüsü'nün taşları neredeyse aynı gibidir.

Mustafa Paşa Köprüsü, tarihte bölgenin en güzel köprülerinden biri konumunda idi. Günümüzde bir ölçüde bakımsız kalmış veya bırakılmıştır. Bulgar İnternet sitelerinde bu köprüyle ilgili olarak anlatılan mitlerin (Sultanın köprüyü satın almak istediği, bânisinin satmak yerine zehir içerek kendisini öldürdüğü ve bunun üzerine Sultan'ın bedduâ ettiği yalanının veya eşinin ölmesi üzerine köprünün hanımı tarafından tamamlanması nedeniyle insanların bu köprüden geçmek istemedikleri rivâyetlerinin) gerçekle bir ilgisi bulunmaktadır.

Batılı gezginlerin kıskıncılık temelli bu söylentileri kitaplarına almaları ve sonra aradan 80-100 yıl geçmesiyle birlikte bu yazılanların başkaları tarafından dayanak olarak gösterilmesi esef verici bir durumdur. Ne yazık ki Balkanlarda bu türde etnik kökenli çok sayıda gerçek olmayan rivâyet vardır ve bu rivâyetler bölgeden Osmanlı'nın çekilmesiyle birlikte resmî söylemlerle desteklenmiştir.

Birinci Balkan Savaşı sırasında, Kasım 1912 yılında, “bölgeden çekilen Osmanlı askerlerinin köprüyü dinamitleyerek havaya uçurma teşebbüslerinin akım kaldığı veya başarısızlığa uğradığı”

iddiâsı da Batılı bir “maGâzîn dergisinin” haberine dayandırılmaktadır. İnternet maalesef bu tür propoganda malzemesi yalan haberler ve dezenformasyon bilgileriyle doludur. Mihrâbiyesinin üzerindeki mermer kitâbeye ebced hesabıyla “ebedî güzel” (hasâne ebediyyen) kelimeleri kullanılarak yapım tarihî düşülen bu köprüyü asıl anlamlı yapan husus, bânisinin Üsküb'de aynı zamanda Mustafa Paşa Câmii'ni de yaptırmış olmasıdır. Çoban Mustafa Paşa; Eskişehir, Gebze, Svi-lengrad ve Üsküb'deki vakıf eserleriyle adını tarihe yazdırmış ve unutulmaz bir şahsiyet haline gelmiştir. Bizim için bu köprünün önemli olan bir diğer yönü, Kânûnî'nin söylemiş olduğu bir şiirin bu köprüyle ilgili olduğu yönündeki rivâyetlerdir. Şiir şöyledir:

Minnetle koklama gülü, al eline suseni

Geçme nâmert köprüsünden, ko aþarsın su seni

Yatma tilki gölgesinde ko yesin aslan seni

Uzun Köprü ile Karşılaştırma

Uzunköprü, Edirne ili sınırları içinde 40 bin nüfuslu bir kasabadır. Şehir, ismini bu yerleşim yerinde bulunan tarihî köprüden almıştır. Osmanlı zamanında Cısr-i Ergene olan şehrin ve köprünün adı Cumhuriyetten sonra halkın günlük dildeki kullanımı dikkate alınarak Uzun Köprü olarak değiştirilmiştir. Cısr-i Ergene, Osmanlı zamanında Rumeli yakasında Müslümânlar tarafından kurulan ilk şehir olma unvanına sahiptir. Uzun Köprü'nün yapım tarihi 1426 - 1443 yılları arasındadır. Üsküb'deki Taş

Köprü'nün yapım tarihini 1451 - 1469 olarak hatırlarsak iki köprünün yaklaşık olarak aynı dönemde yapıldığını söyleyebiliriz. Taş Köprü'nün inşâatına Uzun Köprü'den sekiz yıl sonra başlanmıştır. Uzun Köprü'nün yapımcısı Mîmâr Muslihiddîn Efendi'dir. Köprüyü kalfası Mehmet ustayla birlikte yapmıştır.³ Köprü, *eb-ül hayrât* (hayrat yapanların babası) lakabı ile ünlü olan II. Murat'ın (tâbe serâhü - kabri temiz olsun ve nurla dolsun, Allah rahmet etsin) fermânı üzerine inşâ edilmiştir. Uzun Köprü'nün yapımına Üsküb sancağı vâlisi İshak Bey nezâret etmiştir. Esas olarak bir vakıf eseridir. Üsküb'deki Taş Köprü'nün inşâatına da, II. Murat'ın irâdesiyle başlanmıştır.⁴ Sultan II. Murat, İshak Bey'e Kratova gümüş madenlerinin gelirini bu köprüye harcamasını buyurmuştur. Aradaki sürenin sekiz yıl gibi çok yakın olması, bânilerinin aynı padişah olması Üsküb'deki Taş Köprü'nün mimârının da aynı kişi olabileceğini akla getirmektedir. Fakat 1452'de Edirne'de Fâtih Köprüsü'nün mimârının Hayreddîn isimli bir şahıs olduğunu hatırlarsak Üsküb'deki Taş Köprü'ye birden fazla mimârın destek vermesi de ihtimal dahilindedir.

Uzun Köprü; 174 kemere sahiptir ve uzunluğu 1238 metre 55 santimetredir. Tarihteki genişliği ile şimdiki genişliği aynı değildir. Tarihteki içten içe genişliğinin 5.24 metre olduğu belirtilmiştir. Günümüzdeki genişliğinin 1964 yılındaki onarımla bazı yerlerde 6.80 ve bazı yerlerinde ise 6.90 metre olduğu belirtilmektedir.

Köprüde ince yonu küfeki taşı kullanılmıştır. Araştırmacılar bu taşların, Ergene Nehri'nin ötesindeki Eskiköy, Kuleliburgaz, Kestanbolu ve Süleymaniye köylerindeki ocaklardan elde edildiğini belirtirler. Bu özelliğiyle ülkemizin en uzun taş köprüsüdür. Kaynaklarda dünyanın en uzun ikinci taş köprüsü olduğu belirtilmektedir. Yine kaynaklarda belirtildiğine göre, köprüde kuş ve hayvan motifleri ile bitkisel motifler bulunmaktadır. Hayvan motifleri olarak fil, arslan ve kuş tasarımları gözükmektedir. İlginç bir şekilde benzeri hayvan motifleri Üsküb'deki Taş Köprü'nün tempan duvarlarında da bulunmaktadır. Günümüzde bu motifler büyük ölçüde silinmiş durumdadır. Ancak teleobjektifi kemeralarla bu motifleri büyük kemerlerin üst tempan duvarlarında görmek mümkün olabilmektedir. Taş Köprü'de bu motifler ana kemerlerin tempan duvarlarında belli belirsiz olarak günümüze kadar gelebilmiştir. Uzun Köprü'nün tarih köşkündeki büyük taş kitâbesi ilçe merkezinde bir parka yerleştirilmiştir.

Uzun Köprü'den söz etmişken şehir olarak Uzunköprü'nün bir köyü olan Paşa Yiğit köyünden söz etmeden geçemeyiz. Günümüzde Ömer Bey Köyü⁵ olarak adlandırılan bu yerleşim yeri Üsküb Fâtihî Paşa Yiğit'e⁶ Rumeli fetihleri sırasında gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle *dirlik* olarak verilmiştir. Paşa Yiğit'in oğlu olan ve Mora Fâtihî olarak ünlünen Turahan Beg'in türbesi de yine Uzunköprü ilçesinde bulunmaktadır. Üsküb, Paşa Yiğit Beg'in türbesini muhafaza eder-

ken Turahan isimli oğlunun türbesi ise Uzunköprü'dedir. Uzun Köprü ve Üsküb'deki Taş Köprü arasında öyle görünmez bir bağ vardır ki, bu bağ vakıf eserleri, akrabalıklar, göçler, yenilgiler ve fetihlerle kimliğimiz ve kültürümüzün mayasını oluşturur aynı zamanda... Bütün mesele, hislenerek gönül bağlarında bir titreşim meydana getirebilmekte...

Drina Köprüsü'yle Karşılaştırma

Günümüz Batı kaynaklarında *Drina Köprüsü* adıyla geçen bu yapı aslında Osmanlı kaynaklarında *Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü* olarak bilinir. Klasik dönem Osmanlı mimârîsinin şaheserleri arasındadır ve o dönem Osmanlı mimârîsinin doruk noktası olarak değerlendirilir.

Taş Köprü, nasıl ki Üsküb'ün şehir armasına konu olmuşsa Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü de *Vişegrad* şehrinin armasına konu olmuştur. Yapı, 2003 yılında Bosnalılar tarafından "Ulusal Anıt" olarak ilan edilmiştir. Taş Köprü, yapısal özellikleriyle Ciri Mustafa Paşa Köprüsü'nün olduğu gibi Drina Köprüsü'nün de öncülüdür. Mîmârlar yeni yapılan her köprüde onu "aşmak" için bir kriter olarak ele almışlar; hem onu; hem de kendi kendilerini aşmaya çalışmışlardır.

Yapı, Doğu Bosna'nın Sırbistan sınırına yakın bir yerde bulunan Vişegrad şehrinde⁷ ve Sava Nehri'nin kolu olan, 346 km uzunluğundaki Drina Irmağı⁸ üzerinde Sokullu Mehmet Paşa⁹ (1505-1579) tarafından Mîmâr Sinan'a inşâ ettirilmiştir. Sokullu

Mehmet Paşa'nın Drina Irmağı'nın yakınında Sokol (Sokolovići) isimli küçük bir kasabada doğduğu bildirilmiştir. Köprü'nün yapımına 1566 yılında başlanmış ve beşinci yılın sonunda tamamlanmıştır. (Bazı kaynaklarda yapım tarihi 1571-1577 olarak gösterilir.)

Üsküb'deki Taş Köprü'den yaklaşık 100 yıl sonra inşâ edilmiştir. Köprü, inşâ edildiği zaman diliminde Bosna Hersek'teki *Sarayova Paşalığı* ile Osmanlı devleti arasındaki bağlantıyı kuran bir niteliğe sahipti. Adriyatik Denizi kıyısındaki Dubrovnik¹⁰ ile (Osmanlı zamanındaki adıyla Ragusa¹¹ şehri ile) İstanbul'u birbirine bağlıyordu.

Drina Köprüsü de, Svilengrad ve Mostar köprüleri gibi UNESCO tarafından "olağanüstü evrensel değeri" nedeniyle 2007 yılında Dünya Kültür Mirâsı Listesi'ne alınmıştır. Bosna'nın Dünya Kültür Mirâsı listesine alınan ikinci köprüsüdür. Bu yapının UNESCO Dünya Kültür Mirâsı Listesi'ne alınan üç taş köprüden biri olduğu bildirilmiştir. Üsküb'deki Taş Köprü'yle karşılaştırıldığında bu köprü'nün en önemli özelliğinin oldukça derin bir nehir yatağına kurulmuş olması gelir. Taş Köprü ise oldukça geniş bir nehir yatağı üzerine inşâ edilmiştir. Taş Köprü, kitâbeleri tahrip edilerek sahipsizleştirilmek istenirken, Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü'nün yerel dildeki söyleyiş biçimiyle, "nihâdiyeleri" (kitâbeleri) korunabilmiştir. Dünya Kültür Mirâsı Listesi'ne alınma kriter-

leri açısından, hem 100 yıl daha eski olması, hem de savaş ve mücadelelerde etnik kökenli tahribatlara daha fazla maruz kalmış olması nedeniyle Taş Köprü en azından Drina Köprüsü, Mostar Köprüsü ve Vişegrad Köprüsü gibi korunma altına alınmayı fazlasıyla hak etmiştir. Taş Köprü bir, ‘Gâzi Köprü’dür’. Bu konuda UNESCO ilgililerinin dikkatini çekmek için özel bir çaba gerekmektedir.

Drina Köprüsü ile Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü’nü karşılaştırdığımızda bazı ortak noktalardan söz etmek mümkün olabilir. Drina Köprüsü’nün kemerleri Taş Köprü’nün tersine hafif sivri ark yapısında olmasına karşılık, selyaranlarının her iki yanında yer alan tahfif gözlerini andıran sığ niş pencereleri ile Taş Köprü’nün Kuzey yakasında yer alan niş formları benzer özellik göstermektedir. Taş Köprü’nün bu eski niş gözlerini artık sadece eski fotoğraflarda görebiliriz. Drina Köprüsü’nün niş pencereleri iki farklı biçimde tasarlanmıştır ve bu tasarlanma biçimi köprüye ayrı bir güzellik katmaktadır. Niş pencerelerinin bazıları daha geniş ve kısa; bazıları da daha uzun ve dardır.

Drina Köprüsü’nün selyaranları akar kısmında üçgen prizması ve kaynak kısmında (sofanın baktığı bölüm) ise yüzeyli silindirik külahlar şeklindedir. Külahları uzun ve sivri yapısal özelliği ile dikkatleri çekmektedir. Külahların sivri ucunda küçük estetik rumî süslemeler bulunmaktadır. Külah ile sel-

yanan kâidesi arasında çepeçevre taş silme çıkıntısı yer alır. Taş Köprü’deki geçmeli külah biçimi burada yerini silmeli külah modeline bırakmıştır. 179.5 m uzunluğundaki Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü, göz açıklıkları 11 ilâ 15 metre arasında değişen 11 kemere sahiptir. Köprü’nün genişliği 6,30 metredir. Taş Köprü’den daha kısa, fakat yarım metre daha geniştir. Düzenli su akışı seviyesinde nehir-den yüksekliği 15.40 m’dir. Buna göre Taş Köprü’den daha yüksektir. Güney ucu, kıyıya 90 derecelik bir açıyla dirsek yaparak birleşir.

Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü’nde de Taş Köprü’de olduğu gibi tam orta bölümünde büyük bir mihrâbiye ve seyir sahanlığı bulunmaktadır. Bu mihrâbiyenin tepelik kısmında üçgen timpanon bulunmadığı görülmektedir. Onun yerine tepeliği normal *barpušta*¹² kep ile kaplıdır. Mihrâbiyesi Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü’nde olduğu gibi “mihrâp” tasarımlı değildir. Eski Osmanlı çeşmelerinde görüldüğü gibi sığ bir niş oyuğuna veya girintisine sahiptir. Mihrâbiyesinin alt kısmı, basamaklı mukarnas bir geçişle aynı zamanda kâide olarak kullanılan selyaran duvarına bağlanmıştır. Mihrâbiyenin dışa yönelik çıkıklığı Taş Köprü ile yaklaşık olarak aynı derinliktedir. Drina Köprüsü’nün tarih köşkü Üsküb’deki mihrâbiyeden hem daha yüksek, hem daha geniştir. Bu nedenle heybetli bir görünüme sahiptir. Mihrâbiyesinde beyaz mermerden yapılmış iki kitâbesi

bulunmaktadır. Bosna'da bu kitâbeler için Farsça bir kelime olan “nihâdiye” kelimesi kullanılmaktadır. Nihâdiye “yaradılış” veya “kimlik belirteci” anlamına gelmektedir. Daha eski olan 1571/1572 tarihli üstteki kitâbesinde 12 çerçeve düzenlemesi üzerine şu cümleler kayıt altına alınmıştır:¹³

Bosna'da Drina üzerine bu muhteşem köprüyü o inşa ettirdi,

Nebrin üzerinde dümdüz kemerler battı ile,

Derin ve güürlüyle akan bir nebrin üzerine,

Onun atalarından hiç biri böyle bir köprü yapamadılar,

Ulu Paşa Allah'ın emri ve inâyeti üzerine bu köprüyü yaptırdı.

Bu yüzden onun ismi saygıyla ve duâ ile anılacaktır.

O öyle bir köprü yaptırdı ki, dünyada eşi ve benzeri yoktur.¹⁴

1577 tarihli ikinci kitâbesinde ise hüsn-ü hat yazı biçimlerinden biri olan *tâlik* yazı stiliyle şunlar yazılıdır:

“Büyük ölçüde saygı duyulan, hayrat sahibi Mehmet Paşa, ki üç Sultana¹⁵ güvenilir bir şekilde vezirlik yapan bu şabıs büyük bir miras bıraktı, Allah onun amel defterine onun bu hayrâtını mutlaka yazmıştır, hâlis ve saf niyetlerle Drina Nebri'nin üzerine büyük bir köprü yaptırmaya karar verdi. Köprüdeki eserler ve süslemeler o kadar güzel ve göz alıcıdır ki köprüden geçenler köprüyü suyun içindeki bir inci gibi görürler. Köprüünün tepesi suyun altına yansır ve nehir inciyi saklayan bir istiridye kabuğu gibi gözükür.”

Drina Köprüsü'nün tam orta yeri Kapı (Kapia) olarak isimlendirilmektedir ve burada insanlar toplanarak köprüyü ve nehri seyretmektedirler. Eskiden bu bölümde tahtadan yapılmış bir kulübe bulunmakta imiş. Bu kulübede muhafızlar bulunuyormuş. Muhafızlar hem köprüye zarar verilmemesini önlüyorlar hem de kritik zamanlarda, köprüden gelip geçen insanların kim olduklarını ve nereye, niçin gittiklerini kontrol ediyorlarmış. Günümüzde Taş Köprü'nün mihrâbiyesine Makedonların “muhafız kulubesi” adını yakıştırmaları tarihte bir zamanlar böyle tahta bir kulübe bulunmasından kaynaklanıyor olabilir. En azından tahta kulübe yakıştırmaları daha gerçekçidir. Yoksa Taş Köprü'nün mihrâbiyesi başka bir numunesi görülene kadar tek ve orijinal örnek olarak değerlendirilecektir.

Drina Köprüsü'nün seyir köşkü ise *sofa* olarak isimlendirilmektedir. Köprü'nün sofasında yüzyıllarca insanlar toplanmışlar, nehri seyretmişler, sohbet etmişler ve sofanın taş sedirlerinde hiç unutamayacakları *sıcak hatır kahvesi* yudumlamışlardır. O yıllarda pirinçten yapılmış mangal ve demliklerde kahve satıcıları bulunuyormuş sofa veya kapı mekânında... Sofa, her din ve her ırktan kişilerin birbirleriyle tanıştıkları birbirlerinin gözlerinin içine bakıp güven geliştirdikleri bir mekân olmuştur aynı zamanda...

Drina Köprüsü'nün mevcut korulukları hem yükseklik hem de yapım biçimi açısından Taş Köprü

ile aynı özelliklere sahiptir. Mevcut korkuluklar, üç sıra taş kullanılarak düzenlenmiştir. Taş Köprü'deki korkuluklara göre daha kalındır. Korkuluklar 1896 yılında büyük sel âfetinde yıkılmış ve daha sonra yeniden yapılmıştır. Bu sel baskınında nehir suyu köprünün tam orta bölümünde taş korkulukların dahi üzerine çıkmıştır ve bu durum köprü mihrâbiyesinin yan tarafına mermer bir levha konularak tarihe not düşülmüştür. Taş Köprü'den farklı olarak Drina Köprüsü'nün taş korkuluklarında tempan duvarlarıyla korkuluklar arasında iki kademeli uzun bir silme yarar alır.

Seyir sahanlığı, (sofa) selyaran ayak üzerine konsol taşlarıyla çıkma yapılarak inşâ edilmiştir. Taş Köprü'deki mevcut sahanlığa göre daha derin ve daha uzundur. Üç basamakla çıkılan seyir sahanlığında taştan yapılmış oturma sedirleri bulunmaktadır. Bu taş sedirlerin amacı, yolcuların dinlenmelerini sağlamak ve onlara nehri seyretme imkânı temin etmektir. Sahanlığın selyaran ayağı üzerine oturtulması sağlamlığını ve dayanıklılığını artırmıştır. Bu ayağın yan tarafında tahminen 20 x 100 cm uzunluğunda bir pencere bulunduğu gözlenmektedir. Drina Köprüsü bütün ihtişamının yanında aynı zamanda acı ve ızdırap verici anılarla doludur. 1992-95 yılları arasında Sırp lider Radovan Karadžić, Vişegrad şehrindeki 14,000 Bosna Müslümânını şehirden sürmüş ve onların önemli bir bölümünü köprü üzerinde kurşuna diz-

dirdikten ve bazılarının da bıçakla boğazlarını kestikten sonra Drina Nehri'nin sularına atmıştır.¹⁶

Vişegrad şehri, günümüzde soykırımla etnik temizlik yapılan ve büyük ölçüde Sırp şehrine dönüştürülen bir kent durumundadır. Savaş suçlarının işlendiği bu kent Müslümânlar tarafından *acılar şehri* olarak anılmaktadır. Savaş mağduru Müslümân Kadınlar Derneği yetkilileri köprüde öldürülen 121'i çocuk olmak üzere 3000 şehîdin anısına köprüye bir plaket yerleştirmişler ve onların anılarını canlı tutmak istemişlerdir.

Drina Köprüsü, eski Yugoslav yazarı Ivo Andric'in 1945 yılında yazmış olduğu "Drina Köprüsü" (Na Drini Cuprija) adlı bir roman nedeniyle dünya çapında meşhur olmuştur. Andric bu romanı nedeniyle aynı zamanda 1961 yılında Nobel Edebiyat Ödülü almıştır. Andric bu romanda Ortodoks Hristiyan Sırplarla Müslümân Osmanlılar arasındaki ilişkileri anlatır. Tarafsız olmaktan çok Hristiyan yanlısı bir romandır. Osmanlılar tarafından ailesinden devşirme yapılmak üzere alınan Sokullulu Mehmet Paşa'nın hayatına değinir ve Drina Köprüsü ile ilgili olarak annesinden koparılarak alınan Paşa'nın uzun yıllar sonra buraya bir köprü yaptırdığından söz eder. Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sırasında önemli ölçüde hasar görmüştür.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1914-1915 yıllarında üçüncü ve dördüncü

ayakları dinamitle havaya uçurulmuştur.¹⁷ 1939-1940 yıllarında bu ayaklar yeniden yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında 1943 yılında, köprünün beş kemeri bütünüyle tahrip edilmiştir. Bunun sonucu olarak üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı ayaklar büyük ölçüde zarar görmüştür. Geçici olarak yapılan tâmirlerden sonra Köprü 1952 yılında esaslı bir şekilde yeniden onarılmıştır.¹⁸ Son olarak TİKA, Bosna Kültür Bakanlığı ve Vişegrad Belediyesi ile bir anlaşma yaparak (19 Nisan 2010) köprünün eksik kalan tâmir ve bakımı için 3.5 milyon avroluk bir kaynak tahsis etmiştir.

Dünya Anıtları Fonu isimli örgüt, Drina Köprüsü'nü dünyanın tehlike altında olan ilk 100 eseri arasında saymıştır. Bunun nedeni, yakınında kurulan hidroelektrik santrali nedeni ile ırmağın su rejiminin bozulması ve köprünün temellerinin düzensiz su rejiminden zarar görmesidir.

Koyunbaba Köprüsü'yle Karşılaştırma

Koyunbaba Köprüsü, Çorum'un Osmaniye ilçesi merkezindedir ve Kızılırmak Nehri üzerindedir. Fâtih'in oğlu, Sultan II. Bâyezîd zamanında yapılmıştır. İnşasına 1484 yılında başlanmış, 1489'da tamamlanmıştır. Yapımında Müslümân olan ve olmayan 800 işçinin çalıştığı bildirilmiştir. Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nden yaklaşık 30 yıl sonra tamamlanmıştır. Köprü, ismini Anadolu'nun tanınmış Velilerinden Koyun Baba'dan almıştır.

Bu ismin Koyunbaba Türbesi'ne giden yol üzerinde yer alması nedeniyle verildiği ifade edilmiştir. Koyun Baba'nın Fâtih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bâyezîd-i Velî devrinde yaşamış ve Bektaş-ı Velî'nin halefi bir şeyh olduğu söylenir.¹⁹

Koyunbaba Köprüsü'nün yapımıyla ilgili olarak birden fazla rivâyet bulunmasına karşılık kitabın asıl konusunu oluşturmadığı için bu rivâyetlerin ayrıntısına girmiyoruz. Sık dile getirilen rivâyet şu şekildedir: Fâtih Sultan Mehmet Otlukbeli Savaşı'na giderken hayır duasını almak amacıyla Hacı Bektaş Velî'nin halifelerinden Koyun Baba'ya uğramıştır. Bu ziyâret sırasında Koyun Baba padişahı Kızılırmak üzerine bir köprü yapılmasını talep etmiştir. Fakat, Fâtih Sultan Mehmet Bektaşî şeyhinin dileğini yerine getiremeden vefât etmiştir. Koyun Baba'nın bu dileği daha sonra Sultan II. Bâyezîd tarafından yerine getirilmiştir. Koyunbaba Köprüsü'nün katranlı ardıc kazıklar üzerine taşların *demir kenetler* kullanılarak birbirine bağlanmasıyla oluşturulan radye temel tekniğinin kullanıldığı ilk mîmârî eserlerden biri olduğu ifade edilmiştir. Ardıc kazıklar kullanma, oynak zeminlere temel atmanın bir yöntemi olarak geliştirilmiştir. Köprü, 250 m uzunluğu ile Taş Köprü'ye benzemektedir. Düz köprü türündedir. 7.50 m mesâfesi ile 6.00 m mesâfeye sahip Taş Köprü'den daha geniştir. Yörede bulunan sarı renkte dikdörtgen blok taşlardan yapılmıştır.

Köprünün ayak kalınlıkları 3.40 m ilâ 4.15 m arasında değişmektedir. “Göz açıklıkları kale tarafından başlayarak şöyle sıralanır; 9.20 - 11.10 - 12.00 - 12.80 - 14.35 - 15.00 - 15.60 - 16.40 - 15.60 - 15.00 - 14.35 - 12.80 - 12.00 - 11.10 - 9.20 m”.²⁰ Bu göz açıklıklarını incelediğimizde köprünün iki tarafında tam bir simetrisinin bulunduğu görülmektedir. Taş Köprü’de ise bu simetriyi bulamamaktayız. Taş Köprü’de simetrisinin bozulma nedeni depremlerin veya savaşların getirdiği yıkımlar sonrasında yapılan onarım hataları olabilir.

Kemerleri sivriye yakın yuvarlak arklardan oluşturulmuştur. Köprüde 19 gözün bulunduğu bildirilmiştir. Günümüzde bu kemerlerden sadece 15’i görülebilmektedir. Son yıllarda belediye tarafından toprak altında kalan gözlerin gün ışığına çıkarılarak çürümesinin önlenmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Irmak, köprünün yedi kemerinin altından akmaktadır. En yüksek gözün yüksekliğinin 25 m olduğu bildirilmiştir. Köprü *debuşesinin*,²¹ sellerde ve nehir seviyesinin yükselmesi hallerinde suyu kolay geçirmesi için geniş tutulduğu gözlenmektedir.

Drina Köprüsü ve Cısr-i Mustafa Paşa Köprüsü’yle karşılaştırıldığında Taş Köprü’ye en çok benzeyen köprüdür. Düz köprü olması, nehir yatağının zaman içinde köprünün güney yarısına doğru kaymış olması, kemerlerinin yapım özelliği, taş korkulukları bu benzerliği oluşturan

temel öğelerdir. Farklılık, selyaran ve payandalarda ortaya çıkmaktadır. Taş Köprü’de her iki gözden sonra büyük bir selyaran ve payanda yapılmışken Koyunbaba Köprüsü’nün selyaranları ve külahları daha kısa kalmış gözükmektedir.

Koyunbaba Köprüsü, nehrin her iki yanında daha düzgün bir simetriye sahiptir ve bu simetri bozulmamıştır. Taş Köprü’den farklı olarak merkezileşme, ana kemer tipolojisi üzerinde şekillendirilmiştir. Köprüde taş bezeme bulunmadığı bildirilmiştir. Korkulukları 1.10 m ile Taş Köprü’nün korkuluklarından daha yüksektir. (Bazı kaynaklarda korkuluk yüksekliğinin 0.55 veya 0.60 m olduğu bildirilmiştir.) Korkulukların kalınlığı 45 cm’dir. Taş Köprü’de olduğu gibi taş korkulukları 0.25 cm civarında dışarıya doğru taşınmıştır. Taş Köprü’den farklı olarak dışarıya taşmış olan bu bölümün altında köprüyü boydan boya geçen çıkıntılı bir silme şerit bulunur. Köprünün her iki tarafa doğru eğimi, %4 oranındadır. Köprünün çıkış ve inişlerinde Taş Köprü’de olduğu gibi kademeli bir eğim söz konusu değildir. Taş Köprü’deki kademeli eğimin, köprünün asıl yapısının bir özelliği mi olduğu, yoksa daha sonraki yıllarda ve özellikle 1555 yılında gerçekleşen büyük depremin arkasından mı bu hâle geldiği araştırılması gereken bir konudur. Taş Köprü’nün tempan duvarlarındaki kesme taşlar dikkatle incelenirse güney yakasındaki ilk çıkış kademelerinin tem-

pan duvar taşlarının daha yeni olduğu anlaşılmaktadır ve eğer bir yenilenme yapılmışsa köprünün düz akışı sonraki onarımlarda kesilerek kademele hale getirilmiş olabilir. Koyunbaba Köprüsü'nün kemerlerinde insicamlı bir yükselti düşüklüğü söz konusu iken, Taş Köprü'nün güney kesiminde karaya yakın olan kemerlerinde insicamsız bir yükseklik azalışı söz konusudur. Koyunbaba Köprüsü'nü yerinde gezip görme imkânımız olmadı. Ancak İnternet'teki fotoğraflarından inceleyebildiğimiz kadarıyla köprünün merkezinde bir sofasının ve mihrâbiyesinin bulunmadığı görülmektedir. Köprünün kitâbesi, kuzey kısmında köprü karşısındaki kale duvarına bitişik "kitâbe köşkünde" bulunmaktadır. Köprü mihrâbiyesi veya kitâbe köşkü buraya sonradan taşınmış da olabilir. Fakat çeşitli yazarlar, orijinalinde mihrâbiyenin kale duvarına yapışık düzenlendiğini ve bunun ileri bir şehircilik uygulaması olduğunu ileri sürmektedirler. Arapça, nesih yazısıyla yazılan köprü kitâbesinde şu ifadeler yer almıştır:²²

"Yardımdan dolayı Allah'a hamd olsun. Doğru yolun kılavuzu olan Muhammed'e (sav); onun yüce ailesine ve halkı doğru yola yöneltten ashâbına salât-ü selâm olsun.

Dünya, ibret sahiplerinin nazârında, bir tür hayır ve geçit köprüsüdür. Mablukât için sürekli hayat ve sürekli sevinç imkansızdır.

Ne mutlu o kişilere ki, hayatlarının başlangıcını ve âkîbetlerini düşünürler; âbiret yolculuğu için hazırlık yaparlar.

İlel-ebed yaşayacak olan bir sadaka-i câriye

meydana getirmek ne güzel bir sevaptır. Dileriz ki, sâdır olan bu yüce emir, bütün ülkelerde geçerli olsun.

Ulu, adâletli, âlim sultan ve yiğit, yüce bâkan, milletlerin yönetimini elinde tutan, Arap ve Âcem sultanlarının sultanı, gâzî ve mücâhitlerin efendisi, kâfir ve müşrikleri kabreden, krallar sultanı ve denizler bâkanı, ihsân ve kudret sâhibi Allah'ın desteklediği "Sultan Ebül-Fetih Bâyezîd bin Mehmet Han" Allah onun saltanatını gece ve gündüzler birbirini izledikçe sürdürsün.

Kıyamet gününde sevâba ermek, üzerinden geçenlere ibret olmak, umûm tarafından faydalanılmak amacıyla sürekli bir hayır olan bu değerli köprünün sağlam olarak yapılmasını emreyledi. Bu hayırlı eserin tisi, Hicrî 889 senesinin Şâban ayında başlandı ve 894 senesinde tamam oldu".

Kitâbesinde, köprünün mîmârı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Koyunbaba Köprüsü'nde de Taş Köprü'de olduğu gibi kuzey kesimindeki mahallenin evleri yıllar içinde nehir yatağına doğru girmiş ve nehir yatağı üzerinde yapılaşma ortaya çıkmıştır.

"1926 tarihli bir rapora göre, o tarihe kadar köprüde hiç bir onarım yapılmamıştır. 1938 yılında onarım ihtiyaç gösterince, gerekli tedbirler alınmak suretiyle onarıma gidilmiştir. Bu onarım esnasında radyeyi teşkil eden blokların altındandan katranlı ardıç kazıkları çıkmıştır. Katranlı ardıç kazıklarının köprünün yapım tarihinden onarım tarihine kadar su altında kalıp kalmadığı"²³ ayrı bir tartışma konusu olarak değerlendirilmektedir.

En son 1980 yılında onarımı yapılan Koyunbaba Köprüsü'nün harçla sıvanarak yanlış bir restore işlemi uygulandığı bildirilmiştir. Yeni yapılacak restorasyonda sıvalar temizlenerek tarihî köprünün tekrar orijinal yapısına kavuşturulması hedeflenmektedir. Anıtlar Yüksek Kurulu'nun tarihî yer ve binalarda dokuya zarar verici hiçbir tâdilâtı kabul etmemesi nedeniyle, 2010 yılında köprünün üzerindeki 40 yıl önce dikilen büyük elektrik direkleri sökülerek yerlerinden alınmış ve böylece köprünün tarihî görünümüne kavuşması sağlanmıştır. Köprünün aydınlatılması ise, kuvvetli projektörler ile karşıdan karşıya aydınlatma yoluyla sağlanmıştır. Koyunbaba Köprüsü'yle ilgili olarak hâlâ yapılması gereken çok sayıda iş bulunmaktadır. Bunların başında da çevresindeki dolgu alanın istimlak edilerek boşaltılması ve köprü kemerlerinin tümünün altından suyun geçmesinin sağlanması gelmektedir. Ayrıca yöre halkı, köprünün taşıt trafiğine kapatılmasını ve koruma altına alınmasını talep etmektedir.

Notlar ve Kaynaklar

1. Svilengrad (İpekşehri): Svila kelimesinin ipek anlamına geldiği bildirilmiştir. Bu kasabada, Osmanlılar zamanında ipekböceği yetiştiriciliği yapılmış ve köprünün adı Cısr-i Mustafa Paşa imiş.
2. Nicolas Vatin, "Ottoman Studies", Yearbook of the Ecole Pratique des Hautes Etudes (EPHE), Division of Historical Sciences and Philology, 139 | 2008, 19

November 2008. <<http://ashp.revues.org/index381.html>> Accessed March 12, 2011. Reading and analysis of texts and historical Ottoman documents (fifteenth - eighteenth centuries) Nüzhetü-l Ahbar Esrar der sefer-i Sigetvâr Feridun. Ayrıca bk., Kemal Çiçek, Ercüment Kuran, *Great Ottoman Turkish civilization*, Yeni Türkiye, 2000.

3. Bu konuda bakınız. Latif Bağman, *Uzunköprü: Tarihî ve Belgeleri*, Bayrak Matbaası, Edirne, 2005, s. 17.
4. 1404 yılında Amasya'da doğmuş ve 1451 yılında Edirne'de ölmüştür. Vasiyeti üzerine Bursa'da Murâdiye Câmii yanına defnedilmiştir. Mezarının üzerinin örtülmemesini, mezarının kenarlarına hafızların oturup Kur'an okuyabilmeleri için yerler yapılmasını ve Cuma günü defnedilmesini vasiyet etmiştir.
5. Köyün ilk adı Paşa Yiğit Köyü'dür. Daha sonra oğlunun adı verilerek Turahan Bey Köyü olarak isimlendirilmiştir. Ömer Bey ise Turahan Bey'in oğludur ve Atina Fâtihi olarak tanınmaktadır. Yerleşim yeri, sonraki yıllarda Ömer Bey Köyü olarak anılmaya başlanmıştır.
6. "Osmanlılar 1356 yılında Rumeli'ye geçtiklerinde Orhan Gâzi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın yanında Gâzi Evrenos, Hacı İl Bey, Paşa Yiğit Bey ve Malkoç Bey gibi akıncı beyleri vardı. Rumeli'nin fethi sırasında Malkara, Tekirdağ, Hayrabolu ve Keşan yöreleri, Gâzi Evrenos, Paşa Yiğit ve Malkoç Beyler tarafından ele geçirildi. Bu fetihlerde büyük yararlılıkları görülen Paşa Yiğit Bey'e günümüzde adı Ömer Bey olarak bilinen köy ve arazisi dirlik olarak verilmiştir. Paşa Yiğit Bey, Yıldırım Bâyezîd zamanında boyuyla birlikte Manisa'dan getirilerek Filibe ve Kırkkavak yöresine yerleştirilmiştir. Paşa Yiğit Bey Birinci Kosova savaşında öncü kuvvetlerin başında büyük kahramanlıklar

- göstermiş ve Yıldırım Bâyezîd kendisini Üsküp Sancak Beyliğine atamıştır.” <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ömerbey,_Uzunköprü> (13.03.2011).
7. Bu şehir Sırbistan’a giden yolda sınırdan önceki son otobüs durağıdır.
 8. 379 yılında Theodosius Roma İmparatorluğunu Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırdığı zaman Drina Nehri, Doğu ve Batı Roma’nın fiziki ve kültürel ayrılma sınırı olarak belirlenmiştir. *Drina* isminin “derin” kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Çünkü *Drina Irmağı* gerçekten derin bir su yatağına sahiptir. Derinliğinin 14,6 m olduğu bildirilmiştir. Batı kaynaklarında ise bu ismin Latince nehir anlamına gelen *drinus* kelimesinden türetildiği iddiâ edilir.
 9. Sokullu Mehmet Paşa tarihte Süveyş Kanalı’nın kazılması fikrini ilk ortaya atan kişi olarak bilinmektedir.
 10. Dubrovnik (Ragusa) şehri, kaynaklarda Osmanlı’nın vassalı olarak tanımlanmıştır. Osmanlı, bu şehri Adriyatik Denizi’nde Venedik’e rakip olarak kullanmıştır. Dubrovnik Osmanlıya vergi vermiş, fakat Osmanlı şehri olmamıştır.
 11. Bu şehre İtalyanların da Ragusa adını verdikleri bildirilmiştir.
 12. *Harpuşta*: Dış etkilere açık duvarların üstünü örten ve yağmur suyu, kar suyu gibi istenmeyen etkilerin yanlara akmasını sağlayan eğimli veya eğri bölüm. Harpuşta, tek veya iki yana eğimli olarak, çıkıntılı veya damlalıklı yapılır. Harpuşta’da derzlerin az olmasına çalışılır. Eğer derz varsa, buralarda yüksek dozajlı çimento kullanılmasına dikkat edilir.
 13. “Mehmed Pasa Sokolovic Bridge,” <http://www.worldheritage.org/sites/vise_grad_bridge.html> (17.04.2011).
 14. Çevirisi İngilizce metinden yapıldığı için orijinal anlamını tam vermeyebilir.
 15. Bu üç sultan şu kişilerdir: Kânûnî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat.
 16. Albena Shkodrova, Bosnia’s Dark Icons: The Bridge on the Drina, Vişegrad, <<http://www.balkantravellers.com/en/read/article/292>> (16.04.2011).
 17. Mehmed Paşa Sokolović Bridge in Vişegrad, <<http://whc.unesco.org/en/list/1260>> (16.04.2011).
 18. Aynı.
 19. Doğumu ve kişiliği hakkında esaslı bir bilgi bulunmamakla beraber, el yazması eserlerden ve söylentilerden, Horasan’da doğduğu, asıl adının Seyyid Ali olduğu, İmam Ali ahfâdından olan sekizinci İmam Rızâ’nın (Ali Rızâ) onikinci oğlu olduğu, Kâbe’yi ziyâretten sonra Anadolu’da çeşitli yerleri gezdikten sonra Osmaniçik’a gelip yerleştiği ve burada vefât ettiği rivâyet edilir. Bu muhterem zâtın, Koyunbaba adıyla anılmasının sebebi olarak; ağzını açıp konuşmadığı ve günde yalnız beş defa, o da namaz vakitleri koyun gibi meleyip insanları namâza davet ettiği için bu adla anıldığı gösterilir. Bu konuda daha fazla bilgi için bk., “Koyunbaba Kimdir?” <<http://okulweb.meb.gov.tr/19/09/471596/koyunbaba%20kimdir.html>> (02.05.2011). Evliyâ Çelebi, Koyunbaba dervişlerini anlatırken şunları söyler: “Bu Koyunbaba dervişleri koyun ve kuzu gibi meler. Halîm, selîm, iyi huylu, Allah’ı bilir, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemâatten olup namazlarını kılan dindar kimselerdir. Bk., <<http://www.osmanicik.bel.tr/yazarlar/yazi.asp?yazi=66>> (02.05.2011). Bu son sitede, kendisine “Koyun Baba” lakabının verilmesiyle ilgili olarak şunlar anlatılır: Koyunbaba tâ Horasan’dan Anadolu’ya gelinceye

kadar yirmi dört saatte bir kere koyun gibi melermiş ki, bu hareket her gün aynı saatte olur hiç değişmezmiş. Bundan dolayı kendisine bu isim verilmiş. Başka bir rivâyete göre de, Koyunbaba, Osmancık'ta Ada Tepe denilen bir yerde koyunlarını otlattırılmış. Bir gün sürüden bir koyun kaçmış. Koyun önde Koyunbaba arkada epeyce bir koşuşturmuşlar. Sonunda ikisinin de yorgunluktan tâkatleri kesilmiş. Baba Hazretleri, “Yâ mübarek hayvan sen yoruldun beni de Eyyûp (a.s.) sabrına nâil ettin” diyerek, koyunu kucaklamış ve gözlerinden öpmüş. Bu olay, asıl adı Seyyid Ali olan Koyunbaba'nın bu isimle anılmasına sebep olmuş.

Üsküb'de Meddâh Baba'nın Mezarı.

Üsküb'de Gâzî Paşa Yiğit Beg'in mezarı.

20. Osmancık Tarihçesi, <<http://www.osman-gazi1993.8m.com/tarihcesi.htm>> (01.05.2011).

21. *Debuşe*: Taş köprülerde su kemerlerinin altında, su akışı için bırakılan genişlikteki

taban veya taban taş döşemesi.

22. Osmancık Belediyesi, “Koyunbaba Köprüsü Kitâbesi,” <www.osmancik.bel.tr/kitabe.html> (01.05.2011).

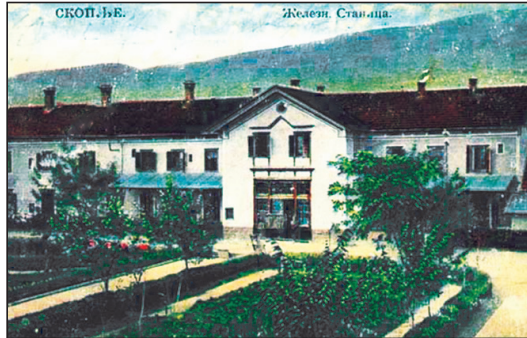
23. Koyunbaba Köprüsü, <<http://www.osmancik.com.tr/public/article.aspx?id=118>> (02.05.2011).

Meddâh Câmii'nin minâresi.

Taş Köprü.

Osmanlı tren istasyonu.

GÖRÜNTÜSÜ ve MEKÂNLAR

Bir asrı geçen tarihî fotoğrafları olmasaydı Taş Köprü ve çevresi hakkında çok az bilgiye sahip olurduk. Taş Köprü, eski kartpostallarda, fotoğraflarda, mâhir ressamın karakalem çizgilerinde, gravürlerinde ve yağlı boya ile yaptıkları resimlerde en azından yaşadığımız son yüzyıl hakkında bize önemli ipuçları vermektedir. Üsküp ve Taş Köprü ile ilgili ilk fotoğrafların 1870'li yıllardan itibaren çekilmeye başladığını tahmin etmekteyiz.

Bazı yazarlar tarafından 1594 yılında yapıldığı iddiâ edilen Üsküb gravürü.

Bakış Açısı Yakalama

Taş Köprü'nün tarihî resimlerdeki görüntüsüyle yakın zamanlarda elde edilen görüntüleri önemli ölçüde farklıdır. 1900'lü yılların ilk yarısında çekilen resimlerde, güneyden kuzeye doğru uzanan bir bakış açısı vardır. Bu doğaldır, çünkü köprünün batı ve güneybatı kesiminde o yıllarda şehir fazla gelişmemiştir. Bu yaklaşım 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu yıllardan sonra nehrin güney ke-

siminin daha da gelişmesiyle birlikte fotoğrafçılar poz alırken kameralarını bu kez kuzeyden güneye doğru çevirmeye başlamışlardır.

Bununla birlikte 1990'lı yıllara kadar eski şehri tanımlayan câmî minâreleri ve kubbeleri ile tarihî çarşı görüntüleri köprünün tepe noktasından az da olsa görülebildiğinden zaman zaman köprünün kuzey kesiminin fotoğraflarının çekildiğini de görürüz.

Daha sonraki yıllarda ve özellikle 2000'li yıllardan itibaren köprünün kuzey kesimi, hızla büyüyen uzun kavak ağaçları ve nehir kenarına yapılan yüksek binalar nedeniyle yavaş yavaş kapanmaya başlamıştır. Bu nedenle son yıllarda profil olarak uzaktan çekilen resimlerde ve matbalarda basılan kartpostallarda köprünün çoğunlukla güney yakasındaki yarısının ön plana çıktığı görülür. Çünkü modern şehri temsil eden güney yakası, geniş görüntü profili almaya daha uygundur. Nehrin kuzey yakasında ve Yahûdi Mahallesi bölümünde, son yüzyılda yapılan binalar ırmak yatağına doğru taşmıştır. Bu yapılaşma özellikle 1900'lü yıllardan sonra önlenemez bir nitelik kazanmıştır. Sonuç olarak bu yakadaki yapılaşma ve çevredeki ağaçlar, fotoğraf çekmek isteyenlere güney yakasındaki kadar iyi bir görüntü sağlamamaktadır. Bu sebeple olsa gerek, fotoğrafçılar ve kameramanlar objektiflerini hep kuzey yakasından güney yakasına doğru yönlendirmişlerdir.

2008 yılından itibaren müze kompleksi, eski tiyatro binalarının yapılması,

kuzey rıhtımına yapay bir plajın yapılmasıyla fotoğraf çekilebilecek yeni bir panoroma alanı oluşturulmuştur. Fakat bu kez, sözkonusu panoroma eski şehri saklayan *beton perde* olarak ortaya çıkmıştır.

Yapısal Perde

İkibinli yıllardan sonra çekilen resimlerde kuzey yakasındaki eski şehrin ve tarihî yapıların daha az gözükmesi köprü'nün eski şehir çevresiyle olan bütünselliğini ortadan kaldırmıştır. Kuzey yakasında, köprü'nün kaynak ve akar bölümlerinde 2008 - 2009 yıllarında temelleri atılan ve hızla yükselen; Müze Kompleksi,¹ Ulusal Tiyatro ve 2005 yılında temeli atılan Yahûdi Kültür Merkezi binaları (Holocaust Memorial Center) sebebiyle² kuzey kesimini örten, saklayan “yapılardan meydana gelen bir perde” oluşmaya ve ortaya çıkmaya başlamıştır. Yapılardan oluşan bu perdenin, insanların zihinlerinde “psikolojik perde” olarak ortaya çıkmamasını ümit ediyoruz. Yapılardan oluşan bu perde nedeniyle artık kuzey kesimindeki câmilerin minâreleri, tarihî Kale surları, Dâvut Paşa Hamamı,³ Kânûnî Sultan Süleyman'ın 1573 yılında yaptırmış olduğu Saat Kulesi⁴ ve tarihî Osmanlı Çarşısı görülemez hale gelmiştir.

Kuzey yakasındaki yerleşim yerleri ve çarşılar, köprü balkonundan etrafı seyretmek isteyen seyircilerden artık eterne edilmiş ve gözlerden uzaklaştırılmıştır. Gözler; 2014 Projesi

kapsamında Taş Köprü'nün çevresine yerleştirilen heykeller, anıtlar, sanat ürünleri, gezi yerleri ve alışveriş mekânları ile büyülenmeye hazır hale getirilmiştir.

Beton yapılardan oluşan perde. (Ön tarafta Taş Köprü Plajı).

Nehir kenarında yüksek beton bloklar.

Görüntüsel Bağlantılar

Taş Köprü, yakın çevresinde yer alan diğer tarihî eserlerle bir şekilde görüntü bağlantısına sahiptir. Bu bağlantı günümüzde ne yazık ki kopmuştur veya koparılmak istenmektedir.

Köprüden sadece 130 metre uzaklıkta olmasına rağmen Dâvut Paşa Hamamı'nı görmek için bir kılavuzun sizi yönlendirmesi gerekir. Yoksa *II. Philip*

heykelinin büyüüne kapılıp değerli zamanınızın önemli bir kısmını burada geçirebilirsiniz. Kale'nin tam karşısındaki 47 metre yüksekliğindeki minâresiyle Gâzî Çoban Mustafa Paşa Câmii, 550 metre mesâfededir.

Eski Çarşı, İshak Beg'in (1414 - 1439) yaptırmış olduğu⁵ Bezistân⁶ ve Suli An; yine bu çarşıda Gâzî İshâ Beg'in (1439-1463) yaptırmış olduğu Çifte Amam ve Kapan An 200 metre uzaklıktadır. Vakûf Han, tarihî Murat Paşa Câmii, Köse Kadı Câmii, Arasta Câmii yine aynı erişim mesâfesindedir.

'Halk Pazarı' anlamında *Bitpazarı*,⁷ 1412 yılında Üsküb'ün fethinden sonra şehirde Paşa Yigit Beg tarafından yapılan ilk mescid ve daha sonra câmiye dönüştürülen ilk büyük mabet Meddâh Câmii'nin boş arsası, Paşa Yigit Beg ve hocası Meddâh Baba'nın mezarları, İshak Beg⁸ Câmii⁹ veya diğer adıyla Alaca Câmii ve bu câminin bahçesinde olup günümüzde küçük ölçekte de olsa yeniden ihyâ edilen İshâkiye Medresesi¹⁰ ile İshak Beg'in oğlu Deli Paşa Beg'in Türbesi¹¹ (Acaba babasının ismi olan Paşa Yigit'in adını mı koymuştur?) ise ancak 700 metre...

Biraz uzaktaki Gâzî İshâ Beg (Beylik zamanı, 1444 - 1463) Câmii,¹² bahçesinde yeniden ihyâ edilmeye çalışılan İshâ Beg Medresesi¹³ ile Balkanlarda XV. yüzyılda kurulan ve ilk İslâmi Bilimlere ait eserleri derleyen İshâ Beg Kütüphanesi'nin yeri ve bahçesindeki 560 yıllık tarihî çınar ağacı, *Makedonya İslâm Birliği* veya bi-

zim adlandırmamızla Makedonya Diyanet İşleri Teşkiâtı 900 metre...

Murat Paşa Câmii.

Sultan Murat Câmii, Beyhan Sultan'ın¹⁴ ve eşinin türbesi, Dağıstanlı Ali Paşa'nın aile mezarlığı, Yahyâ Kemâl'in ilk okula başladığı *Yeni Mekteb*, tarihî Saat Kulesi, saat bayırı ve İshak Beg'in kriptâlı 550 yıllık kabri 800 metre...

İkinci Bâyezîd-i Velî'nin damadı olup XV. yüzyılın sonunda Üsküb Vâliliği yapmış olan Gâzî Yahyâ Paşa'nın¹⁵ 1503 tarihinde yaptırmış olduğu Gâzî Yahyâ Paşa Câmii,¹⁶ hemen yanında yaptırmış olduğu Yahyâ Paşa Mektebi'nin boş arsası, (bu mektebin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir.), oğlu Mehmet Paşa'nın baldaken tarzındaki yıkık türbesi ile yakınındaki "Kızlar Hamamı"na âit mahzun kalıntıların uzaklığı ise en çok 1500 metre...

Yahyâ Paşa'nın kızı Hâni Hâtun'un¹⁷ Üsküb'ün meşhur Hacı Şeyh Muhiddin Meydanı'nda yaptırdığı Hâtuncuklar Câmii, şimdi yıkılmış ve yerine ev yapılmış bulunan Hâni Hâtun'un kayıp türbesinin yeri 1200 metre...

Yıkık zamanlarında Üsküb Bezistâni.

Eğer isterseniz, köprüye 1,5 km’lik bir yarıçapta ve yedi günlük bir sürede Üsküb’ün bütün tarihî eserlerini tanıma imkânınız vardır. Taş Köprü, bu tarihî eserlerle bir bütündür ve onlardan ayrı düşünülemez.

Hâtuncuklar Câmii ve Hâni Hâtun Türbesi.

Eğer göremezseniz, mesâfeyi kestiremezsiniz ve hele yorgun iseniz bahâneniz hazırdır, yürümek istemezsiniz... ‘Bu kadar yeter’ dersiniz. Toplu gezi yapıyorsanız ve bir tur organizasyonuna katılmış iseniz, durum daha da vahimdir. Önceden belirlenen programa uymak zorundasınızdır. Her şey gözünüzün önünden bir film şeridi gibi geçer. Duygulanmaya ve hissetmeye dahî vakit bulamazsınız. Kim bilir belki bir Fâtîha bile okuyamazsınız...

Kurşumli An ve Şengül (Gülcüler) Amamı.

Eski Kosova Vilâyet Binası, Osmanlı Telgrafhânesi, Osmanlılara ait bugün yıkılmış olan eski askerî hastahâne, son dönem Osmanlı pazar yeri, askerî kışlaların ve hapishânenin bulunduğu yerin uzaklığı sadece 500 metredir.

Taş Köprü’den geliyorsanız *Samoilova Caddesine* nasıl çıkacaksınız? Osmanlı Hükümet Dâiresine ve Gâzî Çoban Mustafa Paşa Câmii’ne çıkan “Hamîdiye Yokuşu” artık yoktur. Onun yerine yüksek merdivenli bir yolu izlemek veya başka ara yol ve sokakları kullanmak zorunda kalacaksınız.

Halk Pazarı anlamında, Bitpazarı.

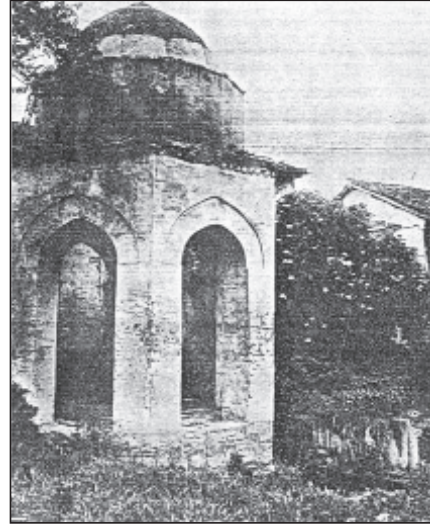
Osmanlı Hükümet Dâiresi bir zamanlar altın işlemeciliği yapılan Rubin Karmin binası iken Katar Emîri’nin

bu binayı satın alıp *İslâm Medeniyeti Vakfı*'na bağışlamasıyla yeni bir tarihî sürece girmiştir. Hükümet Dâiresine veya eski postahâne binasına çıkmak için, eğer yoldan geçen insanlara sorup yolu bulabilirseniz bir dolu merdiven çıkmanız veya dolaşarak uzun bir üst geçidi geçmeniz gerekir. Taş Köprü; bu tarihî binalar, câmiler, hanlar, hamamlar, medreseler, çeşmeler ve türbelerle birlikte ulvî bir medeniyeti yansıtır. Bu tarihî yerleri gezip görmeden sadece Taş Köprü'yü görmek ormanı görmeden *seko*ya ağacına takılıp kalmak gibi olur.

Taş Köprü'nün ihtişamı, nehir yatağının köprüyü ortalaması ve köprü çevresinin çirkin beton yapılardan arındırılması halinde tam olarak ortaya çıkabilecektir. Nehir yatağının köprüyü ortalayabilmesi için, suların köprü'nün tam ortasında yer alan fil ayağının sağ ve solundaki en az dört kemerin altından geçmesi gerekmektedir. Bu bölümde nehir yatağını tarihî sınırlara çekme ve genişletme ihtiyacı vardır. Fakat ne yazık ki, günümüzdeki yapılaşma durumu dikkate alınırsa böyle bir uygulama neredeyse imkânsız gibidir. Binalardan yapılmış gri renkli soğuk beton perdelelerin yapımına hızla devam edilmektedir. Ancak unutmamalıyız ki, yanlış işler tarihsel kalıcılığa sahip olamaz. Tarih yüz yıllar, bin yıllar içinde de olsa doğal ve mâkûl olana meyleder.

Önceki yüzyıllarda doğa olayları sebebiyle, fakat son yüz yıl içinde muhtemelen bilinçli beşerî çabalarla nehir yatağı sürekli olarak güneye

doğru kaydırılmıştır. Son yüzyılda hızlanan yer değişimindeki en önemli etken kuzey yakasındaki nehir yatağına doğru kayan yapılaşma isteklerinin frenlenememesi, XX. yüzyılda Yahûdi Mahallesi'nin genişlemesi, konaklar ve tiyatro binalarıyla açıkça nehir yatağına girilmiş olmasıdır. 1905 yılında çekilen bir resimde köprü mihrâbiyesinin kuzeyinde yer alan dört kemerin altından su aktığı gözükmetedir.

Yiğit Paşa Beg'in Türbesi. (Grujiç M. Radoslav - 1925, c.1.)

İnternet'ten kolaylıkla bulunabilecek söz konusu fotoğrafta, Hâfız Mehmet Paşa tarafından yaptırılan eski rıhtım duvarlarının dördüncü kemerden sonra inşâ edildiği belli olmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki kuzey yakasında yer alan dört ana kemerin hizasındaki nehir yatağı son 100 yıllık süre içinde toprakla doldurulmuş ve nehrin akışı güneye doğru kaydırılmıştır.

Kuzey yakasında ortaya çıkan toprak dolgu; muhtemelen 1963 Depremi'nin

arkasından şehri modern bir yaklaşımla güzelleştirme çabalarına girişilirken, doğal görünüm ve nehrin doğal akışını korumanın önemini kavrayamamaktan kaynaklanmıştır. Çünkü eski Üsküb resimlerinde, kuzey yakasında, karadan itibaren dördüncü kemerin altında karşıdan karşıya geçen düz bir yol olduğu görülmektedir. O yıllarda bu yolu faytonlar ve ilk motorlu taşıt araçları kullanıyormuş.

1905'den önce kuzey kesimindeki dört gözün nehir akışına açık, üç gözün ise kapalı olduğu.

Günümüzde Taş Köprü'nün kuzey yakasında, nehrin bir yüzyıl önceindeki gerçek sınırları yüksek taşkın koruma duvarlarıyla belli edilmiştir. Kuzey yakasında köprü'nün girişinde üç kademeli sıra halinde düzenlenen bu koruma duvarlarından ilki, mihrâba göre, birinci kemerle ikinci kemeri birleştiren ayağa denk gelmekteydi. Fakat son üç yılda kaynak ve akar bölümlerinde yapılan inşaatlarla söz konusu üç kademeli bölüm ortadan kaldırılmış, adeta Taş Köprü'nün harîmine müdâhalede bulunulmuştur.

İkinci kademedeki koruma duvarı, mihrâba göre, ikinci kemerle üçüncü kemeri birleştiren ayağa denk gelmek-

teydi. Daha içerde yer alan üçüncü kademe koruma duvarı ise mihrâba göre üçüncü kemerle dördüncü kemeri birleştiren ayağın hizasındaydı.

1963 yılına kadar nehrin bu kesiminde var olan eğrisel kıvrılma bu şekilde üç kademeli geometrik duvar düzenlemesiyle estetik bir görünüme kavuşturulmak istenmiş, fakat ne yazık ki bu uygulamayla üç dört kemerin altından geçen nehir yatağı güney kesimine doğru kaydırılarak kuzeydeki ayakların suyla olan bağlantısı koparılmıştır.

Nehrin beş yüzyıl öncesine uzanan kuzey yakasındaki gerçek sınırını bu duvarlar yerine Kale dibinden kıvrılarak gelen araç yoluyla irtibatlandırmak daha doğru olur. İncelenen eski haritalardan bölgedeki Yahûdi Mahallesi'nin sınırlarının esas olarak bu yolun üst tarafında olduğu anlaşılmaktadır.

Telgrafhâne ve Vilâyet Binası.

Yolun alt kesimine geçmek; nehir yatağının işgal edilmesi ve Taş Köprü'nün sit alanına girmek anlamına gelmektedir. UNESCO gibi uluslararası bir kuruluş tarafından sağlıklı bir şekilde

korunmadığından ulusal koruma planları köprüyü korumak için yeterli olmamaktadır.

Köprünün Geometrisi

Nehir yatağının zamanla güney yakasına doğru kayması, sonuçta köprünün yapılan tâmirler sırasında mîmârî özelliklerini de bir ölçüde etkilemiş ve geometrisini bozmuştur.

Köprü geometrisini birkaç açıdan incelemek mümkündür: Uzunluk, yükseklik, eğim, kemer açıklığı, kemer yükseklikleri, kemer sayısı, selyaranların sayısı, selyaran külahları ve su tahliye pencereleri açısından. Köprünün yükseklik formu ve eğimi zaman içinde önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. Köprünün tam ortasında bulunan mihrâbiyeyi temel alırsak köprünün uzunluğu her iki tarafta artık simetrik değildir. Köprünün kuzey kesimi, güney kesimine göre 15-20 metre daha kısadır. Kuzey kesimdeki ayakların ve kemerlerin sayısı eksiktir. Nehrin güneye kayması ve kuzey kemerlerinin zaman içinde işlevini yitirmesiyle muhtemelen 14'üncü göz veya kemer 100 yıldan daha önceki yıllarda yapılan tâmiratlarda iptâl edilmiştir.

Bazıları bu kemerin toprak altında kaldığını iddiâ etseler de bu görüş doğru değildir. Savaşlar, su baskınları ve depremler sonrasında onarım yapılırken artık kullanılmayan bu gözün iptâl edilmiş olabileceği ihtimali güçlüdür. Bunun en önemli kanıtı, "rıhtım ayağının" kuzey kesiminde güney kesimine

göre daha uzun olması ve köprünün kuzey kesiminde mihrâbiyeden sonraki uzunluğunun güney kesimine simetrik olmamasıdır.

Temsîli çizimle, Fâtih Sultan Mehmet'in komutanlarından Gâzî İsâ Beg (<http://www.bosnjaci.net>).

Köprünün görüntüsü, güney yakası birinci - dördüncü kemerler arasında sanki köprünün "orta bölümü" burası imiş gibi hafif eğimli ve düzdür. Kuzey yakasında bu düzlük yoktur. Köprü mihrâbiye'den sonra hızla yokuş inen bir eğime sahiptir. Simetri, denge, ölçü ve geometri muhtemelen yapılan tâmiratlarda bozulmuştur. Muhtemelen diyoruz, çünkü ilk yapıldığı yıllardaki görünümünü tam bilmiyoruz. Fakat Osmanlı köprülerinin genelde simetrik bir özelliğe sahip olması nedeniyle

bu yöndeki beklentiler güç ve önem kazanmaktadır.

Notlar ve Kaynaklar

1. Müze kompleksinde üç birimin yer alacağı bildirilmektedir. Bunlardan birincisi “Makedonyalıların Mücâdalesi” birimidir. İkinci birim, “Komünizmin Mağdurları” müzesidir. Üçüncü birim ise iktidardaki sağcı-milliyetçi parti olan VMRO adına kurulacak olan müzedir. VMRO’nun açılımı “Ulusal Birlik İçin Demokrasi Partisi”dir. (Vnateshna Makedonska Revolucionerna Organizacija - Democratic Party for National Unity and Coalition).
2. Yahûdi Holocaust Merkezi, Vardar Nehri’nin kenarında 30 bin metre karelik bir parsel üzerinde inşâ edilmiştir. Makedonya’nın 1943’te Nazi - Bulgar ittifâkı tarafından işgal edilmesi ve ülkedeki Yahûdilerin toplanarak trenlerle Polonya’nın Treblinka Toplama Kampı’na gönderilip orda yok edilmeleri acısının hatırasına yapılmıştır. Merkezin, 23 milyon dolara mal olduğu bildirilmiştir. Yahûdiler her yıl evrensel olarak 27 Ocak’ta anma günü kutlarlar. Bu kutlama törenleri Makedonya’da 12 Mart olarak belirlenmiştir.
3. Dâvut Paşa Hamamı: Sadrazam Dâvut Paşa tarafından Bosna sancak beyi iken 1473 yılında yapılmıştır. Halk arasında bu hamamın 99 çeşmesinin bulunduğu rivayet edilir. Günümüzde sanat galerisi haline getirilmiştir. Dâvut Paşa, Makedonların ‘Katlanovo’, Müslümanların Katlanova dedikleri, Sâlih Âsım’ın ise kitabında *Kaplan Kaplıcası* şeklinde bahsettiği yerde bulunan bir kaplıcaya (Katlanovska Banja) küçük bir havuz yaptırmıştır. Yüz yıl önce Üsküb halkı burayı *Dâvud Baba İçcası* şeklinde adlandırıyormuş. Sâlih Âsım kendi döneminde eski küçük havuzun yanına daha büyük yeni bir havuz ile yakınına sekiz özel havuz yaptırdığını,

bu havuzların içlerinin bir müddet sonra doldurulduğunu ve otel odaları olarak kullanılmaya başlandığını bildirir (s. 53). E. H. Ayverdi bu kaplıcadan şu şekilde söz eder: “Üsküb’ün 20 km şark-ı cenûbisinde bir kaplıca olup Dâvut Paşa’nın buraya bir havuz yaptırdığı ve menbâna doğru bir tünel açtırdığı...” bk., aynı eser, s. 13. Dâvut Paşa havuzu ve tünelinin kalıntıları günümüzde hâlâ mevcuttur ve görülebilmektedir. Kumbaracı’nın eserindeki şu bilgi de önemlidir. Katlanova Kaplıcası’nın gelirleri Islâhâne’nin veya Sanayî Mektebi’nin ihtiyaçlarının karşılanmasına tahsis edilmişti. Bk., a.g.e. s., 417. Kaplan Köyü’nün isminin nereden geldiğinin araştırılması önemlidir. “Hatt-ı Hümâyun Tasnifinde Karaman ve Larande ile İlgili Bulunan Vesikaların Listesi” isimli kaynaktan “Kaplan Paşa’nın Üsküb’e mutasarrıf olarak” atandığından veya Üsküb’ün kendisine tevcih edildiğinden söz edilmektedir (<http://www.karamankultur-turizm.gov.tr/kulturMd/sayfaGoster.asp?id=365>).

Kaplan Paşa’nın Türbesi (Tiran).

Bu köyü kendisi mi kurmuştur veya köy onun adına izâfe edilmiş olabilir mi bilmiyoruz. Bu bölgede ayrıca Kaplan Köprüsü’nden söz edilmektedir. Bu köprü’nün Kaplan Paşa ile bir ilgisi var mıdır? Bütün bu sorulara cevap bulunması gerekmektedir. Kap-

lan Paşa'nın kabrinin Arnavutluk'un başkenti Tiran'da kendi adıyla anılan câmînin avlusunda olduğu bildirilmiştir. Yerinde yaptığımız incelemede câmînin yıkılıp yerine 20 katlı dev bir otel yapıldığı, fakat türbenin koruma altına alındığı görülmüştür. Bir başka kaynaktan Kaplan Köyü'nün XVI. yüzyılda "Banyanı" adıyla anıldığı ve İshak Bey'in vakıf arazilerinin içinde olduğu ifade edilmiştir. Bu konuda bk., Van Görcum, Art and society of Bulgaria in the Turkish period, s. 230.

4. Saat Kulesi: 1566-1573 yılları arasında inşâ edilen 'Saat Kulesi' Osmanlı-Balkan toprakları içerisinde ilk ve en yüksek saat kulesi olma ünvanına sahiptir. Yapıldıktan yaklaşık 30 yıl sonra 1661'de Üsküb'e gelen Evliyâ Çelebi Saat Kulesi'nden şu şekilde söz etmiştir: "Yukarı Kale önünde Hünkâr Câmii yanında minâre gibi bir saat kulesi var. Saat çanının sesi bir konak yerden duyulur. Sesi o kadar kuvvetlidir. Kulesi de görülecek bir şeydir." (M. Armağan, Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı, s. 177.)

Saat Kulesi'yle ilgili bir diğer değerlendirme Hacı Kalfa (Kâtip Çelebi) tarafından yapılmıştır. Hacı Kalfa, Üsküb'ün Hristiyan kasabaları içinde en büyük saat kulesine sahip olduğunu ve sesinin iki saat mesâfeden duyulabildiğini bildirmiştir. Bu değerlendirmelerden anlaşılmaktadır ki, Kule saati bildirmek üzere sadece çan çalıyor. Saat çanının sesi şehri 1573'te ziyaret eden Fransız yazar Philippe Difren-Cane'ye göre "Fransız tarzında" imiş. Eski saat kulelerinde kadran bulunmuyordu.

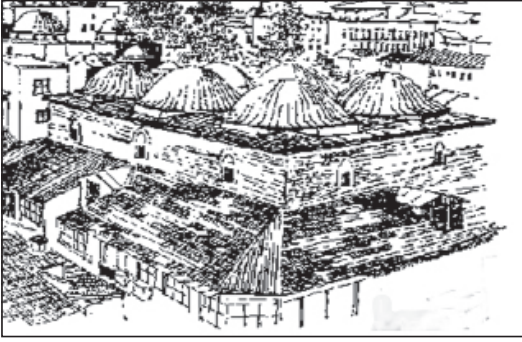
Sâlih Âsım, "Dört asır önce bir kule varmış" der. Bu sözlerden ilk yapılan kulenin yapısının biraz daha farklı olduğu anlaşılmaktadır. Kulenin şimdiki ana yapısı Ali Hıfzı Paşa tarafından şekillendirilmiştir. Sâlih Âsım, şimdiki kulenin 1814 tarihinde Üsküb Nâzırı Ali

Hıfzı Paşa'nın zamanında yarısı taştan ve diğer yarısı da yukarıya doğru ağaçtan olmak üzere temelden yapıldığını belirtir. Saat Kulesi'nin üst tarafı tuğlalı olan bugünkü halini, XIX. yy sonlarında Kosova Vâlisi olan Hâfız Mehmet Paşa'nın (Avuz Paşa olarak ünlenmiştir) döneminde aldığı bildirilmiştir. 1902 yılında kulenin üst bölümü Üsküb Belediyesi tarafından Selânik'ten getirilen kırmızı tuğlalar ile örülmüş ve eski saat mekânizmasının yerine İsviçre'den getirilen kadranlı yeni saatler takılmıştır.

Kaynaklarda Saat Kulesi'nin Tatar mîmârî tarzında inşâ edildiğinden sözedilir. Kulenin ilk saat mekânizması bir Macar şehri olan Zigetvar'ın Kânûnî Sultan Süleyman tarafından alınmasından sonra ganîmet olarak getirilip bu Kule'ye yerleştirilmiştir. Kuleye daha modern saat cihazı ise, XIX. yüzyılda takılmıştır. Macaristan'dan getirilerek kuleye monte edilen eski saatin demir iskeleti ve uzun taş sarkaçlarından biri halen kulenin içinde bulunmaktadır. Saat mekanizmasının ise Birinci Dünya Savaşı sırasında çalındığı ve yağmalandığı bildirilmiştir. Kaynaklarda, saat kulelerinin XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkelerinde Batıdan Doğuya doğru yaygınlaştığı ifade edilir. Abdülhâmit tahta çıkışının 25. senesinde vâli-lere buldukları şehirlere bir saat kulesi yaptırmalarını ferman buyurmuştur. 1963 depreminde hasar gören kulenin saatleri onarım için bilinmeyen bir yere gönderilmiş ve kaybolmuştur. Şimdiki saat kulesindeki saatler TİKA desteğiyle Haziran 2008 tarihinde yerine takılmıştır.

5. Bezistân: Kimi kaynaklara göre Bezistân İshak Beg tarafından yaptırılmamış, fakat onun adına 1445 - 1469 yılları arasında anı eser olarak yapılmıştır. Bezistân Sâlih Âsım'a göre şiddetli bir depremle; şehir halkı ve başka araştırmacılara göre ise 1689 yılındaki Piccolomini Şehir

Yakması sırasında yakılmış ve yıkılarak tahrip edilmiştir. Günümüzde dört kapılı olarak hizmet veren Bezistân 1892/93 yıllarında Osmanlılar tarafından yeniden yapılmış ve inşâ edilmiştir. Ancak bu yeni yapımda eski mîmâriye uygun hareket edilmemiştir. Depremde zarar gören Bezistân'ın 1964 ve 1965 yıllarında son onarımı yapılmıştır. Uzmanların belirttiğine göre dikdörtgen temele oturan İshak Beg'in Bezistân'ının kotu şimdikinden bir metre daha aşağıda imiş. Bezistân'ın duvarları 2.60 m kalınlığında imiş. Üzerinde altı adet kubbe varmış. Ön caddeye bakan yan duvarlarında sundurma çatılı bir sıra halinde dükkanlar dizili imiş.

Bezistân'ın temsili resmi.

6. Günümüzde sokaklarının üstü açık olan Bezistân (Bedesten) E. H. Ayverdi'nin verdiği bilgilere göre "iki başı demir kapılı ve kubbeler ile mebnî" imiş. Uzun yıllar harâbe halinde kalan Bezistân Yaşar Beyler tarafından yeni bir tarzda yapıldıktan sonra 1908 yılında önemli bir yangın geçirmiştir. Gâzî Çoban Mustafa Paşa Câmii'nin hemen altında bulunan Üsküb Müzesi'nde eski Bezistân'ın gravür olarak resimleri bulunmaktadır. Bezistân kelimesi Arapça 'bezz' ve Farsça 'tân' kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir ve bez-kumaş satılan yer anlamına gelmektedir. Dikdörtgen plana sahip Bezistân'ın her kenarda bir olmak

üzer dört giriş kapısı vardır. Günümüzde bu kapılardan üçü açık durumdadır. Bezistân'ın kuyumcular sokağına açılan ana giriş kapısının Osmanlıca kitabesi üzerinde şu satırlar yazılıdır:

Bu şehri dilnişinin Üsküb'den var
şöhret ve şânı / Harâb-ı âbâde
düşmüş idi binâ idti kesb-i ömr ânı

Mekmen-i ber Bezistânı Gâzî İshak
Beg idüp inşâ / O sâhib-i hayr
vakf idmişti hayrâtuna çün ânı.

Harâb olmuş, mürûr-u demr'ile
kalmışdı ber mezbil / Dört yuvarı
mahv olmuş ve tagılmış idi mekânı

Çeytub Gâzî merhûmun bugün
ahfâdı gayûrî / Muvaffak oldu-
lar teccidinde bi-avni sübhânî

Kim anlar der isen Hâcî Hüseyin,
Osman ve Yaşar Beg'ler / Bu hid-
mette sezâ takdir olursa bunların şanı

Görünce bende ihyâsını yazdım tari-
hî mir'âna / Ne âla bak yapıldı şöyle
Üsküb'ün Bezistânı.

Bezistân kitabesi ve altında 'aftâbe' simgesi.

7. Bitpazarı: Bat Pazarı da denir. 'Bat' kelimesi 'bayat' kelimesinden kısaltılmıştır. Bu pazarda eski elbise ve kumaşların satılması nedeniyle kullanılan 'bat pazarı' ifâdesi zaman içinde 'Bitpazarı' kavramına dönüşmüştür. Günümüzde 'halk pazarı' niteliğindedir.
8. Gâzî İshak Beg, 1414-1444 yılları arasın-

da Üsküb Vâlîliği yapmıştır. Günümüzde onun yaptırmış olduğu eserlerden dördü ayakta kalmıştır. Bunlar (1) Alaca Câmii - 1438, (2) içinde oğullarından biri olan Deli Paşa Beg'in (İsâ Beg'in kardeşi) medfûn olduğu Paşa Beg Türbesi -- Bazı kaynaklarda bu türbede İshak Beg'in haznedârının yattığı ifade edilmiştir -- (3) Sulu Han [Suli An] ve (4) Bezistân'dır. Sulu Han günümüzde Üsküb Üniversitesinin Sanat Fakültesi olarak kullanılmaktadır.

9. Gâzî İshak Beg Câmii bir külliye şeklinde inşa edilmiştir. Bu külliyyede câminin etrafında bir kütüphâne, bir imarathâne, bir kervansaray (lodging chamber - Suli Han), bazı devlet binâları ve bir medrese (İshâkiye Medresesi) yapılmıştır.

İki katlı olan Suli Han, Alaca Câmii'ye gelir getirecek bir vakıf eseri olarak düşünülmüştür. Suli Han olarak isimlendirilmesinin nedeni yapının doğu kıyısından Serava Çayı'nın geçiyor olması nedeniyle. Suli Han 2101 m² lik bir alana sahiptir. Han'ın birinci katında 57 oda bulunmaktadır. Vakfiyesine göre, ilk yapıldığı yıllarda hanın dört bir tarafında yirmidört dükkan varmış. 1963 depreminde bütünüyle yıkılan Han, 1972 yılında yeniden yapılmıştır.

Alaca Câmii, 1519 yılında İshak Bey'in torunu Hasan Bey (bazı kaynaklara göre ise yeğeni Muhammed Bin Hacı Cinci) tarafından genişletilmiştir. Genişletme olgusundan sonra Alaca Câmii, büyümesi nedeniyle Câmii Kebîr olarak anılmaya başlanmıştır. Buna ilişkin Arapça kitabe câminin bugün kapalı bulunan yan giriş kapısının üzerinde bulunmaktadır.

Osmanlının ilk zamanlarında Alaca Câmii'nin çevresinde geniş mezarlıklar varmış. Yahyâ Kemâl, bugünkü Türk - Arnavut Tiyatrosu'nun sağ arka tarafında kalan evini temel alarak çevreyi şöyle tanıtır: "Karşımızda Gavri Baba ve Yeşil Baba yatarlardı. Gavri Baba'nın mezar taşı üzerinde: "Melikü'l-Mısr Sul-

tan Gavri ruhuna El-Fâtiha" yazılıydı; Yavuz Sultan Selim'in elinde ölmeyip firar eden Sultan Gavri olduğu zannedilirdi. Yeşil Baba'nın türbesi, yanımızdaki Karaorman'ın köşesindeydi. Mîmârisi muntazam bir türbe idi. Kitâbesinin ilk mısramı hatırlıyorum. 'Eshâbdan Zeyd İbn-i Erkâm olduğu mervî bu zât...' Bu mısradan sonra kitabe devam ederdi. Kandil geceleri bu velilerin yerleri mumlarla donanırdı." Zeyd İbn-i Erkâm, Hz. Peygamberimizin kendisine Yemen valisinin yolladığı asâyı bir süre kullandıktan sonra hediye ettiği ashabdan mübarek zâttır.

10. İshâkiye Medresesi, Osmanlının Edirne'den sonra Balkanlarda kurduğu ilk kapsamlı kütüphâneye sahipti. Bunu 35-40 yıl sonra İsâ Beg'in hediye ettiği "yazma eserleriyle" meşhur olan İsâ Beg Kütüphânesi izlemiştir. (Not: Osmanlıca ilk matbu kitabın 1729 yılında yayımlandığı bildirilmiştir. Fakat Osmanlıda ilk matbanın 1493 yılında Seferâd Yahûdileri tarafından kurulduğu iddiâ edilmiştir.) E. Hakkı Ayverdi'ye göre Gâzî İsâ Beg Câmii 1475 yılında tamamlanmıştır. Üsküb'deki Kapan Han (Kabbân Han); Kalkandelen'deki tarihî Hamam Gâzî İsâ Beg'in eseridir. E. H. Ayverdi Sâlih Âsım'dan yaptığı alıntıyla "Kapan Han'ın 'İsâ Bey Hanı'nın ikinci ismi" olduğunu belirtir.

S. Âsım, "İsâ Bey'in Vakıfnâmesinde kervansaray adıyla..." geçtiğini belirtmiştir. Kapan Han, depremden sonra 1970 yılında gözden geçirilmiş ve yeniden yapılmıştır. Gâzî İsâ Beg'in bir diğer eseri Saraybosna'daki Baş Çarşı'dır. Kendisi aynı zamanda Sarayova, Novi Pazar ve Şabats (Sapak - Böğürdelen) şehirlerinin kurucusu olarak bilinmektedir. (Not: Kapan Han'daki 'Kapan' kelimesinin Arapça 'Kabbân' kelimesinden geldiği ve anlamının kantar, çardak, terazi ve es-

kiden un, yağ ve bal satılan yer anlamlarına geldiği bildirilmiştir. Okuyucuların burada İstanbul'daki "Un Kapanı" semt ismini hatırlamalarında fayda vardır. Kırklareli'de de Kapan Câmii isimli bir eser vardır ki bu câmînin yanında da bir zamanlar "top-tan nevâle" satılan büyük bir han olduğu bildirilmiştir.)

Kapan (Kabbân) An.

11. Deli Paşa Beg Türbesi: Balabanov'a göre, burada İshak Bey'in haznedarı gömülüdür. Ancak Osmanlının tarihi uygulamalarına bakıldığında bu iddiâ zayıf gözükmektedir. Daha fazla bilgi için bk., Süleyman Bâki, a.g.e. s, 20. Deli Paşa Beg Türbesi 1963 Depremi'nden sonra yeniden yapılmış ve üzerindeki seramik süslemelerin bir kısmı 1972 yılında yenilenmiştir. Burada 'deli' unvanı üzerinde biraz durmamız gerekmektedir. Osmanlının başlangıç yıllarında *deli* unvanı verilen kişiler savaşırken ayı postu giyerek ordunun önünde bulunurlar ve düşmanları korkuturlarmış. Bu kişiler düşmana korkusuzca saldırmaları nedeniyle "deli" olarak adlandırılmışlardır. Günümüz diliyle ifade etmek istersek 'Gözüpek' demektir. Aslı "delil" olmakla beraber, düşmana cesaretle saldıran bu atlı suvârilere halk "deli" lakabını takmıştır. Osmanlı paşaları arasında 'deli' lakabına sahip pek çok kişi vardır. Deli Paşa Beg bir savaşta şehit düşünce nâşi Üsküb'e getirilerek Alaca Câmii'nin bahçesinde yapılan türbeye gömülmüştür.

Deli (Pervastz) Paşa Beg Türbesi.

12. Gâzî İsa Beg Câmii, kendisinin ölümünden sonra onun isteği ve emri üzerine 1475 yılında yaptırılmıştır (Bk., Kumbaracı, a.g.e. s.91.). İsa Beg Câmii'nin Avrupa'da Selçuklu mîmârî tarzına sahip tek câmî olduğu bildirilmiştir. Gâzî İsa Beg Câmii'ni, Üsküb'ün 'Yeni Mahalle' isimli bölgesinde bulunan 'Cedîd İsa Beg Mescidi veya Câmisi' ile birlikte hatırlamak gerekir. Kumbaracı'ya göre bu câmînin de bânisi İsa Beg'dir. Belki de bu câmîlerin İsa Beg'in vakfettiği mülklerin "akar"larıyla daha sonradan yapıldığını söylemek daha doğrudur. Gliša Elezovic'e göre Gâzî İsa Beg Câmii'nin yanında aynı zamanda XV. yüzyılın en büyük kütüphanelerinden biri bulunmaktaydı. Söz konusu kütüphanede farklı konularda yazılmış 320 el yazması kitap bulunmaktaydı. İsa Beg Câmii'nin giriş kapısının kanatlarında celi sülüs yazısıyla şu satırlar yer alır: **Ya hafiyel-eltâf, Neccinâ mimmâ nehâf. (Ey lütufları gizli olan Allahım! Bizi korktuğumuz şeylerden emîn eyle.)**
13. Üsküb'te meşhur başlıca medreseler şunlardır: Meddâh Baba Medresesi, İshâkiye Medresesi, İsa Beg Medresesi, Mustafa Paşa Medresesi, Karlızâde Medresesi (Burmali Câmî Medresesi), Sultan Murat Câmii Medresesi, Murat Paşa Medresesi, Yahyâ Paşa Medresesi, İbn-i Payko Medresesi, Emir İsmail Medre-

sesi, Tütünsüz Medresesi, Hüseyin Şah Medresesi (1589), Hacı Hüseyin Medresesi (1587). Bazı kaynaklarda Osmanlı zamanında Üsküb'de 12 medrese olduğu bildirilmiştir, fakat bu sayı herhalde belirli bir zaman dilimi için geçerli olmalıdır. Bunların içinde günümüze kadar sadece İsâ Beg Medresesi gelmiştir. 1689 Piccolomini Şehir Yakması'ndan sonra 250 sene harabe halinde kalan medresenin 1932'de yeniden onarımına başlanmış ve 1936 yılında faaliyete geçmiştir. Nathalie Clayer ve Eric Germain'e göre Osmanlı sonrasında dinî ilimlerin yanında coğrafya, matematik ve fizik gibi 'müsbet bilimler' de öğretildiği İsâ Beg Medresesi II. Dünya Savaşı'nda Bulgar işgali sırasında 1941 yılında tekrar yıkılmıştır. 1979 yılına kadar faaliyetlerine ara veren İsâ Beg Medresesi bu yıldan itibaren başka bir yerde yeniden inşa edilmiş 1984/85 öğretim yılından itibaren eğitim faaliyetlerine başlamıştır. Bütün büyük badi-relere rağmen İsâ Beg Medresesi günümüzde Üsküb, Kalkandelen, Gostivar ve İştîp gibi şehirlerde şubelerini açarak İmam-Hatip Lisesi olarak eğitim vermeye devam etmektedir. Burada ayrı bir kategori olarak Velika Medresesi'nden de söz etmek durumundayız. 1918 yılında Krallık Yugoslavya'sı kurulduğu zaman hükümet, medreselerdeki klasik İslâmi eğitimi değiştirmek ve bir anlamda bozmak için 28 Nisan 1924'te *Velika Medresesi* veya *Medresa Kralja Aleksandra* adı verilen ve kısmen İslâmi eğitim veren bir orta öğrenim kurumu veya lise açmıştır. Medresede dersler çoğunlukla Sırp-Hırvat dilinde verilmiştir. Sekiz yıllık bu okulun hocalarının büyük çoğunluğu Sırp'lardan oluşturulmuştur. O zaman okuldaki dersler üç grupta toplanmakta imiş. Birinci grup dinî dersler şeklinde imiş. Bu grupta Kuran, Fıkıh, Akâid, Tefsîr, Hadîs, Ferâiz (İslâm Miras Hukuku) gibi dersler veriliyormuş. Fakat bu dersler

sekiz yıllık sürenin sadece ilk iki yılında veriliyormuş ve tüm dersler içindeki oranı %11.5 imiş. İkinci grup dersler 'yabancı diller'le ilgiliymiş. Bu grupta öğrencilere Sırpça-Hırvatça, Fransızca, Almanca, Türkçe, Arapça ve Lâtince gibi dersler öğretiliyormuş. Bu derslerin müfredat içindeki ağırlığı %40 imiş. Üçüncü grup dersler Matematik, Tarih, Coğrafya, Felsefe gibi diğer müspet bilimlerle ilgili imiş ve ağırlığı %48.5 imiş.

Günümüzdeki İlinden Caddesi üzerinde bir zamanlar var olan Velika Medresesi.

1925-1941 yılları arasında bu medreseden 187 öğrenci diploma almıştır. Velika Medresesi'nin müfredatı *Üsküb Ulemâ-Meclisi* tarafından tepkiyle karşılanmış ve Müslümânlar çocuklarını bu medreseye göndermeyerek *Meddâb Medresesini* tercih etmişlerdir. Velika Medresesinin öğrencileri o yıllarda fes yerine şapka giymekte imişler ve namaz ibâdetlerini yerine getirmiyorlarmış. Sadece Cuma namazlarını Gâzî İsâ Bey Câmii'nde toplu olarak kılıyorlarmış. Daha fazla bilgi için bk., Nathalie Clayer, Eric Germain, *Islam in Inter-War Europe*, Columbia University Press, New York, 2008. 359-362. Velika Medresesi ile ilgili olarak şu bilgiyi de vermemizde yarar vardır. Diplomasına "Şerî hâkimlik vazifesini ifâ etmeye ehil olduğu" notu düşülen Reis-ül Ulemâ oğlu Prof. Dr. Tayyip Okıç Kral Birinci Aleksandr Büyük

Medresesinde yedi yıl (1934-1941) Tefsir, Hadis, Kuran, İslâm Tarihî ve Sırpça dersleri okutmuştur.

14. Yabancı kaynaklarda 'Biki Han' olarak isimlendirilir. Kaynaklarda Beyhan Sultan'ın Kânûnî Sultan Süleyman'ın anne ayrı, kızkardeşi olduğu belirtilmiştir. Sâlih Âsım, Cevdet Paşa Tarihî'nden alıntı yaparak Sultan III. Mustafa'nın kızı olduğunu ve Silahdâr Mustafa Paşa ile evli olduğunu belirtir. Yahyâ Kemâl'e göre ise içerideki iki lahiden biri II. Sultan Bâyezid'in kızı Beyhan Sultan'a diğeri ise Beyhan Sultan'ın kocası Gâzî Hüseyin Bey'e aittir. Sanat tarihçisi Dusanka Bojanic ise türbenin Nerezi Köyü'nün yıllık geliriye yaşayan ve hayatını idame ettiren Yavuz Sultan Selim'in kızına ait olduğunu bildirir (Bk., "Цамијата на Султан Мурат," <http://freedomfanclub.blog.spot.com/2007/08/blog-post_24.html> (01.01.2011). Uluçay'a göre de Beyhan Sultan, Yavuz Sultan Selim'in kızıdır ve 1559 yılından önce ölmüştür (Bk., *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 31).
15. Antonie Nikolovski, Dimitar Bornakov, Kosta, *The Cultural Monuments of the Socialist Republic of Macedonia*, 2. Baskı, 1971, s. 39. (Yahyâ Paşa Câmii'nin kubbesinin General Piccolomini tarafından Gâzî Baba Tepesi'ne çekilen toplardan yapılan gülle atışlarıyla yıkıldığı iddiâ edilmiştir. (Bk., E. İlyas, "Rumeli'nin Canevi," <<http://www.makturk.com/modules.php?name=News&file=print&sid=936>> (23.11.2009). E. H. Ayverdi, câminin 2,70 m'lik kalın duvarları ve Evliyâ Çelebi'nin câmiden söz ederken 'kubbe-i âlisinin' bulunduğunu söylemesi nedeniyle kubbeli olabileceğini, fakat aynı zamanda kubbeyle delâlet edecek bir araz, hariçte bir kasnak bakiyesi görülmemesi gibi sebeplerle tereddüt hasıl olduğunu ve bu meselenin henüz çözülmediğini belirtir. Bizim kanaatimiz Yahyâ Paşa Câmii'nin bir şekilde büyük

bir taş kubbeyle sahip olduğudur. Bunun için iki ihtimal söz konusudur. Birinci ihtimale göre kubbesinin yuvarlak değil, dörtgen duvarlar üzerinde yükselen, basık biçime sahip, tuğladan örülmüş "çapraz tonoz" yapılı olabileceğidir. Bu örtü tarzında hem Selçuklu mimârisinden hem de Hıristiyan mimârisinden etkilenilmiştir. Yahyâ Paşa Câmii'nin hali hazırdaki mevcut kubbesi, Ahlat'taki Şeyn Necmettin Kümbeti'nin çatı örtüsüne benzer. Fakat aslında, orijinalindeki konik tonoz örtününün daha sivri bir şekilde ve ahşaptan yapılmış hali gibidir. Bizi, câminin çatı örtüsününün tuğladan yapılmış çapraz tonoz yapıya sahip olduğu görüşüne götüren üç olgu olmuştur. Birincisi Makedonya'daki Strumca şehrinin hemen yakınında bulunan Banitse köyündeki Banitsa Câmii'nin çatı örtüsüdür. Bu câmiddeki günümüzde harap halde bulunan tuğladan yapılmış çapraz tonoz çatı örtüsü hem dışarıdan hem de içeriden açık bir şekilde görülmektedir. Uzaktan bakıldığında "kubbeli" gibi gözükken câmi aslında çapraz tonoz örtüye sahiptir. İkinci olgu, Yahyâ Paşa Câmii'nin son cemaat yerinin çatı örtüsüdür ki burada da uzun beşik tonoz çatı örtüsü kullanılmıştır. Üçüncü ve son olgu mevcut çatının biçimidir. Öyle anlaşılmaktadır ki, meşûm Piccolomini bombardımanından sonra câminin çatısı yeniden yapılmak istendiğinde orijinaline benzetilmek istenmiştir. Kaynaklarda bu tür çatı tipi için "Çapraz tonoz, Manastır tonozu veya Beşik tonozu" teriminin geçtiği görülmektedir. Fakat yaptığımız Manastır resimleri incelemesinde bu çatı tipinin hakim ve genel bir karakteristik olmadığı anlaşılmaktadır. Manastır yapılarında daha çok "haç tipi tonoz" biçimi ön plana çıkmaktadır. Etkilenmeler olmuş, fakat bu süreçte câmilere özgü orijinal çapraz tonoz çatı biçimi ortaya çıkmıştır. Câminin kubbesiyle ilgili daha güçlü ikinci seçenek "yuvarlak kubbe" olma

ihtimalidir. Ayverdi, pandantif benzeri geçiş öğelerinin bulunmaması nedeniyle bunu zayıf bir ihtimâl olarak gördüğünü belirtmiştir. Fakat İştîp'teki Osmanlı Hamamı örneğini incelediğimizde bunun mümkün olabileceği anlaşılmıştır. Bu hamamda kare duvarlar üzerine pandatif olmadan, çeyrek dilimli, içbükey 'tonoz bingiler' (tromp) yapılarak kubbe bu tonoz bingilerin üzerine oturtulmuştur. İştîp Hamamı bu açıdan Yahyâ Paşa Câmii'nin kubbesinin nasıl olabileceğine ilişkin bütünüyle orijinal bir tasarım örneği sergilemektedir. Kendisiyle görüş alış verişinde bulunduğumuz sanat tarihçisi Prof. Dr. Mehmet İbrahimgil de kubbenin tromp düzenleme üzerine oturduğunu bildirmiştir.

16. Yahyâ Paşa Câmii, Gâzî Mustafa Paşa Câmii'nden 18 yıl sonra H. 908'de yapılmıştır. Hayber ve Özcan'ın aktarması ve Yıldız Gazetesi'nin okumasıyla giriş kapısı üzerinde celî sülüs yazısı ile Arapça şu kayıt düşülmüştür:

*Leys-ül vegâ Paşa aldı kad sâre ismühü
Yahyâ / Bil hayr ömrü câmi-en lil âbidi
ves-sâcid / Lemmâ semîğ'tu itmâ mehû
fî saati mübâreke / Fe'killet fî tarihî lil-
lahi haze'l mescîd.*

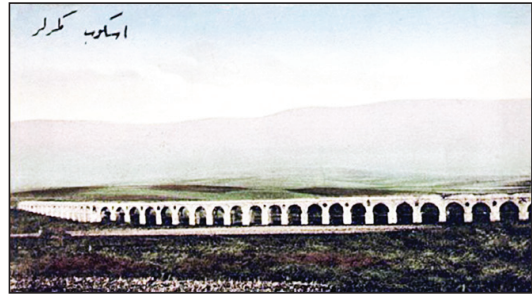
17. Hani Hâtun'un Mustafa Paşa'nın kızı olduğunu belirten yazarlar da bulunmaktadır.

Şengül Hamamı'nın kalıntıları.

Üsküb'de bıçakçı dükkanı.

Üsküb Gâzi İsa Beg Su Kemerleri.

Gâzi İshak Beg Türbesi

Eski Üsküb çarşısı.

Kale ve Mahalle-i Yahûdiyân.

Kale Meydanı, Osmanlı Kasarna'sı ve Eski Hapishane Binası.

BÂNİSİ VE İSİMLENDİRME

Bu bölümde Taş Köprü'nün kimin tarafından yapıldığı konusuyla ilgili iddiâlar ve tarihî süreçte Taş Köprü'ye verilen isimler üzerinde durulmuştur.

Halkın Dilinde İsmi

Tarihî yapı, günümüzde halk arasında Taş Köprü adıyla bilinir. Kumbaracı, bu şekildeki kullanımın 1905 tarihinde *Demir Köprü* yapıldıktan sonra yaygınlaştığını ifâde eder. Halk, daha önce bu yapıyı Büyük Köprü (Cisr-i Kebîr) olarak isimlendirmekteymiş. Günümüzde ise hem Müslümânlar hem de Hristiyan Makedonlar uzun yıllardan beri bu yapı için sadece *Taş Köprü* ismini kullanmaktadırlar.

Evliyâ Çelebi'ye Göre Bânîsi

Evliyâ Çelebi'nin (1611-1684) *Seyâhatnâme*'sinde¹ ve diğer Osmanlı kayıtlarında köprüden *Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü* olarak söz edilmiştir. Bu isimlendirme, muhtemelen köprünün XV. yüzyılın ikinci yarısında Fâtih Sultan Mehmet zamanında tamamlanmış olması nedeniyle yapılmıştır. *Seyâhatnâme*'deki sözcükler şu şekildedir: “*Görülmeye değer bu büyük köprüyü Fâtih Sultan Mehmet yaptırmıştır.*”

1660 tarihinde, Üsküb'ün fethinden yaklaşık 200 yıl sonra şehri ziyaret eden Evliyâ Çelebi'nin köprünün yapım tarihî itibariyle ‘torun’ nes-

line ulaştığı düşünülecek olursa kitabımızın isminin doğru olduğunu düşünmekteyiz. Değerli bilim adamı Ekrem Hakkı Ayverdi de Evliyâ Çelebi gibi, köprünün Fâtih Sultan Mehmet tarafından yapılmış olduğunu ifâde etmiştir.

Temsili bir resme göre Fâtih Sultan Mehmet Han (tâbe serâhu, Allah rahmet etsin).

Osmanlıda Köprülere İsim Verme

Osmanlılarda köprülere ve câmilere resmî olarak isim verme geleneği bulunmamaktadır. Osmanlıların ilk zamanlarında köprü kitâbelerinde (inscription) Türkçe “köprü” sözcüğü yerine, Arapça “cisr” kelimesi kullanılmıştır. Osmanlıda isimlendirme, resmî bir işlem olmaktan çok tarihsel süreç içinde halkın kolay ve basit tanımlama biçimini yansıtır. Osmanlılarda köprünün ismi yerine “bânîsinden” söz edilir. Bânîsi; binâ eden, yaptıran, koruyan ve yaşatan anlamındadır.

Köprünün Bânîleri

Bugün, çoğu bilim adamı tarafından kabul edilmiştir ki Taş Köprü'nün bânîleri II. Murat ve aynı zamanda Fâtih Sultan Mehmet'tir. II. Murat

zamanında temeli atılmış ve Fâtih Sultan Mehmet zamanında tamamlanmıştır. Taş Köprü'nün bitimi tarihinde Üsküb vilâyetinin komutanı Gâzî İsâ Beg'dir. Taş Köprü, eğer Fâtih Sultan Mehmet'in eseri ise aynı zamanda İsâ Beg'in de eseri sayılmalıdır. İsâ Beg İstanbul'un fethine askerleri ile ve Üsküb'ün Tophâne'sinde yapılmış olan toplarıyla katılmış olmalıdır.

Gâzî İsâ Beg'i o dönemde câimleri, hamamları, çarşıları ve çeşmeleri yaptıran zengin ve hayırsever devlet adamlarından biri olarak görüyoruz. Taş Köprü, Gâzî İsâ Beg'in nezâret ve kontrolünde yapılmış olmalıdır. Ayrıca onun, Balkanlardaki Yeni Pazar, Saraybosna ve Sapak [Şabats-Böğürdelen] kentlerinin kurucusu olduğunu da unutmamamız gerekiyor.

Köprü'nün ilk yapılma emrinin verilmesinde Sultan II. Murat'ın önemli rolü olması nedeniyle bazı yazarlar eserden "Sultan II. Murat Köprüsü" olarak söz eder.

Sâlih Âsım, Taş Köprü'nün Sultan II. Murat'ın eseri olduğunu bildirir (s. 38). Ona göre, İkinci Kosova Savaşı'nın yanısıra Osmanlıya isyan eden Kastriyoti, Macarlar ve Bosnalılar ile yapılan savaşlarda uzun bir zaman Üsküb'de kaldığı zamanlarda Sultan II. Murat, bu köprü'nün yapılma emrini vermiştir.

Köprü'nün mihrâbiyesine 1909 veya bazı kaynaklara göre 1911 yılında yerleştirilen kitâbesinde² eserin Sultan II. Murat tarafından yapıldığı

yazılmıştır. Bu kitâbenin ilk satırı şu şekilde yazılmış: *Sultan Murad Sâni yaptı bu cisri evvel...*

1896 yılında Kosova vilâyet matbasında basılan Kosova Salnâmesi'nin (Salnâme-i Vilâyet-i Kosova) 110. sayfasında Taş Köprü'yle ilgili olarak şu ifâdeler yer almıştır: *Üsküb'ün Vardar'la fasl olunmuş iki cibeti eskiden beri firdevs mekân Gâzî Sultan Murad Han-ı Sâni Hazretlerinin ibkâ kerdeleri olan kıymetdâr, musannâ, mukayyis, murtefi bir köprü ile irtibâ ve iltisâk eyler idi.*

Kaynaklardaki bu ikili duruma *Türk Taş Köprüleri* isimli eserin yazarı Emekli Tümgeneral Cevdet Çulpan bir yorum getirmiş, temellerinin Sultan II. Murat zamanında atıldığını ve inşaatın Fâtih Sultan Mehmet zamanında sürdürülüp tamamlandığını belirtmiştir. Bu yorum tarihî gelişmelere de uygundur. Eserin Fâtih Sultan Mehmet zamanında tamamlanmış olması sebebiyle daha sonraki yıllardaki Osmanlı kayıtlarına *Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü* olarak girmiştir.

Fâtih Sultan Mehmet, Mora seferi sonrasında (1458) kışı geçirmek için ordusuyla birlikte Üsküb'e gelmiş ve kış boyunca Üsküb'de kalarak Bosna ve Sırp topraklarına yönelik sefer hazırlıklarına burada devam etmiştir.³

Kumbaracı, Fâtih Sultan Mehmet'in 1456, 1458, 1463, ve 1478 yıllarında Üsküb'de bulunduğunu belirtir.⁴ Büyük bir ihtimalle bu yıllarda köprü'nün yapımına da nezâret etmiştir. Fâtih Sultan Mehmet'in İşkodra civarında

“top döküm atölyeleri” kurdurduğu bilinmektedir. Kaynaklara göre Fâtih Sultan Mehmed Belgrad seferine çıkış hazırlıkları çerçevesinde Üsküb’de de top döktürmüştür. Kumbaracı, Fâtih’in 1456 Belgrad Seferi’nde Üsküb’de imâl edilen 28 büyük top kullandığını belirtir.

Sâlih Âsım, Fâtih’in Üsküb’de günümüzde ‘Topaane’ (Topaana - Topanska) olarak anılan bölgede topların naklini yattırıldığını, muhâfaza ve tâmir ettirdiğini belirtir. Bu bölge Yugoslavya zamanında da askerî kışla (kasarna) olarak kullanılmıştır. Üsküb’de dökülen topların, güllerin ve cep-hânenin korunma merkezi her zaman Kale olmuştur. Kumbaracı’nın verdiği bilgilere göre, 1459 tarihli bir belgede Kale’de 12 top ve 120 kurşun güllenin bulunduğundan söz edilir.⁵

Köprünün Diğer İsimleri

Bazı kaynaklarda köprünün isminden “Vardar Köprüsü” olarak söz edildiğini görürüz. Literatüde “Sultan Murat Köprüsü” ve “Vardar Köprüsü” isimlendirmelerine nadir rastlanılır. Köprüye verilen diğer isimler şunlardır: Büyük Köprü, Yüksek Köprü, Hümaşah Sultan Köprüsü ve Eski Köprü.

İkibinli yıllardan itibaren köprü için yeni isimlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. Jüstinyen Köprüsü ve ironi yapılarak verilen İljev [İlyov] Köprüsü ismi bunlar arasındadır. Kimi yazarlar ise çeşitli milletlerin köprüye sahip çıkma sevdâsına

düşmeleri nedeniyle yapıyı ‘Milliyetçilik Köprüsü’ (Bridge of Nationalism) olarak isimlendirmişlerdir.

Jüstinyen Köprüsü İddiâsı

Köprünün 2008 yılına kadar restorasyonunu yapan Makedon ekip, restorasyon sırasında eseri tarihte ilk defa I. Jüstinyen [Yüstinyen] Köprüsü olarak adlandırmıştır. Onlara göre Taş Köprü, 535 yılında I. Jüstinyen tarafından yapılmıştır.

Öte yandan Makedon hükümeti de bu adlandırmaya sahip çıkmış ve söz konusu iddiâyı mihrâbiyenin kitâbesine yazmakta bir sakınca görmemiştir. Bunun ötesinde Taş Köprü’nün yanı başına I. Jüstinyen’in heykelini dikerek bu sözlü iddiâyı görselleştirmiştir. Birinci Jüstinyen’in (MS 483-565) bugünkü şehrin yaklaşık 20 km güneydoğusunda kalan Katlonova Köyü’nün yakınındaki Tauresium [Toresyum - Tahor veya Taor Köyü] bölgesinde doğduğu iddiâ edilir. Sâlih Âsım Jüstinyenden şu şekilde söz eder: “Doğu Bizans imparatorlarının kimisi çiftçi, bazısı da çoban oldukları halde, ya zorbalıklarıyla ya da tâlihlerinin yardımıyla hükümdâr olabiliyorlardı. Dolayısıyla, Makedonyalı *Jüstin* isminde birisi de Doğu Kostantin hükümdarı olduktan sonra yeğeni olan bir çiftçi çocuğunu kendisine veli-ahd ilân ederek Jüstinyan lâkabıyla imparatorluk makamına geçirmiştir. Bu kişi hükümdar olunca Skupi şehrini tâmir edip genişleterek şehre *Jüstiniana* adını vermiştir.”

Birks ve McLeod'a göre ise, Justinian I, *Petrus Sabbatius* isimli yerde doğmuştur. Ana lisanı Lâtince'dir ve 45 yaşında iken Bizans İmparatoru olmuştur.⁶

Birinci Jüstinyen zamanında MS 518 yılında gerçekleşen büyük depremde şehrin 3 km kuzey batısında bulunan o zamanki *Skupi* isimli İliya şehrinin büyük ölçüde yıkılması üzerine, eğer Makedonya resmî kaynakları temel alınırsa Birinci Justinian, Lepenča Çayı'nın Vardar Nehri'ne bağlandığı noktada *Justiniana Prima* (Birinci Justinian) olarak isimlendirilen yeni bir şehir kurmuştur.⁷ Başka kaynaklarda ise *Justiniana Prima*'nın Lepenča Çayı kavşağında değil, günümüzdeki Kale içinde olduğu belirtilmiştir. Yalnız, buradaki şehir kavramını günümüzdeki şehir kavramıyla karıştırmamak gerekir. O günkü şartlardaki şehir en çok 5-10 dönümlük küçük bir alanı kapsayan, bağımsız ve bahçeli ev nizamı bulunmayan, bütünleşik evlerden meydana gelen küçük bir yerleşim yeridir. Böyle bir yerleşim yerindeki hâne sayısı muhtemelen yüzlü sayılarla ifade edilebilecek bir durumda olmalıdır.

Tarihçiler *Skupi* ve *Justiniana Prima* şehirlerinin aynı şehir olup olmadığı, konumlanma yeri ve kuruluş zamanı hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Sâlih Âsım *Justiniana Prima* isimli şehrin daha sonra *Skupi* olarak anılmaya başladığını belirtirken,⁸ başka araştırmacılar bu iki şehir yerleşmesinin bütünüyle birbirinden farklı yerlerde ve zaman-

larda oluştuğu görüşünü savunurlar. Kosta Balabanov, Justiniana Prima isimli şehrin Üsküb'de değil Niş şehri yakınlarında *Caričin Grad* kasabasında olduğunu bildirir. Balaban'ın bu görüşü başka kaynaklar tarafından da desteklenmektedir.⁹

İkibinli yıllardaki onarımı sırasında köprüye tarihte ilk kez *Jüstinyen Köprüsü* adı verilmesine mimar - mühendis Vasil İljev'un (Vasil Илјов) öncülük etmesi nedeniyle eleştirmenler "Justinian Köprüsü değil, "*Vasil İljev Köprüsü*" tanımlaması yapmışlardır. Çünkü *Jüstinyen Köprüsü* iddiâsını İljev ortaya atmış, Makedon resmî yetkililer ne yazık ki bilimsel olmayan bu yaklaşımı benimsemişler ve yeni yetişen nesle bu şekilde tanıtmayı uygun görmüşlerdir.

Ancak sağ duyusunu kaybetmeyen Makedonların büyük bir kısmı bu empoze ve dayatmaya katılmayarak köprüden sadece "Taş Köprü" anlamında *Kamen Most* (КамеH МОСТ) olarak söz ederler.

Makedon Yetkililere Göre Köprü

Yeni bir ülke olması nedeniyle, milliyetçilik duygularını çok önemseyen Makedon yetkililere göre bu yapı, dış görünümüyle bir Osmanlı eseri olmasına rağmen aslında Romalılar zamanında inşa edilen başka bir köprü'nün temelleri üzerine yapılmıştır. Onlara göre, var olduğu iddiâ edilen eski temelleri ile, aslında bir Roma İmparatorluğu¹⁰ köprüsüdür. Sultan II.

Murat bu köprüyü sıfırdan yapmamış, fakat eski Roma Köprüsü'nün temellerini kullanarak onun üzerine yeni bir formla binâ etmiştir.

Kendi açımızdan bu iddiâyı ciddiye alıp değerlendirdiğimizde tarihî kaynaklarda sadece son dönemde yazılan ve Kosova Salnâmesi'nde yer alan *ibkâ kerdeleri* ifâdesi dikkatimizi çekmektedir. *Bâkîleşiren, devamlı kilân* anlamına gelen bu sözcüklerin kullanılması Osmanlıcaya hakim olmayanlar için kolaylıkla yanlış değerlendirilebilir. Bu kelimeler 'eseri sonsuzlaştıran' kişiye vurgu yapmaktadır. Burada niçin 'bânîsi' sözcüğünün kullanılmadığı sorulabilir. Şunu söyleyebiliriz ki edebî yazım biçiminde kişiler teknik yazımdan farklı olarak insanların yüksek algı düzeylerine hitap eden sözcükleri kullanırlar. 1896 yılına göre 1660 yılındaki Osmanlı kaynaklarını dikkate aldığımız zaman o dönemde eserden Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü olarak söz edildiğini görürüz.

Makedonların bilimsel olmayan Roma Köprüsü değerlendirmesinin yaşadığımız bilgi çağında herşeye rağmen ileri sürülmesi "ya tutarsa" anlayışı ve beklentisini yansıtmaktadır. Taş Köprü'nün bir Osmanlı eseri olarak ilân edilmesi yerine Roma Köprüsü olarak tanıtılması kendilerine nasıl bir teselli veya fayda sağlamaktadır, bilmiyoruz. Makedon yetkililer tezlerini güçlendirmek için son yıllarda köprünün girişine mermer tahta oturmuş halde, Jüstinyen'in büyük

bir heykelini yapmışlardır. Fakat hangi simgesel anıt dikilirse dikilsin Taş Köprü'nün bir Osmanlı köprüsü olduğu bütün özellikleriyle ortadadır.

Sarduşan Köprüsü

Sırlar bu köprünün Osmanlı fethinden 45 yıl önce 1346 yılında taç giyerek iktidara gelen *Çar Stefan Duşan* (1331-1355) tarafından yaptırıldığını iddiâ ederler ve bu nedenle de *Çar Duşan Köprüsü* olarak isimlendirirler. Berg'e göre köprü 1348 veya 1350 yılında Stephan Duşan tarafından yapılmış, ve daha sonra II. Murat zamanında onarılmıştır.¹¹ Sırlar 1282 tarihinde Üsküb'ü ele geçirmişlerdir. Bununla birlikte bu tarihten 1392 yılına kadar geçen 100 yıllık süre içinde günümüze kadar yaşayan veya gelen hiç bir mimârî örnek gösterememektedirler.

Çar Duşan Stefan XIV. yüzyılın ortalarında Üsküb'ü başkent ilân etmiş ve Kosova'da Osmanlılara yenilinceye kadar Üsküb, Sırların başkenti olarak kalmıştır. Osmanlıların 1912'de¹² Balkan Savaşı'nın başlamasıyla bu bölgelerden çekilmesi üzerine Sırlar bu bölgeye yeniden gelmişlerdir.

Çar Duşan.

Son yüzyıldaki Sırp hakimiyeti zamanında Sırp yöneticilerin yerel halka köprünün ismiyle ilgili olarak “Sarduşan Köprüsü”¹³ veya sadece “Duşan (Dushan) Köprüsü” isminin kullanılması yönünde baskı yapıldığı bildirilmiştir. Sırp, köprünün Duşan tarafından yapıldığı iddiâsına karşın iknâ edici bir kanıt ortaya koyamamışlardır. Çünkü, köprü sahip olduğu özellikler açısından Çar Duşan veya daha önceki dönemlere ait herhangi bir özelliğe sahip değildir. Daha insafı bazı Sırp yazarları, Duşan zamanında bu bölgede bir köprü olduğunu, fakat bu köprünün ağaçtan veya tahtadan yapıldığını ifade etmişlerdir.

Krali Marko Köprüsü

Bazı yazarlar da köprünün Volkaşin’in [Volkaşin] oğlu Prens Marko (Krali Marko) zamanında (D. 1335 - Ö. 1395) yapıldığını iddiâ etmişlerdir. O zamanlar Prens’in lakabı Kraljević (Kralın Oğlu) imiş.

Kral Marko’nun 1371-1395 tarihleri arasında Makedonya’nın Prilepe isimli şehrinde bağımsız, küçük bir krallık olan “Prilepe Krallığı”nın Feodal Lordu (Beyi-Knezi) olduğu bilinmektedir.¹⁴

Üsküb şehri ve civarı 1390 yılında¹⁵ Müslümânlar tarafından feth edildiğinde¹⁶ Krali Marko’nun hükmettiği yerler Osmanlı devletinin toprakları içinde idi.¹⁷

Vikipedi’ye göre, Babası Kral Vukaşin, 1371’de Osmanlıların yanın-

da Eflâklılara karşı savaşırken ölünce, Osmanlı Devleti’ne bağlı bir hükümdar olarak babasının yerine geçmiştir. Kral Marko, Üsküb yakınlarında, Drachevo yolu üzerinde bulunan Suşica Manastırı’nı [Suşika Manastırı] yaptırmıştır. Bu yapı, günümüzde *Marko Manastırı* olarak anılır. Daha sonra Krali Marko, Osmanlılar ile Eflâklılar arasında yapılan Rovine Çarpışması’nda (1395) ölmüştür.¹⁸

Krali Marko.

Lidya Kumbaracı’nın Dr. Jov. Hadzi Vasiljević’in eserinde dile getirildiğini ifade ettiği “köprünün Kral Marko tarafından yapıldığı” görüşü, basit bir iddiâdan öteye gidememiştir.¹⁹ Kumbaracı, Kral Marko’nun Osmanlı Sultanına boyun eğdiğini, Osmanlı’nın kulu olduğunu ve onların safında Ulahlara karşı savaşırken öldüğünü belirtir.²⁰

Sahiplenme Nedenleri

Görüldüğü gibi, Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü Sırp ve Makedonlar tarafından kendi tarihî şahsiyetleri adına sahiplenilmeye çalışılmaktadır. Makedonlar onu Romalılarla ilişkilendirmeye çalışırken Sırp kendi krallarının eseri olarak sayma eğilimindedirler.

Makedonlar, Romalılarla ilişki kurarken I. Jüstinyen nedeniyle, kendilerinin kısmen Roma imparatorluğunun vârisi olduğunu düşünürler ve Romalıların da Hristiyan bir toplum olması nedeniyle yapıyı içselleştirmek için iyi bir nedene sahip olurlar. Sırların sahiplenme güdüsünün altında ise bir zamanlar Üsküb topraklarının aslında Sırbistan toprakları olduğunun kanıtı olarak Taş Köprü'yü görme düşüncesi yatar.

Notlar ve Kaynaklar

1. Evliyâ Çelebi, 1660'lı yıllarda Üsküb ve civarında gezilerde bulunmuş ve anılarını Seyâhatnâme'sine almıştır.
2. Kumbaracı, sözkonusu kitâbenin o dönemde Üsküb'de bulunan ve 1233 / 1818 yılında kurulan Rufâî Tekkesi'nin şeyhi *Sâdüddîn Sırrı Efendi* (1871-1936) tarafından yazıldığını belirtmiştir. Bk., a.g.e., s. 389. Sâlih Âsım, Şeyh Sâdüddîn Efendi'nin ayrıca köprünün genişletilmesine ilişkin tarih düştüğü iki satırlık beyiti de verir.

Şeyh Sâdüddîn Sırrı Efendi. (İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi)

3. Bir başka postnişin olan Şeyh Mustafa'dan öğrenildiğine göre Şeyh Sâdüddîn Sırrı Efendi "... gayet itikadlı, şair ve âlim" biri imiş. Tekkeyi başarıyla

yönettiği gibi asrın ulemâları arasında mümtâz bir şahsiyet olarak gelişme göstermiş. Üsküb'deki Rufâî Dergahı'nın giriş kapısındaki şu dizelerin kendisine ait olduğu belirtilir:

Dersen bu cihanda seni sokmaya ef'âî / Gel işte budur dergah-ı vilây-ı Rifâî / Eğer bu dünyada zehirli yılanların seni sokmalarını istemiyorsan / Yüce Rifai dergahına gel / Kut-i âlem hazret-i seyyid Rifâî kim odur / Çifte sancak birle ehl'ullah içinde bî-bedel / Şüphe yoktur, vâsıl-ı kurb-u Resullullah olur / Niyet-i ihlâs ile her kim ki andan aldı el / Vâkıf-ı sırr-ı tarîkı olmak istersen eğer / Sıdk ile dergâh-ı hacı şeyh Sadud'dîne gel.

Bk., <<http://www.csantralsozlu.com/mobil/b/%C5%99%20Şeyh-sadettin-s%C4%B1rr%C4%B1-efendi>> (28.12.2012).

Kaynakların belirttiğine göre, Şeyh Sâdüddîn Efendi, Yahyâ Kemâl'in gençliğinde yazmış olduğu ilk şiirleri kendisine okuttuğu ve kritiklerini aldığı kişidir aynı zamanda.

4. Fâtihten Sultan Mehmet'in Üsküb'de kışı geçirdiği konağın hangisi olduğu bilinmemektedir. Halk arasındaki bir söylentiye göre Fâtihten Sultan Mehmet kışı Sultan Murat Câmîi'nin avlusunda o yıllarda bulunan bir konakta geçirmiştir. Théoharis Stavrides'in *The Sultan of Vezi̇rs: the Life and Times of the Ottoman Grand Vezi̇r Mahmud* isimli eserinde Sadrazam Mahmut Paşa'nın 1458 yılında Mora seferi sonrasında Fâtihten Sultan Mehmet ile Üsküb'de buluştuğunu belirtir. Bk., Sözü edilen eser, s. 127. Fâtihten Sultan Mehmet bu seferler sırasında İşkodra Kalesi'ni alarak Osmanlı topraklarının sınırlarını Adriyatik denizine kadar uzatmış, "iki denizin hükümdarı anlamında" *Hünkâr-ı Babreyn* ünvanını kullanmaya başlamıştır.
5. Lidiya Kumbaracı - Begoyeviç, *Üsküb'de Osmanlı Mimarı Eserleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2008, s. 421.

6. Kumbaracı, a.g.e., s. 434.
7. Peter Birks, Grant McLeod, *Justinian's Institutes By Justinian I*, Cornell University Press (April 1987), s. 8.
8. Macedonia, 2nd Bradt Travel Guide, s. 13. Ancak, *Justiniana Prima* şehrinin Lepenča Çayı'nın Vardar Nehri'ne döküldüğü yerde (Zlokucani bölgesinde) veya bugünkü Üsküb civarında bulunduğu iddiâsı tartışmalıdır. Prof. Dr. Kosta Balabanov bunun doğru olmadığını, eski *Justiniana Prima* şerinin bugünkü Sırbistan sınırları içinde kalan Niş şehri yakınlarında bulunduğunu bildirmiştir. Justiniana Prima şehrinin Niş gibi uzak bir yerleşim yerinde bulunması tek başına Justinyan Köprüsü iddiâlarını çürütecek niteliktedir.
9. Sâlih Âsım, aynı eser, s. 55.
10. Peter Birks, Grant McLeod, *Justinian's Institutes By Justinian I*, Cornell University Press (April 1987), s. 8.
11. Roma İmparatorluğu'nun MÖ 148 yılında Üsküb ve civârını kendi hakimiyeti altına aldığı bildirilmektedir. İmparatorluk MS 395'de Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye bölünmüş ve Üsküb, o zamanlar başkenti Kostantinapolis (İstanbul) olan Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına girmiştir. Makedonların iddiâsına göre, 520'li yıllarda I. Justinyen Üsküb'ün yakınında yeni bir şehir inşa etmiştir. *Skupi* isimli bu şehir 695'te Slavlar tarafından işgal edilmiş ve adına Skopje denmiştir. X. yüzyılda kurulan Bulgar-Makedon İmparatorluğu zamanında şehir *Skoplje* olarak isimlendirilmiştir. Milattan sonra 996'da Çar Samuel tarafından Bulgarlardan kurtularak bağımsız bir devlet haline getirilmiştir. Çar Samuel'in ölümüyle şehir ve devlet çöküşe geçmiş 1282 yılında Sırp Kralı Stefan Duşan'ın hakimiyeti altına girmiştir. 1392 yılında ise şehri ve bölgeyi Osmanlılar feth etmişlerdir. Bk., Thammy Evans, *Macedonia*, Bradt Pub., 1991, s.13.
12. Glen V. Berg, *Yugoslavia*, July 26, 1963. Kumbaracı'nın bildirdiğine göre Ordan H. Konstantinov ve Nedezda Kataniç de bu görüştedirler. (bk., Kumbaracı-Bogoyeviç, a.g.e., s.386.
13. Üsküb'de 1869-1912 yılları arasında, kırk küsür yıl şehri Belediye Yönetimi idâre etmiş ve bu dönemde şehre tren istasyonu binası, dâr-ül muallimîn binası, tiyatro binası, elektrik getirilmesi, köprü'nün genişletilmesi, nehir kenarlarına sel taşkınlarını önlemek için duvarlar yapılması gibi önemli yatırımlar yapılmıştır. Bk., Nur Akın, *Osmanlı mimarlığının 7 yüzyılı: uluslarüstü bir miras*, Mimarlar Odası Yayını, 1999, 246.
14. *Sarduşan* telaffuzu, Üsküb şehrinde yaşayan Müslümân halkın dilini yansıtır. Kelimenin yazılış biçimi 'Tsar Duşan' şeklindedir. Ülkemizde ise bu kelime 'Çar Duşan' şeklinde telâffuz edilir. Çar Duşan 20 Aralık 1355'te ölünce Prizren şehri yakınındaki *Church of the Saint Archangels* kilisesine gömülmüştür. Daha sonra kemikleri bu kiliseden çıkarılarak Belgrat'taki St. Marko kilisesine transfer edilmiştir.
15. Wikipedia, *Prince Marko*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Marko> (16.11.2009).
16. Üsküb'ün fetih edilme tarihi Osmanlı ve Batı kaynaklarında farklıdır. Batı kaynaklarının ve özellikle İngilizcenin yaygın olarak kullanılması nedeniyle literatürde 1392 tarihî ile daha sık karşılaşırız. *Vodna* şehrindeki bir manastırda yaşayan Aziz Todor'a göre (ki Moskova'daki *Huldova Kütüphânesi*'nde el yazma yazısı olduğu bildirilmektedir) Üsküb 06 Ocak 1392 yılında 6900 kişilik Osmanlı or-

dusu tarafından ele geçirilmiştir [Bk., Pj Georgief, *Skopje Od Tursko Osvoyuvane Do Na XVII Bek*, Institut Na Natsi Onazna İstoria, Skopje, 1997, s. 19]. Yine bu eserde, Halil İncılık tarafından hazırlanan *İslâm Ansiklopedisi* maddesinde Üsküb'ün 1391 tarihinde feth edildiğinin belirtildiği yazılmaktadır. Sâlih Âsım, Şemseddin Sâmî'nin *Kamus'ul Âlâm*'ından yaptığı alıntı ile Üsküb'ün Kosova Muharebesi'nden 10-11 ay sonra Hicrî 792 yılında feth edildiğini bildirir. Eğer bu bilgi doğru ise Üsküb 1390 tarihinde feth edilmiş veya mutlak hakimiyet altına alınmış olmalıdır. Çünkü tarihî kaynaklara göre Üsküb ve Makedonya bölgesi zaten daha Kosova Savaşı yapılmadan önce Osmanlı'nın hâkimiyeti ve kontrolü altına girmişti. Kosova Savaşı, esas olarak bu hâkimiyeti kesinleştirmeye ve kalıcı yapmaya yönelikti. Bu kitapta, Slav kaynaklarının 6 Ocak 1392 veya 19 Ocak 1392 olarak bildirdikleri tarih yerine, Şemseddin Sâmî ve Sâlih Âsım'ın bildirdiği 1390 tarihî esas alınmıştır. (Bu tarihler hakkında bk., Süleyman Bâki, *Üsküb'te Tarihî Câmiler*, Bitirme Ödevi, Bursa: 1998, s.7-8.)

17. "Feth etmek" kelimesi çoğunlukla "savaşarak elde etmek" anlamında kullanılmaktadır. Dar anlamda böyledir, fakat geniş anlamda "toprakları İslâm'ın hükmüne açmak ve İslâm'ın hükmünü getirmek" olarak anlaşılmalıdır. Osmanlılar, küffâra ait toprakları bazen savaşarak, bazen de savaşmadan feth etmişlerdir. Üsküb'ün savaşarak mı yoksa savaşılmadan mı feth edildiği tartışmalı bir konudur. Bazı kaynaklarda o yıllarda 4000 nüfuslu olan Üsküb'ün 6-7 bin askere sahip Paşa Yiğit Beg (1392-1414) tarafından savaşılmadan teslim alındığına ilişkin görüşler vardır. Buradaki teslim almayı belki kalıcı olarak yerleşme ve otağ kurma olarak anlayabiliriz. Georgief, Koca Hüseyin'in "Bedâyül Bekâyi" isimli eserinde "Üsküb ve havâlisinin H.

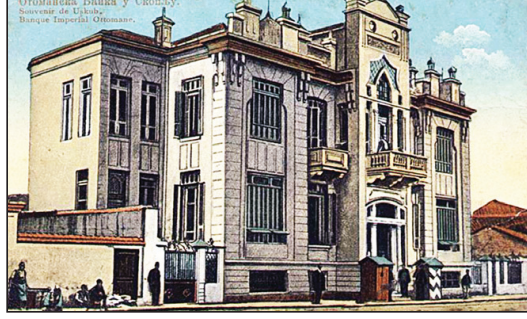
792 (M 1390) ilkbaharında Paşa Yiğit Bey'e teslim edildiğinin yazıldığını" ifade eder (bk., s 20-21). Yine Georgief'in eserinden izlemeye devam edersek; Hoca Sâdüddîn, Solakzâde ve Ebül Faruk'a göre Birinci Bâyezîd Sırbistan'a sefer yaparken Üsküb diye bir yer tespit etmiştir. Buradan geçerken burayı almış ve güçlü kalması için burada küçük bir birlik bırakmıştır. Kasaba kendiliğinden teslim olmuştur (s. 21). Bizans kronologlarından *Halkokondil'e* göre Bâyezîd Makedonya *kenezleri* ile barış yaparak Üsküb'e yerleşmiş ve buraya Avrupa ve Asya'dan Türk göçmenlerini getirmiştir. Sırp kaynaklarından alıntı yapan *Konstantin Yireçek'e* göre Vuk Brankoviç Üsküb'ü Osmanlılara teslim etmek zorunda kalmıştır (s. 21). 1389 yılında gerçekleşen Kosova Savaşı'ndan sonra Üsküb'ün teslim alınması için iki yılın geçmesi anlamlı gözükmemektedir. Savaşın sonra "10-11 ay tanımlaması" mantıksal açıdan daha tutarlı gözükmemektedir. Anna Di Lellio, XVI. yüzyıl tarihçisi Kemalpaşa Zâde'ye atıfta bulunarak "o yıllarda surlarla çevrili bulunan Kale içindeki Üsküb'ün alınması için asıl savaşın Serava Nehri'nin yakınındaki bir tepenin üzerinde yer alan ve etrafı duvarlarla çevrili bulunan bir manastır çevresinde cerayan ettiğini" bildirmektedir. (Bk., Anna Di Lellio, *The Case for Kosova: Passage to Independence*, Anthem Press (June 2006) s., 46.) Anna Di Lellio'na devam ederek bu manastırın bu günkü Sultan Murat Câmii'nin o zamanlar yerinde bulunan *Svt. Georgi na Serava* manastırı olabileceğini iddiâ etmiştir. Osmanlıların 40 yıl kullanılmayan kliseleri câmîye çevirdiklerinden söz etmiştir. Günümüzde Müslümânların 'Saat Bayırı' adını verdikleri bu yerin fetih yıllarında Sultan Murat Câmii'ni de içine alacak genişlikte büyükçe bir kale olduğu anlaşılmaktadır. Evliyâ çelebi Seyâhat-nâmesinde bu yerden 'Yukarı Kale' olarak söz eder. Kemalpaşa Zâde'ye yapılan atıf doğru ise, Üsküb'ü feth eden Gâzî

ve şehitler buraya gömülmüş olmalıdır. Burasını Üsküb fâtilhlerinin ana şehitliği olarak görmek yanlış olmasa gerektir.

18. *Skopje*, <<http://faq.macedonia.org/travel/cities/skopje.html>> (16.11.2009).
19. Vikipedi, "Prens Marko," <http://tr.wikipedia.org/wiki/Prens_Marko> (20.01.2010).
20. Lidya Kumbaracı - Bogoyeviç, *Üsküb'te Osmanlı Mimârî Eserleri*, İstanbul, 2008, 386.
21. Aynı. Ulahların, yerli Trakyalıların ahfadı olduğu söylenir. Bu yerli Trakyalılar Romalı sömürgeci topluluklarla birleşerek ve onlarla kaynaşarak dillerinde bazı değişikliklere gitmişler, Roma medeniyetinin özelliklerini kabul etmişler ve böylece Traklara özgü kimi ulusal özelliklerini bir ölçüde korumuşlardır. Günümüzde Ulahlar Romanyalılar olarak bilinmekte ve tanınmaktadır. Bunun sebebi dil benzerliğidir. Roma etkisi aynı zamanda Tuna Nehri'nin kuzeyinde de etkili olmuş Romalılar burada büyük askerî koloniler oluşturmuştur. Makedonya Ulahları ile Romanya vatandaşları arasında siyasi ve ırksal anlamda bir akrabalık bulunmamasına karşılık dilleri büyük ölçüde benzerdir. Dil benzeşmesi nedeniyle Makedonya halkı, Ulahları günümüzdeki Romanya vatandaşları ile ilişkilendirirler.

Islahane Parkı ve Kermes Lokantası.

Üsküb Osmanlı Bankası.

Kale ve Kasarna.

Priştine, Meşhed-i Hüdâvendigâr

Askerî kışla ve askerî hastahâne.

İNŞÂ TARTIŞMALARI

Bu bölümde köprünün inşâ tarihi, ilk defa mı inşâ edildiği, yoksa eski bir köprünün temelleri üzerine tecdîden mi inşâ edildiği gibi konular ele alınmıştır.

İnşâ Tarihi

Üsküb'ün Osmanlılar tarafından fethi Sultan Yıldırım Bâyezîd (1389-1402) zamanında olmuştur.

Şehrin feth edilmesi İshak Beg'in hocası bazı kaynaklara göre de babası¹ olan Saruhan'lı akıncılardan uçbeyi Paşa Yiğit Mehmet Bey² (1392 - 1414) tarafından Batılı kaynaklara göre 6 Ocak 1392 tarihinde gerçekleştirilmiştir.³ Sâlih Âsım 1390 tarihini verir ki, biz bu tarihin daha anlamlı ve doğru olduğunu düşünüyoruz.

Bu tarih doğru ise, Fâtiş Sultan Mehmet Köprüsü'nün inşâsına, Üsküb'ün fethinden yaklaşık 60 yıl sonra başlanmıştır. O yıllarda Üsküb şehri Osmanlı'nın dört önemli vilâyetinden biri konumundaydı. Diğer üç vilâyet Köstendil, Manastır ve Selânik idi. Osmanlı vilâyetlerine vâli olarak paşaların atanması nedeniyle bu vilâyetler halk arasında "paşalık" olarak adlandırılıyordu. Vâli (nâzır) olarak atanan paşalar, bazen askeri şahiyetler bazen de yüksek idari hüviyete sahip kişilerdi. Köprünün yapım zamanı ile ilgili olarak değişik kaynaklarda farklı

tarihler verilmektedir. Kesin olan bilgi, köprünün Osmanlı zamanında yapılmış olduğudur. Mihrâbiye'ye 2008 yılında Makedonlar tarafından yerleştirilen son kitâbeye göre köprü, XV. yüzyılın birinci yarısında, Sultan II. Murat (1421-1451) zamanında "VI. yüzyıldan kalma eski temelleri üzerinde yeniden" bina edilmiştir.

Temsili bir resme göre, Sultan II. Murat (tâbe serâhu ve Allah rahmet etsin).

Sâlih Âsım bey, Sultan II. Murat'ın 1446-1448 yılları arasında Gyergy Kastriyoti (1405-1468) ile çokça savaştığı esnada uzun zaman Üsküb'te kalması gerektiğinden dolayı Vardar Nehri üzerine Taş Köprü'nün yapılma fermânını verdiği yorumunu yapar.⁴ Diğer bazı kaynaklara göre ise, köprünün yapımına 1451 tarihinde başlanmış ve yapımı 18 yıl sürerek 1469'da tamamlanmıştır.

1451 tarihi, Sultan II. Murat'ın padişahlıktan çekildiği Fâtiş Sultan Mehmet'in tahta çıktığı yıldır.

Köprünün bitim tarihini temel alarak XV. yüzyılın ikinci yarısına vurgu yapan kaynaklar kanıt olarak Evliyâ Çelebi'yi gösterirler. Evliyâ Çelebi Seyâhatnâme'sinde "Fâtiş Sultan Meh-

met'in inşâ ettiği bu köprü görülmeğe değerdir." ifadelerini kullanmıştır.

1469, tamamlanma tarihi doğru ise, inşâ zamanı, Fâtih Sultan Mehmet Han (1451-1481) ve Gâzî İsâ Beg zamanına denk gelmektedir. 1469 tarihi itibariyle Gâzî İsâ Beg'in Bosna'ya mutasarrıf olarak atandığını görmekteyiz.

Söz, 'velî komutan' olarak anılan İsâ Beg'den açılmış iken onun büyük bir "inşâcı" olduğuna ilişkin bazı örnekleri vermeden geçemeyiz.

Gâzî İsâ Beg 1469 tarihinde kendi adıyla anılan caminin avlusuna büyük bir medrese yaptırmış⁵ ve bu medresenin içinde bulunan kütüphâneye 300 veya 330 kitap bağışlamıştır. Bunun yanında kütüphâneye tam zamanlı mesaî yapmak üzere ücretli ve maaşlı bir kütüphâneci tâyin etmiştir.⁶ Bazı kaynaklarda bu kütüphânedeki kitaplardan günümüze sadece tek bir kitabın ulaştığı bildirilmekle birlikte Üsküb Üniversite Kütüphânesi'nin Osmanlıca Arapça eserler bölümündeki bir çok kitabın bu kütüphâne ile ilişkili olabileceğini düşünmekteyiz.⁷

Fâtih Sultan Mehmet ve İsâ Beg'den birlikte söz etmemizin nedeni İsâ Beg'in o yıllarda Üsküb şehrinin îmarına büyük önem vermiş olmasındandır. Taş Köprü de bu îmar faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

Çulpan, Hammer'den alıntı yaparak köprünün 1456'da Fâtih Sultan Mehmet döneminde bitirildiğini belirtir.⁸ Evliyâ Çelebi⁹ Seyâhatnâmesi'nde "Fâtih dönemine ait köprü" sözcüklerinin

kullanılması nedeniyle Taş Köprü, Osmanlı kaynaklarında *Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü* adıyla meşhur olmuştur.

İbrahimgil de Çulpan gibi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'ne atıfta bulunarak köprünün inşâsına 1444 yılında II. Murat zamanında başlanıp, 1456'da Fâtih Sultan Mehmet zamanında tamamlandığını bildirir.¹⁰

Kosta Balabanov'a göre bilinen bütün tarihî kaynaklar, kapsamlı bilimsel ve meslekî literatür Vardar üzerindeki Taş Köprü'nün XV. yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Mehmet zamanında yapıldığını gösterir. Balabanov sözlerini şöyle sürdürür (özetle): "Köprünün onarımına başlandığı son on yılda meslekî dergilerde ve gazetelerde bir yayın furyası başlamış ve köprünün Jüstinyen zamanından kalma olduğu iddiâ edilir olmuştur. Sayın milletvekili Stoilkovic köprünün Sırp hakimiyeti zamanında Duşan tarafından yapıldığını iddiâ etmiştir. Köprünün niçin böyle adlandırıldığını açık bir şekilde anlatayım. 1913'te Bucharest'te Sırp Hükümeti Üsküb'e yeni bir çehre kazandırmak ve vermek istedi. 1914'te Üsküb Sırp askerleri tarafından yönetiliyordu. Generaller askeri uzmanlardan bir şehir planı hazırlamalarını istediler. Bu planda Osmanlı isimleri değiştirilerek mahalle ve caddelere yeni isimler verilmişti. Günümüzdeki Makedonya Caddesi "Kralj Petra" caddesi

şeklinde ve Taş Köprü de, Dusan m (OCT) olarak değiştirilmişti. Fakat biz XIX. yüzyılın sonlarında Avusturya - Macar uzmanlarının hazırladığı kartografik bir başka belgeye daha sahibiz. Bu belgede mahalle ve cadde isimleri kuşkusuz Almanca yazılmıştır. Vardar'ın üzerindeki köprü için Steinerne Brücke (Tas Koprü) [yazıldığı gibi] yani Taş Köprü yazmışlardı. Bu belgeden de çok net anlaşıldığı gibi köprüye Duşan ismini Sırp generalleri vermişlerdir. Tarihten gelen bir isim değildir. Duşan Köprüsü adlandırması sadece 1914 ila 1940 yılları arasında kullanılmıştır. Köprü'nün Jüstinyen tarafından yapıldığına ilişkin herhangi bir kanıt olmadığı gibi, Duşan tarafından yapıldığına ilişkin de hiç bir işaret söz konusu değildir. Köprü'nün Osmanlı Sultanı tarafından yapıldığı gerçeğini, kimler niçin değiştirmek istiyorlar anlamıyorum.”¹¹

Görüldüğü gibi köprü'nün hangi dönemde yapıldığı açıktır. Fakat hangi yıl, hangi ay ve günde hizmete alındığı belli değildir. Fakat biz, hatırlama kolaylığı açısından köprü'nün 1450'li yıllarda yapıldığını söyleyebiliriz. Bu tarih, 44'te başlayıp 56'da biten ve 12 yıl süren inşâ zamanının tam ortasına denk gelmektedir. İstanbul'un 1453 yılında fethedildiğini hatırlayacak olursak Taş Köprü, İstanbul'un fethi ile yaşıdadır. Köprü'nün açılışı, İstanbul'un fethinden üç yıl sonra olmuştur.

İlk Defa İnşâ – Eski Temelleri Üzerine İnşâ

Bazı Makedon düşünürler ve bilim adamları, ilk nüvesi MÖ 200 yılına kadar uzanmakla birlikte, esas olarak V. yüzyılın sonları ile VI. yüzyılın başlarında şekillenen Kale'yi dikkate alarak, Kale'nin hemen yanında şu veya bu şekilde bir köprü'nün var olması gerektiği varsayımından hareket ederler. Eğer Kale VI. yüzyılda inşâ edilmişse yakınında bir de köprü yapılmış olmalıdır, derler. Bu kişilere göre tarihî Taş Köprü, ilk olarak Romalılar zamanında MS VI. yüzyılın ortalarında, eğer tam olarak belirtmek gerekirse 518 yılında yaşanan büyük yıkıcı depremin hemen arkasından yapılmıştır.

Makedonların bir kısmı kendilerini tatmin eden bu yanlış fikre o kadar sarılmışlardır ki, bu fikir çerçevesinde herhangi bir kanıtı dayanmayan çok sayıda 'mit' geliştirmeye başlamışlardır. Bu mitlerden bazıları şunlardır: (a) Köprü'nün kendisi değil, fakat taş korkulukları ve Mihrâbiyesi II. Murat veya Fâtiş Sultan Mehmet zamanında yapılmıştır. (b) Köprü'nün 'rıhtım ayakları' Osmanlılara değil, Romalılara aittir. (c) Bu bölgede *Skupi* şehrinde I. Jüstinyen'in sarayının bulunması nedeniyle Osmanlılardan önce de köprü vardı. Kumbaracı'ya göre, Makedonlar bu tür görüşlerine kanıt bulmaya yönelik olarak Üsküb, Tarihî Eserleri Koruma Enstitüsü'nün rehberliğinde 1972 ve 1973 yıl-

larında köprünün sol tarafındaki ayakların çevresini derin bir şekilde kazmışlar fakat herhangi arkaik bir bulguya ulaşamayarak hayal kırıklığına uğramışlardır.

Bazı Makedon bilim adamları “Eski Roma köprüsünün temelleri üzerine...” şeklindeki görüşlerini desteklemek için çeşitli araştırmacıların görüş ve bilgilerine başvurmayı denemişlerdir. Başvuru yapılan araştırmacılardan ikisi N. Kataniç ve M. Gojkoviç’tir.

Bu yazarlara göre “Üsküb’teki Vardar Köprüsü’nün tarihi Roma devrine (I. Justinianos zamanına kadar) uzanmaktadır. Birinci Justinianos Üsküb’te doğmuştur ve burada aynı zamanda büyük bir su kemeri yaptırmıştır.”¹²

Ancak Kataniç ve Gojkoviç bu iddiaları için herhangi bir kanıt göstermemektedirler. Eğer kanıt gösterilmeyecekse Hammer’e göre köprü “H. 868 ve M. 1464’te Fâtiht Sultan Mehmet tarafından inşâ edilmiştir.”¹³ Yine Fransızca olarak yayımlanmış Yugoslav turistik broşüründe “Köprünün güneydoğu kenarında evvelce var olan kitâbeye göre XV. yüzyılın ilk yarısında, II. Sultan Murad tarafından inşâ edildiği” kaydına rastlanılmaktadır.¹⁴ Görüldüğü gibi eski kaynakların ve verilerin çoğu köprünün “temelleri” ve “Roma” sözcüklerini karıştırmaksızın Osmanlılar zamanında yapıldığını ortaya koymaktadır. Kumbacı, *Üsküb’te Osmanlı Mîmârî Eserleri* isimli değerli yapıtında “Roma iddiâsının” esas olarak bölgeyi gezen Batılı seyyahların

eserlerine yansıyan kıskançlık ve yüzeysel değerlendirmelerden kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁵

Vasil Iljov ile görüşmemiz.

Taş Köprü’nün onarım faaliyetlerinde yedi yıl görev almış olan mîmâr - mühendis Vasil Iljov kendisiyle birlikte köprü çevresinde yaptığımız incelemelerde “Roma Köprüsü” iddiâsını bir kaç noktaya dayandırmıştır. Bunlardan birincisi, köprünün kuzey ve güney kesimlerindeki rampa bölümlerinde veya *rihtım ayaklarında* tempan duvarlarında kullanılan taşların “ince ve düz kesimli Osmanlı taşı” olmadığıdır. Ona göre bu taşlar, benzerleri Kale’de de kullanılan *kaba yonu* biçime sahip Roma taşlarıdır (*opus quadratum*).

Bu taşlar arasında Roma döneminin özgün harçları kullanılmış ve aynı zamanda bağlantıyı güçlendirmek için büyük taş blokları arasına *belik* adı verilen küçük taş parçaları yerleştirilmiştir. Günümüzde, *rihtım ayaklarında* var olan bu taşların diğerlerinden farklı olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Rihtım ayaklarındaki bu taşların durumuyla ilgili çeşitli yorumlar yapılabilir. Fakat daha sağlıklı olanı köprü mîmâr

ve mühendislerinin durumu klinik bir vaka olarak ele alıp bu konuda ayrıntılı bir çalışma yapmalarıdır.

Opus quadratum.

Biz kendi yorumumuzu şu madde-ler içinde ele alabiliriz:

- Köprünün tempan duvarlarındaki diğer taşlarla uyumlu olmayan rıhtım ayaklarındaki bu kaba yonu taşları, 1555 depremi sonrasındaki tahribatta Kale'den ve eski Skupi şehri çevresinden alelacele toplanmış ve üzerinde işlem yapılmadan yığılmış olabilir.
- Rıhtım ayaklarındaki bu taşlar iki-yüz, üçyüz yıl gibi uzun bir süre toprak altında ve nemli bir ortamda kaldığından çürümüş olabilir. Eğer dikkatle incelersek, ince kesimli taşların bulunduğu ayakların temellerindeki taşların da benzer şekilde aşınmaya uğradığını görürüz.
- Gövde tempan duvarlarını ince yonu taşıyla yapan Osmanlının köprüdeki tüm tempan duvarların sadece %5'ini oluşturan rıhtım ayaklarını kaba yonu taşıyla bırakmış olması mantığa aykırı bir durumdur. Osmanlı, vevlki Roma taşları bile olsa, bunları atarak değiştirebilir, yenilerdi. Çünkü MS 520 tarihinden 1450 tarihine kadar yaklaşık bin yıl geçmiştir ki, bin yıllık geçmişi

olan bir taşın üzerine yeni bir köprü yapılmış olabileceği iddiâsına hiç kimseyi inandıramayız.

- Bir diğer ihtimal şu olabilir. Piccolomini Şehir Yakması ve tahribâtı sırasında köprünün ayakları, gerek patlayıcılar ve gerekse diğer vasıtalarla tahrip edilmiştir. Bu konuda yazılı ve sözlü bir bilgiye sahip değiliz. Fakat Piccolomini Şehir Yakması'nın tahribâtı büyük olmuştur. Piccolomini, geri çekilirken takip edilmesini önlemek için köprünün rıhtım ayaklarını havaya uçurarak bu bölümleri tahrip etmiş olabilir.
- Rıhtım ayaklarındaki taşlarla Kale'deki taşlar arasında bağlantı kurulmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki, Kale'de Bizanstan kaldığı iddiâ edilen taşlar dahi köprü ayaklarındaki taşlar kadar yıpranmamıştır. Ortada bir 'çürüme' vakası olduğu kesindir. Kale'deki veya Skupi şehrindeki taşların kullanılmış olması onun Roma Köprüsü olduğu anlamına gelmez.
- Osmanlı köprüyü yaparken yeni taş ocaklarından yararlandığı gibi Kale ve Skupi şehrindeki eski taşları da kullanmış olabilir. Bu taşları özellikle rıhtım ayaklarında kullanmış ise, O yıllarda düzgün kesilen bu taşların asıl yaşlarının eski olması nedeniyle daha erken ve aşırı bir şekilde yıpranması normal görülmelidir.
- Rıhtım ayaklarındaki taşlar klasik Roma köprülerinde görülen harçsız kare taşlara benzetilmekte ve çok kolay bir şekilde Roma köprüsü olduğu yargısına varılmaktadır. Oysa Roma köprülerindeki bu kare taşlarının diziliş biçimi ile Taş Köprü'deki diziliş ve yığılma biçimleri aynı değildir.

Rıhtım ayaklarındaki taşlarda açıklanması zor ‘aşırı yıpranma halinin’ şu an tespit edemediğimiz başka gerçeklerden kaynaklanması da söz konusu olabilir.

Kişisel görüşmemizde Vasil İljo’v’un ikinci iddiâsı, köprünün kuzey yakasındaki ikinci ayak içinde yapılan kazılarda üzerinde Roma yazıları bulunan bir taş buldukları şeklindedir. Bizim; “Osmanlıların camî ve köprü yapımlarında Bizans ve Roma eserlerinin taşlarından sürekli yararlandıklarını” ifâde etmemize karşın, kendisi şu görüşü dile getirmiştir: “Bu taş öyle dolgu olarak kullanılan bir taş değildi. Kendi aslı konumunda duruyordu.” demiştir. Bu tür iddiâların ciddiye alınabilmesi için farklı din ve kültürlerden “bir uzmanlar heyetinin o taşa ilişkin teşhis ve değerlendirme yapması” gerekir. İster istemez sormak zorundayız. Bu taş şimdi nerededir? Hangi konumda bulunmuştur? ‘Aslı konum’ ne demektir ve tarihsel olarak böyle bir konum var mıdır? Bu taşın belirtilen ‘aslı konumu’ fotoğraflanmış mıdır? Bilimsel dergilere ve gazetelere konu olmuş mudur?

Ne yazık ki, bu soruların hiç birisine cevap alamamaktayız. İljo’v tarafından dile getirilen üçüncü iddiâ, 1972-73 yıllarında eski çarşı tarafındaki rıhtım ayağının çevresinde yapılan kazılarda köprünün ilk inşâsındaki ‘gerçek bitim yeri’ ile sonraki dönemlerde yapılan onarım ve uzatmalarda ortaya çıkan

‘rölatif bitim yerinin’ aynı olmadığıdır. Bu görüş Roma köprüsü iddiâsı için ne ölçüde bir dayanak olabilir? Hangi döneme ait bitim yeri daha kısa ve hangi döneme ait bitim yeri daha uzundur? Bitim yerleri fotoğraflanmış mıdır ve bitim yeri olduğu kararını kim veya kimler vermiştir. Komisyon değerlendirmesi söz konusu mudur? Eğer böyle bir farklılık varsa bu durumda Taş Köprünün asıl uzunluğu kaç kemerle açıklanmaktadır?

Dördüncü iddiâ, I. Jüstinyen’in bugünkü Üsküb yakınında veya Kale mevkiinde *Justiniana Prima*’yı bir krallık şehri olarak inşâ ettiğini (MS 535), Justiniaus’un bu şehirde saraylar, büyük konaklar, meydanlar, çeşmeler ve geniş bir ‘kral yolu’ yaptırdığını, böylesine ihtişamlı bir şehirde ve Kral Yolu’nun bulunduğu bir bölgede bir Taş Köprü’nün bulunmamasının imkansız olduğudur. İljo’v, bu görüşünü desteklemek için bazı Fransız kaynaklarında altıncı yüzyıldan çok daha öncesine uzanan tarihlerde bile burada bir köprünün var olduğunu bildiren bilgiler olduğunu bildirmiştir. Bu görüşlere bir cevap vermek gerekirse şunu söyleyebiliriz: VI. yüzyıl şartlarındaki Justiniana Prima ismi çerçevesinde şekillenen Kral Yolu, büyük köşkler, binalar hiç de bizim bugün tahmin ettiğimiz özelliklere sahip olmayabilir. Taş Köprü’nün bir zamanlar var olduğu iddiâ edilen taş temelleri de, eğer varsa *Justiniana Prima* isimli küçük yerleşim yeri için fazladır. Bir nehrin

kenarında insanlar yaşıyorsa, orada şu veya bu şekilde mutlaka bir köprü yaparlar. Fakat geometri, matematik ve mîmârlık ürünü ciddî yapılarla; ister ağaçtan, isterse taştan yapılmış olsun derme çatma yapıları birbirine karıştırmamak gerekir.

Taş Köprü'nün tarihini Romalılara kadar uzatmak isteyen aşırı milliyetçi az sayıdaki Makedon vatandaşının "eski temellerin üzerine bina edildiği" iddiâsı o kadar yersiz ve asılsızdır ki, MS 518 yılında şehrin "nüfus sayısı" tahmini dahi, bu iddiâyı çürütecek niteliktedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Makedonya Kültür Bakanlığı tarafından "Üsküb'te İstanbul Günleri" etkinliği kapsamında, "Balkanlar'ın Yazılmamış Tarihi" konulu panelde konuşan Doç. Dr. Erol Özvar Osmanlı dönemindeki Üsküb'ün nüfus yapısı hakkında bilgi vermiş ve Üsküb nüfusunun 1454'te 4 bin 500, 1661'de 14 bin, 1845'te 13 bin 500, 1902'de ise 34 bin olduğunu belirtmiştir.

Halil İnalçık ise 1520-1530 gibi oldukça ileri bir tarihte bile Üsküb'te 630'u Müslüman, 200'ü Hristiyan ve 12'si Yahudi olmak üzere 841 ailenin yaşadığını bildirmektedir (H. İnalçık, *An Economic and Social History of the Ottoman Emprime*, Volume 1, s. 257.) Yabancı kaynaklarda da benzeri rakamlar dile getirilmiştir. Dragi Gjorgiev tarafından hazırlanan *Oriental-Ottoman Skopje* isimli makâlede 1452/53 yılında Üsküb'te 850 hânede toplam

4300 kişinin yaşadığı belirtilmiştir.¹⁶ Demek ki köprünün yapıldığı tarihlerde Üsküb dört bin nüfuslu küçük bir yerleşim yeridir. Bu tarihten 450 yıl geriye gittiğimizde kaç nüfuslu bir köyle ve son olarak daha da geriye büyük bir depremin olduğu 518 tarihine gittiğimizde kaç hânelik bir köyle karşılaşırsınız? "Köprünün eski temelleri üzerine..." veya "köprünün şimdiki görünümü II. Murat tarafından..." ifadeleri gerçekten anlamsız kalmaktadır. Eski tarihlerde aynı yerde veya mevcut köprünün yakınında başka bir köprünün var olduğu iddiâsı bilim adamlarının çoğunluğu tarafından rağbet görmemiştir. Rağbet görmemesinin en önemli nedeni ilk dönem ressamı tarafından yapılan şehir gravürlerinde Taş Köprü'ye benzer hiçbir şeklin bulunmamasıdır. Bilim adamları, "eğer böyle bir köprü bulunmuş olsaydı eski ressamlar bu köprüyü asla görmemezlikten gelemezlerdi" şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Üzerinde köprü gözüken ilk gravürün üzerinde 1594 tarihi vardır. Hollandalı ressam *Jakobus Harevin*'in söz konusu Kale Gravürü köprü hakkında tam bir fikir vermekten uzaktır. Ön planda gözüken sembolik "üç gözlü köprü" ile mevcut Taş Köprü arasında bağlantı kurulamaz. Bu gravürde köprü üç gözlü olarak temsil edilmiş olsa bile, 210 metrelik bir köprünün bu temellerin üzerine kurulmuş olabileceği iddiâsı mantıksal olarak tutarlı değildir. Söz konusu

köprü, eğer gerçeği yansıtıyorsa, Sera-va Çayı'nın bir kolu üzerinde kurulmuş da olabilir. Prof. Dr. Kosta Balabanov gravürde gözükken 1594 tarihinin sahte olduğunu, bu gravürün muhtemelen 1480'li yıllarda yapıldığını belirtmiştir. Balabanov orijinal gravürün alt bölümünde sadece 94 rakamının bulunduğunu bunun da yıl değil, kayıt numarası ya da sayfa numarası olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Balabanov, ismini vermek istemediği bir kişinin 94'ün önüne 15 rakamını ekleyerek 1594 yılı gibi gösterdiğini söylemiştir. Söz konusu kişi bununla da yetinmemiş gravürün altında bulunan bu sayıyı gravürün içine sanatçının isminin yanına eklemiştir. Sahtekarlığı yapan kişi daha sonra orijinal gravürün alt bölümünde var olan "Üsküp, Vardar Nehri, Sırbistan" yazısını silerek resmin üst tarafındaki bir şerit içine sadece "Üsküp" kelimesini almıştır. Bu gravürde iki köprü gözükmemektedir. Balabanov'a göre köprülerden biri tahtadan yapılmıştır, çünkü savunma amacına yönelik olarak yapılan su kanalının üzerinde bulunan bu köprünün taştan yapılması mümkün değildir. Baruthâne'ye giden diğer köprü ise çok küçüktür ve Osmanlı devletinin yaptığı Taş Köprü'nün büyüklüğüyle kıyaslanamaz.¹⁷

Orijinali Üsküb Müzesi'nde bulunan bu gravürü dikkatle incelediğimiz zaman gravürdeki Kale'nin Osmanlı minâreleri ve burçlarıyla dolu olduğunu, minâre ve burçların hepsinin

üzerinde "hilâl" simgelerinin bulunduğunu görürüz. Hilâlleri ve Osmanlı şehrini yansıtmada konusunda tereddüt etmeyen gravür çizerinin Taş Köprü'yü de normal olarak gördüğü gibi çizmesi gerekirdi. Gravürdeki köprü ya bakılmadan akılda kaldığı gibi çizilmiştir veya Taş Köprü'nün yapılmasından önce o bölgede var olan eski küçük bir köprüdür. Eğer ikinci şık doğru ise, bu köprü Balabanov'un tahmin ettiği 1480'li yıllardan çok daha öncesine ait olmalıdır. *Jakobus Harevin*'in hangi tarihler arasında yaşamış olduğuna dair elimizde güvenilir bir bilgi bulunmamaktadır.

Eski tarihlerde, küçük bir taş köprünün yapılmış olması ve/veya nehre çakılan kazıklar üzerine ağaçtan yapılmış derme çatma bir köprünün var olması mantıklı bir açıklama olarak görülebilir. Böyle bir durumda üç görüş söz konusudur.

Bu görüşlerden birincisini ele alırsak gravürde gördüğümüz küçük taş köprü Romalılar zamanında veya Osmanlılar zamanında yapılmış olabilir. Fakat kimin zamanında yapılmış olursa olsun günümüzdeki Taş Köprü'nün bir kemeri dahi o köprünün tamamından daha büyüktür. O halde büyük bir köprünün, üç gözlü minyatür bir köprünün temelleri üzerine inşâ edilmiş olabileceği görüşü sağlam bir dayanağa sahip değildir. İkinci görüş, Osmanlıların fethinden önce o bölgede derme çatma ağaçtan yapılmış bir köprünün var

olabileceğidir. Eğer bu görüş doğru ise, söz konusu ağaç köprü Kale'ye çok daha yakın bir konumda olan, bugünkü Gotse Delçev Köprüsü'nün bulunduğu yerde yapılmış olmalıdır. Çünkü tarihî kaynaklar çok eski yıllarda Kale'nin hemen altında küçük semt pazarı kurulduğunu ve insanların burada alışveriş yaptıklarını bildirmektedir.

Üçüncü görüş, o yıllarda küçük taş köprü ve tahta köprünün her ikisinin de var olduğudur. Nitekim *Harevin*'in gravüründe biz iki değil, üç köprü görmekteyiz. Gravür dikkatle incelenirse nehrin yukarı kısımlarında tahta köprü izlenimi veren çizgiler vardır.

Osmanlıların fethinden önce “*Kale'nin yakınlarında küçük bir taş köprü vardı*” demekle “*Taş Köprü eski Roma taş köprüsünün temelleri üzerine bina edilmiştir*” iddiâsı aynı kapıya çıkmaz. Gravürde gözüken küçük taş köprü hem yeri, hem de cesameti nedeniyle günümüze kadar gelen Fâtihten Sultan Mehmet Köprüsü'yle bağlantı kurulacak hiç bir işarete sahip değildir. Sonuç olarak, hangi iddiâda bulunulursa bulunulsun *Fâtihten Sultan Mehmet Köprüsü* artık tarihe mal olmuştur. Taş Köprü, Osmanlı'nın, bizim, sizin ve tüm insanlığın köprüsüdür.

Restorasyon çalışmalarında rol alan Vasil İljev 'Köprü aslında Makedon köprüsüdür. Osmanlı sadece bazı onarımlar yapmıştır' iddiâsında bulunmuştur.

Bu tür iddiâlar her zaman ileri sürülebilir. Fakat devlet olmanın gereği, bu tür iddiâları, ilgili ülkelerin bilim komisyonlarına incelemek ve eğer bilim komisyonları anlaşmaya varabilirlerse bu iddiâyı kabul etmektir.

Fakat, bilimsel değerlendirmelere etnik ve milliyetçi duygular karışırsa bu tür komisyon çalışmalarından sağlıklı sonuç beklemek hayal olur. Aşırı milliyetçi mühendis ve mîmârlar, Fâtihten Sultan Mehmet Köprüsü'nü Romalılara kadar uzatmakta ve yeniden oluşturmaya çalıştıkları kimliklerini bir yönüyle Romalılarla da ilişkilendirmek istemektedirler. Tarihî belgelerde köprüden ilk kez, Gâzî İshak Beg'in oğlu, Gâzî İsâ Beg'in¹⁸ babası adına yaptırdığı Alaca Camii'nin H. 848 ve M. 1469 tarihli Vakıfnâme'sinde söz edildiği anlaşılmıştır. Bu Vakıfnâme belgesinde “tuz pazarına¹⁹ giden yol üzerindeki arsada bulunan bir köprüden” söz edilmektedir. Taş Köprü'nün yapım tarihiyle ilgili ikinci önemli belge, üzerinde tarih bulunmayan bir ‘kanun yazısı’dır. Bu tarihi yazı, Bulgar araştırmacı *Bistra Çvetkova* tarafından bulunmuştur. Çvetkova'ya göre bu vakıfnâme belgesi XV. yüzyılın başlangıcından itibaren en çok 80 yıl geçmeden önce yazılmış olmalıdır.²⁰ Kumbaracı da kitabında aynı şahıstan alıntı yaparak, bu belgenin 1480 tarihinden daha geç yazılmış olmadığını ifade eder.²¹

Köprünün mîmârı tam olarak bilinmemektedir. Üsküb Meşîhatı'nın

çıkarmış olduğu kitapta “köprünün yapımında Osmanlı mîmârlarının, İtalyan ve Dalmaçyalı mîmârların o dönemde bu tür eserlerin yapımında birlikte rol aldıkları” belirtilmektedir.²² İnternet ortamındaki yazı ve yorumlarda “bazı kaynaklarda Mîmâr Sinan tarafından yapıldığı belirtilen” ifadeleri geçmekle birlikte söz konusu kaynakların hangileri olduğu belirtilmemiştir.

Köprünün Mîmâr Sinan tarafından yapılma ihtimali zayıftır. Çünkü Mîmâr Sinan’ın yaptığı eserler arasında hem bu köprünün ismine yer verilmemiştir, hem de tarih uyuşmazlığı söz konusudur. Osmanlı’nın bu büyük mîmârî köprünün yapımından yaklaşık 40 yıl sonra 1490 yılında doğmuştur. Mîmâr Sinan’ın kayıtlarda geçen en eski köprüsü Çoban Mustafa Paşa tarafından²³ Meriç Nehri üzerine 1528/29 yıllarında yaptırılan Svilengrad Köprüsü’dür (Cısr-i Mustafa Paşa).

Ancak, Mîmâr Sinan Taş Köprü’yü mutlaka görmüş olmalıdır. Elimizde hiç bir belge ve kanıt bulunmamaktadır, fakat köprüde bazı onarımları yapmış olması da ihtimâl dahilindedir.

Notlar ve Kaynaklar

1. Kaynaklarda Gâzî İshak Beg’in, Gâzî Paşa Yiğit Mehmet Beg’in kölesi veya evlatlığı olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sâlih Âsım İshak Beg’in Timurtaş Paşa’nın oğlu olduğunu söyler. Yahya Kemal, hatırlarında Gâzî İshak Beg’in *Vakıfnâmesi*’nde Paşa Yiğit’in “evlatlığı” olduğunun kayıtlı olduğundan söz ede-

rek İshak Beg’in evlat edinilen bir *değişirme* olduğunu söyler. Oysa İshak Beg’in câmî kitâbesinde *evlatlığı* değil, *oğlu* olduğu belirtilmiştir. (Arapça kitâbe şu şekildedir:

El ı’mâretüş-şerife binâ-ü’hâ, fi eyyâmi sultan Murad bin Muhammed han / Eseri emîr-ul hayr-ı hîr İshak Beg bin Paşa Yiğit Beg, fi sene-i isneyni ve erbaîne ve semâni-e mi’etin. Bu iftihar edilecek imâret, Mehmet oğlu Sultan Murat zamanında hayır sahibi Paşa Yiğit Beg oğlu İshak Beg tarafından 842 yılında binâ edilmiştir.

Ayverdi, *Tâc’üt Tevarih*’ten alıntı yaparak Yiğit Paşa’nın “İshak Beg’in efendisi ve mürebbisidir”, Solakzâde Hoca Sadüddîn’den yaptığı alıntıyla “Paşa Yiğit ki İshak Beyin efendisidir” sözünü, Sicilli Osmanî’den yaptığı alıntıyla da “Vüzerâdan İshak Bey’in Paşa Yiğit’in kölesi” olarak yazıldığını, *Kamus’ul Alâm*’da Timurtaş Paşa’nın oğlu olduğu kaydının bulunduğunu, Sırp menbâlarının ise kendisinden *İsâkoviç* olarak söz ettiklerini bildirir. Kendi yargısını ise “Paşa Yiğit mühtedî değildir, ... câmî kitâbesindeki “oğlu” sıfatı eğer *evlatlığından* kinâye değilse İshak Beyin de mühtedî olmaması gerekir.” şeklinde belirtir. Diğer bir deyişle Ayverdi de, İshak Beyin, Paşa Yiğit Beg’in oğlu olduğunu kabul etmeye yatkındır (*Bk.*, aynı eser, s.4). Sâlih Âsım da muhtemelen *Kâmus’ul Alâm*’dan yararlanmış olmalıdır ki Timurtaş Paşa’nın oğlu olduğunu belirtir. E. J. Brill’in hazırladığı *İslâm Ansiklopedisi*’nin 7. cildinin 876. sayfasında *Sicilli-i Osmanî*’deki kayıtların ve Solakzâde’nin tarihindeki bilgilerin doğru olmadığı belirtilerek İshak Beg Câmiî’nin (yapımı: 1438/39) Arapça kitâbesindeki bilgilerden hiç bir şüpheye mahal kalmadan Paşa Yiğit’in onun babası olduğunun anlaşıldığı belirtilir. Yine aynı kaynakta 1911, Sarayova tarihli C. Truhelka’nın

eserine atıfta bulunularak İshak Beg'in Paşa Yiğit Beg'in oğlu olduğundan söz edilir. Kumbaracı da eserinde İshak Beg'den Paşa Yigit Beg'in oğlu olarak söz eder. Ansiklopedi bilgilerine göre Turahan Beg ve İshak Beg kardeşlerdir. Paşa Yiğit Beg, 1414 yılına kadar Üsküb de dahil olmak üzere; Malkara, Hayrabolu, Alpulu (Alâpiye), Babâ-i Âtik (Babaeski) Keşan ve Uzunköprü'yü kapsayan geniş bir havâlden sorumlu olarak "beglik veya emirlik görevine" devam etmiştir. Üsküb, fethedildikten sonra 90 sene boyunca Edirne, Selânik, Serez, Manastır ve kuzeyde Prizren'e kadar uzanan o yıllardaki "Paşa Sancağı"na bağlı bir şehir olarak kalmış 1893 yılında ise Kosova vilâyetinin "merkez sancağı" olmuştur. Berlin Anlaşması'ndan sonra Abdülhâmit Rumeli'de yeni bir eyalet sistemi oluşturmuş *Vilâyet-i Selase* adı verilen Selânik, Kosova ve Manastır eyaletlerini kurmuştur. Fakat bölgedeki eşkiya hareketleri devam etmiştir. Bu eyaletlerin kurulmasından 15 yıl gibi bir süre geçmesinden sonra İngiltere Kralı ve Rus Çarı 10 Haziran 1908'de Reval'de buluşarak Kosova, Manastır ve Selânik vilâyetlerini "Avrupa güçlerinin atadığı bir vâlinin kontrolüne vermek üzere" anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmaya İttihâd ve Terakkî Partisi'nin liderleri karşı çıkarak isyan etmişlerdir. "Bölgeye, eşkiyaları etkisiz hale getirmek üzere daha önceden İttihâd ve Terakki yönetimi tarafından atanan Resneli Niyazi resmî konumunu bir kenara bırakarak Osmanlı Devletine ve padişaha isyan etmiş ve 3 Temmuz 1908'de 100 asker ve bir dizi sivil memurla birlikte dağa çıkmıştır. Söz konusu karışıklıklar Abdülhâmid'in İkinci Meşrutiyeti kabul etmesine kadar devam etmiştir.

2. Paşa Yigit Mehmet Bey ve Meddâh Camii: Paşa Yiğit Bey Saruhanlı olup Üsküb fâtihi olarak bilinir. Üsküb'ü

feth ettikten sonra ilk yaptırdığı camîye hocasının adını vermiş ve bu eser Meddâh Camii olarak ünlenmiştir. Meddâh Câmii ile avludaki medresesi ve Paşa Yigit Bey'in türbesi II. Dünya Savaşı sırasında tahrip edilmiştir. Kiel'in bildirdiğine göre 1969 yılında türbe hala mevcut, fakat tam bir harabe halinde imiş. Bk., Machiel Kiel, *Studies on the Ottoman architecture of the Balkans*, Variorum, 1990, 136. Meddâh Camii, (ki şehir halkı Meddâh kelimesini şeddesiz biçimiyle 'Medah' olarak telaffuz eder.) Üsküb'ün fethinde sancak beyi olan Saruhanlı Gâzî Paşa Yigit Beg tarafından yaptırılan ilk câmidir. (Eski Çarşı'daki *Arasta Camii*'ni de Paşa Yiğit yaptırmıştır ve Üsküb'de yapılan ilk camiiler arasındadır.) 1412 senesinde küçük bir mescidden nisbeten daha büyük bir mabede dönüştürülen Meddâh Camii 1942 veya 1943 yılında (muhtemelen bombalanarak) yıkılmıştır ve sadece minâresi kalmıştır. Bir süre ayakta kalan minâresinin de 1963 depreminde yıkıldığı tahmin edilmektedir. Bu gün, eski yeri Çarşı'nın içindeki ana yolun Bitpazarı Caddesi'nin çıkışına yakın bir noktada dükkanlar arsasında küçük boş bir alan halindedir. Gâzî Paşa Yiğit Beg ve Meddâh Baba ikilisi araştırmacıların yoğun ilgi odağı olmuştur. E. Hakkı Ayverdi, "halk beynindeki tevatürü" temel alarak Meddâh Baba'nın "*Hüvel Hallakul Bâkî, El Merhum el Magfur, Fâtib-i Üsküb, şeyb Meddâh Baba rubu için el-Fâtiba*" isimli tarihsiz "baş şahidesine" sahip kabrinin Paşa Yigit Beg'e ait olduğunu söyler. Ayverdiye göre, "Paşa Yiğit Beg, ömrünün sonunda uzleti tercih etmiş, halk da onu bir velî gibi karşılayarak efsanavî bir hüviyete sarmıştır." Glişa Elozoviç ise zikretmediği bir kaynağa dayanarak Meddâh Baba'nın Paşa Yiğit'in hocası *Hoca Muhyiddîn* olduğunu söyler (bk., Ekmeleddin İhsanoğlu, *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu*

tebliğleri, s.185). Ayverdi, Paşa Yiğit'in 1426'da öldüğünü belirtir. Eğer verilen bilgiler gerçeği yansıtıyorsa Gâzî Paşa Yiğit Beg, sancak beyliğinden ayrıldıktan sonra hayatının son demlerine rastlayan 12 senesini uzletle geçirmiştir (Bk., aynı eser, s. 4). Fakat son yıllardaki araştırmacılar Paşa Yiğit ile Meddâh Baba arasında ayırım gözetirler ve Paşa Yiğit ile Meddâh Baba'nın kabirlerinin ayrı olduğunu belirtirler. Şehrin okumuş, yaşlı insanları Paşa Yiğit'in kabrinin türbe şeklinde, Meddâh Baba'nın kabrinin ise üstünün açık olduğunu söylerler. Paşa Yiğit Beg'in mezarı bulunmadan önce bölgede yaşayan ve yaşı 80'i aşmış olan Rıfat Hoca'yı ölmeden önce çarşıya götürüp yerinde inceleme yaptığımızda Paşa Yiğit'in kabrinin Meddâh Baba'nın kabrinden 4-5 metre uzakta ve bu kabrin güney tarafında olduğunu söylemiştir (Allah rahmet eysin. Bu olaydan bir sene sonra vefat etmiştir. Üsküb'de, İslâm kardeşliğini, birlik ve beraberliğini ruhunda heyecan ve sevgiyle yaşatan nadir insanlardan biri idi.) 2011 yılında yapılan kamulaştırma sonunda, Yiğit Paşa Beg'in mezarının tam da Rıfat Hoca'nın işaret ettiği yerde olduğu anlaşılmıştır. Bu kitabın yazımına başladığım 2008 yılında Gâzî Paşa Yiğit'in Türbesi yıkılmış ve mezar yeri 'dükkan işgallerine' uğramış olduğundan yeri tam olarak bilinmiyordu. Rıfat Hoca'nın yönlendirmesine göre, orada bir evi ve atölyesi bulunan *Zaim Tsamoviç'in* marangoz atölyesinin altında veya bu atölyenin yakın civarında bulunması ihtimal dahilindeydi. Bu marangoz atölyesi ve çevredeki binaların kamulaştırılması ve yıkılmasıyla türbenin temelleri kolaylıkla bulunabilecekti. 2011 yılına geldiğimizde Bursa Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Altepe, Çayır Belediye Başkanı İzzet Mecidi ve MATÜSİTEB

başkanı Süleyman Bâki beylerin gayretli çabalarıyla Paşa Yiğit Beg'in mezarı bulunmuş ve şimdi türbesinin yapım aşamasına gelinmiştir. Yine 2008 yılındaki ilk ziyaretimizde, *Paşa Yiğit Beg'in* hocası Meddâh Baba'nın kabri o bölgede bir gecekondu şeklinde yapılan bir vatandaşın evinin arka bahçesinin içinde beş metre karelik kapalı ve serbestçe erişilmesi imkansız küçük bir alana sıkışıp kalmıştı. Çevresinde yeni yapılan binalar, sürekli olarak mezarın bulunduğu küçük bahçenin içine girmekteydi. 1974 yılında Üsküb'e yerleşen, Paşa Yiğit Beg ve Meddâh Baba'nın mezarlarının bulunduğu bölgenin neredeyse üzerinde ev inşâ eden vatandaş bu bölgede bir medresenin ve önemli kişilerin türbelerinin bulunduğundan habersiz olduğunu söylemiştir. Evini inşâ ederken bir türbeyle karşılaştığını, çevresini betonla çevirip koruma altına aldığını ve zaman içinde bunun Meddâh Baba'nın mezarı olduğunu öğrendiğini söylemiştir.

Meddâh Medresesi'nin önemli şahsiyetlerinden biri Burgaz, Ay dost doğumlu İbrahim Hakkı Bursevî'dir. Osman Fazlı Efendi'nin hâlifesi olarak 23 yaşında iken, yanındaki üç sofî ile birlikte Üsküb'e gelmiştir. Halvetî tekkesi şeyhi İsmail Hakkı Bursevî hazretleri 1675 tarihinden 1681 tarihine kadar altı yıl süreyle Meddâh Medresesinde müderrislik yapmıştır. Daha sonra Üsküb'den Köprülü'ye giderek dört ay bu şehirde görev yapmış ve oradan da Usturumca şehrine geçmiştir.

Meddâh Medresesi, tarihte iki üç kez inşâ edilmiştir. İlki Meddâh Camii'nin kuruluş yıllarındadır. İkincisi 1689 Piccolomini'nin şehri yaktığı yıllardan sonra ve üçüncüsü ise Kaya'nın verdiği bilgilere göre 1920 yılındadır. Bu yılda "Kral Alksandar" medrese-

sine karşın Üsküb İslâm Birliği tarafından kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bk., Fahri Kaya, “İkinci Dünya Savaşından Sonra Günümüze Kadar Makedonya’da Yayımlanan Türkçe Dil Bilgisi Kitapları,” *Köprü*, Kasım 2006. *Nathalie Clayer* ve *Eric Germain*’e göre, Meddâh Medresesi 1923 veya 1924’te *Atâullah Efendi* tarafından açılmıştır. Bu medresenin ilk, orta ve lise bölümleri bulunmaktaydı ve eğitim uygulamasında bazı küçük değişikliklerle İstanbul’daki Fâtih Medresesi temel alınmıştı. Medrese 12 yıl kadar faal bir döneme sahip oldu. 1936’ta *Atâullah Efendi*’nin bu medreseden ayrılmasından sonra medrese önemini kaybetmiştir. Bk., *Nathalie Clayer* ve *Eric Germain*, *Islam in inter-war Europe*, Columbia University Press (October 6, 2008) s. 354.

Atâullah Kurtiş Efendi.

Atâullah Efendi 1937 yılından 1941 yılına kadar Vardar Makedonyası İslâm Diyânet Konseyi Başkanlığı görevini yerine getirmiş ve 1946’da 75 yaşında iken Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Atâullah Efendi Üsküb’de yetiştirdiği talebeleriyle meşhur olmuştur. Şu kişiler onun meşhur olmuş talebelerinden bazılarıdır: Abd-ül Fettah Râuf Hoca, Kemal Aruçî, Bekir Sadak Hoca, Hâfız Şâban Sâlih, Hâfız Hasan, Hâfız Abdürrahman. Bu konuda Bk., “Vardar Ovası’nın hizmet eri,” <<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-1243-34-vardar-ovasinin-hizmet-eri.html>> (28.12.2012). Ayrıca bk., Muhsin Kurtiş, *Atâullah Kurtiş Eendinin Hayatı Hakkında Bir Ön İnceleme*, Üsküb, 2013.

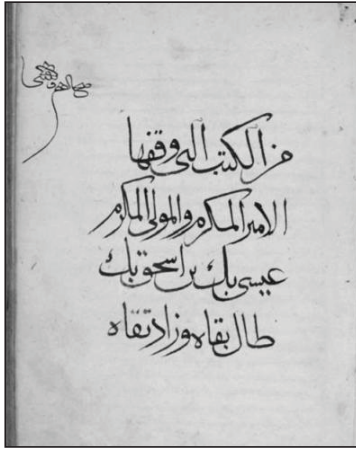

Atâullah Efendi’nin Mısır ziyareti.

3. Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume 1, Cambridge University Press 2009, s. 29. Üsküb’ün Paşa Yiğit tarafından fethedildiği Hadidi’nin *Tevârib-i Âli Osman* isimli eserinde şiir olarak ifade edilmiştir. Bu şiir şu şekildedir: *Cülûs eyledi tabta Yıldırım han / Karatova gümüş madenlerini / Cevâbir dopdolu mahzenlerini / Paşa Yiğit Beyi Üsküb’e saldı / Vidin etrafını Firuz bey aldı...* Bk., Hadidi, *Tevârib-i Âli Osman* (1299-1523), N. Öztürk, İstanbul, 1991, 108. Bazı kaynaklarda ise Üsküb’ün Sol Kol Komutanı *Evranoş Beg* tarafından feth edildiği belirtilirken Paşa Yiğit’in Evranos Beg’in komutanı olduğu ifade edilmiştir.
4. Sâlih Âsım Bey, *Üsküb Tarihi ve Civârı*, Rumeli Türkleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2004, s. 56.
5. Günümüzde bu caminin avlusunda 500 yıllık olduğu belirtilen büyük bir çınar ağacı (*Platanus Orientalis*) bulunmaktadır. Ağaç 20 m yüksekliğinde ve 7.30 metre genişliğindedir. Halk, anıt ağaçların yaşı konusunda her zaman bir miktar abartma yapabilmektedir. 100 yıl

önceki fotoğraflarını incelediğimizde 'yaşının o kadar olmaması gerekir' düşüncesi uyanmaktadır.

6. Belleten, Volume 60, 1996, Issue 227, page, 102.
7. 2005 yılındaki derleme çalışmalarına kadar *İsâ Beg Kütüphanesi*'nden günümüze sadece tek bir eser kaldığı düşünülürken bu çalışmalar sırasında o yüzyıla ait eser sayısının üç olduğu tespiti yapılmıştır. Bk., Stefanie Brinkmann, Beate Wiesmüller, "From Codicology to Technology: Islamic Manuscripts and Their Place," 2009, 185. Üsküb'de el yazması eserler hem ulusal hem de üniversite kütüphanesi olan St. Clement of Ohrid binasında korunmaktadır. Bu kütüphanede Osmanlıca-Arapça yazılmış 2600; Türkçe yazılmış 1050 ve Farsi dilinde yazılmış 100 eser bulunduğu bildirilmiştir. Bu eserlerin büyük bir kısmı dini içeriğe sahiptir.

İsâ Beg'in vakfettiği bir kitabın iç kapak sayfası.

Hazret kitâbe elleti vakfêbâ, Emîr-el mükerrem vel mevâlî el mükerrem, İsâ Beg bin İshak Beg Tâle bekâbü ve zâde tekâbü. Allah ömrünü uzun etsin ve tekkelerini çoğaltsın. Tekâbü kelimesi Tekyegab'dan gelir ve tekke anlamındadır.

8. Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975. s. 126.

9. Evliyâ Çelebi, Üsküb'ü ele alan tarihî bilgilerde temel referans çatılarından biridir. Osmanlı'nın son zamanlarında, Gâzî Çoban Mustafa Paşa Camii'nin önünden bugünkü Üsküb Müzesi ve Kurşunlu Han yolu aracılığıyla Eski Çarşı'ya inen caddenin adı 'Evliyâ Çelebi Sokağı' imiş (Bk., "Yeni Akıncı - İlhami Emin'in Blog'u" <ht tp :// yeniakinci. blo gcu. com / yahya - kemal- in- cocuk- luk- ve -genclik -ha tiralari - isiginda -mak /4377321> (21.11.2009). Günümüzde ise Mustafa Paşa Camii'nin hemen yanından Arasta Camii aracılığıyla eski çarşıya inen ve Çocuk Tiyatrosu binasında sona eren sokağa bu isim verilmiştir. 2010'lu yıllarda Evliyâ Çelebi sokağının neredeyse başladığı yerinin tam karşısındaki (Mustafa Paşa Camii'nin karşısı) bir direğin üzerine dört güvenlik kamerasının birden yerleştirilmiş olması, başta yerli ve yabancı turistler olmak üzere herkesin dikkatini çekmekte ve bu kameraların buraya niçin yerleştirildiği konusu insanların meraklarını celbetmektedir.

10. Mehmet Zeki İbrahimgil, "Üsküb Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü - Taş Köprü / Vardar Köprüsü", Motif Akademi, Halkbilimi Dergisi, Ankara, s. 47. Aktarılan eser: Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, C.V-VI, (Sad.T.Temelkuran-N.Aktaş), İstanbul, 1978, s. 558.

11. Kosta Balabanov, "Whose Stone Bridge," Utrinski Vesnik, < http://www. utrin ski. com. mk/ ?Item ID= C50C CD A 7326AE2 41A 64BD 85C5388A096> (20.01.2013).

12. Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975. s. 126. Dikkat edilmelidir ki bu cümle ile *İsâ Bey Su Kemerî*'nin de Roma yapımı olduğu iddiâsında bulunulmak istenmektedir. Sâlih Âsım, *Tophâne Ovası*'nda bulunan bu eserden, "Camî sahibi Mus-

tafa Paşa'nın kendi camisine su taşımak için tamir ettirdiğini Vakıfnâmesine yazmıştır.” şeklinde söz etmektedir. Bu su kemerlerinin Osmanlı ve Türk kaynaklarında İsa Bey'e ait olduğu yazılıdır. S. Âsım; Kâmusu'l Âlâm ve Seyâhat-nâme'de eserin Osmanlılar tarafından yapıldığını haber verir.

Günümüze kadar gelen su kemerlerinin uzunluğu yaklaşık 385 metredir. 2.20 m genişliğindedir. Kemer 1914 yılına kadar işlevini sürdürmüş ve 10.5 km uzağındaki Karadağ'dan şehre su getirmiştir. UNESCO'nun hazırladığı *Cultural Heritage in South-East Europa: Macedonia* isimli kitapta su kemerinin Jüstinyen tarafından yapılmış olduğu iddialarının bir temele dayanmadığını, fakat büyük ihtimalle ilk dönem Osmanlı zamanına ait olduğu bildirilmiştir. (Bk., a.g.e. 113.

Prof. Dr. Kosta Balabanov

13. Aynı eser.
14. Aynı Eser. 126.
15. Kumbaracı, s. 388.
16. Dragi Gjorgiev, Oriental-Ottoman Skopje <<http://www.hi-story.org.mk/8.htm>> (29. 09.2009).
17. Özgür Medya, “Makedonya Tarihinde Sahte Belgeler mi Kullanıldı?”, <<http://erdemahmet.blogspot.com/2010/10/makedonya-tarihinde-sahte-belgeler-mi.html>> (16.01.2013).

18. İsa Beg, (*İsa Beg İsağoviç* olarak da bilinir.) Üsküb Sancak Beg'i olarak ilki 1439 ile 1443 yılları arasında ve ikincisi 1444 – 1464 yılları arasında olmak üzere iki kez bu görevde bulunmuştur. Daha sonra Bosna Sancak Beyi olarak atanmıştır. Bk., Adnan Pepiç, “Podgorica'nın Kısa Bir Tarihçesi,” Ankara Üniversitesi, Araş. Gör., Karadağ Tarih Enstitüsü, Podgorica, adpepic@yahoo.com, <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/135.pdf>> (10.12.2009). Bosna 1463'te sancak beyliği haline getirilmiştir. Hatice Oruç'un “15. Yüzyılda Bosna Sancağı” isimli makalesinden; “Âşıkpaşazâde ve Neşri'ye göre ilk Bosna sancakbeyi, bundan önce Smederevo sancakbeyi olan Minnetoğlu Mehmed Bey'dir. Sancakbeyinin ilk ikâmet yeri 1463 sonbaharına kadar Yayçe ve bundan sonra Saraybosna idi. 1554 yılından sonra ve 1563 yılından önceki bir zamanda Sancağın ikamet merkezi Banya Luka'ya taşındı.” Bk., Hatice Oruç, 15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı” <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/23/134.pdf>>(21.01.2013.) *Oruç Beg Tarihi*'ne göre Minnetoğlu Mehmet Beg Samsun ve İskilib çevresindeki Tatar evlerinin beyi idi. Bk., s. 74. Bosna kronolojisinde, 1463 - 1464 tarihleri arasında Minnetoğlu Mehmet Beg'in sancak beyi olduğu bildirilir. Daha sonra yerine ikinci kez İsa Beg geçmiş ve 1464 - 1470 yılları arasında Sancak Beyliği yapmıştır. Çeşitli Bosna kaynaklarında Sarayova'nın 1462'de İsa bey tarafından kurulduğu bildirilmekle birlikte, bu tarihlerde bir kaç yıllık farklılık normal karşılanmalıdır. İsa Beg'in Bosna'daki sancak beyliği dönemine ilişkin olarak tarihçiler birbirine yakın fakat, farklı tarihler verirler.
19. Şehirde yaşayan yaşlı insanlar kaynaklarda geçen “Tuz Pazarı'nın yerini şu şekilde tarif etmişlerdir: “Bitpazarı caddesinde ve İsa Beg Camii'nin giriş sokağının köşesinde bir zamanlar Boyalı Han

bulunmaktaydı. Bu Boyalı Han'ın önünde de Lonca Çeşmesi vardı. Tuz Pazarı, bir taraftan Lonca Çeşmesi'nden başlayıp bugünkü köprüye doğru Memduh Bey'in konaklarına ve eski Hâfız İrfan Camii'ne kadar uzanırken, İsâ Beg Camiine giden sokağa da aynı isim veriliyordu.” Bu yerin ‘tuz pazarı’ olarak adlandırılma nedeni, XV. yüzyılda nadir bir met’a olarak tuz ticâretinin alışveriş işlemlerinde önemli bir yer tutmasındandır.

Gâzî İsâ Beg Camii bahçesindeki anıt ağaç.

20. Lidiya Bogoyeviç, Osmanliski spoemnici vo Skopye, Skopye,1998.
21. Kumbaracı - Bogoyeviç, a.g.e. s., 389.
22. Bogoyeviç, Osmanliski...
23. Çoban Mustafa Paşa; büyük bir ihtimalle Üsküb'teki Gâzî Mustafa Paşa Camii'ni yaptıran kişidir. *Vakıflar Dergisi* 25. cilt, Türk Tarih Basımevi 1995, sayfa 72'de Çoban Mustafa Paşa'nın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ne D. 7020/1 no ile kayıtlı belgede, ‘Paşanın diğer bir vakfiyesi Üsküb'teki Camî ve îmâretini konu alır.’ denmektedir. (Ayrıca bk., Narodna biblioteka, *Inventory of Ottoman Turkish documents about waqf preserved in the ...*, Volume 1, 2003, s. 238. Bu son kaynakta Mustafa Paşa'nın Rumeli'nde çeşitli mülk ve vakıflara sahip olduğu bildirilmiştir.) Kaynaklar, Mustafa Paşa'nın asıl adının “Gâzî Mustafa Bin Abdülkerim” olduğunu bildirmektedir (bk.,

“Çoban Mustafa Paşa,” <http://www.turkcebilgi.com/%C3%A7oban_mustafa_pa%C5%9Fa/ansiklopedi> Ancak buradaki ‘Abdülkerim’ sözcüğü bizleri şaşırtmamalıdır. Devşirme olan kişiler çoğunlukla ‘İbn-i Abdullah veya İbn-i Abdülkerim’ gibi soyadlarını kullanmışlardır. Caminin giriş kapısının üzerindeki kitâbede ‘Bu hayratın sahibi Abdullah oğlu Mustafa’ yazısı vardır. Süleyman Baki, bitirme tezinde bu konuyla ilgili olarak “*Mustafa Pâşâ'nın camî inşâ kitâbesinde babasının isminin Abdullah, vakfiyede ise Abdulkerim olarak gösterilmesi babasının Müslüman olmadığını bu ismin sonradan izâfe edildiğini göstermektedir. Babasının bir muhtedî olması ihtimal dahilindedir. Boşnak olması olasıdır. Mustafâ Pâşâ'nın Üsküb'teki yaygın lakabı Kuzgunsuz ve Gemalmaz'dır. Bu lakablarla diğerlerinden ayırd edilmektedir.*” şeklinde bir açıklama yapmaktadır (Bk., a.g.e., s. 28-29). Rumeli'de 1463 ila 1541 yılları arasında yönetim merkezi olarak Bosna Sancağı ön plana çıkmaktadır. Bosna Sancağı'nın yönetim merkezi ise Saraybosna'dır. Bir çok kaynakta Çoban Mustafa Paşa'nın Bosna'lı olduğu bildirilmiştir. *Hidryma Meletôn Chersonēsou tou Haimou*'nun Eyice'den yaptığı alıntıya göre Üsküb'de Kale'nin karşısındaki caminin bânisi *Kaygusuz Mustafa Paşa*'dır ve bu kişi aynı zamanda bugün Bulgaristan sınırları içinde kalan, Edirne'ye 30 km uzaklıktaki *Svilengrad* isimli şehirde (Cisr-i Mustafa Paşa Kasabası) Meriç Nehri üzerinde ‘Eski Köprü’ ismiyle anılan (Crap most) Mustafa Paşa Köprüsü'nü (Cisr-i Mustafa Paşa) yaptırmıştır. (Bk., *Hidryma Meletôn Chersonēsou tou Haimou, Balkan Studies*, Volumes 12-13, s. 440.) Bu köprü günümüzde Svilengrad şehrinin simgesi haline gelmiştir. Öte yandan başka kaynaklar da *Cisr-i Mustafa Paşa Köprüsü*'nün Gâzî veya Çoban lakabıyla anılan Mustafa Paşa tarafından

yapıldığını belirtmektedir. M. T. Gök-bilgin'in tespitlerine göre bu köprü Başbakanlık Arşivi Fekete Tasnifi, No 178'de kayıtlıdır. Çoban Mustafa Paşa söz konusu köprünün dışında Gebze'de Mustafa Paşa Camii ve Anadolu Beylerbeyi iken de Eskişehir'de Kurşunlu Cami ve Külliyesini yaptırmıştır. Kaygusuz Mustafa Paşa ile Çoban Mustafa Paşanın aynı kişi olup olmadığı 'eser atıflarının dışında' tam olarak tespit edilememiştir. Çoban Mustafa Paşa'nın aslen Bosnalı olduğu ve bir rivayete göre Yavuz Sultan Selim'in damadı (Çoğu kaynakta Yavuz Sultan Selim'in kızı *Hanım Hâ-tun Sultan* ile evli olduğu belirtilmiştir. bk., M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980, s. 33.) Bir başka rivayete göre de Kânûnî Sultan Süleyman'ın kayın biraderi olduğu bildirilmektedir. (Kayınbiraderi iddiâsı için bk., Muham-mad ibn Ahmad Nahrawâlî, Richard Blackburn, *Journey to the Sublime Porte: the Arabic memoir of a Sharifian agent's*, Orient-Institut, 2005, s. 157.) Bir başka kaynakta da Mustafa Paşa'nın Üsküb sancak beyi ve Rusçuk muhâfızı olduğu belirtilmiştir. (Bk., *Inventory of Ottoman Turkish Documents about Waqf Preserved in the Oriental Department at the St St Cyril and Methodius National Library*, <[http://www.imir-bg.org/imir/books/Inventory_Waqf_\(orig\)1.pdf](http://www.imir-bg.org/imir/books/Inventory_Waqf_(orig)1.pdf)> (24.121.2009). Sâlih Âsim bey, Mustafa Paşa'nın Mısır'da vâililik ve İrân seferinde başkumandanlık (Serdâr-ı Âzam) görevlerinde bulunduğunu belirtmektedir. Mustafa Paşa'nın *Vakfiyesi*, 1514 tarihini taşır ve vakfiyede kendisinden vezir olarak söz edildiği belirtilir (bk., Kumbaracı, s. 104). Kaynaklara göre *Çoban Mustafa Paşa* 1511'de ikinci vezir olmuştur. 1522'de ise Mısır Beylerbeyliğine atanmıştır (Bk., Türkçe Bilgi, "Çoban Mustafa Paşa," <[\[mustafa_pa%C5%9Fa/ansiklopedi\]\(http://www.turkcebilgi.com/%C3%A7oban_mustafa_pa%C5%9Fa/ansiklopedi\)> \(10.01.2010\). Bu tanımlamalar da doğrudan caminin bânîsi olarak Çoban Mustafa Paşayı işaret etmektedir. Fakat başka kaynaklarda Çoban Mustafa Paşa'nın yeniçeri ocağına devşirme olarak alındığı ve 1514 yılında Çaldıran seferine katıldığı belirtilmektedir. Caminin yapım tarihinin 1492 olduğu hatırlanacak olursa bu tarihte Çoban Mustafa Paşa'nın hangi konumda olduğunun bilinmesi önem kazanmaktadır. Çoban Mustafa Paşa'nın ikinci vezirliğe 1511 yılında yükseltildiğini yazmıştık. Camiyi eğer o yaptırdı ise ikinci vezir olmadan çok daha önce, üçüncü vezirliği döneminde veya bazı yazarların iddiâ ettiği gibi Bosna vâililiği gibi önemli bir görev zamanında yaptırmış olmalıdır. Çoban Mustafa Paşa hakkında ayrıntılı bilginin *Sicilli Osmani*'nin dördüncü cildinde bulunabileceği bildirilmiştir. Mustafa Paşa Camii bânîsinin "Çoban Mustafa Paşa" olması mezarının veya türbesinin yeri ile ilgili bir tartışmaya neden olmaktadır. Çoban Mustafa Paşa'nın Türbesi Gebze'dedir. Bazı yazarlar türbesinin Üsküb'te olduğunu bildirirlerken başka yazarlar ve halk kendisi için yaptırdığı Üsküb'deki türbenin içindeki sandukaya rağmen bu sandukanın boş olduğuna inanırlar. Üsküb'deki bu türbenin giriş kapısının üzerindeki kitâbede şunlar yazılıdır: *Kad intikâ-el merbum, el muhtaç, el magfur ila rahmeti, el melikil mennân mustafa paşa yessirullahi el cennete ver-rdvâne seneti hamse ve işrîne ve tis'a mietin. Melikil Mennân olan Allah'ın Rahmetine kavuşan merbum, muhtaç ve magfur Mustafa Paşa. Allah onu Rıdvân cennetine kabul etsin. Sene, dokuzyüz yirmi beş.* Bu kitâbeye göre Mustafa Paşa M 1519 tarihinde ölmüş iken Çoban Mustafa Paşa'nın 1529 tarihinde öldüğünü biliyoruz. Koca Mustafa Paşa ise 1512'de öldürülmüştür. İsimler ve ölüm tarihleriyle ilgili bilgiler](http://www.turkcebilgi.com/%C3%A7oban_</p></div><div data-bbox=)

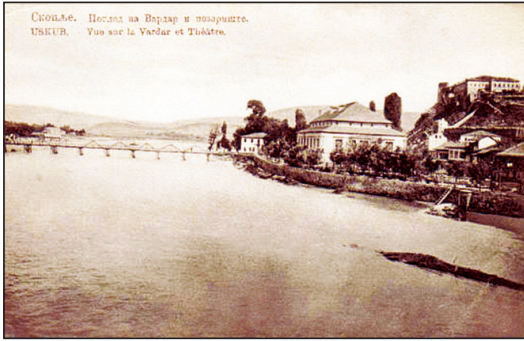
arasında bir uyumsuzluk vardır ve söz konusu tarihsel uyumsuzluk tam olarak çözülememiştir. Bir iki kelimeyle *çoban* lakabı üzerinde de duralım. *Çoban* lakabı okuyuculara yadırgatıcı gelebilir. Fakat o yüzyıllarda Sâlih Âsım'ın bildirdiğine göre Bizans imparatorlarının dahi bazılarının 'çiftçi' bazılarının ise 'çoban' olduğu anlaşılmaktadır (*bk.*, s. 54.) Unutulmamalıdır ki ünlü denizci, Kaptan-ı Derya *Turgut Reis*'in de kaptan olmadan önceki lakabı "Çoban Turgut"tur. Bir başka rivayete göre ise 'çoban' Osmanlı akıncılarına verilen isimdir. "Türkler keşşâflarına akıncı derler. ...Keşşâflar, akınlara menfaatleri için kendi rızalarıyla katılırlar. Diğer Türkler onları "çoban" diye çağırırlar. Çünkü yağma mallarıyla geçinirler ve akınlara çıkılmasını beklerken atlara göz kulak olurlar. Her zaman hazır dırlar. Bunlara ulûfe verilmez." Bk., Konstantin Mihailoviç, *Bir Yeniçerinin Hatırları*, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 124.

Askerî kışla ve pazar yeri.

Burmalı Câmî.

Türk Tiyatro Binası.

Burmalı Câmî.

Taş Köprü ve Subaylar Evi.

Gazi Baba Türbesi.

HACİM ÖLÇÜLERİ

Bu bölümde Taş Köprü'nün yükseklik, uzunluk, genişlik ve eğim özellikleri üzerinde durulmuştur.

Yüksekliği

Kaynaklara göre, Taş Köprü'nün orta bölümdeki yüksekliği, taban seviyesine göre 13,5 metredir. Bu yükseklik için hangi kemerin ve hangi taban formunun temel alındığı belli değildir. Seyir balkonunun yüksekliği için 12 metre değeri verilmiştir. Aradaki 1,5 metrelik fark her halde, dolgu toprağa dayalı olarak yapılan ölçümden kaynaklanıyordur.

Kuzey yakasında Taş Köprü.

Köprü'nün yüksekliğini orijinal yapımında ayakların oturduğu sömel taşlarının üst rötret kotunu temel olarak belirlemek gerekir. Çünkü teorik olarak, tüm ayakların sömel taşları aynı hizâda yapılmış olmalıdır. Günümüzde bir taraftan su akıntısından dolayı ve diğer taraftan bazı kemerlerin altına toprak dolgu yapılması ve sömelerin eşit

hizâda gözükmemesi nedeniyle tam ve doğru ölçü almak zor gözükmektedir. Köprüde yükseklik ölçümleri üç düzeyde yapılabilir:

- kemerlerin üzerindeki parapet duvarlarının üst çizgisi ile orijinal rötret kotu arasında;
- köprü'nün yaya yolundaki tabliyelerin yüksekliğini gösteren parapet duvarlarının dışa doğru çıkıntı yaptığı yer ile (orijinalindeki *korniş silmesi* ile) orijinal rötret kotu arasında;
- *kemer karınları* ile orijinal rötret kotu arasında.

Bu çalışmada, başkaları tarafından yapılan tarihî yükseklik ölçümlerini dikkate almakla birlikte, mevcut durumu tespit etmeye yönelik olarak imkânlarımız nisbetinde laser cihazıyla ayrı bir ölçüm daha yapılmıştır. Bu ölçümler, fil ayağı temel alınarak karaya doğru ve kemer karınları ile mevcut 'toprak dolgulu taban düzeyi' arasında yapılmıştır. Bu ölçümlerin amacı sadece bir durum tespiti yapmaktır. Bu değerler, köprü'nün orijinalindeki gerçek yüksekliğini göstermez.

Güneybatı Kesimi (Nehrin sağ tarafı)

7. kemer: 2,014 m

6. kemer: 2,640 m

5. kemer: 4,074 m

4. kemer: Akıntıdan ölçülememiştir

3. kemer: Akıntıdan ölçülememiştir

2. kemer: Akıntıdan ölçülememiştir

1. kemer: Akıntıdan ölçülememiştir

Kuzeydoğu kesimi (Nehrin sol tarafı)

7. kemer: Onarımlarda iptâl edilmiştir
6. kemer: 2,222 m
5. kemer: 2,585 m
4. kemer: 2,560 m
3. kemer: 3,140 m
2. kemer: 4,610 m
1. kemer: 5,600 m

Yukarıdaki ölçümler dikkate alınır-
sa, Taş Köprü, günümüzde toprak
dolgular nedeniyle orijinaline göre
daha az yüksek bir konumda gözükmektedir. Yüzyıllar içinde köprünün çevresine yapılan toprak dolgular ve deprem çöküntüleri Taş Köprü'nün orijinal yüksekliğinin kaybolmasına neden olmuştur. Her iki taraftaki rıhtım dolguları yüzünden ve nehirdeki su akışının merkez kemerlere göre ortalanamaması sebebiyle zaman içinde işlevini yitiren kemerler ya iptâl edilmiş veya altı toprakla doldurulmuştur. Bu nedenle *rötret kotuna* göre, en yüksek noktadaki 13,5 metrelik köprü yüksekliğinin hâlâ geçerli olup olmadığını bilmiyoruz. 1963 Depremi'nden sonra deşede bir çökme olduğundan söz edilmektedir. Deşe çöktüğü gibi, rötret kotlarında da bir miktar oynama mutlaka olmuştur.

Günümüzde köprünün her iki taraftaki kara bağlantı noktaları yerine göre iki üç metre dolgu toprakla yükselmiş durumdadır. Köprü, yüzyıllar içinde yapılan çeşitli onarım çalışmalarının sonucunda çarpık bir yükselti görüntüsü

verir. Güney yarısındaki yükselti görüntüsü ile kuzey yarısındaki yükselti görüntüsü simetrik değildir. Güney yarısında 8-10 metre yüksekliğinde hafif eğimli uzun bir taraça mevcut iken kuzey yarısında doğrudan yokuş aşağı inen, taraçasız bir görünüm vardır.

Güney yakasında hafif eğimli 'taraça'.

Uzunluğu

Köprünün tam uzunluğuna ve nerede sona erdiğine ilişkin Osmanlı kayıtları bulunmadığından kara bağlantısındaki mevcut son ayaklar (rıhtım ayakları), gerçek bitim yeri olmayabilir.

Köprünün uzunluğuna ilişkin ilk bilgiler 1575 yılında İstanbul'a giderken bir süre Üsküb'te kalan Venedikli *Jacobo Soronze* tarafından verilmiştir. Bu bilgilere göre köprünün uzunluğu 213,85, genişliği 6,33 metredir.¹ Diğer bir ölçü birimiyle 329 adım uzunluğundadır. Soronze'nin verdiği bu ölçüler Makedon mühendis ve mimârları tarafından neredeyse tartışmasız bir biçimde kabul edilmiştir. İnşa tarihinden 125 yıl sonra verilen bu ölçülerin ne kadar doğru olduğunu veya ne kadar gerçeği yansıttığını bilmiyoruz. 1555 yılındaki büyük depremin köprü üzerinde etkileri

olmamış mıdır? Bu depemde köprünün dört ayağı yıkıldığına göre uzunluk ölçüsü tam doğru olmayabilir. Bazı karîneleri temel alırsak köprünün daha uzun olması gerektiği sonucunu çıkarırız. Kişisel görüşüme göre en temel karîne, eski yüzyıllarda nehir yatağının günümüze göre çok daha geniş bir yatakta akıyor olmasıdır. Söz konusu nehir genişliği nedeniyle köprü, şehir meydanının ortasına doğru uzanmaktaydı. Güney yakasındaki bu meydan Osmanlının bölgeden çekilmesinden sonra yapılmıştır. 1555 yılında gerçekleşen büyük deprem sonrasındaki tâmirâtlarda bazı önemli değişiklikler yapılmış ve köprünün boyu her iki taraftan da kısaltılmıştır. Kuşkusuz bu değerlendirme Osmanlı kaynaklarından elde edilen bazı ipuçlarına dayanmaktadır ki ileri bölümlerde bunlara değineceğiz.

Günümüzde, köprünün altından su akan bölümdeki uzunluğu 63,5 metredir. Bu ölçü aynı zamanda günümüzdeki nehrin düzenli su akış genişliğini vermektedir. Köprünün tabliyelerindeki *tûlabî ızgara delikleri* arasındaki kuşbakışı uzunluğu ise 201,22 metredir. Geçiş bağlantı kademeleri dahil, kuşbakışı uzunluğu 222,30 metredir.

Fil ayağı temel alındığında kuzey kesimindeki uzunluğu 100,25 metre iken güney kesimindeki kuş bakışı uzunluğu, 121,44 metredir.² Güney kesimindeki uzantısı 20 metre kadar daha uzundur. Öyle anlaşılmaktadır ki son onarımlar sırasında köprünün uzunluğu yaklaşık

olarak Jacobo Soronze'nin ölçülerine getirilmiştir.

Tarihte kuzey yakası girişi.

Çulpan tarafından 1975 yılında hazırlanan *Türk Taş Köprüleri* isimli eserde köprünün uzunluğu 30 metre daha kısa olarak 177,74 metre şeklinde verilmektedir. Uzunlukla ilgili bu farklılıklar yapılan tâmirâtlardan ve köprü-rıhtım bağlantı noktalarının zaman içinde farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Son dönem Osmanlı köprülerinde bu yapıların başlangıç çizgileri 'baba taşları' ile belli edilmiştir. Fakat bir ilk dönem osmanlı köprüsü olan Taş Köprü'nün orijinalinde böyle bir başlangıç işareti olup olmadığını bilmiyoruz. Uzunluk değerlendirmesini yaparken dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, *bağlantı kademesinin* köprünün bir ögesi sayılıp sayılmayacağıdır. Bağlantı kademeleri, her iki tarafta köprü gövdesine bağlantıyı sağlayan bir iki metrelik rampa düzenlemeleri veya düz bağlantı yollarıdır. Özellikle rampalar uzaktan bakıldığında köprünün bir ögesi gibi gözükmektedir. Taş Köprü'nün eğer varsa gerçek bağlantı

kademeleri ya toprak altında kalmıştır veya seller ve depremlerle dağılıp gerçek izlerini kaybetmiştir. Kanâtimizce günümüzdeki bu *bağlantı kademelerini* köprülerin gerçek uzunluğuna katmak gerekir.

Genişliği

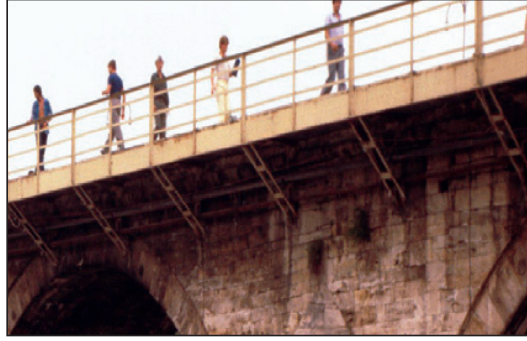
Venedikli *Jacobo Soronze*'nin verdiği bilgilere göre köprünün genişliği 6,33 metredir. Çulpan ise köprünün genişliğini 5,80 metre olarak belirlemiştir. Son yıllarda yapılan tâmirlerle köprünün genişliği Soronze'nin verdiği ölçülere uygun hale getirilmiştir.

1909 tarihinde Sultan V. Mehmet Reşad'ın emriyle köprünün taş korkulukları kaldırılmış ve yapılan demir payandalarla (konsollarla) yaya kaldırımı olarak kullanılmak üzere köprünün genişliği 6,33 metreden 9,80 metreye çıkarılmıştır.³ Bu durumu belgelemek üzere Şeyh Sâdüddîn Sırrı Efendi tarafından yazılan iki satırlık beyitte genişletme işleminin Sultan V. Mehmet Reşat tarafından yapıldığı belirtilmiştir.⁴

*Görüüp tevsi-i cisri söyledim cevher gibi tarih,
Mehmet Hân-ı hâmisdir vire bu cisre âbâdi.*

2002 yılında başlanan ve orjinal⁵ şekline göre (!) restore edilmesi amaçlanan son tâmirât çalışması sırasında bu demir payanda ve korkuluklar iptâl edilmiş, köprü genişliği başlangıçtaki genişliği olan 6,33 m'ye yakın bir değer olan 6,00 metreye dönüştürülmüştür.

Soronze'nin ölçülerini temel alırsak Taş Köprü motorlu taşıt trafiği açısından iki aracın geçebileceği genişliktedir. Bir şerit için üç metre hesaplırsak iki şerit için altı metrelik bir alan kullanımı söz konusu olmaktadır. Fakat böyle bir durumda araç ve yaya trafiğinin birlikte çalışması hemen hemen imkânsız olmaktadır ve bu nedenle bir dönem güvenli yaya trafiğine imkân vermesi için demir konsollar yapılarak yaya trafiği için kaldırımlar yapılmıştır.

1909 yılında Taş Köprü'nün genişletilmesinde kullanılan demir konsollar.

Bu tür tarihî köprüleri araç ve yaya trafiğine birlikte açmak doğru değildir. Sağlık açısından, ağır TIR kamyonlarını bile taşımalarına karşılık bu köprüler, motorlu araç trafiği ve ağır yük taşımacılığı için yapılmamıştır. Halen Trakya bölgesindeki Uzunköprü ilçesinde bulunan *Uzun Köprü*'nün araç trafiğine açık olması bu zorluğu açık bir şekilde göstermektedir. Yapılar ve eserler kendi tarihî gerçeklikleri içinde inşa edilirler. İnsanlara ve eserlere kaldıramayacakları yükleri yüklememek gerekir.

Eğimi

Köprü, bugünkü görünümüyle her iki yanında simetriden uzak bir eğim özelliği gösterir. Köprü'nün kuzey ve güney yakasındaki eğim oranları farklıdır. Eğim özelliklerini güney ve kuzey yakası için ayrı ayrı ele alabiliriz.

Güney Yakasında

Güney yakasında, karayla birleşen yerde, zaman içinde karada yükselme olmuştur. Bu nedenle köprü girişinin iki tarafında bodur şimşir ağacı ekilen çiçeklik düzenlemesiyle birlikte süslü bir 'bağlantı kademesi' yapılmıştır. Fakat bu bağlantı kademesi orijinal olmayıp, sadece günümüz köprüsü için geçerlidir.

Muhtemelen eski tarihlerde bugünkü *bağlantı kademesinin* sonu, köprü'nün gerçek bitiş noktasıydı. Bunu tam olarak bilmiyoruz. Fakat güney yakasında köprü'nün bitiş ayağına yakın bir alanda yapılan bir binanın temel kazısında bu bölgedeki dolgunun beş altı metre kalınlığında saf kum tabakasından oluştuğu anlaşılmıştır. Kum tabakası, 1555 depreminde köprü'nün bu bölümünün hasar görme olasılığını artırmaktadır. Mevcut *bağlantı kademesi*'nin eğimi, rıhtım yüksekliği nedeniyle rampa yukarı eğim şeklinde değil, rampa aşığı eğim şeklindedir. 15,5 metre uzunluğundaki aşığıya doğru inen bu eğim platformu veya *bağlantı kademesi*'nin sonunda yağmur sularının akması için *tülâni ızgara mazgalları* bulunur. Son onarımı yapan

mühendis ve mîmarlara göre, Taş Köprü'nün başlangıcı, tülâni ızgara mazgallarının bulunduğu yerdir. Fakat söz konusu çukurluğun tarihteki gerçek başlangıcı gösterdiği şüphelidir. Güney yakasında, başlangıç noktası olarak kabul edilen ızgara mazgallarından mihrâbiyeye kadar üç kademeli bir eğim ve üç kademeli geçiş söz konusudur.

Depremden önce kuzeybatı yakasında *bağlantı kademesiz* köprü'nün eğimi.

Tırmanış bandı: Birinci kademe yaklaşık 40 metre uzunluğundadır ve tırmanış bandı olarak isimlendirilebilir.

Depremden önce güneybatı yakasında eğim.

Buranın eğimi tahmini olarak %10 civarındadır. Ekrem Hakkı Ayverdi %7'ye varan eğimden söz etmiştir. Fakat son onarımlarla birlikte bu eğim

büyük bir ihtimalle daha da artmıştır. 1900'lü yıllarda çekilmiş resimlerde bu tırmanış şeridi yükselmiş kara parçasıyla doğrudan bağlantılı olduğundan bir taraftan daha yüksek ve diğer taraftan da eğimi daha düşük gözükmekteydi. Güney yakasında, *tırmanış bandı* tülâbî ızgara deliklerinden başlayarak; rıhtım ayağını takiben üçüncü ayak hizâsına kadar devam eder. Bizim kanaatimiz, bu bölümdeki tırmanış bandı formunun, orijinal olmayıp sonradan yapılmış veya yenilenmiş olmasıdır. Bunu tırmanış bandının tempan duvarlarındaki taşların büyüklük farklılığından ve taşların yaşlarından anlamaktayız. Bu yenileme 1555 yılındaki depremden sonra veya daha sonraki tarihlerde yapılmış olabilir. Yine 2000'li yıllarda, yani onarımın başladığı dönemde çekilen bir fotoğrafta tırmanma şeridinin düz bir eğime sahip olmadığı, beşinci ve altıncı ayakların üzerindeki eğimin dördüncü ayakta kırılmalı bir eğime sahip olduğu görülmektedir.

Bunun bir fotoğraf çekim hatası olup olmadığını bilmiyoruz, fakat eğer gerçekten böyle bir kırılma varsa bunun anlamı beş, altı ve yedinci gözlemlerin sonradan yapılmış olduğudur.

Seyir bandı: İkinci kademeyi *seyir bandı* olarak isimlendirebiliriz. Çünkü nehir yatağı esas olarak bu bandın altında akmaktadır. Belki bu nedendir köprünün bu bölümü diğer bölümlerden kopuk, ayrı bir düzlük görünümüne sahiptir. Seyir bandının eğimi, tahmini olarak %3-5 civarındadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi %5,5'luk bir eğimden söz eder. Bu bölüm tırmanma bandından daha uzundur. Yaklaşık 60 metre civarındadır. Mihrâbiyeye iki üç metre kalıncaya kadar devam eder. Köprüden geçen insanların seyir amaçlı olarak, yavaş yürüdükleri, en fazla oyalandıkları ve manzara seyrettikleri bölümdür.

Güneybatı bölümünde içbükey kırılmalı eğim.

Güney yakasında mihrâbiyeden itibaren birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kemerlerin üstüne denk gelir. Tırmanma bandıyla kırılma noktası yaklaşık olarak dördüncü kemerin bitim noktasıdır.

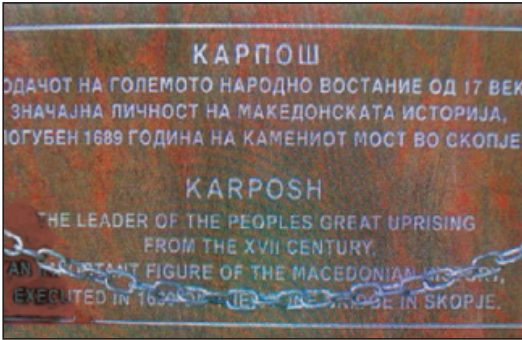
Eyelenme bandı: Üçüncü kademe, köprünün tam ortasında yer alan fil ayağının sağ ve sol taraflarındaki kemerlerin üzerindeki belli belirsiz nitelikteki düzlüktür. Buraya “eyelenme bandı” adını verdik. Rumeli Türkçesinde ‘eyelenme’ kelimesi, ‘oyalanma’ ve ‘bekleme’ anlamındadır. Eğimi, tahmini olarak %2-3 oranındadır. *Eyelenme bandı* adını vermemizin nedeni, mihrâbiyenin ve gerçek seyir sahanlığının (dinlenme balkonunun) burada bulunmasıdır. İnsanlar köprü üzerinde daha çok bu bölümde oyalanmaktadırlar. Burası, gezerek değil, “duraklama ile” seyir ya-

pılan yerdir. Mihrâbiyenin ve orijinal halindeki *Osmanlı Kitabı Taşının* burada bulunması, ayrıca seyir köşkünün burada olması ve orijinalinde nehrin köprüyü tam bu noktada ortalaması nedeniyle tarihte yolcuların muhtemelen en çok oyalandıkları bir yerdir.

Seyir balkonu.

Ancak günümüzde nehir yatağının köprüyü ortalayamaması ve seyir köşkünün tarihte yaşanan olaylara bağlı olarak politize edilmesi nedeniyle insanlar artık bu bölümde daha az durmakta, daha az eğlenmektedir.

Zincirle koruma altına alınmış politik tabela.

Kuzey Yakasında

Şimdi de kuzey yakasını inceleyelim. Kuzey yakasındaki eğim güney yakasına simetrik değildir. Kuzey yakasında da üç

kademeli bir eğim söz konusu olmakla birlikte eğim oranları farklıdır ve kademe geçişleri daha belirsizdir. Kuzey yakasındaki eğim ilk bakışta kademeli ve süreklilik gösteren keskin bir eğim şeklindedir. Mihrâbiyeden bakıldığında ilk bakışta sanki tek kademeli bir eğim varmış gibi algılanmaktadır.

Kuzey yakasında, karadan mihrâbiyeye doğru uzanırsak köprünün eğim özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz.

Bağlantı Kademesi: Zaman içinde dolgularla yükselmiş karadan köprünün temellerine doğru iniş bu kez tatlı bir eğimle değil, basamaklı bir düzenleme ile sağlanmıştır. Bu durum insanları rahatsız etmiş olmalı ki bu kitabın yazımına başladığım yıllarda buraya kum ve toprak dökülmüş, insanların kolay yürümelere imkân sağlanmıştı. Fakat bu kez köprünün bu bölümünde bir çirkinlik ortaya çıkmıştı.

Kuzey kesimi basamaklı bağlantı kademesi.

Söz konusu basamaklardan hemen sonra bu bölümde de yağmur suyunun akması için tülâbî ızgara mazgalları konmuştur. Bu kitabın yazımı sırasında

buraya dökülen kum ve topraklar daha sonra temizlenmiş basamaklar yeniden temiz bir şekilde ortaya çıkarılmıştır. Fakat böyle bile olsa kuzey yakasında yaşayan insanlar bu basamaklı yapıdan memnun olmadıklarını her zaman dile getirmektedirler. Onlar, aynen güney yakasında olduğu gibi düz ve rahat bir geçiş talep etmekte ve kuzey yakasında da “geniş ve rahat bir meydan düzenlemesi” arzusunda bulunmaktadır.

Kuzey yakasında taraçasız eğim.

Kuzey yakasındaki geçiş kademesinin uzunluğu, merdivenli bölümü dikkate almazsak, 1,5 metredir. Görüldüğü gibi, geçiş kademelerinde de simetri yoktur. Kuzey kesiminde *geçiş kedesesi* düzenlemesine özenilmemiştir. Bu kitabın yazımına başladığım yıllarda çevre düzenlemesi yapılmamış, halkın yürüme kolaylığına dikkat edilmemiş ve alan ‘siyah parke taşlarıyla’ olduğu gibi bırakılmıştı.

Tülâbî ızgara mazgallarından sonra mihrâbiyeye doğru yine üç kademeli bir eğimden, üç farklı bant veya kuşaktan söz edebiliriz. Ancak bu kuşaklar hem uzunluk açısından güney yakasındakilerle aynı değildir, hem de

güney yakasında olduğu gibi net ve kesin kırılma çizgileri yoktur.

Tırmanma ve seyir bandları: Kuzey yakasında, *tırmanma bandı* ile *seyir bandı* sanki birleşmiş gibidir. Aralarındaki eğim farkı %2-3 gibi çok düşük orandadır. Güney yakasındaki bu oran %5-7’ler civarındayken burada düşük kalması nedeniyle kuzey yakasında yürürken köprüden “çok çabuk indiğiniz” gibi bir izlenime kapılırsınız. Çünkü ‘seyir bandında’ köprüünün her iki tarafında koyu kurşuni renkli beton binalardan başka seyredilecek bir yer yoktur.

Kuzey yakasında kurşuni renkli beton binalar.

Eyelenme bandı: Kuzey yakasında mihrâbiyenin etrafında yer alan ve bizim “eyelenme bandı” adını verdiğimiz bölüm de belli belirsiz bir haldedir. Mihrâbiyenin her iki tarafında 4-5 metre civarında olan “eyelenme bandında” mecburen güneyi seyretmek zorunda kalırsınız. Çünkü yüzünüzü kuzeye çevirdiğinizde yakın konumdaki beton bina perdelerden başka bir şey göremezsiniz. Gözler derinlik, manzara ve şehrin kültürel özelliklerini görmek ister. Fakat kuzey yakasına baktığınız zaman ideolo-

jik anlayışla dikilen bir kaç heykelin dışında size tarihî havayı teneffüs ettirecek hiç bir şey göremezsiniz.

Daha elli yıl öncesine kadar yeşillikler içinde geniş bir park manzarasına, eski Üsküb şehri ve çarşısının manzarasına, câmi minârelerinin görüntüsüne sahip olan kuzey yakası, artık üç kat yüksekliğindeki (kot farkı nedeniyle zemin katını da katarsak dört kat diyebiliriz) beton binalarla “perdelenmiş” durumdadır. Evet, gözlerin önüne perde çekilebilir, fakat zihinlere asla...

Kuzey yakasında yer alan kemerlerin yakın yüzyıllarda tâmir görmüş olması nedeniyle ve esas olarak gerçekleştirilen kısmi tâmirler nedeniyle köprünün eğim geometrisi büyük ölçüde tahrip olmuştur. Köprüyü bir an önce tâmir etme ve mâliyet kaygısı, köprünün orijinal eğim formunu koruma kaygısının önüne geçmiştir. Köprünün orijinalinin yüz yıllar önce bu tarzda bir eğime sahip olup olmadığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Fakat, Türkiye’de benzeri tarihlerde yapılmış diğer tarihî köprülerle karşılaştırıldığı zaman bir taraftan kuzey-güney yakaları arasında ve diğer taraftan kaynak ve akar taraflarında gönye ölçülerini şaşırان başka bir köprü görmemekteyiz.

Buradaki eğim hatası, sanırız Osmanlılara aittir. 1888 veya 1890 yılında gerçekleştirilen köprü tâmirinde acele edilmiş, belki mâliyetlerin yüksekliği nedeniyle, orijinal ölçülere uyma konusuna yeterince dikkat edilmemiştir. Köprünün güney yakasındaki belirgin

üç kademeli eğim, yapının orijinal formuna daha uygun gözükmektedir.

1689 yılında⁶ Piccolomini’nin şehri yakması ve tahrip etmesi işleminden Taş Köprü’nün nasıl etkilendiğini bilmiyoruz. Mutlaka Taş Köprü’ye de zarar verilmiş olmalıdır. Piccolomini tahribatından sonra yapılan hiç bir onarım, şehir zayıf düştüğünden, orijinaline benzer olması heyecanıyla yapılmamıştır. Bu tahribattan belki onlarca yıl sonra yapılan tâmirât muhtemelen geometri ve gönyenin bozulduğu dönemdir. Köprünün kuzey yakasındaki yaklaşık 60-70 yaşındaki büyük kavak ağaçları ve beton yapılaşma, köprünün çarpık eğim özelliğini bir ölçüde gizleyen bir çerçeve oluşturmaktaydı.

Kuzey kesiminde kademesiz eğim.

Bu kitap yazılıp bitinceye kadar ne yazık ki bu ağaçlar da kesilmiştir ve köprünün bu çarpık eğim özelliği artık saklanamayacaktır.

Üsküb’teki Taş Köprü’nün Türkiye’deki yaşdaşı Osmaniye ilçesindeki Koyunbaba Köprüsü ve Uzunköprü ilçesindeki Uzun Köprü’dür. Koyunbaba Köprüsü’nün Taş Köprü’den 10-15

yıl sonra 1485 yılında yapıldığı bildirilmektedir. Koyunbaba Köprüsü'nün her iki tarafta simetrik eğime ve eşit uzunluğa sahip olması Taş Köprü'nün aslının da bu şekilde olabileceği konusunda bize ipuçları vermektedir. Bu ipuçlarından çıkan sonuç Taş Köprü'nün aslında simetrik eğim özelliğine sahip olduğu ve daha uzun olduğudur.

Notlar ve Kaynaklar

1. Bu genişliğin içten içe mi, yoksa dıştan dışa mı olduğu net değildir. Bugünkü haliyle köprünün içten içe genişliği tam 6.00 m ve dıştan dışa genişliği ise 6,60 metredir. Öyle anlaşılmaktadır ki bu ölçüler dıştan dışa alınmıştır.
2. Köprüye ilişkin uzunlukla ilgili çeşitli rakamsal bilgiler 'milimetrik kesin rakamlar' olmayıp yaklaşık değerlerdir.
3. "Stone Bridge," <http://www.soros.org.mk/konkurs/076/angver/kamen_most.html> (18.10.2009).
4. Salih Asım, *Üsküp Tarihi*, Rumeli Türkleri Vakfı Yayını, İstanbul, 2004, s. 39.
5. Okuyucular "orijinal şekli" sözcüklerini dikkatle değerlendirmelidir. Müslümanların gözünde bu ifade, sahip olduğu tüm özellikleriyle Fâtih Sultan Mehmet zamanında yapılan köprüyü tanımlarken, Makedon mîmar ve mühendislerinin gözünde köprünün Osmanlı işaretlerinden ve özelliklerinden soyutlanarak olabildiğince *Roma Köprüsü*'ne benzetilmesi anlamına gelmektedir. Çünkü "Orijial" sözcüğüne kesimler farklı anlamlar yüklemektedirler.
6. E. Hakkı Ayverdi bu tarihî 1688 olarak vermesine karşılık, kaynakların çoğunda 1689 olarak geçmektedir.

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü.

Burmali Câmî.

Burmali Câmî.

Telgrafhane Binası, Osmanlı Mutasarrıflık Binası ve Gazi Mustafa Paşa Camii.

GİRİŞ ve ÇIKIŞLARI

Bu bölümde Taş Köprü'nün giriş ve çıkışları; önce günümüzdeki görünümüyle ele alınmış ve daha sonra yüz yıl öncesine kadar uzanan çok sayıda fotoğraftan yararlanılarak köprünün bu bölümünde yapılan değişiklikler yorumlanmaya çalışılmıştır.

Günümüzde

2008 yılında kısmen bitirilen tamirâtla köprü girişleri, güyâ ilk yapıldığı yıllardaki orijinal haline benzetilmeye ve asıl uzunluk çerçevesinde kara bağlantıları kurulmaya çalışılmıştır. 'Güyâ' sözcüğünü kullandık, çünkü bu konuda Makedon yetkililer uluslararası uzmanlar, sanat tarihçileri ve bilim adamlarıyla gerçek bir işbirliği yapmaktan kaçınmışlardır.

Yüzyıllar içinde köprü girişlerinin ileriye alındığı, bu nedenle köprü uzunluğunun kısaldığı ve bunun yanında köprü rıhtım bağlantılarındaki kara parçalarının yükseltildiği anlaşılmaktadır.

Nehrin her iki kenarındaki ana kara, taşıma toprakla yükseltilmiş olduğundan köprünün varsayılan sıfır başlangıç noktası ile kara arasında eğimli bir geçiş alanı ortaya çıkmıştır. Daha önceki bölümlerde bunu 'geçiş kademesi' olarak isimlendirmiştik. Her iki tarafta da köprü tabliyesinin sıfır başlangıç noktasına yağmur sularını uzaklaştırmak için tülâbi ızgaralar

yerleştirilmiştir. Geçiş kademeleri nedeniyle köprüye girmek için önce hafif bir eğimle aşağıya doğru inilmekte ve daha sonra yukarıya doğru çıkılmaktadır. Köprünün girişlerini kuzey ve güney yakası başlıkları altında inceleyebiliriz.

Kuzey Yakasında

Kara Bağlantı Kademesi: Günümüzde Taş Köprü'nün kuzey yakasındaki bağlantı kademesi 1,5-2 metre uzunluğunda, basamaklı olarak düzenlenmiştir ve bu nedenle güney yakasındaki geçişe göre daha kısadır.

Bu bölümün niçin basamaklı yapıldığını sorduğumuzda bize şu cevap verilmiştir: *Düz yapmış olsaydık, üç tekerlekli tripod araçlarının köprüye girişlerini engelleyemezdik.* Bu kitabın yazımına başladığım 2008 yılında basamaklı olan bu bölüme toprak moloz dökülmüştü ve gerektiğinde tripod araçları yine köprüye girebiliyordu. Fakat köprünün aydınlatılması sırasında bu toprak molozlar temizlenerek basamaklı yapı yeniden ortaya çıkarılmıştır.

Ancak basamaklı bu uygulama kuzey kesiminde yaşayan Müslümânlar için "*kuzeye geçiş basamaklı ve zor; güneye geçiş düz ve kolay*" şeklinde değerlendirilmiştir.

Yakın çevresi: Kuzey yakasında geçiş kademesinin çevresini de incelemekte yarar vardır. Kuzey yakasında ve müze binasının yapıldığı bölümde önemli ölçüde iyileştirme çalışmaları yapılmıştır. Bu bölüm uzun yıllar bakımsız kalmış ve çok sayıda çöp konteynırı ile Taş Köprü'yü ziyaret eden turistlerin yakınmalarına neden

olmuştur. 2008 yılından 2010 yılına kadar özellikle ülkemizden gelen turistler kuzey yakasındaki Çayır Belediyesinde çoğunlukla Müslümânların yaşadıklarını bildiklerinden buradaki bakımsızlık ve çevre düzensizliği nedeniyle belediye yöneticilerini ilzâm eden yorumlar yapıyorlardı. Oysa durum hiç de öyle değildi. Köprü'nün kuzey ve güney yakasının her iki tarafı da Merkez Belediyesi'nin sorumluluk alanı içindeydi. Sonunda, müze kompleksinin, Yahûdilerin Haloucast binasının ve eski tiyatro binalarının yapılmasıyla Taş Köprü'nün kuzey yakasındaki çevresine de çeki düzen verilmeye başlanmıştır.

Kuzey yakasında batıya doğru biraz ilerlediğimiz zaman Müzeler Kompleksi binası, eski şehirlerarası ve uluslararası otobüs terminalinin (Avtobuska Stanitza) yerine yapılan Yahûdi Kültür Merkezi¹ ve eski yerine yeniden yapılan ulusal tiyatro binası ile karşılaşırız.

Bu binaların arasında kalan küçük *meydan* sosyal etkinlikler nedeniyle buraya gelecek olan kalabalıkları taşıyamaya yetmeyecektir.

Taş Köprü ile Goce Delçev Köprüsü arasındaki alan, olması gereken den fazla ve yoğun biçimde binalarla doldurulmuştur. Makedonya'nın kuruluş ve kuruluşunu tanıtan müze binası, Haloucast binası ve eski tiyatro binalarının dar bir alana sıkıştırılması bir taraftan eski şehrin önüne çekilen bir tür perde etkisi yaratmış ve diğer taraftan büyük kütleleriyle Taş Köp-

rü'yü gölgeleyen bir pozisyon ortaya çıkarmıştır.

Karpoş Ayaklanması Alanı: Kuzey yakasında ve köprü'nün doğu kesiminde teorik olarak *Karpoş Ayaklanması Alanı* (The Square of Karpos Rebellion) vardır. Teorik olarak diyoruz, çünkü 2008-2012 yılları arasında burası gerçekte turistik otobüslerin park yeri olarak kullanılmaktaydı. Alan veya *meydan* özelliği kalmamıştı.

Yeni yapılan Arkeoloji Müzesi ile birlikte yeniden bir çevre düzenlemesi yapılabilirse iyi olacaktır. Evet 100 yıl önce, Osmanlı'nın Üsküb'den ayrılmasından sonra burada küçük bir 'alan' varmış. Fakat on yıllar içinde törpülene törpülene artık bir alan kalmamıştır. Haritalarda 'Karpoş Ayaklanması Alanı' olarak isimlendirilen bu bölgede ve köprü girişinin hemen sol kenarında bir heykel ve betondan yapılmış küçük bir anıt bulunmaktadır. Bugünkü heykelin yerinde daha önce anıt vardı. Bu anıt 1944 yılında Almanlar tarafından öldürülen dokuz Makedonyalı için dikilmiştir. Heykel ön plana çıkınca anıtın yeri değiştirilmiş ve 5-10 metre daha aşağıya alınmıştır.

Meçhûl Asker anıtı: İlginçtir, yaklaşık 50 yıl kadar önce bu bölgede başka bir anıt daha bulunmaktaymış. 1910'lu yıllarda kuzey yakasında ve köprü'nün doğu kesiminde Sırp'ların kendi savaş kayıpları için yapmış oldukları "Meçhûl Asker" heykeli bulunmaktaymış. Bu heykelin "etrafi çelenklerle çevrili" eski resimleri günümüze kadar gelmiştir.

Osmanlı Bankası: Sırların Meçhûl Asker heykelinin hemen arka tarafında Osmanlı Bankası'nın (Bank-ı Osmanî-i Şahâne'nin) Üsküb şubesi bulunuyormuş. Klasik Barok tarzında inşa edilen bu binanın ne zaman yıkıldığına ve tahrip edildiğine ilişkin bir bilgiye sahip değiliz. Günümüzde bu bankanın yerine "mümâsil olması için midir, bilinmez" başka bir Makedon bankası inşa edilmiştir. Osmanlı Bankasının yerinde artık Komersiyalna Bankası hizmet vermektedir.

Arkeoloji Müzesi: Kuzey kesiminde ve doğu yakasında, 2009 yılında yeni bir Arkeoloji Müzesi için nehir yatağının içine temeller atılmıştır. İnşaat çalışmalarına bakıldığında, bu yapının antik dönemi hatırlatan 'klasik bir replika' olacağı görülmektedir. Fakat köprünün hemen yanına gelip incelediğinizde beton yapılardan oluşan "gizli perdenin" kuzeydoğu bölümünde de devam ettiğini görür ve "dünyanın neresinde geniş nehir yatağına bina yapılmasına izin verilmiştir" diye hayıflanmadan edemezsiniz.

Downtown yaklaşımı: Köprünün kuzey yakasındaki yakın çevresi devâsa beton binalar ve heykellerle örülerek eski şehirle olan bağlantısı koparılmıştır. Bu yaklaşım bir mîmârî yapı zenginliği değil; şehir merkezinin beton duvarlarla örülerek "tarihî kültürel çevreye" yönelik ötülü tecrit politikası olarak ortaya çıkmıştır. Amerikalıların şehir mîmarisinde bir 'downtown'

yaklaşımı vardır. Bu yaklaşım şehir merkezinin gökdelenlerle doldurulması felsefesine dayanır. Makedonlar deprem sonrasında Japon mîmarı Kenzo'dan yararlanmışlardır. Bu mîmar sosyalist yöneticilerin istekleri doğrultusunda iç şehrin güney kesiminde downtown felsefesini yansıtır biçimde, yüksek binalar yaparak *betonsal perdeleme* sürecini başlatmıştır ve günümüzde Makedon mîmarlar bu süreci devam ettirmektedirler. Amerikanın tarihi yoktur, mâzur görülebilir. Fakat köklü bir tarihe sahip Üsküb için 'downtown felsefesi' bir yıkımı ve tarihsel eserlerin yok oluşunu temsil etmektedir. Sözün kısası, kuzey kesiminde köprünün geçiş kademesi basamaklı, çevresi inşaatlar nedeniyle bakımsız, meydanı dar ve çevre düzenlemesi yetersizdir. Taş Köprü'nün kuzey girişi bu görüntüsüyle turistlerin çok fazla oyalanmak istemedikleri bir yerdir. Güney kesimi daha güzeldir, ferahdır, geniştir ve iç açıcıdır. Bu nedenle turistler daha çok güney kesiminde oyalanırlar ve dolaşırlar.

Güney yakasında

Güney yakasında köprüye geçiş kademesi 15,40 metrelik hafif eğimli bir alan şeklinde düzenlenmiştir. Yüzyıl önce hem bu geçiş kademesinin bulunmadığı, hem de köprünün son kemerinin toprak altında kaldığı anlaşılmaktadır. Son onarımla bu bölümün yapılması yine de büyük iyilik olmuştur. Aslına bakılacak olursa köprünün ilk orijinalinde bugün geçiş kademesi

olarak gördüğümüz alan muhtemelen köprünün devamı niteliğinde idi.

Güney yakasında, nehre yakın planda köprünün kaynak ve akar bölümleri 50 m² büyüklüğünde kare planlı beton çiçekliklerle düzenlenmiş ve bu çiçekliklerin içine rengarenk çiçekler ekilmiştir. Sarı, kırmızı ve mor çiçeklerin, menekşelerin, ercâilerin dingin ve canlı görüntüsü köprünün muhteşem manzarasıyla birleşerek tatlı hülâyalar içine dalmanıza neden olur. Hayâl kurarsınız. Köprüyü inşa eden işçileri, onların haykırışlarını, birbirlerine seslenişlerini, taş yontan ustaların çekiç seslerini ve nihâyet ezân okunduğunu duyarsınız ve çalışmaya ara verildiğini görürsünüz. O anda, zaman öncesine yolculuk kaçınılmazdır. Çünkü bu sizin tarihinizdir ve köprü aslında sizsiniz.

Güney yakası girişi; kutlamaların, kültür festivallerinin, havaî fişek eğlencelerinin, değişik fuarların, resim sergilerinin, teatral gösterilerin, politik toplantıların, müzik ve eğlence partilerinin yeridir...

Güney yakası iyidir, güzeldir. Peki, ya kuzey yakası?... En azından 2008-2012 yılları için söyleyebilirim ki bu dönemde kuzey yakası doğru dürüst bir çevre düzenlemesine sahip değildi. Yollarda, kaldırımlarda, çarşı girişinde düzenli bakım yapılmıyordu. Özellikle bayan turistler yolda yürürken kolaylıkla ayaklarını burkabilirlerdi. Bu bölümde yolun üzerinde hâlâ siyah parke taşları vardı ve yol irili ufaklı çeşitli çukurlarla dolu idi.

Bir ülkedeki çok kültürlülük; ancak yatırım yapma adâleti, eşitliği ve özeni ile korunabilir. Ülke yöneticilerinin bu konuda çok daha dikkatli olmaları gerekmektedir.

Girişlerin Heykellerle Donatılması

Güney ve kuzey yakasında köprü girişlerinin ve özellikle Makedonya Meydanı'nın çeşitli heykeller ve sanat yapıtlarıyla süslenmesine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Simgeleştirme çalışmalarıyla bu yapıların Makedon kültürel kimliğini ve varlığını pekiştirmesi umulmaktadır. Her iki yakada, köprünün hemen yanına dikilen bu heykeller iki kademe halinde düzenlenmiştir. Birinci kademe köprünün hemen girişinde konuşlandırılırken, ikinci kademe nehir kıyısında oluşturulmuştur.

Kuzey yakasında: Birinci kademe Kril ve Metodi râhiplerinin heykelleri yer alır. İkinci kademe girişe göre sol tarafta Karpoş'un ata binmiş heykeli ve sağ tarafta Gjorgjia Pulevski'nin heykeli vardır. Bu kişilerin bizim kültürümüzle ilgisi olmamasına karşın Taş Köprü'ye komşu getirildiğinden bu kişileri kısaca da olsa tanımamız gerekmektedir. Kuzey yakasında sağ tarafta ayrıca büyük bir demir çıpa bulunmaktadır. Kuzey yakası, İbn-i Payko Câmii, İbn-i Payko Türbesi ve külliyesi ile Dâvut Paşa Hamamı'nın yeniden komşu olacağı günleri özlemektedir.

Güney yakasında: Birinci kademe de Osmanlıya isyan eden devrimci li-

derler Dame Gruev ve Goce Delçev'in ata binmiş heykelleri bulunmaktadır.

Bu bölümde ayrıca 30 metrelik dev bir bayrak direği köprüyü süsler. Makedonya çok etnikli, çok dinli ve çok dilli bir ülke olsa da resmî bayrak, Makedonya bayrağıdır.

Birinci kademe, daha önce bir kaç anıt zaten yerleştirilmişti. Bunlardan biri Ocak 2009'da alana dikilen *ağaç heykeli*'dir (tree sculpture). Bronzdan yapılmış altı metre uzunluğundaki bu heykelin mimarı ne düşündü, ne tasarladı bilemeyiz ama, bize göre bu heykel 520 sene tek bir devlet çatısı altında huzurla yaşamış Üsküb Müslümânlarının, azınlığa düştükten sonra son 100 yıl içinde çektikleri acı ve ızdırapları, onların duygusal karmaşalarını ve huzur arayışlarını temsil etmektedir.

Güney yakasının ikinci kademesinde, girişe göre sağ tarafta *Gemiciler* anıtı bulunur. Sol tarafta ise I. Jüstinyen'in beyaz mermerden yapılmış taht üzerine kurulmuş heykeli vardır. Güney yakasında köprü girişinin tam karşısında Büyük İskender'in 22 metre yüksekliğindeki bir kâide üzerinde ata binmiş heykeli yapılmıştır. Makedonya Meydanı'na hâkim bir konumda bulunan Büyük İskender Heykeli renk ve müzik cümbüşüyle dans eden bir fiskiyeyle süslenmiştir. Heykeller ormanı, nehir içindeki ve nehir dışındaki fiskiye düzenlemeleri ve yeni yapılan yaya köprüleriyle artık tarihî Taş Köprü'ye bakacak, onu inceleyecek ve 560 yıl önce böylesine muazzam bir

eserin nasıl yapılmış olduğunu sorup düşünecek haliniz kalır mı?

Son görünümünü 2004 yılında yapılan düzenlemelerle alan, 15 bin metre kare büyüklüğündeki *Makedonya Meydanı*, şehirde yaşayan Hristiyan halkın bir tür "manevî doyum meydanı" (spiritual centre) haline gelmiştir.

Bu meydanın çevresinde yer alan diğer heykellerin hepsinin isimlerini hatırlamak neredeyse imkansız gibidir. Bu çevrede yer alan "ağaç heykeli", "sarmaşmış insanlar heykeli", "Çar Samuel Heykeli", çarşı girişindeki "modern kızlar heykeli", meydanın hemen bitiminde "mızıkacılar" heykelleriyle köprü'nün çevresinde bir tür "heykelleştirilmiş bölge" olgusu ortaya çıkmıştır.

Araştırmacılar, Makedonların şehir meydanını tarihteki köklerini hatırlatacak simgeler, heykeller, anıtlar ve bayraklarla süsleme ve donatma girişimlerini "antikleşme" çabası olarak değerlendirmektedirler. *Makedonya Meydanı*'na açılan dokuz yol ile birlikte 'yolların kavşak noktası' olarak ortaya çıkan bu bölge, oluşturulan heykel karmaşasına rağmen Burmalı Câmî ve Hümâşah Sultan Türbesi gibi mübârek ve değerli mekanları barındıran bir yerdir ve Müslümânlar Taş Köprü'yü her zaman o kutsal mekanlarla birlikte anacaklardır.

Tarihî Süreçte

Tarihte Taş Köprü'nün girişleri, çeşitli işgallerin, devletlerin, siyasî anla-

yışların ve partilerin idelojik savaşlarına ve mücâdelelerine sahne olmuştur. Şehre hükmeden her devlet veya siyasal anlayış köprü girişlerini ve çevresini kendi iktidarlarının simgesel zafer anıtları, heykelleri ve binalarıyla donatmaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, iktidarların geleceğe yönelik varlığını sürdürme endişelerinin ve korkularının bir tezâhürü olarak değerlendirilebilir.

İbret alınması gerekir ki bu heykellerin ve simgelerin hiç birisi varlığını uzun süre koruyamamıştır. Heykeller, anıtlar, simgeler sürekli tahrip edilmiş, cadde ve sokakların isimleri değiştirilmiş, her defasında yeniden yeni kimlikler oluşturulmaya veya var olan kimlikler eritmeye çalışılmıştır. Öyleki Üsküb’de fıkralara konu olmuştur. İnsanlar bir dönem çantalarında fes, keçe, şapka, bere ve kalpağı birlikte taşıyıp değişen iktidar ve eğilimlere göre uygun olanı giymişler ve adeta kendi yaşam savaşlarını vermişlerdir. Taş Köprü’nün girişlerini “Osmanlılar Zamanında” ve “Osmanlılar Sonrasında” alt başlıkları altında inceleyebiliriz.

Osmanlılar Zamanında

Simgesel eserler: Köprünün yapıldığı ilk yıllarda köprü girişlerinde simgesel eser düşünemeyiz. 1500’lü yıllara gelindiğinde Osmanlılar nehrin güney yakasında köprünün hemen yanına bir Câmi yapmışlardır. Câmi, siyasal ve ideolojik bir simge değil, Müslümân halkın yaşam biçiminin dışa yansıyan bir tezahürüdür.

Eski resimlerden öğrendiğimize göre câminin hemen yanında Hümâşah Sultan’ın Selçuklu mîmârisi tarzında yapılmış sivri uçlu, kümbet tarzı türbesi bulunmaktaydı. Bu eser de siyasal, politik ve ideolojik bir simge değildir. Olsa olsa bir medeniyetin veya bir topluluğun yaşam biçiminin dışa yansıyan bir mîmarî ögesidir.

Osmanlılar 1912 yılında, Balkan Savaşları öncesinde şehirden çekilince bu medeniyetin mîmarî eserleri sanki “ideolojik bir simge” imiş gibi değerlendirilerek önce Sırp lar daha sonra, Almanlar, Bulgarlar ve diğer değişik etnik kökenden milliyetçiler tarafından tahrip edilmiştir.

Köprüye çıkış merdivenleri: Osmanlılar zamanında köprünün kuzey yakasında nehrin hem kaynak hem de akar bölümünde iki adet köprüye çıkış merdivenleri bulunmaktaymış. Bu bölümde karaya yakın olan dört kemerin su ile bağlantısı kesilmiş olduğundan fil ayağından sonra gelen üçüncü kemerin altından yol geçiyormuş. İnsanlar köprü başına kadar gidip zaman kaybetmemek için ikinci ayağın hizasında demirden bir merdiven yapmışlar. Bu merdivenin demir korkuluklarla birlikte yapıldığı tahmin edilmektedir.

Değirmen: Osmanlı zamanında, muhtemelen 1900’lü yıllarda, köprünün kuzey yakasında ve nehrin akar bölümünde bir un değirmeni ve ona bağlı su çarkı (su dolabı) varmış. Bu tür un değirmenlerini ve su dolaplarını Demir Köprü’den önce onun yerinde var olan tahta köprünün yakınında da görmekteyiz.

Su terâzisi: Eski fotoğrafları inceleyen önceleri bunun bir anıt veya âbide olduğunu zannediyorduk. Fakat fotoğrafı büyüterek yaptığımız inceleme sonunda bunun bir su terâzisi olduğuna kanaat getirdik. Köprüünün altında ve nehre çok yakın konumda bulunan bu su terâzisine daha sonra küçük bir bina veya kulübe eklenmiş ve görüntü belirsiz bir hale gelmiştir. Bu tür su terâzilerinin amacı şehir suyunun mahallelerdeki çeşmelere dengeli bir şekilde dağılmasını ve suyun belli yükseklikteki bir seviyeye kadar çıkmasını sağlamaktır.

Yugoslavya Zamanında

Krallık Yugoslavyası zamanında köprüünün güney kesiminde demir korulukların hemen önünde yüksek taş kâideye sahip at üzerine binmiş Büyük İskender'in³ Kral I. Peter Karađorđević ve oğlu Kral I. Aleksandar Karađorđević'in heykelleri yerleştirilmiştir. Bu heykellerin ne zaman konulduğu tam olarak bilinmemektedir, fakat 1930'lu yıllarda orada olduğuna ilişkin fotoğraflar bulunmaktadır. Söz konusu heykellerin Krallık Yugoslavyası döneminin sonuna kadar orada kalmış olması ihtimâl dâhilindedir. Makedonya'nın tarihî süreç içinde geçirdiği politik depremlerle birlikte bu atlı heykeller de ortadan kaldırılmıştır.

Heykel yapma ve bu heykellerle toplumsal kimlik oluşturmaya çalışma siyâsilerin eski bir alışkanlığıdır. Bu

konuda tarihten ne yazık ki hiç ders alınmamakta, bu heykeller bir taraftan yıkılmakta, diğer taraftan sürekli yenileri yapılmaktadır.

Eski fotoğraflara baktığımızda, yine 1930'lu yıllarda Narodna Bankası'nın önüne 5 x 10 m ebadında mermerden yapılmış baş ve uç taraflarında fiskiye bulunan karşılıklı iki havuz yapılmış olduğunu görürüz. Havuz ve fiskiye kültürü Makedonya'ya yerleşmiştir ve bu kültürün asıl kaynağı Osmanlılardır. Câmilerdeki şadırvanlar ve sokaklardaki çeşme uygulamaları etkilerini günümüze kadar taşımıştır. Üsküb'ün park ve sokaklarında çok sayıda küçük içme suyu çeşmelerinin olduğunu görürsünüz.

Aslan heykelleri: Şehirde yaşayan yaşlı bir kişiden bir dönem köprü girişinde aslan heykellerinin bulunduğunu öğrendim. Bulgaristan'daki bir köprüde böyle heykellerin olduğunu biliyorum. Fakat Üsküb için bu konuda somut bir kanıt bulamadım. Eğer gerçekten yerleştirilmişse söz konusu aslan heykelleri Bulgar işgali sırasında Bulgarlar tarafından konulmuş olabilir. Aslan simgesi ve heykellerine genellikle Bulgarlar sahip çıkmakla birlikte Makedonlar da bu simgeyi kendi etnik kökenleriyle ilgili görmekte ve bir şekilde bağ kurmaya çalışmaktadırlar. Kaynakların belirttiğine göre aslan, MÖ IX. ila IV. yüzyıllarda var olan Makedonya Krallığı'nın simgesi imiş. Eski Taş Köprü resimleri taramasında bu tür

aslan heykeli uygulamasına rastlanılmamıştır. Sadece kaynaklarda Makedonların benimsediği aslan heykeli ile ilgili bir kaç resim bulunabilmektedir.

Makedonya aslan simgesi.

Fakat şunu belirtmekte yarar var. Makedonya, farklı kültürlerin özelliklerini yansıtan mozaik bir ülke. Nureddini'nin bildirdiğine göre, Büyük İskender'in gerçekleştirdiği fetihler sırasında karşılaştığı Hint, Sâsâni (Pers), Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarından pek çok öge Makedonya'ya gelmiştir.

Bunun en güzel örneği *Stobi* şehri kazılarında görülmüştür. Stobi şehrinin anfisi eski Roma stilinde yapılırken her kapının önünde Mezopotamya simgelerini taşıyan taştan yapılmış ikişer aslan bulunmuştur.⁴ Bu nedenle midir bilmiyoruz Gotse (Goce) Delcev Köprüsü'nün güney ve kuzey kesimindeki girişlerine toplam dört adet aslan heykeli yerleştirilmiştir.

Notlar ve Kaynaklar

1. Yahûdi Anı Merkezi'nin; fotoğraf sergi salonundan, diğer türde sergi salonlarından ve iki yüz koltuklu bir amfi tiyatrodan oluştuğu bildirilmiştir. Sergi salonlarında Yahûdi vatandaşların ürettikleri sanat ürünlerinin ve el işi çalışmalarının sergileneceği, merkez binasına ait birimlerin üç boyutlu olarak gösterileceği ifade edilmiştir. Bunun dışında Anı Merkezi'nde geleneksel bir Yahûdi Evi odası yapılacağı; buraya antika bir divan, yatak, yastık, yorgan ve o zamanki aydınlatmayı temsil eden kandiller yerleştirileceği belirtilmiştir.
2. Karpoş Ayaklanması 1689 yılında gerçekleşmiştir. Osmanlı vaka'nüvîsi Mehmet Râşit Efendi'nin bildirdiğine göre, eski bir mâdenci köylüsü olan Karpoş 1689 yılının bahar aylarında Batı Rodop dağlarında yaşayan (Bulgaristan'daki Dospat kasabası civarında) ve yol kesen soyguncu haydutların lideri idi. O zamanlar Harâmibaşı Karpoş (arambasha) olarak anılıyordu. Kendisinin etkisiz hale getirilmesine yönelik iki teşebbüs olmuş, fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Sultan'ın 26 Eylül'de dağlardaki haydutlara yönelik olarak genel af ilân etmesiyle Karpoş ve ekibi dağlardan şehre inmiştir. Şehre inince bir tür güvenlik teşkilatı olan martolozların başına getirilmiş, kendisine maaş bağlanmış, Martolozbaşı unvanı verilerek bundan sonra Martolozbaşı Karpoş olarak anılmaya başlanmıştır. Bu görevde Kyustendil (Köstendil), Skrishnik (Srişnik) ve Radomir (Uradmur) şehirlerinin Martolozbaşlığını yapmıştır. Daha sonraları kendisine Başbuğ Karpoş unvanı verilmiş ve Stip, Radovis, Veles, Dojran, Sir, Nevrokop, Blagoevgrad, Petrich ve Melnik gibi şehirlerin inzibât işlerinden sorumlu tutulmuştur. O yıllarda martolozlar kanyon ve geçitlerin

girişlerindeki karakollarda (derbent - der-vent) görev yaparak o bölgenin güvenliğini sağlıyorlardı. Çünkü haydutlar söz konusu geçitlerde gizleniyorlar ve şehirler arasındaki ulaşımı soygun yaparak tehlikeye sokuyorlardı. Vak'a-nüvîs Silahdâr'ın bildirdiğine göre, "Üsküb martolozu *Kafir Karpoş*, pâdişahın merhâmetine mazhar olup neredeyse unutulmak üzere olmasına karşılık Müslümân olmayan köylülerden (reaya tabakasından) üç bin kişilik bir haydut grubunun (bandits) başına geçerek Osmanlıya isyân etmiştir. Bölgede Bayram Paşa'nın 1633 yılında yaptırmış olduğu güçlü kalesi ile tanınan Eğridere Palankası (Kriva Palanka) şehrini ele geçirince haydutların cesareti daha da artmıştı. Karpoş, Eğridere Palankası'nın savunma gücünü artırmak için etrafını derin ve geniş hendeklerle çevirmiştir. Bundan sonra Kratova, Kumanova, Üsküb şehirlerini zaptetmişler, hâkim oldukları bölgeyi Kös-tendil kasabasına kadar genişleterek bu bölgeyi altı hafta ellerinde tutmuşlardır. Osmanlı kaynakları, Karpoş'un Üsküb'e girdiğinde 'halkı kâmilten öldürdüğünden' söz eder. Avusturya İmparatoru I. Leopold onların bu girişimini desteklemiş ve Karpoş'a "Kumanova Kralı" (Kumanova Knezi) unvanını vermiştir. I. Leopold (Osmanlıların isimlendirmesiyle 'Nemçe Kralı') Karpoş'u bir Knez olarak tanıdığını göstermek için kendisine taç yerine, başa giyilen kürkten yapılmış uzun tepelikli bir 'kalpak' (busby) göndermiştir. Daha sonraları İmparator I. Leopold Makedonya halkını kendi koruması altına aldığını bildiren bir de mektup yazmıştır. Osmanlılar Karpoş İsyanı'nı bastırmak ve Avusturya ordusunu geri püskürtmek için Kırım Hânı Gâzî Selim Giray Hân'dan destek alarak bir yıl sonra karşı hücumla geçmişlerdir. Osmanlı Savaş Meclisi 14 Kasım 1689'da Sofya'da toplanarak Karpoş Ayaklanması'na Kös-tendil aracılığıyla müdahale etmeyi ka-

rarlaştırmıştır. Fakat öncelikle Kriva Palanka Kale'si kurtarılmak istenmiştir.

3. Kendilerine saldırılacağını anlayan isyancılar Kriva Palanka Kale'sini yakıp yıktıktan sonra kendi yaptıkları daha yeni olan Kumanova Kalesi'ne (veya Kumanova Palangası'na) çekilmişlerdir. Böylece Osmanlılar Kumanova Kalesi üzerine yürümüşler ve kısa süren bir çarpışmadan sonra isyancıları dağıtarak Karpoş'u 200 civarındaki adamıyla birlikte ele geçirmişlerdir. Osmanlı orduları daha sonra Mora Seraskeri Koca Halil Paşa ile Hâcı Selim Giray Han'ın liderliğinde Kaçanik Boğazı'nda ve Kosova Ovası'nda 12 bin kişilik Avusturya ordusuyla savaşmışlar ve kazandıkları zafer sonunda Prizren ve Priştine dahil olmak üzere o bölgeyi yeniden Osmanlı topraklarına katmışlardır.

Hussar (atlı suvarî) ve başındaki 'busby'.
(Kürkten yapılmış sorguçlu kalpak.)

Yahyâ Kemâl, Kaçanik Boğazı ve Kosova Ovası'nda yapılan bu savaşı Kosova'da yapılan *üçüncü şânlı barp* olarak isimlendirir. Bu savaş ve kazanılan zafer nedeniyle o kadar içlenir ki Gâzî Selim Giray Hân için bir *Zafernâme* yazmayı düşünür. Yarım kalmış bu *Zafernâme*'nin üç kıtası şu şekildedir:

*En kıymetli Kırım Hânı, Gâzî Selim Giray
Bir cenk eriydi, at, pala, tuğ, kargı, ok ve yay
Bir baksalar başındaki zencirli tolgaya,
Benzerdi neş'eden her akam bir kasırgaya.*

*Lâkin "Üçüncü Kosova"da keiffârî bastığı,
Kalkan, kılıç ve tolğayı tâ Arş'a astığı,
Bir nakel-edilse öğrenilir dâsitân nedir?
Bir bozgun ortasında yığıtlık ne, şân nedir?*

*Osmanlı sevgisiyle yetişmiş bu harb eri
Doldurdu Yıldırım Bâyezîd'den kalan yeri*

(Bîtmemiş Şiirler-14)

(Bk., S. Uğurcan, Y. Kemalın Edebi Eserlerinde Rumeli, s. 386) Karğ: mızrak; Tuğ: Öküz veya at kuyruklarının bağlandığı yaldızlı bir topa geçirilmiş mızrak. Tolga: tepesi külah gibi sivri çelik miğfer, dâsitân: destan. Arş: Arş-ı alâ. Manevî anlamda ilahî hükümlerlik tabî. Yedi kat göklerin ve Kürsü'nün üstünde olup madde aleminin sonu, maddesizlik aleminin başlangıcıdır.

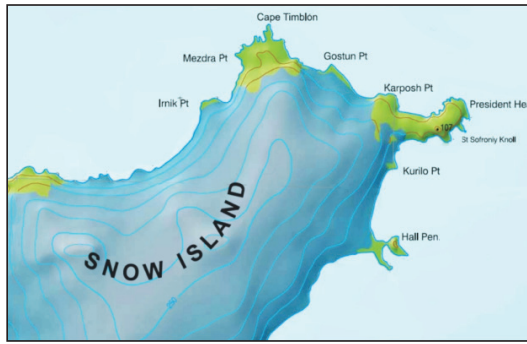
Karpoş'un asıl adının Peter veya Petre olduğu bildirilmektedir. *Karpoş* isimlendirmesi bir lakaptır. Bu kelime değişik anlamlara gelebilmektedir. Bir görüşe göre Karpe kelimesi taş veya kaya anlamına gelir. Dağlık ve kayalık yerlerde yaşayan insanlara *Karpi* adı verilmiştir. *Karpoş* lakabı o yıllarda 'dağ köylüsü' veya 'dağlı' anlamında kullanılmış olabilir. Bazı kişiler bu lakabın 'kaya gibi sert ve güçlü' anlamında olduğunu ileri sürerler. *Origins: A Short Etymological Dictionary of Modern English* isimli sözlüğe göre (s. 3991) 'Kar', bir meyveyi kesmek veya soymaktır. *Karpos* ise kesilen, soyulan, hasat edilen meyve demektir. Osmanlı kaynakları, Karpoş'tan *Karpoş*, *Karapuz* veya *Karpuz* olarak söz eder. Makedonlar son zamanlarda Karpoş'tan 'Dük Karpoş' olarak söz etmeye başlamışlardır. (Dük: Batı ülkelerinde hükümdardan veya prensten sonra gelen en yüksek soyluluk unvanıdır.)

Osmanlıların bir yıl gibi kısa bir sürede Üsküb ve Kaçanik'i geri almasından sonra isyancı Bulgar ve Sırp'lar büyük bir

göç olgusu yaşamışlardır. Sayılarının 30-40 bin civarında olduğu tahmin edilen büyük bir kitle Sava ve Tuna Nehri'nin kuzeyine doğru göç etmişlerdir. Sırp'lar bu olayı 'Büyük Sırp Göçü' olarak isimlendirirler. Fakat unutmamalıyız ki Üsküb'ün Piccolomini tarafından yakılıp yıkılmasından önce Müslümânlar da büyük kabileler halinde Sofya ve Filibe taraflarına doğru göç etmişlerdir.

Patrik Arsenye [Patriarch Arsenije] öncülüğünde gerçekleştirilen Büyük Sırp Göçü.

Antartika'da Karpoş Burnu.

Antartika'da toponomik isimleri yayımlayan *Scientific Committee on Antarctic Research* isimli örgüt, Antartika'daki Snow Adası'nın President Head yarım adasının 2.3 km batısındaki çıkıntıyı *Karpoş Burnu* olarak isimlendirmiştir. Karpoş Burnu 62°43'23" S 61°15'00" W enlem ve boylam derecelerindedir. İngiltere haritalarına 1968'de ve Bulgaristan hari-

olarına ise 2009 yılında işlenmiştir. Burna bu ismin verilme nedeni 1689 yılında Karpoş'un liderliğinde Bulgar Ayaklanması'nın gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bk., Karposh Point. SCAR Composite Gazetteer of Antarctica.

Karpoş ismiyle ilgili olarak değinmemiz gereken bir diğer olgu, Üsküb'de İkinden Caddesi üzerinde bulunan *Karpoş Kültür Merkezi*'dir.

Karpoş Çocuk Kültür Merkezi.

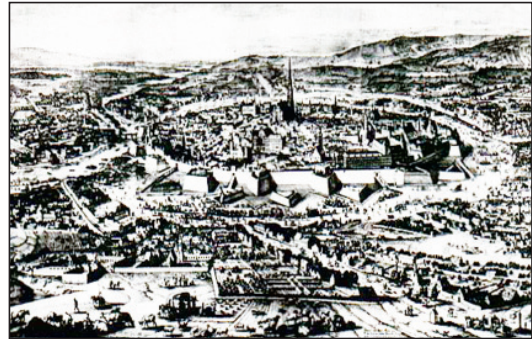
Günümüzde çocukların folklor, sanat ve drama eğitimi gördüğü bu merkez bir zamanlar var olan Islâhâne Mektebi'ni hatırlatmaktadır. *Karpoş Kültür Merkezi* binası 1907 yılında Osmanlılar zamanında yapılmıştır. 1908 yılında *Genç Türklerin* bu binada toplandıkları belirtilmektedir. Yapının Geyik ailesine ait olduğu bildirilmiştir. Binanın son mirasçısı Ali Geyik Türkiye'ye göçettikten sonra 90 yaşında iken, 1996 yılında Makedonya'ya gelerek eski evini ziyaret etmiştir. Bina 1947/48 yıllarında Karpoş Kültür Merkezi haline getirilmiştir. 1962 sel baskınında evin bodrum katını su basmış ve buradaki arşiv belgeleri bütünüyle tahrip olmuştur. Bina 1970 yılında gözden geçirilmiştir ve halen Çocuk Kültür Merkezi olarak hizmet vermektedir. Hâfız Mehmet Paşa'nın Erzurum'lu Geyik Oğullarından olduğunu biliyoruz. Fakat Ali Geyik'in kim olduğunu ve halen Türkiye'de nerede yaşadığını tespit edemedik.

Bk., Risto Stefov, "Ottoman Rule in Macedonia," <[http://www.oshchima.com/Published %20 Articles/part 19. htm](http://www.oshchima.com/Published%20Articles/part19.htm)> (15. 01.2013). Kaçanik Savaşı hakkında bk., Defterdâr Sarı Mehmet Paşa, *Zübde-i Vekâyiât*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

Karpuz isimlendirmesi hakkında bk., İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*: cilt. 1. kısım. II. Selim'in tahta çıkışından 1699 Karlofça Antlaşması'na kadar (1973) 2. kısım. XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl sonuna kadar (1954).

Gâzî Giray Han'ın Üsküb'ü alması hakkında bk., Uğur Demir, Târîh-i Mehmed Giray, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

4. Büyük İskender bölgede MÖ 336-323 yılları arasında hüküm sürmüştür. Onuç yıl gibi kısa bir süre içinde Balkanlardan hareket ederek bugünkü İrân, Afganistan ve Hindistan sınırlarına kadar uzanan büyük bir akın hareketi içinde bulunmuştur. 2500 yıl öncesinin geniş ve boş toprak parçaları üzerinde, çoğunlukla belli bir hat boyunca hızlı bir ilerleme göstermiş ve aynı ölçüde de hızlı bir çöküş içine girmiştir. Bu büyüme ve gelişme bir 'saman alevi' niteliğinde olmuştur.
5. Mensur Nuredini, *Makedonya'daki Belli Başlı Ziyâret Yerleri*, Baskı, Çabej, Gostivar, 2003, s. 11.

1683 Viyana Muhâsarası'nda Viyana şehri.

Eski Demir Köprü'nün yerinde MANU Köprüsü.

Gâzî İsa Beg Camii ve Kanunî Sultan Süleyman Saat Kulesi.

ÜST YÜZEY

Bu bölümde Taş Köprü'nün üst yüzeyinde yer alan öğeler; baba taşları, muhâfız korunakları, taş ve demir korkuluklar, yaya kaldırımları, korniş taşları ve korniş silmesi, köprü tablyesi, telgraf, telefon ve aydınlatma direkleri hakkında bilgiler verilmiş, yorum ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Baba Taşları

Son dönem Osmanlı köprülerinin en önemli özelliği köprü girişlerinde, seyir balkonlarında ve tarih köşklerinde baba taşlarının kullanılmasıdır. Bunlara “korkuluk babaları” adı da verilir. Baba taşları geleneği Mîmâr Sinan köprülerinin tipik bir özelliğidir. Baba taşları, genelde dikdörtgen, altıgen veya sekizgen görünümlü, bazen dekoratif işlemlere sahip, sütun pâyeler halindedir. Bunları, taştan yapılmış büyük tırabzan başlıkları olarak da görebiliriz.

Baba taşlarının işlevi, uzak mesâfelerden orada bir köprünün olduğunu belli etmesidir. Baba taşları ideolojik veya dînî bir simge değil, yolcuları geçişe hazırlayıcı bir “işaretleyicidir.”

Günümüzde, Üsküb'teki Taş Köprü'de bu baba taşlarını “en azından tasavvur ettiğimiz biçimiyle” görememekteyiz. Fakat halen, köprünün sadece kuzey yakasındaki girişinde “baba taşını andıran” yükselti bir düzenleme vardır. Fakat bunu baba

taşı olarak isimlendirmek doğru olmaz. Burmalı Câmî yıkılmadan önce çekilmiş demir korkuluklu eski köprü resimlerinde köprünün hem kuzey hem de güney kesiminde, bu tür baba taşları net bir şekilde görülebilmektedir.

Güney, akar kesiminde baba taşı.

Söz konusu baba taşlarının 1909'dan 1937 yılına kadar korunduğunu düşünmekteyiz. Taş Köprü'deki baba taşları yekpâre taş bloktan yapılmış olmalıdır. Çünkü başlık altındaki ince silme süslemesinin yapılabilmesi için beton kalıp hazırlanması gerekir ki o yıllar için böyle bir kalıbın hazırlanması oldukça zor olmalıdır.

1909 yılında yerleştirilen bu baba taşları, rıhtım ayaklarının doldurulmasıyla bir ölçüde kısaltılmış olan köprü girişlerine konmuştur. Köprünün gerçek uzunluğunun başlangıcından itibaren yerleştirilmemiştir. Fakat en azından

eski fotoğraflarda yakın bir tarihe kadar Taş Köprü’de baba taşlarının kullanılmış olduğunu net bir şekilde görebilmekteyiz.

Köprünün demir korkuluk uçları doğrudan baba taşlarının içine gömülmüştür. Baba taşının boyu normal insan boyundan biraz daha yüksektir. Bizim tahminimize göre bu taşların boyu 1.80 m civarındaydı. Bunu bu taşların hemen yakınında resim çektiren asker ve insan resimlerinden çıkarmaktayız.

Bununla birlikte, 1909 yılından önce, köprünün taş korkulukları kullanımda iken baba taşı işareti rastlamamaktayız. Kuşkusuz bu durum, daha önceki yüzyıllarda olmadığı anlamına gelmemektedir. Çünkü 1909 yılından önceki taş korkulukların başladığı yer köprünün gerçek başlangıç noktası değildir.

Baba taşlarının girişte olması nedeniyle kolay tahrip olma durumu söz konusudur. 1937 yılındaki kaldırma işleminden önce bazı baba taşları tahrip olmuşken bazıları hala varlığını sürdürüyordu, fakat simetri bozulmuştu. Bu nedenle toptan kaldırılması için doğal gerekçeler ortaya çıkmıştı. Baba taşları kaldırıldıktan sonra köprünün güney kesimindeki düzenleme ile kuzey kesimindeki düzenleme yine aynı olmamıştır. Güney kesiminde kavisli bir eğimle köprünün her iki tarafına süslü aydınlatma direkleri dikilirken, kuzey kesiminde basit bir ‘üçgen beton donatısıyla’ demir korkuluklar bu betona bağlanmıştır. Taş Köprü için hem 1910’lu yıllarda çekilmiş resimleri dikkate alarak hem de yaşadığı

olan diğer köprülerle karşılaştırarak bu tür taşların ilk yapıldığı yüzyılda da var olabileceğini düşünmekteyiz.

1909 yılından önce baba taşsız köprü girişi.

1909’da çekilen resimlerdeki görüntülerden anlaşıldığı kadarıyla baba taşlarının formu ülkemizdeki baba taşlarının formu gibi değil, baş kısmında tepeliği bulunan sütun pâyeler şeklinde imiş. Tepelikli sütun pâyeleri Üsküb’de bir çok yerde görmek mümkündür. Gazi Mustafa Paşa Câmii’nin bahçe duvarındaki sütun pâyelerde, tarihî evlerin ve tarihî kamu binalarının bahçe duvarlarının sütun pâyeleri, Kalkandelen’deki Arabâti Baba tekkesindeki çeşme pâyesi küçük farklılıklarla hep birbirine benzer.

Taş Köprü’nün Seyir Balkonu ve Mihrâbiye korkuluklarında baba taşlarının bulunup bulunmadığı konusunu ilgili başlıklarda ele alacağız. O nedenle, burada bu konu üzerinde durulmamıştır.

Muhâfız Korunakları

Üsküb İslâm Birliği’nin hazırlattığı kitaba göre, 1972-73 yıllarında yapı-

lan arkeolojik araştırmalarda Taş Kp-
r'nn girişinde birbirine karşı duran iki
ıkıntılı alan olduğu görülmüştür. Fa-
kat bu girişin kuzey veya güney girişten
hangisi olduğu bilinmemektedir. Bizim
tahminimiz bu çıkıntılı alanların kuzey
yakasında olması gerektiği yönündedir.

Makedonya'da, tarihî nitelikteki bir
Çok kp-rnn giriş bölümlerinde b-
yke bir ev, bina veya oda şeklinde
muhfiz kuleleri bulunmaktaydı. Kratova
ve Kp-rl şehirlerinin kp-rlerinde
söz konusu muhfiz kulelerini görmek
mümkündür. Demir Kp-r'den nceki
Tahta Kp-r'nn girişinde de bu tür bir
muhfiz kulesi varmış.

Bu 'oda'lar veya 'binalar', pek kule-
ye benzemese de halk bunlara *muhfiz*
kulesi adını vermiştir. Daha doğru ifa-
delendirme 'muhfiz kulübesi' ola-
bilir. Araştırmacılar, bu yerlerin kp-
ry koruyan muhfizların korunmak
ve barınmak için kullandıkları yer-
ler olabileceğini söylemişlerdir.¹ Eğer
kp-rde Muhfiz Kulesi'nden, muh-
fiz korunağından veya kontrol kul-
besinden söz edilecekse bu kulübe-
leri Makedonların iddiâ ettikleri gibi,
kp-rnn ortasında değil, kp-r giriş-
lerinde aramamız gerekecektir.

Bir zamanlar kp-r girişinde eğer
muhfiz korunağı veya muhfiz kulesi
yapılmış ise bu korunaklar kısa süreyle
kullanılmış olmalıdır. Öte yandan
tarihî bir fotoğrafta kp-rnn güney
kesiminde de sütün pye şeklinde bu
tür bir korunağa işaret eden kısıml bir
karaltı vardır. Bu görüntünün Burmalı

Câmi'nin köşe stnuna mı ait, yok-
sa başka bir düzenleme mi olduğunu
bilmiyoruz. Muhfiz kulübelerinin ye-
rini güney kesimde tahmin ettiğimiz
için bu karaltının Burmalı Câmi'nin
sütün karaltısı olma ihtimali daha yk-
sektir.

Osmanlıların Üsküb'den çekilme-
sinden sonra kp-rnn kuzey yaka-
sında ve küp-rnn girişinde  katlı
bir bina yapıldığını görüyoruz. Kay-
naklarda bu binanın 'diş tedâvi mer-
kezi' olduğundan söz edilmektedir.
Fakat diş tedâvi merkezi olmadan
nce bu binanın bir süre askerî kont-
rol merkezi olarak kullanılmış ol-
ma ihtimâli yüksektir. Birinci ve
kinci Dünya Savaşları'nda kp-r
giriş ve ıkışları kritik öneme sahip
olduğundan bu tür binalar sadece
askerî kontrol amacıyla kullanılmıştır.

Korniş Silmesi

Kp-rnn her iki tarafında, ykseltilmış
beşik kemerlerin üzerinde ve korkuluk
taşlarıyla kp-r tabliyesinin birleştiği
yerde dar bir şerit halinde kp-ry boy-
dan boya geçecek şekilde döşenmiş
olan 22 cm kalınlığındaki taşlara *korniş*
silmesi adı verilir. Bu taşların en ve boyu
hakkında bilgi edinemedik. Fakat boyu-
nun 80-100 cm ve eninin de en az 50 cm
olabileceğini tahmin etmekteyiz. Bunlar
kp-rnn taş korkuluklarının temeline
döşenen taşlar olarak da tanımlanabilir.

Taş Kp-r'nn orijinal halinde kor-
niş taşından yararlanılarak dışa çıkıntı
şeklinde, yatay *silme* süslemesinin

kullanılıp kullanılmadığından tam emin olamadık. Eski fotoğrafları büyüt-tüğümüzde buna işaret eden bir görüntü ortaya çıkmaktadır, fakat bu görüntü, dışarıya taşan korkulukların pah kesmesin-den de kaynaklanıyor olabilir. Bu konuda daha fazla araştırma yapmaya ihtiyaç vardır. Köprü'nün rıhtım ayaklarına yakın yerlerde korniş taşı uygulamasına yer verilmemiş gibi gözükürken köprü'nün orta bölümlerinde bu tür çıkıntı izle-nimleri elde edilmektedir. Svilengrad'daki köprüde, Drina Köprüsü'nde korniş silmesinin bulunması Taş Köprü'de de bulunma ihtimalini güçlendirmektedir. Çağdaş diğer köprülerin çoğunda korniş silmelerinin bulunduğunu görüyoruz.

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nün mevcut görünümünde *korkuluk bingi taşı* (korniş taşı) kullanılmış, fakat bu taştan yararlanarak 'silme çıkıntısı' bırakılmamıştır. Korkuluk taşları, dışa taşmalı korniş taşlarının üzerine sıfır noktasında yerleştirilmiştir.

Bazı Osmanlı köprülerinde korniş taşından yararlanılarak 20 cm kalınlığında çıkıntılı yatay "silme şerit" bırakılırken, Taş Köprü'nün mevcut restorasyonunda böyle bir tasarım güzelliğine rastlamamaktayız. Kitabın başka yerlerinde de belirttiğimiz gibi bu olgunun asıl nedeni, Makedon Mîmâr ve mühendislerinin restoras-yon çalışmalarında birikmiş Osmanlı köprüleri bilgilerine dayalı olarak değil, elde var olan sınırlı görsel kanıtlara ve 'Roma Köprüsü' faraziyesine dayalı olarak çalışmış olmalarıdır. Taş Köprü'nün ayrıntı sayılabilecek özelliklerinden her biri-nin ihmâli, görmezlikten gelinmesi,

önemsenmemesi; sonuçta onun yalın, basit ve sanat özelliği olmayan bir yapı haline gelmesine neden olmuştur.

Korkulukları, Yaya Kaldırımları

Taş Köprü'nün korkuluklarını, yaya kaldırımlarını bilgi ve materyal derleyebildiğimiz üç zaman dilimi içinde inceleyeceğiz.

1909'dan önceki dönem: 1909 yılından önce Taş Köprü'de sadece taş korkuluklar bulunmaktaydı. Ancak, bir kısmı yaşanan sel felaketleri, bir kısmı bakımsızlık ve ihmâlkârlık nedeniyle köprü'nün korkulukları yer yer grup olarak ve bazı yerlerde de tek taş olarak nehre düşmüştü. Köprü'nün kuzey yakasında, fil ayağından rıhtım ayağına kadar olan taş korkulukların tamamı düşmüş ve buraya insanların nehre düşmelerini ve zarar görmelerini engellemek için çapraz çakılmış tah-ta korkuluklar yapılmıştı. Köprü'nün orta yerinde de, tek tük bazı taşlar nehre düşmüş bulunuyordu. Bunun yanında bakımsızlık nedeniyle yerinde duran taşlarda da eskime nedeniyle *form* bozuklukları meydana gelmişti.

Kısa korkuluklar.

1909'dan önce, köprünün güney yakasında ve her iki tarafta, beşinci kemerin yaklaşık tepe noktasından başlayıp rıhtım ayağının sonuna kadar devam eden bölümde, taş korkulukların boyu diğer bölümdeki korkulukların boyundan daha kısa idi.

Yarım boy parapetler.

Kısa korkuluklu bu düzelemenin orijinal olmadığını düşünüyoruz. Sellarla yıkılan ve tahrip olan orijinal korkulukların yerine imkânsızlıklar ve onarımın bir an önce yapılma gereği gibi nedenlerle söz konusu kısa boylu korkuluklar yapılmış olabilir.

1909'dan önceki dönemin korkuluklarında dikkati çeken bir diğer özellik, köprü korkuluklarının rıhtım korkuluklarıyla devam etmesi ve onunla bağlantılı olmasıdır. Yalnız, rıhtım korkuluklarında yekpâre taşlar yerine, kısmen daha küçük olan taşlar kullanılmıştır.

Osmanlı taş köprülerinin tümünde gördüğümüz bir özellik, Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nde de kedisini göstermektedir. O yıllarda köprü korkuluklarının hemen dibinde tahmini 30 cm genişliğinde dar bir kaldırım veya bordür düzenlemesi vardı.

Bu bordür düzenlemesi aslında yaya- ların yürümesi için düşünülmemiştir. Fakat motorlu araç trafiğinin gelişmeye başlamasıyla önceleri insanlar bunları tek kişilik yaya kaldırımını gibi düşünmüştür. Bu kaldırımları Babaeski ve Lüleburgaz'daki Mîmâr Sinan köprülerinde de görmekteyiz.

Güney yakasında çapraz tahta korkuluklar.

Bu kaldırımların amacı, atlar ve büyükbaş hayvanlarla çekilen geleneksel arabaların demir tekerleklerinin köprü korkuluklarına zarar vermesini önlemektir. Dar kaldırım taşlarının ona çarpan araba tekerleklerinden zarar görüp köşelerinin bozulmasını önlemek için yola bakan kısımlarına demir pervazlar veya köşebend demirleri takılmıştır. Günümüzdeki Taş Köprü'de bunların hiç birisinin izi kalmamıştır. Köprüye demir korkulukların takılmasıyla birlikte bunlar da sökülüp atılmıştır.

1909-1992 dönemi: 1900'lü yılların başında, karların erimeye başladığı bahar aylarında vuku bulan sel âfetleri ve köprüde insan-araç trafiğinin (fayton, at arabası) artması nedeniyle taş korkuluklar kaldırılarak yerine, köprü genişletilmek suretiyle, demir korku-

luklar ve ilk defa yayalar için taş kaldırım düzenlemesi yaptırılmıştır.

Taş korkulukların altında yola bakan kısmı köşebend demirli dar bordür düzenlemesi.

Bugün kayıp olan eski köprü kitâbesine göre, Sultan V. Mehmet² Reşat (d. 1844, ö. 1918; saltanatı 1909 - 1918), şehir halkının talebi üzerine daha önce sel taşkınları, ihmâlkârlık, antropojen etkiler ve bakımsızlık gibi faktörler nedeniyle taş korkuluklar yerine 1909 yılında demir korkulukların yapılmasını emretmiştir.

Sultan V. Mehmet Reşat.

Demir korkulukların çizimleri Avusturyalılar tarafından yapılmış ve korkulukların demir malzemeleri Viyana'dan getirilmiştir.³ Tempan duvarların her bir tarafına 60 adet demir konsol çakılarak köprü her iki taraftan bir mik-

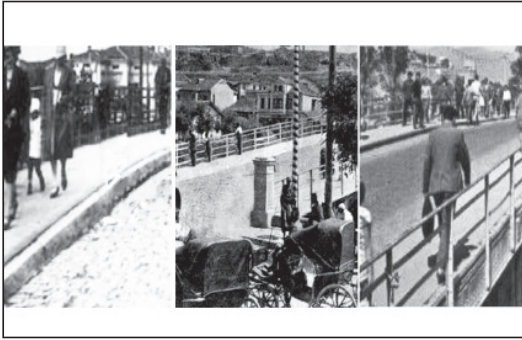
tar genişletilmiş ve genişletilen bu bölüme yaya kaldırımı yapılmıştır. Kaynaklarda köprü yolu genişliğinin 6.33 metreden 9.80 metreye çıktığı belirtilmektedir.³ Ancak bu genişlik ölçüsü son zamanlarda alınmış olmalıdır. Buna göre her bir kaldırımın genişliği 1.735 metre olmaktadır ki eski fotoğraflardan anladığımız kadarıyla köprünün ilk kaldırımları 1.4 m veya 1.5 m olmalıdır. Köprünün genişlemesiyle birlikte vatandaşların yaya kaldırımında rahat bir şekilde yürümeleri sağlanmıştır.

Taş Köprü'nün yaya kaldırımınının 81 yıllık süre içinde en az üç kez yenilendiğini, tabliyesinin değiştirildiğini ve aynı zamanda genişletildiğini düşünmekteyiz.

Birinci gözden geçirme Subay Evi'nin yapılması sırasında, ikinci gözden geçirme 1937 yılında ve üçüncü gözden geçirme 1963 depreminden sonra yapılmış olmalıdır. Köprünün 1909 yılında yapılan ilk kaldırımında, çoğu yuvarlak nitelikte, kaba ve düzgün olmayan, fakat yürüme kolaylığı için bir tarafı 'yassı olan' *moloz taşlar* kullanılmıştır. Daha sonraları şehirde bu şekilde bir tarafı nisbeten yassı taşlardan yapılan yükselteli yol bölümlerine *kaldırma* veya *kaldırım* adı verilmiştir. 1909 yılında yerleştirilen bu taşlar *Subaylar Evi*'nin yapımı aşamasında veya yapıldıktan sonra tekrar değiştirilmiş olmalıdır. Köprü kaldırımınının 1925 yılından sonra, 1928-29 yıllarında gözden geçirildiğini

ve döşemede kullanılan moloz taşların kaldırılarak yerine beton döküldüğünü düşünmekteyiz.

Köprü kaldırımlarında ikinci değişiklik 1937 yılında yapılmıştır. Bu yıl içinde köprü üzerinde ve çevresinde bazı değişiklikler yapılırken kaldırımların eninde de bir miktar genişletmeye gidilmiştir. Eski fotoğrafları karşılaştırdığımızda kaldırım genişletmesinin büyük ölçekli değil, 25 - 30 cm civarında kaldığı, köprü korkuluklarının dışa taşması şeklinde değil, mevcut kaldırımların daha fazla yola doğru genişletilmesi şeklinde yapıldığı anlaşılmaktadır. İlk kaldırım düzenlenmesinde ancak iki kişi rahat yürüyebilirken 1937 kaldırım genişletmesiyle kaldırımlarda yan yana üç kişinin rahatlıkla yürüyebilmesi mümkün olmuştur.

Farklı kaldırım genişlikleri. Ortadaki resim ilk dönem kaldırım genişliğini göstermektedir.

1963 depreminden sonra demir korkuluklar ve kaldırımlar sökülerek esaslı bir bakım yapılmış olmalıdır. Bunu 1970 tarihli posta damgasına sahip eski bir fotoğraftan anlıyoruz. Bu revizyon ve restorasyon çalışmasında kaldırımları taşıyan tek kollu demirlerin yerine

çift kollu konsollar yerleştirilmiştir. Köprüyü genişletmek için kullanılan her konsol, bir çift demirin birbirine kaynatılması suretiyle güçlendirilmiştir. Demir konsolların taşlarla bağlantısı için ise *kare çelik panolar* kullanılmış ve her pano için üç veya dört adet taşa gömülen kalın vidalar kullanılmıştır. Bu dönemde, konsolların, yan pano demirlerinin ve demir korkulukların sarı renge boyandığını görüyoruz.

Ancak, 1909 yılında demirden yapılan bu metal korkuluklarla köprü'nün hem orijinaliği bozulmuş, hem de köprü nisbeten çirkin bir görünüme sahip olmuştur. Korkuluk konsollarına binen beton yük nedeniyle, kaldırımlarda yer yer eğilmeler ortaya çıkmış ve zaman içinde, ilk yıllardaki düzgün görünüm ortadan kalkmıştır.

1909 yılında demir korkuluklar yapılmadan önce güney akar kesimindeki üçüncü ayakta bulunan payandanın geçmeli külâhına henüz bir zarar verilmemişti. Demir korkuluklarla birlikte, bu külâhın sivri bölümünün bir miktar kesildiğini görüyoruz. Fakat daha sonraki yıllarda yapılan onarım ve gözden geçirmelerde bu payanda külâhı her defasında biraz daha tırpanlanmış ve neredeyse yarısı yok edilmiştir. 2000'li yıllarda hızlandırılan onarım çalışmalarına rağmen ne yazık ki bu bölüm orijinal haline getirilememiştir. 1963 depreminden sonra, güney kesiminde rıhtım ayakları ile toprak altında kalan kemerlerin açığa çıkarılması için kot seviyesinin düşürülmesi üzerine demir

korkuluklarda da farklı bir görünüm ortaya çıkmıştır.

Taş Köprü'nün 1970 yılı posta damgalı bir fotoğrafından o yılda veya daha önceki yıllarda yaya kaldırımının iptal edilerek, konsolların onarımı amacıyla demir korkulukların köprü üzerine çekildiğini görmekteyiz.

Bu uygulama deprem sonrası yaya kaldırımında gerçekleştirilen bir onarım faaliyeti mi idi, yoksa yaya kaldırımları gerçekten o yıllarda mı iptal edilmişti? Bu konunun ilgililerce araştırılması gerekmektedir. Bir çok kaynakta yaya kaldırımlarının 1992 yılındaki onarımlar sırasında iptâl edildiği bildirildiğine göre⁴, 1969-1970 yılında konsollar gözden geçirilmiş ve kaldırım tabliyeleri yenilenmiş olmalıdır.

Demir korkuluklarda iki parçalı görünüm.

1992 sonrası: 1992 yılında köprüyü orijinal haline getirme sloganı ile başlayan onarım faaliyeti sonunda (eğer 1970 yılında iptâl edilmediyse) yaya kaldırımları iptâl edilerek, köprü'nün korkulukları yeniden taştan yapılmıştır. Günümüzdeki taş korkuluklar eski taş korkulukların boyunda

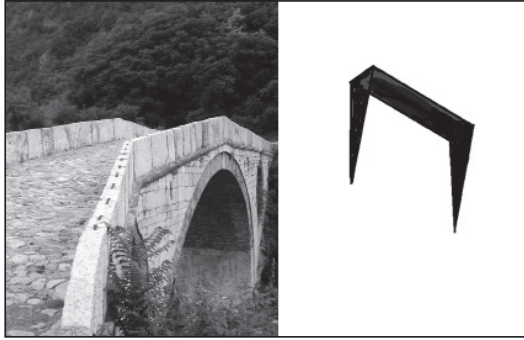
ve formundadır. Yalnız eski taş korkuluk pahlarının şimdiki korkulukların pahlarından daha geniş ve daha yatık olduğunu düşünmekteyiz. Eski demir korkuluklar 1992 yılında sökülerek, geçici olarak köprü'nün üzerine alınmış, 10 yıl süren uzun tamirât çalışmaları sonucunda onarım faaliyeti ne yazık ki bitirilememiştir. Bu on yıllık süre içinde, köprü tabliyelerinde, gelip geçen yolcuların ve işçilerin korunması için eski korkulukların kullanılmasına devam edilmiştir. Bu süre zarfında köprüden geçmek yasak olmasına rağmen Üsküp halkı bu yasağı dinlememiş köprüyü kullanmaya devam etmiştir. Fakat bu arada eski çarşı esafının ticarî hayatı da bu gelişmelerden büyük ölçüde olumsuz etkilenmiştir.

Nihayet 2002 yılında yeniden hızlandırılan onarım çalışmalarıyla taş korkuluklar yeniden yapılabildiği. Mevcut taş korkuluklar, 15-20 cm dışa taşmalı olarak, korniş silmesi bırakılmaksızın, 92 cm yüksekliğinde düz ve tek parça blok taşlardan yapılmıştır. Korkulukların kalınlığı 30 cm'dir. İçe bakan köşeleri 19 cm pahlıdır. Eski orijinal pah düzenlemesinin en azından 25-30 cm olduğunu düşünmekteyiz.

Yeni taş korkuluklar yapılırken köprü'nün aydınlatma ihtiyacı da düşünülmüş ve köprü içine bakan bölümlerine belli aralıklarla küçük kutucuklar bırakılmıştır. Daha sonra buralara sarı renkli halojen lambalar yerleştirilerek köprü tabliyeleri ve ya-

ya geçidi aydınlatılmıştır. Osmanlı taş köprülerinin tümünde taş parapetler, o zamanlar çimento olmadığından, *demir kenetler* ve *zıvana* deliklerine dökülen eritilmiş kurşun sıvısıyla güçlendirilmiştir.

Taş Köprü'nün son restorasyonunda bu özelliğe dikkat edilmemiş traverten taşlar birbirine beyaz çimento ile tutturulmuştur. Oysa köprünün selyaran ve payanda taşlarında kullanılan demir kenetler hala görülebilmektedir. Eğer köprü parapetlerinde de kenet demirleri kullanılmış olsaydı hem otantik bir görünüm ortaya çıkacak, hem de orijinallik sağlanmış olacaktı.

Kenet demirli parapetler, korniş silmesi ve kenet demiri örneği.

Tabliyesi

Köprülerin üst döşeme elemanlarına 'tabliye' adı verilmektedir. Fakat biz, burada sadece yüzey taşlarını tabliye başlığı altına ele alacağız. 'Korkuluklar' başlığında olduğu gibi köprünün tabliyesini de dönemsel olarak incelemekte yarar vardır.

1909'dan önceki dönem: Tarihî fotoğrafları incelediğimizde 1909'dan önce köprünün tabliyesinde bir tarafı

yassı, moloz taşların kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bu taşlar köprü üzerinde kullanılırken günümüzdeki Makedonya Meydanı'na açılan yol sadece toprak imiş. Daha sonraları Sultan V. Mehmet Reşat'ın Üsküb'ü ziyareti öncesinde istasyona uzanan bu yolun da moloz taşlarla döşendiği bilinmektedir. Taş Köprü'nün tabliyesine moloz taşlar döşenirken muhtemelen yüzde iki üç oranında ortaya doğru eğim verilmiştir. Eski fotoğrafları incelerken tabliyenin düz olduğu gibi bir izlenim edinilmektedir. Fakat fotoğraflar büyütülüp daha yakından incelendiğinde ortaya yakın bir yerde, çizgi gibi gözükken karaltının aslında 'hattı içtima' olduğu rahatlıkla anlaşılabilir. 'Toplama çizgisi' anlamına gelen bu deyim, erken dönem Osmanlı sokak ve yollarında yağmur sularının yolun orta bölümünde toplanması için kullanılmıştır. Eğimin düşük olması, fotoğrafta yolun düz olduğu gibi bir etki doğurmaktadır. Hatta bu etkiyi günümüz eski çarşının taşları yenilenmiş sokaklarında da görebilirsiniz. *Hattı içtimâ*'nın en önemli işlevi, suyu köprünün omurgasında toplaması; tahliye delikleri, tahliye kanalları ve *çörttenler* aracılığıyla dışarıya sevketmesidir. Bu çörttenlerden biri günümüze kadar gelmiştir. Fakat bu çörtten muhtemelen sonradan yapılmıştır. Çünkü o, su bağlantısı olmayan, bir kör çörtendir. Belki de eski işlevsel çörttenin anısını yaşatmak için yapılmıştır.

1909-1992 dönemi: Seksenbir yıllık uzun bir süreyi kapsayan bu dönemde köprü tabliyelerinde, korkuluklarda

olduğu gibi en az üç önemli değişikliğin yapıldığını düşünmekteyiz.

Moloz taşla döşenmiş köprü tabliyesi ve orta bölümde hattı ictimâ.

Birinci değişiklik 1920'li yılların sonlarında köprüde kullanılan moloz taşların kaldırılarak yerine siyah parke taşlarının döşenmesidir. Bu dönemde Subay Evi'nin yapılmasıyla çevresinde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Elimizde bu işleme ilişkin iki tarihî fotoğraf bulunmaktadır. İnsanlar 1900'lü yılların başlarında çarık giyer ve çarık ile gezerlerken 1930'lu yıllara geldiklerinde pabuç ve yemeni giymeye başladıklarından yol ve köprü yüzeylerinde de buna uygun düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.

İkinci değişiklik, 1937 yılında köprü kaldırımları genişletilirken yapılmış olmalıdır. Ancak bu dönemde köprü tabliyesinin bütünüyle değiştirilmiş olduğunu düşünmüyoruz. Kısmî bir iyileştirme ve onarım yapılmış olmalıdır. Köprü tabliyesinde üçüncü revizyon 1963 depremi sonrasında yapılmış olmalıdır.

Bu dönemde eski iri siyah parke taşları değiştirilerek yerine küçük siyah parke taşları kullanılmaya başlanmış

olmalıdır. Bu taşlar başlangıçta düz yerleştirilmişken deprem sonrasındaki uygulamada üçlü yarım daireler veya kavisler oluşturacak şekilde dizilmiştir. Böylece Taş Köprü, yaklaşık 50 sene boyunca siyah parke taşlı tabliye döşemesine sahip olmuştur.

1920'li yıllarda köprü tabliyesinin onarımı.

Bildirildiğine göre köprünün 1992 yılında başlayan tâmirâtı öncesinde köprü tabliyesinde küçük siyah taşlarla yapılmış (cobblestone - doğal kırma küp taş) yarım daire şeklinde örülüş bir döşeme söz konusu idi. Literatürde küçük küp taşlarının iç içe geçmiş üç yarım daire biçimiyle örülmüş haline Roman Cobblestone tarzı adı verilmektedir.

1992'den sonraki dönem: Üsküb, Şehir Anıtlarını Koruma Kurulu tarafından 1992 yılında başlatılan onarım çalışmaları ile önce demir korkuluklar ve kaldırımlar iptâl edilmiş ve daha sonra köprünün her iki girişi yolcu trafiğine kapatılmıştır.

Köprü, uzun bir süre yolcu trafiğine kapalı kalmıştır. İnsanlar, köprü girişlerine, girişi kapatmak için konan bez perdelere aldırılmayarak tehlikeli olmasına

rağmen köprüye girmişler ve köprüyü kullanmaya devam etmişlerdir. Bunun üzerine yoldan geçen yolcu ve işçilerin nehre düşmelerini önlemek için köprü üzerine basit demir korkuluklar yapılmıştır ve bu korkuluklar taş korkuluklar yapıncaya kadar köprü üzerinde kalmıştır.

Köprüdeki moloz taşların sökülmesi.

1992 yılında başlayan restorasyon çalışmalarıyla köprünün üst tabliyesinde, orijinal moloz taşlar yerine, iri gözenekli, düz ve büyük ebatlı küfeki taşları kullanılmıştır. Söz konusu küfeki taşları, yolculara köprüde yürüme kolaylığı sağlamaktadır. Ancak bu şekildeki düz, yatay zemin, köprünün orijinal halini yansıtmamaktadır.

Tabliyeye yerleştirilecek büyük küfeki taşlarının seçilmesinde ve taşların zamanında teslim edilmesi konusunda sorunlar yaşanmıştır. Traverten taşları için Matka Kanyonu'ndaki ocakların, Volkovo yakınındaki ocakların, Svilare, Kucukovo ve Rasche köylerindeki taş ocaklarının taşı önerilmiş ve sonuçta Svilare Köyü'nün non-metalik cevher, traverten taşı seçilmiştir.⁵

Tartışmalarda taşların; (a) amaca uygun bir şekilde kesilmesi ve ebatları, (b) dayanıklılığı ve gücü, (c) rengi, (d) teslimat zamanı, (e) taşlar için belirlenen kalite ve standartların iş bitimine kadar sürdürülebilirliği gibi konular gündeme gelmiştir. Onarımdan sorumlu Vasil İljev köprünün tabliyelerinde kullanılacak taşların 'pembemsi' veya 'kırmızımsı' korkuluklarında kullanılacak taşların ise 'sarı' renkli olmasının uygun olacağını belirtmiştir. Aradan sadece 10 yıl gibi bir süre geçtikten sonra köprü üzerindeki taşlarda oluşan oyuk, çatlak ve deliklerden anlamaktayız ki seçilen bu taşlar da yeterince dayanıklı değildir. Aslında köprü tabliyesi için traverten taş (küfeki taş) tercihi doğru değildir. Derelerde veya nehirlerde sürüklenerek yassılaştırmış ve sertleşmiş alaca renkli 'su taşlarının' kullanılması belki daha doğru olurdu.

Eski fotoğrafları incelediğimiz ve çağdaşı olan diğer köprülerin tabliyelerinde kullanılan taşlarla karşılaştığımız zaman köprü tabliyelerinde; çoğunlukla belli iriliğe sahip, bir yönü düz ve yassı, alaca renkli, sel sularının getirdiği taşların kullanıldığını görürüz. Köprü mühendisleri bunları *moloz taş* olarak isimlendirirler. Ana kategori olarak moloz taş grubuna girse de, her türlü moloz taş tabliye taşı olarak kullanılmaya uygun değildir. Bu nedenle bunları, bir tarafı düzgünce olan, granit sertliğinde, "özel olarak seçilmiş moloz taşlar" olarak isimlendirmek daha doğrudur. Eski köprü resimlerinde bu döşeme taşları net olmasa da farkedilebilmektedir.

Taş Köprü, her dönemin ihtiyaçlarına göre, nehir yatağının yön değiştirmesine, kullanım amacına (yaya, araç trafiği) ve iklimsel değişikliklere göre sürekli değişikliklere maruz kaldığından tabliyesinde de değişiklikler olmuştur. Günümüzdeki küfeki düz tabliye taşı yapılması, döşeme altı su yalıtımı gerekliliğini ön plana çıkarmıştır. Çünkü yağmurlar ve kar, döşeme altına kaçan suyun köprünün içine, kemerlere sızması sonucunu getirecektir. Özellikle tabliye altında donan ve genişleyen suyun köprüyü tahrip etme süreci hızlanmış olacaktır. Son restorasyon çalışmasında döşeme altına kaçan suyun tahliyesi için nasıl bir önlem alındığına ilişkin bilgi sahibi değiliz. İnternet ortamında izolasyon amacıyla 12 cm kalınlığında beton döküldüğüne ve onun üzerine 20 cm kalınlığında taş döşendiğine ilişkin bazı bilgiler vardır, fakat bu bilgileri güvenilir bulmamaktayız. Eğer yeterli önlemler alınmadıysa her 30-40 yılda bir köprü tabliyesinin esaslı bir şekilde gözden geçirilmesi veya onarımı gerekecektir.

Son yıllarda 'Üsküp 2014' projesi kapsamında köprünün hemen yakınında nehir içine iki fiske yapılmış, dev kütleli ve çok ağır müze binaları ve Arkeoloji Müzesi binalarının yapılmasıyla zeminde bir yerleşme olmuş ki, köprünün tabliyesinde çatlama meydana gelmiştir. İNA Haber Ajansı'nın bildirdiğine göre, 'Üsküp 2014' projesine yönelik çeşitli çalışmalar köprünün tabliyesinde çatlaklar ve ayrılmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁶

Son restorasyon çalışmasında, taş tabliyeler yerleştirilmeden önce köprünün ortasına, her iki yaka arasında haberleşmeyi sağlayacak, elektrik iletimini temin edecek ve köprünün aydınlatılmasına imkân sağlayacak kablo hatları yerleştirilmiştir. Bunun için belli aralıklarla üzerinde Üsküb'ün arması bulunan pirinç kapaklar yerleştirilmiştir. Bu tür düzenlemeler, otantik nitelikteki taş köprülerde yapılmaması gereken bir uygulamadır. Çağımız teknolojisinde bu tür kablolar rahatlıkla nehrin içinden geçirilebilir veya köprü üzerinde hiç kapak kullanılmadan bu tür iletimi sağlamak mümkün olabilirdi.

Telgraf, Telefon, Elektrik ve Aydınlatma Direkleri

Bir dönem telgraf, telefon, elektrik ve aydınlatma direkleri de Taş Köprü'nün önemli bir ögesi olmuştur. Günümüzde aydınlatma bütünüyle modern bir şekilde yapılmasına karşılık, tarihte aydınlatma köprü üzerine dikilen direklerle gerçekleştirilmiştir.

Telgraf, telefon ve elektrik direkleri: 1909 yılında köprüye demir korkuluklar yapılırken aynı zamanda telgraf, telefon ve elektrik direklerinin dikildiğini de görmekteyiz.

İlk yıllarda telgraflarda 'telli iletim' söz konusu olduğundan bunlar telgraf direkleri olarak anılıyordu. Daha sonraları telgrafların telsiz sistemle çalışmaya başlamasıyla bu direkler, 'telefon direkleri'ne dönüştürülmüş ve 'telefon direkleri' olarak anılmaya

başlanmıştır. Eski fotoğraflarda bu şekilde köprü üzerinde farklı telgraf direklerinin bulunduğunu görüyoruz. İlk telgraf direkleri kolsuz iken daha sonraki yıllarda hat sayısının artmasıyla birlikte kollu telgraf direkleri sistemine geçilmiştir. İlk yerleştirmede köprü üzerinde beş adet telgraf direği varken zaman içinde hat sayısının artması ve tellerin ağırlığı nedeniyle bu direkler daha sık aralıklarla dikilmiş ve köprü üzerindeki sayıları yediye çıkmıştır. Sonradan dikilen telgraf direklerinin çoğunun yedi hatta bazılarının on kollu olduğu görülmektedir. Her kolda, beyaz porselenden yapılmış onlarca fincan (izolatör), onlarca kabloyu taşımakta idi ve bu görünümüyle Taş Köprü sadece insanları değil, bilgi ve haberleşmenin de yükünü taşıyordu.

Taş Köprü'nün akar tarafında telgraf direkleri var iken, kaynak tarafında elektrik direkleri bulunmaktaydı. Elektrik akımı önceleri yeni şehir kesiminden eski şehir kesimine taşınırken daha sonraki yıllarda Kale'nin altında başka bir elektrik santralinin kurulmasıyla çift yönlü taşıma olgusu ortaya çıkmıştır. Üsküb'e 1909 yılında ilk elektrik, *Telgrafhâne* binasına verilmiştir ve 2009 yılında o günlerde üniversite olarak kullanılan binada bu işlemin 100'üncü yılı kutlanmıştır. Telgraf, telefon ve elektrik direklerinin köprü üzerinde ne kadar kaldığını bilmiyoruz, fakat büyük bir ihtimalle 1930'lu yıllardan sonra kaldırılmış, bu teller köprü'nün yanından veya tabliyenin altından

geçen borular içine alınmıştır. Kabaca telgraf, telefon ve elektrik direklerinin köprü üzerinde 20 yıla yakın bir zaman kaldığını söyleyebiliriz.

Aydınlatma direkleri: Köprü'nün oldukça uzun bir yapı olması, gece geçişlerinde üzerinde aydınlatma yapılmasını gerektirmiştir. İlk aydınlatma çalışması, şehre daha elektrik gelmeden önce yapılmış olmalıdır. 1909 yılından önce, köprüde taş korkuluklar var iken, köprü girişlerine ve kıyı şeridine karosen veya asetilen gazı ile çalışan fener direkleri dikildiğini görmekteyiz. Hava karardığında, kendisine görev verilen bir 'fenerci' bu aydınlatma direğindeki feneri yakar ve aynı zamanda bakımını yaparmış. Fenerin fitilini ayarlar, gerekiyorsa değiştirir ve belli aralıklarla camlarını silermiş. Şehirde elektrik üretimine başlanmasıyla bu karosen fenerler de tarih olmuştur.

Köprüye telefon ve elektrik direkleri çekilirken aydınlatma konusu tekrar gündeme gelmiştir. Köprü'nün elektrikli ilk aydınlatma direklerinin, köprü'nün girişlerinde birer uzun direk halinde dikildiğini düşünüyoruz. Bu aydınlatma direklerinde o günkü şartlara sahip güçlü ışık veren lambalar yanmaktaydı.

Daha sonraki yıllarda, girişlerdeki aydınlatmanın yetersiz olduğu görülerek aydınlatmanın köprü boyunca yapılması planlanmış ve çekilen ağaç direkler üzerine, eski yaz sinemalarında gördüğümüz gibi, köprü boyunca sık aralıklarla ampuller asılmıştır. Böyle-

ce köprü daha iyi aydınlatılmış, fakat bu kez çirkin bir görünüm ortaya çıkmıştır.

Kerosen ile çalışan aydınlatma direği ve direklerin bakımından sorumlu 'fenerci'.

Fotoğraflar üzerinde yaptığımız değerlendirmelere göre, 1930'lu yıllardan sonra aydınlatmanın köprü üzerine dikilecek estetik aydınlatma direkleriyle yapılmasına karar verilmiştir. Üç kollu ve üç lambalı olan bu direklerin, 1937 yılında köprü üzerinde ve çevresinde yapılan restorasyon çalışmaları çerçevesinde dikildiğini düşünmekteyiz. Üç kollu aydınlatma direkleri, köprü üzerinde her iki tarafa onar metre arayla dikilmiştir. Günümüzde bu aydınlatma direklerinin bir benzerini Gotse Delçev Köprüsü üzerinde görmekteyiz.

Söz konusu direkler, 1963 depremine kadar köprü üzerinde ve köprü'nün güney girişinde yaklaşık 25 yıl kalmış olmalıdır. Bu dönemde köprü'nün güney kesimindeki girişinin her iki tarafına camekânlı fener şeklinde avize aydınlatma direkleri dikilirken kuzey kesiminde bu aydınlatma direklerini görememekteyiz. Pek çok zaman olduğu gibi, o yıllarda

da güney kesimi aydınlatma düzenlemeleri açısından avantajlı konumda olmuştur. 2002 yılında başlayan onarım çalışmalarında köprü'nün ayaklarından, kemer altlarından ve ayrıca korkuluk kenarlarından ışıklandırılması için çalışmalar yapılmış, fakat bu çalışmalar tamamlanamayarak yarım kalmıştır. 2004 yılına kadar kısmî bir aydınlatma yapılabilmştir. 2004 yılından beri karanlıkta olan köprü'nün son ışıklandırma çalışmaları 2009 yılında tamamlanmıştır. 368 halojen lambanın kullanıldığı⁷ bu son ışıklandırmayla köprü korkuluklarının dış çevresi, kemer tabanları, taş korkulukların köprü yüzeyine bakan iç bölgeleri bir kısmı açık, bir kısmı gizli lambalarla ışıklandırılmıştır.

Son ışıklandırma çalışmalarında *Üsküb Tarihi Anıtları Koruma Kurumu* sorumluları ile kent yetkilileri, Taş Köprü Işıklandırma Projesi'nin kimin yetkisinde olması gerektiğine bir türlü karar verememişler bu nedenle projenin gerçekleşmesi bir süre gecikmiştir. Daha önce T-Mobil Şirketi bu amaç için 150 bin avro değerinde bağış yapacağını beyan etmiştir. Fakat Taş Köprü'nün onarım yetkisi Kültür Bakanlığı'na devredilince, bu işin hangi devlet kurumu tarafından yapılacağına dâir sorunlar yaşanmıştır.

O günlerde *Üsküb Tarihi Anıtları Koruma Kurumu* müdürü "Bu alanda yetkili devlet kurumu olmalarına rağmen, Taş Köprü'nün ışıklandırma projesiyle ilgili kendilerine herhangi bir talep veya yazılı

belge gelmediğini” belirtmiştir. Yine devamla “Köprü’nün ışıklandırması, komunal bir sorun olduğu için, bu işi kent yetkililerinin üstlenmesi daha doğru olur. Işılandırma projesi kent yetkilileri tarafından başlatılmış ve onlar tarafından sonuçlandırılmalıdır.” demiştir.⁸ Sonunda ilgili devlet kurumları kendi aralarında anlaşmış olmalıdırlar ki köprünün ışıklandırması tamamlanmıştır. Son ışıklandırma ile ilgili olarak bu tarzı hem beğenenlerin hem de beğenmeyenlerin bulunduğunu belirtmemiz gerekiyor. Beğenenler, bu tarzı beyaz ışıklı ‘vitrin ışıklandırma’ biçimi olarak tanımlıyorlar ve karanlık gecelerde köprünün silüetinin bu ışıklandırma biçimiyle çok daha güzel gözüktüğünü ifade ediyorlar. Beğenmeyenler ise köprünün taş koruluklarının dış cephesine yerleştirilen uzun halojen lambaların tarihî anıta bir müdahale olduğunu iddiâ etmektedirler.

Köprünün son aydınlatma sistemi.

Onların görüşü köprünün, çevresinde yere konacak güçlü lambalarla aydınlatılmasının daha doğru olacağı yönündedir. Fakat kent yetkilileri daha önceden bu şekilde yapılan aydınlatma çalışmasında söz konusu lambaların camlarına ve

aydınlatma sistemine zarar verildiğini, bu sistemde kalıcılığın sağlanamadığını ifade etmişlerdir. İdeal sistemle, kalıcılığın sağlanması arasında bir takım sorunlar yaşandığı anlaşılmaktadır. Taş Köprü’nün ışıklandırma konusu önümüzdeki on yıllarda da zihinleri meşgul edeceğe benzermektedir.

Notlar ve Kaynaklar

1. Lidiya Kumbaracı-Bogoeviç, *Üsküp’te Osmanlı Anıtları*, (MC İslâm Birliği), Üsküp, 1998.
2. Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi’ne göre, 1909 yılında İttihâd ve Terakkî Cemiyeti’nin çoğunlukta olduğu *Meclis-i Umûmi-i Millî* tarafından Sultan Reşad padişah ilan edilmiş; Hareket Ordusu’nun İstanbul’u ikinci defa kurtarmak (!) üzere şehre girişi nedeniyle kendisine *V. Mehmet* unvanı verilmesi uygun görülmüştür. Bk. TDVA, s. 418.
3. Daniela Trajkovska, Večer, Old Building The Justinian Construction Through Vardar, 05.09.2006. <<http://star.vecer.com.mk/tekst.asp?tid=5538>> (20.01.2013).
4. “The Stone Bridge Skopje ,” <http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?guid=716ff0dc-3664-40a2-a493-b5148233d3ac> (31.10,212).
5. “Stone Bridge - historic building still historically Reconstruction,” <http://www.build.mk/forum/forum_posts.asp?TID=665&PN=8> (30. 10. 2010).
6. “Travertine is not expensive stone say geologists,” <<http://www.utrinski.com.mk/?ItemID=A90899C9E674CF4E99CA3CCB6D158710>> (30.10.2012).

7. "Construction of "Skopje 2014" are hurting the Stone Bridge," < <http://www.graviteti.com/?p=45214> > (10.03.2012).
8. "Üsküp'ün Taş Köprü'sü Yine Işıl Işıl Parlıyor," <Üsküp'ün Taş Köprü'sü yine ışıl ışıl parlıyor,> 21.11.2009).
9. Yeni Balkan Gazetesi, 21.09.2007

Taş Köprü ve su dolabı.

Zafer Kapısı.

Ali Paşa'nın aile mezarlığı.

Üsküb Bedesteni. Bezistân

TEMPAN DUVARLARI

Bu bölümde Taş Köprü'nün tempan duvarları, ayakları, selyaran ve payandaları ile nehrin kıyı şeridinde yer alan anıt düzenlemeleri ele alınmıştır.

Tempan Duvarları

Tempan duvarları, köprünün iç dolgusunu koruyan ve köprüye destek veren 'yan duvarlar' anlamındadır. Çeşitli büyüklükte moloz taş kullanılarak yapılan iç dolgunun aksine, tempan duvarları kenarları ince kesilmiş iri küfeki taşlarından yapılmıştır.

İnce yonu küfeki taşından yapılmış sarı renkli tempan (yan) duvar taşları.

Tempan Duvar Taşlarının Büyüklükleri ve Çeşitliliği

Köprünün tempan duvarlarında dört farklı taş grubunun kullanıldığı gözlenmektedir. Her grubun içinde de tekrar büyüklük farklılığı olmasına karşılık, dikkatli bir gözle incelendiğinde söz konusu grupsal farklılıkların zaman içinde yapılan restorasyon ve onarım çalışmalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Birinci taş grubu, köprünün rıhtım ayaklarında bulunmaktadır. Bunlar ebat olarak daha büyük, eski, zaman içinde çürümüş ve yıpranmış olan taşlardır. Köprüdeki ana kategori taşlarından kolaylıkla ayırdedilmektedir. Makedon mühendisler bu taşların eski *Skupi* şehrinin kalıntularından alındığını, ince kesimli olmadığını ve bir zamanlar var olan Roma Köprüsü'nün kalıntularına işaret ettiğini söylemektedirler. Bu konuyla ilgili görüşlerimizi daha önce belirtmiştik.

Büyük ebatlı, kaba yonu, rıhtım ayağı taşları.

İkinci grup, güney kesimde rıhtım duvarlarıyla üçüncü ayak arasındaki tempan duvarlarının taşlarıdır. Bu taşların görünümü ve ebatları köprünün orta bölümünde yer alan tempan duvarlarının taşlarından farklıdır. Bu taşlar, orta bölüme göre daha yenidir, daha enli ve düzgün görünümlüdür. Tahminimiz, bu taşların Osmanlı'nın son dönemlerinde, çeşitli tarihlerde gerçekleştirdikleri köprü tamirlerinde yenilenmiş olduğudur. 1555 depreminde, 1689 Piccolomini Şehir Yakması sırasında ve daha sonraki büyük sel felaketlerinde köprünün her iki tarafındaki küçük kemerler zarar

görmüş olmalıdır ki bu bölümdeki tempan duvarlar bir şekilde yenilenmiş ve yeniden yapılmıştır.

Güney kesimi ikinci grup tempan taşlar.

Üçüncü grup taşlar, köprünün güneybatı kesiminde birinci ve ikinci ayak ile bu ayakları bağlayan kemerlerin civarındaki tempan duvarlarının taşlarıdır. Bu taşların orijinal olma ihtimali yüksektir. Özellikle 1963 depreminden etkilenmiş olmalıdır ki, köprü temellerindeki yerleşme ve oturmaya paralel olarak bu taşların yatay yerleşme çizgilerinde esnemeler ortaya çıkmıştır. Köprünün diğer bölümlerindeki tempan duvarlarında göremediğimiz belli belirsiz çökme ve yerleşme izlerini sadece bu bölümde farkedebiliyoruz. Üçüncü grup tempan taşlar olarak isimlendirdiğimiz bu bölümde, her bir taşın uzunluğu ve yüksekliği de diğer bölümlerden farklıdır. Bu bölümdeki taşlar, daha yatay ve uzun nitelik gösterir. ‘Normal dikdörtgen’ taşlara göre, ‘uzun dikdörtgen’ taş niteliğindedir. Çünkü taşların yükseklikleri diğerlerine göre daha kısadır. Renk ve doku farklılıkları da belli belirsiz kendisini hissettirmek-

tedir. Böyle konuşmamızın nedeni, taşların büyük su kemerlerinin yanlarında bulunması ve altından nehir geçmesi nedeniyle bu taşları yakından inceleme fırsatını bulamamamızdır.

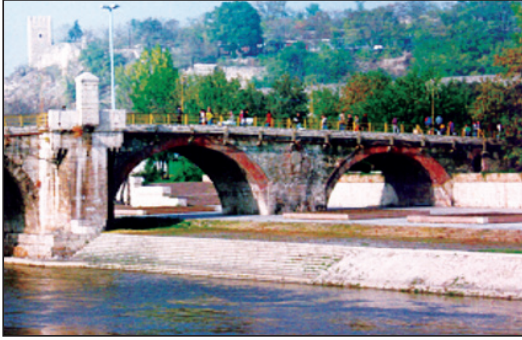
Güney kesimi üçüncü grup tempan taşlar.

Dördüncü grup taşlar, köprünün kuzey kesiminde rıhtım ayakları ile fil ayağı arasındaki tempan duvarlarının taşlarıdır. 1992 yılından sonra yapılan onarım çalışmalarında bu taşlar ya zımpara makineleriyle silinmiş veya yeniden örülmüştür. En yeni tempan taş grubunu oluşturur.

Bu bölümdeki kemerlerin ve tempan duvarlarının 1880’li yıllarda bütünüyle yeniden yapıldığını biliyoruz. Fakat 1992 onarımından sonra bu taşların silinmesi veya yeniden döşenmesi yoluna başvurulmasının nedeni bu taşların önemli ölçüde yıpranmış olmasıdır. Eski tarihi resimlerde bu bölümdeki tempan duvar taşlarına kaba ve kalın sıva harcıyla sıva yapıldığı anlaşılmaktadır. En azından bu sıvanın giderilmesi için söz konusu duvarlar zımpara makinesi ile silinmiş olabilir.

Yaralı Bereli Görünüm

Günümüzde köprünün tempan duvarlarının üst bölümleri sivilceli bir yüz görünümündedir. Güzel bir kızın yüzünde çıkan sivilceler onda nasıl bir üzüntü ve hüznü yaratırsa, günümüzdeki Taş Köprü'ye baktığınızda da aynı hüznü duyarsınız.

Kezey kesimi, tempan duvarlarının harçla sıvanmış hali.

Silinmiş veya yeniden döşenmiş kuzey tempan duvarlarının taşları.

Bunun nedeni, 1909 yılında yerleştirilen demir korkuluklar nedeniyle tempan duvarlarda demir konsollar için yapılan bağlantı demirlerinin ve çukurluklarının hâlâ orada duruyor olmasıdır. Bu çirkin görünümün en kısa zamanda giderilmesi gerekmektedir.

Tempan duvarlarının yaralı bereli görünümü.

'Yaralı taşlar' olarak isimlendirdiğimiz bu taşların ya çıkarılması veya en az 25 cm kadar derinine inilerek temizlenmesi ve yerlerine *eskitilmiş kesme keşme* taşlarının konması gerekirdi. Eskitilmiş küfeki taşlarının konması halinde köprü eski güzelliğini bütün ihtişamıyla sergileyebilecektir. Bugünkü yaralı-bereli görünüm köprüden geçen herkesin içini sızlatmakta ve insanlar bu onarımın bir an önce başlamasını arzu etmektedirler. Söz konusu yaralı taşlar, sadece tempan duvarlarda değil, ne yazık ki köprünün kemerlerinde de yer almıştır.

Duvar Taşlarının Derzleri

Tempan duvarlarının ince kesimli bölümlerinde Osmanlı köprü ustaları yumurta akı ve kireçten yapılmış özel bir derz kullanmış olmalıdırlar ki, taşlar arasında herhangi bir boşluk gözükmemektedir. Tarih ve zaman yorgunluğu nedeniyle bazı taşlar arasında küçük açılmalar meydana gelmiş olsa bile, Roma köprülerindeki kaba yığma görünümü, Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nde görmeyiz.

İnce yonu taşlarının derzleri.

Bununla birlikte, rıhtım ayaklarındaki tempan taşlar kaba çimento harcıyla birbirine bağlanmıştır. Toprak altında kalıp yüzyıllar içinde nem ve sudan çürüyen bu taşları değiştirip, ince kesimli orijinal tempan duvar taşlarıyla yeniden örmek gerekirken Roma köprüsünün kanıtı *gayesiyile* bozulmuş bu halleriyle tutmak ve çimontayla tutturmak anlamsız bir gayretkeşlik olarak görülmektedir.

Roma köprüsünün kanıtı gâilesiyle kaba yonu taşlarının çimento ile birbirine tutturulması.

Köprünün kemer-topuk bağlantı noktalarındaki tempan taşlarının bir bölümü tarih yorgunluğu nedeniyle mîadını doldurduğundan bu taşların yenilenmesi gerekmektedir. Bozulma ve dağılma noktasına gelen bu eski taşlar arasında büyük boşluklar ortaya

çıkmıştır. Bazı boşlukların arasına ise çimento harcı doldurulduğu görülmektedir. Oysa bu tür boşlukların veya derz işlemlerinin orijinal *Horasan harcıyla* yapılması büyük önem taşımaktadır. ‘Roma Köprüsü’nün temelleri’ fikr-i sabitliği, onarımı yapan mîmâr ve mühendisleri esir almış gibidir.

Yıpranan ve çürüyen taşlar.

İnce yonu taşları arasına kaba yonu taşı yerleştirilmesi anlamlı olamayacağına göre ‘Roma Köprüsü’nün temelleri üzerine’ tezi de anlamlı değildir. Taş *yorulması ve çürümesi* kavramını iyi anlamamız gerekmektedir.

Duvar Taşlarında Figürler

Tarihî taş köprülerin çok azının tempan duvarlarında bitki ve hayvan figürleri vardır. Uzun Köprü’de açık ve net olarak gördüğümüz bu figürler Taş Köprü’de adeta gizlenmiş, tarihin bilinmezliğine itilmiştir.

Söz konusu hayvan figürlerini bir tesadüf eseri olarak farkettilik. Şimdiye kadar incelediğim hiç bir kitapta ve hiç bir makalede bu figürlerden söz edildiğini görmedim. Gülbezenk rozetlerinden, devr-i âlem simgelerinden ve kabaralar-

dan sözedilirken hayvan figürleri bu güne kadar farkedilmemişti. Bunun nedeni, söz konusu figürlerin altından su akan büyük iki kemerin yüksek tempan duvarlarında bulunmasındandı.

Köprü'nün kaynak bölümünde nehir içine yapılan fiskiye çalışmaları sırasında nehir kısmen kum ve çakıl ile doldurulduğu zaman bu iki büyük kemerin tempan duvarlarına yaklaşma ve onları yakından inceleme fırsatı buldum. Güney kesimi birinci ve ikinci ayakların korkuluklara yakın tempan duvarları üzerinde bazı hayvan ve bitki figürleri vardı ve bu figürler de neredeyse kaybolmak üzere idi. Belirsiz hale gelmişlerdi.

Yavaş yavaş batan bir güneş gibi, onlar da nesillere güzelliklerini seyret-tirmişler, sanat, duygu ve anlamlarını yansıtmışlar; nihâyet vedâ noktasına gelmişlerdir. Tarihî Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'ndeki sanat ögesi, sadece fil ayağındaki mukarnas sarkıtlar, mihrâbiyedeki mukarnas süslemeler ve kemerlerdeki devr-i âlem simgeleriyle sınırlı değildir. Köprü, aynı zamanda plastik resim sanatının örneklerini de içermektedir. Bütün korkumuz, yapılacak yeni bir restorasyon çalışmasında hayvan ve bitki figürlerinden oluşan bu sanat ürünlerinin hoyrat ve kızgın bir zımpara makinesinin hışmına uğramasıdır. Kendinizi köprüyle özdeşleştirmediyse onun sahip olduğu sanat simgelerinin duyarlılığına sahip olamazsınız.

Duvarlarda Tahliye Gözleri

Taş Köprü'nün yüz yıl önceki resimlerinde kuzey kesimdeki tempan duvarlarında tahliye gözleri bulunduğunu görüyoruz. Bu gözler birinci, ikinci ve üçüncü ayakların tempan duvarlarında bulunmakta imiş. Uzmanlar bu gözlerin aynısının güney tarafında da olduğunu fakat bu gözlerin çok daha eski bir tarihte ya kapatıldığını veya zarar gören tempan duvarların tahfif gözleri olmaksızın yeniden inşâ edildiğini belirtmektedirler.

Örölmüş ve sıvanmış tahfif gözü izi.

1900'lü yılların başlarında çekilen bir iki fotoğrafta köprü'nün akar cephesinde ve karaya yakın kesiminde bu gözlerden ikisi net olarak gözük-mektedir. Tahfif gözlerinin her birinin, taş çıkıntısı şeklinde 15 cm eninde ve 5 cm kalınlığında silmeli kenarlığa (söve'ye) sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tahfif gözlerinin tabanında ise göz enlerinden biraz daha genişçe *denizlik* düzenlemesi olduğu görölmektedir. Kuzey yakasındaki gözler muhtemelen 90 cm yüksekliğinde ve 50 cm eninde idi. *Türk Taş Köprüleri* isimli eserin 73/2 numaralı resminde bu boşaltma

gözlerinden birisinin doldurulmuş kabartmalı olarak görünen bir örneği verilmiştir.

Tahfif gözünde denizliği de olan silmeli söve izi.

Bu kabartmadan net olarak anlaşıl-maktadır ki, onarımdan önce o bölümde bir boşaltma gözü bulunmaktaymış. İki boşaltma gözüne yakın plândan resmi çekilen bu boşaltma gözü de ilave edilince mihrâbiyenin kuzey kesiminde en azından üç boşaltma gözü bulunduğunu söyleyebiliriz. 1930'lu yıllardan sonra yapılan onarımlarda bu gözlerin iptal edildiğini düşünmekteyiz.

Boşaltma gözleri iç yapısında beşik tonoz örtülere sahip olmalıdır. Bu gözlerin dış görünümüyle estetik güzellik sağlamanın ötesinde üç önemli işlevi bulunmaktaydı. Birincisi köprü tabliyelerinde biriken suyun bu gözler aracılığıyla dışarı atılması, ikincisi sel taşkınlarında payanda duvarlarına gelen basıncın azaltılması ve üçüncüsü ise köprü ayaklarının tabana yapacağı yük ve ağırlığın azaltılmasıydı.

Yük ve ağırlığı azaltmaya hizmet ettiği için bazıları bu gözleri "hafifletme gözü" olarak isimlendirmişlerdir. Son

onarımda köprüdeki bu gözler ihmal edilmiştir ve yerlerini gösterecek herhangi bir iz yoktur.

Kuzey kesiminde *söveli* tahfif gözleri.

Tahliye gözlerinin köprünün ilk orijinal halinde de bulunup bulunmadığı veya bu gözlerin sonraki onarımlarda yapıp yapılmadığı konusunda net bir bilgiye sahip değiliz. Bunun için orta bölümdeki köprü ayaklarının bulunduğu yerde köprü tabliyesinin kazılarak bu tür tahliye gözlerinin aranması gerekir. Ciddî bir restitüsyon çalışmasına sağlıklı veri ancak bu şekilde bulunabilir. Taş Köprü'nün inşâ tarihiyle yaşdaş köprülere baktığımızda bu tür gözlerin bir gelenek ve teâmül olarak kullanıldığını görmekteyiz. Köprünün ilk fotoğraflarından birinde bu tahliye gözlerinin izi çok hafif de olsa belli olmaktadır. Ancak yanılmıyorsak, güney kesimindeki tahliye gözleri kuzey kesimdekilerden hem biraz daha büyük, hem de biraz daha aşağıda olmalıdır. Güney kesimindeki tahliye gözleri 110 x 60 cm büyüklüğünde olabilir. Kuşkusuz bunlar tahmini değerlerdir. Bu değerleri vermemizin nedeni biraz büyük, fakat

arada çok fazla bir fark olmadığını göstermek içindir.

Güney ikinci ayakta örülmüş tahfff gözü izi.

Fakat, emin olmak için kazı yapılmasına ihtiyaç vardır. Bazı Makedon kaynaklarında bu gözlerden altı tane olduğu; üçünün kuzey, üçünün de güney yakasında bulunduğu bildirilmiştir. Bu iddiayı gerçekleminin yolu güney birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü ayakların orta bölümünü kazarak bu yapısal düzenlemelerin mevcut olup olmadığını araştırmaktır. Bizim tahminimiz beşinci ve daha sonraki ayaklarda bu tahliye gözlerinin kullanılmamış veya yapılmamış olduğudur. Dikkatli bir şekilde yapılacak kazılarla durum netleştirilebilir.

Selyaranları

Selyaran, nehrin kaynak bölümündeki ayakların hemen önünde yer alan suyu yarma ve aynı zamanda köprüye destek olma, köprüyü güçlendirme amacıyla oluşturulmuş *masif taş* yapısal düzenlemelerdir. Selyaran ögesi, esas olarak Osmanlı tasarımıdır. Bir köprünün Osmanlı mı yoksa Roma köprüsü mü olduğunu anlamak için selyaran ve payanda düzenlemelerinin for-

munu araştırmak yeterlidir. Biz bazı Roma köprülerindeki selyaranların dahi Osmanlılar tarafından yapıldığını düşünüyoruz. Batılılar 'selyaran' kavramına sahip olmadıklarından bu amaçla, benzermeden yararlanarak 'gaga' (beak) kelimesini kullanırlar.

Payandalar ise köprünün akar bölümünde yer alan karşı güçle köprüyü desteklemek üzere yapılmıştır. Payandalar selyaranların tersine çoğunlukla çokgen kenarlı veya daire formludur. Literatürde akar ve kaynak bölümlerinin her ikisinde de yer alan bu formlar ayırım yapılmaksızın 'selyaran' olarak isimlendirilmiştir. Bizim kanaatimiz kaynak bölümlerindekilerin *selyaran* ve akar bölümlerindekilerin ise *payanda* olarak isimlendirilmesinin daha doğru olacağıdır. Bu nedenle, bu eserde böyle bir isimlendirme yapılmıştır.

Güneybatı Kesimi

Taş Köprü'deki selyaranlar simetri mantığı çerçevesinde iki grup olarak düşünülmüştür. Birinci grup, *düz üçgen prizması küllaba sahip* selyaranlardır. İkinci grup ise *basamaklı üçgen prizması küllaba sahip* selyaranlardır. Selyaranlarda 1,40 x 0,45 x 0,63 m ebadında veya buna benzer büyüklüklerde ağır, masif taşlar kullanılmıştır. Suyun çarpma gücüne direnç göstermesi için iri masif taşların kullanılmış olması, rıhtım ayaklarındaki büyük taşları hatırlamamıza getirmektedir. Rıhtım ayaklarında da aynı mantıktan hareket edilmiş, bu ayaklar tempan

duvarları şeklinde değerlendirilmeyerek küçük taşlar yerine sadece büyük taşlar kullanılmıştır. Bu mantık anlaşılmayınca tempan duvarlarından farklı olan bu taşlar kolaylıkla 'kaba yonu Roma taşları' şeklinde değerlendirilmiştir. Köprüde kullanılan taşların yaş tayininde hangi metod kullanılırsa kullanılsın Roma köprüsünün temelleri üzerine tezi güç kazanmayacaktır. Çünkü, o yıllarda Taş Köprü'de yeni ocak taşlarının yanında yıkılan Skupi şehrinin hazır taşları da kullanılmıştır.

Köprü'nün merkezinden başlayarak karaya doğru uzandığımızda selyaranların özelliklerini aşağıdaki alt başlıklarda daha ayrıntılı bir şekilde inceleyebiliriz.

Güneybatı yakası ayakları ve selyaranlar.

Fil ayağının selyaranı: Bu selyaran seyir balkonunun tam altına denk gelmektedir. Kuzey ve güney kesimlerinde üçüncü ayaklarda yer alan külahlı selyaranlardan hem gövdesi hem de külahı daha yüksektir. Liderliği ve otoriteyi temsil eder. Sağ ve sol taraftaki selyaranlar ise vezirlerdir. Merkezde olduğu ve ayrı bir ismi bulunduğu için bu selyarana numara verilmemiştir.

Fil ayağı selyaranının üçgen prizması şeklinde taş külahı vardır. Kitabı yazmaya başladığımız 2008 yılında bu külahın içinde bir ağaç bitmiş ve epey büyümüştü. Daha sonra bu ağacın kesildiğini ve uzaklaştırıldığını gördük. Bu selyaranın külahı, muhtemelen depremde, belirgin bir biçimde yerinden oynamıştır. Fotoğraflarda selyaran külahının üzerinde bulunan seyir köşkü yamuk yerleştirilmiş gibi bir izlenim vermektedir. Bu bir göz yanılmasıdır ve nedeni sol taraftaki köprü eğiminin sağ taraftaki köprü eğimine paralel ve simetrik olmamasıdır.

Fil ayağında düz üçgen prizması şeklinde külaha sahip lider selyaran veya Hünkâr Selyaranı

Fil ayağının, üçgen prizması selyaran gövdesinin yüzey genişlikleri 3,914 x 3,832 m'dir. Selyaran, 10 cm çıkıntılı denizlik profiline sahiptir. Selyaranın üzerinde sekiz konsol taşı üzerine oturmuş seyir sabanlığı vardır.

Birinci ve ikinci ayak selyaranları: Bu selyaranlar son onarımda, anlam veremediğimiz bir nedenle ciddi bir şekilde değiştirilmiştir. Bir taraftan selyaranların gövdeleri yükseltilmiş,

diğer taratan basamaklı külâh düzenlemesi iptal edilmiş ve yerlerine herhangi bir külâh yapılmadığı gibi üzerleri kapatılmayarak açık bırakılmıştır. Mîmar ve mühendislerin burada ne yapmak istedikleri anlaşılamamıştır. Belki de gerçekten ne yapacaklarına karar verememişler bu selyaranları olduğu gibi yarım bırakmışlardır. Selyaranların gövdelerinin üst tarafındaki bitimlerine denizlik profili yerleştirilmiş, fakat onlar dahi tamamlanmamıştır.

Denizlik profilleriyle yarım bırakılan birinci ve ikinci ayak selyaranları.

1992 yılında demir korkuluklar kaldırılmadan önce, birinci ve ikinci selyaranların üçgen prizması gövdelerinin üzerinde beş basamaktan oluşan basamaklı külâhlar vardı ve bu basamaklarla suyun hangi seviyeye kadar çıktığı insanlar arasında konuşulabiliyor ve târif yapılıyordu. Zaman içinde birinci selyaranın beşinci basamağı düşmüş olmalıydı ki bu selyaranda sadece dört basamak bulunmaktaydı.

Eski fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla basamaklı olan birinci ve ikinci selyaranların gövde veya kâidesi düz külâha sahip üçüncü selyaranın

gövdesinin ancak yarısı kadardı veya yarısından biraz daha yüksekti. Bunun anlamı yeni yapılan üçgen selyaranların boyunun orijinaline uygun olmadığıdır. Son restorasyon çalışmasında bütün selyaranların gövde boyları yükseltilmiş ve birbirine eşit tutulmuştur. Böylece orijinallikten uzaklaşmıştır.

Orijinal, birinci ve ikinci ayak selyaranlarından bir başka görünüm.

Belki şunu da söyleyebiliriz, mîmar ve mühendisler selyaranlardaki üçlü düzenlemeyi anlamamışlardır. Bu üçlü düzenlemeyi hünkâr, vezirler ve vâli-ler olarak yorumlayabiliriz. Bu model, köprü mîmarının zihninde mayalanan bir düşünce olabilir. Kimbilir, belki de bütünüyle farklı bir anlama sahiptir.

Üçüncü ayak selyaranı: Taş Köprü'nün üçüncü ayağındaki selyaran fil ayağında olduğu gibi düz üçgen bir külâha sahiptir. Biz her iki tarafta yer alan üçüncü ayak selyaranlarını 'vezir' selyaranları olarak isimlendiriyoruz. Söz konusu selyaranlarda külâhın sivri ucu, yarım daire şeklindeki kemerlerin yaklaşık olarak üçte ikilik bölümünde sona ermektedir.

Üçgen prizması külahlı, çörten ve gülbezenk rozetli üçüncü ayak selyaranı. Vezir Selyaran.

Bu selyaranın tam arka kısmında bulunan payanda külahının 'geçmeli' olması bu selyaranda ve diğer külahlı selyaranlarda da benzeri düzenlemeleri araştırmamıza neden olmaktadır. Fakat böyle bir durum söz konusu değildir. Biz geçmeli külaha sahip payandanın tarihinin diğerlerinden daha eski olduğunu düşünmekteyiz. Bilinmeyen bir tarihte geçmeli külahlar tahrip olmuş ve bir daha aynı şekilde yeniden yapılmamıştır. Üçüncü selyaranın en önemli özelliği güneybatıya bakan yüzünde büyükçe bir gülbezenke sahip olmasıdır ve bu özelliğiyle de tekdir. Diğer selyaran ve payandaların hiçbirisinde buna benzer başka bir rozet yoktur veya zaman içinde bırakılmamış, belki de kör bir zaman diliminde, temizlik veya tarihin unutturulması adına, zımpara makineleriyle insafsızca traşlanmıştır.

Bu selyaranın bir diğer özelliği gövde ile külahın kesişim çizgisinde bir *çörtenin* (su oluşunun) bulunmasıdır. Günümüzde diğer selyaran ve payandaların hiçbirinde çörten düzenlemesine rastlamamaktayız.

Tarihte bu çörten, Karlızâde Mehmet Bey'in yaptırdığı Burmalı Câmî'nin yan duvarlarında bulunan diğer çörtenerle anlamlı bir bütünlük oluşturmaktaydı.

Çörten örnekleri.

Dördüncü ayak selyaranı: Taş Köprü'nün dördüncü ayağında ve kara üzerinde bulunmaktadır. Basamaklı külâha sahip olan bu selyaranın gövdesi muhtemelen toprak altında kalmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi bunları 'Vâli veya Mutasarrıf Selyaranları' olarak isimlendirmekteyiz. Şöyle de söyleyebiliriz: 1555 depremi gibi büyük depremlerden sonra köprünün bu ayağı gerçek sömel seviyesi yerine yükseltilmiş toprak kotu üzerine yapılmış olabilir.

Bu selyaranın basamaklı külâhı bir kaç kez onarım geçirmiş olmalıdır ki yapılan bu onarımlarda üçgen basamaklar küçük bir sapmayla iki farklı yön doğrultusuna sahip olmuşlardır. Gövdeye destek niteliğinde yapılan onarımlar da basamaklı olarak gerçekleştirilince karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır.

Bu selyaranın külahında 2010 yılına kadar beş basamak var iken, son bir iki yıl içinde en üst basamak yerinden koparılmış ve yok edilmiştir. Böylece

dört basamak kalmıştır. Eksik olan söz konusu üst basamağın tekrar yerine konması gerekmektedir. Bu basamağın kolayca tahrip edilmesinin nedeni, söz konusu taşın tempan duvarlarla bağlantılı olarak örülmemesindedir.

Dördüncü ayak selyaranı.

Bir tarafta beş basamaklı ve diğer tarafta dört basamaklı dördüncü ayak selyaranın külâhı.

Yapılacak yeni bir restorasyon çalışmasında gövdeye destek veren ikinci kademe basamaklı bölümün ortadan kaldırılması ve gövdenin ortaya çıkarılması gerekmektedir. Eğer bu selyaran yükseltilmiş toprak parçası üzerine inşa edilmişse o zaman taban çizgisine inilerek selyaranın bütünüyle yeniden yapılması gerekecektir. İkinci bölümün Osmanlılar zamanında yapıldığı

anlaşılmaktadır. Çünkü basamaklı olan bu bölümdaki taşlar birbirlerine kenet demirleriyle tutturulmuştur.

Güney, dördüncü ayağın selyaranından bir başka görünüm.

Osmanlının son zamanlarında yapılmış olsa bile, çarpıklık ve uygun-suzlukların giderilmesi meslekî açıdan mîmâr ve mühendislerin üzerinde tarihî bir sorumluluktur. Fakat bu tür bir onarıma girişmeden önce halkın çok iyi bilgilendirilmesi ve eğitilmesi gerekir.

Beşinci ayak selyaranı: Taş Köprü'nün beşinci ayağında ve yine kara üzerinde bulunmaktadır. Bunları *vâli* veya *mutasarrıf* selyaranları olarak isimlendiriyoruz.

Bu selyaranın orijinalinin dört basamaklı mı yoksa beş basamaklı mı olduğunu bilmiyoruz. Fakat köprünün genelinde simetri ilkesinden hareket edildiğini dikkate alırsak basamaklı bu selyaranın da beş kademeli olması gerektiğini kolaylıkla tahmin edebiliriz. Yalnız burada beşinci basamak en üstte değil, selyaran gövdesi gibi toprak altında kalmış olmalıdır. Beton çiçeklik düzenlemesiyle yükselen kara bölümü

beşinci selyaranın gövdesini yutmuş gözükmemektedir.

Beşinci selyaran ve altıncı ayakta yastık taşı çıkıntısı.

Bu selyaranın taşları demir kenet kullanılmaksızın birbirine çimento ile bağlanmıştır. Bu durum, söz konusu ‘basamaklı selyaran külahları’nın son zamanlarda yeniden yapıldığını göstermektedir.

Altıncı ayak selyaranı: Taş Köprü’nün altıncı ayağında ve kara üzerinde bulunmaktadır.

Artık burada bir selyarandan söz edemiyoruz. Çünkü görünürde sadece üzengi taşı (yastık taşı) niteliğinde bir çıkıntı kalmıştır. Ancak, rıhtım ayaklarından önce burada da basamaklı külaha sahip bir selyaranın var olması kuvvetle muhtemeldir. Bu selyaranın da gövdesi toprak altında kalmıştır veya zamanla iptâl edilmiştir. Karaya daha yakın olması nedeniyle tarihin bilinmeyen bir zamanında basamaklı selyaran külâhı tahrip olmuş ve bir daha yapılmamıştır. Son iki kemerin uzun yıllar toprak altında gömülü kalması nedeniyle bu selyaranların bütünüyle tahrip edildiğini veya seller tarafından

tahrip olmuşsa bir daha yapılmadığını düşünmekteyiz.

Kuzeydoğu Kesimi

Fil ayağı selyaranını, güney kesimde incelemiş olduğumuzdan burada ayrıca ele almayacağız.

Birinci ayak selyaranı: Fil ayağının takip eden birinci ayakta külâhı olmayan üçgen prizması şeklinde bir selyaran vardır. Sonradan yapılan bu selyaranın içine demir çubuklarla beton dolgu malzemesi yerleştirilmiştir. Normalde bu selyaranın basamaklı olarak yapılması gerekirdi.

Kuzey, birinci ayak selyaranı ve ikinci ayak rıhtım duvarı bitişikliği.

İkinci ayak selyaranı: İkinci ayağın selyaranı bütünüyle yoktur ve yeri boştur. Rıhtım duvarının köprünün tempan duvarlarına dayanması nedeniyle son onarımda bu selyaranın yapılmamış olduğunu düşünüyoruz. En azından simetrisinin kurulabilmesi için bu ayaktaki selyaranın orijinaline uygun olarak yine basamaklı formda yapılması gerekmektedir.

Üçüncü ayak selyaranı: Üçüncü ayakta sadece selyaranın gövdesi vardır. Bu selyaran külahsızdır ve yarım bırakılmıştır. Burada çörtlenli ve gül-bezenkli bir selyaran yapılması gerekmektedir.

Dördüncü ayak selyaranı: Dördüncü ayaktaki selyaran külahsızdır ve yarım bırakılmıştır. Dördüncü ayaktaki selyaranın külahtan önce gelen denizlik taşları dahi henüz yerine konmamıştır. Köprü'nün güney yakasında basamaklı selyaranlar varken kuzey yakasındaki karşıtlarında simetriye ve basamaklı selyaran olgusuna dikkat edilmemiştir. Kuzey yakasında basamaklı selyaranları artık görememekteyiz. Dördüncü ayak selyaranının da basamaklı olması gerekmektedir.

Beşinci ayak selyaranı: Beşinci ayakta herhangi bir selyaran bulunmamaktadır. Burada da basamaklı selyaran yapılması gerekmektedir.

Altıncı ayak selyaranı: Altıncı ayak yıllar içinde yapılan onarımlarda ihmal edilmiş ve beşinci ayaktan sonra doğrudan rıhtım ayağı yapılmıştır. Altıncı ayak olmadığı için herhangi bir selyarandan da söz edemiyoruz. Mantıksal açıdan yaklaşırsak altıncı selyaranın da külahlı olması gerekir. Fakat köprü, bu ayakta karaya doğru oldukça düşük bir kotta bulunmasından dolayı burada artık vezir selyaranı yapılmayacağından yine vâli selyaranı yapmak gerekir.

Genel değerlendirme: Selyaranları genel olarak incelediğimizde şunları söyleyebiliriz: (a) Restorasyon işleri, çok yönlü çalışmalarla önceden belirlenen bir orijinal tasarım planına göre yapılmamıştır. (b) Karaya yakın ayaklarda sömel kotuna inilmediğinden ve bu kemerlerin altından su geçirilmediğinden dördüncü, beşinci ve altıncı ayakların selyaranları gövdelerini kaybetmiştir. (c) Gövde ve külah yüksekliklerinde Osmanlı'nın belirlediği mantığa dikkat edilmemiştir. Örneğin fil ayağının selyaranının hem gövde hem de külah olarak en yüksek olacağı, sağ ve sol taraflarındaki düz üçgen külahlı vezir selyaranlarının daha düşük kotta, benzer olacağı ve diğer basamaklı selyaranların gövdelerinin, basamak sayı ve yüksekliklerinin eşit olacağı kuralına uyulmamıştır. (d) Selyaran gövdelerini külaha bağlayan denizlik taşları, geçmesiz, silmesiz, el işçiliğine dayanmadan makineyle yapılmıştır ve bu nedenle orijinaline uygun değildir. (e) Selyaran taşlarıyla tempan duvar taşları birbirine bağlanmamıştır. (f) Güney kesimdeki dördüncü, beşinci ve altıncı selyaranların gövdeleri ortaya çıkarılmamıştır ve basamak yükseklikleri eşitlenmemiştir. (g) Osmanlı zamanında yapılan güney dördüncü selyaranın bütünüyle yıkılarak orijinal tasarımına göre yeniden yapılması gerekmektedir. Bu konuda îcâp ediyorsa kemerler dahi yeniden yapılmalıdır. (h) Selyaran yüzeylerinde bulunan gülbezenk motifler temizlenmemiş ve net olarak açığa çıkarılmamıştır. (i) Selyaran uçlarında bulunan “çörtlen” süsleme-

lerine önem verilmemiştir ve standart bir uygulama olarak her büyük selyarana bunlardan yapılmamıştır. (i) Köprüye dayanan nehir istinat duvarlarının yıkılarak buralarda yapılması gereken selyaran ve payandalar yapılmamıştır. Kuzey kesimde yer alan altıncı ayağın ve selyaranının yeniden yapılması gerekmektedir. Fakat bundan önce kuzey kesimdeki köprü eğimi ve uzunluğunun gözden geçirilmesi, tuğla kemerlerin ortadan kaldırılarak taş kemerlere geri dönülmesi, güney kesimiyle simetrisinin sağlanması ve tahfif gözlerinin yeniden yapılması gerekmektedir. (j) Üçgen prizması şeklindeki selyaranlarda prizma duvarlarının genişlikleri standart değildir. Bunların standardize edilerek Hünkâr selyaranı ile vezir selyaranları arasındaki farkın sadece yükseklik formuyla belli edilmesi uygun olacaktır.

Payandaları

Literatürde köprünün her iki tarafında yer alan destek ünitelerine selyaran ismi verilmiş ise de biz bu sözcüğün sadece kaynak kısmı için doğru olacağını düşünüyoruz. Akar kısmındaki destek ünitelerini işlevi açısından incelediğimizde bunların birer selyaran değil, payanda niteliğinde olduğu görülmektedir. Her iki düzenleme için ‘mahmuz’ kelimesi doğru, fakat selyaran tanımlaması yanlıştır. Bu destek ünitelerinin *payanda* olarak adlandırılması köprüyü tanımlama ve çeşitli olguları betimleme açısından daha iyi anlatım imkânı sağlamaktadır.

Güney Kesimi

Güney kesimindeki payandalar en azından bu kitabın yazımı sırasında görünür durumda idi. Kuzey yakasındaki payandalar ise inşaat nedeniyle perdelenmişti ve görüleliyordu. Bu nedenle kuzey yakasında rahat bir çalışma yapamadık.

Fil ayağı payandası: Köprünün tam ortasında yer alan fil ayağının payandasını güney kesimi içinde değermendirmeyi uygun bulduk. Fil ayağında orijinal konumu nedeniyle ayrı ve özel bir payandaya ihtiyaç duyulmamıştır. Mihrâbiyeyi taşıdığından dışa taşmalı olarak yapılmış ve bu nedenle diğer ayaklardan daha kalın bir görünüme sahip olmuştur. Bu bölümde fil ayağının dibindeki çıkıntılardan burada da basamaklı payanda olduğunu anlamaktayız.

Fil ayağının üst tarafında, tempan duvarında gördüğümüz bir adet mazgal deliğinden, bu ayağın içinde küçük bir odacık olduğunu tahmin etmekteyiz. Fil ayağının yanında yer alan birinci kemerlerin tempan duvarlarında bu mazgal deliklerinden birer adet daha bulunmaktadır. Bu bölümde toplam üç adet mazgal deliği vardır ve aynı durum nehrin kaynak bölümü için de geçerlidir.

Birinci ve ikinci ayak payandaları: 1992 yılında başlayan son onarımda birinci ve ikinci payandaların gövdeleri üçgen prizması şeklinde yapılmıştır. Bir kısmının *denizlik profilleri* yarım kalmıştır. Mimarlar bu payandalara külâh koyup koymayacaklarına henüz

karar vermemişlerdir. Tempan duvarları üzerinde külah yerleştirilecek alanı çizgi ile belli etmişler, fakat her nedense sonradan külah yapmaktan vazgeçmişlerdir.

Fil ayağı ve içinde yer alan fil ayağı odacığının küçük mazgal deliği.

Yüz yıl öncesine dayanan tarihî resimlerde bu payandaların üçgen prizması şeklinde olmadığını görüyoruz. Daha önce bu ayaklarda gövdesi olmayan sadece “basamaklı payandalar” bulunuyormuş. Bu payandaların niçin yüksek gövdeli üçgen prizmasına dönüştürüldüğü konusunda bir bilgiye sahip değiliz.

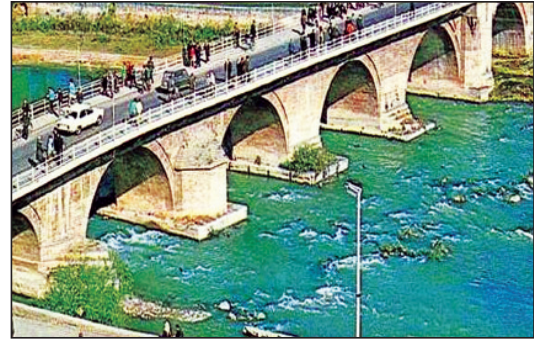
Günümüzde külahsız, denizlik profilleri yarım bırakılmış birinci ve ikinci ayak payandaları.

Taş Köprü'nün üçgen prizması şeklinde düzenlenmiş yüksek gövdeli iki payandaya ve her bir yakada alçak sevi-

yede düzenlenmiş ve basamaklı olarak yapılmış onbir payandaya sahip olduğunu anlamaktayız. Tarihî fotoğralarda birinci ve ikinci ayak payandalarında merdiven şeklinde düzenlenmiş üç basamağın var olduğu görülmektedir. Bu üç basamak üçgen şeklinde düzenlenmiş dördüncü bir basamağın üzerine oturmuştur. Dördüncü basamağın altında ise kürsü (sömel) taşları bulunmaktadır.

Üçüncü ayak: Üçüncü ayakta ortasından kesilmiş sekizgen prizması formunda bir payanda vardır. Payandanın özelliği, külahının dışa taşmalı ve geçmeli olmasıdır.

Yeni yapılan onarımlarda kardeşi payanda ve selyaranların ‘geçmeli külah’ özelliğine dikkat edilmemiş; estetik ve sanat kaygılarından uzak bir külah ile onarım işinin bir an önce bitirilmesi kaygısından hareket edilmiştir.

1990 öncesinde birinci ve ikinci ayakların basamaklı payandaları.

Geçmeli külah tasarımı; derinlik, üç boyutluluk ve el sanatı özelliği gösterirken düz külah tasarımı bütün bu süsleri ve incelikleri ortadan kaldırmakta ve sonuçta köprüyü yalın, basit ve kaba bir taş yığını haline getirmektedir.

Sekizgen payandanın, görünen beş kenarlı hacmi ile köprünün güney yakasının ortasında ana destek görevine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Taş Köprü'de akar kısmında yer alan üçüncü payandalar çokgen prizması şeklinde düşünülmüştür.

Kesik külahlı üçüncü payanda.

Dördüncü ayak: Dördüncü ayakta, basamakların yönü itibariyle iki kademeli hale gelmiş bir payanda yapısı vardır. Tabî, eğer payanda diyebilirsek... Birinci ve üst kademedeki payandanın yönü, alt kademedekinin yönünden 15-20 derecelik bir sapma göstermiştir. Birinci kademedeki payandanın üst tarafı düzdür ve üç sıradan oluşan basamaklı bir yapısı vardır. İkinci kademe ise kemer altından geçen yol hizasının altında düzensiz üç basamak daha bulunmaktadır.

Değerlendirmemize göre, Taş Köprü'nün güney kesiminde yer alan dördüncü ayağın ve bu ayağa ait kürsü taşlarının güçlendirilmesi için daha Osmanlı zamanında önemli ölçüde çaba harcanmış, taşlar birbirlerine kenet demirleriyle güçlü bir şekilde bağlanmaya çalışılmıştır. O yıllardaki

onarımında sağlamlık ve dayanıklılık, köprünün orijinal mîmârî özelliğinin ve estetik görünümünün önüne geçmiştir. Şimdi aradan 100 yıl gibi bir süre geçtikten sonra, bu çarpıklıklar ne yazık ki tarihsel bir değere sahip olmuştur. Günümüzde insanlar, onun yeniden yapılacak orijinal halini değil, çarpık da olsa son dönem Osmanlının izlerini taşıyan mevcut halini görmeyi tercih etmektedirler. Dördüncü ayakta köprünün kaynak tarafındaki basamaklı yapı ile akar tarafındaki basamaklı yapı uyumlu değildir. Sistem ve ahenk bozulmuştur.

Payanda ve selyaranlara sahip tarihî köprülerde selyaran ve payandalar tempan duvarları ile bütünleşik iken ve payanda taşları tempan duvarlara gömülü bir şekilde örülmüş iken Taş Köprü'nün sonradan yapılan selyaran ve payandalarında bu taşlar tempan duvarından bağımsız olarak yerleştirilmiştir.

Dördüncü ayak ve simetriye uymayan dördüncü payanda.

Beşinci ve altıncı ayak: Köprünün güney yakasında, beşinci ve altıncı ayaklarda olması gereken basamaklı payandalar bulunmamaktadır.

Burada sadece kemer taşlarının ağırlığının üzerine oturduğu *üzengi taşı* (yastık taşı) vardır. Üzengi taşı, ön cephede bir sıra dışı doğru taşmış *bingi taşı* ile desteklenmiştir. Üzengi taşının altında *kürsü taşı* dizisi gözükmemektedir. Fakat bu kürsü taşlarının rötret kotu diğer ayaklarınkı ile aynı hizada veya seviyede değildir.

Kürsü taşları (sömeller), köprü ayaklarının oturduğu kâidedir ve ayağın nehre gömülen geniş bölümüdür. Adeta köprü ayağının suya veya toprağa gömülen daha geniş, ikinci bir kademesidir. Beşinci ve altıncı ayakların ön cephesine taşınan üzengi taşları ve altında yer alan kürsü taşları sanki orijinalmiş gibi gözükmemektedir. Biz, köprünün bu bölümlerinin orijinal olmadığını düşünüyoruz.

Basamaklı beşinci ve altıncı payandalar.

Çünkü, hem üzengi taşları hem de kürsü taşları diğer ayakların *üzengi* ve *kürsü taşı* seviyeleriyle aynı yükseklik seviyesinde değildir.

Dördüncü, beşinci ve altıncı ayakların temelleri sonradan toprakla yükseltilmiş nehir yatağının üzerine atılmıştır. Derinliği yoktur. Bizde böyle bir kanaat oluşmuştur. Zaman içinde

yapılan onarımlarda, köprünün kara bağlantısına yakın olan kemerlerinde maalesef rötret kotu ile belirlenen taban çizgisinin korunmadığını düşünüyoruz.

Ayağın oturduğu 'kürsü' (sömel) ve suyun üstünde üç sıra kürsü taşı.

Dördüncü, beşinci ve altıncı ayaklarda orijinaline uygun basamaklı payanda yapılabilmesi için birinci, ikinci ve üçüncü ayakların kürsü seviyesine kadar inilmesi gerekmektedir. Bunun anlamı, nehrin bu bölümündeki toprak dolgunun temizlenmesi, köprünün karaya yakın olan son üç ayağın ve kemerlerin yıkılarak bütünüyle yeniden yapılmasıdır. Böylece nehir suyu rıhtım ayaklarına ve rıhtım duvarlarına kadar gelmiş olacaktır. Rıhtım ayakları ve gerçek rıhtım duvarlarıyla nehir suyunun teması sağlanmazsa Taş Köprü hiç bir zaman orijinal haline gelemeyecektir.

Öte yandan ayakların selyaran - payanda karşılıklı da birbirine uyum göstermemektedir. Örneğin, kaynak kesiminde beşinci ayakta üçgen basamaklı selyaran var iken arkasında bunu tamamlayacak basamaklı payanda örneğini görememekteyiz.

Kuzey Yakasında

Kuzey yakasında beş ayak vardır, fakat biz orijinalinde olduğu gibi altı ayak bulunduğunu varsayarak değerlendirmemizi ona göre yapacağız.

Beşinci ve altıncı ayakta yükseltilmiş sömel izlenimi.

Birinci ayak payandası: Birinci ayakta son onarımlardan sonra yeni yapılmış üçgen prizması şeklinde bir payanda vardır. Bu payandanın külahı için iki sıra taş dizilmiş ve sonra yapılan yanlışlığın farkına varılarak yarım bırakılmıştır.

Yüz yıl önce çekilen resimler temel alınır, güney kesiminde olduğu gibi, kuzey kesiminde de birinci ayak payandasının basamaklı olması gerekmektedir.

Kuzey kesimi, birinci payanda ve ikinci ayağın rıhtım duvarıyla bitişik hali.

İkinci ayak payandası: İkinci ayak payandasının yeri bütünüyle boştur. Herhangi bir payanda mevcut değildir. Burada rıhtım duvarlarının bulunması nedeniyle payanda yapılamamıştır. İkinci ayak payandasının da güney kesiminde olduğu gibi basamaklı olması gerektiğini düşünmekteyiz.

Üçüncü ayak payandası: Üçüncü ayakta yarı sekizgen prizması şeklinde bir payanda vardır. Üçüncü ayaktaki bu çokgen payandanın olması gereken prizmatik külahı bulunmamaktadır. Çokgen payanda da dikey yüzeylerin her biri 2,35 metre genişliğindedir.

Dördüncü ayak payandası: Dördüncü ayakta kısa gövdeli üçgen prizması şeklinde bir payanda yapılmıştır. Fakat bu payandanın külahı bulunmamaktadır. Üçgen prizmanın yüzeyleri 4,15 m genişliğindedir.

Beşinci ayak payandası: Beşinci ayak son payedir ve bu ayakta herhangi bir payanda görülmemektedir.

Altıncı ayak payandası: Altıncı ayağın kendisi bulunmadığından payandası da yoktur.

Simetrisi

Selyaran ve Payandaların Simetrisi

Osmanlı köprüleri genelde simetrik tasarımlıdır. Selyaran ve payandalar belli bir mantık çerçevesinde simetri oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. Selyaranların simetrisi, merkez selyaranın çevresinde yer alan sağ ve sol üçüncü selyaranların büyük yapılması

şeklinde belirlenmiştir. Payandalarda da üçüncü payandalar segizgen prizmatik yapılar olarak tasarlanmıştır. Altıncı selyaran ve payandalar ise kot düşüklüğü nedeniyle basamaklı olarak düşünülmüştür.

Kemerlerin Simetrisi

Osmanlı köprülerinde simetri, ya merkez kemerde veya merkez ayak çerçevesinde şekillendirilir. Bu tür bir uygulamada 'topografik merkez' diye tanımlanabilecek vâdi, nehir veya yol eksenini ile simetri yaratılmaya çalışılır. Böylece köprüde beklenmedik parazit tasarım zorlamaları ortadan kalkmış olur.¹ Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nde simetri, merkez ayak tipolojisi üzerinde odaklanmıştır. Bununla birlikte değişik tarihlerde yapılan onarımlarda başta köprünün uzunluk simetrisi bozulmuş ve bunu selyaran, payanda ve kemer açıklıkları simetri bozulmaları izlemiştir. Nehrin akış yatağının sağ rıhtıma doğru kaymasıyla simetri bozukluğu nehrin akışı açısından da ortaya çıkmıştır.

Simetrik Onarım

Köprünün orijinal haline dönüştürülebilmesi için aşağıdaki simetrik dengelerin kurulması gerekmektedir:

- Nehir suyunun akışı, köprü merkezi temel alınarak ortalanmalıdır.
- Nehir yatağını işgal eden yapılar yıkılmalı ve buraları suyun akışına açık hale getirilmelidir.
- Köprünün kanatları olarak değerlendirilebilecek dördüncü, beşinci ve altıncı

ayaklar ve kemerler yıkılarak simetri ilkelere ve mantığı çerçevesinde yeniden yapılmalıdır.

- Eşdeğerdeki simetrik selyaran ve payandaların yüksekliklerinin eşit olmasına dikkat edilmelidir.
- Köprünün bütün ayaklarının rötret kotları aynı seviyede olmalıdır. Uçlardaki farklı taban çizgisi uygulaması ortadan kaldırılmalıdır.
- Köprünün her iki tarafındaki kademelerde aynı eğim derecesi sağlanmalı ve tabliyeler yeniden buna göre döşenmelidir.

Kıyı Şeridi ve Çevresi

Taş Köprü'nün kıyı şeridi ve çevresini; (1) seyir basamakları ve seyir platformları, (2) yürüyüş ve spor bantları, (3) su taşkınlarından koruma duvarları, (4) plajlar, (5) heykeller, (6) değirmenler, (7) tarihî kontrol kulesi, (8) sallarin kullanımı, (9) ulu ağaçlar, (10) tarihî fayton arabaları, (11) Vodici Bayramı, (12) el dokuması bezlerin nehirde yıkanması, (13) hayvan otlatma ve sulama, (14) ördek ve kazların nehirde beslenmesi, (15) otopark düzenlemesi ve (16) köprü girişindeki fiskiyeli havuzlar alt başlıkları altında inceleyebiliriz.

Seyir Basamakları ve Platformları

Günümüzde köprünün akar ve kaynak cephelerinin her iki yanında kademeli olarak yapılmış basamaklı seyir platformları vardır. Köprüye bitişik 50 metrelik bir mesafede bulunan bu platformlar üç farklı yükseltiye sahiptir.

Kuzey kesimi akar cephesinde inşaat nedeniyle seyir platformları düzenlemeleri belirsizdir veya görüntüsü bozulmuştur. Kaynak cephesinde birinci kademe platform yeşil çimenler ve bahçe düzenlemesiyle kaplıdır. İkinci kademe platform yapılan inşaatlerde kaybolmuştur. Üçüncü kademede çiçeklik alanları ve heykeller vardır. Kuzey kesiminde ve kaynak cephesinde üçüncü kademede rıhtım duvarına iki insan boyu yüksekliğinde büyük bir gemi çıpası yerleştirilmiştir. Kuzey kesimindeki bu seyir platformları 1963 depreminden sonra nehrin toprakla doldurulmasıyla kazanılmıştır. Buraların nehre geri iade edilmesi gerekmektedir.

Güney kesiminde, birinci kademe platform Makedonya Meydanı düzlüğüdür. İkinci kademe bir tür geçiş platformudur. Buradan tülâbi mazgal deliklerinin bulunduğu üç yönlü ve beş basamaklı düzenleme ile köprü geçiş aralığına çıkılır. Bu kademeden bitimi, köprü eğer gerçekten yedi kemerli ise, kıyı duvarlarının başladığı yer olmalıdır.

Köprü kenarında iki insan boyunda büyük gemi çipası.

Güneyde platformlar arasındaki geçişler basamaklarla sağlanmıştır. Bu basamakların üzerine insanların oturmaları için tahta oturaklar yapılmıştır. Güneyde, akar cephesinde üçüncü kademe platformunda altıncı göz hizasında iki büyük çiçeklik yer alır. Bu çiçekliklerin aynısı kaynak cephesine de yapılmıştır.

Üçüncü kademeden sonra, nehre kadar uzanan başka bir basamak grubu yer alır. Köprü'nün hemen iki yanında yer alan 35 m'lik bu bölümde insanlar oturarak köprüyü ve nehri seyrederek. Bahar aylarında sular bu basamakların üst sıralarına çıkarken, geç yaz aylarında en düşük seviyeye düşmektedir. Suya dudaklarını değdiren bu düzenlemeyi 'nehir basamakları' olarak isimlendirebiliriz.

İkinci kademeden köprüyü çıkış düzenlemesi.

Nehir Basamakları köprü'nün her iki tarafında yaklaşık bir km uzunluğundaki bir mesafede her ikiyüz metrede bir yeniden düzenlenmiştir. Bu basamaklar yapıldığı ilk yıllarda bir tür nehre giriş yerleri veya plaj çıkış yerleri olarak düşünülmüş. Eski metin-

lerde bu merdivenlerin bulunduğu yerlerden plaj olarak söz edilmektedir. Fakat, çocukların yaz aylarında nehre girmeleri dışında hiç bir zaman bu niteliği kazanmamıştır.

Nehir Basamakları'nın bir diğer işlevi, Hristiyanların Vodici Bayramı'nda buraların köprü üstünden atılan haçı almak için suya dalmayı bekleyen insanlarla dolduruluyor olmasıdır. Basamaklı yapı, nehre girmeyi ve çıkmayı kolaylaştıran bir imkan sağlamaktadır. Bu platformlar yapılırken herhalde Vodici Bayramı faktörü de dikkate alınmış olmalıdır.

Vodici Bayramı.

Yürüyüş ve Spor Bantları

Köprünün özellikle güney tarafında her iki taraftan iki km uzaklığa kadar yürüyüş ve spor bantları yapılmıştır. Kuzey tarafındaki yürüyüş yerleri hem köprüden uzaktadır, hem de daha düzensiz ve belirsizdir. Kuzeydeki yürüyüş bantlarının köprüyle olan bağlantısı kopuktur. Asfalt döşenmemiştir, bakım ve koruma altında değildir. Nehir kıyı bantlarını, iç ve dış bantlar olarak ikiye ayırabiliriz.

Sel taşkın duvarlarının arkasında kalan yerleri 'dış yürüme bandı', nehre bakan dolgu toprak üzerindeki yerleri de 'iç yürüme bandı' olarak isimlendirmemiz tarif etme ve betimleme yapmamızı kolaylaştıracaktır.

Hem güneydeki hem de kuzeydeki iç gezi ve koşu bantları, nehir yatağının toprakla doldurulan bölümü içinde kalmıştır. İç ve dış kıyı bantları, Taş Köprü odaklıdır. İnsanlar özellikle kıyı bantlarının köprüye yakın olan bölümlerinde yürümeyi, gezmeyi ve spor yapmayı sevmektedirler. Taş Köprü'den uzaklaştıkça seyir amaçlı gezen veya spor yapan insanların sayısı da hemen azalmaktadır. Dış kıyı bantlarında da en fazla yaya trafiği Taş Köprü'ye yakın olan bölümlerde gerçekleşmektedir. Yeni yapılan iki yaya köprüsüyle birlikte bu trafik daha da artacaktır ve denecektir ki "Bu yaya trafiği sadece Taş Köprü ile ilgili değildir. Çevredeki bütün kültür ve sanat yapılarına yöneliktir." Bu söz doğru olmasına doğrudur da, tarihî köprüyü yeni yapılan üç yaya köprüsü ve devâsa binalar arasında bir sandviç gibi sıkıştırırken aslında şehrin insanlarının zihin ve algı dünyalarını bozmuyor muyuz?

Taş Köprü'nün yârî Vardar Nehri'nin kıyı bandında gezmek, yürüyüş, paten, kay-kay ve bisiklet sporu yapmak heyecan vericidir. Sanki siz onu değil, Taş Köprü sizi seyrediyor gibidir. Üsküb'de kıyı şeridi insanlar için bir tür sosyalleşme alanı haline gelmiştir, ama daha çok Make-

don etnik kökene sahip vatandaşlar için... Vardar Nehri'nin kıyı şeridinde Müslümân aileleri çok az görürüz. Köprü'nün kuzey kesimindeki sahil şeridi bir ölçüde ihmal edilmiştir.

Taş Köprü'nün binalarla kuşatılması.

Taşkından Koruma Duvarları

Köprü ve çevresi tarihte bir çok kez sellere maruz kalmıştır. Örneğin, 1895 yılında Treska, Lepenča ve Vardar Nehirleri'nden gelen aşırı sular nedeniyle büyük bir sel felaketi yaşanmıştır. Bunun üzerine takip eden yılda 1896 ve 1897 yıllarında nehrin kenarına su akışını düzenlemek için koruyucu duvarlar yapılmıştır.² Yapılan ilk duvarların uzunluğu nehrin yukarı kısmında Kale'nin bitimine kadar imiş. Nehrin aşağı kısmında ise Maacır Maalo'ya (Teşvikiye Mahallesi'ne) kadar uzanıyormuş. Daha sonraları çeşitli yönetimler altında bu duvarlar hem uzatılmış hem de yükseltilmiş.

Kıyıdaki, sel taşkınlıklarını önlemeye yönelik ilk taş perde duvarların yapımı Hâfız Mehmet Paşa ve Belediye Başkanı Sâlih Âsım zamanına rastlar.

1917 yılında çekilen eski bir fotoğrafa baktığımızda bu perde duvarlarını güçlendirmek için onar metre arayla destek kolonlarının yapılmış olduğunu görürüz. Yine eski fotoğraflardan, Kale'nin alt yukarısında bulunan bir un değirmenine su taşıyan bir su kolunun veya deresinin bu koruma duvarlarının arkasında kaldığı ve Taş Köprü'ye yakın bir yerden tekrar Vardar Nehri'ne karıştığı anlaşılmaktadır. 1895'ten önce Vardar Nehri'nin kenarları bol ağaçlıklı doğal dere kenarları gibi imiş. Fakat çok daha önceki yıllara Yahûdilerin İspanya'dan geldikten sonra buralara yerleştirildiği yıllara gidersek, o zamanlarda nehir kenarında surların veya bir tür kale düzenlemesinin olduğu ifade edilmektedir. 1689 *Piccolomini Üsküb Yakması* ile hem bu surlar yıkılmış hem de Yahûdi Mahallesi bütünüyle yok edilmiştir.

Koruma duvarları ikinci kez 1930'lu yıllarda ele alınmış olmalıdır. O yıllarda yer yer Hâfız Mehmet Paşa'nın taşkın duvarları korunmuş olsa da büyük ölçüde yeniden yapılmıştır.

Nehrin koruma duvarları, üçüncü kez 1962 Seli'nden ve onu takip eden 1963 Depremi'nden sonra tekrar düzenlenmiştir. Bu aşamada, bazı bölümleri yenilenmiş ve duvarlar nehrin kaynak ve akar yönlerinde uzatılmıştır. Günümüzde nehre dökülen 'ilk kademe eğimli duvarların' hangi tarihte yapılmış olduğunu tespit

edemedik. Bu duvarlar 1963 Depremi'nden sonra yapılmış olmalıdır.

Taş Köprü'nün taşkın koruma duvarları ve özellikle girişteki seyir platformları dördüncü kez 1971/72 yıllarında yeniden düzenlenmiştir.

2008 yılından sonra kuzey kıyısında gerçekleştirilen büyük bina yapımları nedeniyle koruma duvarlarının tekrar ele alınması gerekmektedir.

Bu çalışmalarda kuzey kesiminde yer alan koruma duvarlarının köprünün orijinal sınırına kadar geri çekilmesi uygun olacaktır. Haksız olarak nehir yatağına yapılan tüm binalar er veya geç kaldırılmalıdır. Tarihin hakkı, tarihindir. Bu hakkı gaspetmeye hiçbirimizin hakkı yoktur.

Günümüzde, Taş Köprü'nün çevresinde yer alan taşkın duvarları değişik renklerdeki grafitlerle süslenmiştir. Gençlerin sanat ürünlerini! rıhtım duvarlarında bir tür açık hava sergisi haline getirdiği bu grafitler bazılarına göre çevre kirliliği olarak değerlendirilse bile biz öyle düşünmüyoruz. Her şehirde olduğu gibi protest bir tavrı sergileyen bu grafitler, bilinç altında zihin karmaşası içine soktuğumuz gençlerin ruh halini yansıtıyor olabilir.

Plajlar

Tarihte 'plaj niyetiyle' Vardar Nehri kıyısına çok sayıda basamaklı düzenleme yapılmıştır. Bugün yaşları elliye aşmış çok sayıda kişi yüzmeyi Vardar

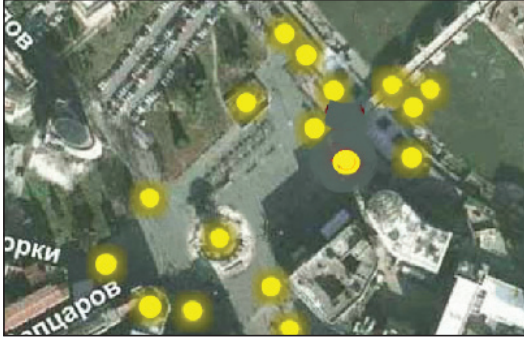
Nehri'nde öğrendiklerini söyler. Eski fotoğraflarda hem Taş Köprü'nün hem de Demir Köprü'nün ayaklarında yüzmek ve balık tutmak için suya giren insanlar olduğunu görürüz. Bunlar daha çok genç erkeklerdir. Plaj havası ve düzenlemesinden çok; münferit kişilerin veya grupların serinleme ve yüzme amacıyla suya girmeleri söz konusudur.

Vardar Nehri'nin yaz ayları için eski tarihlerdeki su debisi ile şimdiki su debisi aynı değildir. Günümüzde Taş Köprü ve civarının yaz aylarındaki su yüksekliği yetişkinler için yüzmeye elverişli olmadığı gibi, suları eski tarihlerdeki gibi temiz de değildir. Bu nedenle günümüzde Taş Köprü civarında Vardar sularında yıkanan kişileri nadiren görürüz. Fakat tarihi fotoğraflardan anlıyoruz ki köprünün kaynak cephesinde köprü ayakları dibinde oluşan mavi bir gölde özellikle çocuklar yıkanıyor ve yüzmeyi burada öğreniyorlarmış.

Makedonya hükümeti geçmiş günümüze taşımak için Taş Köprü'nün kuzey kesiminde akar bölümüne bir plaj yapmaya karar vermiş ve bunu gerçekleştirmiştir. Fakat bu düzenlemenin sadece adı *plaj* olarak kalmıştır. İlk günlerde heyecanla dolan bu bölüm, sonraki günlerde derin bir yalnızlığa gömülmüştür. İlk günlerde suya giren az sayıdaki kişiden sonra bu nostaljik düzenlemenin 'tutmayacağı' anlaşılmıştır.

Heykeller

Taş Köprü'nün yakın civarındaki heykellerden bu kitabın bir çok yerinde söz ettik. Taş Köprü, adeta heykeller cangılının ortasında kalmıştır. Karpoş ve Makedonya Meydanları'na toplamda yirmiden fazla heykel dikilmiştir. Yapılan bir araştırmada, Üsküb şehrinin değişik semt ve mahallerinde yüzelliden fazla heykel, anıt, sütun, anı eser olduğu tespit edilmiştir. Tekrar köprü çevresine dönersek, bu başlıkta sadece köprü girişlerine yeni dikilen sekiz heykel hakkında özet bir bilgi verilecektir.

Makedonya Meydanı ve köprü girişinde heykeller cangılı.

Kuzey yakası: Kuzey yakasında köprü'nün girişinde aşağıdaki heykeller bulunur.

Ss Cyril ve Methodius Anıtı: Nehrin kaynak cephesinde yer alır. 1949'da kurulan ülkenin ilk üniversitesine bu azizlerin isimleri verilmiştir. Selânik'de doğmuş 'Bizantin Greek' kökenli kardeşlerdir. (Orta çağda Bizans imparatorluğunun Helenize olmuş vatandaşlarına 'Bizantin Greek' adı ve-

rilmekteymiş.) Dokuzuncu yüzyılda Slav halklarının Hristiyan misyonerleri olmuşlardır.³

Anıt, bronz metalden yapılmış ve İtalya'da gerçekleştirilmiştir. Heykeltraş Zarko Basescu tarafından yapılmış ve 540 bin avroya mâl olmuştur.

Aziz Clement Obridski ve Naum Obridski Anıtı: Bu anıt, kuzeyde nehrin akar cephesinde yer alır. Klimend ve Naum ikilisi kardeşlerdir. Selânik çevresinde doğdukları ve yaşadıkları bildirilir. Daha sonra Bulgaristan'a gitmişlerdir. Kaynaklarda Bulgar ve Makedon olarak tanıtılır. Slav ırkının Azizi, bilim adamı ve yazarı olarak ünlenmişlerdir. Aziz Klimend'in Aziz Cyril ve Metodi'nin en güvenilir öğrencisi ve havârisi olduğu bildirilmiştir. Kril Alfabeti'nin geliştirilmesiyle ilişkilendirilirler.⁴ Anıtın tasarımı heykeltraş Pero Kovancaliev tarafından yapılmış ve 580 bin avroya mâl olmuştur.

Aziz Kril ve Metodi kardeşler anıtı.

Karpoş Anıtı: Köprü'nün akar cephesine 7 Mayıs 2011 tarihinde yerleştirilmiştir. Karpoş 1689 yılında Osmanlı devletine karşı ayaklanma başlatan

bir kişidir. Kitabın değişik yerlerinde hakkında yeterince bilgi verildiği için burada daha fazla açıklama yapmaya gerek duyulmamıştır.

Klimend Ohridski ve Naum Ohridski anıtı.

Tasarımcısı Vojdan Stop'dur. İnternet kaynaklarında heykelin 650 bin avro civarında maliyeti olduğu bildirilmiştir. Kaidesi 3.5 ve heykel 5.0 m yüksekliğindedir. Toplam 8.5 m yüksekliği vardır. Bu heykel istisnâi olarak İtalya dökümhanelerinde değil, Üsküp RZ Institut dökümhanesinde yapılmıştır. Kâidesinin tasarımı INPUMA tarafından yapılmıştır ve 10 metre karelik bir alan üzerine oturmaktadır.

Arambaş Karpoş heykeli.

Georgi Pulevski Anıtı: Köprü'nün kaynak cephesinde yer alır. Bulgar milletinden ayrı olarak Makedon milletin ve Makedon dilinin var olduğunu

söyleyen ve bunları kamuoyuna ilk açıklayan yazardır. Bulgaristan'da kendisi Bulgar olarak bilinir, fakat Makedonluk akımına katıldığı belirtilir.⁵

Güney yakası: Güney yakasında ikisi üst platformda ve ikisi alt platformda olmak üzere köprüye yakın dört anıt vardır.

Gotse Delçev anıtı: Nehrin güney yakasında ve köprü'nün akar cephesinde yer alır. Georgi Nikolov Delçev (1872 - 1903) Kalkış'ta doğmuş (Kukuşanes'li) Makedonyalı devrimci bir aktivisttir. Osmanlıya karşı Makedonya'nın bağımsızlığı için mücadele etmiştir. Goce, ona annesinin verdiği Kalkış yöresinde cüsseli kişiler için sık kullanılan bir lakaptır.

Georgi Pulevski anıtı.

Türkçe 'koca' veya 'kocaman' anlamına gelir. Fakat daha sonra bu kelime Makedon alfabesine uydurularak 'Gotse' şeklinde yazılmıştır. Literatürde Gotse şeklindeki yazım biçimi yaygınlık kazanmıştır. Annesi Sultan Nurcieva, babası Nikola Delçev'dir. Ayrıca şehir parkında Bulgarların hediye ettiği bir heykeli daha vardır. 1903 yılında Serez yakınındaki Banitsa köyünde kaçır veya

saklanırken Osmanlı askerleri tarafından sıkıştırılarak vurulmuştur. Kendisinin o yıllarda İlinden Ayaklanması için hazırlık yaptığı bildirilmiştir.

At üzerinde Gotse Delcev Anıtı.

Mezarı 1917'ye kadar o köyde kalmış, daha sonra Sofya'ya götürülmüştür. 1946'da Makedonya'ya nakledilerek Sv. Spas Kilisesi'nin bahçesindeki anıt mezara gömülmüştür. Beş metre yüksekliğinde bronzdan yapılan bu anıt Mayıs 2010 tarihinde köprü girişine yerleştirilmiştir.

Dame Gruev Anıtı: Nehrin güney yakasında ve köprünün kaynak cephesinde yer alır. Dame Gruev, (1871-1906) Damyan Yovanov Gruev asıl adın kısaltılmış halidir. Gotse Delçev gibi Bulgar - Makedon devrimci komitacısı idi. Delçev ile birlikte çalışmıştır. Anadolu'da Bodrum Kale-si'nde on ay sürgün yaşadığı ve hapse atıldığı bildirilir. 2010 tarihinde yerleştirilen bu heykelin tasarımcısı da heykeltaraş Zarko Basevski'dir. 850 bin avroya mâl olduğu bildirilmiştir.⁶ Heykel, İtalya'nın Firenze şehrinde yapılmıştır. Daha önce Delçev ve Gruev'in anıt ve heykellerinin bulun-

duğu yerde Sırp liderlerinin ata binmiş heykelleri bulunmaktaydı. Krallık Yugoslavyası zamanında, 1920 - 1930'lu yıllarda köprünün girişi Kral Peter I ve Alexander Karadjordjevic'in anıtlarıyla süslenmişti.

At üzerinde Dame Gruev Anıtı.

Gemiciler Anıtı: Köprünün güney yakasında ve akar cephesinde yer alır. Gemiciler, Osmanlılar zamanında Selânik şehrinde bir takım anarşist ve terörist faaliyetlerde bulunarak Avrupalıların dikkatini Makedonya üzerine çekmek isteyen 18 - 22 yaş grubundaki kişilerdir. Selânik'teki bir Fransız gemisi olan Guadalquivir'i bombalamaları nedeniyle grubun adı 'gemiciler' olarak kalmıştır.

Bu grupta Pavel Şatev, Konstantin Kirkov, Ortse Pop Yordanov, Milân Arsov, Georgi Bogdanov, Vladimir Ping, İlia Trçkov gibi Osmanlıya göre terörist, Makedonya'ya göre kurtuluş devrimcileri sayılan kişiler yer almıştır. Bu kişiler gemi yakmanın dışında Selânik Osmanlı Bankası'nı havaya uçurma, kahvehane ve birahane bombalama, köprü ve tren demiryollarını havaya uçurma gibi eylemler yapmışlardır. Makedonyalı yazar Yovan Pavlovski bu teröris-

terlerin hayatını anlatan *Gemicite* (*Gemiciler*) isimli bir roman yazmıştır. Anıt, İtalya'nın Floransa şehrinde bronzdan yapılmış ve 27.07.2010'da bugünkü yerine yerleştirilmiştir. Anıtın tasarımcısı sanatçı Angel Korunovski'dir. 970 bin avroya mal olduğu bildirilmiştir.

Köprü girişinde Kral Peter I ve Alexander Karadjordjevic Heykelleri.

Jüstinyen I Anıtı: Jüstinyenin Üsküb'ün bir köyü olan Taor'da (Tauresium) doğduğuna, Taş Köprü'yü ilk onun yaptırdığına inanıldığından ve bu görüş halka empoze edilmeye çalışıldığından 16 Haziran 2001 tarihinde bu heykel dikilmiştir.

Köprü'nün akar cephesinde Gemiciler Anıtı.

Anıt beyaz mermerden yapılmıştır. Kaidesi 3.5 metre ve büst ise 5 metre

yüksekliğindedir. Heykelin Floransa'da yapıldığı ve 1 milyon avroya mal olduğu bildirilmiştir.⁷ Heykel 10.5 m² lik bir alan üzerine oturtulmuştur. Tasarımcısı Rosa Pavleska'dır.

Değirmenler

Taş Köprü'nün yakın çevresini inceleyen, bu bölgede bir zamanlar kurulmuş olan su değirmenlerinden söz etmeden geçemeyiz. 1900'lü yılların başında köprü'nün kuzey kesiminde ikinci ayağın bitiminde büyük bir 'su dolabı' ve uzun bir mille bağlandığı bir değirmen varmış.

Jüstinyen Anıtı.

Bahar aylarında nehrin su debisi yüksek olmalı ki buraya bir değirmen kurulmuş. 1909 yılındaki köprü genişletme çalışmasıyla birlikte bu değirmenin faaliyetine son verildiğini düşünmekteyiz. Nehrin yukarı ve aşağı kısmında da buğday ve mısırın öğütüldüğü bir çok un değirmeni varmış. Yukarı kısmında Amerikan Büyükelçiliği'nin altında ve aşağıda da Demir Köprü'nün yanında var olan su değirmenlerinin fotoğrafları günümüze kadar gelmiştir.

Tarihi Kontrol Kulesi

Osmanlıların Üsküb'den çekilmesinden sonra nehrin sol tarafında akar cephesine küçük bir bina yapılmıştır. Araştırmalarımızda girişteki üç katlı bu küçük binanın bir zamanlar dış tedâvi merkezi olarak kullanıldığını öğrendik. Fakat herhalde ilk yapılış amacı bu olmasa gerektir. Rumelide bu şekilde köprü girişlerine yapılan yüksek görünümlü binalara 'kule' adı verilmektedir.

Su değirmeni çarkı (Su dolabı).

Biz Krallık Yugoslavya'sı zamanında yapılan bu binanın da buna benzer bir kontrol kulesi veya bir tür 'nizâmiye binası' olduğunu düşünmekteyiz. Söz konusu bina askerlerin veya zâbitanın kalması ve kritik gördükleri kontrolleri yapması için kullanılmış olabilir. Bilmiyoruz geçmişte herhangi bir bağlantı kuruldu mu ama, bu binanın buraya yapılmasıyla eski Roma Köprüsü benzetimi arasında bir ilişki var gibi gözükmektedir. Sakarya, Sapanca'daki Justinianus Köprüsü'nün girişinde de buna benzer bir muhafız binası vardır. Böyle bir görüntünün ortaya çıkması sadece bir tesadüf de olabilir. Fakat tarihte kimlerin hangi amaçları güttüklerini tam olarak bilemiyoruz.

Sallar

Tarihte bir dönem köprü yıkılıp karşıdan karşıya geçmek zorlaşınca ağaçtan yapılmış sallar devreye girmiştir. Kumbaracı'dan öğrendiğimize göre, Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri'nden birinde şu bilgiler bulunmuştur: Sonbaharda ve ilkbaharda meydana gelen taşkınlar nedeniyle köprü kullanılamayınca Mahmut Çavuş adında Üsküb'lü bir hayırsever yolcuların karşıdan karşıya ücretsiz geçebilecekleri sallar yaptırmıştır.

Sakarya'daki Justinien Köprüsü

Üsküb Mukataa Emîni Sinan ve Şehremini Câfer de bu durumdan yararlanmak istemişler ve bu amaçla yaptıkları sallarla insanları ücret mukabili karşıya geçirmeye başlamışlardır. Halkın toplu dilekçe vererek şikâyeti üzerine ücretli salların yolcu taşımalarına yasak getirilmiş, sadece ücretsiz taşıma yapan Mahmut Çavuş'un nehirdeki sallar ile taşıma yapmasına izin verilmiştir.⁸ İlgili belgede bu olayın ne zaman gerçekleştirildiğine ilişkin bir tarih bulunmamaktadır. Kumbaracı ise bu olayı 1578 yılındaki onarım faaliyeti ile ilişkili olarak dile getirmiştir. 1555 depreminden sonra köprü'nün 23

yıl gibi uzun bir süre onarımsız kaldığı anlaşılmaktadır. Yirmi üç yıllık bu süre zarfında ve yılın belirli aylarında köprü yakınında karşıdan karşıya geçmek için ağaçtan yapılmış sallarin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Vardar Nehri'nin en azından köprü yakınındaki bölümünde tarihî dönemlerde kayık kullanılmadığını biliyoruz. Fakat günümüzde 2014 Şehir Meydanı Düzenleme Projesi çerçevesinde nehir kenarına lokanta şeklinde kullanılmak üzere bir gemi yapılması veya yerleştirilmesi önerileri gelmektedir. Bu tür yaklaşımları Üsküb'lülerin deniz özlemiyle açıklayabiliriz.

Ulu Ağaç ve Ağaçlık Çevre

Taş Köprü'nün kıyısı ve yakın çevresi özellikle tarihi bir ağaçla birlikte hatırlanacaktır. Bazıları cinsini çınar ağacı olarak belirlerken bazıları da başka bir tür ile ilişkilendirmişlerdir. Bu ağacın köprünün güney kesimi akar cephesinde bulunduğunu biliyoruz.

Kimilerine göre 300 yıldan fazla yaşı olan bu ağaç, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar yaşamış (1920'li yıllar), daha sonra kurumuş ve kesilerek yok edilmiştir. Ağaç, nehrin yazları kuruyan yatağı içinde dikilmiş ve burada gelişme göstermiştir. Ciddi bir kaynak gösterilmeksizin Karpoş'un bu ağaçta asıldığı rivayet edilir. Osmanlı kaynaklarında da Karpoş'un köprü civarındaki bir ağaçta asıldığı ifade

edilmesine karşılık hangi ağaç olduğu belli değildir. Taş Köprü ve civârı 1963 yılından 2000'li yıllara kadar yeşillik, ağaçlarla süslenmiş bir alan şeklinde imiş. Fakat 2000'li yıllardan sonra çevresi hızla betonlaşmaya başlamıştır. Çevresine yüksek binaların dikilmesiyle doğal güzellik ortadan kalkmıştır.

Yakın zamana kadar köprünün hem kuzey hem de güney kesiminde ulu kavak ağaçları bulunmaktaydı. Kuzey kesimindeki kavak ağaçları plaj yapımı sırasında bir gece gizlice kesilmiştir. Köprünün kuzey kesimindeki kemerleri saran ağaçlar da buralara yapılan binalarla birlikte kesilmiş ve çevresi açılmıştır.

Çınar ağacından bir başka görünüm.

Taş Köprü ve doğal ağaçlıklı çevre birbirini tamamlayan bir özelliğe sahipti. Taş Köprü'nün günümüzdeki betonlarla çevrili yeni düzenlemesi doğaya aykırıdır. Taş Köprü'nün en güzel fotoğrafları onun yeşil ağaçlarla çevrili olarak çekilmiş olanlarıdır.

Fayton Arabaları

Osmanlının son dönemlerinden başlayıp 1930'lu yıllara kadar, Taş Köprü'nün

üzerinde ve civarında fayton arabası trafiği varmış. Motorlu taşıt araçlarının gelişmesinden önce ve geliştiği ilk yıllarda insanlar ulaşım için o günkü faytonlardan yararlanıyorlarmış. Köprü'nün güney kesiminde Subaylar Evi'nin önünde fayton durakları varmış.

Faytonlar burada sıraya girer müşteri beklerlermiş. Çın çın çalan zilleri, lastikli tekerlekleri, gece yakılan fenerleri, ön tarafta yüksek sürücü oturak yeri ve yolcu bölümünde açılır kapanır körüklü siyah üst tentesi ile orijinal bir görünüme sahip olan bu araçlar genellikle bir çift at ile çekilirmiş. Daha sonraları tek atla çekilen faytonlar da olmuş. Fayton duraklarının ikincisi köprü'nün sol tarafında sırpaların diktikleri Düşen Asker Anıtı'nın hemen yakınında imiş. Eski şehir bölümünden gelen insanlar buradaki faytonlara biner ve yeni şehir tarafına geçerlermiş. Motorlu araç trafiğinin gelişmesiyle ve bu arada fayton arabalarını çeken atların dışkılarıyla şehri kirletiyor olması nedeniyle bilinmeyen bir tarihte faytonların kullanılması yasaklanmıştır.

1900'lü yılların başında köprü girişinde körüklü tenteye sahip fayton arabası.

Günümüzde bu fayton arabalarından birinin örneğini Ohrid şehir meydanında görebiliyoruz. Ayrıca şehirde Müslümân çocuklarının sünnet düğünlerindeki 'gezi alaylarında' Makedonya Meydanı'nda değişik konularda yapılan etkinlik ve festivallerde zaman zaman fayton arabalarını görmek mümkündür. Fayton arabaları, Üsküb halkının güçlü nostaljik hatıralarından birini oluşturur.

Vodici Bayramı

Hız İsa'nın vaftiz edilmesi anlamına gelen ve onu simgeleyen *Vodici Bayramı* Osmanlı'nın ayrılmasından sonra hep Taş Köprü'nün üzerinde kutlanmıştır. 2012 yılında bu tören inşaatler nedeniyle Özgürlük Köprüsü üzerine alınmıştır. Vodici Bayramı her yıl tekrarlanan bir ritüeldir ve bu etkinliğe Üsküb'de yaşayan Hristiyanların önemli bir bölümü katılır. Bu etkinliğin Osmanlı zamanında yapıp yapılmadığını bilmiyoruz. Elimizdeki eski bir fotoğrafta gözükken Vodici Bayramı Osmanlı'nın çekilmesinden sonraki döneme ait olmalıdır.

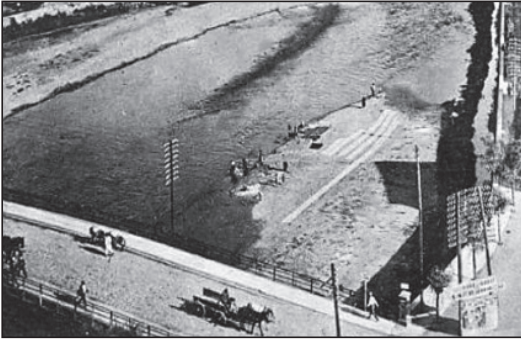

1920'li yıllarda Vodici Bayramı.

El Dokuması Bezlerin Yıkanması

Taş Köprü, yaz aylarında nehir yatağının kuruyan bölümlerinde el tezgahlarında dokunan pamuklu kumaşların dikildiğinde çekmemesi için boyandığı, yıkandığı ve kurutulduğu bir yerdi. 1900'lü yıllarda çekilen bir çok fotoğrafta bunu görürüz.

15-20 metre uzunluğunda ve 90 cm enindeki yünlü veya beyaz pamuklu el dokuması kumaşlar önce nehirde yıkanır ve sonra boylu boyunca nehir yatağına serilerek kurumaya bırakılırdı. El dokuması yapan kadınlar için bu önemli bir meşgale idi. Fabrika dokuması kumaşların artması ve el tezgahlarının yavaş yavaş devre dışı kalmasıyla köprü altında kumaş yıkama ve kurutma uygulamaları da tarih olmuştur.

El dokuması bezlerin boyanıp nehirde yıkanması ve serilerek kurutulması.

Hayvan Otlatma ve Sulama

Taş Köprü ve çevresi yüzyıl öncesinin tarım toplumunda, bugünün köy hayatı için öngörebileceğimiz bir takım etkinlik ve faaliyetlere sahne oluyordu. Örneğin yaz aylarında ne-

rin kuruyan bölümlerinde biten otluk yerlerde koyun sürüleri veya büyükbaş hayvanlar otluyordu.

İnsanlar at arabalarıyla veya büyükbaş hayvan arabalarıyla nehre iniyorlar ve hayvanlarını suluyorlardı. Bu amaçla Hâfız Mehmet Paşa zamanında koruma duvarları yapılırken nehre inmek için eğimli platformlar da yapılmıştı. Osmanlı Bankası'nın hemen önünde böyle bir platform bulunuyordu. Ayrıca nehrin hem yukarı kısımlarında hem de sağ kesiminde bu platformlardan en az üç dört tane daha vardı. Bu platformların amacı hayvan sürülerinin, at ve öküz arabalarının nehre inmelerini sağlamak ve tekrar karaya çıkabilmelerini temin etmektir. Nehirde yıkanan manda, at ve sığır gibi hayvanları görmek sıradan bir olaydı. Bu platformlardan nehirden kum ve kil taşımak için de yararlanılıyordu. Günümüzde dahi insanların nehir kenarına inmeleri için belirli yerlerde basamaklı iniş ve çıkış yerleri yapılmıştır ki, aslında bu tür düzenlemelerin ilk örneği hayvan arabaları ve hayvanların kendileri için yapılmıştı. Köprü'nün eski fotoğraf karelerinin içine girdiğinden bu düzenlemeden de bahsetmenin yararlı olacağını düşündük.

Ördek ve Kazların Beslenmesi

Eski Taş Köprü fotoğrafları aynı zamanda nehirde yüzen kaz ve ördek resimleriyle süslüdür. Eski fotoğraflarda görüntü kalitesi düşük olduğundan bu küçük hayvanlar pek farkedilmez.

Fakat yüz yıl ve daha öncesinde köprü ve nehir kıyısında yaşayan aileler evlerinde kaz ve ördek beslediklerinden özellikle yaz aylarında bu hayvanlar nehrin canlı süsleriydi. Günümüzde de az sayıda ördek, yaz aylarında nehir içinde yüzerek o eski günlerin nostaljisini yaşatmaya devam etmektedir.

Otopark Düzenlemesi

1920'li yıllardan sonra motorlu taşıtların çoğalmasıyla birlikte bu araçların park sorunu ortaya çıkmıştır. 1950'li yıllarda bir dönem Makedonya Meydanı motorlu araçların otopark yeri olarak kullanılmıştır. Yine bu dönemde olsa gerektir, nehrin sol tarafında da şehirlerarası otobüsleri için otopark yapılmıştır.

Nehre iniş platformu ve hayvan sulama.

Estetik Satış Büfeleri

Osmanlının Üsküb'den çekilmesinden sonra Krallık Yugoslavyası zamanında köprü girişine karşılıklı olarak iki adet estetik satış büfesi (kiosk - köşk) yapıldığını görüyoruz. Bu büfelerin miimârîsi gerçekten ilgi çekicidir. Özellikle sivri külah kısımları girinti çıkıntılarıyla özgün sanatsal özellik göstermektedir.

Bu büfelerden önce akar cephesindeki, bir süre sonra da kaynak cephesindeki kaldırılmıştır. Büfeler kaldırıldıktan sonra yerine Kral Petar'ın ata binmiş heykelleri yapılmış olmalıdır. Köprü girişinde bulunan bu büfelerde gevrek (simit), şekerleme ve günlük ev ihtiyaçlarıyla ilgili küçük malzeme ve eşyaların satıldığı tahmin edilmektedir. Tepesindeki sivri uzun demir ile bu satış büfeleri, Burmalı Cami'nin beşik tonozlarının uç kısmında bulunan sivri demirli yapısal düzenlemenin bir uzantısı gibi idi ve birbirlerini tamamlıyorlardı.

Köprü girişlerinde satış büfesi (kiosk - köşk) düzenlemesi.

Fiskiyeli Mermer Havuzlar

Yapım tarihini tam bilemediğimiz bir dönemde Makedonya Meydanı'ndaki köprünün girişine fiskiyeleri olan iki havuz yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu havuzlar 1930'lu yıllarda yapılmış olmalıdır. Havuzların dar kenarından fıskıran sular ince bir çizgi halinde uzun kenarı boyunca yükseliyor ve diğer dar kenara ulaşmadan tekrar havuza dökülüyormuş. Osmanlının su kültürü şehir insanlarının DNA'sına iyice işlemiş olduğundan farklı

devletler ve yönetimler artık çeşme, fiskiye, şadırvan gibi uygulamalarla su kültürünün bir parçası haline gelmişlerdir.

Bu dönemde ilginç bir gelişme de Subaylar Evi'nin önünde bulunan çiçekliğe yaklaşık 10 metre yüksekliğinde beyaz mermerden yapılmış anıt bir sütun dikilmesidir. Bu 'sütun anıtın' anlamına ve dikilme gayesine ilişkin bir bilgi bulamadık. Fakat şunu belirtmeliyiz ki burası Hümâşah Sultan Türbesi'nin yeridir. Tarih, bütün insanlara burasının anlamını ve önemini unutmamaları için bu gibi uygulamalarla bir şekilde hatırlatmalar yapmaya devam edecektir.

Notlar ve Kaynaklar

1. Erşan Göksu, Mehmet Şenol, Abdullah İlez, Türk Köprücülüğünde Yeni Bir Boyut 160 M Açıklıklı Kemer Köprü -Osmanlı Köprüsü – Ankara,, <http://www.1insaat.com/uploads/TrbBlogs/pdfs_3/30821_1212701925_324.pdf> (24.10.2009).
2. "The Stone Bridge over the Vardar river," <www.soros.org.mk/konkurs/076/angver/kamen_most.htm> (24.10.2009).
3. "Saints Cyril and Methodius," <http://en.wikipedia.org/wiki/Saints_Cyril_and_Methodius> (28.11.2012).
4. Wikipedia, "Clement of Ohrid," <http://en.wikipedia.org/wiki/Clement_of_Ohrid> (28.11.2012).
5. Wikipedia, "Georgi Pulevski," <http://en.wikipedia.org/wiki/Georgi_Pulevski> (28.11.2012).

6. Wikipedia, "Dame Gruev," <en.wikipedia.org/wiki/Dame_Gruev> (29.10.2012).
7. Wikipedia, "Skopje 2014," <http://en.wikipedia.org/wiki/Skopje_2014> (28.11.2012).
8. Kumbaracı - Bogoyeviç, s. 397.

Taş Köprü'de gece.

Taş Köprü çevresinde etkinlik.

Köprüde bir başka etkinlik.

Mesire yeri Matka.

Matka'dan bir başka görünüm.

MALZEMESİ, TEMELLERİ VE AYAKLARI

Bu bölümde 560 yıllık tarihî eserde kullanılan taş malzeme, köprünün temelleri, mahmuzları ve topuklarıyla birlikte ayaklarının yapısal özellikleri ele alınmıştır.

Malzemesi

Taş Köprü, büyük ebatlı bloklar halinde kesilmiş, genel görünümüyle sarımtırak veya krem rengi traverten taşlarından yapılmıştır. Korkuluklarda kullanılan taşlar yer yer kırmızımtırak renklere ve damarlara sahiptir.

Duvarlarda Kullanılan Taşlar

Köprünün tempan duvarları, günümüzde iyi yontulmuş kesme büyük traverten taş bloklarla örülmüştür. Onarımdan önce, tempan duvarların bazı bölümlerinde kesme taş, tuğla ve moloz taşların kullanıldığı ve bu yönüyle çeşitlik gösterdiği bildirilmiştir. Günümüzde rıhtım ayaklarının tempan duvarlarında büyük bloklar halinde *kaba yonu taşlarının* var olduğu görülmektedir. Bu görüntü ile, köprünün Roma Köprüsü temellerine sahip olduğu izlenimi verilmek istenir. Oysa bizim tahminimize göre bu taşlar ince yonu olmasına rağmen, yüz yıllarca toprak altında, nemli ve sulu bir ortamda kaldığından çürümüş ve bozulmaya uğramıştır. Orta bölümdeki tempan duvarlarda ve selyaranlarda ise büyük ebatlı ince yonu taşları kulla-

nılmıştır. Seyir bandının tempan duvarları deprem nedeniyle sarsılmış olduğundan derzleri bozulmuştur ve taşlar cetvel doğrultusunda değildir. Hafif çökmüş bir diziliş biçimi gösterir. Seyir bandının tempan duvarlarındaki bu taşlar köprünün en eski taşları arasındadır.

İç Kesimde Kullanılan Taşlar

Orijinalinde, köprünün iç hacimlerinde siyah, beyaz ve kurşunî renklerde, çeşitli büyüklüklerde moloz taşlar kullanılmış ve bu taşlar birbirlerine horasan harcıyla tutturulmuştur. Yapılan son tamirâtlarda ise iç hacimlerdeki moloz taşları birbirine bağlamak için beton harç kullanıldığı sanılmaktadır. Çünkü gördüğümüz kadarıyla Kale'nin yeni yapılan surlarında da benzeri bir yöntem uygulanmaktadır. Tarihte kullanılan 'Horasan harcı' kendi özel karışımına sahipti. Horasan harcında; söndürülmüş ve en az bir yıl bekletilmiş kireç, yonu taşı tozu ve mermer tozu, deve yumurtası akı ve özel olarak ezilmek suretiyle yapılan tuğla tozu veya tuğla-kiremit kırıntısı bulunmaktadır. Bu nedenle Horasan harcı donduğunda hafif kırmızımsı bir renge sahip olur. Yüzyıllar içinde Horasan harcı giderek sertleşmekte ve hatta bir yönüyle betondan daha dayanıklı hale gelmektedir.

Ayıklarda Kullanılan Taşlar

Köprü ayaklarında büyük kesme taşlar kullanılmış ve bu taşlar bir santimetre kalınlığında, üç dört cm eninde, kıvrımlarıyla birlikte 60-70 cm

uzunluğunda *demir kenetlerle* birbirine bağlanmıştır. Söz konusu traverten taşlar Osmanlı mîmârîsinde küfeki¹ taşı olarak isimlendirilmiştir. Kenet demirlerinin gömüldüğü *zvana* deliklerine ise erimiş kurşun dökülerek demirlerin kış mevsiminde su alarak genleşmemesi ve oynamaması sağlanmıştır.

Tabliyede Kullanılan Taşlar

1992 yılından sonra yapılan restorasyon çalışmalarında köprü tabliyesinde büyük ve geniş ebatlı traverten taşlardan yararlanılmıştır. Bu taşların Üsküb yakınlarındaki taş ocaklarından çıkarıldığı ifade edilmiştir. Uzmanlar, bu taşların gözenekli olması nedeniyle su aldıkça sertleştiğini belirtmişlerdir.

Temellerde Kullanılan Taşlar

Taş malzeme kullanılan köprülerde temeller, sağlamlık ve dayanıklılık açısından en önemli öğedir. Osmanlılar, sağlam ve dayanıklı köprüler kurmak için iki yoldan birine baş vurmuşlardır. Birinci yöntem eğer varsa, eski köprü temellerini bulmak, bu temellerin sağlam olup olmadığını incelemek ve zayıf ise bu temelleri bir şekilde güçlendirerek yeni köprüyü bu temeller üzerine inşâ etmektir. Bununla ilgili bir örnek de söz konusudur. Antalya'daki Belkıs ören yerinde bulunan Selçuklu Köprüsü bu şekilde yapılmıştır. Köprü eski temellerin üzerine kurulmuş olması nedeniyle geometrik ölçülere uygun olmadığı gibi ne eğim ne de uzunluk açısından simetriktir. Osmanlılar ikin-

ci yöntemde ise, hiçbir temel bulunmadığında nehirdeki suyun akışını şaşırtıp derin temel çukuru kazma ve köprüyü bu temeller üzerine binâ etme yoluna başvurmuşlardır.

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nün bu iki yöntemden hangisi kullanılarak yapıldığı konusunda Makedonlar bir tartışma başlatmak istemektedirler. Onlara göre Taş Köprü Romalılar tarafından yapılan eski, küçük bir köprünün temelleri üzerine inşâ edilmiştir. Suyun üzerinde kalan “dış form” Osmanlı olsa bile, köprünün temelleri, suyun üzerinde kısmen gözüken *keirsü taşları* veya *sömmeller* Romalıdır.

Makedonyalı yetkililer bunun için köprü çevresinde birkaç defa derin çukurlar kazarak Romalılara âit taş ve diğer türde kalıntı bulma gayreti içinde olmuşlar, fakat hiçbir şey bulamamışlardır.

Köprünün temellerinde Roma kalıntılarının var olabileceğiyle ilgili olarak iki görüş ileri sürülmektedir. Birincisi “ayakların alışıla gelenin dışında büyük ve geniş olması” ve ikincisi, “talveg kotunun (nehir tabanının) çökerek temel rötretinin akan suyun üzerine görülebilir hale gelmesidir.”²

Bu görüşlerden birincisine herhangi bir anlam verilememektedir. Taş Köprü'deki ayak büyüklüğü ve genişliği Türkiye'deki Osmanlı köprülerinin bir çoğunda vardır. Örneğin yaşdaşı olan Ergene Nehri üzerindeki Uzun Köprü'nün ayakları da büyük ve geniştir. Bu durum sıradışı bir özellik değildir.

Eğer ayaklarından kasıt, kürsüsünün büyüklüğü ise bu da normal karşılanmalıdır. Çünkü kürsüler (topuklar) veya sömeller yükü dağıtmak için ayaklardan daha geniş yapılıdır. Taş Köprü'nün sömelleri hangi Osmanlı köprüsüyle karşılaştırılmıştır ki, diğer köprülere göre olağanüstü büyük çıkmıştır?

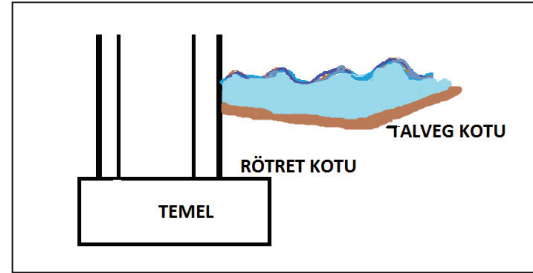
İkinci iddiaya gelirsek; *talveg kotunun çökmesi ve temel rötretinin ortaya çıkması* görüşüyle ne anlatılmak istenmektedir, anlaşılmamaktadır.

Yüzyıllar içinde köprü, en az iki büyük deprem geçirmiştir. Bunun yanında belki sekiz on civarında parapet duvarlarının yıkıldığı büyük sel âfeti yaşanmıştır. Özellikle depremlerde talveg kotunun çökmesi veya sellerde nehir yatağının aşınarak derinleşmesi söz konusu olabilir. Yazar, *kürsü* veya ayak *topuk*'larını 'temel rötreti' olarak değerlendirmektedir. Bundan emin değiliz. Ayak topukları, temel rötreti olabilir de, olmayabilir de...

Fakat *temel rötreti* olsa bile Roma köprüleriyle nasıl bir bağlantı kurulmaktadır? Söz konusu topuklarda (veya *temel rötreti*'nde) taşları birbirine bağlamak için Osmanlı kenet demirlerinin kullanıldığını görüyoruz. Yüz yıl önceki resimleri incelediğimizde de talveg kotunun temel rötretinin altında kaldığını ve nehrin temel rötretinin altından aktığını görmekteyiz. Talveg kotunun çöktüğü görüşü, 1963 Depremi'yle ilgili değildir.

Günümüzde talveg kotu, rötret kotunun bir buçuk, iki metre altındadır. *Çökme* iddiâsı, topukların veya kürsünün

görünür olmasına dayandırılmaktadır. Burmalı Câmî'nin ve Dâvut Paşa Hamamı'nın temellerine inilmeden, Taş Köprü'nün fil ayağının temellerini kazıp gerçek durumu incelemeyen dış görünümüyle bu yükseltelerin veya kürsü taşlarının *rötret kotu* olduğuna karar veremeyiz. Kürsü taşları, rötret kotu olmayabilir de...

Olması gereken talveg kotu ve rötret kotu.

1450'li yıllarda talveg kotu ve rötret kotu anlayışı günümüzdeki gibi mi idi? Bunu bilmiyoruz. Çağımız kavramlarına göre düşünüyor, fakat 560 yıl öncesini değerlendiriyoruz. Günümüz kavram ve anlayışlarını geçmişe uyarlamak yerine, geçmişini kendi konteksi içinde anlamaya çalışmamız daha doğru olur diye düşünüyoruz.

Ayakları

Köprülerdeki taşıyıcılar; (a) kara bağlantısını sağlayan rıhtım ayakları, (b) yan ayaklar ve (c) merkezdeki fil ayak olmak üzere üç sınıfta ele alınır. Rıhtım ayakları, köprünün gövdesini karayla bağlayan bir işleve sahiptir. Yan ayaklar kemerlerin ve tabliyenin yükünü taşıırken, fil ayak köprünün tam ortasında yer alır ve köprünün ana

denge unsurudur. Ayaklar bir taraftan köprüyü taşıırken, diğer taraftan üzerinden geçen yolcular için müthiş bir seyir terası oluşturur.

Köprü Ayaklarının Suyla Dansı

Çoğu kişinin farkına varmadan büyüüne kapılıp seyrettiği gerçek şudur ki, köprü ayaklarının Vardar Nehri ile olan sarmaş dolaş ilişkisinde çağlayarak akan su ve onun şırlıtısı, dalgaların meydana getirdiği girdaplar, mahmuzların çevresinde oynaşan sular bir ses, renk ve görsel seyir şöleni oluşturur.

Su musikisi eşliğinde dalgalanan saçlarıyla doyumsuz seyir hazzı yaşatan Taş Köprü.

Vardar Nehri özellikle baharda coşar. Ağaçların damarlarına su yürürken Vardar'da nehrin debisi yükselir ve ayaklara çarpan büyük su kütleleri sazın tellerine dokunan mızrap gibi olur. Ürküntü, heyecan ve merakla su dalgalarının oluşturduğu bukleleri izlersiniz. Bir iki ay sonra bu heyecan durulacak ve Vardar sakinleşecektir. Bunu hissedersiniz ve içinde bulunduğunuz o anı doyusya yaşamak istersiniz. Buharlaşan su zerrecıklarının

size hayat verdiğini, yaşama enerjinizi artırdığını düşünürsünüz. Yeni yapılan köprülerin hiç birinde bu tadı alamaz ve bu hazzı yaşayamazsınız. Su sesi, hızla akarken köprü ayaklarına çarpan dalgaların kırılma sesi, köpükler ve su şırlıtları sizi lâhuti bir dünyaya götürür, dalıp gidersiniz. Tarihî geçmişe ve tarih ötesine...

Ayak Sayısı

Köprünün yüzyıllar önceki ilk görünüşünde 14 kemer ve 13 ayak bulunmaktaydı, fakat bu gün 12 ayak vardır. Günümüz için daha doğru tanımlama, 11 yan ayak ve bir fil ayağının bulunduğu şeklindedir. Bununla birlikte selyaranlar ve payandaları değerlendirirken biz hep 1 fil ayağı ve 12 yan ayak varsayımı ile hareket ettik. Kuzey kesimindeki altıncı ayak büyük bir ihtimâlle 1555 depremindeki tahribattan sonra bir daha yapılmamıştır. Köprünün güney kesiminde, 1963 depremine kadar; altıncı, yedinci ayak ve rıhtım ayağı nehre doğru uzatılan bir beton balkon çevresinde toprak altında gömülü kalmıştır. O yıllarda köprü güney kesiminde bugünkü uzunluğundan yaklaşık 20 metre daha kısa bir görünüme sahipti ve yaz aylarında dahî nehir suyu rötret kotunun altında akmaktaydı.

Ayaklar Arasındaki Açıklık

Kuzey yakasında merkezden itibaren fil ayağı ile birinci ayak arasındaki açıklık 9,68 metre, birinci-ikinci ayak arasındaki

açıklık 8,76 metre; ikinci-üçüncü ayak arasındaki açıklık 7,70 metre, üçüncü-dördüncü ayak arasındaki açıklık 6,14 metredir. Güney yakasındaki ayak açıklıklarını nehir akıntısı nedeniyle ölçmek mümkün olamamıştır.

Altıncı, yedinci ayaklar ile rıhtım ayağının toprak altında gömülü olması.

Rıhtım Ayakları

Son kemerleri karaya bağlayan bölümler “rıhtım ayakları” olarak adlandırılır. Kuzey yakasındaki rıhtım ayağı, güney yakasındaki rıhtım ayağından birkaç metre daha uzundur. Yapıldığı ilk yüzyılda köprünün kuzey kesiminde en azından bir kemerin daha var olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde kuzey kesimindeki rıhtım ayaklarının çevresi açılmamıştır. Güneydekine benzer bir kot düşürme operasyonuna ihtiyaç vardır. Bir iki metrelik bir açıklık vardır, fakat bu yeterli değildir.

Yan Ayaklar

Fil ayağının her iki tarafında yer alan sütun pâyeleri *yan ayaklar* olarak isimlendiriyoruz. Halen köprünün kuzey kesiminde beş, güney kesiminde altı yan ayak vardır. Birinci, ikinci ve üçüncü yan ayakların eni ve genişlikleri dörder metre civarındadır.

Yükseklikleri ise farklılık gösterir. İncelemelerimize göre sadece güney kesiminde suyun içinde bulunan birinci, ikinci ve üçüncü ayakların ilk yüzyıla âit olduğunu düşünmekteyiz. Diğer yan ayakların tümü sonradan yapılmış olmalıdır. Yan ayakların yüksekliklerinde güney ve kuzey kesimlerinde simetri yoktur. Yapılan onarımlarda orijinal simetri kaybolmuştur. Taş Köprü, hem savaş alanlarının hem de doğal âfet alanlarının köprüsüdür. Savaşları görmüş olması nedeniyle, onu ‘gâzî köprü’ olarak isimlendirmek hiç yanlış olmaz.

Fil Ayağı

Fil ayağı (pilpâye) mihrâbiye ve seyir sahanlığının altında bulunan daha kalın ve güçlü ayağı belirtmek için kullanılan bir deyimdir. Merkez payanda olarak da isimlendirilir.

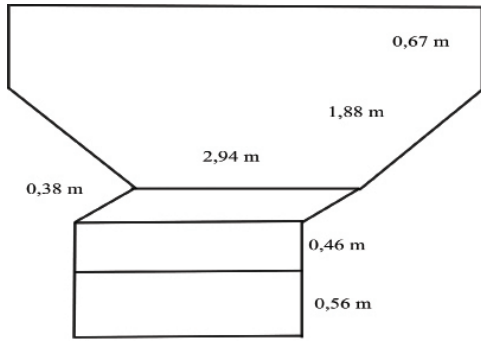
Merkez payandanın korniş taşı altında istalaktit (mukarnas) süsler varken, üst bölümünde dekoratif bir mihrap nişi yer alır. Bu niş, câmi mihrâbına benzemesi nedeniyle daha sonraları Müslümânlar tarafından mihrâb veya mihrâbiye (küçük mihrâb, mihrapçık) olarak isimlendirilmiştir. Merkez payandada; mukarnaslı³ fil ayağı, mihrâbiye, mihrâbiye sahanlığı ve seyir balkonu hep birlikte bir bütünlüğe sahiptir.

Kâidesi: Fil ayağı, çokgen bir kâide sanki kesilerek köprünün yan duvarına eklenmiş gibi bir görüntüye sahiptir. Bu nedenle, köprünün tempan duvarı haricinde beş yüzü vardır. Fil ayağının alt bölümünde ise iki sıra halinde bir tür

basamaklı payanda taşı bulunur. Fil ayağı kâidesinin yüzeyleri ile basamaklarının genişlik ve uzunluk ölçüleri aşağıdaki gibidir:

- Fil ayağının tabanı ile beton mahmuz arasındaki yükseklik 1,70 m'dir;
- Fil ayağının tabanı ile mukarnas nişinin başladığı yer arasındaki yükseklik 6,20 m'dir;
- Yerden yaklaşık 6.00 m yükseklikte bir 'mazgal deliği' bulunmaktadır.

Bazı yazarlar fil ayağının köşelerinin pahlı olduğunu belirtmişlerdir, fakat aslında pahlı değil; farklı genişliklere sahip yarı sekizgen yapının bir kenarı olarak değerlendirilmelidir. Pah sözcüğünü daha dar 'yan kesimler' için kullanmak gerekir. Yanlış bir şekilde *pah* olarak değerlendirilen yarı sekizgenin yan duvarlarında mukarnas süslemeler yapılmıştır. Fil ayağı kâidesinin ölçüleri aşağıdaki gibidir:

Fil ayağının ölçüleri.

Mukarnas sarkıtlar: Fil ayağının mukarnas sarkıtları, beş sıra halinde düzenlenmiş ve geometrik şekiller oluşturularak kesilmiş bir tür *taş süslemesidir*. Taş süslemenin sarkıtlarında *beşgen yıldız*

topuzlar vardır. İkinci sıradaki sarkıtta yer alan taş topuzların düştüğü görülmüştür. Sadece topuzların monte edildiği demir çubuk çıkıntıları kalmıştır. Kişisel olarak bu yıldız topuzların tekrar yerine takılması için girişimlerimiz olmuştu, fakat yavaş işleyen bürokrasi sürecinde bu topuzları yerine taktırmaya muvaffak olamadık. Fil ayağının her iki tarafında bu şekilde toplam sekiz adet *beşgen yıldız topuz* eksik bulunmaktadır.

Düşen beşgen yıldız topuzların yerleri.

Mukarnas süslemeler, en üstte iri geometrik taş kesimleri halinde ve beşinci son sırada ise ince bir kabartma halinde sona ermiştir. Mukarnas süslemelerin, taş dizileri ve sıralarıyla bağlantılı olarak işlendiği anlaşılmaktadır.

Mazgal delikleri: Fil ayağı mazgal delikleriyle meşhurdur. Fil ayağı ve yakın çevresinde toplam altı mazgal deliği vardır. Mazgal deliklerinin üçü akar, üçü de kaynak kısmındadır. Akar kısmındaki mazgal delikleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Birinci mazgal deliği fil ayağının üst sırt ortasında bulunur;
- İkinci ve üçüncü mazgal delikleri fil ayağının her iki tarafındaki kemerlerin

tempan duvarlarında bulunmaktadır.

Akar kısmındaki mazgal delikleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Birinci mazgal deliği, seyir balkonunun altında, üst orta kısımda bulunur.
- İkinci ve üçüncü mazgal delikleri seyir balkonunun her iki tarafındaki kemerlerin tempan duvarlarında yer almıştır.

Mazgal delikleri, köprü içinde yer alan küçük odacıkların penceresi veya havalandırma deliği niteliğindedir. Makedonca kaynaklarda, köprü'nün tam ortasında yer alan merkez payandanın içinde nöbetçilerin dinlenmeleri için küçük odacıkların bulunduğu bildirilmiştir. Slobodan Ćurčić ve Aimos; köprü'nün merkez sütununda kaynak bölmünden akar bölümüne doğru uzanan, ortadan enine bir duvarla bölünmüş 'iki odacığın' bulunduğunu belirtmişlerdir.⁵ İnsanların zihinlerini karıştıran 'odacık' sözcüdüdür. Bunlar gerçekten birer muhafız odacığımıdır yoksa köprü yükünü azaltmak için kullanılan 'hafifletme boşlukları' mıdır? Eğer muhafız veya nöbetçi odası ise girişi nerededir ve mutlaka bir yerden giriş merdiveni kalıntıları olması gerekir. Fakat bu yönde hiç bir bilgiye sahip değiliz. Öyle olunca bu odacıkları köprü'nün 'tahfif gözleri' olarak değerlendirmek daha mantıklı hale gelmektedir.

Kumbaracı da, "1972/73 döneminde yapılan arkeolojik incelemeler sırasında köprü'nün orta ayağının iç kısmında uzunlamasına inşâ edilmiş bir duvar ile birbirinden ayrılan iki küçük

bölmenin mevcut olduğunun tesbit edildiğini"⁴ bildirmektedir. Bu yerlerin köprü koruyucularının kaldıkları oda veya köprüden geçen kimselerin âcil hallerde sığındıkları kapalı bir mekân olabilmesi için giriş tüneli, kapısı ve merdivenlerinin olması gerekir. Elimizde buna ilişkin hiç bir bilgi ve kanıt yoktur. Diğer Osmanlı köprülerinde de tahfif gözlerinin varlığı bilinmektedir, fakat bunlar muhafız ve bekçilerin kaldığı yer olarak tanımlanmamıştır. Çünkü mazgal deliği hem aydınlatma ve havalandırma şartları açısından küçüktür, hem de bu odalar rutubetli ve havasız olduğundan yaşamaya uygun yerler değildir. Tahfif gözleri, normal bir insanın oturmasına, yatmasına veya geceyi burada geçirmesine imkân verecek sıhhat şartlarını içermez.

Osmanlı'nın yaptığı köprülerin hiç birisinde köprü ayağı içinde muhafız kulübesi düzenlemesi yapılmadığına göre bu köprüde de böyle bir düzenleme yapılmış olması ihtimâl dışıdır.

Söz konusu bölmeler büyük bir ihtimâlle köprü içi tahfif kemerleridir. Kemerler arasında ve çoğunlukla selyaran-payanda bağlantısında yer alan bu "tahfif gözlerinin" işlevi ağır köprü taşlarının tabana yapacağı yükü azaltmaktır.

1992 yılında başlayan onarımda köprü tabliyesi açıldığı zaman bu tahfif gözlerinin varlığı farkedilmiş ve daha sonra üzeri kapatılmıştır. O yıllarda farkedilen sadece tahfif gözleri değil, aynı zamanda su *tabliye boş-*

luklarıdır. Tahfif gözleriyle su *tahliye boşlukları* arasında ayırım yapmak gerekir. Kuzey kesiminde birinci, ikinci ve üçüncü ayakların üzerindeki tabliyeler açıldığında ortaya çıkacak boşluklar hem tahfif gözü hem de su tahliye boşlukları niteliğindedir. Fakat her tahfif gözü, su tahliye boşluğu değildir. Günümüzde üzerleri örtüldüğü için hem tahfif gözlerini, hem de tahliye boşluklarını görememekteyiz.

Mahmuzları

Köprünün kaynak ve akar bölümünde selyaran ve payandaların oturduğu topuk taşlarının altında bulunan *gemi teknesi* formunda, uçları üçgen şekilli düzenlemeyi bu kitapta *mahmuz* olarak isimlendirdik.

Mîmârlık terimleriyle ilgili sözlüklerde *selyaranlar* ‘mahmuz’ olarak adlandırılmıştır. Kanaatimizce selyaranlar değil, temelleri korumak üzere yapılan kayık formlu bu tür düzenlemeler *mahmuz* olarak adlandırılmayı daha fazla hak etmektedir. Şöyle de söyleyebiliriz: Taş Köprü örneğinde, topukları saran kayık formlu, bir tür ampatman düzenlemesi olan bu beton koruyucuları biz ‘mahmuz’ olarak isimlendirdik.

Taş Köprü’deki bu mahmuzlar orijinal değildir, sonradan yapılmıştır. Eski fotoğrafları incelediğimizde mahmuzların 1963 depreminden sonra taş ayak tabanlarının dağılmasını önlemek için yapılmış olduğunu tahmin ediyoruz. Hernekadar kaynaklarda 1963 depreminin köprüye ciddi bir zarar ver-

mediği belirtilse de, mahmuz yapılma ihtiyacı ortaya çıktığına göre topuklarda dağılma belirtileri görülmüş olmalıdır.

Mahmuzlar topukları korumak için betondan yapılmıştır. Mahmuzların bir uçtan diğer uca uzunluğu 24, genişliği 7 ve kalınlığı 2 metre civarındadır.

Mahmuzların uç tarafları hafif bir şekilde nehrin içine doğru eğimlidir. Tarihî Osmanlı köprüleri içinde bu şekilde beton mahmuz ilâvesi yapılan veya yapıldıysa bile su yüzünde gözüken başka bir köprü bilmiyoruz. Mahmuzlu taş köprü örneğini Almanya’nın *Regensburg Köprüsü*’nde görmekteyiz ki Taş Köprü, üç ayağına yapılan üç büyük mahmuzuyla büyük ölçüde Regensburg Köprüsü’ne benzemektedir.

İki metre kalınlığında beton mahmuzlar.

Dökme betondan yapılan bu mahmuzlar, köprünün doğal taş yapısıyla çelişki oluşturmakta ve çirkin bir görünüm ortaya koymaktadır. Topukların veya kürsünün desteklenmesi ve güçlendirilmesinin gizli yapılması ve dıştan doğal taş malzemenin kullanılması belki daha doğru olurdu. Kuşkusuz, köprü mühendisleri bu konuda köprünün sanatsal görünümünü boz-

mayacak daha farklı teknik ve metodları önerebilirler.

Bizim teklifimiz, köprünün altındaki talveg kotunu mahmuz kotu seviyesine kadar yükseltmektir. Böylece şimdiki talveg kotu bir buçuk metre kadar yükselmiş olacaktır. Bunun için, ayaklar bölgesindeki nehir yatağının beton setler yapılarak mahmuz kotuna kadar iri çakıl taşlarıyla doldurulması gerekmektedir. Böylece nehirdeki su seviyesinin en aza düştüğü yaz ayları sonunda mahmuz/talveg kot seviyesi üzerindeki su yüksekliği 25-30 cm civarında olacak ve beton mahmuzlar gözükmeyecektir. Suyun azaldığı bu iki üç ay içinde sadece topukların veya kürsünün üst tarafından 50-60 cm'lik bölümü gözükecektir. Su debisinin arttığı ve suların kabardığı kış ve bahar aylarında ise topuklar da gözükmeyerek su yüzeyi su kütlelerinin durumuna göre selyaranların yarısına kadar çıkabilecektir. Önerdiğimiz bu teklifte, sadece talveg kotunun yükseltilmesi değil, mahmuzu olmayan ayakların, köprünün rıhtım ayaklarının ve koruyucu rıhtım duvarlarının da yeniden düzenlenmesi gerekecektir.

Aslında talveg kotunu rötret kotuna kadar çakıl taşlarıyla yükseltmeyi de önerebilirdik ve bu uygulama tarihî gerçekliğe daha yakın olurdu. Fakat Makedon dostlarımızın kürsü (sömel) taşlarınının bir bölümünü özellikle su üstünde tutmak gibi bir çaba içinde olduğunu hissetmekteyiz. Bu çaba veya düşünce, “Roma Köprüsü’nün

temelleri üzerine” düşüncesini canlı tutma kaygısından kaynaklanıyor olabilir. Bize göre o sömel taşları da kenet demirleri ve kama yuvalarıyla yine Osmanlıdır. Fakat eğer Roma ismini canlı tutma adına yapıyorsa bırakalım canlı tutsunlar. Büyük depremden sonra mâdemki altından su geçen üç ayağa kalın beton mahmuzlar yapılmıştır, yeni yapılacak restorasyon çalışmalarında köprünün bütün ayakları için, rıhtım ayakları dahil bu beton mahmuzlar gizli bir şekilde yapılmalı ve nehir yatağındaki düşük talveg kotu mahmuz kotu seviyesine çıkarılmalıdır. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken nokta, bütün ayakların mahmuz kotlarının ve rötret kotlarının (kürsü veya sömel kotlarının) su terazisiyle kontrol edilerek birbirine eşit yüksekliklerde olmasının sağlanmasıdır. Böylece nehir suyu, bütün kemerlerin altından eşit su yüksekliği seviyesinde akabilmelidir.

Makedonlar, 2011 yılında, üçüncü ayak mahmuzunun yanında, suyun içinde bulunan *taş sandık* sanat anıtını çıkararak yerine ‘suya dalan kızlar’ anıtını yerleştirmişlerdir. Böylece sadece köprünün çevresi değil; ayakları ve mahmuzları dahi sanat anıtlarıyla (!) donatılmıştır. Güney, ikinci ayakta, mahmuzun hemen üzerinde yer alan bir sıra topuk taşını desteklemek için kademeli olarak seki oluşturacak şekilde, ikinci kademe beton dökülmüştür. Bu beton nedeniyle ikinci ayak mahmuzunun görünümünde de

standart bozulmuştur. Yapılacak yeni bir onarımda mahmuzların üst kotları ve görünüşleri hep birbirine eşit olmalıdır.

Topukları

Köprü topukları, dört bir tarafı sonradan beton mahmuzlarla sarılmış olan dikdörtgen görünümlü taş tabyalardır.

İnşaat mühendisliğinde bu şekilde köprü ayaklarının oturduğu, ayaktan daha geniş tabyaya sahip, derin temel uygulamalarına *sömel* adı verilmektedir. Sömeler düz, eğimli ve basamak şeklinde kademeli olabilmektedir. Literatürde kademeli olanlarına *ampatmanlı sömel* adı verilmektedir. Biz Taş Köprü'nün ayak temellerinde *ampatmanlı sömel* sisteminin kullanılmış olabileceğini düşünmekteyiz. Zaten mevcut görünümüyle beton mahmuzlar ampatmanlı sömel görünümü ortaya çıkarmıştır. İnşaat mühendisleri *üst ampatman* ve *alt ampatmandan* söz ederler. Taş Köprü ayaklarının nasıl bir temel formasyonuna sahip olduğunu tam olarak bilmiyoruz. Topukların talveg kotundan başlayıp su yüzeyinde görünür rötret kotuna kadar olan kısmını *üst ampatman-sömel* ve talveg kotundan başlayıp bir kademe daha genişleyerek temel altına kadar uzanan bölümüne ise *alt ampatman-sömel* adını verebiliriz. Mühendisler, sömeleri köprü ayaklarının yükünü daha geniş bir alana yaymak amacıyla kullanırlar. Taş Köprü'deki sömelerin orijinalinde ampatmanlı olup olmadığını anlamak için uzmanların kazı yaparak ayrıntılı bir inceleme ve değerlendirme yapmaları gerekmektedir.

Literatürde *köprü topukları* için deği-

şik isimler kullanılmaktadır veya belli bir köprüdeki ayak zemininde bulunan görüntünün topuk, kürsü, sömel veya temel taşı olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülebilmektedir.

Taş Köprü'de bizim zaman zaman *topuk*, *sömel* ve bazen de *kürsü* olarak isimlendirdiğimiz dikdörtgen tabyalar; *rötret kotu* terimiyle köprü temellerinin üst tavan çizgisi olarak da nitelendirilmiştir. Eğer bunlar temel tabyaları ise, veya sömeler ise, o zaman bu tabyaların derinliğini ve orijinal yüksekliklerinin ne olduğunu bilmemiz gerekecektir. Eğer bu topuklar gerçekten temel tabyası ise ve temel tabyalarının ciddi bir derinliği yoksa Taş Köprü büyük tehlike altında demektir. Köprü ayaklarının oturduğu topukların; koruyucu beton mahmuzların üst kotundan yüksekliği 80-90 cm civarındadır ve üç sıra taş dizisi halindedir. Topukların genişliği kabaca beş veya beşbuçuk; uzunluğu ise on metre civarındadır. Ayakların kendisinden çok, topukların (kürsünün) büyüklüğü uzmanların dikkati çekmektedir. Kimi mühendisler bu büyüklüğü 'Roma köprüsü'ne bir işaret olarak sayma eğilimindedirler.

Köprünün ayakları, selyaranları ve payandaları güçlü topuk taşlarından oluşan kürsünün (sömelin) üzerine inşa edilmiştir. *Mostar Köprüsü*'nde yüksek boya sahip *kürsü* (topuk) olgusunu görürüz. Topuklar, eğer temel yükseltisi değilse, burada da *yüksek boylu kürsü* olgusuyla karşı karşıyayız demektir. Böyle bir durumda, "talveg kotunun

çökmüş olduğu” görüşü mesnetsiz kalır. Bir diğer alternatif görüş, mahmuzların üzerinde görünen bölümün *üst ampatmanlı sömel* olduğudur ki, bu görüş de “talveg kotunun çökmüş olduğu” fikrini nakzeder.

Topuk yükseklikleri: Orijinalinde köprünün tüm topuklarının aynı seviyede olması veya aynı rötret kotuna sahip bulunması gerekir. Fakat karaya yakın ayaklarda topuklar veya kürsü düzenlemeleri bozulmuştur. Yükseklikler farklılaşmıştır. Buralarda adeta farklı yüksekliklerde sömeler veya topuklar oluşturulmuştur. Ayakların rötret kotları aynı değildir.

Kenet demirleriyle bağlanması: Yapıldığı ilk yıllarda nehir sularının, topuk taşlarını sürükleyip götürmemesi için tüm topuk taşları birbirlerine zıvana deliklerine gömülen ve daha sonra içi erimiş kurşunla doldurulan yaklaşık 60-70 cm uzunluğundaki demir kenetlerle⁶ bağlanmıştır. Zıvana deliklerinin içine ise su almaması ve demirlerin paslanmaması için eritilmiş ‘alaşımli kurşun’ dökülmüştür.

Ampatmanlı sömel: Fil ayağını merkez kabul edersek, güney kesiminde birinci, ikinci ve üçüncü ayaktaki topuklar (sömeler) net olarak görülebilmektedir. Bunları eğer temel tabyeleri (sömel) olarak kabul edecek isek o zaman normal şartlarda bu topukların görülmemesi ve nehir suyunun da, en az aktığı yaz ayları sonunda selyaran ve payanda tabanları seviyesinde akması gerekirdi. Eğer köprüyü koruyacaksa, gerçekten

bu tabliyeler köprünün temelleri ise o zaman kemerlerin altında bulunan köprü talveg seviyesinin yükseltilip talveg kotunu en azından setler oluşturarak mahmuz kotu seviyesine getirecek çakıl taşı doldurma düzenlemesi yapılamaz mıydı? Yoksa, en azından, orijinalinde de iki kademesi olan *ampatmanlı sömel vak’asıyla* mı karşı karşıyayız?

Kama girintileri: Birinci ve ikinci ayakların topuk taşlarında içeriye doğru girintili *kama yuvaları* bulunmaktadır. Bunların hangi amaçla yapıldığı anlaşılmamıştır.

Topuklarda kama yuvaları.

Köprü önünde suyu tutarak yükseltmek için bent veya set (bağla) yapılması, balık tutulması için ağ takılması, onarım ve bakım amacıyla ayak açıklıklarına iskele yapılması, topuk taşlarının kama yuvalarına yerleştirilen ve çelik tellerle birbirine bağlanan demir kazıklarla kürsünün, topukların güçlendirilmesi gibi alternatifler akla gelmektedir, fakat sebebini tam olarak bilemiyoruz. Bu kama yuvalarını topuk taşlarının dört bir tarafında ve aynı zamanda köşe taşlarının tam köşelerinde görmek mümkündür. Üçüncü ayağın topuk

taşlarında kama yuvalarını göremediğimize göre bu bölümdeki topuk taşları buraya sonradan yerleştirilmiş olmalıdır.

Notlar ve Kaynaklar

1. Küfeki taşı: Kum, çakıl ve midye kabuklarının zamanla birbirine yapışmasıyla oluşan açık renkli, işlenmesi kolay taş. Osmanlı mimârisinde sıkça kullanılan küfeki taşı, ocaktan çıkarıldığı zaman hayli yumuşak olmasına rağmen zamanla sertleşme özelliğine sahiptir.
2. TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası, *Haber Bülteni*, 05 Haziran 2004 Yılı: 19 Sayı: 117.
3. Mukarnas: Düşey bir yüzeyden, üzerinde bulunan daha taşkın bir yüzeye geçmek ve ona bindirmelik görevi yapmak için taş veya tuğladan küçük prizmalar şeklinde, birbiri üzerine oturan bindirmeliklere verilen ad, istalaktır. Mîmâr Sinan çağında bunlara tekil olarak mukarnas, çoğul olarak da mukarnesât denirdi. Mukarnasın çeşitli bölümlerine asaba, pah, badem, peş, kanat, yırtmaç, diş, püskül gibi adlar verilmiştir.
4. Slobodan Ćurčić ve Aimos, *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and its Preservation*, 1997, s.368.
5. Kumbaracı - Bogoyeviç, a.g.e., s. 395.
6. Kenet demiri: Taşların birbirine veya varsa arkadaki duvara yatay yönde eklenmesinde kullanılan, iki ucu aşağıya doğru kıvrık, 5-8 mm kalınlıkta, 50-60 mm genişlikte ve 40 cm'den başlayıp 70 cm'ye kadar değişebilen uzunlukta, yatay demir çubuk. Bağlanacak taşların boyutuna göre kenet demiri uzunlukları da değişir. Çoğunlukla demir lamaların çatal, kuyruklu veya düz biçimde bükülmesiyle yapılır. Bağlantının sağlanması için, taşta açılan oyukların içine giren bu kıvrık demirlerin yuvasına erimiş kurşun

veya kurşun alaşımı dökülür. Taşların birbiriyle olan bağlantısını sağlayıp örülen duvarı güçlendirme işlevine sahip olan kenetler, diğer yandan da eğer kurşun dikkatli dökülmezse önemli bir tahribat nedeni olmaktadır. Rutubet etkisiyle paslanıp şişen, genişleyen demirler taşları çatlatmakta, çatlaklardan giren yağmur suları da kenetleri çürüterek taşların ayrılmasına neden olmaktadır. (Bk. Röleve Teknikleri Ders Notları, <<http://www.insaatmuhendisligi.net/index.php?topic=4718.0;wap.>> (11.10.2009).

Filayağı üzerinde mukarnas süslemeler.

Mihrâbiyenin bozulan ve aşınan beşgen yıldız topuzları.

Mihrâbiyenin kavsarası.

KEMERLERİ

Taş Köprü'nün önemli özelliklerinden biri kemerlerinin güzelliğidir. Daha çok seyir amacıyla kullanılan güney kesimdeki teras kemerleri; yüksekliği, genişliği ve alınlıklarında bulunan gülbezek süslemeleriyle herkesin ilgisini çekmektedir. Bu bölümde Taş Köprü'nün kemerlerini incelemeye çalışacağız.

Kemerlerin Sayısı

Köprüde halen 'yüksek yarım daire' formunda 13 kemer vardır. İlk yapılışındaki kemer-göz sayısının 13'den fazla olması güçlü bir ihtimâldir.

Özer, literatürdeki kemer - göz sayısına ilişkin bilgilerin 8 ilâ 18 arasında değiştiğini bildirmiştir.¹ Çeşitli kaynaklarda köprünün 14 kemerli olduğu yönündeki bildirimler çoğunluktadır.

Hicrî 1071 (1660/61) yılında şehri ziyaret eden Evliyâ Çelebi Taş Köprü'nün 14 kemerli olduğunu bildirmiştir.² Araştırmacılar genellikle kendi gözlemlerini ve kaynaklardan tespit edebildiklerini yazmışlardır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin eserinde de köprünün 14 kemeri olduğu bildirilmiştir.

Cevdet Çulpan'ın eserinde köprünün evvelce sekiz gözlü olduğu, sonradan üç göz daha ilave edilerek göz sayısının onbire çıkarıldığı ifade edilmiştir.³ Cevdet Çulpan'ın Kataniç ve Gojkoviç'ten aktardığı bu bilgi, tarihî kıymete sahip, çoğunluğu oluşturan diğer araştırmacıların bilgileriyle uyumsuzdur.

Ağanoğlu, "1565 tarihli bir belgede sel baskını dolayısıyla zarar gören köprünün 18 kemerli (gözlü) olduğu ve tâmir edilmesi için gereken paranın merkeze bildirilmesinden" söz etmektedir.⁴ Bu bilgi değerlidir. Çünkü Evliyâ Çelebi'nin Üsküb'ü ziyaretinden önceki bir tarihe işaret etmektedir. Onun ziyaretinden önceki yıllarda yapılan köprü onarımında tarihî eser; 18 kemer yerine, bilemediğimiz nedenlerle 14 kemerli olarak yeniden düzenlenmiş olabilir.

Taş Köprü'nün 1996'dan 2004 yılına kadar olan sürede onarım işlemlerinden sorumlu olan Vasil İljo'ya göre, köprü 13 kemerlidir. Köprünün eski çarşı tarafındaki ayağında 1972/73 yıllarında yapılan kazılarda kayıp olduğu iddia edilen yedinci kemer bulunamamıştır. Fakat, İljo'un belirttiği 13 kemerli olduğu görüşü yine de zayıf kalmaktadır. Çünkü 13 kemer ve fil ayağı yaklaşımı birbiriyile uyumlu değildir. Eğer 13 kemer olsaydı o takdirde bu kemerlerden birinin merkez kemer olması gerekirdi ki köprüde hiç de böyle bir durum söz konusu değildir. İljo'un "kazılarda yedinci kemere ait bir işaret bulunmamıştır." sözü kuşkuludur. Çünkü nasıl bir işaret aradıklarını, bulunan kalıntıları kimlerle ve nasıl değerlendirdiklerini bilmiyoruz. Bölgede toprak altında bulunan taşların, tuğlaların, moloz taşlarının, toprak ve kum kalitesinin yorumu ön yargılı davranan ve hareket eden Vasil İljo ve arkadaşlarına, kağıt üzerinde gözüken, inandırıcılığı düşük "... şu kadar kurum ve arkeolojik çalışma gruplarının" değerlendirmelerine bırakılamaz.

Eser, kendilerini kültürel mirasçı ad- deden uluslararası niteliğe sahip da- ha geniş bir bilim adamları heyeti ta- rafından değerlendirilmeli ve elde edilen sonuçlar bağımsız bir rapor olarak ya- yımlanmalıdır.

Mukâbilinden daha geniş açıklığa sahip kuzey birinci kemer.

Bizim düşüncemiz, daha ilk inşaat zamanında Taş Köprü'nün rıhtıma yakın olan ayak temellerinin nehrin orta bölümündeki ayaklarda olduğu gibi derin çukurlar kazılarak yapılmadığıdır. Temelleri zayıf olan bu ayak ve kemerlerin 1555 depreminde yıkıldığı ve daha sonraki onarımlarda ihmal edilerek, her bir yakada dokuz kemer yerine, yedi kemerli olarak yeniden düzenlendiğidir. Yontulmuş taşlar değerli olduğundan iptâl edilen kemer ve ayakların taşları başka imar faaliyetlerinde kullanılmış olmalıdır. Köprüdeki kemer sayısını ayakların rötret kot seviyeleriyle birlikte ele almak gerekmektedir.

Taş Köprü'nün güney kesiminde 1-3 ayaklarındaki sömellerin rötret kotu ile 4-6 ayaklarındaki sömelle- rin rötret kotları aynı değildir. Bu ko-

nunun netleştirilmesi için, rötret kot farklılığının hangi ayaktan itibaren başladığını belirlemeye yönelik kazı çalışması yapılması gerekmektedir. Fakat şunu unutmamalıyız ki, depremlerde köprü ayaklarında farklı derecelerde yerleşmeler ve çökmeler olmuş olabilir. Köprü yapıldığı ilk zamanlarda güney kesiminde, muhtemelen şimdiki Makedonya Alanı'nın ortalarına doğru uzanmaktaydı. Bu şekildeki uzun köprü tasarımı o yıllarda yapılan diğer köprü formlarına aykırı değildir.

Ergene Nehri üzerindeki Uzun Köprü bunun tipik örneğidir. Uzun Köprü ile Üsküp Taş Köprü'sü yaklaşık olarak aynı dönemde yapılmıştır. Hatta elimizde kanıt olmasa bile mîmâr ve ustalarının dahî aynı olma ihtimâli yüksektir. Bize göre, Taş Köprü'nün 18 kemerli olması uzak bir ihtimâl değildir. 1555 depremi ve 1565 tarihli büyük sel âfetinin yapmış olduğu tahribâtta sonra güney kesimindeki son iki kemerin yeniden yapılmayarak bütünüyle iptâl edilmiş olması mümkündür.

Uç kesimlerde yer alan kemerler ve köprünün uç ayakları orta bölümde yer alan ayakların rötret kotu yerine, gevşek kumlu zemin veya yumuşak toprak üzerine, daha üst bir kotta konuşlandırılmışsa kolaylıkla yıkılmış ve iptâl edilmiş olabilir. Günümüzde buna işaret eden en önemli belirti, güney kesiminin girişinde bulunan taraça eğiminin hızla karaya doğru inmesidir. Oysa yaşdaşı olan Uzun Köprü

girişinde olduğu gibi bu bölümün daha düşük bir eğimle rıhtımla bağlanması beklenirdi. Bugünkü eğim eğer %7'ler, %10'lar seviyesinde ise, bizim beklentimiz bu eğimin %5'ler seviyesinde olmasıdır.

Eski tarihlerde büyükbaş hayvanlar ve at arabalarıyla yapılan yük taşımacılığında %20'lik eğime sahip köprülerden dahi geçilebildiği bilinmektedir. Fakat Üsküb'deki yapı, düz köprü özelliğini yansıttığından köprünün daha az eğimli ve daha uzun olması gerektiğini düşünmekteyiz. Düşünceler ve beklentiler bizi yanıltabilir. Bu konuda ciddi kazılar yaparak bir uzmanlar heyeti ile birlikte bulguları yorumlamak gerekmektedir. 560 yıl, çok uzun bir zaman dilimidir. Bu konuda yapılacak araştırma ve değerlendirmeler de çok zaman alacaktır.

Güney kesimi, akar cephesinde beşinci, altıncı ve yedinci kemerler.

Günümüzdeki Taş Köprü'nün güney kesiminde yedi ve kuzey kesiminde ise altı kemer vardır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin eserinde güney yakasındaki kemer sayısı altı olarak gözükmektedir.⁵ Bunun nedeni Ayverdi'nin bölgede in-

celeme yaptığı yıllarda (1970'li yıllar olmalı) muhtemelen yedinci kemerin toprak altında kalmış veya yıkılmış olmasıdır. Kumbaracı, güney kesimindeki yedinci kemerin 1971/72 yıllarında köprü bağlantılarının yeniden düzenlenmesi çalışmaları sırasında ortaya çıkarıldığını belirtir.⁶ Var olan bir kemer ortaya mı çıkarılmıştır, yoksa yeniden mi yapılmıştır bunu tam olarak bilmiyoruz. 1971 tarihi, 'rıhtım ayakları' teorisi için çok önemlidir. Eğer bir kurgu varsa bu tarihte yürürlüğe konmuş olmalıdır.

Kuzey yakasındaki tüm kemerler, su akan nehir yatağı dışında kalmıştır ve nehir güney yakasındaki ilk dört büyük kemerin altından akmaktadır. Güney yakasındaki karaya yakın üç kemer ve göz de nehir yatağı dışında kalmıştır. Evliyâ Çelebi'nin bildiriyle 1660'lı yıllarda var olduğunu düşündüğümüz kuzey yakasındaki kayıp olan yedinci kemer, bir taraftan nehir yatağının güneybatıya doğru kayması, diğer taraftan seller ve savaşlar sonucu tahrip olunca yeniden yapılmayarak köprü kısaltılmıştır. Biz toprak altında kaldığını değil, yıkıldıktan sonra yeniden yapılmadığını düşünüyoruz.

Günümüzde kuzeydeki son rıhtım ayağının yanındaki kemerle olan taş bağlantıları dikkatle incelendiğinde bağlantı zayıflığı açık bir şekilde belli olmaktadır. Güney yakasındaki altıncı ve yedinci kemer yükseklikleriyle kuzey yakasındaki kemer yükseklikleri karşılaştırıldığında da eşitsizlik açık bir şekilde görülebilmektedir.

Biz, bu yedinci kemerin 1689 meşûm Piccolomini Şehir Yakması sırasında tahrip edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Eğer bu tez doğru ise, kuzeydeki yedinci kemer 325 yıldır kayıp demektir. Bu kadar uzun bir süreden sonra, daha başlangıçta yükseltilmiş zemin üzerine yapılan yedinci ayak ve kemerin izlerini bulmak da o denli zor ve güçtür. 2012 yılında kuzey yakasına Kral Filip'in heykeli dikilirken köprünün ayak ucunda galvanizli saç perdelerle kapatılmış bir alanda derin kazılar yapıyordu. Belli ki bir şeyler araştırılıyordu. Kazının amacı neydi, ne bulundu maalesef bu konuda bir bilgi edinemedik.

Kemerlerin Formu

Taş Köprü'nün kemerleri yarım dâire şeklindedir. Yarım dâire kemerlere 'beşik kemer' adı verilmektedir. Fakat bu kemerler tabandan yükseltilmiş bir şekilde yapıldığı için 'yüksek beşik kemer' olarak adlandırılması daha doğru olur. Geç dönem Osmanlı kemerleri genelde sivri olmakla birlikte Taş Köprü'de sivri kemer formu kullanılmamıştır. Yarım daire kemerler genelde Roma köprüleri için geçerli olmakla birlikte, erken dönemde yapılan bu köprüde mîmâri etkilenme söz konusudur. Büyük üstad Mîmâr Sinan'ın yapmış olduğu köprülerin bazılarında da kemer formlarının Roma köprülerine benzediğini biliyoruz. Batı dünyası, bu formu da Roma köprüsü temelleriyle ilişkilendirmek istemektedir. Fakat tarihî eser bir bütünlük içinde

ele alındığında yarım dâire kemerlerin Roma köprüsü tanımlamasına yetmediği anlaşılmaktadır.

Kemer Açıklıkları

Kemer açıklığı, bir kemerin iki ayak arasındaki uzunluğunu ifade eder. Mihrâbiyenin hemen iki yanında yer alan ana kemerlerin kemer açıklıklarının normalde eşit olması gerekirken sonradan tâmir edilen kuzey yakasındaki kemerin biraz daha geniş ve basık olduğu anlaşılmaktadır. Özelde bu kemerin ve genelde daha sonradan yapılan kuzey yakasındaki tüm kemerlerin açıklıkları güney yakasındaki kemerlerin açıklıklarına eşit değildir. Bu konuda ciddî bir araştırma yapılması ve kemer açıklıklarının simetrik olarak mümkün olduğunca eşitlenmesi gerekmektedir. Yapılacak yeni onarım ve restorasyon çalışmasında bizim kanaatimiz, tuğla kemerler de iptâl edilerek yeniden taş kemer yapısına geri dönmelidir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine göre Taş Köprü farklı kemer açıklıklarına sahiptir. En uzun kemer açıklığı fil ayağının her iki yanında yer alan birinci kemerlerdedir. Köprünün güney kesimindeki birinci kemerin uzunluğu Ayverdi'nin tespitiyle 13,50 metredir (Bizim tespitlerimizde 13,34 m). Kuzey tarafındaki kemerin genişliği ise biraz daha fazladır ve 14,35 metredir (Bizim tespitlerimizde 14,65 m). Ayverdi'nin verdiği bilgilere göre kuzey taraftaki kemerin 85 cm, bizim ölçümlerimize göre 1.5 m daha uzun olduğu

anlaşılmaktadır. Bu farklılık muhtemelen 1888 veya 1890 yılında başlayan onarımlar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Ayverdi'nin tespitlerinde nehrin güney ve kuzey tarafındaki ikinci kemerlerin açıklığı 12,30 metredir. İkinci kemerlerin açıklığı birinci kemerlerin açıklığından bir metre daha kısadır. Ayverdi'nin tespitiyle ikinci kemerlerde görülen denkliğin, merkez ayağın iki yanında yer alan birinci kemerlerde de bulunması gerektiği tezini güçlendirmektedir.

Kuzey yakası kemerleri.

Ancak, nehrin kuzey kesimindeki ikinci kemerde bizim lâzer cihazıyla yaptığımız ölçümlerde kemer açıklığının Ayverdi'nin bildirdiği gibi 12,30 değil, 11,50 metre olduğu görülmüştür. Bu farklılık taban dolgusu nedeniyle daha üst kottan ölçüm yapmış olmamızdan kaynaklanıyor olabilir. Yine de bir metreye yakın bir farklılık bulunması düşündürücüdür. Nehrin güney tarafındaki ikinci kemerde su akıntısı nedeniyle ölçüm yapılamamıştır.

Ayverdi'nin tespitlerinde güney kesimdeki üçüncü kemerin açıklığı 12,05 metredir. Kuzey kesimdeki üçüncü ke-

merin açıklığı ise 10,90 metredir. Üçüncü kemerlerde simetri bozulmuştur. Bizim ölçümlerimizde nehrin kuzey tarafındaki üçüncü kemerin açıklığı 9,46 metredir. Burada da bir metreden fazla bir farklılık söz konusudur. Nehrin güney tarafındaki üçüncü kemerde ölçüm yapılamamıştır.

Güney yedinci kemerin 1963 yılındaki depremden önce toprak altında olması.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine göre güney taraftaki dördüncü kemerin açıklığı 11,30 metredir. Kuzey taraftaki dördüncü kemerin açıklığı ise 8,20 metredir. Dördüncü kemerlerde de simetri bozulmuştur. Bizim tespitlerimize göre kuzey yakasındaki dördüncü kemerin açıklığı 6,20 ve yüksekliği ise üzengi taşı hizası itibariyle 2,56 metredir. Nehrin güney kesimindeki dördüncü kemerde bizim elde ettiğimiz ölçüm değeri 11,15 metredir. Ayverdi'nin ölçüm değeriyle bizim ölçüm değerimiz arasında 0.15 cm'lik bir fark bulunmaktadır.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine göre güney kesimdeki beşinci kemerin açıklığı 7,30 metredir. Bu değer, bizim tespitlerimizde 7,25 m çıkmıştır. Kuzey kesimdeki beşinci kemer Ayverdi'nin çizim resimlerinde

gözükmemektedir ve ölçüsü verilmemiştir. Acaba otuz yıl öncesinde bu kemerler toprak altında mıydı? Bizim tespitlerimize göre kuzey yakasındaki beşinci kemerin açıklığı 4,70 ve yüksekliği ise üzengi taşı hizası itibariyle 2,60 metredir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine göre güney kesimdeki altıncı kemerin açıklığı 4,90 metredir. Bu değer, bizim ölçümlerimizde de 4,90 m olarak çıkmıştır. Bu kemerin yüksekliği ise bizim ölçümlerimizde 2,64 metredir. Buna göre, beşinci ve altıncı kemerlerin yükseklikleri, dolgu toprak yüzeyine göre aynıdır.

Ayverdi'nin tespitlerinde kuzey kesimdeki altıncı kemer resimde gözükmemektedir ve ölçüsü verilmemiştir. Bizim tespitlerimize göre kuzey yakasındaki altıncı kemerin açıklığı 3,87 ve yüksekliği ise 2,22 metredir.

Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerinde köprünün güney ve kuzey kesimlerindeki yedinci kemerler röleve resimlerinde (yapının uzunluk, yükseklik, kot gibi ölçüm değerlerini gösteren çizgisel planda) gözükmemektedir ve ölçüleri verilmemiştir. Bizim tespitimizde nehrin güney kesiminde kalan yedinci kemerin açıklığı 4,07 metre ve dolgu topraktan yüksekliği ise 2,00 metredir.

Bu ölçüm değerlerinden köprünün kuzey ve güney bölümünde yer alan kemer açıklıkları arasındaki simetrisinin önemli ölçüde bozulduğu, köprünün her iki yakadaki eğim simetrisinin or-

tadan kalktığı anlaşılmaktadır. İlginç olan nokta, kuzeydeki altıncı kemerin; güneyde olduğu gibi 4,90 m genişliğe sahip olması gerekirken 3,87 m'lik genişliğe sahip bulunmasıdır. Kuzeydeki altıncı kemer açıklığı güneydeki yedinci kemer açıklığı ile ilişkilendirilmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, köprünün kuzey kesiminde bizim 1689 yıkımına dayandırdığımız tahrip olmuş bir kemer daha vardır. Kuzey ve güney kesiminde bir zamanlar var olan sekizinci ve dokuzuncu ayaklar ile kemerlerin ise 1555 sonrasında yapılan ilk büyük onarım sırasında iptâl edilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. Bu tezin doğruluğu grayder ve kepçe ile yapılacak kazılarla belirlenemez. Köprünün her iki ucunda arkeolojik kazı duyarlılığında, fırça-mala kullanılarak hassas bir kazı çalışması yapılması gerekmektedir. Bu çalışmaya; taş köprüler konusunda bilgili, yazdıkları eserler ve gerçekleştirdikleri projelerle kendilerini kanıtlamış olan uzmanlar ve bilim adamları da katılmalıdırlar.

Günümüzdeki Durum

2010 yılı itibariyle Taş Köprü'nün kemer taşlarında, 1963 depremine rağmen ciddi bir oynama izine rastlanılmamıştır. Kumbaracı, 1963 depreminde "kemerlerin bazılarında çatlaklar oluştuğunun tespit edildiğini"⁷ bildirir. Bu nedenle olsa gerektir, bazı kemerlerde onarım yetersizliklerinin izine rastlanılmaktadır.

Güney yakasında üçüncü ve dördüncü kemerlerin karnlarına bilinmeyen bir

zaman diliminde demir çubukların ve demir kancaların çakıldığı tespit edilmiştir. Kemerlerin günümüzdeki mevcut durumunu kuzey ve güney yakası olmak üzere iki alt başlık halinde inceleyebiliriz.

Kuzey yakası birinci kemer.

Güney Yakası

Güney yakasında yer alan tüm kemerler gözenekli küfeki taşından yapılmıştır. Kemer taşları genelde iyi durumdadır. Kemerler, 80 cm yüksekliğinde sağlam üzengi taşlarının üzerine oturtulmuştur. Altından su geçmeyen yedinci, altıncı ve beşinci kemerlerin üzengi taşlarının hemen üzerinde yer alan kemer sıralarında yer yer bozulmalar ve dağılmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu taşların eskidiği ve çürümeye başladıkları anlaşılmaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu şekilde eskiyip mîâdını dolduran taşlar için bir yenileme programının başlatılmasına ihtiyaç vardır.

Güney yedinci kemerin karnında ve tam orta bölümünde, düşen bir taşın yerine yenisi konmamış ve burası betonla doldurulmuştur. Bu işlemin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Köprünün bu bölümünde kemer ark kalınlıkları 70 cm civarındadır. Kuzey bölümünde yer alan tuğla kemer ark kalınlığından 10 cm daha kısadır.

1900'li yıllarda güney yakasında günümüzde olduğu gibi yedi kemer değil, altı kemer vardı. Yedinci kemer doldurulan köprü girişinin altında kalmıştı. Bunu, teorik olarak söylüyoruz. Belki de kemer yıkılmıştı sonradan bütünüyle yeniden yapıldı. Fakat, Kumbaracı'nın bildirdiğine göre "gömülü göz ortaya çıkarıldı". "Bu gözün kemer kısmı tamamen eğri ve ezik durumdaydı."⁸ Durum bu mihvâlde ise, yedinci kemerin restitüsyon (dönemleme) proje ve çizimleri önem kazanmaktadır. Bu plân ve çizimler Üsküp, Kültür Anıtlarını Koruma Kent Kurumu'nda var olmalıdır. Arşivlerden bu bilgilerin çıkarılarak kamuoyuna mâl edilmesine ihtiyaç vardır. Çünkü, yedinci kemer, oradaki rıhtım ayağı ile bağlantılıdır. Yedinci kemer yapılırken rıhtım ayağı da yapılmıştır ve rıhtım ayağına geçerli olup olmadığı şüpheli bir 'teori' yüklenmiştir.

Kuzey Yakası

Kuzey yakasında birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü kemerlerin, belirli bir yükseklikten sonra, üst bölümleri dikey olarak döşenen üç sıra kırmızı tuğladan yapılmıştır. Beşinci ve altıncı kemerler ise bütünüyle taş arklara sahiptir. Ayverdi'nin eserinde bu taş kemerler gözükmez. Buradan nasıl bir sonuç çıkarmamız gerekir? Osmanlı'nın son zamanındaki onarımda kuzey yakasında herhalde sadece 1-4. kemerler yapılabilmektedir. Beşinci ve altıncı kemerler 1970'li yıllarda inşa edilmiş olmalıdır. Kumbaracı bu konuda şu görüşü ileri sürer: 1890'lı yıllarda başlayan onarım

çalışmalarında köprünün kuzey bölümündeki üç gözü gömülmüştür.⁹ Biz gömülme olayından çok, tahrip olan bu üç kemerin veya gözün hiç yapılmadığını düşünmekteyiz.

Çulpan, Üsküb'lü Süleymaneviç Şerafeddin'i kaynak göstererek bu tuğlalı kısmın 1888 yılında¹⁰ Hıfzı Paşa zamanında yapıldığını belirtmiştir. Öyle anlaşılmaktadır ki köprü eğiminin ve kuzey kemerlerindeki ölçünün bozulması 1888 veya 1890 yılında başlayan plansız ve özensiz onarımın sonucudur. Bu dönem için 'plansız ve özensiz' kelimelerini biraz ihtiyatla kullanmak istiyoruz, çünkü bu simetri ve eğim bozuklukları 1817/1818 yıllarında gerçekleştirilen onarımdan da kaynaklanıyor olabilir. O zaman, yanlış üstüne yanlış yapılmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır.

Yalnız burada düzeltmemiz gerekir ki 1888 yılında Üsküb Mutasarrıfı Ali Hıfzı Paşa değil, Hâfız Mehmet Paşa'dır. Ali Hıfzı Paşa'nın Üsküb nâzırlığı dönemi bazı kaynaklara göre 1829, Kırlı'ya göre 1840 ve Sâlih Âsım'a göre ise 1824'tür. Kalkandelen'li Recep Paşa'nın oğlu olan Ali Hıfzı Paşa, aynı zamanda Yakova nâzırı veya mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın da kardeşidir. (Bk. Cengiz Kırlı, "Tyranny Illustrated: From Petition To Rebellion In Ottoman Vranje," s. 11)

Çulpan, o dönemdeki onarımlar için 1888 tarihini verirken Kumbaracı 1890 tarihine işâret eder. O yıllarda Üsküb'ü ziyaret eden bir Çek gazetecisinin "Prag Gazetesi"nde yazdığı habere göre 1885 tarihinde çöken dört kemerin onarımına

başlanması beş yıllık bir süreyi almıştır.¹¹ S. Âsım bu dört kemerin "bilinmeyen bir depremten ötürü" yıkıldığını bildirir.

1890 tarihinde Sâlih Âsım Bey Üsküb belediye başkanı iken Hâfız Mehmet Paşa da Kosova vâlisi olarak görev yapmaktadır. 1909 tarih notu düşülen bir fotoğraftan anladığımız kadarıyla köprüye demir korkuluklar takılmadan önce tuğla kemerlerin yapımı hâlâ tamamlanmamıştı.

Nehrin kaynak kısmında merkez kemerler.

Kuzey kesiminde yıkılmış olan dördüncü kemerin yerine kalın kalas kirişlere sahip geçici bir düzenleme yapılmıştı. İnsanlar burada ahşap kirişlerin üzerine çakılan tahtalı bir bölümden geçiyorlardı. Tuğla kemerlerin yapımına 1890 tarihinde başlandığını varsayarsak, bitirilme işinin 1900'lü yılları bulduğu anlaşılmaktadır. Bu konuda Kumbaracı'nın verdiği bilgileri temel alırsak fotoğraftaki 1909 tarih notuna güvenmememiz gerekecektir. Çünkü ona göre ahşap kalaslı bölüm, 1890 yılında başlayan onarım faaliyetlerinden önceki döneme aittir.

"Köprünün kuzey tarafı özellikle 1858 ve 1876 yıllarındaki sellerde zarar görmüş ve dört kemeri yıkılmıştır. Bu-

nun üzerine köprünün hasar gören bu bölümleri önce ahşap malzeme kullanılarak onarılmıştır.”¹¹ Prag Gazetesi, 1885 tarihini verirken burada 1876 tarihiyle karşılaşmaktayız. Bu bilgilerden kuzeydeki kemerlerin sağlam yapılmamış olması nedeniyle tarihte bir kaç defa yıkılmış olduğu sonucunu çıkarabiliriz. 1689’daki yıkılma hadisesinden sonra eğer zayıf bir şekilde yapılmışsa 1850’li yıllarda veya 1876 yılında yeniden yıkılmış olmalıdır. Bizim tahminimiz ikinci yıkılma hadisesine kadar köprünün kuzey kesiminde yedi ayak bulunduğu şeklindedir.

1909 yılında dördüncü kemerin yerine kalas kirişlerin döşenmiş olması.

Kuzey taraftaki tuğla kemerli bölümün zor ve güç şartlar altında yapıldığı anlaşılmaktadır. Biz eğim ve simetri şartlarının karşılanmamış olması nedeniyle bu dönem restorasyon çalışmalarını eleştirirken dönem yöneticilerinin şöyle veya böyle köprüyü kurtarma çabası içinde olduklarını görüyoruz. Bu dönemde restorasyon kaygısı, restitüsyon duyarlılığının önüne geçmiştir. Kuzey yakasındaki ilk dört kemerde

sudan etkilenmemesi için kemerlerin alt bölümleri taştan yapılmıştır. Birinci ve ikinci kemerlerde taş olan bölüm tabandan iki metre yüksekliktedir. Diğer kemerlerde de 1-1,5 m’lik bir yükselti bırakılmıştır. Tuğla kemerler, bu taş kemerlerin üzerine sıralanmıştır. Tuğla kemerler köprünün orijinali olmayıp 1890 yılında gerçekleştirilen onarımlar sırasında yapılmıştır.

Kuzey kesiminde 1900’lü yıllarda üçüncü kemerin altından Osmanlı Bankası’na doğru uzanan bir yol geçiyormuş. Bu yol, ikinci ayağın hizasından yapılan rıhtım duvarının hemen arkasında nehre paralel uzanan bir sokak veya cadde şeklinde imiş. Kuzey üçüncü kemerin her iki yanında iki metre genişliğinde köprünün üzerine çıkan demir merdivenler varmış. Bu merdivenlerin amacı Yahûdi Mahallesi’nde bu sokakta yaşayan insanların köprü başına kadar yürüyüp zaman kaybetmelerini önlemek ve kestirme yoldan köprünün üstüne çıkmalarını sağlamamış. O yıllarda nehrin kaynak bölümünde köprüye çıkan bu demir köprünün yanında taştan yapılmış bir su terazisi varmış. Pek çokları bunu bir zafer anıtı olarak değerlendirmelerine karşın bizim düşüncemiz, bunun İstanbul’un çeşitli semtlerinde örneklerini gördüğümüz bir su terâzisi olduğudur.

Tuğla kemerlerin ark kalınlığı 0,80 m’dir ve bir arkta 3,5 sıra tuğla kullanılmıştır. Kemerlerde özel olarak Selânik’ten getirilen 21,5 x 10,5 x 6,5 cm ebadında iyi pişmiş kırmızı lime tuğlalar

kullanılmıştır. Bu tuğlalar 2010 yılı itibâriyle 125 yıllık bir geçmişe sahiptir. Köprünün tuğla arklı bölümlerinde 100 binden fazla tuğladan yararlanılmıştır.

Üçüncü göz hizasında su terâzisi.

Kumbaracı'nın bildirdiğine göre 1869 - 1912 yıllarını kapsayan Belediye İdâresi Dönemi'ne ait belgelerin birinde Üsküb belediye yönetiminin 150 bin adet tuğla satın almaya karar verdiği ve bu malzemenin Selânik'ten Üsküb'e nakliye masrafının ne olacağı'nın Selânik Belediyesine sorulduğu ifâde edilmektedir.¹²

Kuzey yakasındaki sekizinci ve doku-zuncu kemerler büyük ihtimâlle 1555 Depremi sonrasında yapılan onarımda iptâl edilmiştir. 2007 yılında, ağır seyre-den onarım faaliyetlerine İstanbul Büyük Şehir Belediyesinin 1.2 milyon avro ile destek vermesi gündeme gelince uzmanlar köprünün kuzey bölümünde kayıp olan kemerleri bulmak için girişteki beşbin metre küp toprağın uzaklaştırılması gerektiğini böylece 3.5 metre daha uzun olduğu düşünülen köprünün asıl temellerine ulaşabileceğini söylemişlerdir. Bu çalışmalar sırasında mevcut rıhtım du-

varlarının her iki taraftan 60 metrelik kısmının da kaldırılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Fakat belli bir mutâbakat sağlanamamış olmalı ki bu konuda bir gelişme olmamıştır.

Kuzey yakasında nehrin kenarına rıhtım duvarları yapılırken, bu duvarların geniş bir kavis oluşturarak ikinci kemerin hemen yanında bulunan ikinci ayağa bağlanması düşünülmüştür. Osmanlı zamanında bu şekilde yapılan nehir koruma duvarları 1963 Depremi'ne kadar aynı şekilde kalmıştır.

Kuzey üçüncü kemer, yanındaki merdivenler ve Osmanlı Bankası'na uzanan sokak.

Kemer Süslemeleri

Osmanlı köprülerinin özelliği, yaşanan çağa özgü sanat süslemelerinin köprülerin değişik yerlerinde kullanılmasıdır. Bu yerler köprü kemerlerinin üst bölümünde yer alan kilit taşları, kemer yüzleri veya alınları, baba taşları, köprünün tempan duvarları veya sel-yaranlar olabilir. Günümüzdeki Taş Köprü'de bu süslere sadece güney yakasının kaynak kesiminde, insan elinin ulaşmasının güç olduğu kemer alınlıklarında rastlayabilmekteyiz. Söz konusu kemer süslemelerini özel olarak dikkat edilmezse çıplak gözle görmek oldukça zordur.

Söz konusu süsler büyük ölçüde aşınmış durumdadır. Altı toprakla doldurulan kemerlerin ve akar bölümündeki kemerlerin alınlarındaki süsler ise muhtemelen silinmiştir. Kilit taşlarında var olan bazı kemer süslerinin, kabalarının 1909 yılında demir korkuluklar yapılırken silinmiş olabileceğini düşünmemiz gerekiyor. Bugün gözükmeyen o süslerin izlerini bazı eski köprü fotoğraflarını büyüterek dikkatle incelediğimizde görebilmekteyiz. Kemer süslemelerinin korunmamasında, tarihî süreçte görev alan tüm yönetimlerin kabâhati olduğunu düşünüyoruz.

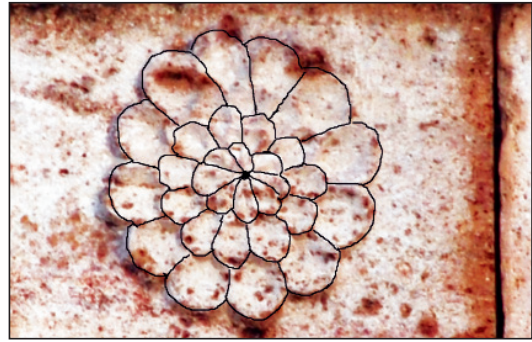

Devr-i âlem simgesi.

Taş Köprü'nün büyük kemerlerinin alınlarında gördüğümüz bu süslemeler orijinaldir ve köprünün ilk yapıldığı yüzyıllardan gelmektedir. Süslemelerin simetrik olarak diğer kemerlerin alınlarında bulunmamasını tahrip edilme olgusuyla açıklayabiliriz. Görüştüğümüz bir çok araştırmacı ve uzman bu süslerin bilinçli olarak keskinerle veya zımpara makineleriyle yok edildiğini düşünmektedir. Osmanlı sonrasındaki onarımlarda köprünün yalın, basit

bir Roma köprüsü gibi gösterilmeye çalışıldığı ifade edilmiştir.

Kemerlerde gülbezek ve devr-i âlem rozetleri belli belirsiz bir şekilde gözükmektedir. Bazı kaynaklarda *gülçe* adı da verilen gülbezek, gül yapraklarının daire oluşturacak şekilde sıralanmış şeklindedir. Taş Köprü'deki gülçe rozetlerine 1492 yapım tarihli Gâzî Çoban Mustafa Paşa Câmii'nin son cemaat yeri, revaklarında yer alan sütun başlıklarında da rastlanılmaktadır ve böylece kültür birbirini bütünleyen bir niteliğe sahip olmaktadır. Köprünün gülbezek tasarımları tek bir tür olmayıp, farklı geometrik şekillere sahiptir. Böylece bunları seyreden kişiler kültür eserinin aynı zamanda sanatçı duyarlılığı ile yapılmış olduğunu görme imkânına sahip olabilmektedir.

Üçüncü selyarandaki gülçe rozeti.

Devr-i âlem rozetleri ise, spiral döngüye sahip düzenlemelerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla köprüde tek bir devr-i âlem rozeti kalmıştır. Beklentimiz devr-i âlem rozetlerinin daha fazla olması gerektiğidir. Kemerlerden birinin aynalığında ise tek bir kabara göze çarpmaktadır. Özer, bu kabarda bir gül

motifinin bulunduğunu bildirmiştir.¹³ Kemer tepesinin biraz yan tarafında kalan bu kabaranın tek olmaması gerekir. Diğerleri veya karşıtı kabara muhtemelen silinmiştir. Ayrıca Osmanlı mîmârisinde kabaralar belirli geometrik desenlerle süslenmiştir. Bu kabaranın desen ve formları veya belirtilen gül motifi belli olmamaktadır. Kabaranın yakını planda ele alınarak incelenmesine ihtiyaç vardır.

Kumbaracı'nın bildirdiğine göre, köprünün güney kesimindeki ikinci kemerin kaynak ve akar kesimlerinde üçüncü ve dördüncü kemerlerin kaynak kesimlerinde gülbezek ve devr-i âlem süslemeleri mevcuttur.¹⁴ Günümüze kadar ulaşabilen kabartma süsleme sayısı sekizdir.

Kemer alınlığında âfitâb rozeti.

Günümüzde Taş Köprü'nün çeşitli süslerinden arındırılmış olması bile taş yapı olarak onun seyir özelliğini ortadan kaldıramamıştır. Tarihî süslemelerin restorasyon ve konservasyon çalışmalarıyla, bir sanatçı duyarlılığı içinde yeniden ele alınması, daha fazla yıpranmalarının önlenmesi, eski fotoğraflar üzerinde çalışma

yapılarak var olduğu tespit edilenlerin yeniden yapılması, simetri mantığı kurulduğunda fotoğraf ve taş üzerindeki izi tespit edilmese bile o rozetlerin de yeniden yapılması gerekir. Bu çalışmalarını gerçekleştirebilirsek köprünün seyir özelliği güçlenecek ve geçmiş yüzyılların sanat ve estetik anlayışı genç nesillere daha sağlıklı bir şekilde aktarılacaktır.

Kemer Karınları

Taş Köprü'nün kemer tavan tonozlarının veya "kemer karınlarının" çoğu taştandır. Kuzey yakasında yer alan dört kemerde ise tonozlar iyi pişmiş üç sıra kırmızı renkli harman tuğla ile örülmüştür. Tuğla kemerlerin ark kalınlığı 80 cm'dir ve taş ark kalınlığına yakın ölçüdedir. Gerek taş ve gerekse tuğla tavan tonozlarının çoğu 1800'lü yıllardan sonraki onarımlarda yenilenmiştir. Sadece güney birinci, ikinci ve üçüncü kemerlerin karınları orijinal olabilir diye tahmin ediyoruz.

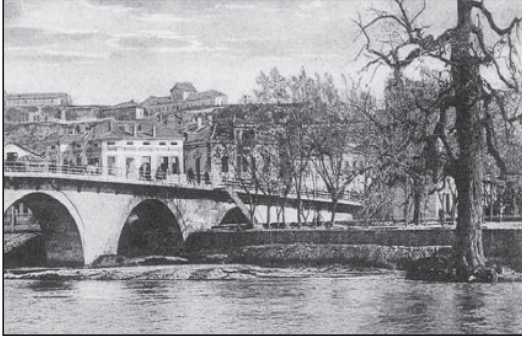
Tuğla tavan tonozlar yaklaşık 125 yıllık bir tarihî geçmişe sahiptir. Özellikle tuğla tavan tonozlu kemerlerin altında yüksek sesle konuşulduğunda veya seslenildiğinde çok güzel, akustik bir ses yankısı oluşmaktadır.

Üzengi ve Bindirme Taşları

Üzengi taşı, eğimli kemer taşlarının oturduğu temel taşı anlamındadır. Bazıları bunları 'yastık taşı' olarak isimlendirir. Üzengi taşının üzerine kemerin ilk sıra taşlarını korumak

için ayrıca bir de bindirme taşı döşenmiştir. Bindirme taşı, hem üzengi taşını hem de birinci sıra kemer taşını koruyan ayrı bir kademe gibidir. *Seke taşı* özelliğindedir.

Güney yakasında yedinci ayakta üzengi ve bindirme taşları birlikte görülmektedir. Beşinci ve altıncı ayaklarda da üzengi ve bindirme taşları vardır. Diğer ayaklarda kemerler köprünün topuk taşları üzerine oturmuştur.

Köprü tabliyesine çıkan demir köprü.

Kuzey yakasında altıncı, beşinci ve dördüncü ayaklarda üzengi taşları açığa çıkarılmıştır ve net olarak görülebilmektedir. Kuzey yakasında mihrâba yakın olan üçüncü, ikinci ve birinci kemerlerin üzengi taşları ise toprak altında kalmıştır.

Güney yakasında ışıklandırma amaçlı olarak düzenleme yapıldığından bindirme taşlarının sanki sonradan yerleştirildiği gibi bir izlenim edilmektedir. Aslında bu taşların çoğu orijinal üzengi taşı üzerine oturan ve aynı zamanda onu koruyan bindirme taşı niteliğindedir. Üzengi ve bindirme taşlarının kaderi, mîmâr ve meslekten olmayan kişilerce bilinmemesi ve

tanınmamasıdır. Kemerlerin yükü esas olarak üzengi taşlarının üzerindedir ve bu taşlar köprüde en dayanıklı olan taşlar arasındadır.

Notlar ve Kaynaklar

1. Mustafa Özer, *Üsküp'te Türk Mîmârisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 367.
2. Lidiya Kumbaracı - Bogoyeviç, *Üsküp'te Osmanlı Mîmâri Eserleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2008, s. 397.
3. Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağ'dan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975, s. 126.
4. H. Yıldırım Ağanoglu, *Üsküp Kitabı*, Fide Yayınları, 2008, 197.
5. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupada Osmanlı Mîmâri Eserleri Yugoslaya*, 3. cild, 3. kitab, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1981, s. 301.
6. Kumbaracı - Bogoyeviç, s. 401.
7. Aynı, s. 401.
8. Aynı, s. 401.
9. Aynı, s. 398.
10. 1888 yılı, Kosova vilâyet merkezinin Priştine'den Üsküb'e taşındığı önemli bir dönüm noktasıdır. Bu yıldan başlayarak 1912'de Osmanlıların çekilmesine kadar Üsküb 25 yıl 'vilâyet mekezi' olarak hizmet vermiştir. Vilâyet merkezi olmasıyla birlikte şehre yapılan yatırımların ve onarım faaliyetlerinin arttığını görüyoruz.
11. Daniela Trajkovska, Veçer, Old Building The Justinian Construction Through Vardar, 05.09.2006. <<http://starvec.com.mk/tekst.asp?tid=5538>> (20.01.2013).

12. Kumbaracı - Bogoyeviç, s. 398.
13. Kumbaracı - Bogoyoviç, s. 401.
14. Özer, s. 367.
15. Kumbaracı - Bogoyeviç, s. 396.

Çifte Hamam.

Fâtih-i Üsküb, Eş-Şeyh Meddah Baba Rûhu için El-Fâtihâ.

MIHRÂBİYESİ VE SEYİR BALKONU

Taş Köprü'nün alâmeti farıkası onun mihrâbiyesidir. Bu bölümde mihrâbiyenin kendisi, mihrâbiyenin kitâbesi ve hemen karşısında yer alan seyir balkonu tanıtılacak ve bu öğelerle ilgili bilgiler değerlendirilecektir.

İsimlendirme

Köprü'nün tam ortasında yer alan bu bölüm tarih boyunca çeşitli adlarla anılmıştır. Müslümânların kullandığı isimlerden bazıları şunlardır: mihrâp, mihrâbiye, namazgâh¹, nihâdiye, mihrâp nişi, kitâbelik, kitâbe köşkü, tarih köşkü, kitâbe sahanlığı, kible taşı, kontrol noktası, muhâfız kulübesi, muhâfız kulesi...

1963 Depremi'nden önce mihrâbiye.

Bu şekilde değişik isimlerle anılmasının nedeni, farklı köprülerde yapım özelliklerinin farklı olmasından ve tarih boyunca bu düzenlemeye Memâlik-i Osmâniye'nin bütün bölgelerinde tek bir isim verilmemesinden dolayıdır. Bazen bir köşk gibi oturma sedirleri

bulunan bir odacık şeklinde ve bazen de Üsküb'deki örneğinde olduğu gibi bir câmi mihrâbiyesi şeklinde yapılmıştır.

Halen Üsküb'de yaşayan bazı yaşlılar babalarından “bir zamanlar Kale'de konaklayan Osmanlı askerlerinin Cuma ve bayram namazlarını Taş Köprü üzerinde kıldıklarını” işittiklerini söylerler.

Rivâyet ve menkibelerin gerçekliği her zaman tartışılır olsa da, insanlar kulaktan kulağa yayılarak zenginleşen bu rivâyetlerle âidiyet hislerini güçlendirirler. Bu meyanda bir başka rivâyet de şu şekildedir: “Eskiden Üsküb'de kışlar çok çetin geçiyormuş. Tam teçhizatlı olarak donanmış olan askerler çok kar yağdığı kış aylarında Cuma namazlarını köprü üstünde cemaatle, cenaze namazında olduğu gibi, baş işaretleriyle kırlar imiş.” Yine bir başka menkîbede, “Taş Köprü üzerinde Cuma namazlarında köprü boyunca uzanan dört saf yapıldığı” belirtilir. Rivâyet ve söylencelerden şunu çıkarabiliriz ki ‘Mihrâbiye’ sözcüğü rastgele kullanılmış değildir. Köprü üzerinde, belli bir dönem Cuma ve bayram namazları gibi belirli namazlar kılınmıştır. Belki inşâtı, belki açılışı sırasında kılınmıştır. Bu anlamda, sadece mihrâbiye değil, köprü'nün kendisi de namazgâh yeridir.

Hıristiyanlar ve Batı toplumları mihrâbiyeyi, kendi kültürel terminolojilerine uygun olarak podyum, stand, muhâfız kulesi (guard tower)²,

gözetleme kulesi (watch tower), nöbetçi kulübesi (sentry-box) asker kulübesi, süs sütunu veya bekçi kulübesi gibi adlarla anılmışlardır.

Günümüzde Üsküb şehrinin amblesimindeki köprü simgesinde yer alan bu nişi Makedonlar bir mihraptan çok bir ‘muhâfız kulesi’ olarak tanımlama eğilimi içindedirler. Makedonlar, köprüünün bir namazgâh ve mihrâbiye niteliğinde olan bu öğesini, Batı değerleri çerçevesinde oluşan kendi kültürel öğeleri ve yaşam biçimleriyle bağlantılı olarak algıladılar. Şehir armasındaki biçimi de bir mihrâbiyeden çok bir muhâfız ‘kulesine’ veya bizim tanımlamamızla ‘kulübesine’ benzemektedir. Sanat tarihi literatüründe bu tür niş düzenlemeleri için mihrap yerine mihrâbiye sözcüğü kullanılır. Bunun anlamı “küçük mihrâp” veya “mihrâbımsı” demektir. Bu tür yapısal düzenlemeler câmilerin son cemaat yerlerinde taç kapının iki yanında yer aldığı gibi, bazı câmilerin içinde ve câminin yan duvarlarında da vardır. Örneğin Üsküb’deki Çoban Mustafa Paşa Câmiî’nin yan duvarlarında bu tür mihrâbiyelere rastlanır. Bunlara *mihrâbiye* denmekle birlikte bu yan duvar nişleri namaz kıldırma amacına yönelik değildir. Câminin geçireceği deprem risklerine karşı bir süspansiyon olarak yapılmıştır.

Ne Zaman Yapıldığı

Mihrâbiye köprüyle birlikte yapılmış olmalıdır. Buna dâir elimizde bir kanıt olmamasına karşın halk söylenceleri

yazılı belgelerden daha iyi bilgi verir. Fâtih Sultan Mehmet’in köprüyü Cuma günü üzerinde namaz kılarak açtığı, kale askerlerinin köprüde Cuma namazı kıldıkları rivâyetleri Osmanlı yaşam biçimi ve kültürüyle bir tenâkuz içermez. Bununla birlikte ‘Roma köprüsünün temelleri üzerine’ saplantısı içinde olan bazı Makedon mühendislerimiz, halka ‘Mihrâbiyenin köprüye sonradan ilave edildiği’ görüş ve düşüncesini enjekte etmeye çalışmaktadırlar.

Mihrâbiye sahanlığı.

Onlara göre mihrâbiye 1576 yılında, sonradan yapılmıştır. Kanıt, belge ve bir rivâyet dahi ortaya konmadan ileri sürülen bu iddiâ kafaları karıştırmaya yöneliktir. İnsafı olanları sadece ‘1576 yılında yapılmıştır’ demektedir. O yılda yeniden mi yapılmıştır, yoksa ilk defa mı yapılmıştır? 1555 depreminde de mihrâbiyenin bütünüyle yıkılmış olabileceğini düşünebiliriz. Eğer 1576 onarımında yapıldı ise ilk defa değil, tecdîden yapılmış olmalıdır. Mihrâbiye nispeten zarif ve naîf bir yapıdır. 1963 depremine kadar 387 veya yuvarlarsak 400 sene ayakta kalmış olabilmesi de sorgulanmalıdır. Aradaki zaman dilim-

lerinde mutlaka yenilenmiş olmalıdır. Bizim tahminimiz 1963'e kadar gelen mihrâbiye 1576'nın değil, 1690'lı yılların Piccolomini sonrası mihrâbiyesidir. Tarihe ilişkin yorumlarımız mantıksal tutarlılık ve anlamlılığa sahip olmak zorundadır.

Mihrâbiyenin Ölçüleri

Taş Köprü'deki mihrâbiye, neredeyse normal bir câmi mihrabının yükseklik ve derinliğinde, kavsarasında mukarnas süslemeleri olan, tepeliği rumî palmetli bir taç ile süsenmiş, 90 cm yüksekliğindeki taş korkuluk duvarlarının bir miktar dışa taşıdığı yapısal bir düzenlemedir.

Dikdörtgen şeklindeki mihrâbiye sahanlığı 1,88 x 5,32 m ebadındadır ve korkulukları 25 cm kalınlığındadır. Çulpan'ın verilerine göre mihrâbiye sahanlığının genişliği 5,32 değil; 6,02 metredir. Eğer Çulpan'ın verileri doğru ise son onarımda mihrâbiye sahanlığı 30 cm kısaltılmış demektir. Şehir halkından bir çok kişiden mihrâbiyenin küçültüldüğünü duymuştum. Aslında küçültülen mihrâbiye değil, mihrâbiye sahanlığıdır.

Mihrâbiye ile yan korkuluklar arasındaki mesafe 2,30 metredir. Mihrap 10 sıra taş ile yükseltilmiştir. Bu taşların kalınlıkları 34 x 10 cm'dir. Mihrâbiye sahanlığı, tarihte de bugün olduğu gibi imamın bayram veya Cuma namazlarını kıldırmasına imkan veren yükseltilmiş tabliye (podyum) düzenlemesine sahipti. Yine tarihte sahanlığın korkuluk duvarlarında sütun başlıklar bulunuyordu. Bunları baba taşları olarak isimlendiriyoruz. Gözlerimizi bu şekilde dört baba başlığını aramaktan alama-

maktayız. Günümüzde bunlara dâir herhangi bir iz bulunmamaktadır. Fakat eski köprü resimlerinden birinde bunu doğrulayacak görüntüler söz konusudur.

Mihrâbiye korkuluklarında baba taşları.

Mihrâbiyenin dıştan dışa eni 1,42 m, iç oyuk genişliği 0,72 m, derinliği 0,40 m ve yüksekliği ise 3,65 m'dir.

Üsküb'te bazı kişiler onarım sırasında mihrâbiyenin eninin küçültüldüğünü ve daraltıldığını ileri sürerler. Oysa 1975 yılında yapılan ölçümlerde de mihrâbiyenin eninin 1,42 m genişliğinde olduğu anlaşılmaktadır.³ Bazı kişilerin dilindeki bu söylence doğru değildir. Fakat Çulpan'ın verdiği bilgiler doğruysa, mihrâbiye sahanlığının daha geniş olması gerekmektedir. Üsküb'lüler, sahanlık genişliği ile mihrâbiyenin genişliği arasında bir göz yanılması içinde olabilirler. Resmî kurumlarda buna ilişkin veriler mevcut olmalıdır.

Mihrâbiyenin Özellikleri

Mihrâbiyenin en önemli özelliği, köprü'nün tam ortasında bulunması, fil ayağı olarak isimlendirilen dışa taşmalı destek taşlarının üzerine oturması

ve güneye dönük bir biçimde kible istikâmetinde olmasıdır.

Mihrapla birlikte köprünün bizzat kendisinin de büyük ölçüde kibleye dönük olması⁴, yapının Osmanlı eseri olduğunun en önemli kanıtıdır. Tarihteki onarımlar sırasında köprünün kuzey yakasının güney yakasına göre daha fazla kısaltılmış olması sebebiyle bu gün mihrap kuzey yakasındaki kıyıya yakın ve güney yakasındaki kıyıya ise daha uzak bir mesafededir.

Bir diğer özelliği mihrâbiyenin başlığı veya tepeliğidir. Bu başlık, eski Roma veya Yunan mîmârîsi tarzındadır. Muhtemelen Balkan Savaşları sonunda Osmanlının şehirden çekilmesiyle buraya yerleştirilmiştir. Bizim değerlendirmemiz, İngilizcede *tympanum* ve dilimizde *timpanon* adı verilen bu “üçgen alınlık tabla” düzenlemesinin 1912 yılından sonra yerleştirilmiş olabileceği yönündedir. Eski Üsküb resimlerinde, ‘harpuşta’ adı verilen mihrâbiye tâcının düz veya arkaya doğru hafif eğimli olduğu görülmektedir. (Bu eğim, Svilengrad Köprüsü’nde öne doğrudur.) Taş Köprü’nün eski tarihli iki resmi yüzde 800, yüzde 1000 oranında büyütüldüğü zaman bu düzlük ve eğim açıkça belli olmaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki, “timpanon” adı verilen bu “üçgen tepelik” ile Taş Köprü Roma Köprüsü’ne bir adım daha yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Köprünün Romalılaştırılması çabalarında Sırpların, Bulgarların, Makedonların ve Avrupalıların tavırları benzerdir. Taş Köprü’nün yaşdaşı olan Uzun Köprü’deki Ergene

Köprüsü’nün mihrâbiyesinde bulunan tâcın da hafif arkaya meyilli olduğunu hatırlamak zorundayız.

Arkaya doğru hafif eğimli mihrâbiye tâcı.

Mihrâbiyenin tepeliği, büyük ihtimâlle câmilerdeki “minber giriş kapılarının” tepeliği şeklindedir. Çünkü bu form Osmanlıda hem köprü mihrâbiyelerinde hem de câmilerde, Cuma hutbesinin okunduğu minber kapılarının tepeliğinde veya tâcında yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. İnternet sitelerinde sık rastlanılan “faytonlu eski Taş Köprü” resmi büyütülerek incelendiğinde Mihrâbiye tepeliğinin, harpuştasının üçgen formlu değil, düz veya hafif eğimli taç şeklinde olduğu açıkça görülecektir.

Bununla birlikte Osmanlılar timpanon formunu başka mîmârî eserlerde kullanmaktan çekinmemişlerdir. Örneğin, Üsküb’de bir zamanlar var olan Fâik Paşa Câmiî’nin avlu kapısı üçgen alınlıklı bir tepeliğe sahipti. Günümüzde dahi Üsküb’deki Butel Câmiî’nin minber kapısının alınlığı *timpanon* şeklindedir. Kendi ülkemizde yadırgadığımız bu tür mîmârî öğelerin etkilenimler nedeniyle Balkanlarda rahat kullanılabildiğini görmekteyiz.

Başlıkta, üçgen alınlığın hemen altında yaklaşık 15 cm genişliğinde palmet⁵ bordür süslemeleri vardır. Bugün oldukça yıpranmış olan bu süslemelerde iç içe geçmiş lâle soğanı⁶ figürleri vardır. Bu figürler bir başka gözle bakıldığı zaman iç içe geçmiş “kubbe” figürlerini hatırlatır.

Mihrâbiye ile ilgili bir diğer özellik, iç kavsarasında yer alan mukarnas süslemeleridir. Beş sıra halinde sıralanan mukarnas süslemeleri günümüzde büyük ölçüde aşınmış durumdadır. Mukarnas dizilerde yer alan beşgen yıldız topuzları zaman içinde düşmüş veya aşınmış, sonuçta betonla sıvanarak yuvarlaklaştırılmıştır. Burada ister istemez sormak durumundayız: Bu tür onarımlarda restitüsyon ve konservasyon anlayış ve yaklaşımı nerede kalmıştır? Söz konusu yıldız topuzlar ve geometrik mukarnas süslemeler Makedonya’da yapılamaz. Bunları yapacak usta ve imâ-lâthâneleri orada bulamazsınız. Bunların restitüsyon ve konservasyon çalışmaları mutlaka bizim tarafımızdan yapılmalıdır. Bu yıldız topuzların orjinal hallerinin yerine konması halinde köprü bir ölçüde de olsa eski güzelliğini yenilemiş olacaktır. Mihrâbiyenin küfeki taşından yapılan genel düzenlemesi ile mukarnas bölümünün düzenlemesi aynı değildir. Mihrâbiyenin mukarnas bölümünde mermer taşların kullanıldığı görülmektedir. Bu taşların bir bölümü mihrâbiyenin son yıkımında kaybolduğundan onların yerine bazı yama taşları kullanılmıştır. İlginç olan bir diğer yön, köprüye ait çok sayıda eski fotoğraf

ve resim bulunmasına karşılık mihrâbiyeye ait yakın plandan çekilmiş eski fotoğraf bulunmamasıdır. Yakın planda çekilen mihrâbiye resimleri çoğunlukla 1950 yılı sonrasına rastlar. Çekilmiş onlarca eski köprü resmine karşılık yakın planda çekilmiş mihrâbiye fotoğraflarının bulunmaması veya az olması tarihçiler açısından önemli bir eksikliklerdir. Bazı eski fotoğrafları ancak basılmış tarihî kitaplarda görebiliyoruz.

Mihrâbiyenin Serencâmı

Taş Köprü mihrâbiyesinin son 50 yılda başına gelenler roman yazılacak çaptadır. Bu nedenle serencâm sözcüğünü kullandık. Son elli yılda mihrâbiye ne yazık ki iki kez yeniden yapılmak zorunda kalmıştır.

1964 Yılındaki Yapımı

1963 depreminden sonra mihrâbiye zarar görünce, 1964 yılında yeniden yapılmıştır. Bu yapım sırasında 1909 tarihli kitâbesi yerine konmamıştır. 1964 tarihli mihrâbiye inşâsının 1909 tarihli mihrâbiye ölçülerine ne derece uygun olduğunu bilmiyoruz. 1912 yılından sonra taçlığının değiştirildiğini ve timpanon eklendiğini daha önce belirtmiştik. Bu tür müdahaleleri kültürel hazımsızlık olarak değerlendiriyoruz. Taş Köprü’nün restorasyonu, restitüsyonu ve konservasyonu ile ilgili bilgiler şeffaf değildir. Bunlara ulaşamıyoruz. Uzmanların vermiş olduğu kararların isâbet derecelerini sorgulayamıyoruz. Örneğin, köprünün 2002 yılından sonra onarımını yapan mühendisler 1964

yapımının hatalı olduğunu, taşların birbirine iyi bağlanmadığını, mihrâbiyenin çarpık durduğunu bildirmişlerdir. Bu nedenle 2002 onarımında mihrâbiyenin zayıf duruşu nedeniyle yıkıldığını söylemişlerdir.

2002 Yılı ve Sonrası

Mihrâbiye 2002 yılında ikinci kez yıkılmış veya yıktırılmıştır. Yetkililer mihrâbiyenin 22 Temmuz 2002’de bazı işçilerin dikkatsizliği sonucu “kazâra” yıkıldığını bildirmişlerdir.

Duyarsızlık: Bu dönemde işin başında olan mîmâr ve mühendis Vasil İljoŷ “Bu hasârî tâmir etmenin problem olmadığını” söylemiştir. Makedonya’da yayımlanan 16 Ekim 2006 tarihli *Vesnik* gazetesi, onun bu sözünü Sırp subayının güzel Dubrovnik’i yakıp yıktıktan sonra ‘daha iyisini yaparız’ şeklindeki sözüne benzetmiş ve kınamıştır.

Mihrâbiyesiz görünümü.

Gazete yazarı, demir korkuluklar çekildiği zaman mihrâbiyeye zarar geleceğini İljoŷ’un tahmin etmesi gerektiğini, bu konuda sorumsuz davrandığını belirtmiştir. Kültürel önemi büyük olan Mihrâbiye’nin kenarındaki taş kor-

kuluklar yapılırken İljoŷ’un kültürel ve sanatsal değerlerin önemini farkında olmayan işçileri yalnız bırakmasının doğru olmadığını, işçilerin başında durması gerektiğini ifade etmiştir. Pek çok Makedonya vatandaşı bu duyarsızlığı nedeniyle İljoŷ’un cezalandırılmasını talep etmişlerdir.

Şehirde yaşayan Müslümânlar İljoŷ’un mihrâbiyenin yıkıldığı gün bilinçli olarak şehir dışına çıktığını iddiâ etmişler, bu olay nedeniyle özür dilemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Fakat İljoŷ bu olayın sonunda mâlesef özür dilememiştir.

Taş Köprü, mihrâbiyesi yıkıldıktan sonra yaklaşık altı yıl sahanlığına teneke koruyucular yerleştirilmiş olduğu halde çirkin bir durumda kalmıştır. Bir kısmı nehre ve bir kısmı da köprü altındaki toprak üzerine düşen mihrâbiye parçaları ilgisiz, korumasız ve özensiz bir durumda yıllarca beklemiştir.

Mihrâbiyenin yere düşen parçalarından biri.

Gâzî Üniversitesi heyetinin raporu: Doç. Dr. İbrahimgil’den öğrendiğimize göre, köprünün restorasyonunu incelemek üzere Türkiye’den 12 - 16 Temmuz 2004 tarihlerinde Gâzî Üniversitesi Öğretim

Üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Zeki İbrahimgil başkanlığında, Prof. Dr. Hakkı Acun, Prof. Dr. Halit Çal ve Neval Konuk'tan oluşan bir uzmanlar heyeti yerinde incelemelerde bulunmak üzere Üsküb'e gitmişler ve bir rapor hazırlamışlardır. İbrahimgil bu raporda şu ifâdelerin yer aldığını bildirir:⁷

Köprüye ait mibrap köşkünüün toplam 76 taştan ibaret olduğunu; Bunlardan 72 taşın kullanılabilir durumda olduğunu, geriye kalan dört taşın da aslına uygun olarak yeniden yapılp yerine konulacağını ifade edildiği; köprü mihrâbiyesinin şimdiye kadar niye inşa edilmediğini de inşâatta çalışan işçilerin metrekareye göre çalıştıklarını, mihrâbiyenin az metrekaresi fakat çok işçiliği olduğunu ve bu sebeple işçilerin bunu en son yapacakları şeklinde izahlar yapıldığı, Mibrap köşkünüün en kısa zamanda orijinaline uygun şekilde mevcut taşlarla yapılacağını; Mibrap nişinde kırılmış mukarnash taşların da dikkat edilerek yerleştirileceği; mevcut olduğu söylenen kitâbenin bulunarak, bulunamaz ise arşiv fotoğraflarına bakılarak yeniden yazdırılacağı hususunda heyetimize resmî olarak bildirilmiştir.

İbrahimgil'in belirttiği 'arşiv fotoğraflarına bakılarak kitâbeyi yeniden yazdırma' taahhüdü ne yazık ki gerçekleşmemiştir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesinin yardımı: 2002 yılında başlayan restorasyon ve konservasyon çalışmalarının istenen hızda ilerlemediğinin görülmesi üzerine Üsküb'ün kardeş şehri olan İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Meclisi onarım çalışmalarına destek vermeyi

düşünmüştür. 2007 yılının Aralık ayı başında çıkan gazete ve İnternet haberlerine göre, Belediye Meclisi mihrâbiye'nin yeniden yapılması, selyaran külâhlarının tamamlanması ve köprünün ışıklandırılması için 1.2 milyon avro bağışta bulunmayı düşünmüştür. Bunun için İstanbul'dan bir uzmanlar kurulunun Üsküb'e gelmesi ve Üsküb, Anıtlar Koruma Enstitüsü yetkilileriyle bir toplantı yapması kararlaştırılmıştır. Üsküb Büyük Şehir Belediyesi yetkilileri de kardeş şehir İstanbul ile işbirliği yapmaktan çok memnun olduklarını ifâde etmişlerdir.

İstanbul'dan gelen yetkililerle yapılan görüşmelerden sonra Makedonya tarafı restorasyon çalışmalarına kendilerinin de katılmak ve yardım etmek istediklerini, çünkü köprünün ortak kültür anıtı olduğunu söylemişlerdir.

Mihrâbiye yerinin tenekelerle kapatılması.

Bu sözlerden anlaşılırmaktaydı ki kardeş şehir İstanbul, mâlî ve teknik yardımda bulunsa bile Makedon yetkililer onarım faaliyetini tek başına İstanbul Belediyesinin teknik elemanlarına ve uzmanlarına bırakmak istemiyorlardı.

27.12.2007 tarihli *Utrinski Vesnik*

Gazetes'nin haberine göre, Üsküb Şehir Konseyi Türkiye Büyükelçisi Taner Karakaş'ın da huzurunda İstanbul Büyükşehir Belediyesinin köprüünün tâmiri için yapmış olduğu bağışı kabul etmiştir. Üsküb Belediye Başkanı *Trifun Kostovski* yapılan bağışa teşekkür ederek Üsküb'le işbirliğinde İstanbul'un özel bir yere sahip olduğunu bildirmiştir. Yine Makedon gazetelerine göre, 24 Ocak 2008'de Genel Sekreter Yardımcısı Şaban Erdem başkanlığında üst düzeyde gerçekleştirilen toplantıyı, 22-25 Şubat 2008 tarihinde İstanbul'dan altı temsilcinin Üsküb'e giderek Makedon yetkililerle yaptıkları görüşme izlemiştir. 21 Şubat tarihli bir başka gazete haberinde 1.2 milyon avroluk bağış kararının Büyükşehir Belediye Meclisinden geçmesine rağmen paranın transfer edilmemesinden yakınıyor, inşâat mevsiminin neredeyse açılmak üzere olduğunu, fakat paranın hâlâ Makedonya banka hesaplarına geçmediği bildiriliyordu. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin bağışının yanında T-Mobile şirketi de köprüünün ışıklandırılması için 15 bin avro bağışta bulunmayı taahhüt etmişti.

14.08.2008 tarihli *Utrinski Vesnik Gazetes*'nin haberine göre ise, mihrâbiye onarımının Türkiye'den gelecek bağışla yapılacağı söylenmesine karşılık, onarıma kimin nezâret edeceği konusunda çıkan anlaşmazlık ve Makedonyalı uzmanların Türkiyeli meslektaşlarından bağış almak istememeleri nedeniyle bunun gerçekleşmediği belirtilmiştir. Yine bu

haberde 1,2 milyon avroluk bağışın köprüünün diğer rekonstrüksiyon projelerinde kullanılacağı ifade edilmiştir.

Bu son gazete haberinden mihrâbiyenin İstanbul Belediyesinin bağışıyla onarılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, hem Hristiyan hem de Müslümân kesimi buna bir anlam verememişlerdir. Bağış geri iade mi edilmiştir, hiç gerçekleşmemiş midir, yoksa bağış yapılmış, fakat başka amaçla mı kullanılmıştır veya Makedonlar tarafından bilinmesin diye gizlenmiş midir?

Mihrâbiyenin yeniden yapımına başlanması. Taş Köprü altı yıl mihrâbiyesiz kaldıktan sonra, 2008 yılının Şubat ayında yeniden yapımına başlanmış ve inşâat büyük ölçüde aynı taşlar kullanılarak dört ayda tamamlanmıştır.

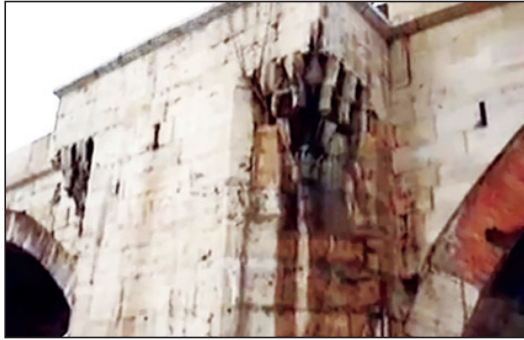
Başbakan Gruyevski'nin mihrâbiyeyi açması. Makedonya başbakanı Gruyevski ve Kültür Bakanı Ârif Hikmet Cemâîlî 19 Mayıs 2008'de yeniden orijinaline uygun bir şekilde yapılan mihrâbiyeyi küçük bir törenle açmışlardır.

Başbakan, açılış konuşmasında Üsküb'ün çok kültürlü, çok etnikli ve çok konfezyonlu (çok dinli, çok mezhepli) bir şehir olduğunu ifade ettikten sonra mihrâbiyenin Taş Köprü'nün ayırddedici temel vasfı olduğunu belirtmiştir. Bu konuşmasında onun özellikle şu ifadesi önemlidir: "... her ne kadar, fiili değerini kaybetmiş olsa da..." Orijinaline uygun bir şekilde ve hatta belki daha sağlam yapılmış bile olsa başbakanın da itirâf ettiği gibi, ne yazık ki mihrâbiyenin

orijinalitesine çekiş vurulmuş veya dokunulmuştur. Kültür Bakanı Arif Hikmet Cemali ise, “Taş Köprü’nün turistler için câzibe merkezi olduğunu, tarihte dokuz kez onarıldığını ve son büyük onarımın XIX. yüzyılın ilk yarısında yapıldığını” dile getirmiştir.

Mihrâbiyenin Kitâbeleri

Osmanlıda köprü kitâbeleri, yapılan eserin bânisini, inşâ veya onarım tarihlerini gösteren önemli kanıt belgelerdir. Kitâbeler genelde mermer veya sert andezit taşları üzerine ya hakk edilmiştir veya kabartmalı olarak yapılmıştır. Taş Köprü’nün Osmanlı harfleriyle yazılmış olan alçak kabartmalı kitâbeleri bir taraftan depremlerin ve diğer taraftan yüzyılların çalkantılı savaş ve barış yılları içinde Osmanlı karşıtlarının en önemli hedef tahtası olmuştur.

Mihrâbiyenin oturduğu fil ayağı ve mukarnas süslemeleri.

Üsküb’ün her el değiştirmesinde Müslümân olmayan unsurlar köprüye ve köprünün kitâbelerine değişik şekillerde bilinçli olarak veya “kazâra” zarar vermişlerdir.

Osmanlıda köprü kitâbeleri çoğun-

lukla tarih köşkleri üzerine konmuştur. Fakat, kitâbeler bazen köprünün tempan duvarları üzerine, bazen de köprünün korkuluk taşları üzerine yerleştirilir. Kaynaklar, Taş Köprü’de bilinen onarım kitâbelerinin mihrâbiye alınlığının üzerine yerleştirildiğini ve içeriğinin ise esas olarak köprünün tâmiriyle ilgili olduğunu bildirir.

Mevcut bilgilerimize göre, köprünün içeriği farklı iki kitâbesi vardır. Bunlardan birincisi 1579 ve ikincisi ise 1909 tarihlidir. Her iki kitâbe de onarım kitâbeleridir. Bununla birlikte birinci orijinal kitâbesini de dikkate alırsak içeriği farklı üç kitâbesinin olması kuvvetle muhtemeldir. Değişik kaynaklarda yer alan ‘kitâbesinin yenilediğiyle’ ilgili ifadeler, içeriği aynı olmakla birlikte kitâbenin ya yeniden yapıldığına veya yeniden yerine konulduğuna işaret eder.

Tarih Levhaları

Sâlih Âsım, mihrâbiyede yapım ve onarım kitâbelerinin dışında sağ ve sol yan duvarlarında tarih levhalarının olduğunu bildirmektedir. Ona göre asıl kitâbe ile yan duvarlardaki tarih levhaları 1689’da Üsküb’ü işgal eden Avusturya orduları tarafından çıkarılmış ve yerleri boş kalmıştır.

İlk Orijinal Kitâbesi

Mihrâbiye’ye Taş Köprü’nün ilk kitâbesinin ne zaman yerleştirildiğine ilişkin bir bilgiye ulaşamadık. Köprü ilk yapıldığında mutlaka bir kitâbe konmuş olmalıdır. Çünkü, köprülere kitâbe yer-

leştirme uygulaması Selçuklulara kadar uzanmaktadır. Bu kitâbe muhtemelen şiddetli 1555 Depremi'nde köprüyle birlikte yıkılmış ve kaybolmuş olmalıdır.

İkinci Yerleştirme: Onarım Kitâbesi

Köprü'nün ikinci kitâbesi, 1555 depreminden 24 yıl sonra gerçekleştirilen esaslı onarımda veya bazı kaynaklara göre köprü'nün yeniden inşâsı sonrasında yerine konmuştur. İkinci kitâbe köprü'nün yapımından yaklaşık 130 yıl sonra H. 987 ve M. 1579/80 tarihinde III. Sultan Murat zamanında köprüye yerleştirilmiştir. Bu çalışma 'birinci onarım kitâbesi' olarak isimlendirilir. Bu onarım kitâbesinde köprü'nün inşâat tarihine ve bânisine değil, yapılan onarımın güzelliğine vurgu yapılmıştır. Evliyâ Çelebi, 1579 yılında köprü'nün dört gözünün (muhtemelen güney kesimdeki gözler idi) yeniden yapıldığı bu tâmirle ilgili olarak, yaklaşık 80 yıl sonra yaptığı ziyarette köprü kitâbesinde şu beyitlerin yazılı olduğunu bildirir:

*Tâmirini görenler bu cîs-i bâ-nazîrin
Tâsîn idüp dediler "evvelkinden çok âlâ"
Tâmir olunmak ile yapıldı gönli balkın
Oldu Hilâlî, tarih: "termim cîs-i bâlâ"
987 (1579)*

*Bu eşsiz köprü'nün tâmirini görenler
Takdir ederek, evvelkinden çok âlâ olmuş dediler
Tâmir olunmak ile, balkın gönli yapıldı
Hilâlî tarih düşdü: "Ulu köprü yenilendi."
987 (1579)*

Ne yazık ki elimizde bu beyitlerin

Osmanlıca yazılmış orijinal istifi bulunmamaktadır.

Üçüncü Yenileme Kitâbesi

İkinci kitâbenin (ilk onarım kitâbesinin) ne zaman yok olduğu ve yerine üçüncü kitâbenin ne zaman konduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Bu konuda çeşitli kaynaklarda farklı tarihler verilmekte ve farklı açıklamalar yapılmaktadır. Şöyle ki;

- 1689 Piccolomini Yıkımı sırasında;
- 1909'da köprü'nün genişletme çalışmaları sırasında;
- 1930'lu yıllardaki onarımda.

1689'da mihrâbiye kitâbesinin tahrip edilmiş olduğunu Sâlih Âsım'dan öğreniyoruz. Eğer bu bilgi doğruysa, 1579 tarihli onarım kitâbesi 1689 tarihinde Avusturyalılar tarafından yok edildikten sonra yeniden yazdırılmış olmalıdır. O zaman bunu, birinci onarım kitâbesinin yenilenmesi olarak isimlendirmeliyiz.

Kumbaracı ikinci kitâbenin (1689'dan sonra yenilenmiş olan kitâbenin) 1909 yılında köprü'nün genişletme çalışmaları sırasında kaldırıldığını bildirir.

İbrahimgil ise, Kataniç - Gojkovic (1961), 117-120, 121; Kienitz, (1964) 23; Cvetkova (1964); Çulpan (1975), 128) gibi yazarları kaynak göstererek 1579 târihli onarım kitâbesinin 1909'da değil, 1930'lu yıllardaki onarımda ortadan kaldırıldığını bildirir.¹⁰

Fakat tarihler arasında uyum bozulduğundan bu son görüş zayıflamaktadır. O zaman 1930 yılına kadar

mihrâbiyede biri 1579 ve diğeri 1909 tarihine ait iki kitâbe bulunması gerekir ki, bu zayıf bir ihtimâldir.

Bize göre ikinci kitâbe veya ilk onarım kitâbesi 1689'da kaldırılmış ve 1700'lü yıllarda aynısı veya yenilenmiş hâli yerine tekrar takılmıştır. Yenilenmiş olması daha güçlü bir ihtimâldir. Çünkü Sâlih Âsım bu dönemde köprü kitâbesinin sökülüp yok edildiğinden söz etmektedir. 1700'lü yıllarda üçüncü yenileme kitâbesi yerine takılırken ikinci kitâbeyle ilgili şu soruları sormak durumundayız: 1689 Piccolomini Üsküb Şehir Yakması'nda kitâbe tahrip edilmiş ise, yeni yapılan kitâbe 1909 yılına kadar gelebilen kitâbe mi idi? Yoksa arada başka bir yenileme daha var mıydı?

Dördüncü Yenileme Kitâbesi

Sâlih Âsım, sadeleştirilmiş olan kitabında 1689'da kitâbelerin çıkarıldığından söz eder. Mihrâbiyenin yıkılıp yıkılmadığı konusunda bilgi vermez. Fakat; Üsküb Tarihçesi yazma, Topkapı Sarayı, Sultan Reşat, No. 616 orijinal Osmanlıcasından alıntı yapan bazı yazarlar, Sâlih Âsım'a atıfta bulunarak 'köprünün yarısının yıkıldığını, kitâbe ve mihrâbın sökülüp imhâ olduğunu' bildirirler. (Bk., *Vakıflar Dergisi*, 3. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1956 s.161.) Bizim tahminimiz de, o büyük yakma ve yıkma çıldırısı içinde mihrâbiyenin yıkılmış olduğu yönündedir. 1689'daki kitâbe tahrîbinden yaklaşık 120 yıl sonra köprüye tekrar kitâbe yerleştirildiğinden söz eden kaynaklar vardır.

İnternet ortamında bulduğumuz bir kay-

nakta herhangi bir kanıt gösterilmeksizin 1817/18 yıllarında Ahmet Eyüp Paşa zamanında köprüye tekrar kitâbe yerleştirildiğinden söz edilmektedir.¹¹ Kumbaracı bu yıllarda tâmir hâdisesinden bahseder, fakat kitâbeden söz etmez. Bu kitâbe bir şekilde kaybolan veya yıpranan üçüncü yenileme kitâbesinin repredüksiyonu mudur, bilmiyoruz. Piccolomini Üsküb Yakması'ndan sonra eğer yıkılmışsa mihrâbiye 120 yıl kitâbesiz mi kalmıştır? Sanmıyoruz. 1700'lü yıllardan sonra eğer 1817/18 tarihlerinde tekrar kitâbe yenilenmesi olmuşsa bunu dördüncü yenileme kitâbesi olarak isimlendirebiliriz.

Beşinci Yerleştirme Kitâbesi

Bir önceki başlıkta sözü edilen kaynakta yine kanıt gösterilmeksizin 18-90 yılında, Hafız Mehmet Paşa zamanında yerleştirilen bir kitâbeden söz edilmektedir. Bu kitâbeler yeni olmayabilir. Sellerle yıkılan mihrâbiyenin yeniden yapılması sırasında yere düşen eski kitâbenin yerine yerleştirilmesi şeklinde olabilir. Bu işlem yenileme değil, düşen kitâbenin yerine konmasıdır. Kitâbenin normal olarak yerinden düşmemesi gerekir, fakat eğer mihrâbiye tamamen veya kısmen zarar görmüşse kitâbeyi tekrar yerine takma gereği duyulmuş olabilir.

Altıncısı: İkinci Onarım Kitâbesi

Kumbaracı Glişa Elezoviç'ten yaptığı alıntı ile eserinde Sultan V. Mehmet Reşad'ın köprüyü genişletme çalışması sırasında "Bu köprüyü önce II. Sultan Murad yaptı..." isimli kitâbenin

yerleştirildiğini ve bu kitâbenin 1963 depremine kadar yerinde kaldığını belirtir. Bu kitâbe 1963'teki şiddetli depremde mihrâbiye ile birlikte Vardar nehrine düşmüştür.¹² İbrahimgil'e göre ise 1909 tarihli onarım kitâbesi 1970'li yıllardaki onarımda ortadan kaldırılmıştır.¹³ Mihrâbiye 1963 yılında zarar görmüş olsa bile, kitâbesinin kayıp olma tarihi 1970'tir. Sultan V. Mehmet Reşat tarafından yaptırılan köprü onarımına ait kitâbede şu satırlar yer almaktadır:

*Sultan Murad-ı sâni / Yapdı bu cısr-i evvel
Tevsî'in etdi fermân / Sultan Reşad-ı e'a-del
İmâr olundu köprü / Hakâka pek mükemmel
Unvânına denilse / Şâyan-ı cısr-i ecmel
1327 (1909)*

*İkinci Sultan Murad / Yapdı bu köprüyü evvel
Genişletin, fermân etti / Adâletli Sultan Reşad
İmâr edildi köprü / Hakâkaten pek mükemmel
Unvânına denilse / 'En güzel köprü', değer.*

Kimi gazete yazılarında da İbrahimgil'in bildirdiği gibi, 1909 tarihli kitâbenin depremde değil, ülkede komünist rejimin hakim olduğu 1970 yılında yapılan onarımlarda sessiz sedasız ortadan kaldırıldığı bildirilmiştir.

Kitâbenin 1963 veya 1970 tarihlerinden hangisinde kaybolduğunun veya yok edildiğinin kesin olarak belirlenmesi gerekiyor. Kitâbe gerçekten nehre düşmüş müdür, yoksa 1970'li yıllara kadar bir yerlerde koruma altına alınmış veya saklanmış mıdır? Bu soruların cevabı hâlâ karanlıktadır. Kumbaracı, 1909 tarihli kitâbenin ori-

jinal yazım biçimine ilişkin bir fotoğrafa yer vermiştir. İstenildiğinde bu fotoğraftan yararlanılarak bu kitâbe yeniden yazdırılabilir. Sanat tarihçisi Prof. Dr. Hakkı Acun, Makedon yetkililerin, kitâbenin bulunması halinde yerine takılmasını kabul ettiklerini; ancak bulunmaması hâlinde, arşivlerdeki fotoğraflara bakılarak orijinaline uygun yeni bir kitâbe hazırlanmasına yanaşmadıklarını söylemiştir. Acun'a göre kitâbe köprünün Osmanlı kimliğine ait en önemli unsurdur ve 'ne pahasına olursa olsun' bulunulup yerine konulması gerekmektedir.

Bazı kaynaklarda, Köprü'nün 1909 tarihli kitâbesinin Kurşunlu Han'ın *Lapidarium* adı verilen deposunda bulunduğu iddiâ edilmiştir. Demir'in verdiği bilgilere göre, onarım faaliyetleri sırasında Üsküb'e gelen inceleme heyeti, ülkenin akli selim sahibi sanat tarihçileri ile birlikte Kurşunlu Han'ın *Lapidarium* deposuna kaldırılan 1909 tarihli kitâbeyi arama girişiminde bulunmuşlar; ancak depoda yığın halinde bekletilen mezar taşları, sanduka levhaları, sütun başlıkları arasından kitâbeyi bulup çıkarmak mümkün olmamıştır.¹⁴

Lidiya Kumbaracı'ya evinde yaptığım ziyarette, bu soruyu kendisine sorduğumda kitâbenin tahrip olmadığını fakat saklanmış olabileceğini belirtmişlerdir. Benim kişisel kanatım ise köprü kitâbesinin bir şekilde kesinlikle tahrip olduğu şeklindedir. Böyle düşünmemin nedeni Kale kapısı girişindeki kitâbede bulunan Osmanlıca yazıların okunmayacak şekilde çekiç ve murçla bozulmuş olmasıdır. Kale kitâbesine yapılan bu tahribâtın bir benzerinin köprü kitâbesine de

yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Günümüzdeki Kitâbe

Bugün köprünün üzerinde Makedonya devletinin yazıp yerleştirdiği bir kitâbe vardır. Bu kitâbenin üzerinde şunlar yazılıdır:

*Kültür Anıtı: Taş Köprü, Üsküb
VI. yüzyıl temelleri üzerine 1421-
1451 yılları arasında Sultan II. Murad
tarafından yeniden inşâ edildi. Yenileme
çalışmaları 1555'te, 18. yy'da, 19. yy'da ve
20. yy'ın başında devam etti. Son yeniden
inşâ çalışmaları 1994'te başladı. Mihrâbiye
şekilli Muhâfiz Kulesi 2008'de yeniden
yapıldı.*

Mihrâbiye üzerindeki prinç tabela.

Prinç levha üzerine yazılan bu tabelada stratejik nitelikte üç önemli mesaj vardır: (1) Taş Köprünün VI. yüzyıldan kalma Roma köprüsünün temel kalıntıları üzerine inşâ edildiği, (2) yenilemenin Sultan II. Murat zamanında yapıldığı, (3) mihrâbiyeye benzese de, tarih köşkünün aslında bir 'muhâfiz kulübesi' olduğudur. Söz konusu üç iddiânın tatmin edilemeyen bir takım duyguların bastırılma-

sına yönelik olarak dile getirildiği anlaşılmaktadır. İnsanlar tabelada ne yazdığına bakmıyorlar ki, köprünün ne söylediğine ve hangi dilden konuştuğuna bakıyorlar. Tarihî olguları tersine çevirmek için bütün seyahat kitaplarını yakmak, nesilden nesile ulaşan halk söylencelerini yasaklamak, eski fotoğrafları yakmak, tarih kayıtları ve belgeleri yok etmek gerekir. Aksi halde tabelalar, siyasî bir angajman malzemesi olarak görülmekten kurtulamayacaktır.

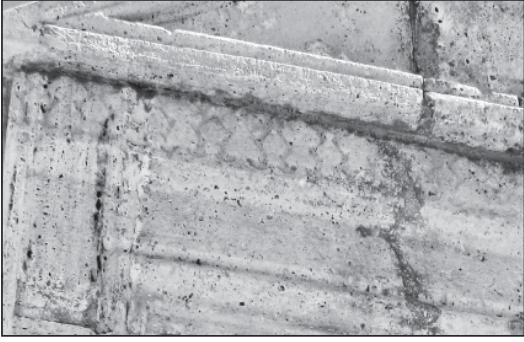
Evet, tarihî özelliği olmayan, içeriği geçersiz basit bir pano. Üsküb'de yaşayan her dinden ve her etnik gruptan kişiler mihrâbiyenin mermer taşla el emeğiyle, göz nuruyla hakedilmiş kitâbesinin orijinal halini görmek istemektedirler. Onlar, dehrin kitâbe taşının üzerine bıraktığı; kimi puslu ve isli, kimi esen rüzgarın çizgilerini gösteren o gizemli Osmanlı hafleriyle, kelimeleriyle hayâle dalmak ve hislenmek istemektedirler.

Onarıldıktan sonra Makedonya başbakanı tarafından törenle açılan mihrâbiyenin kitâbesine ne yazılırsa yazılsın, kavsarasındaki mukarnas süslemeler âdiyeti açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Fakat köprü, eğer Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmazsa mihrâbiyesindeki bu mukarnas süslemeler her geçen gün biraz daha eriyecek ve yok olacaktır. Sağlıklı bir restitüsyon çalışması yapılmazsa mihrâbiye zamana yenik düşecektir. Fakat, restitüsyon çalışmasından önce köprüyü Dünya Kültür Mirası Listesi'ne aldirmek için çalışmalar yapmamız gerekmektedir.

Dünya halklarının ilgisini ve dikkatini Üsküb'deki Taş Köprü'nün üzerine çekebilmek için köprüyü insanlığın ortak kültür varlığı olarak tescil ettirmeliyiz.

Seyir Balkonu

Literatürde seyir köşkü, seyir balkonu veya seyir sahanlığı isimleriyle anılır. İngilizcede bu gibi yerlere binaların giriş kapılarının üzerinde bulunan küçük balkon çıkıntısından esinlenerek köprü galerisi veya balkon (balcony) adı verilmiştir. Mihrabın tam karşısında yer alan ve dışarıya doğru yarım metrelik bir çıkıntısı bulunan bölümdür. En boy ölçüleri 0,51 x 5,78 metredir.

Alınlığında Rumî palmet süslemeler.

Köprü'nün 2002 yılındaki onarım çalışmalarında önerilmesine rağmen restitüsyon ve rekonstrüksiyon çalışması yapılmamış, diğer Osmanlı köprülerine benzememesi ve onlarla mukayese yapılmaması için işlevsiz küçük bir çıkıntı halinde bırakılmıştır. Osmanlı köprülerinin bir çoğunda konsollar tek kademe değil, iki üç kademe halindedir ve dışa taşan bölümü kademeli olarak daha uzundur.

Böylece seyir balkonunun içine oturma yerleri, taş sedirler yapılır. Fa-

kat Makedon uzmanlar önlerine açık ve net bir fotoğraf konulmadığı sürece bunu yapmayacaklardır. Tarihî resimlerde nedense seyir balkonu hiç öne çıkarılmamıştır. Bu nedenle restitüsyon çalışmalarından verim almak zorlaşacaktır. Bununla birlikte iki tarihî fotoğrafta seyir balkonunun uzak görünümünün nasıl olduğuna ilişkin ipuçları verecek görüntüler vardır. Bu görüntüler, uzmanlar heyetinde tartışılarak bir restitüsyon projesi hazırlanabilir.

Mihrâbiyenin kavsarası: Üst bölüm.

Mihrâbiyenin kavsarası: Alt bölüm.

Tam karşısında yer alan mihrâbiyenin sahanlığı ile karşılaştırılırsa seyir balkonu ondan 20 cm daha uzundur. Kumbaracı, seyir sahanlığını köprüden geçen yaşlı ve yorgun kimselerin oturup dinlenebilecekleri taş sedirleri olan

balkon çıkıntısı⁸ olarak tanımlar. Fakat günümüzdeki görünümünde bu şekilde oturmaya müsait bir yapısı olmadığı gibi, o genişlikte de değildir.

Seyir sahanlığı alttan sekiz taş konsol ile desteklenmektedir. Seyir balkonu, bir zamanlar güzel süslemelerle ve ince işlenmiş taş bezemeleriyle süslü imiş.⁹ Köprünün mansap cephesindeki selyaranın prizmatik külâhı söz konusu sekiz sıra halindeki konsol taşlarının tam ortasına denk gelmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı köprülerinin çoğunda seyir sahanlığında oturma sedirleri bulunur. Örneğin, Mîmâr Sinan'ın yaptığı Alpüllü Köprüsü'nde seyir balkonu yüksek oturma sedirine sahip bir şekilde yapılmıştır. Yine Mîmâr Sinan tarafından yapılan Doğu Bosna - Hersek'in Vişegrad kasabasındaki Drin Nehri üzerinde bulunan Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü'nün veya kısaca Vişegrad Köprüsü'nün de oturma sediri vardır. Son onarımlarda, restitüsyon ve rekonstrüksiyon çalışması yapılmadığı için seyir balkonunun eni, benzeri diğer Osmanlı köprülerinin balkonuna göre, oldukça dar kalmıştır.

Bugün seyir balkonu bir zincirle çevrilerek, buraya siyasî bir angajmanla 17. yüzyılda öldürülen Karpoş'un anısına bir levha asılmıştır. (Buradaki Karpoş'un, Hristijan Todorovski-Karpoş ile karıştırılmaması gerekir.) Makedonya Bakanlar Kurulu 24 Nisan 2007 tarihinde Mayıs ayının sonuna kadar *seyir balkonuna* Karpoş'un anısına bir levha yer-

leştirilmesine karar vermiştir. Bakanlar Kurulu sözcüsü, o günlerde bu olayı "Anı levhanın Taş Köprü'ye ilâve edilmesi ile Makedonya, *Kumanova Kralı* olarak bilinen kahraman Karpoş'a vefâ borcunu ödemiş olacaktır." şeklinde açıklamıştır. Kanımızca, vefâ borcu ödenmiş, fakat bu arada sanat eseri olan köprü politikaya âlet edilmiştir.

İlk levhada Karpoş'un Taş Köprü'de Osmanlı askerleri tarafından idâm edildiği yazılı imiş. Fakat şehirde yaşayan Müslümânların tepkisi üzerine bu levha bir kaç gün sonra, Osmanlı sözcüğünü içermeyen bir başka levha ile değiştirilmiştir. Bu levha ve koruyucu zincir, seyir sahanlığını işlevsiz hale getirmiştir. Günümüzde nehir yatağının güneye doğru kayması nedeniyle seyir balkonu zaten görsel işlevini kaybetmiştir. Sadece köprüden geçen kişiler için buraya konan pano ile siyasî propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.

Savaşlar ve Kültür Tahrîbâtı

Kültür eserlerinin tarihçesini ne yazık ki 'tahrîbâtın tarihçesiyle' birlikte izleyebilmekteyiz.

Köprü kitâbelerine ilk tahrîbât, Osmanlıların Sultan IV. Mehmet ve Kara Mustafa Paşa kumandasında 1683 yılında gerçekleştirdikleri İkinci Viyana Kuşatması'ndan¹⁵ altı yıl sonra, 1689 tarihinde, Avusturyalılara hizmet eden İtalyan kökenli general Enea Silvio Piccolomini (1640 - 1689) [Pikolomini]¹⁶ tarafından yapılmıştır. Üsküb'ün Tarihi'ni¹⁷ yazan Sâlih

Âsım'ın 1932 yılında basılan kitabında¹⁸ verdiği bilgilere göre, "H. 1110, M. 1689'da Avusturyalılar mihrâbiyenin kitâbelerini çıkarmışlar ve bu yerler boş kalmıştır."¹⁹ Sâlih Âsım'ın kitabında çok ihtiyatlı bir dil kullandığını biliyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, biz bu olayda köprünün mihrâbiye ile birlikte kısmen yıkıldığını düşünmekteyiz. Yıkılan bölüm köprünün güneybatı kesimi olmalıdır.

Avusturyalılar Üsküb'te uzun yıllar kalmamışlardır, fakat çekilirken "kara ölüm" adı verilen kolera hastalığını yok etmek bahânesiyle şehri baştan başa topa tutmuşlar, yakmışlar, yıkmışlar ve iki gün boyunca (26-27 Ekim 1689) alevler içinde yanan şehri, Vodno Dağı'na²⁰ çıkıp seyretmişlerdir. Bazı yazarlar, Piccolomini'nin, yangını seyrederken askerî bandoya marşlar ve müzik parçaları çaldırıldığını belirtirler. Onun müzik parçaları çaldırıp çaldırmadığıyla fazla ilgilenmiyoruz ama, Üsküb şehrine ve İslâm medeniyetine verdiği büyük zarar, çağlar boyunca üzüntüyle hatırlanacaktır.

Evliyâ Çelebi'nin bildirdiğine göre 70 burcu olan Kale'nin ve bunun yanında Sultan II. Murat Câmii'nin, Alaca Câmii'nin, pencerelerinin üzerindeki sivri sağır kemerlerinde bulunan kırmızı renkli taş kakma ve süslemeleriyle ünlü Gâzî Yahyâ Paşa Câmii kubbesinin bu yıkma çıldırısı ve kin tutuşturması sırasında tahrip olduğu bilinmektedir. Kapalı çarşı niteliğindeki Üsküb Bezistânı da bu yıkımdan nasîbini almış olmalıdır.

Sâlih Âsım *Üsküb Tarihi* isimli eserinde Bezistân'ın *kubbe ve duvarlarının* depremde yıkıldığını belirtir. Fakat şehir halkı, yıkılma hadisesini depremden çok, *Piccolomini Şehir Yakması* ile ilişkilendirir.

Çağlar boyunca unutulmayacak bu tahrîbât sırasında Yahûdi Mahallesi bütünüyle yanmış ve mahallede bulunan iki sinagog (Ben Gurion ve Bet Jakov) ile Yahûdi Okulu da yok olmuştur. Kale'nin karşısındaki Svt. Spas Kilisesi'nin²¹, Saat Kulesi'nin, Sultan Murat Câmii ile Murat Paşa Câmii'nin de bu yangın sırasında tahrip olduğunu ve uzun yıllar harâbe halinde kaldığını biliyoruz. Hatta Turan ve İbrahimgil'e göre bu 'kin ve öfke nöbeti' sırasında Üsküb'deki câmilerinin tamamı bir günde ateşe verilmiştir.²² Müslümânlar bu yıkma ve yakma olayının kolera hastalığını kurutmak amacıyla değil, 1683'teki Viyana Muhâsarası'nın öcünü almak için yapıldığının farkındadırlar ve bunu her zaman açık bir şekilde dile getirmişlerdir.²³

Kaynaklara göre, yakılmasından önce Üsküb şehrindeki hâne sayısı hakkındaki görüşler farklıdır. Bazı yazarlar 10-12 bin hâne bulunduğunu iddiâ etmektedirler.²⁴ Bu iddiâ kabul edilirse ve ortalama olarak hâne başına beş kişilik bir nüfus temel alınırsa o yıllarda şehirde yaklaşık 60 bin kişinin yaşıyor olması gerekmektedir.

Adanır ise bu konuda Stoianovich'ten alıntı yaparak 40 bin rakamını verir.²⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, incelediği Kâmus'ul Âlâm'dan alıntı yaparak "... bu

asır bidâyetinde 4000 ev, 1000 dükkân, 50 han, ve 3 hamam bulunduğunu”²⁶ bildirir. Ancak “bu bidâyetin” hangi tarihe uzandığı belli değildir. Söz konusu ‘bidâyet’ yüzyılın başı da olabilir. Bidâyeti temel alırsak 1600’lü yıllardaki nüfusun 20 bin civarında olduğunu söyleyebiliriz. Bölgeyi Piccolomini’nin Üsküb’ü yakmasından 30 yıl önce, 1660’lı yıllarda ziyaret eden Evliyâ Çelebi, “Üsküb’de on bin altmış ev vardı ve bu evlerden 70 mahalle oluşmuştu. Şehirde 2150 dükkân, 45’inde Cumâ namazı kılınan toplam 120 câmi, 20 tekke, 110 çeşme vardı. Sancak beyinin 5000 askeri mevcuttu. Şehrin çevresinde 225 tumar bulunuyordu ve Üsküb’de birçok sipâhi yaşıyordu.”²⁷ bilgisini vermiştir.

Evliyâ Çelebi’nin on bin altmış ev vardı demesi, 50-60 bin nüfus anlamına gelmektedir. Bu kişilerin 3000 kadarının da Yahûdi nüfusu olduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Piccolomini Üsküb Yakması, Balkanların muhteşem kültür zengini olan bir şehri neredeyse yok etmiştir. Üsküb’de bulunduğum süre içinde bazı entelektüellerin Evliyâ Çelebi’nin ‘120 câmi’ görüşünü abartılı bulduklarını farkettim. Bu şüphe bir taraftan câmi - mescid ayrımının iyi bilinmemesinden ve diğer taraftan Piccolomini’nin şehre yaptığı tahribâtın vüs’at ve derinliğinin iyi algılanamamasından kaynaklanıyordu.

Câmi-mescid sayısı açısından bakarsak, Üsküb şehri, farklı dönemlerde farklı sayıda ibâdet yerine sahip olmuştur. Fakat yine bu şehirde bulunduğum süre içinde

tespit ettiğim önemli olgulardan biri, XX. yüzyıla gelinceye kadar, Piccolomini tahribâtından önce şehrin kalkınmışlık, gelişmişlik ve câmi sayısı açısından zirve noktasına gelmiş olduğudur.

Üsküb Müslümânları, bu nedenle söz konusu zirve noktasını zihinlerine nakşetmişler ve 120 câmi sayısını ezberlemişlerdir. Evliyâ Çelebi’nin verdiği bir çok bilgi hatırlanmasa bile 120 câmi bilgisi hiç unutulmamıştır. Piccolomini’nin şehri kundaklaması ve ateşe vermesinden sonra Üsküb’ün nüfusu önemli ölçüde azalmış ve 1870’li yıllara kadar 200 yıl boyunca önemli bir gelişme gösterememiştir. Şehir nüfusu bu iki yüz yıl boyunca 10.000 kişi civarında kalmıştır.²⁹ Adanır, yangından 100 sene sonra bile şehir nüfusunun altı bin kişiden fazla olmadığını belirtir.³⁰ Bir başka kaynakta ise 1852 yılında şehir nüfusunun 20 bin civarında olduğu bildirilmiştir.³¹ Piccolomini’nin Neronvarî mârifeti bu meş’ûm yakma hadisesi ve ağır toplarla gerçekleştirilen yıkım, 300 yılda meydana getirilen dillere destan Üsküb şehrini ne yazık ki küçük bir kasabaya dönüştürmüştür.

Mihrâbiyenin üçgen alınlığı, timpanon.

Üsküb ancak 1873 yılında Üsküb-Selânik ve bir yıl sonra 1874 yılında ise Üsküb-Mitroviçe tren hattının yapılmasından sonra yeniden canlanmaya başlamıştır. Son yıllarda yapılan kazılarda Üsküb Kale'si ile Fransız Mezarlığı arasındaki bölgede³² General Pikolomini'nin Üsküb'ü ele geçirmesi sırasında şehit olan yaklaşık 2000 Müslümâna ait bir mezarlık bulunmuştur.³³

Bu anlamda Taş Köprü ona yüksekte bakan Müslümân şehitlerin şâhitliği, gözetimi ve mânevî ruh iklimi altındadır. Kale'den ve eski Osmanlı Askerî Hastanesi'nin bulunduğu tepeden köprüyü temâşâ ederken geçmişte bu bölgelerde can vermiş şehitlerimize bir Fâtîha okumak hepimizin bir vicdan borcudur. Savaşlar ne yazık ki insanları ve toplumları olduğu kadar kültürleri, kitâbeleri, mezarları, mezar taşlarını ve türbeleri de hedef tahtasına koymaktadır.

Yıllar sonra yıkık mihrâbiye yerinin daha düzgün bir şekilde koruma altına alınması.

Bu savaş nedeniyle Üsküb halkı ilk defa zorunlu muhâcir konumuna düşmüştür. Avusturyalı General, adeta Neron gibi şehri yakıp yıkarken ironik bir tavırla şehrin yanmasına üzüldüğünü bildir-

miştir. Üsküb'ün tekrar önemli bir merkez haline gelmesi ne ilginçtir ki, mağlûbiyetle biten 1877-78 Osmanlı Rus Muhârebesi'nden sonra olmuştur. Bu savaşta Ruslar Tuna Nehri'ni geçerek İstanbul yakınlarındaki Yeşilköye kadar gelmişler ve burada Ayastefanos Antlaşması'nı imzalamışlardır.

Daha sonra Avrupa devletleri bu anlaşmayı kendi aleyhlerine gördüklerinden Osmanlı lehine bazı küçük iyileştirmeler yaparak bu kez Berlin Antlaşması'nı imzalamışlar, fakat bu anlaşmadan 35 yıl sonra Balkan Savaşı patlak vermiştir. 1877-78 Osmanlı Rus Muhârebesi sonucunda Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlıklarını kazanmış ve yarı bağımsız nitelikte Bulgaristan Prenslığı ortaya çıkmıştır. Diyebiliriz ki Dobruca Türkleri için 78 Harbi önemli bir dönüm noktası olmuş bu savaş sonucunda topraklarını bütünüyle kaybetmişlerdir. Üsküb, Piccolomini yangınından sonra iki yüz yıllık bir duraksamaya girmişken, 1878 Harbi neticesinde kuzeyden gelen göçlerle yeniden canlanmıştır.

Notlar ve Kaynaklar

1. Namazgâh: Üstü kapalı olmayan, açık havada namaz kılmak için ayrılmış özel yer. Prizren'in Fâtih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesinden sonra buraya yaptırdığı Namazgâh bugüne kadar gelebilmiştir. Prizren'deki Namazgâh çok meşhur olmasına karşılık Üsküb'deki Namazgâh pek bilinmez. Üsküb Namazgâh'ını Sâlih Âsım'dan öğreniyoruz. Çayır semtinde ve hayvan

pazarının ortasında kaldığını belirtir. Mihrâbıyla döşemesi mermerden olan namazgâhın tahrip edildiğini temellerinin mevcut olduğunu söyler. Eski fotoğraflara bakarak söz konusu namazgâh'ın günümüzde Alaca Câmiü'nin önünden geçen ana cadde üzerinde veya bitpazarı civarında bir yerlerde olduğunu tahmin etmekteyiz.

2. Okuyucuların özellikle dikkatini çekmek isteriz ki, Türkçede biz bu gibi yerler için genellikle 'Muhâfız Kulübesi' terimini kullanırız. Makedonlar ise İngilizce terminolojiye de uygun olarak 'Muhâfız Kulesi' terimini kullanırlar. Bunun için 'Strajarska Mesto' terimi yerine, 'Strajarska Kula' sözcüklerini tercih ederler. Türkçe anlatımda 'Kule' terimi, dar uzun ve yüksek yapılar için kullanılır. Orijinali 'Muhâfız Kulesi' olmakla birlikte, anlam kayması yaratmamak için zaman zaman 'Muhâfız Kulübesi' terimini de birlikte kullandık.

Namazgâh (Prizren).

3. Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1975, 127.
4. Bazı kişiler köprünün ve mihrâbiyenin kibleye dönük olduğunu söylerler. Bu iddiâ büyük ölçüde doğrudur, fakat belirtmek gerekir ki tam kible istikâmetinde de değildir. Burmalı Câmi'nin

vaziyet planı ile köprünün vaziyet planı yan yana getirildiğinde 10-15 derecelik bir sapmanın olduğu görülmektedir. Bu farklılık, ilk inşâsında kible ölçüm hatasından kaynaklanıyor olabilir.

5. *Palmet*: İlkçağ sanatından beri kullanılan bir bezeme motifidir. Dilimli simetrik yaprak şeklinde olup, adını Yunanca palma = el sözcüğünden alır. Bk. Sözlük, <<http://www.istanbul.edu.tr/Bolumler/guzel-sanat/sozluk.htm>> (11.10.2009). Diğer tanımlamalar şöyledir: Yelpaze şeklinde kabartma desen. Bir sapın iki tarafında uzanan yapraklardan oluşan süsleme. Palmet sözcüğü geniş bir tasarım ve düzenleme örnekleri için kullanılabilir. Bazı yazarlara göre palmetlerin bazen lotus (nilüfer çiçeği) olarak, bazen palmet (hurma veya palmiye ağacının yaprağı veya dalı) olarak çizildikleri görülmüştür. Daha sonraki çizimlerde ise lâle soğanlı biçimler (ters kalp görünümlü) de palmet sözcüğü içinde değerlendirilmiştir. Palmet simgesinin anlamı 'zafer alâmeti' olarak açıklanmaktadır. Bk., "Palmet Nedir?", <<http://www.palmetpeyzaj.com/palmet.htm>> (11.10.2009).
6. Lâle soğanı, İstanbul ve Osmanlı kültür medeniyetinin sembolüdür. O yıllarda Lâle-i Rumî olarak anılan bu bitki Osmanlı mîmârîsinde yoğun bir şekilde süsleme aracı olarak kullanılmıştır. Lâle, mistik bir yaklaşımla "birlik" semgesi olarak görülmüştür. Lâle soğanı bir sap ve çiçekten oluşması nedeniyle "tevhid" semgesi olarak değerlendirilmiş ve aynı zamanda lâle goncası ile hilâl arasında benzerlik kurularak bir çok minârenin alemlî lâle şeklinde tasarlanmıştır.
7. Mehmet Zeki İbrahimgil, "Üsküp Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü - Taş Köprü / Vardar Köprüsü", Motif Akademi, Halkbilimi Dergisi, Ankara, s. 47.

8. Kumbaracı - Bogoyeviç, s., 395.
9. Meşîhât, Üsküpte Osmanlı Eserleri.
10. Mehmet Zeki İbrahimgil, “Üsküp Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü - Taş Köprü / Vardar Köprüsü”, Motif Akademi, Halkbilimi Dergisi, Ankara, s. 47. Çok sayıda gazete haberi ve İnternet sitesinde de birinci onarım kitâbesinin kaldırılma yılı olarak 1930 tarihi verilmektedir.
11. “Pluralism and us,” <<http://www.sfcg.org/programmes/macedonia/pdf/forumsarti.cles.pdf>> (06.05.2010), s.89.
12. Mehmet Zeki İbrahimgil, “Üsküp Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü - Taş Köprü / Vardar Köprüsü”, Motif Akademi, Halkbilimi Dergisi, Ankara, s. 47.
13. Kumbaracı - Bogoyoviç, s. 400.
14. Ayhan Demir, “Makedonya: Üç Millet, Tek Devlet,” <<http://www.balkanpazar.org/haberler122.asp?id=154>> (14. 12. 20 09).
15. Birinci Viyana Kuşatması, İstanbul’un fethinden yaklaşık 75 yıl sonra 1529 yılında gerçekleştirilmişti. Birinci Viyana Kuşatması ile ikinci Viyana Kuşatması arasında 154 sene geçmiştir.
16. Wikipedia verilerine göre, *Enea Silvio Piccolomini* aslen İtalyan’dır. Soyağacında *Pius II* ve *Pius III* olmak üzere iki papa bulunmaktadır. Kendisi *Siena* âilesinden gelen bir İtalyan soylusu olmakla birlikte Avusturyalıların (veya Habsburgların) Osmanlılarla yaptığı savaşlarda Avusturya ordusunun generali olarak onlara hizmet etmiştir. Avusturyalıların gözüne girmek için midir veya içindeki öfke ve kini dindirmek için midir bilinmez, İslâm dünyasında Bağdat’tan sonra en güzel şehir olarak tanımlanan Üsküb’ü 20 bin askeriyile (bk. “Arseniye III Čarnojeviç” <[je_III_%C4%8Carnojevi%C4%87>\) yakıp, yıkmış; kütüphanelerini tek bir kitap kalmamasına yok etmiş, Taş Köprü’nün yarısını yıkmış, câmilerin o heybetli yüksek kubbelerini topa tutmuş, şehri her şeye rağmen cesaretle savunan 2000 civarındaki Müslümânı şehîd etmiştir. Piccolomini âilesinin mavi renkli Haç’ın üzerine yerleştirdiği İslâmı temsil eden beş hilâlli “savaş arması” ilginçtir ve düşündürücüdür. Kelime olarak ‘küçük adamlar’ anlamına gelen Piccolomini ismi, Müslümânların belleklerinde o kadar acı hatıralar bırakmıştır ki bu nedenle kendisi “şehir kundakçısı” olarak tanımlanmıştır. Batılı yazarlar da onun dengesiz yakma ve yıkma eylemlerini “pyromaniac activities” olarak tanımlamışlardır. ‘Yangın çıkarma ve yakma deliliği’ anlamına gelen bu terimden de anlaşılmalıdır ki, kolera hastalığını giderme iddiâsı gerçekçi bir tez değildir. Çünkü bu yakma eylemine rağmen kolera sona ermemiş en sonunda kendi ölümüne neden olmuştur. Piccolomini Prizren’de ölmüş ve bu şehirdeki *Church of Our Lady of Ljeviš* kilisesinin bahçesine gömülmüştür. Prizren’in Avusturyalılar tarafından ele geçirilmesinden önce, 1018 tarihli bu eski kilise Fâtih Sultan Mehmet tarafından câmiye çevrilmiş \(M. Tâhir Efendi, Menâkıb, 165-167 beyitler\) ve adına *Fethiye Câmii* veya cuma namazları kılındığı için *Cuma Câmii* denmiştir. Câmiiye dönüştürüldüğünde çan kulesi üzerine bir minâre ilave edilmiştir. UNESCO tarafından 2006 yılında Dünya Kültür Mirası Listesi’ne alınan bu kilise 1690 yılında tekrar Osmanlıların eline geçince Piccolomini’nin mezarına dokunulmamıştır. Osmanlıların 1912’de çekilmesinden sonra Cuma Câmii tekrar kiliseye çevrilmiştir. Minâresi 1923 yılında yıkılmıştır. Fakat günümüzde Prizren-](http://en.wikipedia.org/wiki/Arseni-

</div>
<div data-bbox=)

liler bu yapıyı hâlâ Cuma Câmii olarak adlandırmaya devam etmektedirler.

17. Nesimî Yazıcı'ya göre, kitabın ilk nüshası altı sayfa halinde hazırlanarak 1911'de Rumeli seyahatine çıkan Sultan V. Mehmet Reşat'a sunulmuş ve daha sonra 10 sayfa olarak Üsküb'de basılmıştır. Kitabın esaslı olarak hazırlanıp yeniden basılması ise 1932 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Kitap daha sonra günümüz Türkçesine Üsküb Ensar Derneği başkanı ve Murat Paşa Câmii vâiz ve hatîbi Dr. Süleyman Bâkî tarafından kazandırılmıştır.
18. Sâlih Âsım kitabının basılmasını tâkip eden bir kaç sene içinde Türkiye'ye göç etmiştir. Bu konuda *bk.*, Nesimi Yazıcı, *Sâlih Âsım'ın eserlerinde Üsküb*, ed., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırma Merkezi, Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs, 1995, s. 51.
19. Piccolomini'nin şehri ateşe verdiği yangında Üsküb'deki bütün câmiler, hanlar ve hamamlar önemli ölçüde hasar görmüştür. Bu câmilerin ve mescitlerin bir çoğu daha sonraki yıllarda çevresinin meskûn mahal olma özelliğini yitirmesi nedeniyle bir daha yapılamamıştır. Alaca Câmii'nin son cemaat yerinde ve iç harîminin duvarlarında bulunan Turkuvaz rengin hakim olduğu çini seramikler bu yangında tahrip olmuş ve câmi sonraki yıllarda esaslı bir tâmirden geçirilmiş, fakat ne yazık ki bu çiniler artık yerine konamamıştır. Yine *Piccolomini Şehir Yakması* sırasında *Dâvut Paşa Hamamı* büyük ölçüde tahrip olmuş 250 yıl sonra ilk kez 1948'de tâmir edilerek yeniden ayağa kaldırılmıştır.
20. Vodno Dağı: Şehrin güneyinde kalan, tepesine 2000 yılında 76 m yüksekliğinde 46 m kanat genişliğinde büyük haç (Milleniun Cross) dikilen dağ. Bu haç, geceleri 11 bin ampulle aydınlatılmaktadır. Dağın en yüksek tepesine *Krstovar Zirvesi* adı verilmektedir ve 1066 m yüksekliğindedir.
21. 'Saint' kelimesinin yazılış ve okunmasında ülkeler arasında farklılıklar vardır. Makedonya'da bu kelime Sveti şeklinde yazılmakta ve okunmaktadır. Azîz veya Kutsal İnsan anlamına gelen Saint kelimesi İngilizce [Seynt] şeklinde okunmaktadır. Fransızca okunuş biçimi ise [Sen] şeklindedir. İtalyanca 'Santo' olarak yazılmakta ve Türkler İtalyanca olan bu kelimeyi genellikle [Santa] olarak telaffuz etmektedirler. Dil Kurumu bu kelimenin yazılış ve okunuş biçimiyle ilgili herhangi bir öneride bulunmamıştır. Türkçedeki genel kural, kelimelerin yazıldığı gibi okunmasıdır. Bu nedenle biz bu kelimeyi bundan sonra Fransızcaya yakınlık gösteren 'Sen' şeklinde yazmayı ve okumayı uygun gördük.
22. Ömer Turan, Mehmet Z. İbrahimgil, *Balkanlardaki Türk imari Eserlerinden Örnekler*, Ankara, 2004, s. 11.
23. Wikipedia, "Skopje," <<http://en.wikipedia.org/wiki/Skopje>> (28.08.2009).
24. Sâlih Âsım, *Üsküb Tarihi ve Civarı*, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004, s.59.
25. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, 62.
26. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları*, Vakıflar Dergisi, Sayı II. den Ayrı Basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1957, 3.
27. Hüdaî Ülker, "Eski Üsküb'ün Mahalleleri" alıntı yapılan eser, "Osmanlı Şehirleri- Das Sicill aus Skopje, Führer Durch Jugoslawien," <<http://www.mak-turk.com/modules.php?name=News&file=article&sid=840>> (14.12.2009).
28. Aleksandar Matkovski, *A History of the Jews in Macedonia*, Macedonian Review Editions , 1982, 43.

29. "History of Skopje," <<http://www.reference.com/browse/wiki/Skopje>> (29.9.2009).
30. Adanır, age, 62.
31. "A brief Account of the History of Skopje" <http://www.skopje.mk/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=3&Itemid=18> (06.12.2009).
32. Kale'nin arka bölümünden başlayıp Fransız Mezarlığı'nın önünden geçen; Ameriken Büyükelçiliği ve Topçular'a (Topaana'ya) uzanan bu caddeye eskiden *Gâzîler Yolu* adı veriliyormuş. Böyle adlandırılmasının nedeni, Gâzî Selim Giray Han'ın Avusturya ordusuyla bu bölgede şiddetli bir savaşa tutuşmuş olmasındanmış. Bu bölgeye Amerikan Büyükelçiliği yapılırken Müslümân mezarları ortaya çıkmış. Bunun üzerine şehir halkı bu duruma itirâz etmiş. Amerikalı yetkililer orada ölen ve gömülen Müslümânların anısına bir anıt yapma taahhüdünde bulunmuşlardır, fakat bugüne kadar böyle bir anıt yapılmamıştır. Topaana'ya giderken Gâzîler Yolu'nun sol tarafında kalan Müslümân mezarlığı artık gözlerden ve gönüllerden silinmiş, Rahmân'ın rahmet ummânına gark olmuştur.

Gâzîler Yolu Mezarlığı.

Bu arada Gâzîler Yolu'nun bir alt cadesinde bulunan 'Altı Ayak Türbesi'ni

de hatırlamadan geçemeyiz. Makedonca İnternet sitelerinde burada Yahşi Bey'in yattığı belirtilmektedir. Fakat hangi Yahşi bey olduğu bilinmemektedir. Tarihte Yahşi Bey isimli kişinin Niş Fâtihisi olduğunu biliyoruz. Vikipedi'ye göre, Timurtaş Paşa'nın Yahşi, Oruç, Ali ve Umur isimlerinde dört oğlu vardı. Bunlardan en büyükleri olan Yahşi Bey, Niş fâtihidir. Vikipedi, kaynak göstermeksizin Yahşi Bey'in Ankara Savaşı'nda şehit düştüğünü belirtir. Belki de Altı Ayak Türbesi Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey'e aittir. Yahyâ Kemâl'in en eski atası Şehsuvar Bey'in de Yahşi Bey'in komutanlarından biri olduğu bildirilmiştir (Bk., Sermet Sami Uysal, *Şiire adanmış bir yaşam, Yahya Kemal Beyathı*, Yahyâ Kemâl'i Sevenler Derneği, İstanbul, 1998, s. 75).

Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Yıldırım Bâyezid'in kardeşlerinden birinin adının Yahşi Bey olduğunu biliyoruz. Fakat mezarının nerede olduğu bilinmemektedir. Bazıları, Altı Ayak Türbesinde Yahşi Bey'in değil, Hacı Selim Giray Han'ın önemli bir komutanının medfûn olduğunu düşünür.

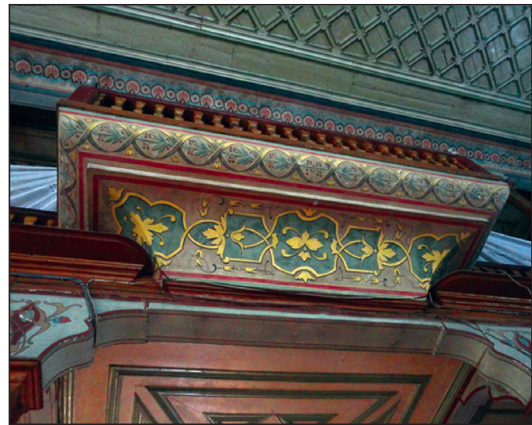
Yahşi Beg'in Altı Ayak Türbesi.

33. Sâlih Âsım, Mustafa Paşa su kemerlerinin (avuduct - germeler) batısında kalan bölgeye (Zlokucâni, Bardofça, eski Veysî Bey köyü arası) Avusturya

savaşlarından kalan bir hâtıra olarak 'Kavgalı mevkî' dendiğini belirtir (Bk., S. Asım, s. 60). Bir dönem halkın belleğine kazınan bu yöresel isimler nasıl unutulabilir? Okumak yeterli değildir, okunan bilgiler çok çabuk unutulur. Gezip, görmek ve hissetmek gerekir.

34. "Üsküp'teki Türk Mezarlığına Saygısızlık," <http://www.balkanpostasi.net/inc/ne_ws_read.asp?readid=52> (24.09.2009).
35. Tarihte Üsküb göçlerinin bir çok kez gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu hareketlilik göç alma ve göç verme şeklinde olmuştur. Osmanlıların Üsküb'ü fethinden sonra ilk göç verme, İstanbul'un feth edilmesiyle şehirden kaçmış olan Hristiyan halkın yerini doldurmak için bir kısım Türk'ün bugünkü Makedonya'dan getirilerek İstanbul'da Unkapanı semti civarında bulunan Cibâli semtine ve Topkapı semtinde bulunan Dâvut Paşa taraflarına yerleştirilmesidir. Sâlih Âsım, bu kişilerin İstanbul'da *Dâvut Paşa* isimli bölgede (Metro ile Otogara giderken Zeytinburnu'ndan sonra gelen ikinci durak) *Üsküb'lü Maballesini* oluşturduklarını belirtir. İkinci göç verme hâdisesi 1689'da Piccolomini'nin Üsküb Şehir Yakması'ndan hemen önce ve daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir. Üçüncüsü, 'göç alma' hadisesidir. Bu göç dalgası 1877/78 Osmanlı - Rus Savaşı'ndan (93 Harbi'nden) sonra olmuş ve bu dalga ile Üsküb'de *Muhâcir Maballesini* kurulmuştur. Bu göç sırasında Üsküb ve köylerine toplam sekiz bin kişinin geldiği bildirilmiştir. Daha sonraki göçler ise göç verme hâdisesi şeklindedir ve Osmanlı'nın Üsküb'den çekilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Bu göçler 1912, 1923, 1952 ve 1971'de büyük dalgalar halinde gerçekleşmiştir. J. Christoph Bürgel'e göre, Osmanlı'nın bu bölgeden 1912 yılında çekilmesin-

den sonra 209 bin kişi, 1971 yılına kadar da 129 bin kişi göç etmiştir. Böylece Türklerin Makedonya'daki nüfus oranı %20'lerden %4'lü rakamlara düşmüştür. (J. Christoph Bürgel, *Der Islam im Spiegel zeitgenössischer Literatur der islamischen Welt ...*, s.89). Osmanlıların çekilmesiyle bölgeye Sırp lar yerleşmişler ve özellikle Güney Yugoslavya'nın nüfus yapısını bozmak için bir taraftan Sırp ları bölgeye getirip yerleştirmişler ve diğer taraftan da 1938 yılında Türkiye ile göçmen anlaşması imzalayarak Kosova vilayetindeki Müslümânları Türkiye'ye göndermeyi hedeflemişlerdir. Yapılan anlaşma gereğince "Banovina Vardar", "Banovina Zeta", "Banovina Morava" bölgelerinin kırsal kesiminden altı yılda toplam 40 bin âilenin Türkiye'ye gönderilmesi planlanmış ve Yugoslavya bu işlem için âile başına Türkiye'ye 500 lira vermeyi kabul etmiştir. 1918 ve 1941 yılları arasında Kosova'dan Türkiye'ye göç eden kişilerin sayısının, tam olarak bilinmemekle birlikte, 77,000 ilâ 240,000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu göç 1960'lı yıllara kadar peyder pey devam etmiştir. (Bu konuda bk., "The 1938 Treaty Between Yugoslavia and Turkey," <<http://illyria.proboards.com/index.cgi?board=albanianhistoryforum&action=print&thread=28536>> (25.04.2010).

Sultan Murat Camii mahfil süslemesi.

Alaca Câmii: “Begim, kıl namaz sâdet tâcıdır. Öyle bil kim, mü’minin miracıdır.”

Sultan Murat Câmii: “İnnâ Fetahnâ Leke Fethan Mübînâ.”

VERİLEN ZARARLAR VE RESTORASYON

Bu bölümde çeşitli dönemlerde köprüye verilen bilinçli zararlar ile tabiâtin yapmış olduğu tahribât ele alınmıştır. Daha sonra bu zararların giderilmesi için yapılan onarımlar ve restorasyon çalışmalarına değinilmiştir.

Verilen Zararlar

Köprü, târihî süreç içinde kendisine zarar veren çeşitli olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Bu zararlar bir şekilde yapılan onarımlarla giderilmeye çalışılmış, fakat her defasında ne yazık ki köprüyü orijinal görünümünden biraz daha uzaklaştıran gelişmeler yaşanmıştır.

Doğanın Verdiği Zararlar

Doğanın köprüye verdiği zararları; sel, deprem, yağmur, kar ve fırtına gibi hava koşullarıyla açıklayabiliriz.

Su taşkınları: Târihteki en önemli ve ciddî zararlar, su taşkınlarından kaynaklanmıştır. Eski târihlerde Vardar Nehri'nin bahar aylarındaki su seviyesinin hem daha yüksek, hem de akıntının daha güçlü olduğu bildirilmiştir. Vardar Nehri, koruma duvarlarının yapılmadığı önceki yüzyıllarda hemen her yıl bahar aylarında irili ufaklı sellere neden olmuştur. Böyle bir nehir taşkınlığının arkasından Üsküb'lü bir hocanın oğluna çektiği telgraf oldukça anlamlıdır:

Nebr-i Vardar'ın isyâmı-tuğyâm, şehr-i Üsküb'ü harâb-ü yebâb eyledi.

Yirminci yüzyıldan önce nehirdeki su derinliğinin özellikle bahar aylarında nisbeten yüksek olması nedeniyle bir çeşit küçük pazarcı kayıklarının veya sallarının bu su yolunu kullanarak Selânîk'e kadar gidebildikleri bildirilmiştir.

Eskiden bahar aylarında nehir, kurulu yatağının dışına taşmakta ve hatta sular rıhtım ayaklarında köprü korkuluklarının da üzerinden aşmakta imiş. Bu şekilde gelen sel baskınlarında köprünün hem taş korkuluklarının hem de bazı kemerlerinin yıkıldığı ve yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır.

Sel baskınları ancak 1938/39 yıllarında Treska Nehri'nin yukarısına Matka hidroelektrik santral ve barajının yapılmasıyla önlenebilmiştir. Bu baraj, nehir sularının akışını bir düzene sokmuş ve sel baskınlarını önlemiştir.

Târihte ilk sel tahribâtı 1595 yılında yaşanmıştır. Bu selde tahrip olan köprü, Kânûnî Sultan Süleyman tarafından 1596 ve 1597 yıllarında tâmir ettirilmiştir.

İkinci önemli sel felâketi 1895 yılında yaşanmıştır. Bu yılda Treska ve Lepeneç (Lepença) nehirlerinden gelen suların Vardar Nehri'nde birleşmesiyle sular kabarmış ve sel oluşmuştur. Nehir suları yer yer köprünün boyunu aşmış ve bütün şehir merkezi sular altında kalmıştır. Takip eden 1896 ve 1897 yıllarında nehrin kenarlarına sel taşkınlıklarını düzenleyen koruyucu duvarlar yapılmıştır. Üçüncü önemli sel

tahrîbâtı 1905 yılında gerçekleşmiştir. Belirlediğimiz dördüncü sel tahrîbâtı 1916 Mayıs ayında gerçekleşmiştir. Beşinci büyük sel tahrîbâtı 1935 Aralık ayında olmuştur. Bu yılda Vardar'dan saniyede 1056 m³ su akmıştır. Altıncı sel faciası 1937 yılında gerçekleşmiş ve saniyede 1080 m³ su taşınmıştır. Yedinci afet 1962 yılında gerçekleşmiş, saniyede 1310 m³ su akmış ve bu selde Tahta Köprü yıkılmıştır. Son sel vakası 1979 yılında olmuş Vardar Nehri'nden saniyede 980 m³ su akmıştır. Uzmanlar, her 25 ila 30 yıl arasında saniyede 810 m³ lük bir sel vakası olduğunu ve her 100 yılda bir ise saniyede 1200 m³ lük bir taşkın beklediğini belirtmişlerdir.

Depremler: Doğanın verdiği zararların ikincisi depremlerdir. Taş Köprü'nün yapımından sonra ilk deprem 1555 yılında gerçekleşmiştir ve bu depremde köprünün dört ayağının ciddî bir şekilde hasar gördüğü bildirilmiştir.¹ Ancak bunların hangi ayaklar olduğu belli değildir. Bizim tahminimiz bunların güneybatı kesimindeki ayaklar olduğu yönündedir.

Kuzey kesimindeki tuğla kemerli ayakların, tuğlalı görünümünden önce bu dönemde yapılmış olabileceği ihtimali zayıftır. Çünkü 1890'lı yıllardaki tuğlalı onarım, 1555'e göre daha yakın zamanlardaki başka bir tahrîbâtın izlerini gidermeye yönelik olmalıdır.

1555 depreminde hasar gören dört köprü ayağının güney kesimde olduğunu düşünmekteyiz. Depremden sonra bu yakadaki dokuz gözden ikisi iptâl

edilmiş ve köprü yedi kemerli olarak kalmıştır. O dönemde yine dört ayaktan ikisi iptâl edilerek yıkılan dört ayak yerine sadece iki ayak yapılmış olmalıdır. Güney yakasında dördüncü ayaktaki özel güçlendirme tedbirlerinin ve taşlarının kenet demirleriyle sıkıca birbirine bağlanmış olmasının hem depremle hem de sellerle ilgisi olabilir. Bizim tahminimiz 1555 yılındaki depremden sonra yapılan güney kesimdeki onarımlarda orta ayakların rötret kotuna inilmemiş, dördüncü, beşinci ve altıncı ayakların sömelleri yüksek nehir zemini üzerine atılmıştır.

İkinci önemli büyük deprem 1963 yılında gerçekleşmiştir. Bu deprem sonrasında köprü ayakta kalmış, fakat köprü kemerlerinde çatlama ve köprü ayaklarında bazı çökmeler gözlenmiştir.² Berg'e göre, köprü kemerlerinden sadece birinde önemsiz sayılabilecek bir çatlak oluşmuş, köprü ciddî bir hasar görmemiştir.³

Köprü ayaklarındaki bu çökmeler özellikle yaz aylarında açık bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Kumbaracı, bu deprem sırasında köprünün mihrâbiyesinin yıkıldığını ve taşlarının nehre düştüğünü belirtir. Ona göre mihrâbiye bir yıl sonra 1964'te yeniden yapılmış, fakat kitâbesi bulunamamış veya bilinmeyen nedenlerden ötürü kaybolmuştur.⁴

Diğer hava koşulları: Kuşkusuz yağmur, kar, tipi, sıcaklık ve fırtına gibi diğer hava koşulları da köprüye uzun yıllar içinde birikimsel olarak zarar vermektedir. Bu tür hava koşullarının en büyük zararı gülbezeklere, tempan

duvarlarındaki kabartma resimlere, mukarnas süslemelere ve bunların üzerindeki beşgen yıldız topuzlardır. Ayrıca kış mevsiminde köprü tabliyesinin altına kaçan yağmur ve kar sularının buralarda donarak taşları tahrip etmesi söz konusudur. Uzun yüzyıllar içinde bu nedenle kenet demirlerinin önemli bir bölümü çürümüş ve zıvana delikleri su alınca taşlar donla birlikte çatlamaya ve dağılmaya başlamıştır. Normal hava koşullarının köprü üzerindeki tahribâtını azaltmak için özel tedbirlerin alınmasına ihtiyaç vardır.

İnsanların Verdiği Zararlar

Doğa yıkıcılığından daha önemli olanı insan tahribâtıdır. Çünkü insan tahribâtında sadece taş yapının değil; bir döneme âit kültür, târih ve medeniyetin yok edilmesi amaçlanmaktadır. İnsan tahribâtı, saplantılı aşırı milliyetçilik duygularının sonucudur.

Piccolomini Üsküb Yakması.

Dikkatli okuyucu farkedecektir, biz bu olayı 'yangın' olarak isimlendirmiyoruz. Yangın 'kazâra' ortaya çıkan bir hâdisedir. Bilinçli yakma hâdiseleri 'kundaklama' olarak isimlendirilir. Köprüye yönelik ilk beşerî tahribât 1689 yılında Piccolomini'nin Üsküb'ü yakması sonrasında gerçekleşmiştir. Bu olay, bir tür şehir kundaklamasıdır. 1689 Üsküb Yakması'nda, bize göre Taş Köprü'nün her iki tarafında rıhtım ayaklarına yakın olan küçük kemerler havaya uçurulmuş olmalıdır. O zamanlar şehir kuzey yakasında yerleşmiş olduğundan bu

yakadaki dört beş kemerin daha fazla zarar gördüğünü düşünmekteyiz. Bize göre böyle düşünmemiz anlamlıdır, çünkü o yıllarda yeni şehir tarafında çok fazla yerleşme ve gelişme olmamıştır. Piccolomini köprü'nün özellikle kuzey tarafını yıktırarak güneyle olan bağlantısını koparmak istemiştir.

Şehir yangını: İkincisi, şehirde 1908 yılında ortaya çıkan büyük yangının vermiş olduğu tahribâttir. Yangın, doğrudan köprüye bir zarar vermese de köprü'nün çevresindeki Burmalı Câmî'ye ve Hümâşah Sultan'ın türbesine zarar vermiş olmalıdır. Eski köprü resimlerinde köprü ayaklarındaki siyah kurum ve duman izlerini görmek mümkündür. Bu izler 1909'da yapılan köprü genişletmesinden önce çıkan büyük yangına âit görünür izlerdir. 1908 Yangını'nda eski çarşı ve bu arada yeni onarılmış olan Bezistân da bütünüyle yanmış ve tahrip olmuştur. Bu yangının neden ve nasıl çıktığına ilişkin bilgi bulunamamıştır.

Kitâbenin saklanması: İnsan eliyle yapılan üçüncü önemli tahribât, 1963 yılındaki depremden sonra köprü'nün 'kitâbe taşının' bir şekilde yok edilmesidir. Kitâbe taşı saklanmış veya tahrip edilmiş olabilir. Bu konuda bu güne kadar herhangi bir bilgi edinilememiştir.

Köprüyü dinamitleme girişimi. Taş Köprü'yle ilgili bir diğer önemli olay, köprü'nün dinamitleme teşebbüsüdür. Bosna'daki Mostar Köprüsü'ne benzer bir girişimle Taş Köprü, II. Dünya Savaşı sırasında Alman askerî birlikleri tarafından mayınlanarak havaya uçurulmak isten-

miştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında, 7 Nisan 1941’de Almanlar Üsküb’ü işgâl etmişlerdir ve bu işgâlden sonra dört yıl boyunca şehirde kalmışlardır. Almanlar 1944 yılının Ağustos ayında Üsküb’den çekilmeden önce köprünün ayaklarına, merkez ayağın içindeki hafifletme gözlerine ve kemer göbeklerine dinamit yerleştirmişler köprüyü havaya uçurmak istemişlerdir.⁶ Taş Köprü’ye yerleştirilen dinamitlerin patlatılmaması için çeşitli girişimler olmuştur. Üsküb’de bu olay hem Hristiyan Makedonlar, hem de Müslümânlar için kendi adlarına pay çıkarılan çeşitli hikayeler ve rivâyetlerle süslenmiştir. Bunların hangisinin gerçeği yansıttığını bilmiyoruz. Bunların bir kısmı doğru olmasa bile *şehir efsanesi* olarak kültürü zenginleştiren bir yönü vardır. Bu özelliği nedeniyle bu tür rivâyetleri italik biçimiyle yazarak aktarmayı tercih ettik.

Köprüye dinamit yerleştirildiğinin öğrenilmesi ve anlaşılması üzerine Üsküb şehrinden hâli vakti yerinde olan bir kısım tüccâr ve iş adamı kendi aralarından bir grup oluşturarak Alman generalinden köprüyü dinamitlememesi için ricâcı olmaya gitmişlerdir. Bu grubun Alman generaliyile ne konuştuklarını bilmiyoruz. Fakat halen Üsküb’de yaşayan yaşlılardan öğrendiğimiz kadarıyla hemen o gün ve o gece şehrin varlıklı insanlarından önemli miktarda altın ve para toplanarak öfkeli Alman generali, dinamitlerin patlatılmaması konusunda iknâ edilmiştir.

Bir diğer söylence de şu şekildedir:

O yıllarda tekstil fabrikası sahibi Ha-

mid Mahmûd ile onun arkadaşı bankacı ve Almanca’yı çok iyi bilen Şevki Ramis birlikte Alman generaline gitmişler ve kendisini “saygılayarak” iknâ etmişlerdir.

İkna sürecinde, bir grubun mu yoksa bir iki kişinin mi rol aldığı ve rüşvet olarak altın verilip verilmediği konusundaki rivâyetler muhtelifdir. Söylentiye göre, öfkeli Alman generali “bir şekilde” iknâ edilmiştir. O yıllarda en üst düzeyde yetkili olan Alman generalinin *Alexander Lohr* olduğu bildirilmektedir. Şehir temsilcileri Lohr ile mi görüşmüşlerdir, yoksa onun bir alt seviyesinde bulunan başka bir komutanla mı görüşmüşlerdir, bu konu aydınlığa kavuşturulamamıştır. Kumbaracı da, bu ikna sürecinde babası Emin Yaşar Bey’in önemli katkıları olduğunu ve hatta köprünün babasının ısrar ve gayreti sayesinde kurtulduğunu belirtmiştir.⁷ Taş Köprü, böylece önemli bir bâdireyi atlatarak günümüze kadar gelmiştir.

Rivâyet geliştirme sürecine Makedonlardan da katılanlar vardır. Şehir târihçisi Costa Popovski’nin bildirdiğine göre, Uros Matevski, “Morning Journal [утрински весник]” isimli gazeteyi arayarak şu bilgiyi vermiştir: “Bir grup Alman askerinin köprüyü kazdıklarını yakından gören bir kaç kişiden biri de bendim. Kazma işlemi 3-12 Kasım târihleri arasında oldu. Sabahtan akşama kadar kazmaya devam ettiler. Sonunda 10-12 tane derin delik saydım. Bazı delikler köprünün sağ tarafında, girişin önünde, bazıları da köprünün üstünde kazılmıştı. Kazma işleminde şehir halkından kişileri

çalıştırmıyorlardı. Belli ki gizli bir iş yapıyorlardı. Kazma işlemi bitince koruyucu elbiselere sahip başka bir grup geldi. Patlayıcıları ve elektrik kablolarını yerleştirdi. Çok az Üsküb'ü bilir ki elektrik kabloları 12 Kasım gecesi köprüünün yakınında evi olan Chervenkov isimli bir Rus mühendisi tarafından kesilmiştir. Mühendis sabaha karşı, alaca karanlıkta elektrik kablolarını kesti. 13 Kasım aynı zamanda Üsküb'ün Almanlardan ve Bulgarlardan kurutulmuş günü idi. Daha sonra köprüyü kurtaran mühendisin altı arkadaşıyla birlikte düşmanlar tarafından öldürüldüğünü gördüm. Öldürülen bu yedi kişinin cesetleri Yahûdi Mahallesi tarafında askerîyeye âit battâniyeler ile örtülmüştü. Bu olaydan sonra köprüye yerleştirilen dinamitlere ne olduğunu bilmiyorum.”

Bir başka kaynakta ise şu bilgiler verilir: “Almanlar köprüyü dinamitlemişler ve ateşleme mekanizmasını aktive etmişlerdi. Fakat şükürler olsun 12. Saldırı Tugayı'nın olaya serî müdâhalesi ile fitiller kesilmiş ve köprü kurtulmuştur.”(*Dnevnik*, 21 Mayıs, 2002).

Vasil İljoV ile yaptığım kişisel görüşmede Taş Köprü'ye yerleştirilen dinamitlerin ve kablolarının 1944 yılındaki temizliğe rağmen daha sonraki yıllarda iki kez bulunduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisinin 1972 yılında ve ikincisinin ise 2006 yılında yapılan tâmiratlar sırasında olduğunu söylemiştir. 1972 yılındaki tâmiratlarda “fil ayağının” içinde 25 kg ağırlığında TNT kalıbı, uzun dinamit kabloları ve büyük

uçaksavar mermileri bulduklarını; Almanların kabloları kestiklerini fakat yerleştirdikleri dinamitleri tam temizlemediklerini ifâde etmiştir. Kumbacı da, 1972/73 yılındaki arkeolojik araştırmalar sırasında 1944 yılından kalma içi dinamit dolu bir kutu bulunduğunu belirtir.⁸ 2006 Ekim ayında ise köprüünün dördüncü, beşinci ve altıncı ayaklarında 10 pound (yaklaşık 5 kg) ağırlığında yeni dinamit kalıpları bulunmuştur. Uzmanlar bu dinamitlerin nem ve ıslak ortamdan etkilenerek patlama kabiliyetini yitirdiğini ifâde etmişlerdir.

Onarımlar

Bu başlık altında, değişik dönemlerde yapılan onarım ve restorasyon çalışmaları ele alınmıştır.

Osmanlı Dönemindeki Onarımlar

Köprüünün ilk onarımı inşâ târihinden yaklaşık 100 yıl sonra olmuştur. 1555 yılında gerçekleşen büyük depremden hemen sonra köprüünün ilk onarımı yapılmıştır. Bu depremde köprüünün güney kesimindeki dört ayağının ciddi bir şekilde hasar gördüğünü biliyoruz.⁹ Uzmanlar, Üsküb'de yaklaşık her 500 yılda bir güçlü bir deprem meydana geldiğini bildirmektedirler. Bundan önceki büyük deprem 518 yılında olmuş ve Skupi şehri yerle bir olmuştur. 1550'li yıllarda köprüünün ilk bakım ve onarım faaliyetleriyle Hümaşah Sultan ilgilenmiş olmalıdır. Fakat bu konuda kaynaklarda çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Bu onarım sırasında köprüünün güney kesiminde yıkılan dört

ayağı yerine, iki ayak yapılarak köprü bir miktar kısaltılmıştır.

İkinci önemli onarım, yaklaşık 25 yıl sonra 1577/79 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Onarım sonrasında köprünün mihrâbiyesine onarım kitâbesi yerleştirilmiştir. Duşanka Boyaniç'e göre, 77/79 onarımının nedeni bir yıl önce gerçekleşen selden dolayıdır. Sel sonrası Osmanlı Sultanı Selânik ve Serez kadılarına bir divân göndermiş; duvarcı ve dülgerlerin âlet ve edevâtıyla birlikte Sultan Mehmet Han Köprüsü'nü düzeltmelerini istemiştir.¹⁰

Evliyâ Çelebi'ye göre bu restorasyon bir yıla yakın sürmüştür. Kumbaracı, böylesine büyük bir onarıma girişilmesinde 1555 yılında gerçekleşen depremin etkisi olabileceğini belirtmektedir.¹¹

Üçüncü onarım, Sultan III. Murat'ın oğlu Sultan III. Mehmet zamanında ve 1596/97 yıllarında yapılmıştır. Bu onarımın nedeni de bir yıl önce gerçekleşen sel felâketidir. Bu onarımda ne tür iyileştirmeler yapıldığı konusunda bilgi bulunamamıştır.

Evliyâ Çelebi, 1660/61 târihleri arasında Üsküb'e gelmiş Üsküb ve civârı hakkında bazı önemli bilgiler vermiştir. Ziyareti yıllarında köprünün tâmir edildiğini ve yeni yapılan tâmirle halkın köprünün eskisinden çok daha güzel olduğunu söylediklerini belirtmiştir.

Taş Köprü'nün XV. yüzyılın sonuna doğru en önemli hâdisesi Avusturya generali Piccolomini'nin 1689'da Üsküb'ü yakması, köprünün yarısını yıkması, kitâbe taşını tahrip etmesi ve şehrin yaklaşık 200 yıl boyunca gerileme dönemine girm-

esidir. Öyle anlaşılmaktadır ki Taş Köprü bu tahribâttan sonra 45 yıl ciddi bir onarım görmemiştir. Üsküb Meşihat'ının hazırladığı *Üsküb'de Osmanlı Eserleri* isimli yapıtta ve Kumbaracı'nın eserinde Gliša Elezoviç'ten alıntı yapılarak Taş Köprü'nün 1734 ve 1735 yıllarında da tâmir gördüğü bildirilmiştir.¹² Bizim tezimiz, bu onarımlarda köprünün yıkılan kuzey kesimi kemerlerinin ve ayaklarının yeniden yapılmış olmasıdır.

Taş Köprü'nün bir sonraki yüzyıldaki ilk tâmiri II. Sultan Mahmûd tarafından yapılmıştır. Kaynaklarda II. Mahmûd ve Ahmet Eyüp Paşa zamanında, 1817/18 yılları arasında köprünün neredeyse yeniden inşâ edildiği bildirilmiştir.¹³ Buna niçin ihtiyaç duyulmuştur, bu konu net değildir. Ancak bu dönemde yapılan inşaat masrafları için 28,816 gurus (grosa) ve 2, akçe (aspri) ¹⁴ ödenmiştir.¹⁵ Burada bizim için "... neredeyse yeniden inşâ edilmiştir." sözü önemlidir. Köprünün yıkılan kuzey yakasındaki kemerleri eğer 1734 yılında tatmin edici bir şekilde yapılmamışsa 1818'de yeniden yapılmış olmalıdır. Bu onarımın da en çok 70 yıl dayanabileceğini görüyoruz. Çünkü 1890'lı yıllarda köprünün kuzeyindeki kemerlerin tuğladan yeniden yapıldığını biliyoruz.

Taş Köprü, 1876 yılında gerçekleşen büyük sel felâketinin arkasından yine bir onarım görmüştür.¹⁶

Ayverdi, kesin bir târih vermeksizin köprünün 1888 yılından önce, "bir ara ahşapla tâmir olduğundan" söz eder.¹⁷ Ahşap ile yapılan tâmir 1876 sel

felâketinin sonuçlarını geçici olarak gidermeye yönelik düşünülmüş olabilir.

1888/89 yılında Taş Köprü'nün kuzey tarafındaki tahfif gözleri ve kanalları ile selden zarar gören kemerleri onarılmıştır. Yazıcı'ya göre, bu yıllarda Üsküb Mutasarrıfı Hâfız Mehmet Paşa ve belediye başkanı ise Sâlih Âsım'dır.¹⁸ Bu dönemde nehrin sol tarafında mihrâbiyeden sonra gelen birinci, ikinci üçüncü ve dördüncü gözlerde tuğla kemer sisteminden yararlanılmıştır. Ayaklarda ise yine blok taşlar kullanılmıştır. Köprü'nün kuzey tarafındaki yedinci kemerin bu onarım sırasında ortadan kaldırılıp kaldırılmadığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. 1895, 1896 ve 1897 yıllarında gerçekleşen seller nedeniyle Taş Köprü önemli ölçüde zarar görmüştür. "Bu sellerden dolayı köprü'nün sol kesiminde bir yıkılma meydana gelmiştir. Köprü'nün dört sütunu Vardar'ın sol tarafına doğru düşmüştür. Köprüden geçiş önemli olduğundan geçici olarak çöken kısımlara ahşaptan köprü yapılmıştır."¹⁹ Sellerin köprüye büyük zarar vermesi nedeniyle o yıllardaki tâmirlerde nehrin iki yakasına sel taşkınlarını önleyici koruyucu duvarlar yapılmıştır. Yaklaşık 120 yıl önce yapılan bu duvarlar köprü'nün kuzeyinde mihrâbiyeden sonra ikinci kemerin bitim yerine bağlanırken, güney kesiminde mihrâbiyeden sonra beşinci kemerin bitim yeri ile irtibâtlandırılmıştır. Kumbaracı'nın verdiği bilgilere göre bu yıllarda ırtım düzenlemesi yapılırken, "... köprü kısaltılmış, biri nehrin sağ yakasında, üçü sol yakasında olmak üzere köprü'nün dört gözü gömülmüştür."²⁰

Yine kumbaracı'nın verdiği bilgilerde bu onarımlar sırasında köprü'nün güney kesimindeki tempın duvarlarına hafifletme gözleri yapılmıştır ki bu hafifletme gözlerini o yıllarda çekilen eski fotoğraflarda da görebilmekteyiz.

Kaynaklarda Taş Köprü'nün serî tâdilâtlarına 1890'lı yıllardan sonra başlandığı belirtilir. Bu yıllarda Üsküb belediye başkanı Sâlih Âsım Bey ve vâli Hâfız Mehmet Paşa gibi dirâyetli şahsiyetlerin görev başında olduğu belirtilmektedir.²¹ 1905 yılında²² köprü'nün yaya kaldırımları kemer yüzünden taşınarak genişletilmiştir. Genişletme işleminden önce taş korkuluklar kaldırılmış yerine demir korkuluklar inşa edilmiştir. Bu müdâhale ile Taş Köprü'nün güzelliğini kaybettiği, taş yapı ve demir parmaklık birlikteliği ile köprü özgünlüğünün yok olduğu görülmüştür. Avni Engüllü, Osmanlılar çekilmeden önce köprü'nün son tâmirinin Üsküb eşrâfından Hacı Gâlip Bey²³ tarafından yapıldığını bildirir. Ancak bu tâmiratın neleri kapsadığı konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.

Osmanlı Sonrası Onarımları

Osmanlılar bölgeden 1912 yılında, yenildikleri Kumanova Savaşı sonrası çekilmişlerdir.²⁴ Geçen 100 yıllık sürede Makedonya'daki gelişmeleri ana hatları itibarıyla altı dönem halinde gruplandırabiliriz. Bu gruplandırma, bize köprüye yönelik onarımları anlamlı târihsel dönemler içinde ele alma imkânı verecektir. Bu dönemler aşağıdaki gibidir:

- 1912-1918 Karmaşa Dönemi

- 1918-1941 Yugoslavya Krallığı
- 1941-1945 Bulgar Yönetimi
- 1945-1963 Federâl Demokratik Cumhûriyeti Dönemi
- 1963-1991 Sosyalist Cumhûriyet
- 1991- Makedonya Cumhûriyeti.

Karmaşa dönemi. 1912-1918 yılları arasında karmaşa dönemi olarak isimlendirdik. Tam bir kargaşanın hüküm sürdüğü bu yıllarda Üsküb şehri 1912’de Sırların, 1915’te Bulgarların, 1918’de ise müttefik ordularının eline geçmiştir. Şehir 30 Eylül 1918’de tekrar Sırlara geri verilmiştir. Karmaşa döneminde Taş Köprü’yle ilgili olarak hiç bir şey yapılmamıştır. 1913 yılında Balkan Savaşı patlak vermiştir. Balkan Savaşları sonunda Makedonya Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan arasında paylaşılmıştır. 1914 yılında, I. Dünya Savaşı çıkmış ve bu savaşa bölgedeki bütün güney Slav milletleri katılmıştır. Karmaşa dönemi, bölge milletleri için îmar değil, yıkım ve savaş dönemi olmuştur.

Yugoslavya Krallığı dönemi. Târihte, 1918-1941 yılları arası Yugoslavya Krallığı Dönemi olarak isimlendirilir. Bu döneme *Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı* adı da verilir. Krallığın sınırları bugünkü Makedonya, Sırbistan, Bosna-Hersek, Karadağ ve Kosova’nın tamamı ile Slovenya ve Hırvatistan’ın büyük bir kısmını kapsıyordu.

Bu dönemde Taş Köprü’de ne tür onarımlar ve iyileştirmeler yapıldığı hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Kaynaklarda 1930 yılında köprü çevresinde bazı değişiklikler yapıldığı bilinmektedir.

1937 yılında köprü tabliyesindeki taşların yenilendiği, köprü uzatma tabliyesini taşıyan demir konsollarında onarımlar yapıldığı tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda bu dönemde ikinci bir genişletmeden söz edilmektedir. Ancak bu genişletmenin dışı doğru değil, köprünün içine doğru olduğunu düşünmekteyiz.²⁵

Ekrem Hakkı Ayverdi, önceden bir miktar taşıma yapmak suretiyle gerçekleştirilen yaya geçidi uygulamasının 1930 yılında kitâbe ve mihrap ayağı hizasına kadar ikinci kez genişletildiğini belirtir.²⁶ İlâve ederek Hadzı Vasiljeviç’in *Skoplje u Okolina* (Üsküb ve Civarı) isimli kitabında Taş Köprü’nün 1885 ve 1930 târîhli resimlerinin bulunduğunu söyler.

Bulgar yönetimi. 1941-1945 yıllarını kapsayan İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman Nazileri Yugoslavya’yı işgal ederek Slovenya’yı Almanya’ya, Hırvatistan’ı İtalya’ya ve Makedonya’yı ise Bulgaristan’a bağlamışlardır. Bu yıllarda özellikle Yahûdi ve Çingenelelere karşı etnik temizlik hareketine girişilmiş ve toplama kamplarında binlerce insanın ölümüne neden olunmuştur.²⁷

1941-1945 Bulgar Yönetimi Dönemi’nde Taş Köprü’de herhangi bir iyileştirme veya onarım çalışması yapıldığına ilişkin bir kayıt bulunmamıştır.

Yugoslavya Federâl Demokratik Cumhûriyeti dönemi. Târihî kaynaklarda 1945-1963 yılları ‘Yugoslavya Federâl Demokratik Cumhûriyeti’ Dönemi olarak tanımlanır. Bu dönemde Taş Köprü’de onarım veya iyileştirme faaliyetiyle ilgili bir kayda rastlanılmamıştır. Eğer bazı faali-

yetler yapılmışsa bunlar muhtemelen çevre düzenlemesi niteliğinde kalmıştır.

Sosyalist Yugoslavya Cumhûriyeti dönemi. Târihçiler, 1945-1991 yılları arasını ‘Sosyalist Yugoslavya Cumhûriyeti Dönemi’ olarak isimlendirmişlerdir. Sosyalist Yugoslavya Cumhûriyeti zamanına denk gelen 1971/72 yılında, Vardar Nehri’nin temizliği ve akış düzenlemesiyle birlikte köprünün onarım projesinden söz edilmektedir. Bu onarım projesi Üsküb Belediyesinin maddi katkılarıyla yapılmıştır.

Üsküb Kültür Eserlerini Koruma Kurumu nezaretinde köprünün eski çarşı tarafındaki girişinde arkeolojik kazılar ve araştırmalar yapılmış ve bu arkeolojik kazılarda yeni bir bilgi ortaya çıkmamış, köprünün inşâ târihinin XV. asır olduğu bir kez daha kanıtlanmıştır. Birleşmiş Milletler’den alınan katkılarla gerçekleştirilen bu çalışmalar sırasında eski tren istasyonu şehir merkezinin 2 km doğusuna taşınarak burada 10 reyonlu yeni bir tren istasyonu yapılmıştır.

Kumbaracı’nın verdiği bilgilerden öğreniyoruz ki, 1971/72 yıllarında yapılan onarımlarda köprü ayakları sağlamlaştırılmış ve nehrin sağ yakasında gömülü bulunan bir göz ortaya çıkarılmıştır.²⁸

Açık bir şekilde belirtilmemektedir, fakat öyle anlaşılıyor ki orta ayakların ucundaki kayık formuna benzeyen üçgen beton mahmuzlar 1970’li yıllarda yapılmış olmalıdır. Bu mahmuz düzenlemeler, köprünün orijinalinde bulunmamaktadır.

Bizim kanaatimiz 1555 depreminden önce nehrin sağ yakasında gömülü değil, fakat bozulmuş ve yıkılmış bulunan iki ke-

mer daha olduğu yönündedir. Bu kemerler ve köprü ayakları için derinlerde temel taşları aramak anlamlı gözükmemektedir. Çünkü nehir kıyısına yakın olan bu bölümdaki gözler küçük olduğundan köprü ayakları nispeten yüksekte kalan nehir tabanı üzerine binâ edilmişti. Deprem ve sellerle bu kemerler yıkılınca ve su akışı da bir şekilde kontrol altına alınınca köprünün kısaltılması yoluna başvurulmuş olunmalıdır.

1976 yılında köprü motorlu araç trafiğine kapatılarak sadece yayaların ulaşımına açılmıştır. Daha önce Gotse Delçev Köprüsü’nün yapılmış olmasıyla doğrudan Taş Köprü’ye uzanan cadde de trafiğe kapatılmış ve bu yol Gotse Delçev Köprüsü’ne verilerek Taş Köprü adeta müzeleştirilmiştir. 1977 yılında Taş Köprü ile *Trgovski Sentar*’ın bağlantısı yapılmıştır. Böylece 1977 yılından itibaren yeni bir ticarî merkez bağlantısı kurulmuştur.

Makedonya Cumhûriyeti zamanı. Makedonya 1991 yılında bağımsızlığını kazandığı zaman köprüde yapılan ilk değişiklik metal korkuluklara ve beton dösemeye sahip yaya kaldırımların sökülmesi ve köprünün 6,33 metrelik orijinal genişliğine kavuşturulması olmuştur. Metal korkuluklar ve yaya kaldırımları inşâ târihinden itibaren 83 yıl kullanılmıştır.

1992-1993 yılında başlatılan onarım çalışmalarında köprünün *orijinal şeklini* yeniden ihyâ edilmesi planlanmışsa da daha sonraki yıllarda bu çalışmalar kaynak yetersizliği nedeniyle planlandığı gibi yapılamamıştır.

Burada ‘orijinal şekli’ sözcüğüne dikkatleri çekmek isteriz. O yıllarda onarımdan sorumlu mühendisler için bu sözcüğün taşıdığı mânâ ile Üsküb’ün Müslümân halkı için taşıdığı anlam aynı değildir. Onarım mühendisleri bu sözcükle köprüyü Osmanlı işaretlerinden bütünüyle arındırmayı ve köprüyü hayallerinde tasavvur ettikleri Roma köprüsüne döndürmeyi düşünmekteydiler.

1992 yılında demir korkulukların sökülmesi.

Oysa Müslümânlar köprünün Osmanlılar zamanındaki korniş silmesi, taş bezeme süsleri, oymaları, baba taşları, tahfif gözleriyle eski kartpostallarda gördükleri Osmanlı köprüsünü hayâl etmekteydiler. Son yıllarda yapılan onarımlarla Osmanlıya âit özelliklerin önemli bir bölümü yok edilmiştir. Örneğin; tempan duvarlardaki hafifletme gözleri yapılmamıştır. Fil ayaktaki mukarnas süslemeleri temizlenmemiş, düşen beşgen yıldız topuzlar yerine konmamıştır. Kemerlerin tepesinde bulunan kilit taşlarındaki taş bezeme süsleri restitüsyon çalışması yapılarak yerine konmamıştır. Selyaranların geçmeli külâhları iade edilmemiştir. Selyaranlara süs olarak yerleştirilen ve çörtlen adı verilen

su olukları yeniden yapılmamıştır. Eldeki tek bir örneğin diğerleri için de karîne oluşturduğu fikrine îtibâr edilmemiştir. Köprü tabliyesinin yapımında *hatt-ı ic-timâ çizgisi*’ne yönelik eğimli düzenleme yapılmamıştır. Köprünün tabliyesinde orijinal veya orijinaline yakın malzeme kullanılmamıştır. Yine restitüsyon çalışması yapılarak seyir sahanlığı yaşdaşı köprülerin seyir sahanlığına benzetilmemiş ve bu sahanlıkta bulunan süsler yapılmamıştır. Mihrâbiye ve seyir sahanlığındaki baba taşları yerine konmamıştır. Mihrâbiyenin mukarnas süslemeleri için restitüsyon çalışması yapılmamıştır. Eksiklikler bunlardan ibâret değildir. Eksiklik ve yetersizlikleri ayrı bir başlıkta ayrıca ele alıp inceleyeceğiz. Osmanlıya âit işaretler köprüye geri verilmezken, âlâkasız bir şekilde Roma köprüleriyle ilgili bazı özellikler zorla köprüye enjekte edilmeye çalışılmıştır. Gerek son onarım çalışmalarında ve gerekse daha önceki onarımlarda Roma köprüsü olarak algılanmasına hizmet edecek bazı ilâveler ve düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin mihrâbiye sütununun üzerine Roma mîmârîsinin özelliği olan üçgen taç giydirilmiştir. Bunun yanında seyir köşkü daraltılmış ve köprünün rampa bölümündeki tempan duvarlarında kullanılan taşlarda ‘belli bir imajı ve algıyı doğuracak şekilde’ oynamalar yapılmıştır. Köprüye aslında olmayan üçgen formlu payandalar eklenmiştir. Buradaki taş duvar örgüleri yakından incelendiği zaman görülecektir ki buradaki yığma biçimi hiç de doğal bir düzenleme değildir.

Onarım mühendisleri için 'orijinal şekline' döndürme köprüye demir parmaklıklar yerine taş parapetlerin yapılması anlamına gelmiyordu. Daha derin bir anlamı vardı. Bazı eski fotoğrafları bulunan başka Roma köprülerini temel alarak Taş Köprü'yu yeni baştan ve bütünüyle başka bir kimliğe taşımak anlamına geliyordu. İşte o zaman Taş Köprü tam olarak 'orijinal hâline döndürülmüş olacaktı.' Osmanlı işâret ve simgelerini yapmaktan kaçınmış olsalar da kaynak yetersizliği ve şehrin Müslümân halkının sahiplenmesi ile onarım mühendisleri bu yöndeki emellerini tam olarak gerçekleştirememişlerdir.

Köprü 10 yıldan fazla bir süre yaya trafiğine kapalı kalmıştır. Şehrin özellikle kuzey kesiminde yaşayan Müslümânlar köprü onarımının bu şekilde uzun yıllara yayılmasını kasıtlı ve anlamlı bulduklarını belirtmişlerdir. Buradaki kasıt kuzey kesimindeki eski çarşının ekonomik yönden çökertilmesi politikasıyla ilişkilendirilmiştir. Günümüzde pek çok Müslümân bu politikanın sonuç verdiği ve eski çarşının gerçekten de zayıfladığına ve güçsüz kaldığına inanmaktadır. Köprünün yakın zamandaki onarımına *Üsküb Anıtlarını Koruma Kurulu* tarafından 2002 yılında başlanmış ve onarım 2008 yılının temmuz ayına kadar altı uzun yıl sürmüştür. Bu yıllardaki çalışmalar kısmî onarım olarak nitelendirilmiştir.

Müslümân halk köprünün onarım faaliyetinin bu şekilde uzun tutulmasını iki bölgenin birbirinden koparılması olarak değerlendirmiş ve bu süre içinde Hristiyan halkın eski çarşıya gelmeleri büyük

ölçüde kısıtlanmıştır. Bu nedenle çarşının eski canlılığını kaybettiğine, çarşının servis sektörüne yönlendirildiğine, ulusal ve uluslararası büyük ticarî kuruluşların çoğunlukla güney kesimine geçtiğine inanılmaktadır. 2002 yılında başlayan onarım çalışmalarında arşiv belgelerinden yararlanılmazken Türkiye'den de bilgi istenmemiştir. Oysa Osmanlı belgelerinde köprünün gerek inşâatı ve gerekse onarımlarında tâkip edilen usûl ve yöntemler açık olarak belirlenmiş olduğundan bu bilgi ve belgelerden yararlanmak gerekirdi. İnternet kaynaklarında onarım çalışmalarında başlangıçta Hollanda'dan alınan krediden yararlandığı belirtilmiştir.

Makedonlar onarımla birlikte bir tartışma başlatmış ve köprünün Osmanlılar tarafından inşâ edilmediğini ispatlamaya çalışmışlardır. Bunun için köprünün ayak kısımlarını 1972/73 yıllarında keççelerle derin bir şekilde kazarak arkaik bir bulguya ulaşmaya çalışmışlar fakat bu tür bir bulgu elde edememişlerdir.²⁹

Onarım mühendisleri tarafından köprünün Roma Justinyen dönemine veya Bizanslılara âit olduğu iddiâsının ortaya atılma nedeni, restorasyon esnasında Osmanlı mîmârîsine özgün öğelerin (gülbezekler, boşaltma gözleri, selyaran külâhları ve su arki gibi çok sayıda özelliğin) köprüden çekilmeye çalışılması ve köprün basit bir taş yığını haline getirilmesi teşebbüsüyle ilgilidir.

2002 yılı Temmuz ayında yapılan onarım sırasında işçilerin sözde hatâsından dolayı mihrâbiye yıkılmış ve taşlarının bir kısmı nehre bir kısmı da nehir kıyısına düşmüştür. Gâzî Üniversitesinden ge-

len heyetin raporuna bakılırsa, *Üsküb Kültür Eserleri Koruma Kurulu* tarafından gerçekleştirilen restorasyonda, bilimsel kriterlere uygun objektif yayınlar yerine milliyetçi duygularla yazılmış yayınlar kaynak olarak kullanılmıştır. Köprü'nün restorasyonunu yürüten altı kişilik ekpte sanat târihçisi, arkeolog ve restoratör mîmâr alınmamıştır. Köprü'nün bir Osmanlı eseri olduğunu kanıtlayan simgelerin kazâ ile ortadan kaldırılmasına Makedonyalı Müslümânlar tepki göstermişler ve köprü'nün orijinal haliyle korunması için uluslararası kurum ve kuruluşları göreve davet etmişlerdir. Bu kapsamda yapılan çalışmaları incelemek üzere Ankara'dan bir heyet Üsküb'e gelmiştir. Bu heyette yer alan Gâzî Üniversitesi Sanat Târihi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Hakkı Acun, Makedonya'dan olumsuz izlenimlerle dönmüş, onarım çalışmalarında "Osmanlı arşiv belgelerinden hiç yararlanılmadığını" belirtmiştir.

Gâzî Üniversitesi heyetinin, târihleri ve defter numaralarıyla birlikte tespit ettiği Osmanlı belgelerinde, köprü'nün inşâatı ve onarımlarındaki gider ve gelirler, hangi taş ocağından taş getirildiği, hangi şehirlerden ustaların çalıştırıldığı ayrıntılı bir şekilde yer aldığı görülmüştür. Ayrıca bütün arşiv belgelerinde köprü'den 'Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü' olarak söz edildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte onarım ekibi bu görüş ve iddialara bütünüyle kulaklarını kapamış, görmezlikten ve duymazlıktan gelmiştir.

Bu şekilde devam eden onarım çalışmaları Üsküb'de meydana gelen şiddetli

depremin 40'inci yılı nedeniyle 26 Temmuz 2004'te bitmiş gibi değerlendirilmiş ve bir açılış töreni yapılmıştır.

Yıkık mihrâbiyenin yapılması bir başka bahara bırakılmıştır. Bu açılış sırasında 76 taştan oluşan mihrâbiye köşkünün 72 taşının kullanılabilir durumda olduğunu tespit eden üniversite heyeti, Makedon yetkililerden mihrâbiyenin yeniden örülerek yerine takılacağı sözünü almıştır. Verilen bu söze göre Üsküb'ün sembolü haline gelen Taş Köprü mihrâbiyesinin yılın sonuna kadar onarılması gerekirken bu çalışmalara yazık ki başlanamamıştır. Makedonya Bakanlar Kurulu ancak Nisan 2007'de Kültür Bakanlığı'nı mihrâbiye projesini tamamlama konusunda görevlendirebilmiştir.

Bu çerçevede açıklama yapan hükümet sözcüsü, mihrâbiye onarım projesinin üç aşamada tamamlanacağını vurgulamıştır. Birinci aşamada, mihrâbın korunmuş olan taş parçalarının seçimi, teşhisi ve onarımı yapılacaktır. İkinci aşamada mihrâbla ilgili araştırmalar yapılmasının yanı sıra mihrâbın tamamını oluşturacak taşların belirlenmesi, taş korkulukların yapılması ve bilgilendirme levhası gibi yeni elementlerin hazırlanması öngörülmüştür. Son aşamada ise mihrâbı orjinal hale getirecek onarım çalışmalarına başlanması planlanmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesinin katkı önerisine rağmen hükümet mihrâbiyenin onarımının devlet bütçesinden karşılanacağını belirtmiştir. 2008 yılında mihrâbiyenin onarımı tamamlandığında ne yazık ki orijinal kitâbesi yeniden yaptırılıp yerine konmamıştır. Oriji-

nal kitâbesi saklandığından veya tahrip edildiğinden onun yerine Makedonca ve İngilizce yazıları bulunan başka bir levha konulmuştur. İçeriğine ne yazılacağı konusuna Makedonya Kültür Bakanlığı ve Üsküb Büyükşehir Belediye Başkanlıkları birlikte karar vermişlerdir. Oysa dünya kültür mirâsının korunması çalışmalarında bu tür eserlerde milliyeti ne olursa olsun orijinal simgeler, tablolar ve plakelerin yerine konması gerekmektedir.

Mihrâbiyenin yapımı sırasında Makedon gazetelerinin mihrâbiyeden sık sık “Muhâfız Kulesi” olarak söz etmeleri Çarşı esnafını kızdırmış ve esnaf buranın muhâfız kulesi olmadığını “mihrâbiye” olduğunu belirterek protesto niteliğinde bir yürüyüş yapmıştır.

Türkiye’nin destek girişimleri. Taş Köprü’nün uzun yıllar onarılmayan mihrâbiyesi Üsküb’lü Müslümânları büyük ölçüde üzmüş ve bunun üzerine bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu yöndeki girişimlerin iki kaynaktan geldiği görülmektedir. Birincisi Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın girişimleri ve ikincisi ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin girişimleridir.

Konunun sık olarak medyada yer alması üzerine T.C. Kültür Bakanlığı harekete geçmiştir. “2005 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Makedonya Kültür Bakanlığı arasında imzalanan mutâbakat zaptı gereğince mihrâbın onarılması için sunulacak projeye göre Türkiye’nin maddî destek vermesi öngörülmüştür.”³⁰ Söz konusu

Mutâbakat Zaptı’nda, (1) Türkiye’ye Üsküb’de bir kültür merkezi tahsis edilmesi, (2) Üsküb Gâzî Çoban Mustafa Paşa Câmii’nin³¹ korunması ve restorasyonu, (3) Üsküb Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü Mihrâbiyesi’nin yeniden yapımı, (4) Üsküb’deki Kurşunlu Han’ın restorasyonu, (5) Türk Tiyatrosu için yeni bir binâ yapılması, (6) Kalkandelen’de bulunan ve yıkılmış olan Saat Kulesi’nin ve (7) Tek Gözlü Köprü’nün yeniden yapılması ve (8) Manastır’daki Hacıbey Câmii ve Külliyesi’nin restorasyonu ve yeniden yapılması öngörülmüştür.³²

Bu mutâbakat zaptı gereğince verilen maddî desteğin ne ölçüde gerçekleştiğine ve hangi meblağlara ulaştığına ilişkin bir veri bulunamamıştır. Ancak basının ve İnternet sitelerinin haberlerine göre Taş Köprü’nün onarımına Türkiye de maddî katkı sağlamıştır.

Taş Köprü’nün onarım çalışmalarına bir diğer destek İstanbul Büyükşehir Belediyesinden gelmiştir. 2007 yılının Kasım ayında İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi, beşinci seçim dönemi, dördüncü toplantısını Başkan Kadir Topbaş’ın başkanlığında gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Belediye Meclisi’ne AK Parti, CHP ve ANAVATAN partileri adına verilen ortak önergede, “İstanbul’un kardeş şehri olan Makedonya’nın Başkenti Üsküb’deki Osmanlı eseri Taş Köprü’nün yarım bırakılan restorasyonunun Büyükşehir Belediyesi tarafından tamamlanması için Başkan Kadir Topbaş’a yetki verilmesi teklif edilmiş ve bu teklif kabul edilmiştir. Bu yetki çerçevesinde

Büyükşehir Belediyesi bütçesinden bağış olarak kullanılmak amacıyla 2 milyon YTL kaynak ayrılmıştır.³³ Bu toplantıda ecdât yâdigârî köprünün ‘acınılacak halde’ olduğu belirtilmiş ve verilen ‘önerge’ karar biçiminde görüşülerek meclis üyelerinin oybirliğiyle kabul edilmiştir. Alınan karara göre; İstanbul Büyükşehir Belediyesi târihî köprünün hem yarım kalan restorasyonunu tamamlayacak, hem de çevre düzenlemesini yapacaktı.

Makedonya hükümeti ve Üsküb Büyükşehir Belediye Başkanı İstanbul Büyükşehir Belediyesinin bu desteğine teşekkür etmişlerdir. Fakat kitabın *Mihrâbiye* bölümünde de belirttiğimiz gibi daha sonra yazılı ve görsel medyada bu yardımın alınmadığı veya alındı ise bile kullanılmadığı yönünde yayınlar yapılmıştır.

Onarım Yetersizlikleri

Taş Köprü’nün son olarak 2002 yılında yeniden hızlandırılan *orijinal haline dönüştürme* çalışmalarında, bilimsel restitüsyon projelerine ve bilgiye dayalı olarak değil; bir çok özelliği zaman içinde yok olan yüz yıl önceki fotoğraflarına bakılarak hareket edilmiş, bu nedenle aşağıdaki hatâlar yapılmış veya orijinal halinde var olan özellikler görmezlikten gelinmiştir.

Köprü Girişleri

- Köprü girişinde var olan ‘baba taşları’ Osmanlı köprüsü olduğunu gösteren bir işâret sayılarak yapılmamıştır.
- İki taraftaki köprü girişleri simetrik yapılmamış ve her iki tarafa aynı tasarım ve işçilik özeni gösterilmemiştir.
- Kuzey yakasındaki giriş yeri, köprünün

orijinal başlangıç yeri bulunarak yapılmamıştır.

- Kuzey yakasında, köprü girişi çevresinde dolgu topraklar taşınarak kot düşürme çalışması yapılmamıştır.

Korkuluklar

- Taş korkulukların pahları orijinalinde olduğu gibi geniş ve daha eğimli tutulmamıştır. Pah düzenlemesi yapılırken mihrâbiyenin kenarına 1963 Depremi’nden sonra yapılan dar kenarlıklı pahlar temel alınmıştır.
- Korkulukların bindiği korniş taşlarında dışarıya doğru çıkıntı halinde silme şerit bırakılmamıştır.
- Korkulukların başlangıcında, mihrâbiye ve seyir balkonu korkuluklarında baba taşlarına yer verilmemiştir.
- Korkulukların dibinde bulunan 30 cm genişliğindeki köşebent demiri bulunan dar kaldırım düzenlemesinin veya bordür uygulamasının farkında olunmamıştır.
- Korkuluk taşları üzerlerine zıvana delikleri açılarak birbirine kenet demirleriyle bağlanmamış, orijinal görünüm sağlanmamıştır.

Semboller

- Gülbezenkler, kabara simgesi, devri âlem simgeleri ve diğer rozeter restitüsyon projesi çerçevesinde temizlenip açığa çıkarılmamıştır. Bu halleriyle doğal ölümüne terk edilmiştir.
- Zaman içinde önceki yıllarda yok edilen rozetler ve simgeler târihî anlayışa uygun olarak yeniden yapılarak yerine konmamıştır. Çünkü târihte kemer alınlarındaki tüm simgeler simetri ilkesi içinde yerleştirilmiştir. Fakat restitüsyon projesi yapılmadığından, onarımı yapan mühendislerin bu olgunun farkında olmadıklarını veya bu olguya önem vermediklerini düşünüyoruz.

- Güney kesimde birinci, ikinci ve üçüncü kemerin tempan duvarlarında bulunan hayvan resimleri ve simgeleri doğa koşullarının tahribâtına bırakılmıştır. Oysa bu rölyeflerin silinip açığa çıkarılması gerekirdi.
- Selyaranların uç kısmına yapılması gereken çörtlenler yapılmamıştır.

Selyaranlar ve Payandalar

- Basamaklı külâha sahip selyaranlar bütünüyle iptâl edilmiş ve onların yerine külâhsız üçgen selyaran tipolojisine gidilmiştir.
- Akar kesimindeki basamaklı payanda düzenlemesi iptâl edilmiş üçgen prizması payanda düzenlemesine gidilmiş ve bu düzenlemeler de yarım bırakılmıştır.
- Güney, akar kesiminde, üçüncü ayakta bulunan geçmeli payandanın kesik külâhı onarılmamış yarım bırakılmıştır.
- Her üçüncü ayakta külâhlı selyaran ve payanda; diğer ayaklarda ise basamaklı selyaran ve payanda tipolojisine uyulmamıştır.
- Dördüncü, beşinci ve altıncı ayakların selyaran ve payandalarındaki basamakların su akıntısı doğrultusundaki üçgen düzenlemeleri bozulmuştur. Ortaya çarpık bir görüntü çıkmıştır.
- Selyaran ve payandaların yüksekliklerindeki mantık tam anlaşılmamıştır. Fil ayağının selyaranı ile diğer selyaranların yüksekliklerinin eşit olmadığı anlaşılmamıştır.
- Üçgen prizması selyaranların uç kısmına yapılması gereken çörtlenler yapılmamıştır.
- Bir selyaranın üst yüzeyinde bulunan gülbezek motifi diğer selyaranlara teşmil edilmemiş, tek örnek olarak bırakılmıştır.
- Selyaran ve payandalar yapılırken en üst

taş sırasında bile olsa, kenet demirleri kullanılarak nostaljik bir hava verilmeye çalışılmamıştır.

- Târihî selyaranlar özel yöntemlerle silinerek temizlenmemiştir.
- Selyaran ve payandaların kaçında ve hangilerinde külâh olması gerektiğine sağlıklı bir şekilde cevap verilememiştir. Bizim tespitimiz, menba kısmında 1 fil ayağı ve 12 yan ayak varsayımıyla; 1 hünkâr selyaranı + 2 vezir selyaranı + 10 vâli selyaranı; mansab kısmında 2 vezir payandası, 11 vâli payandası olması gerektiği şeklindedir. Külâhların sayısı açısından bakarsak; menba kısmında üç külâh ve mansab kısmında da iki külâh olmak üzere toplam beş külâh bulunmalıdır.

Tabliyeler

- Köprünün tablieleri yürüme kolaylığı açısından düz traverten tabliye taşları ile döşenmiştir. Oysa bu tabliye taşları hem yürümeyi kolaylaştıracak hem de orijinal görünümünü verecek şekilde daha küçük moloz taş görünümlü özel işlenmiş taşlarla döşenebilirdi.
- Köprünün tabliyelerinde var olan ve yağmur sularının boydan boya köprü ortasında birikerek akmasını ve belirli aralıklarla yerleştirilen tahliye dehlizlerine girmesini sağlayan târihî 'hatt-ı ictimâ' uygulamasına yer verilmemiştir.
- Köprü tablieleri bütünüyle düz yapılmıştır. Ne köprü ortasına ne de yanlara doğru herhangi bir eğim verilmemiştir.
- Köprü tabliyelerinde büyük ebatlı düz taşlar kullanılmıştır. Bu taşlar aradan uzun zaman geçmeden yıpranmaya ve delik deşik bir görünüm sergilemeye başlamıştır.
- Köprü tabliyesinde korkuluk kenarlarında, köşebent demiri olan bordür taşı uygulamasına yer verilmemiştir.

- Köprü tabliyesinde taban suyunu köprü içine alarak çörlenler aracılığıyla tahliye eden boşaltma sistemi yapılmamıştır.

Tempan Duvarlar

- Rıhtım ayaklarında kasıtlı olarak onarım ve yenilemeye gidilmemiş, tam tersine Roma Köprüsü izlenimini verecek şekilde bir tür *bosajlı taş* imajı yaratılmıştır.
- Eski korkulukların güç aldığı demir konsolların çakıldığı yerler temizlenmemiş olduğu gibi bırakılmıştır. Yaralı bereli görünümüyle adeta Osmanlı döneminin bu uygulaması insanlara sergilenmek istenmiştir.
- Tempan duvarlarının bir bölümünde bulunan kabartma resimleri yenilenmemiş, unutulmaya ve yok olmaya terk edilmiştir.
- Tempan duvarlarında eskiyen ve çürüyen taşlar değiştirilmemiş, olduğu gibi bırakılmıştır.
- Tempan duvarlarındaki tahfif gözleri yapılmamış, yok sayılmıştır.
- Tempan duvarlarında taş korkulukla birleşen yerde yatay *korniş silmesi*'ne yer verilmemiştir.
- Tempan duvarlarının taşları özel yöntemlerle temizlenmemiş kirlî ve paslı bırakılmıştır.

Mihrâbiye ve Seyir Balkonu

- Mihrâbiyenin 1909 târîhli orijinal onarım kitabesi veya replikasyonu yerine konmamıştır.
- Orijinalinde olmamasına rağmen mihrâbiyenin üzerine sonradan yerleştirilen üçgen alınlık (ümpanon) aynen korunmuştur.
- Mihrâbiyenin mukarnas süslemeleri orijinal görünümüne göre onarılmamıştır. Düşen veya yıpranan sarkıt beşgen yıldız topuzlar yerine konmamış, buraları çimonta ile suvanarak yuvarlak, anlamsız bir hale getirilmiştir.

- Mihrâbiyenin mukarnas süslemeleri özel yöntemlerle temizlenmemiş, kirlî ve paslı bırakılmıştır.
- Mihrâbiye sahanlığının baba taşları yerine konmamıştır.
- Balkonunun seyir alanı genişliği dar tutulmuştur. Burası zincirle kapatılarak ve aynı zamanda politik bir tabela yerleştirilerek balkonunun târîhî işlevselliği kaldırılmıştır.
- Seyir balkonunun baba taşları yerine konmamıştır.
- Seyir balkonuna taş oturma sediri yapılmamıştır.
- Seyir balkonunda dışı doğru iki veya üç kademeli konsol taşı uygulaması yapılmamıştır.
- Seyir balkonunda bir zamanlar var olduğu süslemeler araştırılmamış ve bu konuda bir restitüsyon çalışması yapılmamıştır.
- Seyir balkonu siyâsallaştırılmış, kültüre siyâset sokulmuştur.

Ayaklar

- Köprünün fil ayağındaki mukarnaslar temizlenmemiş ve yenilenmemiştir.
- Fil ayağındaki mukarnaslarda bulunan beşgen yıldız topuzlar yerine konmamıştır.
- Fil ayağının kâidesi temizlenmemiştir. Uzun yıllar önce şehrin geçirdiği yangının siyah isli izleri hala fil ayağının kâidesi ve mukarnasları üzerinde görülebilmektedir.
- Fil ayağının ve yakınındaki birinci ayakların mazgal delikleri belirgin hale getirilmemiştir.
- Ayakların oturduğu temellerin (sömellerin) rötret kotları eşitlenmemiştir. Kıyıya yakın ayakların rötret kotları köprü ortasındaki ayakların kotundan daha yüksektir.
- Her iki kesimde köprünün gizli ayakları araştırılıp ortaya çıkarılmamıştır.

- Köprü ayakları ve çevresi rötret kotuna kadar doldurularak suyun rötret kotunun üstünden akması sağlanmamıştır. Kasıtlı veya bilinçli bir şekilde köprü ayaklarının altında bulunan sömellerin ortaya çıkması sağlanmıştır. Böylece bu temellerin Roma Köprüsü'ne âit olduğu gibi bir izlenim yaratılmaya çalışılmıştır.
- Köprü ayaklarındaki tahfif gözleri iptâl edilmiştir.
- Ayakları güçlendirmeye yönelik sonradan yapılan beton mahmuzların su altında gizli kalması sağlanmamıştır. Vodici Bayramı'nda bu bölgenin kullanılıyor olması nedeniyle belli bir su derinliği oluşturulmaya çalışılmıştır.
- Köprü ayağına gereksiz ve anlamsız bir heykel yerleştirilerek târihî orijinallığe müdâhale edilmiştir.
- Kuzey kesimindeki ayakların güney kesiminden de kolay görünür olmasına yönelik bir çalışma yapılmamıştır.

Gözler ve Kemerler

- Güney yakasında beşinci, altıncı ve yedinci gözlerde nehir debuşe seviyesine inilmemiştir. Buraları toprakla doldurulmuştur. Sportif amaçla oluşturulan *koşu yolunun* korunması ve sürekliliğin sağlanması için bu gözlerin toprakla dolu olması görmezlikten gelinmiştir. Aynısı kuzey kesimi için de geçerlidir.
- Gözlerin altında standart bir debuşe seviyesi belirlenmemiştir. Debuşe seviyeleri su akıntısının nehir yatağını oyma derecesine bırakılmıştır.
- Kemerlerin altınları ve kemer karınları temizlenmemiş; isli, paslı, yaralı, bereli bırakılmıştır.
- Kemer açıklıklarında simetri ilkesine dikkat edilmemiştir.
- Tuğla kemerler iptâl edilerek orijinal yüksekliklerine göre yeniden yapılmamıştır.

- Kuzey kesiminde köprünün 1660 târihli şekline göre yedinci kemer ortaya çıkarılmamıştır.

Meslekten olmayan bir kişinin tespitlerini bu şekilde ortaya koyarken bazı konularda yanıldığımızı veya hatâ etmiş olabileceğimizi kabul ederiz. Kuşkusuz Osmanlı yapılarını iyi tanıyan köprü inşâat mîmâr ve mühendisleri bizim unuttuğumuz veya yanlış dillendirdiğimiz konuları daha iyi açıklayacaklar ve daha iyi teşhis edeceklerdir.

Notlar ve Kaynaklar

1. “The Stone Bridge over the Vardar river, Skopje,” <p://www.soros.org.mk/konkurs/076/angver/kamen_most.html.> (08.12.2009).
2. Lidiya Kumbaracı-Bogoeviç, Üsküp'te Osmanlı Anıtları, (Osmanliski spomenici vo Skopje, MC İslam Birliği, Üsküb, 1998.
3. Glen V. Berg, Yugoslavia, July 26, 1963.
4. Kumbaracı, a.g.e. s, 401.
5. E. Hakkı Ayverdi, aynı eser, s. 11.
6. Târihî süreçte 1944 yılı, belirli gelişmeler açısından önemlidir. Makedonya, 1941/44 yılları arasında ‘Ulusal Bağımsızlık Savaşı’ vermiş ve 1944 yılında Yugoslavya Cumhuriyeti içinde ‘Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti’ adı altında bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Ülkenin bu statüsü 1991 yılına kadar devam etmiştir. 28 Kasım 1944'te Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti kurulduktan 20 gün sonra da Türkçe Eğitim Günü kabul edilmiştir.
7. Kumbaracı, a.g.e., s. 400.

8. Kumbaracı, a.g.e., s. 401.
9. Stone Bridge, <[http://en.wikipedia.org/wiki/Stone_Bridge_\(Skopje\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Stone_Bridge_(Skopje))> (25.10.2009).
10. Lidiya Kumbaracı-Bogoeviç, Üsküp'te Osmanlı Anıtları, (Osmanliski spomenici vo Skopje, MC İslam Birliği, Üsküb, 1998.
11. Kumbaracı -Bogoyeviç, a.g.e. s. 397.
12. Aynı. Ayrıca bk., Kumbaracı -Bogoyeviç, a.g.e. s. 397.
13. Aynı.
14. Osmanlının ilk zamanlarında 3 akçe 1 paraya eşitti. 120 akçe ise 1 guruşa eşitti. Buradaki guruşu günümüzdeki 'kuruş' kelimesiyle karıştırmamak gerekir.
15. "The Stone Bridge over the Vardar river, Skopje," <http://www.soros.org.mk/konkurs/0_76/angver/kamen_most.html> (08.12.2009).
16. Lidiya Kumbaracı-Bogoeviç, Üsküp'te Osmanlı Anıtları, (Osmanliski spomenici vo Skopje, MC İslam Birliği, Üsküb, 1998.
17. E. H. Ayverdi, aynı, s. 11.
18. Nesimi Yazıcı, *Sâlib Âsım'ın eserlerinde Üsküb*, ed., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Târih Araştırma Merkezi, Târih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs, 1995, s. 51.
19. Lidiya Kumbaracı-Bogoeviç, Üsküp'te Osmanlı Anıtları, (Osmanliski spomenici vo Skopje, MC İslam Birliği, Üsküb, 1998.
20. Kumbaracı -Bogoyeviç, a.g.e., s. 398.
21. Lidiya Kumbaracı-Bogoeviç, Üsküp'te Osmanlı Anıtları, MC İslam Birliği, Üsküb, 1998.
22. E. H. Ayverdi köprüünün ilk kez 1905 yılında değil, 1910 yılında genişletildiği bilgisini vermiştir. *Bk.*, s. 11.
23. Avni Engüllü bu tâmiratla ilgili olarak babasından dinlediği bir anekdotu şu şekilde aktarır: Hacı Gâlip Bey köprüünün tâmiratı için ustaları bulmuş ve onlara işi vermiştir. Fakat ustaların ağır çalışmasından dolayı onları yakın tâkibe almıştır. Bu nedenle ustalar köprüde çalışırken kendisi de bir kemerin altına uzanıp yatmakta ve onları gözetim altında tutmakta imiş. Fakat kemerin altına öyle bir uzanmıştır ki, bedeni kemerin altında gölgede iken, başı güneş ışığına mâruz kalmıştır. Yoldan geçenler *başına güneş geçeceğini* söyleyince kendilerine "Ko kafam pişsin de bir daha bu ustalarla çalışmayayım" diye cevap vermiştir.
24. Osmanlıların Üsküb şehrinden ayrılmasıyla birlikte Makedonlar özgürlüklerini kazanamamışlardır. Üsküb bu kez Sırpların eline geçmiştir. Bundan sonraki 80 yıllık târih Üsküb için belirsizlik, karmaşa ve savaşlar dönemi olarak gelişme göstermiştir.
25. "The Stone Bridge," <http://www.skopje.mk/index.php?option=com_content&task=view&id=17&Itemid=21> (25.10.2009).
26. E. H. Ayverdi, a.e. s. 11,
27. "Boşnaklar," <<http://www.geyikforum.com/medeniyetler/bosnaklar-16058.html>> (06.03.2010).
28. Kumbaracı -Bogoyeviç, a.g.e., s. 401.
29. Kumbaracı, bu değerlendirmeyi, 23 Kasım 1972 - 12 Mart 1973 târihleri arasında yapılan Arkeolojik Araştırmalar Raporu'na dayandırmıştır. *Bk.*, Kumbaracı - Bogoyeviç, a.g.e., s. 386.

30. Behücceddîn Şehâbî, “Üsküp Taş Köprüsü İlgi (sizliğin) nin Aynasıdır.” Köprü, Kasım, 2006, s.6. (Söz konusu dönemdeki Kültür Bakanı Atilla Koç’tur.)
31. Mustafa Paşa’nın “Hangi Mustafa Paşa olduğu?” tartışmalıdır. Dönemde iki farklı Mustafa Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi II. Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim (I. Selim - Müslümân Türk dünyasının ilk halifesi olarak ‘Hâdimu’l-Haremeyn eş-Şerîfeyn” unvanını almıştır.) zamanında Rumeli Beylerbeyi olmuş ve daha sonra Sadr-ı Âzamlığa veya Vezîr-i Âzamlığa (1511-512) getirilmiş olan Koca Mustafa Paşa’dır. Koca Mustafa Paşa Yavuz Sultan Selim zamanında bir ara ‘küçük vezir’ olarak da isimlendirilmiştir. 1512 târihinde ise idâm edilmiştir ve kabri Bursa Pınarbaşı’nda Bursa Mevlevihânesi karşısındadır. Bir çok kaynaktaki Üsküb’deki bu mâbedin isminin ‘Koca Mustafa Paşa Câmisi’ olarak isimlendirildiği görülür. Süleyman Bâkî bitirme tezinde “Evliyâ Çelebi’nin ve ondan yararlanan Glişa Elezoviç ile Herbert Duda’nın da bu câminin bânisinin Koca Mustafa Paşa olduklarını” belirtir (s., 26). Ayrıca, 1909 târihinde Üsküb’de haftalık olarak Osmanlıca yayımlanan Yıldız isimli gazetede mâbetten ‘Koca Mustafa Paşa Câmii’ olarak söz edilir (Bk., Abdülkadir Hayber, Recai Özcan, Üsküp Yıldız, MATÜSİTEB, Üsküp, 2009, s. 410). Ancak bu isimlendirme doğru olmayabilir. Çünkü Koca Mustafa Paşa; Üsküb câmisi yapılırken İstanbul’da kendi adıyla anılan bir câmi yaptırmaktaydı. Eğer Üsküb’deki câmiyi de o yaptırmış olsaydı kaynaklar bundan mutlaka söz ederlerdi. E. Hakkı Ayverdi, Evliyâ Çelebi ve Glişa Elezoviç’i kanıt göstererek câminin bânisinin Koca Mustafa Paşa olmadığını söyler.

Bazı kaynaklarda da Mustafa Paşa’nın o yıllarda “Bosna Sancakbeyi olan Mustafa Paşa” olduğu belirtilmiştir. (Bu konuda bk., “Turski dokument za istorija na Makedonskiot narod.” Opşirni Popisni Defteri od XVI vek Tom III, 186 dipnot 163. Bu kaynağın verildiği eser; Yusuf Hamzaoğlu, “Balkan Türklüğü” Araştırmalar, İncelemeler (Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan) Cilt: I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları / 2437). Ancak, Kaynaklara göre, o yıllarda Bosna’da sancak beyliği yapan ‘emirler’ arasında Mustafa Paşa ismi geçmemektedir. Sırp kaynaklarına göre Mustafa Paşa bu câmiyi yaptırdıktan sonra 7000 Venedik Duka’sına satın aldığı Vrapçište Köyü gelirini bu câminin bakımı için vakıf etmiştir. Osmanlıda ‘Paşa’ kelimesi sadece vezirler için değil; kadılar, vâliler ve hatta seçkin kadınlar için kullanılmış bir unvandır. Günümüzün terminolojisine aldanan insanlar ‘Paşa’ kelimesi nedeniyle kaynaklarda ‘vezir’ arayışına girmektedirler. Oysa vezir, vâli, mutasarrıf arayışları birlikte sürdürülmelidir. Mustafa Paşa Câmii’nin giriş kitâbesinde Arapça olarak şu sözler yazılıdır: “Hüve kad kâne câmi-ul hayrât / Nevvere-Allah’e Rav’datü-hû bi’hî Es’salavâte / Kultü fi târihi hita-mehû / ‘Refe-a kuderetül Hakk’ / Sâhibe-hû Mustafa bin Abdullah / Tahriren - fi evâyil-i muharrem / Senet-i semânie ve tis-îne ve semânie mie.” Bu ibârenin anlamı şu şekildedir: Bu câmi hayrat olarak yapıldı / Allah O’nun Ravza’sını Salavat-ı Şerifeler ile nurlandırısın / Bitimini “Hakk’ın kudretini yüceltsin” sözünüle târihlendirdim / Câmiiyi Mustafa bin Abdullah yaptırdı / Yazıyla: sekiz yüz doksan sekiz yılı, Muharrem ayının başında.” Evayil-i Muharrem: Muharrem ayının başında; Tahriren: Yazılı olarak. Ravza: Medine’de Mescidi

Nebevî'de Peygamberimiz (sav)'in kabri ile minberi arasında, Peygamberimizin 'cennet bahçelerinden bir bahçe' olarak adlandırdığı bölüm.

32. "Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Makedonya Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Arasında Makedonya Cumhuriyetinde Yer Alan Bazı Osmanlı Dönemi Eserlerinin Onarımı ve Rekonstrüksiyonuna Yönelik Yapılan Görüşmelere İlişkin Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu," <<http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss422.pdf>> (21.1.2009).
33. "Üsküp'teki Osmanlı Köprüsünü Büyük şehir Belediyesi Onarıyor," <<http://www.taypr.oject.org/haberarsiv200711.html>> (25.10.2009).

Taş Köprü.

Kale avlusunda demir parapet süslemesi.

Açdı bu bâb-ı cedîd-i Beyhan / Oldu bâdî ziyâret mekhân / 1329 (1911).

SONUÇ

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü önce evlâd-ı fâtihâna, daha sonra tüm insanlığa mîras kalmış yüce bir emânettir. O güzel ve kutlu pâdişahın temelde Hz. Peygamberin sadaka-i câriye hadîsinin inâyetine mazhar olmak için inşâ ettirdiği bu eser, târih boyunca birçok işlevi yerine getirmiştir. Bu nedenle, onun üzerine titrememiz, her türlü koruyucu önlemi almamız gerekmektedir.

O, Üsküb'deki çok etnikli ve çok dinli bir toplumda Taş Köprü adıyla anılsa da, bazıları onu Roma Köprüsü, Justinien Köprüsü, Duşan Köprüsü olarak isimlendirse de kimliğinden hiç bir şey kaybetmez. Taş Köprü, tüm Müslümânlar için bir Gâzî Köprü'dür. Îlây-ı Kelimetullah seferleri ve gayretlerinin çok sayıda burca dikilen bayraklarından biridir.

Taş Köprü, önümüzdeki yıllarda, yüzyıllarda tekrar onarılacak ve tekrar gündeme gelecektir. Onun hangi ülkenin sınırları içinde kaldığının önemi yoktur. Çünkü bir *kültür ve sanat âbidesi* olarak artık tüm dünya insanlığına mal olmuştur.

Bundan sonra Taş Köprü üzerinde yapılacak bütün onarım çalışmalarının dünya uzmanlarının gözetimi ve kontrolü altında yapılmasını sağlamamız gerekmektedir. Bize düşen görev, sağlıklı bir restorasyon ve restitüsyon çalışması için veri ve bilgi tabanı oluşturarak kurulacak onarım komisyonlarında rol almaktır.

Bizi sahne dışında bırakmaya çalışsalar da, kimseyi kendi hallerine bırakamayız. Bu bizim târihî sorumluluğumuzdur. Bizi sahne dışında bırakanlar, dünya kamuoyunun sağduyusu ve kültürel duyarlılığı karşısında boyun eğmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle ilk görevimiz Taş Köprü'nün *Dünya Kültür Mirası Listesi*'ne alınmasını sağlamak olmalıdır. Bu konuda siyasal partilere, sivil toplum kuruluşlarına ve Makedonya devletine görevler düşmektedir.

Bu sonuç yazısında Taş Köprü'yle ilgili olarak önemli gördüğümüz ana noktaları bir daha özetlemenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü ve Çevre Bütünlüğü

Taş Köprü, çevresiyle bir bütündür. Son yıllarda gerçekleştirilen 2014 projesiyle bir taraftan etnik duyarlılıklar gözardı edilirken, diğer taraftan târihi köprünün eski çarşı ile olan bağlantısı koparılmıştır. Eski çarşıya uzanan yolun üzerine dikilen her bir anıt târihsel bütünlüğün görülmesini engelleyen sütrelere haline gelmiştir. İnsanların bakışları ve seyir zamanları Taş Köprü'den uzaklaştırılarak târihsel değeri olmayan, fakat merakları celb eden yeni yapılan devâsa heykellere yönlendirilmek istenmiştir. Yaratılan bu yeni ortamda insanların ne Taş Köprü'yü; ne de eski çarşayı, târihi câmileri, hanları ve hamamları gezmeye yeterli zamanları olmayacaktır. Târih ötelenmiş, gizlenmiş ve arka plana atılmıştır. Taş Köprü çevresiyle bir bütündür derken;

aynı zamanda savaşlarda ve farklı devlet rejimlerinde tahrip edilen köprü'nün el ele tutuştuğu târihi iki önemli câmi ve türbenin de yeniden ihyâ edilmesi konusunu kastediyoruz. Bunlar; Burmalı Câmi ve Hümâşah Sultan Türbesi ile İbn-i Payko Câmi ve bahçesinde yer alan İbn-i Payko Türbesi'dir. Buraları onların yerleridir. Günümüzde büyük binalar yapılmış olsa da, anıtlar da dikilse buraları gasp edilmiş vakıf topraklarıdır ve vakfa geri iâde edilmelidir. Demokratik toplumlar, sivil halkın kurduğu örgütlere ve onların kurduğu bağış ve hayır temelli organizasyonlara saygı duyarlar ve gereğini yerine getirirler. Osmanlı'nın bölgedeki Hristiyan halkın mâbetlerine ve kutsallarına gösterdiği saygının aynısını bizim de onlardan beklemek hakkımızdır. Sağ duyulu Hristiyan Makedon vatandaşların bu talebi anlayışla karşılayacaklarını düşünüyorum.

Nehir Yatağının ve Köprü Girişlerinin Yeniden Düzenlenmesi

Taş Köprü bu haliyle milyon yılların nehri Vardar üzerinde 'iğreti' bir şekilde durmaktadır. Bunun nedeni nehrin akış rejiminin zaman içinde bozulmasıdır. Nehir yatağının 14 gözün altından da su geçecek şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Kimse bunu, ütöpik bir teklif olarak değerlendirmesin. Biz sonsuz târihe bir mektup yazıyoruz ve inanıyoruz ki bir gün bu mektup sâhibine ulaşacaktır. İşte o gün nehir yatağı yeniden düzenlenecek ve 14 gözün altından da su akacaktır.

Kitabımızı dikkatli okuyan kişiler hemen 'ama niçin 14 göz?' sorusunu yönelteceklerdir. Kaynaklardan biliyoruz ki Taş Köprü ilk yapıldığı yüzyılda 18 gözlü idi. Fakat 1555 Depremi'nden sonra kısaltılarak 14 göze düşürülmüştür. Biz bu olayı 'Köprü, kendisine çeki düzen vermiştir' şeklinde değerlendiriyoruz. Kuşkusuz cansız varlıklar kendisine çeki düzen veremez. İnsanlar ona çeki düzen verirler. Üsküb'de çoğu kişinin bilmediği bir 'bilgi' vardır. Ben bu bilgiyi sanat târihçisi Prof. Dr. Kosta Balabanov'un ağızından bizzat işittim.

Prof. Dr. Kosta Balabanov ve Üsküb Anıtlar Kurulu Genel Müdürü Behüccidîn Şehâbî.

Balabanov, Vardar Nehri'nin bugünkü akış istikâmetinin Osmanlıların Üsküb'ü fethetmesinden önce farklı olduğunu söylüyordu. Fetihden önce Vardar Nehri günümüzdeki *Partizanski Bulvarı* boyunca veya Vodno Dağı'na yakın bir konumda akmakta imiş. Osmanlılar şehri fethedince Vardar Nehri'nin su akışını bugünkü *Karpoş / Gorçe Petrov* sınırına yakın bir yerlerden seksen derecelik bir dirsek oluşturacak şekilde döndürerek antik *Skupi* şehrine doğru yönlendirmişler. Böylece oradaki geniş

bataklık ve kumluk arazinin kurummasını sağlayarak ordularını daha kestirme bir yoldan karşıya geçirme imkanına sahip olmuşlar. Üsküb şehir haritası incelendiği zaman nehrin bu bölgede keskin dirsek verdiği görülecektir.

Ayrıca bizim *Orçe Nikolov Caddesi*'nde yaptığımız bir gözlem de bu tezi doğrular niteliktedir. Bu cadde üzerindeki bir inşaat kazısında beş metrelik temel kazısı yapılmasına rağmen çakıllı kumun dışında toprak zemine ulaşamaması açık bir şekilde nehrin bir zamanlar bu bölgeden aktığını göstermekteydi. Köprünün 'kendisine çeki düzen vermesi' ifâdesini kullanırken nehrin yeni yatağında su akış rejiminin kontrol altına alınması, bir ölçüde adacıklar oluşturarak akan çok geniş su yatağının daraltılması, nehrin kendi akış yatağını derinleştirerek belli bir akış rejimine girmesini kastetmekteyiz. Böyle olunca 1555 Depremi'nden sonraki onarımı yapan yetkililer köprüde artık 18 göz-kemere ihtiyaç duymamış olabilirler. Evliyâ Çelebi'nin gözlemlediği köprü 14 gözlü idi. Vardar Nehri'nin bugünkü yayılımını da dikkate alırsak 18 kemer yerine 14 kemer ve gözlü olmasının onun târihi otantikliğine bir zarar vermeyeceğini düşünmekteyiz. O halde, nehir yatağı ve köprü girişlerindeki kemer göz düzenlemeleri, toplamda 14 kemer tipolojisine göre yapılmalıdır. Bu tipolojide; 1 fil ayağı, altısı sağ kesimde ve altısı sol kesimde 12 yan ayak ve 2 rıhtım ayağı olmak üzere toplam 15 ayak olacaktır. Merkezileşme fil ayağının üzerinde konumlanacaktır.

Ayakların Rötret Kot Seviyelerinin Denkleştirilmesi

Mevcut görünümünde köprünün sadece güney birinci, ikinci ve üçüncü ayakların rötret kotları ve sömel taşları aynı seviyededir. Diğer bütün ayakların rötret kotları farklıdır. Deprem nedeniyle bazı ayaklarda bir miktar çökme olmuş olsa da söz konusu farklılıklar deprem kaynaklı çökme hâdisesinden değil, yapılan onarımlardaki özensizlikten kaynaklanmış olmalıdır.

Bizim tespitimiz, rötret kot farklılığının 1555 Depremi'nden sonraki onarımlarla birlikte başladığı yönündedir. Köprünün acele tâmir edilme ihtiyacı, esaslı çalışma yapılmasına mâni olmuştur diye düşünüyoruz.

Ayakların rötret kotlarının seviye denkleliğini savunurken fil ayağını istisnâ tutmak durumundayız. Târihi fotoğraflardan anlaşıldığı kadarıyla bu ayağın rötret kotu ve sömel seviyesi diğer bütün ayakların rötret kotundan bir miktar daha yüksektir. Yeni yapılacak onarımlarda bu faktörün de dikkate alınması gerekir.

Nehir Debuşesinin Rötret Kotuyla Denkleştirilmesi

Günümüzde nehir debuşesi sömellerin yaklaşık iki metre altında bulunmakta ve nehir suyu bu debuşe üzerinden akmaktadır. Böyle olunca yaz aylarında sömeller nehir yüzeyinin neredeyse bir metre yukarısında kalmaktadır. Târihi gerçekliğe uygun olması için nehir yatağının sömellerin kot hizasına kadar doldurulup bu seviyenin aynı zamanda

debuşe olarak belirlenmesine ihtiyaç vardır. O zaman, nehir suları en düşük seviyesine indiği yaz aylarında bile beton mahmuzların arasından değil, üstünden akacak ve selyaranları yalayarak geçecektir. Böyle bir Taş Köprü bir taraftan aslına kavuşur ve dayanıklılığını artırken diğer taraftan onu gezen ziyaretçileri için doyumsuz bir seyir güzelliği sağlayacaktır. Bu uygulama kış ve bahar aylarında nehir su seviyesinin selyaranların yarısına kadar yükselmesine neden olabilir, fakat bundan ürkmemek gerekir. Çünkü Vardar Nehri böyle bir su yoludur ve Taş Köprü'de ona uygun olarak yapılmıştır.

Nehir Koruma Duvarlarının Yeniden Düzenlenmesi

Yeniden yapılacak onarımda köprü yakınındaki nehir koruma duvarlarının da yeniden düzenlenmesi gerekecektir. Bu uygulamada koruma duvarlarının 14 göz temeline göre oluşturulan rıhtım ayaklarının yarısına kadar çekilmesi, bir miktar daha yükseltilmesi ve eğim verilmesi uygun olacaktır. Kuşkusuz bu sırada bütün yürüme ve spor parkurları iptâl edilmeli, çiçeklikler ve heykeller de bölgeden kaldırılmalıdır.

Sanatsal ve Kültürel Özelliklerin Köprüye Yeniden Kazandırılması

Taş Köprü günümüzde sanatsal ve kültürel özelliklerini yavaş yavaş kaybeden meflûç bir konuma doğru sürüklenmektedir. *Gâzî Köprü* olması nedeniyle, onun yaralar bereler içinde olması bizi şaşkınlıktan korumalıdır. Onun bu kitapta ayrıntılı bir şekilde ele

alınan sanatsal özelliklerinin yeniden kendisine kazandırılması önyargılı, sözüm ona bilimsel kanıt arayan olgunlaşmamış bilim adamlarının içi boş restitüsyon projesi söylemlerine bırakılamaz. Bilgiye dayalı târihi gerekler ve gerçekler cesaretle uygulanmalıdır.

Köprünün Yapısal Özelliklerinin Korunması

Taş Köprü diğer Osmanlı köprüleri gibi kendisine özgü yapısal özelliklere sahiptir. Mihrâbiye, fil ayağı, seyir balkonu, tahfif gözleri, basamaklı selyaranlar, korniş silmesi, üçgen prizması şeklinde geçmeli külâhlar, geniş pah düzenlemesine sahip korkuluklar, baba taşları, bordür düzenlemesi, tempan duvar süslemeleri, moloz taş döşemeli köprü tabliyesi, kenet demirleri ve onarım kitabeleri söz konusu yapısal özelliklerin başlıcalarıdır.

Yeni yapılacak ciddî bir onarım çalışmasında bu yapısal özelliklerin her biri için ayrı gerçek restitüsyon projeleri hazırlamak gerekmektedir. Restitüsyon projelerini hazırlarken 'elimizde bunu kanıtlayacak fotoğraf yok' bahanesine sarılmak yerine çağdaş diğer Osmanlı köprülerinin özelliklerini, târihî süreç içinde her dönemde köprüye yapılan Osmanlı mîmârlarının katkılarını, o dönemdeki şehir yaşamını ve mîmârlık anlayışını dikkate alan bütüncül bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. İşte o zaman, restitüsyon projesi fotoğraf ve köprüyü anlatan yazılı bir belge bulma eyleminden çıkarak, târihi anlamlandırma çalışmasına dönüşür.

Toplumsal Bilinçlilik

Son olarak şunu ifâde etmeliyiz ki Taş Köprü'nün yeniden dirilişi sadece uzmanların, siyasîlerin ve devletlerin girişimi ve çabasıyla değil, bir bütün olarak Üsküb halkının mevcut duyarlılığını daha da artırmasıyla mümkün olabilir. Toplumsal bilinçlilik;

- talep eder, arar, gözetler ve denetler;
- eleştirir, hatâyı düzeltir,
- sorgular, kıyaslar, hüküm verir,
- benimser, özümser ve içselleştirir.

Toplumsal bilinçliliği sağlamak için her fırsatta Taş Köprü konusunu açmalı, gündeme getirmeli, onu konuşmalı, onunla ilgili bir rivâyeti bir hikâyeyi dostlarımızla paylaşmalıyız. Taş Köprü konusu politik bir mesele değildir. Bilim, sanat ve kültür konusudur.

Toplumsal bilinçliliği sağlamak için turizm sektörü ve turistik geziler yararlanabileceğimiz önemli bir enstrümandır. Gezi organizatörleri Üsküb gezisine Taş Köprü'nün üzerinden başlamalı ve köprü üzerinde en az yarım saat kalarak köprüyle ilgili turistlere yeterince bilgi vermelidirler. Üsküb'e giden ve ziyâret eden herkes mutlaka Taş Köprü üzerinde veya civârında köprüyü karesi içine alacak bir fotoğraf çektirmeli ve bu fotoğrafı sevdikleriyle paylaşmalıdır. Dört dilde Taş Köprü broşürleri hazırlanmalı ve köprü girişine yerleştirilecek enformasyon bürolarından bu broşürler ücretsiz olarak dağıtılmalıdır.

Üsküb'ün içinde yaşayan vatandaşlar için de bilinçliliği geliştirecek ve arttıracak şu önerileri getirebiliriz:

- Çeşitli sanatsal ve kültürel etkinlikler mümkün olduğunca köprü çevresindeki meydanlarda yapılabilir.
- Anı toplantıları, anma törenleri, yıldönümleri, kutlamalar köprü üzerinde veya çevresinde yapılabilir.
- Hristiyanların Epiphany (Vodici Bayramı) eskiden olduğu gibi bundan sonra da Taş Köprü üzerinde yapılmalıdır.
- Hristiyanların Sabah Kahvaltısı etkinliğine benzer şekilde Müslümânlar da Taş Köprü üzerinde iftar yemeği verebilmeli, aşure günü düzenleyebilmelidirler.
- Üniversiteden mezun olan gençler akademik kıyafetleriyle köprü üzerinde toplu fotoğraf çektirmelidirler.
- Yeni evlenen gençler, gelinlik ve damat elbiseleri içinde mutluluk niyâzı ve onları mânevî gözlerle izleyen Fâtih Sultan Mehmed Han'ın duasını almak gâilesiyle mutlaka köprüyü boydan boya geçip geri gelmelidirler. Bu arada yakın akrabalarıyla bol bol fotoğraf çektirebilirler.
- Suların kabardığı bahar aylarında su sesini, dalgaların sesini ve dalgaların ahenkli kıvrımlarını canlı bir şekilde yansıtmak için video filmleri çekilmeli ve bu filmler sosyal paylaşım sitelerinde yayınlanmalıdır.
- Belirli günlerde havaî fişek gösterileri, gece şenlikleri, fener alayları köprü üzerinde ve çevresinde yapılmalıdır.
- İnternette Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nü tanıtacak ve hakkında ayrıntılı bilgi verecek bir web sitesi açılabilir.
- Üsküb'ü gezen turistlerin ilgisini çekecek kaliteli, fakat fiyatları uygun hediyeelik Taş Köprü maketleri, panoları, bibloları hazırlanmalı ve bunlar eski çarşıda satışa sunulmalıdır.

Bu önerileri getirir ve bu satırları yazarken bir an kendimi Taş Köprü'yu kutsayan bir konumda hissettim. Şunu söylemeliyim ki, kitabın yazımı sürecinde *târihî taş köprüleri* yaşam idolü haline getirmiş bazı kişileri de tanıdım.

Kitabı zihnimde mayalandırdığım ve yazdığım bu dört yıllık süre zarfında Taş Köprü'ye kutsallık atfetmeyi hiç düşünmedim. Derdimiz, *köprü fetişizmi* değildir. Biliyoruz ki cansız nesnelere *entropi* ile mâlûldür. “O halde bu kadar önemseme niye?” diye soracak olanlar varsa onlara şu cevabı verebilirim: Anlatım tarzım olsa olsa, Taş Köprü'nün değerini okuyucularına tam yansıtma kaygısıdır. Duygularımı onlarla paylaşma isteğidir.

Sözünü ettiğimiz toplumsal bilinçlilik yukarıda belirlediğimiz bir kaç eylemin bizâtihi kendi gücüyle gerçekleştirilemez. Tersine bu eylemlerin ortaya koyduğu bütünleşik bir sonuçtur. Bilinçliliği, insanların ortaklaşa yaşadıkları psikolojik bir duygu olarak görmemiz gerekir.

Toplumsal bilinçlilik; insanları hep birlikte tavır almaya yöneltmelidir. Hareket tarzı konusunda farklı düşünceler dahi insanlar konuşup tartıştıklarında birbirlerinden yararlanacaklardır. Aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeye yegane arabulucu Fâtih Sultan Mehmet olacaktır. Kabri yüzlerce kilometre uzakta olsa bile, O'nun rûhu orada, Taş Köprü'yle birliktedir.

Uluslararası Balkan Üniversitesi.

Taş Köprü.

Osmanlı Vilayet Binası.

Kebir Mehmet Çelebi Camii.

EKLER

Hüdâvendigâr'ın Duası

İlk 'şair padişah' olan Sultan Murat Hüdavendigâr'ın Kosova Savaş Meydanı'nda ordusunun dezavantajlı olduğunu görünce yazdığı şiir-duâ:

Âb-ı rûy-i habîbi-i ekrem için
Şeb-i firkatte ağlayan göz için
Rêh-i aşkında sürünen yüz için
Ehl-i derdin dîl-i hazîni için
Câna te'sir eden enîni için

Eyle yâ Râb! Lütfunu hemrâh
Hıfzını eyle bize peşt-ü penâh

Ehl-i İslâm'a ol muîn-ü nasîr
Dest-i a'dâyı bizden eyle kasîr

Bakma ya Râb! Bizim günâhımıza
Nazar et cân u dilden âhımıza

Etme yâ Râb! Mücahidîni telef
Tîr-i a'daya bizi kılma hedef

Çeşmimiz sakla gerd-ü ma'rekeden
Cünd-i İslâm'ı bekle mühlikeden

Bunca yıl sa'yû ictihâdımızı
Gazevât içre yahşi adımızı

Etme yâ Râb! Kahrın ile tebâh
Yüzümü halk içinde etme siyâh

Râh-ı din içre ben fedâ olayım
Siper-i asker-i hedâ olayım

Din yolunda beni şehîd eyle
Âhirette beni saîd eyle

Mülk-i İslâm-ı payimâl etme
Menzil-i fırka-ı dalâl etme

Keremin çoktur ehl-i İslâm'a
Dilerim ki erişe itmama.

Meşhed-i Hüdâvendigâr'a Sesleniş

Millî şâirimiz Mehmet Âkif Ersoy'un Meşhed-i Hüdâvendigâr'a seslenişi...

Nerede görsem çıkıyor karşıma bir kanlı ova...
Sen misin, yoksa hayâlin mi? Vefâsız Kosova!
Hani binlerce mefâhirdi senin her adımın?
Hani, sînende yarıp geçtiği yol Yıldırım'ın?
Hani, asker? Hani, kalbinde yatan Şâh-ı Şehîd?
Ah, o kurbân-ı zafer nerede bu gün?
Nerede o, iyd?
Söyle Meşhed, öpeyim secde edip toprağını;
Yok mudur sende Murad'ın iki üç damla kanı?

Osmanlı Padişahları Kronolojisi

Osman Gâzî.....	1293-1324
Orhan Gâzî.....	1324-1360
Süleyman Paşa (Gelibolu Fâtihi)	1354
I. Murad (Hüdâvendigâr)	1360-1389
I. Murad (Edirnenin fethi).....	1360
Yıldırım Bâyezîd.....	1389-1402
I. Mehmed Çelebi (Birlikte).....	1402-1421
İsâ Çelebi (Bursa'da)	1402-1406
Süleyman Çelebi (Rumelide).....	1402-1410
Mûsâ Çelebi	1410-1413
II. Murad	1421-1444 ö. 1451
Fâtiht Sultan Mehmet.....	1444-1446 ö. 1481
II. Murad (Yeniden)	1446-1451
Fâtiht Sultan Mehmed (Yeniden)	1451-1481
II. Bâyezîd.....	1481-1512
I. Selim.....	1512-1520
Kânûnî Sultan Süleyman.....	1520-1566

II. Selim.....	1566-1574
III. Murad.....	1574-1595
III. Mehmed	1695-1603
I. Ahmed.....	1603-1617
I. Mustafa	1617-1618
II. Osman.....	1618-1622
I. Mustafa (Yeniden)	1622-1623
IV. Murad	1623-1640
İbrahim.....	1640-1648
IV. Mehmet (Avcı)	1648-1687 ö. 1693
II. Süleyman.....	1687-1691
II. Ahmed	1691-1695
II. Mustafa.....	1695-1703
III. Ahmed	1703-1730 ö. 1736
I. Mahmud.....	1730-1754
III. Osman	1754-1757
III. Mustafa	1757-1773
I. Abdülhâmid	1773-1789
III. Selim	1789-1807
III. Mustafa	1807-1808
II. Mahmud	1808-1839
Abdülmecîd.....	1839-1861
Abdülazîz	1861-1876
V. Murad (Mayıs-Ağustos)	1876 ö 1904
II. Abdülhâmid	1876-1909 ö. 1918
V. Mehmed Reşat	1909-1918
VI. Mehmed Vahid-üddîn	1918-1922

Avrupa Yakası Beylerbeylikleri

Rumeli Eyaleti Beylerbeyliği

Süleyman Paşa-1357

Lâla Şahin Paşa -1362-1375, Merkezi Edirne

Kara Timurtaş Paşa-1375-?, Merkezi Edirne

1541 - Budin Eyaleti Beylerbeyliği

1560 - Bosna Eyaleti Beylerbeyliği

1608 - Silistre Eyaleti Beylerbeyliği

1715 - Mora Eyaleti Beylerbeyliği

1826 - Selânik, Yanya, Manastır, Edirne Beylerbeyliği

1854- Eyaletten vâililik sitemine geçilmesi

1864 - R. Beylerbeyliği unvânının kaldırılması.

İlk Dönem Üsküb Uç Beyleri

Paşa Yiğit Beg, 1390 - 1414

İshak Beg, 1414 - 1439 (Haci-i Reşîd, Gâzî-yi Saîd)

İsâ Beg, 1439 - 1463 (Gâzî ve velî komutan)

Kebîr Mehmet Çelebi

Paşa Bey

Kılıç Doğan

Kosova Vilâyeti Sancakları

Üsküb Sancağı, 1882 yılından sonra vilayetın merkez sancağı olmuştur. Sancağa bağlı iller ve o illerin kapsadığı kasabalar aştadığı gibidir:

Üsküb (Skopje) ili: Kumanovo (Kumanova); Kačanik (Kačanik); Štip (İştıp); Kratovo (Kratova); Koçani (Koçana).

Prizren ili: Prizren (Pürzerin) ve Tetovo (Kalkandelen).

İpek ili: Peć (İpek); Đakovica (Yakova); Gusinje, Berane (Berana), ve Trgovište (Trgovište).

Priştine ili: Pristina (Priştine); Mitrovica (Mitroviça); Vuçitrn (Velçetrin), Gnjilâne (Gilân), ve Preševo (Preşova).

Yeni Pazar ili: Novi Pazar (Yeni Pazar), Sjenica (Seniçe), Kolaşin (Kolaşin), Nova Varoš (Yeni Varoş), ve Prijepolje (Akova).

Üsküb Vâlileri

Kosova Vilayet Merkezinin Üsküb'e Taşınmasından Sonra Görev Alan Vâliler aşağıdaki gibidir:

Selânikli Mehmed Fâik Paşa (Ekim 1885 - Ekim 1889)

Ahmed Eyüp Paşa (Ekim 1889 - Aralık 1890)

Abdülkâdir Kemâlî Paşa (Aralık 1890 - Haziran 1891)

Mehmed Şâkir Paşa (Haziran 1891 - Temmuz 1892)

Ethem Paşa (Temmuz 1892 - Aralık 1893)

Erzurumlu Hâfız Mehmed Paşa (Aralık 1893 - Nisan 1900)

Mehmed Reşad Bey (Nisan 1900 - Ocak 1903)

Erzurumlu Hâfız Mehmed Paşa (Ocak 1903 - Nisan 1903)

Şâkir Paşa (Nisan 1903 - Nisan 1905)

Mahmud Şevket Paşa (Nisan 1905 - Ağustos 1908)

Bağdatlı Mehmed Hadi Paşa (Ağustos 1908 - Mayıs 1909)

Hüseyin Hüsnü Paşa (Mayıs 1909 - Ağustos 1909)

Ali Mazhar Bey (Ağustos 1909 - Kasım 1910)

Halil Bey (Kasım 1910 - Kasım 1911)

Mazhar Bey (Kasım 1911 - Ağustos 1912)

Müstedami Ali Galib Paşa (Ağustos 1912)

Paşa Yiğit Beg'in Soyağacı

Franz Babinger'in İslam Ansiklopedesinde yazdığı maddeye ve diğer kaynaklardan toplanan bilgilere göre:

Paşa Yiğit Beg

Turahan Beg

Ahmed Bey

Ömer Bey

Hasan Bey

Ömer Beg (1554 akıncı kumandanı)

İdris Mahvî Bey

İshak Beg (1436'da hacca gitti.)

İsâ Beg

Kebîr Mehmet Çelebi

Hacı Mehmet Bey

Barak Bey

Sagîr Mehmet Çelebi

Ayşe Hatun

Ali Beg (Esad Ali)

Hasan Bey

Mustafa Çelebi

Ahmet Bey

Paşa Beg (Deli Paşa)

Mustafa Bey

Kılıç Doğan (Aşıpaşazade târihinde bildirilmektedir.)

Mehmed Bey

Mahmud Bey

Kaynak: Babinger, Franz (1987) [1936]. "Turakhân Beg". In Houtsma, Martijn Theodoor. E.J. Brill's first encyclopaedia of Islam, 1913–1936, Volume VIII. Leiden: BRILL. pp. 876–878. ISBN 90-04-09794-5. Ayrıca bk., Aşıpaşazade Târihi.

Babinger'in sınıflandırmasında Kebîr Mehmet Çelebi, İsâ Beg'in oğlu olarak görülmektedir. Üsküb'deki câminin Arapça kitâbesinde kendisinden "İshak Beg oğlu Mehmet" olarak söz edilir. Fakat bu yapı İshak Beg'in oğlu Mehmet Beg'e mi, yoksa torunu Kebîr Mehmet Beg'e mi aittir. Athanasius Selishchev'in Elezoviç'ten yaptığı alıntıya göre, bu câmi İshak Beg'in oğluna değil, torunu Kebîr Mehmet Çelebi'ye aittir. Elezoviç bu bilgiyi, o zamanlar içinden Tabakçı Suyu'nun geçtiği Kalandelen emiri olan Kebîr Mehmet Çelebi'nin 1461/62 târihli Vakfiyesine dayandırır. İshak Beg'in oğlu Mehmet Bey, Kebîr Mehmet Çelebi'nin amcasıdır.

Deli Paşa ismi 'Aşıkpaşaoğlu Târihinde şe şekilde geçer: Vılakoğlu, (Vulkaşin'in oğlu Kral Marko) İshak Beğ'in bir oğlunu tuttu. Adına "Paşa Beğ" derlerdi. Lâkabı "Deli Paşa" veya "Deli Baş" idi. Onu Vılakoğlu tuttu. Bir hisârda hapsetti. Bu haberi hünkâra dediler. Hünkâr dahî işittiği gibi o tarafa yöneldi. Bk., s. 53.

Paşa Yiğit Hakkında Ek Bilgi

Yrd. Doç. Dr. Ayhan Pala, Yıldırım Bâyezîd devrinde târih sahnesine iki Paşa Yiğit çıktığını belirtir. Bunlardan birincisi Gümlüoğlu Paşa Yiğit ve ikincisi ise Saruhanlı Paşa Yiğit Beg idi. Pala'ya göre bu iki Paşa Yiğit Beg karıştırılmış ve sanki aynı kişi gibi değerlendirilmiştir. Pala, bu değerlendirmesini Âşık Paşazade'nin "Mihaloğlu Mehmed Bey, Ulubad çayı kenarına gelerek akıncı beylerini isimleriyle çağırırken Turahan Bey ve Gümlüoğlu'nun baba ve oğul olduklarını bahsetmemesine" dayandırır ki, biz bu olayı güçlü bir kanıt olarak değerlendiremeyiz. Pala, Uzunçarşılı'dan alıntı yaparak Paşa Yiğit hakkında şu bilgileri verir:

"Fetret devrindeki taht mücadelesinde Üsküp sancak beyi Paşa Yiğit Sırbistan hududundaki diğer sancak beyleri gibi Süleyman Çelebi'yi destekledi. Bu yüzden Musa Çelebi tarafından hapsedildi ve sonra affedildi. Daha sonra Çelebi Mehmed'in tarafına geçti. Üsküp sancak beyi Paşa Yiğit, 1403'ten sonraki yıllarda III. Balşa'yı, İşkodra ve Antivari taraflarındaki Venediklilere ait yerlere taarruza teşvik ediyordu."

Bu konuda daha fazla bilgi için bk. Ayhan Pala, "Rumeli'de Bir Akıncı Ailesi: Gümlüoğulları ve Vakıfları, Gâzî Üniversitesi Gâzî Eğitim Fakültesi, <<http://www.hbvdergisi.Gâzî.edu.tr/ui/dergiler/43-137-144.pdf>> (09.12.2012).

Makedonya'daki Osmanlı Taş / Tahta Köprüleri

Üsküb: Fâtilh Sultan Mehmet Köprüsü (Taş Köprü), Kaplan Köprüsü, Hüseyin Şah Köprüsü, Mahmut Şevket Paşa Köprüsü. İsâ Beg Su Kemerleri. Küçük Milân Köprüsü. Lepença Köprüsü.

Kalkandelen: Vardar Nehri üzerinde Zelino Kukli Beg Köprüsü; Pena Çayı veya Tabakhane Deresi üzerinde Paşa Köprüsü, Kazzaz (ipekçiler) Köprüsü, Çarşı Köprüsü, İdadî Mektebi Köprüsü.

Kriva Palanka: Bayram Paşa Köprüsü.

Kratova: Osmanlı zamanında Kratova'da Tabakhane Nehri (Tabachka), Manceva Nehri, Baba Karina Nehri üzerinde toplam 17 köprü varmış. Günümüzde altı köprü kalmıştır. Kırk metre uzunluğunda ve 28 m yüksekliğinde olan Radin Köprüsü en büyük olanıdır. Manceva Nehri üzerinde bulunur. 1833 yılında Havzi Paşa tarafından yapılmıştır. Diğer köprülerin isimleri şöyledir: Grovchanskiot (Osmanlı Köprüsü), Charshiskiot (Çarşı Köprüsü), Jokshirskiot (Yukarı Çarşı Köprüsü), Gornomaalskiot (Yukarı Mahalle) Köprüsü, Burekov Most (Börekçi Köprüsü), Gorno Amamski Bridge (Yukarı Hamam Köprüsü).

İştîp: Küçük Emir Sultan Köprüsü.

Debre: Ceylan Sekisi Köprüsü (Deer Leap -Elen Skok Köprüsü). Radika Nehri üzerinde Kaçanikli Mehmed Paşa Köprüsü

Köprülü: Fâtilh Sultan Mehmet Köprüsü (Ebü-l Feth Köprüsü), Köprülü Mehmet Paşa Köprüsü., Bogomilski Köprüsü, Timurtaş Paşa Köprüsü.

Pirilepe: Prilepe Köprüsü.

Krusevo: Buçin Kasabası Köprüsü (Karasu Nehri Üzerinde).

Gevgeli: Gevgeli Köprüsü.

Radoviş: Strumitsa Köprüsü.

Struga: Çarşı Köprüsü. (Bir zamanlar üzerinde 17 dükkan varmış)

Seçilmiş Târihlerle Balkanlar Kronolojisi

Bu kronolojideki bazı târihler ‘yaklaşık değer’ olarak verilmiştir. Bilimsel olarak ‘kesin bir târihi belirleme’ yapmaktan çok, yaklaşık târih verilerek okuyucunun zaman dilimini zihninde konumlandırması amaçlanmıştır.

XIV. Yüzyıl

- 1390Üsküb’ün Paşa Yiğit Beg tarafından feth edilmesi.
1391İstanbul’un kuşatılması.
1395Krali Marko’nun ölümü ve Köstendil Sancağının kurulması.
1396Kırçova’da Sultan Yıldırım Bâyezîd Câmii’nin inşâ edilmesi.
1396Tuna Nehri üzerindeki Niğbolu kentinde gerçekleşen Haçlı Seferi Savaşı.

XV. Yüzyıl

- 1400Bursa’da Ulu Câmii’nin yapılması.
1413I. Mehmed’in duruma hakim olup devleti yeniden kuruşu.
1415İshak Beg’in Deboy’da Macar ordusunu bozgunu uğratması. Sarayova topraklarının Osmanlının eline geçmesi.
1416.Macaristân Seferi.
1418Foça’nın ele geçirilmesi ve İshak Bey’in oraya yerleşmesi. Vişegrad ve Sokol’un alınması.
1422İlk kapsamlı İstanbul Kuşatması.
1430Selânik’in fethi.
1434İshak Beg’in Temaşvar’ı (Macaristanı) alması.
1435Sungur Çavuş Bey’in Manastır vilayetine vâli olması.
1436Gâzî İsâ Beg’in Bosna Sancak Beg’i olarak atanması ve Sarayova şehrini kurması.
1436Üsküb Sultan Murat Câmii’nin yapılması.
1438Üsküb İshak Bey İmaretî’nin yapılması.
1438 Gâzî İshak Beg’in Üsküb’e atanması.
1445İshak Bey’in vakfiyesinin tasdik edilmesi.

- 1449Tocco Krallığının şehri Arta'nın Osmanlılar tarafından feth edilmesi ve 1481 yılında buraya Fâik Paşa tarafından bir imâret yapılması.
- 1450Üsküb İsâ Bey Su kemerinin yapılması.
- 1454İsâ Beg'in Sarayovo'ya atanması.
- 1454Fâtih'in Birinci Sırbistan Seferi.
- 1455Fâtih'in İkinci Sırbistan Seferi.
- 1456Fâtih'in Üçüncü Sırbistan Seferi, Belgrad kuşatmasının başarısız olması.
- 1455Priştine'de Fâtih Sultan Mehmet Câmii'nin yapılması.
- 1458Fâtih'in Birinci Mora Seferi, Atina'nın Fethi.
- 1459Fâtih'in Dördüncü Sırbistan Seferi, Başkent Semendire'nin fethi ve Sırbistan'ın tamamen ilhaki.
- 1460İsâ Bey tarafından Üsküb'de Kapan Han'ın yaptırılması.
- 1462Fâtih'in Eflak Seferi, Eflak'ın Osmanlı idaresine girmesi.
- 1463Fâtih'in Birinci Bosna Seferi ve Bosna'nın fethi.
- 1464Fâtih'in İkinci Bosna Seferi, Bosna fethinin tamamlanması.
- 1464Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü'nün inşâ edilmesi ve açılması.
- 1466Fâtih'in Birinci Arnavutluk Seferi.
- 1467Fâtih'in İkinci Arnavutluk Seferi.
- 1466Fâtih Sultan Mehmet'in Elbasan Kalesini inşâ ettirmesi.
- 1468Fâtih'in Topkapı Sarayı'nı yaptırması.
- 1469İsâ Bey'in vakfiyesinin tasdik edilmesi ve Câmisinin yapılması.
- 1470Kebîr Mehmet Çelebi'nin vakfiyesinin tasdik edilmesi.
- 1470Novi Pazar'da İsâ Bey Hamamı'nın yapılması.
- 1475İsâ Bey Câmii'nin yapılması.
- 1475Fâtih Sultan Mehmet döneminde, Gedik Ahmet Paşa tarafından Kırım'ın Fethi.

- 1475Prilepe Câmii'nin yapılması.
1478Üçüncü Arnavutluk Seferi, Arnavutluk'un tamamen fethi.
1490Dâvut Paşa Hamamı'nın yapılması.
1491Ohri İmâret Câmii'nin yapılması.
1492Safarâd Yahûdilerinin Üsküb'e yerleşmeleri.
1492Mustafa Paşa Câmii'nin inşâ edilmesi.
1495Burmali Câmi'nin yapılması.
1495Kalkandelen Alaca Câmii'nin inşâ edilmesi. 1833 yılında Kal-
kandelen muhâfızı Recep Paşa'nın oğlu Abdurahman Paşa
tarafından yeniden inşâ edilerek genişletilmiştir.

XVI. Yüzyıl

- 1504Yahyâ Paşa Câmii'nin yapılması.
1506Yahyâ Paşa'nın vakfiyesinin tasdik edilmesi.
1514Mustafa Paşa'nın vakfiyesinin tasdik edilmesi.
1517Niş'te Balı Bey Câmii'nin yapılması.
1521Belgrad'ın feth edilmesi.
1522Rodos'un feth edilmesi.
1528Novi Pazar'da Altın Âlem Câmii'nin yapılması.
1532Kumanova'da Tatar Sinan Bey Câmii'nin inşâ edilmesi.
1538Kalkandelen'deki Sersem Ali Baba Tekkesi'nin açılması.
1544Üsküb Sancağı'nın kurulması.
1550Dükkancık Câmii'ni inşâ ettiren Muslihuddîn Abdülganî el-
Ma'denî'nin vakfiyesinin tasdik edilmesi.
1550Kurşunlu Han'ın yapılması.
1550Hüdâverdi Mahallesi'nde Hüdâverdi Câmii'nin yapılması.
1550Üsküb'de Çifte Hamam'ın yapılması.
1562Haydar Kadı Câmii'nin yapılması.
1566Zigetvar Savaşı ve Kânûnî'nin ölümü.

- 1570Prizren'de Şkoder Sancak Beyi Gâzî Mehmed Paşa tarafından hamam yapılması.
- 1571Kırım Hanı 1. Devlet Giray'ın Moskova'yı fethi.
- 1587Üsküb'de Hacı Hüseyin Medresesi adında bir medresenin inşa edilmesi.
- 1588Hüseyin Şah Medresesi'nin açılması.
- 1592Kaçanikli Mehmet Paşa'nın Rumeli Beylerbeyi olması.
- 1595Yakova'da Hadım Süleyman Ağa Câminin yapılması ve çarşı yerinin kurulması.

XVII. Yüzyıl

- 1615Prizren'de Sofi Sinan Paşa Câmii'nin yapılması.
- 1660/61.....Evliyâ Çelebi'nin Üsküb ziyâreti.
- 1682Seyahatnâme'nin yazarı Evliyâ Çelebi'nin ölümü.
- 1683İkinci Viyana Muharasası.
- 1687İkinci Mohaç Savaşı.
- 1688Belgrad'ın elden çıkması.
- 1689Piccolomini Şehir Yakması.
- 1690Karpoş'un yakalanarak idâm edilmesi.
- 1690Belgrad'ın geri alınışı.
- 1690Belgrad'da Bayraklı Câmii'nin yapılması.
- 1699Karlofça Anlaşmasının imzalanması. Osmanlı İmparatorluğu ile başında Avusturya Arşidüklüğü bulunan diğer Kutsal İttifak devletleri (Venedik, Lehistan ve Rusya) arasında yenilgiyle sonuçlanan Zenta Savaşı sonrasında imzalanmıştır. Karlovci, Sırbistan sınırları içinde küçük bir kasabadır.

XVIII. Yüzyıl

- 1700Ruslarla İstanbul Antlaşması'nın imzalanması.
- 1710/11.....Osmanlı-Rus Savaşı.
- 1714-1718Osmanlı-Venedik Savaşları.

- 1717Lale Devri'nin başlangıcı. Sadrazam İbrahim Paşa'nın Avrupalılar gibi giyinmeyi başlatması. Lale yetiştirilmenin obsesyon haline gelmesi.
- 1718Pasorafça Anlaşması.
- 1726İbrahim Müteferrika'nın ilk Türk matbaasını kurması.
- 1739Belgrad'da Reis-ül Küttâb Hacı Mustafa tarafından Osmanlı Mâlikhânesi'nin yapılması.
- 1765 Vranje'de Râif Bey Konağının yapılması.
- 1783Rusya'nın Kırım'ı ilhakı.
- 1787Kurşunlu Han'ın zindan haline getirilmesi.
- 1794Tiran'da Edhem Bey Câmii'nin yapılması.

XIX. Yüzyıl

- 1826Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Dâvut Paşa Kışlası'nda Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'nin kurulması.
- 1827Osmanlılar'ın İngiliz yapısı ilk buharlı gemiye sahip olmaları.
- 1844Vranje'de Beyaz Köprü'nün yapılması.
- 1863Rumelide ilk posta pulu yayımlandı.
- 1869Süveyş Kanalı'nın açılması.
- 1873Selânik-Üsküp demiryolunun yapılması.
- 1877/78.....Doksanüç Harbi.
- 1878Makedonya Meselesi'nin ortaya çıkması.
- 1889-1895Selânikli Mehmet Fâik paşa'nın Vâliliği.
- 1893Selânikte Makedon-Bulgar devrimciler tarafından İç Makedon Devrimci Örgütü'nün (Internal Macedonian Revolutionary Organization) kurulması.
- 1897Osmanlı-Yunan Savaşı ve Osmanlı zaferi (17 Nisan).

XX. Yüzyıl

- 1902Selânik'te Yeni Câmii'nin Sultan Abdülhamit tarafından yaptırılması.

- 1903İlinden ayaklanması ve 10 gün kadar bir süre için Kruşevo Cumhûriyeti'nin ilân edilmesi.
- 1906Selânikte Jön Türkler tarafından Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurulması.
- 1908Abdülhâmid'in II. Meşrûtiyet'i ilân etmesi.
- 1908Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhâk ettiğini ilân etmesi.
- 1909Resneli Ahmed Niyazi Bey'in Resne Sarayı'nı yaptırması.
- 1909Gayri müslimlere "bedel" yerine askerlik hizmeti konulması.
- 190931 Mart Olayı'nın meydana gelmesi.
- 1910İsâ Boletini ve İdriz Seferî liderliğinde isyan girişimi.
- 1911Sultan V. Mehmet Reşat'ın Üsküb ve Priştina'yı ziyâret etmesi.
- 1912Osmanlı'nın Kumonova Savaşı'nda yenilerek çekilmesi. (24 Eylül)
- 1912Arnavutluk'un istiklâlini ilân etmesi (29 Kasım).
- 1913Kosova topraklarının Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan arasında paylaşılması. Şimdiki Makedonya'nın Sırbistan sınırlarında kalması.
- 1914-1918Birinci Dünya Savaşı. Makedonya'nın Bulgaristan tarafından işgâl edilmesi.
- 1918Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi. Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığının kurulması.
- 1924Üsküb'de Birinci Aleksandr Büyük Medresesi'nin açılması.
- 1925Meddâh Medresesi'nin (Yüksek İslam Okulunun) Atâullah Hoca tarafından yeniden açılması.
- 1929Bölgenin Yugoslaya Krallığı isimini alması.
- 1929-1941Vardar Banlığı Dönemi.
- 1936Üsküb'de Özgürlük Köprüsü'nün yapılması.
- 1937Gâzî İsâ Bey Medresesi'nin açılması.

- 1937Kumanova'ya 1912 Kumanova Savaşı anısına Sırp'lar tarafından büyük bir anıt yapılması. Bu anıt II. Dünya Savaşı sırasında Bulgarlar tarafından yıkılmıştır.
- 1941Almanya'nın Yugoslavyayı işgal etmesi.
- 194106 Nisan, Üsküb'ün Alman uçakları tarafından bombalanması.
- 1943Üsküb'deki bütün Yahûdilerin toplanarak Treblinka toplama kampına gönderilmesi.
- 1945Yugoslavya Sosyalist Federasyonu'nun kurulması. Tito'nun başkanlığında bağımsız altı cumhûriyetin oluşturulması.
- 1946Atâullah Kurtiş Hoca'nın vefâtı.
- 1946Makedonya Halk Cumhûriyetinin kurulması.
- 1962Üsküb'de büyük sel baskını.
- 1963Yugoslavya'nın adını değiştirmesine paralel olarak Sosyalist Makedonya Cumhûriyetinin kurulması.
- 1963Üsküb büyük depremi.
- 1963Üsküb'de Devrim Köprüsü'nün yapılması.
- 1965Kenzo Tange'nin Üsküb'ü yeniden imâr etme çalışmalarına destek vermesi.
- 1980Tito'nun ölümü. Milliyetçilik duygularının güçlenmesi.
- 1984Üsküb, Kondova'da Gâzî İsâ Bey Medresesinin açılması.
- 1991Makedonya'da Bağımsızlık referandumunun yapılması (8 Eylül). Üsküb'ün bağımsız Makedonya'nın başşehri olması.
- 1993Birleşmiş Milletlerin Makedonya'yı 'Eski Yugoslavya Makedonya Cumhûriyeti' adı altında birliğe kabul etmesi.
- 1994Yunanistan'ın ticarî kısıtlamalar getirmesi ve ekonominin olumsuz yönde etkilenmesi.
- 1995Makedonya'nın bayrağını değiştirip anayasasında gerekli değişiklikleri yapmasından sonra Yunanistan'ın kısıtlamaları kaldırması.

1999.....Kosova Savaşı nedeniyle Kosova'dan 340 bin mültecinin Makedonya'ya kaçması ve Makedonya'da mülteci kamplarının kurulması.

XXI. Yüzyıl

2001.....Makedonya'da iç savaş tehlikesinin başgöstermesi (Şubat-Mart)

2001.....(Ağustos) Ohri Barış Anlaşması'nın yapılması.

2001.....(Kasım) Parlemtentonun Ohri Anlaşması'na dayalı yeni anayasayı kabul etmesi.

2004.....Makedonya'nın üye olmak için Avrupa Birliğine başvurması.

2005.....Makedonyanın AB üyelik başvurusunun kabul edilmesi.

2005.....Polonya'nın Birleşmiş Milletlerin 191 üyesi arasında Makedonya'yı tanıyan 112. ülke olması.

2005 Mart.....Makedonya ile Yunanistan arasındaki isim anlaşmazlığını çözmek için "Republika Makedonija-Skopje" (yazıldığı gibi) isminin kullanılmasının önerilmesi, fakat Makedonya'nın bu ismi reddetmesi. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler moderatörü Matthew Nimetz'in Makedonya'yı tanıyan ülkelerin 'Republika Makedonija' ismini kullanmalarını, Yunanistan'ın "Republika Makedonija-Skopje" ismini kullanmasını, uluslararası kurumlar ve örgütlerin ise Latince yazılış biçimiyle "Republika Makedonia" (Makedonya Cumhûriyeti) ismini kullanmalarını önermesi, fakat bu teklifin Yunanistan tarafından reddedilmesi.

2006.....Makedonya'nın NATO askerî ittifakına katılması için teklif götürülmesi.

2007.....Üsküb'de Ulusal Tiyatro binasının yapımına başlanması.

2008.....İsim sorunu nedeniyle Yunanistan'ın Makedonya'nın NATO'ya girmesini engellemesi.

2008.....Üsküb Şehir Kalesi'nin onarılması.

2008.....(Kasım) Makedonya'nın Sırbistan'ın itirâzına rağmen Kosova'yı tanıması.

- 2008Üsküb'de Makedonya Mücadelesi Müzesi'nin (Museum of the Macedonian Struggle) inşâatine başlanması.
- 2009Makedonya'nın isim anlaşmazlığı konusunu Uluslararası Adalet Mahkemesine götürmesi.
- 2009Üsküb'de Arkeoloji Müzesi'nin yapımına başlanması.
- 2009(Aralık) Makedonya'nın Avrupa'nın Şengen Vizesi sistemine geçmesi.
- 2010Üsküb Şehir Kale'sinde arkeolojik kazıların yapılması.
- 2010Üsküb'de Vardar Nehri'nin içine fiskiye yapılması.
- 2010Üsküb 2014 Projesi'nin ilân edilmesi ve çalışmalara başlanması.
- 2011(Aralık) Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin Yunanistan'ın isim sorunu nedeniyle Makedonya'nın NATO'ya girmesini engellemesinin yanlış olduğuna karar vermesi.
- 2011Göz Köprüsü'nün yapımına başlanması.

Terimler Sözlüğü

Terimlerin anlamlarının belirlenmesinde değişik İnternet kaynaklarından yararlanılmıştır. Bazı terimlerin anlamı için felsefekibi.com isimli siteye başvurulmuş ve kimi terimlerin anlamlarında köprü mimârisine uygun bazı değişiklikler yapılmıştır.

Ajur: Mermer veya tahta malzemeyi derinleştirmek veya bütünüyle delmek suretiyle yapılan süsleme. Mustafa Paşa Câmii'nin minâresindeki delikli şerefe süslemesi. Murat Paşa Câmii minâresindeki çökertme / alçak rölyef.

Ampatman (Tırnak) : Köprü ayaklarının temel yüzeyinde daha geniş bir alana oturmasını sağlamak amacıyla bırakılan genişleyen kademeli çıkıntılar.

Baba Taşı: Köprü girişlerinde, târih köşkünde veya seyir balkonunda bulunan işâretleyici sütun pâyeler.

Baldaken Türbe: Mezarın üzerini örten kubbenin duvar örülmeksizin, etrafı açık kolonlarla taşındığı yapı.

Barbakan: Kalelerin duvarlarında düşmana ok atmak için açılmış dar pencere delikleri veya düzenlemeleri.

- Bedesten:** Üstü kapalı çarşı. Bezciler çarşısı.
- Beşik Kemer:** Yarım daire biçimindeki kemer.
- Bilezik:** Sütün gövdesi üzerine, sütünü çepeçevre kuşatacak biçimde takılan, hafif çıkıntılı mâdenî halka. Çember, kuşak.
- Bordür:** Tabliyenin üstünde ve köprü boyunun her iki tarafında yayaların yürümesi için yapılan dar kaldırım.
- Çörten:** Belirli kanallarda toplanan yağmur suyunun duvardan uzak bir yere doğru boşaltılması için yapılan uzun taş su oluğu. Karlızâde Câmîi'nin yan duvarlarında ve Taş Köprü'nün selyaranlarında vardır.
- Debuşe:** Taş köprülerde su kemerlerinin altında, su akışı için bırakılan genişlikteki taban döşemesi.
- Denizlik:** Pencere veya pencere türü düzenlemelerin taban kısmına yerleştirilen ve değişik malzemelerden yapılan, bir miktar dışa çıkmalı yatay düzenleme. Türüne göre, damlalıklı, eğimli, düz olabilir. Tahfif gözlerinin altına yerleştirilen taş çıkıntılar.
- Fil Ayağı:** Köprünün tam ortasında yer alan ana taşıyıcı ayak.
- Gülbezek:** Gül yaprakları, papatya çiçeği, devri alem simgesi gibi değişik formlarda yapılan taş süslemeler.
- Harpuşta:** Dış etkilere açık duvarların üstünü örten; yağmur suyu, kar suyu gibi istenmeyen etkilerin yanlara akmasını sağlayan tek veya iki yöne eğimli sonradan yapılan bölüm. Mihrâbiyenin eskiden üzerinde bulunan yağmur koruluğu veya taç düzenlemesi.
- Harîm:** Câminin dış avlusu, duvarlarla çevrili dış bahçesi.
- Harem:** Câmilerde gerektiğinde namaz kılınabilen iç mekan, iç avlu veya bahçe.
- Hatt-ı İçtimâ:** Osmanlıda yol ve sokakların yağmur sularını toplamak için orta bölüme doğru eğimli olması ve orta bölümdeki bu çizgi.
- Hatıl:** Ağırlığı yatay olarak dağıtmak ve duvarların düşey olarak çatlamasını önlemek amacıyla, duvarların içine yatay olarak boydan boya uzatılan ahşap, demir ya da beton bağlama elemanı.
- İstalaktit:** Mukarnas düzenlemelerinin sarkıtlı olanları. Mukarnas.
- İç Şehir:** Üsküb'de şehir merkezinde ana caddelerle belirlenen beşgen alanın içi.
- Kabara:** Yanyana iki kemerin kavisleri arasına veya kemer alınlıklarına süsleme amacıyla konulan, taştan ya da madenden yapılmış yuvarlak kabartmalı parça.

- Kasnak:** Kubbeyi binâ bedeni üzerine oturtmak için yan duvarların üst karesi üzerine yapılan silindir, altıgen veya sekizgen biçimindeki duvar düzenlemesi. Kubbe kasnağı ya da kubbe bileziği.
- Kavsara:** Asıl kapının üst kısmındaki derinlik. Mihrâbların mukarnaslı veya mukarnassız üst bölümleri.
- Kemer Açıklığı:** Kemerin oturduğu iki ayak arasındaki açıklık.
- Kemer Gözü:** Kemerin ve ayaklarının arasındaki boşluk.
- Kemer Karnı:** Kemerin iç tarafında kemer taşlarının meydana getirdiği içbükey yüzey.
- Kemer Yastık Taşı:** Kemerlerin üzerine oturduğu ayakların ya da sütunların üstüne konulan ilk tabla taş.
- Kemerlere Numara Verilmesi:** Taş Köprü'deki kemerlere numara verilirken fil ayağı merkez alınmış, sağ ve sol taraftaki kemerler 1, 2, 3... kuzey, 1, 2, 3... güney şeklinde numaralandırılmıştır.
- Kenet Demiri:** Köprü taşlarını birbirine bağlamak için kullanılan geniş tabanlı U demirleri.
- Kilit Taşı:** Bir kemer eğrisinin en üst noktasına konan taş.
- Konsol:** Cumba çıkıntılarının altına konulan taş destek.
- Korniş Silmesi:** Köprüdeki parapet duvarlarından akan yağmur sularının tempan duvarlara zarar vermesini önlemek amacıyla yapılan çıkıntılı silme.
- Korniş Taşı:** Taş parapetlerin üzerine oturtulduğu dışa çıkmalı silmeleri bulunan düzenleme.
- Kripta:** Ulu ve soylu kişilerin türbelerinin ve mezar lâhitlerinin altında bulunan ölünün gerçek gömüldüğü yer olan mezar odası.
- Köprü:** Mesnet açıklığı 6.00 metreden geniş olan yapılar.
- Küfeki Taşı:** Açık renkli, delikli ve hafif, işlenmesi kolay, zamanla sertleşen bir çeşit taş.
- Külliyeye:** Bir câminin etrafında, câmi ile birlikte, inşâ edilmiş medrese, imâret, okul, sebîl, kütüphâne gibi çeşitli yapıların tümü.
- Kümbet:** Kubbenin dış biçimi. Kümbet yalnız türbeler için kullanılır. Genellikle Selçuklu mimâri tarzını yansıtır. Kümbetler konik ve piramit biçimindedir.
- Kürsü Taşı:** Sömel.
- Mahfil:** Câmilerde müezzinlere, Kuranı Kerim ve diğer dini dersleri veren

kişilere, kadınlara veya padişahlara ayrılmış özel yerlerin her biri. Bu yerler yüksekçe bir platform, ikinci kat balkonu veya ayrı kapalı bir oda şeklinde yapılmış olabilir. Hünkâr mahfilleri çoğunlukla yüksek ayaklar üzerine inşa edilmiştir. Bunların alçak olanlarına “maksure” adı verilir.

Mahmûz: Taş köprülerde ayakların su basıncı ile yıkılmaması için ayağın su akıntısına karşı olan kısmına yapılan gemi önu gibi sivri köşeli kısım. Seyaran. Bu kitapta köprü temelini korumak için yapılan beton koruyuculara bu ad verilmiştir.

Maksûre: Câmilerde namaz saatleri dışında, din ve bilim adamları tarafından, halka dinî ve ilmî konularda bilgiler verilen kapalı veya açık bölümler. Sultan Murat Câmii’nde biri kapalı ve ikincisi açık olmak üzere iki adet maksure vardır.

Mansap: Suyun gidiş istikameti.

Mazgal: Kalelerde, yapıyı muhasara edenlere ok vb. atmak için kale duvarları üzerinde yapılan dişli aralıklar. Mazgal aralığı dıştan içe doğru genişler ki buna *mazgal şev’i* denir. Mazgal delikleri ayrıca câmi minârelerinde ve köprülerde bulunur. Taş Köprü’de bu mazgal deliklerinden altı adet bulunmaktadır.

Menba: Suyun geliş istikameti.

Menfez: Mesned açıklığı 6.00 metreye kadar olan (6.00 m dahil) yapılar veya küçük köprüler.

Mihrâbiye: Küçük mihrap. Alternatif mihrap. Câmilerde harîmin dışında, son cemaat yerine namaza yetişemeyen kişilerin cemaatle namaz kılmaları için yapılan yer.

Mihrâp: Câmilerde kible istikametinde imamın cemaate namaz kıldırıldığı câmi duvarında girintisi olan hücre biçimindeki yer.

Minâre: Câmilerde ezan okumak amacıyla yapılmış yüksek düzenleme. Minârelerin en üst bölümüne “alem” adı verilir. Alemin altında “külâh” vardır. Külâh ile şerefe arasındaki kısma “petek” denir. Şerefenin altındaki kısım “gövde” olarak adlandırılır. Gövdenin üzerine oturduğu tablo “papuç”dur. Papuçun altında, minârenin üzerine yapıldığı “kâide” kısmı vardır ki buna “kürsü” de denir. Kürsünün altında “seki taşı” ve “temel” vardır.

Moloz Döşek: Köprünün tempan duvarlarının ve ayaklarının içine kaba taşlarla yapılan doldurma yatak.

Moloz Taş: Taş ocağında kırıldığı gibi çıkan muntazam olmayan taşlar.

Muhyiddîn: Üsküb’de Muhyiddîn ismi çeşitli vesîlelerle geçmektedir. (1) Hacı Muhyiddîn Mescidi, (2) Glişa Elozoviç’in Meddâh Baba’nın Paşa Yiğit’in üstadı ‘Hoca Muhyiddîn’ olduğunu belirtmesi, (3) Hâni Hatun’un Hacı Şeyh Muhyiddîn Meydanı’nda Hatuncuklar Câmii’ni yaptırması. Kaynaklarda; 7 Nisan 1581 târihinde Üsküp kadısı Abdünnebî ile Sofya kadısı Muhyiddîn’in görev yerlerinin değişim isteğinin Vezir Siyavuş Paşa tarafından padişaha arz edildiği ve kabul edildiğinden bahsedilmektedir. Bk. Yasemin Beyazıt, “Osmanlı İlmîyye Bürokrasisinde Merkez-Çevre İletişimine Dair Sorunlar,” <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1574/17079.pdf>> (21. 01. 2013). Kaynaklarda gözüken bir diğer kişi Molla Mimârzade Muhyiddîn’dir. Bu zatın bir süre Üsküb medresesinde müderrislik yaptığını öğrenmekteyiz.

Mukarnas: Kademeli olarak taşmalar yapacak biçimde, aşırıtmalı olarak yan yana ve üst üste gelen, üç boyutlu görünüm veren geçiş ve dolgu öğesi.

Nef: Câmilerde sütunlarla uzunlamasına ayrılan her bir bölüm. Sağ nef, sol nef. Ortadaki kısım ‘sahn’ olarak isimlendirilir.

Pah: Bir duvarın köşesine gelen keskinliği olarak yapılan düzlük.

Palanka: Etrafı hendeklerle çevrili ahşaptan veya taştan yapılmış surlara sahip küçük kale.

Parapet: Çatı, köprü, balkon, vb. yapıların çevresine yapılan alçak koruma duvarları.

Rötret Kotu: Toprak altına gömülen temelin, gerçek toprak düzeyindeki üst yüzey kotu.

Sağır Kemer: Süs maksadıyla kemer şeklinde yapılp kemer boşluğu bir duvarla örölmüş ve bakıldığı zaman kemer görünüşü veren kemerler. Yalancı kemer. Burmalı Câmî’nin sağır kemerlerinde *yüzeysel niş* biçiminde *içe doğru girinti* yapılarak duvarlar bu girintinin içinden örölmüştür.

Sahn: Câmînin içinde ibadet edilen ve câmînin tam ortasında yer alan geniş ana bölüm.

Seyir Balkonu: Köprüden geçen kişilerin manzara seyretmeleri, oturup bir miktar dinlenmeleri için özel olarak yapılmış yer.

Sömel: Taşıyıcı ayakların veya kolonların altına yükü daha geniş bir alana yaymak amacıyla yapılan temel elemanları.

Söve: Dış etkilerden koruma amaçlı olarak veya güzel görünüm sağlamak için duvar yüzeyinden dışa doğru yapılan 5-10 cm kalınlığında ve 10-20 cm

genişliğindeki diş veya yükseltiler. Genellikle kapı, pencere yanları ve üstlerine yapılır. Söveler inşâat yerinde yapılabildiği gibi, dışarıda hazır olarak imâl edilip yerine monte de edilebilir.

Tabliye: Ayakların üzerine oturan kirişler, korniş taşları, bordürler, korkuluklar ve köprü taban döşemesi.

Tahfif Gözü: Köprülerde ayaklara binen yükü hafifletmek ve sel baskınlarında aşırı suları boşaltmak amacıyla yapılan tüneller ve gözler.

Talveg Hattı: Nehir mecrasının en derin noktasından geöen yatay hat. Temel üst seviyesi (yani rötret kotu) bu hattın en az 50 -100 cm altında projelendirilir.

Tempan Duvarlar: Köprünün iç dolgu malzemesini tutan yan duvarları.

Teressübât: Nehrin getirdiği veya taşıdığı yığma topraklar. Kum, çalı çırpı ve çamur birikintileri ile oluşan adacıklar.

Timpanon: Üçgen prizması alınlık ve tepelik.

Tromp: Bina köşesine bindirmeli olarak örülen tonoz parçası.

Tülanî Izgara: Uzun yağmur suyu menholü.

Üzengi Taşı: Bir kemerin temel yüzeyinden sonra ilk taşı.

Vodici Bayramı: Epifani Bayramı adı da verilen bu etkinlik her yıl 19 Ocakta kutlanır. Bu dînî etkinlikte Vardar Nehri'ne haç atılarak bu haçın sudan çıkarılması temsil edilir.

Yüksek Kemer: Beşik kemer düzenlemesinin bir kaç metre yüksekten başlatılmış şekli. Taş Köprü'deki kemerler Yüksek Kemer niteliğindedir.

Yıldız Topuz: Mukarnaslarda yer alan beşgen formlu sarkıt.

Zıvana: Kenet demirleri için köprü taşlarında açılan derin oyuklar.

SEÇİLMİŞ KAYNAKLAR

Monografik Eserler

Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*, Târih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

Akın, Nur. *Osmanlı Mimârlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü bir Miras*, Mimârlar Odası Yayını, 1999.

Arslan, H. Çetin, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Kültür Bakanlığı, 2001.

- Asım, Salih. *Üsküp Târîbi ve Civarı*, Sadeleştiren: Süleyman Baki, Rumeli Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Avrupada Osmanlı Mimâri Eserleri Yugoslaya*, 3. cild, 3. Kitap, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1981.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları*, Vakıflar Dergisi, Sayı II. den Ayrı Basım, Türk Târih Kurumu Basımevi, 1957.
- Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Üsküp Kitabı*, Fide Yayınları, 2008.
- Bayrak, Orhan. *İstanbul da Gömülü Meşhur Adamlar (1453-1978)*,” Türkiye Anıtlar Derneği İstanbul Şubesi, 1979.
- Bağman, Latif. *Uzunköprü: Târîbi ve Belgeleri*, Bayrak Matbaası, Edirne, 2005.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Ankara, 2005.
- Birks, Peter. Grant McLeod, *Justinian's Institutes By Justinian I*, Cornell University Press, (April 1987).
- Brinkmann, Stefanie. Beate Wiesmüller, *From Codicology to Technology: Islamic Manuscripts and Their Place*, Berlin (Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur), 2009.
- Clayer, Nathalie. Eric Germain, *Islam in Inter-War Europe*, Columbia University Press, New York, 2008.
- Çelebi, Evliyâ. *Seyahatnâme*, İstanbul, 1315, V. Cilt.
- Çelebi, Evliyâ. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C.V-VI, (Sad. T. Temelkuran - N. Aktaş), İstanbul, 1978.
- Çulpan, Cevdet. *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Türk Târih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975.
- Çurčić, Slobodan. *Secular Medieval Architecture in the Balkans 1300-1500 and its Preservation*. Thessaloniki, 1997.

- Di Lellio, Anna. *The case for Kosova: Passage to Independence*, Anthem Press, (June 2006).
- Elezoviç, Gliša. "Turski Spomenici u Skoplju", G.S.N.D., Knjiga V, Skopje 1929.
- Elsie, R. *Gathering Clouds: the Roots of Ethnic Cleansing in Kosova and Macedonia*, Dukagjini Balkan Books, Peja, 2002.
- Eren, Güler; Kemal Çiçek, Halil İnalçık; *Osmanlı: Kültür ve Sanat*, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 1999.
- Georgief, P. J. *Skopje Od Tursko Osvoyuvane Do Na XVII Bek*, Institut Na Natsi Onazna İstoria, Skopje, 1997.
- Hamzaoğlu, Yusuf. "*Balkan Türklüğü*" *Araştırmalar, İncelemeler (Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan)* Cilt: I, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara,
- Hayber, Abdülkadir ve Özcan, Recai. *Üsküp Yıldız*, MATÜSİTEB, Üsküp, 2009.
- Kemal, Yahyâ. *Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1973.
- Kiel, Machiel. *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Variorum, 1990.
- Kumbaracı-Bogoeviç, Lidiya. *Üsküp'te Osmanlı Anıtları*, (Osmanliski spomenici vo Skopje. MC İslam Birliği, Üsküp, 1998.
- Kumbaracı-Bogoyeviç, Lidiya. *Üsküp'te Osmanlı Mimâri Eserleri*, Mas Matbaacılık, İstanbul, 2008.
- Kurz, Marlene. *Das Sicill aus Skopje: Kritische Edition und Kommentierung des einzigen.*, Weisbaden, 2003.
- Macedonia*, 2nd Bradt Travel Guide, Skopje, 2008.
- Makedonya'da Rumeli Türkleri'nin târihi ve kültürleri panelleri ve konferansı: I. Panel, 21 Mayıs 1995; I. Konferans, 16 Aralık 1995; II. Panel, 26 Mayıs 1996: *Tebliğler, Belgeler, Yankılar*.

- Matkovski, Aleksandar. *A history of the Jews in Macedonia*, Macedonian Review Editions, 1982.
- Necipoglu, Gülrü. *The age of Sinan: architectural culture in the Ottoman Empire*, Reaktion, 2005.
- Nikolovski, Antonie. Dimitar Bornakov, Kosta, *The cultural monuments of the Socialist Republic of Macedonia*, 2. Baskı, 1971.
- Nuredini, Mensur. *Makedonya'daki Belli Başlı Ziyâret Yerleri*, 1. Baskı, Çabej, Gostivar, 2003.
- Özer, Mustafa. *Üsküp'te Türk Mimârisi*, Türk Târih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
- Parlak, Türkmen. *Yeni Asır'ın Selânik yılları: Evlâd-ı Fâtihan Diyarları, "1895-1924"*, Yeni Asır Yayınları, Apa Ofset Basımevi 1989, İstanbul.
- Recepoglu, Altay Suroy. *Kosova'da Türk kültürü veya Türkçe düşünmek*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2001.
- Shaw, Ezel Kural. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Volume 1, Cambridge University Press 2009.
- Stefanovski, Risto. *Türk Tiyatrosu Monografi*, Tika, 2010
- Turan, Ömer ve İbrahimgil, Mehmet Zeki. *Balkanlardaki Türk imâri Eserlerinden Örnekler*, Ankara, 2004.
- Türkiye Diyânet Vakfı, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010.
- Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Târih Vakfı, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, 1993.
- Uluçay, Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK yayınları, Ankara, 2001.
- Warrander, G. and V. Knaus, *Bradt Guide: Kosova*, Bradt, 2008.
- Yazıcı, Nesimi. *Sâlih Âsım'ın eserlerinde Üsküb*, ed., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Târih Araştırma Merkezi, Târih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri, 29-31 Mayıs, 1995.

Periyodikler

Bulleten, Volume 60, 1996, Issue 227.

Demir, Necati. "Education in Kosova Among 1877-1912 According to the Prime Ministry Ottoman Archives", *Journal World of Turks*, Vol 2, No: 3, (2010)

İbrahimgil, Mehmet Zeki. "Üsküp Fâtih Sultan Mehmet Köprüsü - Taş Köprü / Vardar Köprüsü", *Motif Akademi, Halkbilimi Dergisi*, Ankara.

Kaya, Fahri. "İkinci Dünya Savaşından Sonra Günümüze Kadar Makedonya'da Yayımlanan Türkçe Dil Bilgisi Kitapları," *Köprü*, Kasım 2006.

Kulturen Život, *Macedonian Review*, Volumes 6-7.

Zachariadou, A. "Les Tocco: Seigneurs, Vassaux, Otages, Renegats," *GAM-ER*, I, 1, 2012.

Ünlü, Mucize. "II. Abdülhamit Döneminde Üsküp'te İmar Faaliyetleri," *GAM-ER*, I, 1 (2012).

Şehâbî, Behüccidîn. "Üsküp Taş Köprüsü İlgi(sizliğin)nin Aynasıdır." *Köprü*, Kasım, 2006.

Vakaflar Dergisi 25. cilt, Türk Tarih Basımevi 1995.

Avrupa Diyanet Dergisi, Eylül 2009, Sayı 125.

Tezler

Filiz Kaya, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Uyguladığı İskan Siyaseti, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Necipi, Lütfü. XV-xvi- Yüzyıllarda Makedonya'da Kültür ve Medeniyet [Culture and civilization in Macedonia between xv-xvi centuries, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Süleyman Baki, "Üsküp Câmileri", Yüksek Lisans Bitirme Tezi, Bursa, 1989.

Gazeteler, Bültenler

Kocevski, Danilo. *Bect Gazetesi*, Volume: 3 Number: 864 Tuesday, 5/27/2003.

TMMOB, İnşaat Mühendisleri Odası, *Haber Bülteni*, 05 Haziran 2004 Yıl: 19 Sayı: 117.

Yeni Balkan Gazetesi, 21.09.2007

Dijital Kaynaklar

A Brief Account of the History of Skopje <http://www.skopje.mk/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=3&Itemid=18> (06.12.2009).

Arsenije, III Čarnojević <http://en.wikipedia.org/wiki/Arsenije_III_%C4%8Carnojevi_%C4%87>

Baki, Süleyman. “Burmali Câmii (Karlı İli Begi, Mehmed Bey Câmi) (900/1495)” <<http://www.facebook.com/topic.php?uid=65409754723&topic=8449>> (21.1.2009).

Boşnaklar, <<http://www.geyikforum.com/medeniyetler/bosnaklar-16058.html>> (06.03.2010).

Burmali Câmisi Yeniden İnşa Edilsin, <http://www.yenibalkan.com.mk/index.php?Itemid=59&id=2184&option=com_content&task=view> (27.09.2009).

Bâli Paşa Câmii, <<http://nacizanebilgi.com/sozluk.php?process=word&q=balı%20pasa%20câmi>> (16.01.2010).

Construction of “Skopje 2014” are Hurting the Stone Bridge, <<http://www.graviteti.com/?p=45214>> (10.03.2012).

Demir, Ayhan. “Makedonya: Üç millet, Tek Devlet,” <<http://www.balkanpazar.org/haberler122.asp?id=154>> (14.12.2009).

Encyclopedia of the Ottoman Empire, <<http://www.learningpracticalturkish.com/encyclopedia-s.html>> (24.01.2010).

- Engüllü, Avni. “Üsküp’te Köprüler,” 11 Mart 2010, <<http://avniengullu.blogspot.com/2010/03/uskupte-kopruler.html>> (20.10.2010).
- Erdogru, M. Akif. “18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I” <<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1151/13511.pdf>> (01.09.2012).
- General Information About Skopje City Park, <http://www.front.org.mk/archive2_eng.php?id=7.> (2.10.2009).
- Gjorgiev, Dragi. Oriental-Ottoman Skopje <<http://www.hi-story.org.mk/8.htm>> (29. 09.2009).
- Göksu, Erşan. Mehmet Şenol, Abdullah İlez, Türk Köprücülüğünde Yeni Bir Boyut 160 m Açıklıklı Kemer Köprü -Osmanlı Köprüsü – Ankara,, <http://www.1nsaat.com/uploads/TrbBlogs/pdfs_3/30821_1212701925_324.pdf> (24.10.2009).
- History of Skopje,” <<http://www.reference.com/browse/wiki/Skopje.>> (29.9.20 09).
- İdriz, Mesut. *The Balkan City of Ottoman Manastır (Bitola)*, Pelanduk Publications, Selangor, 2010.
- İlyas, Enver. “Rumeli’nin Canevi,” <<http://www.makturk.com/modules.php?name=News&file=print&sid=936>> (07.12.2009).
- İnbaşı, Mehmet. “XVI. Yüzyılda Üsküp Şehrinin Mahalleleri,” s.90, <<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/viewFile/2064/2062>> (01.09.2012).
- İslam, Aida. “Music Education in the Ottoman Period in Macedonia,” <<http://my.opera.com/ancientmacedonia/blog/2006/12/20/music-education-in-the-ottoman-period-in>> (21.03.2010).
- Karlı-ili oğlu Mehmed Bey külliyesi <<http://www.tarih bilinci.com/forum/mimari-eserler-68/karli-ili-oglu-mehmed-bey-kulliyesi-13434/>> (25.12.2012).

- Kilci, Ali. “Balkanlardaki Osmanlı Baldeken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme,” <http://www.vgm.gov.tr/08_Kulturel_Faaliyetler/003_Yayinlar/VakifDergi/Sayi32/005_xv_gm.pdf> (06.06.2010).
- Kocevski, D. “The Pazar Means Encounter not Separation,” <<http://www.sfcg.org/programmes/macedonia/pdf/forumsarticles.pdf>> (25.09.2009).
- Koyunbaba Kimdir? <<http://okulweb.meb.gov.tr/19/09/471596/koyunbaba%20kimdir.html>> (02.05.2011).
- Koyunbaba Köprüsü, <<http://www.osmancik.com.tr/public/article.aspx?id=118>> (02.05.2011).
- Kraj, N.U. Muzej Na Tetovski. “Tetovo Biennial 2009,” <<http://tetovobiennale.webs.com/museumoftetovoarea.htm>> (22.08.2010).
- Kılıçaslan, Halil İbrahim. “Doğu Üniversitesi,” <[p://www.tellal.com.tr/anasayfa/yazi.asp?yazilar_id=989&yazar_id=20](http://www.tellal.com.tr/anasayfa/yazi.asp?yazilar_id=989&yazar_id=20)> (25.09.2009).
- Lâla Mustafa Paşa, <http://www.turkcebilgi.com/lala_mustafapa%C5%9Fa/ansiklopedi> (26.11.2009).
- Macedonia in the XIX Century, <http://www.soros.org.mk/konkurs/058/maked_xix.htm> (03.12.2009).
- Malkoçoğlu Ailesi, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Malkoçoğlu_Ailesi>, (16.01.2010).
- Mehmed Pasa Sokolovic Bridge, <<http://www.worldheritagesite.org/sites/visegradbridge.html>> (17.04.2011).
- Mehmed Paşa Sokolović Bridge in Višegrad, <<http://whc.unesco.org/en/list/1260>> (16.04.2011).
- Osmancık Belediyesi, “Koyunbaba Köprüsü Kitâbesi,” <www.osmancik.bel.tr/kitabe.html> (01.05.2011).
- Osmancık Tarihçesi, <<http://www.osmanGazi1993.8m.com/tarihcesi.htm>> (01.05.2011).
- Osmanlı Köprüsü Roma Köprüsü Yapılmak İsteniyor”, <<http://owturkey.com/forum/viewtopic.php?t=9483>> 15 Eyl 2004, (23.09.2009).

- Osmanlı Şehirleri- Das Sicill aus Skopje, Führer Durch Jugoslawien, <<http://www.makturk.com/modules.php?name=News&file=article&sid=840>> (14.12.2009).
- Röleve Teknikleri Ders Notları, <<http://www.insaatmuhendisligi.net/index.php?topic=4718.0;wap.>> (11.10.2009).
- Saints Cyril and Methodius, <http://en.wikipedia.org/wiki/Saints_Cyril_and_Methodius> (28.11.2012).
- Shkodrova, Albena. “Bosnia’s Dark Icons: The Bridge on the Drina, Višegrad,” <<http://www.balkantravellers.com/en/read/article/292>> (16.04. 2011).
- Skopje Osmanlijsko Time”, <<http://www.islamska-zaednica.com/forum/index>> (01.09.2012).
- Stone Bridge, <http://www.soros.org.mk/konkurs/076/angver/kamen_most.html> (18.10.2009).
- Stone Bridge - Historic Building Still Historically Reconstruction, <http://www.build.mk/forum/forum_posts.asp?T_ID=665&PN=8> (30. 10. 20 10).
- Stone Bridge, <[http://en.wikipedia.org/wiki/Stone_Bridge_\(Skopje\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Stone_Bridge_(Skopje))> (25. 10. 2009).
- The Stone Bridge over the Vardar River, Skopje <http://www.soros.org.mk/konkurs/076/angver/kamen_most.html> (29.08.2009).
- The Stone Bridge Skopje , <http://www.geocaching.com/seek/cache_details.aspx?guid=716ff0dc-3664-40a2-a493-b5148233d3ac> (31.10,212).
- The 1938 Treaty Between Yugoslavia and Turkey, <[http://illyria.proboards.com/index.cgi?board=albanian history forum&action=print&thread=28536](http://illyria.proboards.com/index.cgi?board=albanian%20history%20forum&action=print&thread=28536)> (25.04.2010).
- The Church Svt. Spas (Svt. Salvation), Skopje <[http://www.culture.org.mk/ESVSPS K. HTM](http://www.culture.org.mk/ESVSPS_K.HTM)> (03.12.2009).
- Travertine is not Expensive Stone Say Geologists, <<http://www.utrinski.com.mk/?ItemID=A90899C9E674CF4E99CA3CCB6D158710>> (30.10.2012).

- Usküp'teki Türk Mezarlığına Saygısızlık, <<http://www.balkanpostasi.net/inc/newsread.asp?readid=52>> (24.09.2009).
- Usküp'teki Osmanlı Köprüsünü Büyükşehir Belediyesi Onarıyor, <<http://www.tayproject.org/haberarsiv200711.html>> (25.10.2009).
- Vardar Ovası'nın Hizmet Eri, <<http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-1243-34-varadar-ovasinin-hizmet-eri.html>> (28.12.2012).
- Vardar,"<<http://www.soros.org.mk/konkurs/080/MPBsiteovi/varadar.htm>> (19.09.2009).
- Vatin, Nicolas. "Ottoman Studies", Yearbook of the Ecole Pratique des Hautes Etudes (EPHE), Division of Historical Sciences and Philology, 139 | 2008, 19 November 2008. <<http://ashp.revues.org/index381.html>> Accessed March 12, 2011.
- Virtual Tourist, "History of Skopje," <<http://members.virtualtourist.com/m/51b37/6e596/>>(28.08.2009).
- Wikipedia, "Clement of Ohrid," <http://en.wikipedia.org/wiki/Clement_of_Ohrid> (28.11.2012).
- Wikipedia, Georgi Pulevski," <http://en.wikipedia.org/wiki/Georgi_Pulevski> (28.11.2012).
- Wikipedia, "Dame Gruev," <en.wikipedia.org/wiki/Dame_Gruev> (29.10.2012).
- Wikipedia, "Skopje 2014," <http://en.wikipedia.org/wiki/Skopje_2014> (28.11.2012).
- Wikipedia, "Skopje," <<http://en.wikipedia.org/wiki/Skopje>> (28.08.2009).
- Wikipedia, *Prince Marko*, <http://en.wikipedia.org/wiki/Prince_Marko> (16.11.2009).
- Çavuşoğlu, Halim. "Yugoslavya-Makedonya" Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri, <<http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/87.pdf>> (06.03.2010).

Џамија Ибни Пајко, <mk.wikipedia.org/wiki/Џамија_Ибни_Пајко>
(01.09.2012).

Џамијата на Султан Мурат , <http://freedomfanclub.blogspot.com/2007/08/blog-post_24.html> (01.01.2011).

DİZİN

A

Abdülhakî 59
Abdül Fettah Rauf 173
Abdül Gani 82
Abdulhamid Hân-ı Sâni 37
Abdulkerîm 176
Abdülkerim 74
Abdullah Hacı Mehmet 90
Abdurrahman Paşa 270
Acarmania 51, 76
Acıbadem 77
acılar şehri 128
Afus Paşa 31
Afuz 31
Aga 40
ağaç heykeli 193
Ahmed Eyüp Paşa Köprüsü 102
Ahmet Eyüp Paşa 306
Ahmet Sherif 79
Akaid 147
Alaca Camii 29, 30, 31, 337
Ali Paşa Camii 113
Alman 120
Almanlar 101, 104
Alpullu 171

ampatman 258, 260, 261
ampatmanlı sömel 260, 261
Ampatmanlı sömel 261, 262
Anayasa Mahkemesi 55, 56
Anı Merkezi 196
Antalya 252
Arambaş 241
Arasta Camii 70, 171, 174
arkeolojik 35, 38, 343
Arkeoloji Müzesi 190, 191, 343
Arnavut 32
Arnavutça 32
Arnavut kaldırımı 206, 208
Arnavutlar 81
Arnavutluk 7
Aşağı Nerezi 27, 43
Aşık Çelebi 39
Askeri kışla 26
Aslan Heykelleri 195
Asli konum 166
aspri 306
Ataullah Efendi 173
Atlı Tramvay 90
Avcı Mehmet 61
Avcı Sultan Mehmet 60
Avni Engüllü 52

Avrup-î Osmanî 23
Avtobuska Stanitza 190
Avusturyalılar 286, 292
Avuz Paşa 143
Axios 33
ayakları 217, 218, 224, 233, 239
Ayak Sayısı 254
Aya Mavra 76
aydınlatma 201, 202, 208, 212, 213,
214, 215
aydınlatma direği 214
Aydınlatma direkleri 213
Aziz 82

B

Baba-i Atik 171
baba taşı 201, 202
baba taşları 181
Baba Taşları 201
bağlantı kademesi 183, 185, 186
Bağlantı Kademesi 185
Baharnaz Hatun 60
baklava dilimi 53
baklavalı minare 53
Baklavalı minare 53
baldaken 50, 66
Bali Paşa 59, 62
Bâli Paşa 62, 79, 353
Balkan Harbi 45
bânisinden 151
Banitse 148
Banyani 143
barbekü 110
Bardários 33
Baron Maurice de Hirsch 42

basamaklı 189, 191
basamaklı üçgen prizması 223
Baş Çarşı 145
basık köprü 10
başına güneş geçeceğini 318
başörtüsü 32
bayat 144
Bayramiye Tarikatı 36
Bedesten 144
Beg 22, 40, 42, 330, 332, 333, 335,
336
Beg Kulesi 42
Behücidîn Şehâbî 56
Belgrad 92, 101, 115, 153
Ben Gurion 292, 295
Berlin 349
Berlin Kongresi 23
beşgen 28, 344, 348
beşik kemer 266
Bet Jakov 292, 295
beton harç 251
beton perde 136
Beyhan Hatun 76
Bey Kulesi 41, 42
Bezistan 143, 144, 145
bezlerin nehirde 235, 247
Bezlerin Yıkanması 247
bezz 144
bilezik alan 85, 86
bindirme taşı 275
bingi taşı 204
Birinci Balkan Savaşı 123
Bistra Çvetkova 169
Bitpazarı 22, 29, 30, 31, 137, 144
Bitpazarı Caddesi 171

Bitpazarska 25, 29
Bit Pazarska 25
Bizans 154, 158, 159
Bizantin Greek 240
Boğdan 40
Bögürdelen 145, 152
bordür 205, 206
bordür süslemeleri 281
Bosna 162, 175, 176, 177
Boşnaklar 81, 353
Boyalı Han 176
Božidar Terzić 74
Bresane 116
Brodosana 116
Bucak Deresi 31
Bulgar 81, 339
Bullaçana 74
bürgü 32
Burmali Cami 27
Burmali Camii 51, 52, 53, 54, 55, 56,
57, 58, 60, 65, 71, 74, 75, 337,
347, 353
Büyük İskender 193, 195, 196
Büyük Köprü 151, 153

C

Cafer Baba 36, 39
Çağatay Uluçay 59, 76, 79
Çağdaş Sanat Müzesi 26
Çar Duşan 155, 156, 158
Cariçin Grad 154
Carlo Tocco I 75, 76
Çar Samoilova 26
Çarşiya 30
Çarşı Camii 56, 70

Çar Stefan Duşan 155
çatlaklar 212
Çayır Belediyesi 24
Cedit İsa Beg Camii 69
celii sülüs 149
Cemaat-i Yahudiyân 92
Cennet Kapısı 40
çeşme 25
Ceylan Çavuş 49
Ceylan Çavuş Camii 100, 114
Çeytub 144
Chairska 31
chemin de fer 101
Çifte Hamam 81, 337
Çiftlik Mektep 109
çift yüzlü çeşme 25
Cihangir 62, 63
Çingene kremidi 50
Cisr-i Ergene 123
Cisr-i Kebir 105, 106
Cisri Kebir 151
Cisr-i Mustafa Paşa 121, 130, 132,
170, 176, 177
çınar ağacı 137, 173
Çoban 121, 122, 123
Çoban Mustafa Paşa 70, 74, 170, 174,
176, 177, 178
Çoban Mustafa Paşa Köprüsü 121, 122
Çökme 253
çörten 52, 209, 212
Craftmanship School 88

D

Dağıstanlı Ali Paşa 137
dalgalanan 254

- Dalmaçyalı 170
Dame Gruev 193, 357
Darül Muallimin 110
Dâr-ül Muallimîn 88
Davut Paşa 81, 337, 339
Davut Paşa Hamamı 136, 142, 337
Debar Maalo 26
Debuşe 134
Değirmen 194
değirmenler 235
dekovil 90
Delçev 85, 86, 87, 91, 92, 93, 111
Delçev Köprüsü 85, 86, 87, 91, 92, 93
Deli Paşa Beg 137
Demir Köprü 85, 86, 96, 97, 98, 99,
100, 102
Demiryolu Köprüsü 77
denizlik 221, 224, 225, 229, 230, 231
denizlik profilleri 230, 231
Depremler 302
Dergah Mecmuası 108
derz 219, 220
deve yumurtası 251
Devri âlem 273
Devri alem simgesi 273
Devrim Köprüsü 77, 85, 86, 96, 97,
101, 341
Dinamitleme 303
Dinamitleme Girişimi 303
diş tedavi merkezi 244
Dobruca Türkleri 294
Doğu Üniversitesi 114
Dom ibni Payko 48
dönemleme 269
Dönmeler Köprüsü 86
Downtown 191
Downtown Yaklaşımı 191
Dragaş 116
Drina Irmağı 125, 133
Drina Köprüsü 122, 125, 126, 127,
128, 129, 130
Drina Nehri 121, 127, 128, 133
Drinus 133
Dubrovnik 82
duck-ördek 72
Dünya Anıtları Fonu 129
Dünya Kültür Mirası 119, 121, 125
Dünya Kültür Mirası Listesi 119, 121,
125
Duşan 155, 156, 158
Duyarsızlık 282
E
ebedi güzel 123
ebül hayrat 124
Eflak 40, 336
efzay-i 37
Ekrem Hakkı Ayverdi 151
elektrik 212, 213
Elen Skok 114
Enea Silvio Piccolomini 291, 296
Engili Kasrı 76
Engüllü 52
Ensar Derneği 297
entropi 326
Epiphany 325
Ergene Köprüsü 280
Ergene Nehri 252
Eski Çarşı 24, 25, 30
Eskişehir 177

eski temelleri üzerine 167
Eski Tren İstasyonu 27, 40, 42
Estetik Satış Büfeleri 248
evlatlığı 170
Evliya Çelebi 51, 70, 73, 74, 338, 349
Evliya Çelebi Sokağı 174
Evranos Beg 173
Evrenos 132
eyelenme bandı 184, 186
Eyelenme bandı 184
Eyelenme Bandı 184, 186
Ezerce Restuarant 87

F

Faik Paşa 56, 57, 77, 331, 336
Faik Paşa Camii 57, 77, 100, 115
Fatiha 40
Fatih Sultan Mehmet Köprüsü 151,
152, 155, 156, 336
fayton 205
Fayton 245, 246
fenerci 213, 214
Feodal Kule 41
Feraiz 147
Ferhat Paşa 113
fes 194
Fethi Paşa 45
Fevziye Mektebi 53, 60
Feyziye 53, 60, 61
Feyziye Medresesi 53
Feyziye Mektebi 60, 61
figürler 220, 221
Figürler 220
fil ayağı 10, 11, 179, 345
Fil Ayağı 255

Fil ayağının selyaranı 224
fincan 213
Firuze 33, 45
fiskiye 193, 195
fiskiye havuzlar 235
Fransızlar 96
Frenk Köprüsü 86, 101
futuristik 93
futuristik sosyalist realizm 93

G

gazi 255
Gâzi Baba 33
Gazi Baba Parkı 39
Gazi Baba Tepesi 39, 40
Gazi Evrenos 132
Gazi İsa Beg 137, 141, 145, 146, 152,
335
Gazi İsa Beg (Temsili Resim) 141
Gazi İshak Beg 113
gazi köprü 255
Gazi Köprü 126, 324
Gâzi Köprü 321
Gaziler Yolu 298
Gazi Menteş 47, 57
Gazi Menteş Caddesi 41
Gazi Menteş Mahallesi 47, 57
geçiş kedemesi 186
Gemalmaz 176
Gemiciler Anıtı 242, 243
gemi çıpası 236
General Piccolomini 148
Georgi Pulevski 241, 242, 249, 357
gerçek bitim yeri 166
Giriş platformu 248

- Gjorgjia Pulevski 192
Gliša Elozoviç 52
Glumova 65
Goce Delçev 86, 87, 92, 93, 111, 190, 193
Goce Delçev Köprüsü 86, 87, 92, 93, 190
Gonca Boyacı 41
Gostivar 71, 351
Gotse Delçev 169
Gotse Delçev 214
Gotse Delçev Köprüsü 214
Göz Köprüsü 86, 95, 343
Gradişte 26, 34, 38
Gradişte Tepesi 34
Gradski Park 88, 89, 90
Gradski Trgovski Centar 30
Gradski Zid 107
gravür 144
GTC 30
gulâm-ı mîr 71
gülbezek 263, 273, 274
gülbezenk 120
Gülbezenk 220
gülçe 273
güllenin 153
gunûde-i Hakk 60
gunûde-i Hakk-ı 60
guruş 306
Gvozden Most 100
Gyergy Kastriyoti 161
- H**
- Hacı Bektaş Veli 129
Hacıbey Camii 313
Hacı Galip Bey 318
Hacı Hüseyin Medresesi 147
Hacı İl Bey 132
Hacı Kalfa 143
Hacı Lala 101
Hacı Şeyh Muhiddin 137
Hadis 147, 148
Hafız İrfan Camisi 176
Hafız Mehmed Paşa 31, 331
Hafız Mehmet Paşa 89, 94, 108, 238, 247
Hakkı Acun 283, 288, 312
Hakkı Bey 108
Halit Çal 283
Hamidiye Mahallesi 57
Hamidiye Yokuşu 138
Hamid Mahmut 304
Hâni Hatun 137, 138
Hapishane 26
Harab-ı abade 144
Haraccı Şûcâ 47, 72
harâccı şücâlardan 71
harim 113
harpuşta 280
Harpuşta 133
Haskova 121
hassâne ebediyyen 123
hattı ictima 310
Hattı ictima 209, 212
hattı içtima 209, 210
hava koşulları 302
havale 42
havra 68
Hayrabolu 132, 171
Hayvan motifleri 124

hayvan otlatma 235
hayvan resimleri 315
helik 164
hesap kesen 72
heykeller cangılı 240
hideous 74
Hint 196
Hıfzı Paşa 42
Hıfzı Paşa Konağı 42
Hoca Muhyiddin 172
Hoca Sadettin 170
Holiday Inn Oteli 31
Hollandalı ressam 167
Holocaust Memorial Center 136
horasan 251
Horasan harcı 251
Hü 75
Hüdavendigâr 7, 328
Hüdaverdigâr 112
Hüdaverdigâr 69, 83
Hüdaverdi Mahallesi 83, 337
Huldova Kütüphanesi 158
Hümâ 58, 60, 61, 62, 63, 65, 76, 78, 79
Hümaşah 193
Hümâşah 49, 52, 53, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63, 64, 65, 66, 78, 80
Hümâşah Ayşe Sultan 62
Hümâşah Sultan Türbesi 49, 52, 57,
58, 66, 78
Hümâşah Sultan Vakfiyesi 63, 78
Humâyun 60, 61
Humâyun Caddesi 26
Humâyun Sultan 60, 61
Humbaracı-Zâde 31
Hünkâr-ı Bahreyn 157

Hürrem Sultan 60
Hüseyin Şah 58, 59, 60, 70, 75, 76, 338
Hüseyin Şah Köprüsü 104, 105, 106
Hüve kad kâne 319

I

İbni Muhtesib 72
İbni Payko 47, 48, 49, 50, 71, 72, 73
İbni Payko Camii 47, 48, 49, 50
İbni Payko Evi 48
İbni Payko Türbesi 48, 49, 50, 192
İbrahimgil 78, 351, 352
iç şehir 91
İç Şehir 86, 87
İdadiye 33
İdâdiye 87, 88, 89
İdâdiye Mektebi 87
iğrenç 74
II. Abdülhamit 31, 37, 38, 352
III. Mustafa 76, 329
II. Murad 7, 8, 328
II. Murat 151, 152, 154, 155
II. Murat Köprüsü 152
II. Philip 136
I. Jüstinyen 163, 166
İkinci Dünya Savaşı 49
İkinci Kosova Savaşı 34
İlinden Ayaklanması 111
İlinden Bulvarı 89
İlirya 154
İljev 164, 166, 169, 263
İlyov 166, 169
İmam-Hatip Lisesi 147
İmam Rıza 133

İnce yonu 217, 220
inkıtaa 9
inscription 151
İpçinya Nehri 31
İpekçiler Köprüsü 115
İsa Beg 162, 169, 175, 176, 330, 332,
335, 174
İsa Beg İsakoviç 175
İsa Beg Kütüphanesi 174
İsa Beg Medresesi 66
İsa Bey Su Kemerli 175
İsakoviç 170, 175
İshak Beg 49, 70, 81, 137, 143, 144,
145, 330, 332, 335
İshak Beg bin Paşa Yigit Beg 170
İshakiye Medresesi 145
İskender Beg 75
İskender Paşa 62
İşkodra 152, 157
İslâhâne 86, 87, 88, 89, 90, 91, 108,
109, 110
İslâhâne Köprüsü 86, 87, 88, 91
İslahâne Mektebi 88
İslâhâne Mektebi 87, 88, 89
İslâhâne Parkı 87, 89, 90, 91, 109
İslah oldu 110
İslamafobik 73
İslam Birliği 22, 49, 60, 78, 350
İslam Medeniyeti Vakfı 139
İslamska Zaednica 22
istalaktit 255, 262
istimâlet 71
İştîp 111, 112, 115
istiridye kabuğu 127
İtalyan 170

İttihad Meydanı 28
Ivo Andric 128
İzzet Mecidi 172

J

Jacobo Soronze 180, 181, 182
Jakobus Harevin 167
Japon mimar 40
Jelesnichka Staniza 27
Jelesen 77
Jelesen Bridge 100
Justiniana Prima 38, 154, 157, 158
Justinyanus Köprüsü 244
Jüstinyen 153, 154
Jüstinyen anıtı 243
Jüstinyen Köprüsü 153, 154

K

kabartma burmalı 53
kaba yonu 217, 220, 224, 251
Kabban 145
Kabbân Han 145
Kaçanikli Mustafa Paşa 73
Kadir Topbaş 313
Kadın Efendi 78
Kadınlar Pazarı 29
kad sâre 149
kafe 100
Kaidesi 255
Kaim makam 34
Kaiser Wilhelm Splatz 97
Kaiser Wilhem Platz 43
Kaldırım Bogazı 104
Kaledibi Camii 92

Kale Surları 136
Kalkandelen 23, 31, 32, 53, 56, 330, 337
Kama girintileri 261
kama yuvaları 261
Kamen Most 154
Kamus'ul Alâm 170, 293
Kansu Gavri 59, 80
Kanuni Sultan Süleyman 58, 59, 62, 65, 74, 113
Kapia 127
kapı 99, 107, 115
Kapıcı Hamza Camii 69, 70
Kaplân Köprüsü 106, 107
Kaplanköy 106
Kara Kapıcı 70
kara kirez 43
Kara Mustafa Paşa 73, 291
Karleli 76
Karlı İli 51, 74, 75, 76
Karlı İli Sancağı 51
Karlı'lı , 51, 27
Karlı'lı Mehmed 27
Karlı'lı Mehmet Bey 51
Karlıoğlu Mehmed Beg 75
Karlzade , 51, 61, 63, 64, 66, 74, 75, 27, 344
Karlzâde 47, 51, 52, 58, 61
Karlzade Medresesi 61
Karlzâde Mehmed 47
Karlzade Mehmet 226
Karlo 51, 75
Karloççi 75
Karlo I 51
Karpoş 27, 29, 33, 240, 241, 27, 28, 28, 240
Karpoş Alanı 190
Karpoş Ayaklanması Alanı , 28
Karpoş-I 27
Karpoş II 27
Karpoş Kültür Merkezi 199
Karşıyaka 56, 77
kasarna 153
Kasım Paşa Camiisi 113
Kataniç ve Gojkoviç 164
Katar Emiri 138
Katip Çelebi 143
Katlanova 89
Katlanova Kaplıcası 142
Katolik 47, 74
Kavgalı mevki 299
Kaybolan Şehir 24
Kazancılar Camii 82, 83
Kazancılar Sokağı 29, 30, 82
Kazandziska 30
kazların nehirde beslenmesi 235
Kazzaz Köprüsü 115
keçe 194
Kemal Aruçi 173
Kemer açıklığı 266
kemerin açıklığı 267, 268
Kenet demiri 262
Kenzo 191
Kenzo Tange 40, 107, 341
Kermes Lokantası 89, 110
Kermes Restaurant 87, 89
Kestanbolu 124
Kichevo 71
Kisela Voda 33

kitabe köşkü 122, 131
Kitabenin Saklanması 303
kitabe sahanlığı 277
kitabesi 144
Kitabesi 286, 287, 355
kitabesinde 286
Kırım 113
Kırklareli 146
Kızlar Hamamı 137
Kliment Ohridski 68
Koçişte Tepesi 45
kolera 292, 296
Kondova 65, 341
konfezyonlu 284
konsol 291
kontrol kulesi 235, 244
Kontrol Kulesi 244
Köprülü 103
köprü topukları 260
Köprüye çıkış merdivenleri 194
korkuluk babaları 201
korkuluk bingi taşı 204
korniş silmesi 179, 201, 203, 208, 209,
210
Korniş Silmesi 203, 345
korniş taşı 204
Kosava 152, 155, 159
Kosava Salnamesi 152, 155
Kosava Savaşı 7
köşebend 205, 206
Köse Kadı Camii 70
Kosova 89, 108, 109, 112, 114, 116,
117
Kosova Salnamesi 152, 155
Kosova Savaşı 7, 342
Kosova Yolu 26
Kosta Balabanov 114, 322
Köstendil 161
Koyunbaba 129, 130, 131, 132, 133,
134
Koyun Baba 129, 133
Koyunbaba Köprüsü 129, 130, 131,
132, 134, 355
Kozle 27
Kral Aleksandar 173
Krali Marko 156, 335
Krali Marko Köprüsü 155, 156
Kral Marko 156
Kral Petar Meydanı 51
Kral Peter 242, 243
kral yolu 166
Kral Yolu 166
Kreshova 74
Kripta 49, 345
Küçük Milan Köprüsü 102
Kucukovo 211
küçük yüzük 85, 91
küfeki 211, 212, 217, 219, 262
Kukli 104, 116, 117
Kukli Beg 116
Kukuli 116
külâh 225, 229, 230, 231, 248, 230
kule 244
Kuleliburgaz 124
külliye 145
Kumanova 31, 38, 330, 45
Kumanova Kralı 291, 293
Kumbaracı 52, 58, 61, 63, 64, 65, 66,
74, 78, 79, 80, 81, 350
kürsü 231, 232, 233, 259, 260, 261,

262, 233, 233
Kurşumli Han 52, 73
Kurşunlu Cami 177
Kurşunlu Han 69, 76, 83, 174, 337,
339
kürsü taşı 233
kürsü taşları 252
Kuyumcu Hayreddin 70
Kuzey Makedonya 32
Kuzgunsuz 176

L

Lala Mustafa Paşa 60, 64
Lâla Mustafa Paşa 59, 62, 64, 78, 80,
355
Lale soğanı 295
lapidarium 52
Lapidarium 76
Lefke 76
lente 52
lento 52
Leon Igon 11
Lepença Çayı 103, 154, 158
Lepença Köprüsü 103
Lepenec 22
Leys-ül vegâ 149
Lonca Çeşmesi 176
lotus 295
Lüleburgaz 10

M

Maacır Maalo 100, 101
madzhar maalo 101
Mahalle-i Harâccı 48
Mahalle-i Zâviye-i Şeyh Şucâ 71

Mahmud Esad Efendi 108
Mahmut Şevket Paşa 85, 94, 97, 99,
100, 102
Mahmut Şevket Paşa Köprüsü 85, 97,
99, 100, 102
mahmuz 256, 258, 259, 261, 262
Maî 32
Makedonya Bulvarı 41
Makedonya Meydanı 28, 29, 30, 43,
246, 29, 236, 240, 248
Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti 317
Malkara 132
Malkoç 132
Malkoç Beg 75
Malkoç Bey 132
Manastır 161, 171
Manisa 60, 132
MANU 96, 97, 98, 99, 100
MANU Köprüsü 96, 97, 98, 99
Mara Hatun 78
Maraşal Tito 41, 43
Martineşti 116
masif 223
masif taş 223
Matka Kanyonu 211
MATÜSİTEB 172
Mavrovka 30
Maya Dağı 32
mazgal 256, 257
Mazgal delikleri 256, 257, 346
Meçhul Asker 190, 191
Meddah Baba 137, 146, 171, 172
Meddah Camii 49, 171, 172
Meddah Medresesi 172, 173
Medresa Kralja Aleksandra 147

Mehmed Bey Camii 27
Mehmet İbrahimgil 149
Mehmet Z. İbrahimgil 283, 297
Mektebi İdâdiye 88
Memduh Bey 110, 111, 176
memorial plaque 31
Mengi Giray 113
Meriç Nehri 170
Merkez Aksı 21
Merkez Belediyesi 24, 25, 88
Merkezileşme 10, 11
merkez kemer 11
mermer tozu 251
mescîd 149
Meşihat 78
Meşîhât 78
mezarlık 27, 40
Mezopotamya 196
mihrabiye 255, 277, 278, 279, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 287,
288, 289, 294
Mihrabiye 277, 278, 279, 280, 281,
282, 283, 285, 288, 289, 346
mihrapçık 255, 256
mihrap nişi 255
military barracks 26
Mimarbaşı Hayreddin 70
Mimar Hayreddin 70
Mimar Muslihiddin 124
Mimar Sinan 170
mit 163
Mitroviçe 42
mızıkacılar 193
Molla Muslihiddin 82
moloz taş 211
moloz taşlar 206, 209, 211, 251
Morova-Vardar 21
Morova-Vardar Vadisi 21
Mostar Köprüsü 119, 125, 126, 260
Most na Umetnost 95
Mostot na Revolucijata 97
Mösyö Mozel 37
Mübarek yer 113
Müezzin Hoca 48, 70
Muhacir Mahallesi 56, 77, 99, 100, 299
Muhadzirski Hammam 100
Muhafız Korunakları 202
muhafız kuleleri 203
muhafız kulesi 203, 204
muhafız kulubesi 127
Muhammed Bin Hacı Cinci 145
mühtedi 170
Muhtesib 47, 48, 71, 72
mukaddes bina 113
mukarnas 255, 256, 262
Mukarnas 256, 262
Murâdiye Camii 60
Murat Paşa Camii 24, 25, 29
Muslihiddin 82
Muslihuddin Abdülgânî 48
Mustafa Bin Abdülkerim 74
Mustafa Paşa 59, 60, 62, 64, 65, 70,
73, 74, 78, 80, 337, 343, 355
Mustafa Şekip Tunç 110
mutasarrıf 227
mutasarrıf selyaranları 227
Müze Kompleksi 136

N

namaz 53, 56, 70, 344, 346

namazgah 278
namazgâh 277
Narodna Banka 51
Naum Ohridski 240, 241
nave 113
nazar boncuğu 67
Necati Zekeriyya 95
Necmettin Kümbeti 148
Negotino 38
nehir basamakları 236
Neretva Nehri 119
Nerezi , 27, 43, 43
Nerez Köyü 43
Niğbolu 34, 335
nihadiye 127
Nihadiye 127
Nikola Gruevski 55
nilüfer çiçeği 295
nizamiye 244
Nobel 128
Nouveau Pont 96
Novo Makedonya 70
Novoselo 74
nüfus sayısı 167
Nur-el Arabi 42

O

odun pazarı 29
Oficerski Dom 51
Öğretmen Okulu 88, 110
Ohri 111
Ohrid Gölü 121
Ömer Bey Köyü 132
Onarım Kitabesi 287
Opiştina Tsentar 24

opus quadratum 164
Orçe Nikolov Caddesi 323
Orta Vardar 22
Ortodoks 47, 68, 70
Osmancık 133, 134
Osmanlı Bankası 242
Osmanlı çeşmesi 26
Osmanlı Hapisesi 34
Osmanlı-Rus Savaşı 27, 36, 338
Özbekistan 59
Özgürlük Köprüsü 86, 95, 96, 340

P

pabuç 69, 73
pah 256, 262
palanka 42
Palanka 42, 347
palmet 290, 295
Panteleymon 82
Panteleymon Manastırı 42
Partizanski Bulvarı 322
Partizanski Caddesi 27
Paşa Köprüsü 85, 97, 99, 100, 102, 115
paşalık 161
Paşa Yiğit 124, 132, 330, 332, 333, 335
Paşa Yigit Beg 71, 333
Paşa Yiğit Köyü 132
payanda 222, 223, 226, 230, 231, 232,
233, 234, 235
Payko Dağı 32
Payko Maalo 48, 50
Payko Mescidi 47
Payko Muhtesib 47, 72
paytak 72
Pchinja 22

Pçinya Nehri 22
Pena 22, 31
Pena Çayı 115
Pesacki Most 86
Petar Boyaviç Köprüsü 97
petek 54, 56, 346
Philippe Difren-Cane 143
Piccolomini 65, 66, 81, 165, 172, 338
Piccolomini Şehir Yakması 165, 338
pilpaye 255, 256
Piri Mehmed Paşa 74
Pir Mehmet 39
Piyoner Treni 108
plaj 236, 237, 239, 245
plajlar 235
plaket 128
plato 10
plato eğimi 10
plato eğimli 10
podyum 279
Polog Ovası 22
Polog Vadisi 22
Popova Kula 42
Povardarie Bölgesi 21
Povardarie Region 21
Prilepe Köprüsü 53
Prilepe Krallığı 156
Prof. Dr. Kosta Balabanov 168
psikolojik perde 136
pub 89, 100
Pulevski 192
pürgü 32

R

Rahibe Terasa 27, 41

Rasche 211
Rashtak 74
Razgard 108
Rebecca West 74
Recep Altepe 172
Recep Tayyip Erdoğan 68
Reisül Ulemâ 78
Resen 71
restorasyon 301, 305, 311
Revü Meydanı 43
Rimnik Nehri 116
Rıfat Paşa 108
rıhtım ayakları 163
Rıhtım Ayakları 255
Rom 32
Roma 154, 155, 157, 158
Roma Köprüsü 155, 204, 217, 220,
244, 280, 316, 317, 321, 355
Roman 32
Roman Cobblestone 210
Roma taşları 224
Romlar 81
rötret 179, 180
rötret kotu 179, 348
Rovine Çarpışması 156
Rufai Dergahı 157
Rumeli 10, 38, 42, 71, 73, 74, 78, 88,
110, 111, 123, 124, 132, 148,
171, 173, 176, 184, 297, 319,
330, 333, 338, 349, 350, 352,
354
Rumeli Şimendifer Şirketi 42
Rumi palmet 290
Rüşdiyei Askeriyye 99

S

Saadüddîn Efendi 157
Saat Bayırı 112
Saat Camii 112
Saat Kulesi 109, 113, 137, 143, 292
Şaban Paşa 93
Sadüddin Efendi 157
Şah 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 70, 75, 76, 328, 338
Sahih-i Müslim 9
Şah Sultan 58, 59, 60, 62, 63, 65, 66
Saidi Nursi 114
Saint 297
Sakarya 244
Salih Asım 87, 88, 101, 102, 110, 111, 238, 286, 287, 292, 297, 298, 299, 351
Salı gününe tahvili 45
sallar 244
Sallar 244
Samoilova Caddesi 25, 26
Sanat Köprüsü 86, 95
Sanayi Mektebi 88, 110
Sapak 145, 152
Saray 103, 104, 105
Saraybosna 152
Saray İlçesi 104
Sarayova Paşalığı 125
Şar Dağları 23, 31, 32, 33
Sarduşan Köprüsü 155, 156
Şark Demiryolları 42
Saruhan 132
Sasani 196
satış büfesi 248
Scardus 32
Scordus 32
şehir bayrağı 11
şehir kundakçısı 296
Şehir Yakması 66, 81, 338
Şehir Yangını 303
şehitlik 27
Şehremini Cafer 244
Şehzadebaşı 63, 79
Şehzade Cihangir 63
Şehzâde Mehmed 59, 62, 80
Şehzade Mehmet 60, 63
Şehzadeşâhi 62
Seki taşı 275
sekiz gözlü 263
Selanik 22, 23, 33, 42, 171, 42
Selanik Körfezi 23
Selçuklu Köprüsü 252
Seller 301
selyaran 217, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 232, 233, 235
Selyaran 223, 224, 229, 234
selyaran külahları 311
Semavi Eyice 64, 66
Semiz Ali Paşa 62
Şemseddin Sami 159
Sen 68, 82, 297, 328
Sen Naum Caddesi 96
sentry-box 278
Serava 22, 24, 25, 26, 30, 31, 34, 35
Serava Çayı 26
Serava Çayı 22, 26, 31, 35
Şevket Bey 74
Şevki Ramis 304
Seyahatname 73, 338, 349
Şeyh Mustafa 157
seyir balkonu 277, 290, 291

- Seyir Balkonu 202
seyir bandı 184, 186
Seyir Bandı 184
seyir basamakları 235
seyir platformları 235, 236, 239
Seyir sahanlığı 128
Seyyid 39, 42
Silistre 94, 108
silme 201, 203, 204, 345
silme çıkıntısı 204
silme şerit 204, 314
silüet 67
Şimendifer Köprüsü 85, 86, 97, 100,
101, 102
şimşir ağacı 183
Şirvan Köprüsü 107
Sivilare 65
Sırp 32, 34, 51, 78, 81, 112, 128, 147,
152, 156, 158, 159, 170, 308,
307, 319, 242
Sırpsındığı 34
Sırp Zındığı 34
Skupi 154, 158, 163, 165, 217, 224
Slobodan Ćurčić 59, 78, 257, 262
sofa 127, 128
Sofya Ordu-yu Hümayun 108
Sokol 125
Sokullu Mehmet Paşa 121, 125, 126,
128, 133
Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü 121,
125, 126, 128, 129
Solakzâde 170
sömel 179, 226, 229, 231, 233, 234
sömeller 252, 253, 260, 261
Sosyalist Cumhuriyet 49
Sosyalist Yugoslavya 51, 57, 66, 309
söve 52, 222
Spas Kilisesi 292
spiritual centre 193
Spor 237
spor bantları 235, 237
Stariya Most 121
Stobi 196
Strajarska Kula 295
Strumca 111
Studenicani 77
Subaylar Evi 206
Şubbân-ı Vatan 94
Şubban-ı Vatan Kulübü 44
Şücâ 48
Şücaeddin 48
Su değirmeni 244
Süleyman Baki 51, 57, 65, 74, 75, 76,
78, 110
Suli An 137, 145
Sultan III. Ahmet 65
Sultan Reşâd Caddesi 43
Sultan V. Mehmet Reşat 98, 99, 340
Sultan Yıldırım Bâyezîd 161
Sulu Dağ 32
Şumnu 38
Su sesi 254
Suşika Manastırı 156
Su Terazisi 195
Sveti Dimitri , 24, 68
Sveti Spas , 24, 68
Sveti Spas Kilisesi 68, 69
Svila 132
Svilengrad 121, 122, 123, 132, 170,
176, 177, 204, 280

Svilengrad Köprüsü 170

Svt. Dimitri 24

Svt. George 113

Svt. Spas , 24

T

tâbe serâhü 124

tabliye 209, 210, 211, 212

Taftalıca 27

tahfif gözleri 221, 222

Tahliye Gözleri 221

Tahta Kale Caddesi 68

Tahtakale Çarşısı 32, 33

Tahta Köprü 85, 86, 91, 92, 93, 94, 95,
97, 98, 102, 302

tâlik 127

talveg 252, 253, 259, 260, 261

talveg kotu 253, 259

Taor Köyü 153, 154

tarihi fayton 235

tarih köşkleri 285

taş sandık 259, 260

Tatar 143

T.C. Kültür Bakanlığı 313, 319, 350

Tecdiden 97

Tefeyyüz 53, 61

Tefeyyüz İlköğretim 61

Tefeyyüz Okulu 53

tekke 109

telefon 201, 212, 213

telefon direkleri 213

telgraf 201, 212, 213

telgraf direkleri 213

Telgrafhane 25, 26, 36, 37, 25

temel rötreti 253

Tempan 217, 219, 231

tempan duvarları 217, 221, 223, 232

Terziç 74

Teşvikiye Mahallesi 99

Tetovo 71, 330, 355

tevhid 295

Thermaikos Bay 23

TİKA 129

timpanon 122, 126, 280, 281, 293

tipsy-cake hills 40

tırmanış bandı 184

Tırmanış Bandı 183

tırmanma bandı 186

TNT kalıbı 305

Tocco 75, 76

tonoz bingiler 149

top 153

Topaane 153

Toplama çizgisi 209

topuk taşları 275

Topuk yükseklikleri 261

Trakya 53, 76, 122

traverten 209, 211, 251, 252, 315

Treska 22

Treska Nehri 22

Trg Kralja Petra 43

tûlabî ızgara 181

tûlabi mazgal 236

Tuna Nehri 294

Turahan 124, 125, 132

Turahan Beg 171

Turahan Bey 132

Turan 78, 351

Turgut Reis 178

Türk Çarşısı 30

Türk Eseri 78

Türkler 81, 340

Türk Tiyatro binası 93

Türk Tiyatrosu 111

Tütünsüz Medresesi 147

tuz pazarı 176

Tuz Pazarı 176

tympanum 280

U

üçgen alınlık tabla 280

üçgen tepelik 280

Učitelska 88, 110

Ulitsa Afuz Paşa 31

Ulitsa Gradište 38

Ulu Ağaç 245

ulu ağaçlar 235

Ulusal Tiyatro 93, 111, 136

UNESCO 119, 121, 122, 125, 126

üniversite 213

Üsküb gravürü 135

Üsküb Kale 294

Üsküb Müzesi 168, 174

Üsküb şehir arması 11

Üsküb Şehir Yakması 287, 299

Üsküb Ulema Meclisi 147

Üsküb Tarihi Anıtları 214

Üsküb Tarihi Anıtları Koruma Kurumu
214

Üsküb Üniversitesi 96, 98

üst ampatman 260

Üstüb şehir bayrağı 11

üzengi taşı 228, 233, 267, 268, 275

Üzengi taşı 233, 274

üzengi taşları 275

Uzunköprü 123, 124, 125, 132, 133,
349

Uzun Köprü 123, 124, 125

V

Vakfiye 63

Vakıflar Dergisi 116

Vakuf Han 137

vandalizm 49

Van'lı bir akıncı 116

Vardar Ban'lığı 21

Vardar Banya 100

Vardar Cumhuriyeti 33

Vardarieot 33

Vardar-isi 33

Vardar Köprüsü 153, 352

Vardar Nehri 77, 343, 348

Vardar Ovası 21, 31

Vardar Rüzgarı 33

Vardarska Banovia 21

Vardar Türkleri 33

Vardar Vadisi 21, 23, 24, 31

Vardar Valley 23

Varna Savaşı 34

Vasil İljev 42, 154

Vasil İljev Köprüsü 154

Vatan Yahut Silistre 94

Veles 103

Velika Medresesi 147

Vezneciler Alanı 79

Virgin Tepesi 112, 113

Vişegrad Belediyesi 129

Vişegrat 121

Viyana Muhasarası 292

Vodici Bayramı 235, 237, 246, 248,
348

Vodna Dağı 27, 32

Vodno 27, 32

Volkovo 211

Vonitza 76

Voyvoda 40

Vrapçište 74

Vrutok 22

Vukašin 156

Vukašin 112

W

watch tower 278

Wilhelm Splatz 97

Y

Yahudi Mahallesi 91, 92, 94, 111

Yahya 137, 146, 148, 149

Yahya / Bil hayr 149

Yahya Paşa 50, 63, 70, 337

Yahya Paşa Camii 27, 50, 70, 137, 148,
149, 337

Yakova Köprüsü 53

yan ayaklar 253, 255

Yaralı Bereli 219

yastık taşı 228, 233

Yavuz Sultan Selim 58, 62, 76, 79

yaya kaldırımları 201, 206, 208

yelen 114

Yelen 100, 114

Yelen Kapan 49

Yelen Kapan Camii 100, 114

Yeni Cadde 96

Yeni Mekteb 137

Yeni Pazar 152

Yeni Tepe 26

Yevm-i Ahad 29

Yiğit Paşa Beg'in Türbesi 139

Yılan Kapan 114

Yıldırım Bâyezid 328, 333, 335

Yıldız 60, 61, 348, 350

Yıldız Gazetesi 32, 60, 61, 90, 44

yıldız topuz 256

Yugoslav 128

Yukarı Vardar 21, 22, 31

yüksek beşik kemer 266

Yusuf Edip 93, 120

Z

Zafer Takı 107

Zaim Tsamoviç 172

zaviye 65

Zaviyeli Camii 70

zealotik 75

zeamet 41

Zeleden Most 77

Železen Most 85

Zelino Köprüsü 103, 104

zemzem 52

Zigetvar 143

Zinova 116

Zivko Popovski 30

Ziynet 37

zındık 34

zıvana 121, 209, 252, 261, 262

Zlokucani 158

**İSTANBUL
TİCARET
ODASI** 1882

(Elektronik) ISBN 978-605-137-348-5

ISBN 978-605-137-347-8

9 786051 373478